ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

ئويغانغان زېمىن

(ئۈچ قىسىملىق تارىخىي رومان)

2

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

تەھرىردىن

تارىخىي رومان «ئويغانغان زېمىن» نىڭ نەشردىن چىققان بىرىنچى قىسمى 4 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى باھالاشتا مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. قولىڭىزدىكى بۇ كىتاب شۇ رومانىنىڭ ئىككىنچى قىسمى بولۇپ، بۇنىڭدا 30 ـ يىللارنىڭ بېشىدىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ داۋامى، راۋاجى ۋە ئاقىۋىتىدىن تارتىپ تاكى 40 ـ يىللار ئوتتۇرىسىدا، ئىلى ۋادىسىدا «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» پارتلىغانغا قەدەر بولغان ئۇزۇن ۋە مۇرەككەپ بىر تارىخىي دەۋر ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان.

تارىخىي ۋەقەلەر تېما قىلىنغان رومانلاردا شۇ ۋەقەلەر يۈز بەرگەن دەۋرنىڭ ماددىي ھاياتى بىلەن بىر قاتاردا مەنىۋى قىياپىتىنىمۇ ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈش زۆرۈر بولغانلىقتىن، شۇ دەۋر كىشىلىرىنىڭ تۇرمۇش، ئۆرپ ـ ئادەت، دۇنيا قاراش، پىكىر ـ ئىدىيە، ئېتىقاد ۋە سۆزلەش ئۇسۇللىرىنىمۇ چىنلىق بىلەن سۈرەتلەپ بېرىش تەقەززا قىلىنىدۇ. «ئويغانغان زېمىن» گە ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان تارىخىي دەۋردە شىنجاڭدىكى بەزى يەرلەر ۋە مىللەتلەرنىڭ ناملىرى بۈگۈنكىدىن باشقىچە ئاتىلاتتى. مەسىلەن، ھازىرقى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى «ئالتىشەھەر» دەپ ئاتالسا، خەنزۇلارنى «خىتاي»، خۇيزۇلارنى «تۇنگان»، ئۇيغۇرلارنى «چەنتۇ»، موڭغۇللارنى «قالماق» دەپ ئاتاش ئادەت ئىدى. بىر قىسىم كىشىلەر ئارىسىدا، ئىسلام دىنىدا بولمىغانلارنى «كاپىر» دەپ ئاتاشمۇ بار ئىدى، بۇ روماندا ئەنە شۇ ئەھۋاللارنى ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈشكە توغرا كەلگەن، جۈملىدىن، بەزى سەلبىي ئوبرازلارنىڭ ئۆزىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان خاتا كۆز قاراش ۋە پىكىر ـ مۇلاھىزىلىرىمۇ تارىخىي نۇقتىدىن ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

ھۆرمەتلىك كىتابخانلارنىڭ بۇ مەسىلىلەرنى توغرا چۈشىنىپ، ئۇنىڭغا تەنقىدىي قاراشلىرىنى ئۈمىد قىلىمىز.

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب ئىبلىس ھەرىكەتتە 1
ئىككىنچى باب «ئەمدى نەيزىلەشمەيلى» 27
ئۈچىنچى باب پاجىئە مۇشۇ يەردىن باشلاندى 47
تۆتىنچى باب كاگدىن چىققان «پەرىزات» 64
بەشىنچى باب قەشقەردىن خەت 82
ئالتىنچى باب «بالا سەركەردە» تۇرپاندا 102
يەتتىنچى باب جادۇگەرنىڭ ئەپسۇنى 117
سەككىزىنچى باب باش ئەگىم جىلغىسىدا 137
توققۇزىنچى باب جىرجىس ھاجى 150
ئونىنچى باب قەشقەر ئاسمىنىدا تۇمان 175
ئون بىرىنچى باب يول كۇچاغا 200
ئون ئىككىنچى باب سەكسەن قويغا بىر مىلتىق 211
ئون ئۈچىنچى باب «مېنىڭ بۇ بېشىمغا تاج ياراشمايدۇ» 229
ئون تۆتىنچى باب ئەجەل كۆلەڭگىسى 239
ئون بەشىنچى باب ھاۋادا رادىئو دولقۇنلىرى 253
ئون ئالتىنچى باب ئۈرۈمچى قامال كۈنلىرىدە 265
ئون يەتتىنچى باب يول قەشقەرگە 287
ئون سەككىزىنچى باب قانغا بويالغان دىيار 298
ئون توققۇزىنچى باب غەلىتە مەھبۇسلار 325
يىگىرمىنچى باب سىرلىق قاچقۇن 342
يىگىرمە بىرىنچى باب تۇمانلىق قىسمەت 357
يىگىرمە ئىككىنچى باب «ئۈرۈمچى سىزنى كۈتىدۇ» 378
يىگىرمە ئۈچىنچى باب سەرلەۋھىسىز پاراگلار 399
يىگىرمە تۆتىنچى باب ھەسرەتلىك نىدا 458
يىگىرمە بەشىنچى باب قىسسىنىڭ ئاخىرى 471

بىرىنچى باب

ئىبلىس ھەرىكەتتە

يىلان يىلاننى يەپ ،
ئەجدىھا بولىدۇ .

ــــ قەدىمكى غەرب ماقالى

1

رىۋايەت قىلىنىشىچە ، ئىبلىس ، يەنى ئازازۇل ئەسلىدە خۇداغا يېقىن پەرىشتىلەرنىڭ بىرى بولۇپ ، ھەممە پەرىشتىلەرگە دەرس ئېيتىش مەرتىۋىسىگە يېتىپتىكەن ؛ خۇدا ئۇنىڭ ئالىملىقى ، پەم - پاراستى ، قابىلىيىتى ، ئىبادەتتىكى سادىقلىقى ۋە تەقۋادارلىقىغا قاراپ ، ئاسماننىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ، جەننەتنىڭ خەزىنىچىلىكىنى ، ھەتتاكى يەر يۈزىنىڭ پادىشاھلىقىنىمۇ ئۇنىڭغا بېرىپتىكەن . كۈنلەردە بىر كۈن خۇدا يەر يۈزىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ، پەرىشتىلەردىنمۇ ئالىمراق ۋە قابىلراق بىر مەخلۇق يارىتىش مەقسىتىدە تۇپراقتىن ئادەم ئاتىنى بىنا قىلىپ ، ھەممە پەرىشتىلەرنى ئۇنىڭغا سەجدە قىلىشقا بۇيرۇپتۇ ، پەرىشتىلەر بۇ بۇيرۇقنى دەرھال بەجا كەلتۈرۈپتۇ . پەقەت ئىبلىسلا ئۆزىدىن ئالىمراق ۋە قابىلراق بولغان ئادەمنىڭ يارىتىلغىنىغا چىدىماي ، «مەن ئوتتىن يارالغان تۇرسام ، تۇپراقتىن يارالغان ئادەمگە نېمىشقا سەجدە قىلغۇدەكمەن» دەپ

بـويۇن تاۋلىق قىپتۇ ھەمدە بۇ ھەسەتخورلۇق ، مەنمەنچىلىك ۋە تەكەببۇرلۇقى تـۈپـەيـلـى ، شـۇ ھامـان خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ ، جەننەتتىن قوغلىنىپتۇ . ىبراق ، ئۇ ئۆزىنىڭ مۇنداق بەختسىزلىككە ئۇچرىشىنى ئـادەمـدىـن كۆرۈپ ، «سـىـنـمۇ ئۆزۈمگە ئوخشاش لەنەتكەردى قىلمايدىغان بولسام» دەپ قەسەم ئىـ چىپ ، قىساس ئېلىشقا كىرىشىپتۇ ـ دە ، ئاخىر پەيتى كەلگەندە ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانـىـنـى مـىـڭـبـىـر ھىيلە ـ نەيرەڭ بىلەن ئازدۇرۇپ ، جەننەتتىن ئايرىپ تـاشلاپـتـۇ . شـۇنـىڭدىن باشلاپ ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ پۈتۈن شۇملۇق ، ياۋۇزلۇق ، ھـيـلە ـ مىكىر ، سۈيىقەست ، قارا نىيەتلىكنىڭ قاراڭغۇ كۆلەڭگىسى سۈپىتىدە تـاكـى قىيامەت كۈنىگىچە قارغىش ۋە لەنەت ئاستىدا خارۇ ـ زابۇن ياشايدىغان شـەيـتـانـغـا ئـايـلـىـنـىـپ ، ئادەمزاتنىڭ گۆشى بىلەن تېرىسى ئارىسىدا كۆزگە كۆرۈنمەي يۈرىدىغان بولۇپ قاپتىمىش ...

— بۇغـۇ رىۋايەت ياكى ئەپسانە ، ئەلۋەتتە ! ئەمما رېئال تۇرمۇشتا خۇددى شـۇ ئـىـبـلـىـسـقـا ئوخشايدىغان ئادەملەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا گۇمان قىلماسىز ، بـەلـكـى ئۇنـداقلارنـى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرگەن ، ھېچ بولمىغاندا ئاڭلىغان ياكى بىرەر كىتابتىن ئوقۇغان بولۇشىڭىز مۇمكىن .

شـۇنـداق ، شـىـنجاڭدىن بىرنەچچە مىڭ كىلومېتر يىراقلىقتىكى سىبىرىق دېـڭـىـز بـويـىـغـا جايلاشقان لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ كىچىككىنە بىر كەنتىدىكى ۋەيـران بولغان پومېشچىك ئائىلىسىدە يېڭى كالىندار ھېسابى بىلەن 1897 ـ يىل 1 ـ ئايـنـىـڭ 18 ـ كـۈنـى دۇنـيـاغا كەلگەن بىر بوۋاقنىڭ ئاخىر بېرىپ ، رېئال تۇرمۇشتىكى ئىبلىس بولۇپ قېلىشىنى ھېچ كىم ئويلىمىغان بولغىيدى !

بـىـر رىـۋايەتتە ئېيتىلىشىچە ، تېمورچىن يەنى چىڭگىزخان ھەر ئىككى مـۇشتۇمى مەھكەم تۈگۈلگەن ۋە بارماقلىرى ئارىسىدىن قان تېمىپ تۇرغان ھا- لـەتـتـە تـۇغۇلغان ئىمىش . تۇغۇت ئانىسى ئۇنىڭ بارماقلىرىنى قايرىپ قارىسا ، ھەر ئـىـكـكـى ئالىقىنىدا ئۇيۇپ قالغان قان پارچىسى تۇرغۇدەك ، موڭغۇل قەبىـ لـىـرى بـۇ ئـىـشـنـى ئاڭلاپ «خـۇدانـىـڭ ئۆزىگە ئامانەت !» دەپ ئەنسىرىگەن ئـىـكـەن . ئەمـمـا ، بـىـز يـۇقىرىدا ئېيتقان بوۋاقتا بولسا ، ھېچقانداق غەلىتىلىك

كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ئادەتتىكى بوۋاقلاردەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ئانچە - مۇنچە يىغلاپ قوياتتى، خالاس. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئاق سۈتۈمنى ئاققا ساغدىم، كۆك سۈتۈمنى كۆككە دەپ، ئۇنى ئاق سۈتى بىلەن بېقىپ ئۆستۈرگەن ئانىسىمۇ ياكى يەتتە يېشىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئاغزىغا ئىلىم سىڭدۈرۈپ، كۆڭلى، مېڭىسى قاتارلىق مەشھۇر مۇتەپەككۇرلەرنىڭ ئىنساپ، دىيانەت، مېھىر - شەپقەت، ۋاپا ۋە ساداقەت ھەققىدىكى ئەخلاق كىتابلىرىنى يادقا ئالدۇرغان ئۇستازلىرىمۇ، بۇ بالىنىڭ ئاخىرى بېرىپ، بىر قانخور جاللاتقا ئايلىنىپ قېلىشىنى ھەرگىز خىيالىغا كەلتۈرمىگەن بولغىيدى! ئەكسىچە، ئۇلار بۇ بالىنىڭ قويۇق قاشلىرى ئاستىدا پارقىراپ تۇرغان يوغان كۆزلىرى ۋە كەڭ پېشانىسىگە قاراپ، ئۇنى «چوقۇم ئەقىللىك ۋە يارامىلىق ئادەم بولىدۇ» دەپ ھۆكۈم قىلىشقانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتا - ئانا ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۇنى ئوبدان ئوقۇتۇشقا كۆڭۈل بۆلدى ۋە ئاخىرى 1917 - يىلى ياپونىيىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى. بۇ يىگىرمە ياشلىق يىگىت ياپونىيىنىڭ پايتەختى توكيودىكى «مىڭجېڭ» داشۆسىدە سىياسىي - ئىقتىساد پېنىنى ئۆگىنىشكە، ماركسىزم بىلەنمۇ تونۇشۇشقا باشلىدى.

بۇ چاغلاردا ئىچكى جۇڭگودىكى چوڭ - كىچىك مىلىتارىستلار ھوقۇق ۋە يەر - زېمىن تالىشىپ، بىر - بىرى بىلەن قان بولۇشۇۋاتاتتى. قايسىسى زور كەلسە، ئاجىزلىرىنى يۇتۇپ كەتمەكتە ۋە شۇ يول بىلەن ئۆزىنىڭ تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتمەكتە ئىدى. مۇنداق قاراشتا، كىم ھەربىي ھوقۇقنى ئىگىلەشكە ۋە قوشۇن تارتىشقا ماھىر بولسا، ئۇنىڭ قولى ئۇزۇن بولۇپ، ئامەت شۇنىڭ، جاھان شۇنىڭ، ئىش شۇنىڭ، ئاتاق شۇنىڭ بولۇۋاتاتتى. قىسقىسى، زېمىنى كەڭ، بايلىقى مول بۇ قەدىمكى مەدەنىيەت يۇرتى خۇددى تارىختىكى «ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر» ياكى «ئۈچ پادىشاھلىق» دەۋرىدىكىگە ئوخشاش قارا نىيەتلىك ياۋۇز تەۋەككۇلچىلەرنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىدىغان سەھنىسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى يوغان بۆرە كۆزلىرىدىن ئىچكى دۇنياسىدىكى دەھشەتلىك ھېرىس ئۇچقۇنلىرى چاچراپ

تۇردىغان بايىقى يىگىتمۇ ئەمدى ئۆز كۆڭلىدە پۈكۈپ كەلگەن مۇددىئالىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا پۇرسەت كەلدى دەپ ئويلىدى - دە، توكيودىكى «مىگجىژ» داشۆسىدە سىياسىي - ئىقتىساد ئۆگىنىشنى تاشلاپ، ۋەتەنگە قايتتى ۋە ئىشنى ھەربىي ھوقۇق ئىگىلەشتىن باشلاش ئۈچۈن، يۈننەن ئۆلكىسىدىكى ھەربىي مەكتەپكە كىردى ھەمدە شۇنىڭدىن باشلاپ، كۈل رەڭ ھەربىي كىيىم كىيىپ، پاقالچەكلىرىگە گوجەي يۆگەپ، بېلىنى تاسما بەلباغ بىلەن مەھكەم باغلىدى.

بۇ يىگىت رومانىمىزنىڭ بىرىنچى قىسمىدىن باشلاپ كىتابخانلىرىمىزغا تونۇش بولۇپ كېلىۋاتقان شىڭ شىسەي ئىدى.

ئۇ بايىقى ھەربىي مەكتەپنى ئوفىتسېرلىق دەرىجىسى بىلەن پۈتتۈرگەندىن كېيىن، چوڭ - كىچىك مىلىتارىستلارنىڭ بوسۇغىسىنى ياقىلاپ يۈرۈپ، ئاخىر شەرقىي شىمال ئۆلكىلىرى بويىچە چوڭ مىلىتارىستلارنىڭ بىرى ئاتالغان گوسۇڭلىڭنىڭ ھۇزۇرىدا جۇڭشياۋ (پود پولكوۋنىك) دەرىجىلىك مۇشاۋىرلىققا ئېرىشتى ۋە غۇنچە بوي كەلگەن قىرقىم چاچلىق قالماق چىراي بىر قىزغا ئۆيلەندى. بۇ قىز گوسۇڭلىڭنىڭ جىيەن قىزى چۈيۇفاڭ ئىدى. 1923 - يىلى گوسۇڭلىڭ ئۆزىگە يارامىلىق ئىزباسارلار يېتىشتۈرۈش مەقسىتىدە شىڭ شىسەي بىلەن چۈيۇفاڭنى ياپونىيىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى. شىڭ شىسەي ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۆسىگە، ئۇنىڭ خوتۇنى چۈيۇفاڭ توكيودىكى قىزلار داشۆسىگە كىردى. 1925 - يىلى گوسۇڭلىڭ ئۆزىدىن چوڭراق مىلىتارىست جاڭ زولىنغا قارشى قوزغىغان ھەربىي ئۆزگىرىشتە مەغلۇپ بولۇپ، ئۆلگەندىن كېيىن، باشپاناھسىز قالغان شىڭ شىسەي ئۆزىنى جياڭ كەيشىنىڭ قۇچىقىغا ئاتتى ۋە ئۇنىڭ ياردىمى بىلەن ياپونىيىدە ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، 1927 - يىلى ۋەتەنگە قايتقاچ، گومىنداڭ ئارمىيىسى باش قوماندانلىق شتابىنىڭ شياڭشياۋ (پولكوۋنىك) دەرىجىلىك مۇشاۋىرلىقىغا تەيىنلەندى. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ جياڭ كەيشى ئالدىدا ئۆزىنى «مەن سىزنىڭ ئوقۇغۇچىڭىز مەن» دېيىشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ ئىدى.

كـۆز كۆنلىرىنىڭ بىرى. شىڭ شىسەي چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن، ياـ
تـاق ئۆيىدىكى يوغان بويئەينەك ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئارقىغا
تـارالـغـان قـويـۇق قارا چاچلىرىنى، قېلىن قاشلىرى ئاستىدا پارقىراپ تۇرغان
بـۆرە كـۆزلـىرى، قـويـۇق بـۇرۇتى ئۈستىدە چاپلاپ قويغاندەك كۆرۈنىدىغان
يـوغـان بـۇرنـى، مـاشرەڭ ھەربىي كىيىمگە لىق كەلگەن تولغۇن گەۋدىسىگە
بـىـردەم قاراپ تۇرۇپ، قاتتىق بىر ئۇھ تارتتى. يۇمشاق دىۋاندا پوفايكا توقۇپ
ئولتۇرغان خوتۇنى دەرھال ئۇنىڭغا قاراپ «سىزگە يەنە نېمە بولدى؟» دېدى.

— ھەي سـۆيـۈملۈكۈم، گېپىمگە قۇلاق سال، خېلى كۈنلەردىن بېرى مېـنـىـڭ يـۈرىـكـىمنى ئېچىتىۋاتقان دەردلىرىمنى ساڭا ئېيتسام «ناشۈكۈرلۈك قـىلماڭ» دەپ مېنى ئەيىبلەپ كەلدىڭ، ئويلاپ باق، مەنزە، ئۆمرۈمنىڭ ئالتۇن دەۋرى بـولـغـان مـۇشـۇ نـەۋقىران ياشلىقىم، مۇشۇ يولۋاستەك بەستىم، مۇشۇ قـابـىـلـىـيـىتىم بىلەن بۇ لايغەزەل، قىمارۋاز، بىكار تەلەپ مۇشاۋىرلار ئارىسىدا قـورسـىـقـى تـويـسـا بـۇرۇتـىـنـى يـالاپ ياتىدىغان مۇشۇككە ئوخشاش كۈنۈم ئۆتـكـىـنـىگە شۈكۈر قىلىپ يۈرۈۋېرەمدىمەن؟ ياق، ياق! مۇنداق ئېتى ئۇلۇغ سـۈپـۈرـسـى قـۇرۇق مەنسەپكە گول بولۇپ يېتىشنى خالىمايمەن. «ئۇرۇشقاق بـەگلىكلەر» نى ئىنقىراز قىلىپ، شۇ چاغدىكى جۇڭگو قۇرۇقلۇقىدا تۇنجى قېـتـىـم يـېـگـانـە خـانـلـىـق تـەخـتـىـگـە ئولـتۇرغان چىڭ سىخۇاڭ بىلەن «ئۈچ پـادىـشـاھـلىق» دەۋرىدىكى پادىشاھلارنىڭ بىرى بولغان ليۇبى قانچىلىك ئادەم ئـىـدى دەيـسـەن! دۇنـيانى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن چىنگىزخانچۇ؟ ناپاليونچۇ؟ ناپاليونمۇ ئاددىي ئوفىتسېرلىكتىن خانلىققا كۆتۈرۈلمىگەنمىدى؟

گـەپ شـۇ يـەرگـە يـەتـكەندە، چۇيۇفاڭ ئۆز ئېرىنىڭ تارىختا ئۆتكەن مـەشـھـۇر كـىـشـلەرنىڭ تەرجىمىھاللىرىنى ناھايىتى قىزىقىپ ئوقۇيدىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، غەلىتە بىر تەبەسسۇم بىلەن مۇنداق دېدى:

— سـىـزنـىـڭـمۇ خـان بولۇش نىيىتىڭىز بارمۇ نېمە؟ مەنغۇ سىزنىڭ ئىرادە ۋە قابىلىيىتىڭىزگە قايىلمەن، ئەمما، جۇڭگودا خانلىق تۈزۈمنىڭ بىكار بولغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالماڭ.

— ياق ئەزىزىم ، سەن مېنى ياخشى چۈشىنىسەن . ماڭا قارا ، جۇڭگودا خانلىق تۈزۈم بىكار قىلىنغىنى بىلەن بۇ مەملىكەت خۇددى كەلكۈندىن كېيىن ، ئۈزۈن يىللىق قۇرغاقچىلىقتا چەك - چېكىدىن يېرىلىپ كەتكەن لاتقىنىڭ يۈزىدەك پارچە - پارچە بولۇپ كەتكەن . مۇنداق مەملىكەتتە بىرەر ئۆلكىنىڭ ئالىي ھۆكۈمدارلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئانچە قىيىن ئىش ئەمەس . شۇنداق ، ھېچ قىيىن ئىش ئەمەس . ئاسمان خۇداسى نېسىپ قىلىپ بىرەر چەت ئۆلكىگە ، مەسىلەن ، شىنجاڭ ياكى ئىچكى موڭغۇلغا بېرىپ قالسام ، باشقىچە بىر ۋەزىيەت يارىتىپ مۇرادىمنى ھاسىل قىلىشقا كۆزۈم يېتىدۇ . مەسىلەن ، بىرەر قېرى مەنسەپدارنى تاپىمەن - دە ، ئۇنىڭغا ساداقەت بىلدۈرۈپ قوينىغا كىرىمەن . ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن ، ھوقۇقنى ۋارىسلىق قىلىشنى قولغا كەلتۈرىمەن ، خالاس ! ھېچ بولمىغاندا بىرەر موڭغۇل قەبىلىسىنىڭ ئىچىگە سۇقۇنۇپ كىرىمەن - دە ، موڭغۇل قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ ، موڭغۇل ۋاڭىنىڭ ئىخلاسمەن ئوغلى بولۇۋالىمەن . ۋاڭ ئۆلگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ قەبىلىسى ماڭا قالامدۇ ؟ دۇنيادا قىلاي دېسە ئىش جىق !

— بۇ بولمىغان گەپ ، — دېدى چۇيېفاڭ ، ئۇنىڭ كېيىنكى سۆزلىرىدىن نارازى بولغاندەك تۇمشۇقىنى تۈرۈپ ، — مېنى ئەمدى موڭغۇللارنىڭ ئىس پۇراپ تۇرىدىغان كىگىز ئۆيىگە ئاپىرىپ قويماقچىمۇ سىز ؟

— ياق ئەزىزىم ، گېپىمنى چۈشەنمەي قاپسەن ، — دەپ ئىزاھات بېرىشكە باشلىدى شىڭ شىسەي ، بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ ، — موڭغۇللارنى تىلغا ئالغىنىمدا ، ئالاھىدە ئەسكەرتىش بىلەن «ھېچ بولمىغاندا» دېگەن شەرتلىك ئىبارىنى ئىشلەتكىنىمگە دىققەت قىلمىغان ئوخشايسەن . ساڭا ئوخشاش مۇدەنگۈلنى چۆلگە ئاپىرىپ تاشلاشقا مېنىڭ كۆڭلۈم قىيامتى ؟ ئەمما ئۆز دەۋرىدە پادىشاھ خەن ۋۇدىنىڭ بۈيۈك مەقسەتلىرى ئۈچۈن مەلىكە جيەيۇنىڭ شاھانە ئوردىلارنى تەرك ئېتىپ ، ئۆز ئىختىيارى بىلەن ياۋايى ئۇيسۇنلار ئارىسىدا ، خۇددى سەن ئېيتقاندەك ئىس پۇراپ تۇرىدىغان كىگىز ئۆيلەردە 50 يىل ئۆمرىنى ئۆتكۈزگەنلىكىنى ئېسىڭگە سېلىپ ئۆتمەكچىمەن . بىز ئۆز مەق-

ستىمىزگە يېتىش يولىدا ھەرقانداق ئىشقا تەييار تۇرۇشىمىز كېرەك . موڭغۇل ۋاڭىغا ئىخلاسمەن ئوغۇل بولۇش مەسىلىسىگە كەلسەك ، بۇ ھەرگىز مېنىڭ ئاساسىي نىشانەم ئەمەس . مېنىڭ ئاساسىي نىشانەم بىرەر ئۆلكىنىڭ ھۆكۈمدارلىقىنى قولىغا كەلتۈرۈش دېدىمغۇ ، ۋەسسالام .

— سىز ھەرقانداق ئىشقا قابىل ئادەمسىز ، — دېدى چۇيۇفاڭ ، — سىزنىڭ ئالىي مەقسەتلىرىڭىز ئۈچۈن جېنىم تەسەددۇق ، سىز چوقۇم مەقسەتكە يېتىسىز .

— ئىلاھىم ئېيتقىنىڭ كەلسۇن ! — دېدى شېڭ شىسەي قولىغا تاماكا ئېلىۋېتىپ .

چۇيۇفاڭ ئورنىغا نازلىنىپ تۇرۇپ ، دەرھال سەرەڭگە چېقىپ بەردى .

2

ئۆلارنىڭ تىلىكى تېزلا ئەمەلگە ئېشىپ قالدى .

بۇ كۈنلەردە ياڭ زىڭشىننىڭ ئورنىغا ئولتۇرغان جىڭ شۇرېن ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ۋە كۈچەيتىش غەرىزىدە ، كۈچلۈك بىر قوشۇن تۈزۈشكە كىرىشىپ ، ئۈرۈمچىدە ھەربىي مەكتەپ تەسىس قىلغان ، گېرمانىيىدىن قورال - ياراغ ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ھەربىي ئايروپىلان سېتىۋالغان ، ئاۋئاتسىيە مەكتىپى قۇرۇشقىمۇ تەييارلىق كۆرۈپ قويغانىدى ۋە ئۆز يېقىنلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنى گېرمانىيىگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى . بىراق يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان ھەربىي مەكتەپ ۋە قوشۇننى تەربىيەلەشكە شىنجاڭدا يارامىلىق ھەربىي مۇتەخەسسىسلەر ناھايىتى كەمچىل ئىدى . شۇڭا ھەربىي مۇتەخەسسىس تېپىپ كېلىش نىيىتىدە نەنجىڭگە مەخسۇس كىشى ئەۋەتتى . يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك ، شېڭ شىسەي نەنجىڭدىكى خىزمىتىدىن بىزار ، يېڭى بىر ئاشيانىغا ئىنتىزار بولۇپ ئىچى پۇشۇپ يۈرگەندە ، تەقدىر - ئىرادە ئۇنى جىڭ شۇرېن ئەۋەتكەن ھېلىقى كىشىگە ئۇچراشتۇرۇپ قويىدى . ئۇ ئۆز ئارزۇلىرىغا

يېتىش يولىنىڭ مۇنداق ئاسادىيلىق بىلەن ئېچىلغىنىغا خۇش بولۇپ، دەر-
هال سەپەرگە جابدۇندى ۋە كۈندىلىك خاتىرە دەپتىرىگە مۇنۇ قۇرلارنى
يېزىپ قويدى:

«مىنگونىڭ 18 - يىلى ① 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ... ئاسمان خۇداسىغا
مىڭ قەتلە شۈكرىكىم، مۇراد - مەقسەتكە يەتمەكنىڭ تۈنجى مەنزىلى كۆز
ئالدىمدا نامايان بولدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خىيال بولۇپ كۆرۈنگەن
ئىشلار — رېئاللىققا ئايلانماقتا. مېنىڭ ئىقبال يۇلتۇزۇم چۆل - جەزىرە دەپ
تونۇلۇپ كېلىۋاتقان يىراقتىكى شىنجاڭ ئاسمىنىدا كۆلىدىغان ئوخشايدۇ. بۇ
قېتىم جاننى ئالقانغا ئېلىپ قويدۇم. بېرىش بار، قايتىش يوق.»

بىراق، ئۇزۇنتۇرا جىڭ شۇرېن شېڭ شىسەينىڭ ياپونىيە قۇرۇقلۇق
داشۆسىدە ئوقۇغان يۇقىرى سەۋىيىلىك ھەربىي مۇتەخەسسىس ئىكەنلىكىدىن
خەۋەر تاپقاچ، ياڭ جاگجوڭنى قوناق دانىسىدەك ئىككى تال قوغۇشۇن بىلەن
ئۇ دۇنياغا ئەۋەتىۋەتكەن پەن ياۋەننى، پەن ياۋەننىڭمۇ ياپونىيىدە ئوقۇغان
زىيالىي ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئېلىپ، «بۇمۇ پەن ياۋەن II » بولۇپ
قالمىغىيدى دېگەن ئەندىشە بىلەن ھېلىقى كىشىگە «شېڭ شىسەينىڭ ئورنىغا
باشقا ئادەم تېپىڭ» دەپ تېلېگراما ئەۋەتتى. بىراق، ئۇ كېچىككەنىدى.

شۇنداق قىلىپ، شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ خوتۇنى بىلەن ھېلىقى
كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا 1930 - يىلى كۈز كۈنلىرى سىبىرىيە تۆمۈر يولى ئارقى-
لىق ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ
يۇقىرى دەرىجىلىك مۇشاۋىرلىقىغا تەيىنلەندى. بىراق، ئۇنىڭ كۆڭلى تېخى
ئارام تاپمىغانىدى.

«قىزىق ئىش! — دەپ يازدى شېڭ شىسەي شۇ كۈنلەردىكى خاتىرە
دەپتىرىگە، — بىزنىڭ بۇ سەردارىمىز (جىڭ شۇرېننى دېمەكچى) غەلىتە ئادەم
ئىكەن. مېنى شۇنچە يىراقتىن چىللاپ كەلگىنى نېمە يۇ، ئەمدى ئۆزىدىن
خۇدۇكسىرەپ دومسىيىپ ئالغىنى نېمىسى! شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمدارلىرى

---

① مىلادى 1929 - يىلى

بىلىملىك كىشىلەردىن خەۋپسىرەيدىكەن ، نېمە دېسە «خوش» دەيدىغان بىلىمسىز لەببەيچىلەرنى ياخشى كۆرىدىكەن . بۇ ياڭ زىڭشىندىن قالغان ئۇدۇم ئىمىش دېگەن گەپلەر راست ئوخشايدۇ . ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەرنى قارىمامدىغان ، ھەممىسى نانقېپى ، ئىچى تار ، يۈرتۋاز بىرنېمىلەر ئىكەن . گەنسۇلۇق بولمىغانلارنى يەكلەيدىكەن . مېنىمۇ شەرقىي شىماللىق دەپ يەكلىگىلى تۇردى . مەن خۇددى قىتىغۇر قېيىن ئانىنىڭ ئالدىغا كەلگەن يېڭى كېلىنىگە ئوخشاپ قالدىم . ھېچقىسى يوق ، تېخىمۇ كەمتەر ، مۇلايىم ۋە چىقىشقاق بولۇپ ، ھەممىگە چىداپ تۇرۇشۇم كېرەك . بۇ پور كۆتەكنىڭ ئۆمرىمۇ ئۇزۇنغا بارمايدىغاندەك تۇرىدۇ . ئەمما ، ھەرگىز جىم ياتماسلىقىم دەركار .»

دەرۋەقە ، ئۇ جىم ياتمىدى . جېڭ شۇرىن تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان ھەربىي مەكتەپتە تاكتىكا دەرسى بېرىپ يۈرۈپ ، بىرمۇنچە ياش ئوفىتسېرلار-نىڭ كۆڭلىنى ئوۋلىۋالدى . مۇھىمى ئۇرۇمچى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى تاۋمىنيۈ ، ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئوچقۇچىلار مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن لى شياۋتىيەن ، شىمالىي مىلىتارىستلارغا قارشى ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىپ ، كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەن ۋە دۇبەن مەھكىمىسىدە مۇشاۋىرلىق ۋەزىپىسىدە تۇرغان چېن جوڭ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىپ يۈرۈپ ، ئۇلار بىلەن مەلۇم دەرىجىدە پىكىر بىرلىكى ھاسىل قىلىۋالدى . بۇ كىشىلەرمۇ ، جېڭ شۇرىن ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەبىتلىك سىياسىتىگە قارشى ئىدى . بولۇپمۇ قەددى - قامىتى كېلىشكەن ، ياشلىق غۇرۇرى جۇش ئۇرۇپ تۇرىدىغان ، زىلۋا بويلۇق يىگىت چېن جوڭغا ئۇنىڭ كۆزى كۆپرەك چۈشەتتى .

بىر كۈنى ئۇ چېن جوڭنىڭ ياتىقىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ ، ئەينەك ئىشكاپتىكى كىتابلارغا قىزىقىپ قالدى . بۇ كىتابلار ئارىسىدا ماركسىزم كلاسسىكلىرىنىڭ خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان بەزى ئەسەرلىرىمۇ بار ئىدى . شېڭ شىسەي ئاۋۋال «كاپىتال» نى ، ئاندىن «كوممۇنىستىك پارتىيە

مانىفىستى» (خىتابنامىسى) نى ۋاراقلاپ تۇرۇپ:

— بۇ كىتابلىرىڭىز مېنىڭ ياپونىيىدە سىياسىي - ئىقتىساد مۇتالىئەسى بىلەن شۇغۇللانغان چاغلىرىمنى ئەسلەتتى. ئۇ چاغلاردا مەنمۇ سىزدەك جۇشقۇن بىر يىگىت ئىدىم، — دېدى ۋە، — سىزنىڭ ماركسىزم تەتقىقاتىدىن ھاسىل قىلغان نەتىجىلىرىڭىز كۆپ بولسا كېرەك - ھە! — دەپ مەنىلىك كۈلۈپ قويدى.

— نەدىكىنى، مەن ماركسىزمدىن پەقەت بەزى باشلانغۇچ ساۋاتلارنىلا ئۆگەندىم خالاس! — دېدى چېڭ جۇڭمۇ ساددىلىق بىلەن كۈلۈپ، ئاندىن ئۈستەل سىرتمىسىدىن قاتتىق مۇقاۋىلىق خاتىرە دەپتەرلىرىنى چىقىرىپ، «مېنىڭ ئۆگەنگەنلىرىم شۇنچىلىكلا» دەپ، ئۇنىڭغا ئۇزاتتى.

شېڭ شىسەي بىر دەپتەرنى دىققەت بىلەن ۋاراقلاۋېتىپ، بىرنەچچە قېتىم «بەللى ئىنىم يارايسىز، يارايسىز» دەۋەتتى.

3

رومانىمىزنىڭ بىرىنچى قىسمىدا بايان قىلىنغىنىدەك، 1931 - يىلى ئەتىيازدا پارتىلىغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرى بىلەن پۈتۈن شىنجاڭ زېمىنىدا مەيدانغا كەلگەن قاتتىق داۋالغۇش ۋەزىيىتى نەتىجىسىدە، 1933 - يىلى 12 - ئاپرېل كۈنى ئۈرۈمچىدە چوڭ سىياسىي ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ، جىڭ شۇرېن تەختتىن قوغلاندى. شېڭ شىسەي تاسادىپىي ھالدا تەخت ئىگىسى بولۇپ قالدى. چېڭ جۇڭ، تاۋمىنيۈ ۋە لى شياۋتيەن قاتارلىق كىشىلەر ئەنە شۇ سىياسىي ئۆزگىرىشنىڭ باش رولچىلىرى بولغان ۋە چوڭ ئۈمىدلەر بىلەن شېڭ شىسەينى يۆلەپ تەختكە چىقىرىشقا بىۋاسىتە قاتناشقانىدى. ئەمما، شېڭ شىسەي تەختكە چىقىۋېلىپلا ئۇلارنى داغدا قويدى. يەنى تاۋمىنيۈگە ئاران ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپلىقى، لى شياۋتيەنگە ئاۋئاتسىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرلىقى، چېڭ جۇڭغا بولسا، ئاران

دۈبەن مەھكىمىسىنىڭ باش مۇشاۋىرلىق مەنسىپى تەگدى. ئۇلار لېۋىنى چىشلەپ قالدى. بىراق، ھازىرچە بىرەر قارشىلىق كۆرسىتىشكە ئىمكانىيەت بولمىغىنى ئۈچۈن دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، پەيت كۈتمەكتە ئىدى.

شۇ ئارىدا خوجىنىياز ھاجى بىلەن ماجۇڭيىڭ ئوتتۇرىسىدا ھېلىقى جىمسار ۋەقەسى يۈز بېرىپ، شېڭ شىسەينىڭ ئوشۇقى ئالچۇ قوپتى. تەقدىر بۇرۇنقى ئىتتىپاقداشلارنى بىر - بىرىگە دۈشمەن، دۈشمەنلەرنى بىر - بىرىگە ئىتتىپاقداش قىلىپ قويدى ۋە ئىككى ئارىدا قاتتىق ئۇرۇش باشلىنىش ۋەزىيىتى شەكىللەندى. جياڭ كەيشى توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ، شىنجاڭدا ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى تىكلەش مەقسىتىدە خۇاڭ موسىڭ دېگەن بىر چوڭ ئەربابنى ئايروپىلان بىلەن دەرھال ئۈرۈمچىگە ئەۋەتتى. خۇاڭ موسىڭ شىنجاڭدىكى «دۈبەنلىك» تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا شېڭ شىسەي، ماجۇڭيىڭ، خوجىنىيازھاجى ۋە ئىلىدىكى مىلتارىست جاڭ پېيۈەندىن تەركىب تاپقان ھەربىي ئىشلار كومىتېتى تەسىس قىلىش، شېڭ شىسەينى بولسا، شۇ كومىتېتقا باشلىق بولۇشنى تەشەببۇس قىلدى.

«چۆچۈرىنى خام ساناپسىز جانابى خۇاڭ موسىڭ ئەپەندىم، — دەپ يازدى شېڭ شىسەي شۇ كۈنلەردىكى خاتىرە دەپتىرىنىڭ بىر بېتىگە، — مەن سىز ئويلىغاندەك ئادۇ ①لاردىن ئەمەس، مەن شۇنداق ئىشلارنى قىلايكى، ئۇنى كۆرۈپ كۆزىڭىزگە ياكى قۇلىقىڭىزغا ئىشەنمەي قالغايسىز!»

ئۇنىڭ يېنىدىكى يۇمشاق ئورۇندۇقتا قىرقىم چاچلىرىنى تۈزەشتۈرگەچ، شېڭ شىسەينىڭ قەلەم تۇتقان قولىدىن كۆزىنى ئۈزمەي ئولتۇرغان چۈيۈفاڭ خۇددى بىر نېمىدىن چۆچۈپ كەتكەن كىشىدەك:

— يەنە نېمە قىلماقچىسىز؟ — دەپ ئەندىكىپ سورىدى.

---

① ئادۇ — جۇڭگونىڭ «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» ناملىق مەشھۇر تارىخى رومانىدىكى پادىشاھ ليۇبىنىڭ ئوغلى ليۇجەننىڭ ئەركىلەتمە ئىسمى. ئۇ دادىسىنىڭ ئورنىغا پادىشاھ بولغان بولسىمۇ، قابىلىيەتسىزلىكىدىن ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمىغان ۋە بارا - بارا دۆت، يارامسىز ۋە بىرەر غايىسىنىڭ تايىنى يوق شەخسلەرنىڭ تىپى بولۇپ قالغان.

شىڭ شىسەي قولىدىكى يوڭ قەلەمنى ئۈستەلگە تاشلاپ ، بېشىنى كۆتۈردى . يوغان كىرسىن لامپىنىڭ يورۇقىدا ئۇنىڭ چىرايى مىس ھەيكەلدەك پارقىراپ شۇنداق سۈرلۈك كۆرۈندىكى ، چۈيۈفاڭ بۇ سۆرۈن چىرايىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك ، ئىختىيارسىز ھالدا يەرگە قارىۋالدى . شىڭ شىسەي ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇپ ، «سېنىڭدىن يوشۇرىدىغان سىرىم يوق» دەپ گەپ باشلاپ تۇرۇشىغا چۈيۈفاڭ ئورنىدىن دەس قوپتى ۋە ئىشىك - دېرىزىلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ پەردىلىرىنى باشقىدىن تۈزەشتۈرۈپ قويدى - دە ، ئاندىن :

— قېنى سۆزلەڭ قۇلىقىم سىزدە ، — دەپ ، جايىغا كېلىپ ئولتۇردى .

— مانا بۇ ئىشىڭ يارايدۇ . ئېھتىيات كېرەك ، ئېھتىيات — دەپ ئاۋازىنى تۆۋەنلەتتى شىڭ شىسەي ، بىر قولىدا بۇرۇتىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ ، — كىم بىلىدۇ بىزنى قوغداپ تۇرغان مۇھاپىزەتچىلىرىمىزنىڭ قانچىسى دۈشمەننىڭ كۆز - قۇلىقىدۇ ! شۇنداق ، ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈشكە قارىغاندا ، ئۇنى قولدا تۇتۇپ تۇرماق تەس . ھاكىمىيەت رەھىمدىللىكنى ئەمەس ، قاتتىق قوللۇقنى تەلەپ قىلىدۇ . كۆڭلى يۇمشاق ئادەم قولغا كەلگەن ئامەتنىمۇ ئاسانلا قاچۇرۇپ قويىدۇ . ئۆزۈڭ بىلىسەن ، مەن يەر تېگىدە يىلاننىڭ كۆشىگىنىنى تۇيىدىغان ئادەممەن . خۇۋاڭ مۇسىڭنىڭ نىيىتى ماڭا ئايان . دۆلەتلىك تۈزۈمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش — مەندىن ھوقۇق تارتىۋېلىش دېگەن سۆز . بۇ ئۇنىڭ چۈشى ! مەن شۇنداق بىر ئىش قىلايكى ، خۇۋاڭ مۇسىڭ دەرھال قۇيرۇقىنى تىكىۋېتىشكە مەجبۇر بولسۇن . ئۇنىڭغا ئەگەشكەن سۇيىقەستچىلەرنىڭ ھەممىسىنى ، ھە ... دېمەكچى ، سەن بىلەن ياپونچە سۆزلىشىدىغان ھېلىقى لى شياۋتيەننىمۇ ، بىلىملىك قابىل يىگىت ئىكەن دەپ ماختاپ يۈرگەن ھېلىقى چېڭ جۇڭ دېگەن ئىنىڭنىمۇ ، ھە ... شۇنداق ، ھەممىسىنى ، يەنە بىرسى كۇڭزى تەلىماتىنىڭ تەرغىباتچىسى بولغان ھېلىقى دانىشمەن باش كاتىپ تاۋمىنيۆنىمۇ ئاسمان خۇداسىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتىۋېتىمەن .

— نېمە ؟ — ئەندىكىپ سورىدى چۈيۈفاڭ - بۇ ئۈچەيلەننىڭ ياردىمى

بولمىغان بولسا، سىز قانداق قىلىپ دۇبەنلىك ...

— قوي بۇ گېپىڭنى ئەزىزىم، — دېدى شېڭ شىسەي، خوتۇنىنىڭ قىرقىم چاچلىرىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ، — بۇنىڭ ھەممىسى ئۆتمۈش. ۋاقتى-نىۋاق كەلسە، تۇنۇگۈنكى دوستنى بۈگۈن دۈشمەن قاتارىدا يوقىتىۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ. ھاكىمىيەتنى قولدا تۇتۇشنىڭ بىر يولى شۇ، تارىختىكى نۇر-غۇن ھۆكۈمرانلار مۇشۇنداق قىلغان.

— باشقىسىغۇ مەيلى، چېڭ جۇگىغا بەك ئۇۋال بولۇپ كېتەرمىكىن، — دېدى چۈيۈفاڭ غەمكىنلىك بىلەن ۋە قوشۇپ قويدى، — ئۇ بىلىملىك، قابىل ۋە تېخى ياش ئىدى. خاتالىقى بولسا، توۋا قىلغۇزۇپ، ئۆزىڭىزگە رام قىلىۋالسىڭىز، كېيىنكى ئىشلىرىڭىزدا ئوبدان ئەسقاتاتتىمىكىن!

— ھەي سىلەر، خوتۇن خەقلەر، بەك يۇمشاق كۆڭۈل بولىدىكەنسى-لەر، — دېدى شېڭ شىسەي كەمسىتىش ئاھاڭىدا، — بابا ئېيتتىمغۇ، ھاكىمىيەت رەھىمدىللىكنى ئەمەس، قاتتىق قوللۇقنى تەقەززا قىلىدۇ دەپ، ئەسلىدە ھە ... قەدىمدىن بۇيان بىلىملىك كىشىلەر ئەركىن پىكىرلىك بولغىنى ئۈچۈن، ياق - ياق، ئەمەلىيەتتە كۆپىنچە مەنمەنچى بولغىنى ئۈچۈن تولا بەگ-باش بولىدۇ. ماڭا ئۇنداق بەگباشلار ئەمەس، گەپ ئاڭلايدىغان ياۋاشلار كېرەك. ھاكىمىيەت ئۈچۈن ھېلىقى نەۋقىران يىگىتلىك دەۋرىدە ياشاۋاتقان چېڭ جۇڭ ئىكەن، ئەگەر لازىم تېپىلسا، سۈت ئېمىۋاتقان بوۋاقلارغىمۇ رەھىمدىللىك قىلمايمەن.

چۈيۈفاڭ كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن قاچۇرۇپ، قىرقىم چاچلىرىنى تۈزەش-تۈرگەن پېتى جىم ئولتۇرۇپ قالدى. شېڭ شىسەي يەنە نېمىدۇر دېمەكچى بولۇپ تۇرغاندا، بوسۇغا يېنىدا «باۋگاۋ» دېگەن جىددىي ئاۋاز ئاڭلاندى. شېڭ شىسەينىڭ ئىشارىتى بىلەن چۈيۈفاڭ بېرىپ ئىشكنى ئاچتى. باش مۇھاپىزەتچى ئالدىراشلىق بىلەن سالام بەجا كەلتۈرۈپ بولۇپ:

— ۋەكىللەر قۇرۇق قول قايتىپ كەپتۇ. ئۇلارنىڭ دۇبەن جانابلىرىغا مەلۇم قىلىدىغان جىددىي گەپلىرى بار ئىكەن، — دېدى.

ئەسلىدە، شىڭ شىسەي خوجىنىياز ھاجى بىلەن يارىشىپ ئالغاندىن كېيىن، ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەپ ئالغىچە ماجۇڭيىڭنى تىزگىنلەپ تۇرۇش غەرىزىدە ئۇنىڭ بىر قىسىم تەلەپلىرىنى ئورۇنلاش بەدىلىگە تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن گۇچېڭغا ھەربىي ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتكەنىدى. بىراق، ماجۇڭيىڭ ئۇنىڭدىن سەزگۈرلۈك چىقىپ، شەرتنى قوبۇل قىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىشىنى توسۇش ياكى كېچىكتۈرۈش مۇمكىن بولماي قالدى. بايىقى ۋەكىللەر بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئۈرۈمچىگە چوقۇم ھۇجۇم باشلىنىشىنى بايقاپ، بۇنى شىڭ شىسەيگە مەلۇم قىلىش ئۈچۈن دەرھال قايتىپ كەلگەنىدى.

شىڭ شىسەي بۇ ۋەكىللەرنى يوغان كىرسىن لامپىلار بىلەن يورۇتۇلغان ئازادە مېھمانخانىدا كۈتۈۋالدى. قوماندانلىق شتابىنىڭ باشلىقى قاتارلىق مۇھىم ئوفىتسېرلارمۇ بۇ سورۇنغا ھازىر بولغانىدى. يېرىم سائەتلىك ھەربىي كېڭەشتىن كېيىن، ئەتە تاڭ سۈزۈلۈش بىلەن تەڭ ئەسلىدىكى پىلان بويىچە ئۇرۇشقا ئاتلىنىش قارار قىلىندى.

4

شىڭ شىسەي ماجۇڭيىڭنىڭ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىشى چوقۇم دەپ، ئاللىبۇرۇنلا تەييارلىق كۆرۈپ، ئۇنى ئۈرۈمچى بىلەن گۇچېڭ ئارىسىدىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنى فۇكاڭ ئەتراپىدا توسۇشنى پىلانلىغان ۋە پىلان بويىچە فۇكاڭ تەۋەسىدىكى زىنچۈەن بازىرىنى مەركەز قىلىپ، غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا توغرىلاپ ئىككى قات مۇداپىئە لىنىيىسى قۇرۇپ قويغانىدى. بۇ لىنىيىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 13 كىلومېتر كېلەتتى. 1933 - يىل 6 - ئاينىڭ 9 - كۈنى يىڭناغۇچقا ئوخشايدىغان ئىككى ئايروپىلان گۇچېڭ ۋە جىمسار ئاسمىنىدا رازۋېتكا قىلىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ غەربكە قاراپ جىددىي ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىدىن ئۇچۇر بەردى.

شۇ ئاخشىمى شېڭ شىسەي ئۆز قىسىملىرىغا ئاتلىنىش بۇيرۇقى بېرىپ، ياتاق ئۆيىگە كىردى. چۇيۇفاڭ ئۇنى بوسۇغا تۈۋىدە سەل غەمكىن كۈتۈۋالدى. شېڭ شىسەي گەپ - سۆز قىلماستىن، چۇيۇفاڭنىڭ ئىككى مۈرىسىدىن تۇتۇپ، كۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىدى ۋە:

— ئامان بول ئەزىزىم، — دېدى، ئاندىن خوتۇنىنىڭ پېشانىسىگە لېۋىنى تەگكۈزۈپ، — بۇ جەڭدىن سالامەت قايتىشىمنى تىلەپ ئىبادەت قىلىپ تۇر، — دەپ پىچىرلىدى.

— ئاسمان خۇداسى سىزگە مەدەتكار بولسۇن، هەر هالدا ئېهتىيات قىلىڭ، — دېدى چۇيۇفاڭ كۆزىگە ياش ئېلىپ.

— دېمىسەڭمۇ بۇ قېتىم ناهايىتى ئېهتىياتكار بولۇپ قېلىۋاتىمەن. ماجۇڭيىڭ كىچىك دۈشمەن ئەمەس. مېنىڭ تەقدىرىم مۇشۇ جەڭگە باغلىق. مۇبادا تەلىيىم ئوڭدىن كەلمىسە...

— ياق، ئۇنداق گەپلەرنى قىلماڭ، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى چۇيۇفاڭ، — سىز هەر زامان غالىپ بولۇپ كەلگەن. بۇ قېتىممۇ چوقۇم غەلىبە قىلىسىز.

— ئىلاهىم ئېيتقىنىڭ كەلسۇن، ئەمما سەن ئۆيدە بولساڭمۇ، كۆز - قۇلىقىڭ سىرتتا بولسۇن. مېنىڭ دۈشمىنىم كۆپ. هەممىگە دىققەت قىلىپ تۇرۇشۇڭ كېرەك.

— ئېيتقىنىڭىزدەك قىلىمەن، — دېدى چۇيۇفاڭ ئۇنىڭ بوينىدىن قۇچاقلاپ.

شېڭ شىسەينىڭ بەختىگە هاۋا ناهايىتى ئوچۇق بولۇپ ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئاي ئۇنىڭ كېچىلەپ يۈرۈش قىلىشىغا ئوڭايلىق يارىتىپ بەردى. شۇنداق قىلىپ، 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئۇ ئۆزىنىڭ تۆمۈر كوڭكا (برونىۋىك) ۋە توپ - زەمبىرەكلەر بىلەن قوراللانغان ئىككى مىڭدىن ئوشۇق ئەسكىرى بىلەن فۇكاڭ ئارقىلىق زىنچۈەنگە يېتىپ كەلدى. مۇداپىئەدە تۇرغان ئاق ئورۇس ۋە موڭغۇل ئاتلىق پولكلىرىنى قوشۇپ

ھېسابلىغاندا، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەسكىرى تۆت مىڭدىن ئاشمايتتى. بىراق، ئۇ جايلاشقان ئورۇنىنىڭ جۇغراپىيىلىك شارائىتى مۇداپىئە ئۈچۈن ناھايىتى ئەپلىك ئىدى. يەنى ئۇنىڭ مۇداپىئە لىنىيىسى ئاساسەن توغراقلىق جىلغا ۋە بۇك - باراقسان ئورمانلىققا توغرا كەلگەچكە، جەڭ ئاتلىرى بىلەن توپ - زەمبىرەك ۋە تۆمۈر كوگىكلارنى يوشۇرۇشقا قولاي ئىدى. ھەتتا ئۇ يەردە جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان بىر ئۆستەڭ بولۇپ، بۇ ئۆستەڭ تەبئىي ئاكوپ بولالايتتى.

6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى شىڭ شىسەي بىر قىسىم كۈچىنى ئاق ئورۇس پولكى بىلەن ئوڭ قاناتقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ شتابىنى سەپنىڭ يۈرەك (مەركەز) قىسمىغا قۇردى.

ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى شىڭ شىسەيدىن بىر كۈن كېيىن زىنىچۈەنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى ئوچۇقچىلىققا كېلىپ ئورۇنلاشتى ۋە ھۇجۇمنى شۇ يەردىن باشلىماقچى بولدى. ماجۇڭيىڭ بۇ قېتىم ئارقا سەپ قىسىملىرىنى ھېسابقا ئالغاندا خۇيزۇ، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇرلاردىن تەركىب تاپقان يەتتە مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن كەلگەنىدى. ئۇ ئەسكەرلىرىنى غىزالاندۇرۇپ بولغاندىن كېيىن جەڭگە كىرىدىغان ھەر بىر ئەسكەرنىڭ بىردىن مىلتىق، قىلىچ، تۆت دانە قول بومبىسىدىن باشقا، ھېچقانداق يۈك ئالماسلىقنى، ھەتتا چىغ قالپاق ۋە ئۇزۇق خالتىلىرىنىمۇ تاشلاپ، يالاڭباش ۋە كۆكلەك - تامبال بىلەنلا جەڭگە كىرىشنى قەتئىي بۇيرۇق قىلىپ جاكارلىدى. ئۆزىمۇ يېلىك كىيىنىپ، بوينىدا دۇربۇن، تاسما بەلبېغىدا ماۋزېرقىسقىلىق ھالدا، بوز ئاتقا مىنىپ توپىنىڭ ئارىسىغا كىردى - دە، يىگىتلىك غۇرۇرى ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلارغا خاس كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئەي لاچىن سۈپەت ئەزىمەتلەر، گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار! توپ - زەمبىرەك ۋە پىلىموتلار بىلەن قوراللانغان بەش مىڭ چېرىك ساقلاپ تۇرغان گۇچىڭ شەھىرىنى تۆت سائەتتە ئېلىپ، دۈشمەننى تەسلىم قىلدۇردۇق. سىلەر مېنىڭ ئەزىمەتلىرىم يولۋاستەك جەڭ قىلدىڭلار، ماڭا ئىشەندىڭلار،

ھېلىمۇ ماڭا ئىشىنىڭلار ، مەن بار يەردە نۇسرەت بار ، چوقۇم غەلىبە قىلىمىز .
ھەرقانداق ئەھۋالدا چېكىنىشكە رۇخسەت يوق . پەقەت ئالغا ىېسىشقىلا بولىدۇ .
ئەنە قاراڭلار ! — ئۇ شۇنداق دەپ ، قوشۇنىنىڭ ئارقا تەرىپىدە ، ئۇزۇندىن -
ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ تۇرغان تارتىم - تارتىم تۆگىلەر بىلەن توپ - توپ ئات -
ئۇلاقلارنى كۆرسەتتى . دەرۋەقە بۇ مەنزىرە خۇددى يىراققا كۆچۈپ كېتىۋاتقان
بىر چوڭ كۆچنى ئەسلىتەتتى
— ھە ، مانا گەپ شۇ ، — دەپ داۋام قىلدى ئۇ ، — بىز گۇچىڭدىن
ئۈرۈمچىگە كۆچۈپ كېتىۋاتىمىز . بىرشەھەردىن يەنە بىر شەھەرگە كۆچكەن
كىشى يېرىم يولدىن قايتمايدۇ . بۈگۈن 6 - ئايغا ئون ئىككى ، يەنە ئۈچ
كۈندىن كېيىن ، ئۈرۈمچى بىزنىڭ بولۇشى كېرەك . ئاڭلىدىڭلارمۇ !
ئۇنىڭغا جاۋابەن «ئاڭلىدۇق ، ئاڭلىدۇق» دېگەن ئەكس سادالار پۈ-
تۈن دالانى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى .
بىر چەتتە قاراپ تۇرغان ياپونىيىلىك مۇشاۋىر داي سېيكو ① تۇرك-
يىلىك كامال ئەپەندىگە ئىنگلىز تىلىدا پىچىرلىدى :
— مۇنداق قەيسەر ۋە زېرەك ، شىجائەتلىك سەركەردە ئاز تېپىلىدۇ .
ئەگەردە ئۇ بىزنىڭ مەملىكەتتىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي بىلىم يۇرتلىرىدا
مەلۇم زامان ھەربىي ئىلىم تەھسىل قىلغان بولسا ، نېمە بولۇپ كېتەردىكىن ؟!
— بۇ مۇلاھىزىڭىزغا تامامەن قوشۇلىمەن . ئەپسۇسكى ، بۈيۈك ئىشلار
ئۈچۈن ئۇنىڭ بېشى كىچىكلىك قىلىپ قالمىغىيدى دەپ ئەنسىرەيمەن . ئۇنىڭ
ئۇستىگە گۇچىڭ غەلىبىسىدىن كېيىن خېلىلا مەغرۇرلىنىپ قالدى ، — دېدى
كامال ئەپەندى تۇرۇپكىسىغا تاماكا سېلىۋېتىپ .
— توغرا ئېيتتىڭىز ، ياشلار ئاسانلا مەغرۇرلىنىپ قالىدۇ ، — دېدى
داي سېيكو ، كىچىككىنە بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئاندىن مۇنداق دەپ قو-
شۇمچە قىلدى ، — مەن ئۇنىڭغا ناپالىيون بۇناپارت ھەققىدە كۆپ سۆزلەپ

① بۇ ئىسىم كىتابىمىزنىڭ بىرىنچى قىسمىدا خەنزۇچە خەتلەر تەلەپپۇزى بويىچە «داشجۇڭ» دەپ بېرىلگەن .

بەردىم ۋە ناپالىيوننىڭ جەڭ ئۇستىدىكى بەزى مەغلۇبىيەتلىرى دۈشمەن كۈچىنى سەل چاغلىغانلىقىدىن بولغانلىقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتتىم.

— بۇ گەپلەرگە ئانچە پىسەنت قىلىپ كەتمىدى دەڭ، شۇنداقمۇ؟ — ئالدىراش سورىدى كامال ئەپەندى.

— شۇنداق، ھەممە گەپنى دىققەت بىلەن ئاڭلايدۇيۇ، مىيىقىدا كۈلۈپ قويىدۇ، خالاس.

شۇ ئارىدا پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە چاقىرغان ھەربىي كانايى ئاۋازلىرى ياڭراپ كەتتى. ماجۇڭيىڭ چىلانتورۇق، قارا ۋە بوز ئاتلىقلار بىلەن بىر قىسىم خىل پىيادىلەردىن تەركىب تاپقان مىڭدەك چېرىكنى باشلاپ، دەل شىڭ شىسەينىڭ قوماندانلىق پونكىتى جايلاشقان لىنىيە مەركىزىگە، ماخوسەننىڭ ئاتلىق بىرىگادىسى لىنىيىنىڭ سول قانىتىغا، ئۇيغۇر چېرىكلەر ئارىلاش تۈزۈلگەن پىيادىلەر قىسمى لىنىيىنىڭ ئوڭ قانىتىدىكى ئاق ئورۇسلار سېپىگە ھۇجۇم باشلىدى.

شىنجاڭنىڭ 30 ـ يىللار ئۇرۇش تارىخىدىكى مەشھۇر زىنىچۇەن جېڭى ئەنە شۇنداق باشلاندى.

بۇ جەڭ شۇنداق دەھشەتلىك بولدىكى، توپ ـ زەمبىرەك، مىلتىق ـ پىلىموت ئاۋازلىرى ۋە مىڭلىغان جەڭ ئاتلىرىنىڭ قاتتىق دۈكۈرلەشلىرى بىلەن ئادەملەرنىڭ قىقاس ـ چۇقانلىرى قوشۇلۇپ، يەر ـ زېمىن تىترەپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. يەردىن كۆتۈرۈلگەن ئىس ـ تۈتەكلەر ئارىلاش قويۇق چاڭ ـ توزانلار ئۆز ياتىقىغا ئالدىراش كېتىۋاتقان ياز قۇياشىنىڭ يۈزىنى قارا بۇلۇتتەك توسۇپ ئالەمنى قاراڭغۇلاشتۇرۇۋەتكەندەك بىلىنەتتى.

شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەختىنى تالىشىپ، ھاكىمىيەت ھېرىسلىقى بىلەن خۇددى بۆغرىسىغا كىرگەن مەست تۆگىدەك ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان بۇ ئىككى تەلۋە سەركەردىنىڭ مەشئۇم ئارزۇلىرى تۈپەيلى ھەر ئىككى تەرەپتىن يۈزلەپ ـ يۈزلەپ ئادەملەر نابۇت بولماقتا. بىر زېمىندا تۇغۇلۇپ، بىر ماكاننىڭ ھاۋاسىدا نەپەس ئېلىپ، كۆپىنچىسى بىر تىل، بىر قىياپەتتە بولغان

بۇ دېھقان پەرزەنتلىرى بىر - بىرىنى خۇددى غالجىر ئىتلاردەك تالىماقتا، چىشلىمەكتە، قىرماقتا.

ئۇلارغا نېمە ئىلاج !

مانا بۇياقتا ماجۇگېيلىك ئاتلىقلىرىنىڭ قىلىچىدىن بېشىنى قاچۇرۇپ، جىلغىنىڭ ئىچكىرىسىگە قېچىۋاتقان ئوندەك چېرىكنى شىك شىسەي پىلىموتقا تۇتۇۋەتتى. دەل شۇ چاغدا بىر تۆمۈر كوككىدىن ئېتىلىۋاتقان پىلىموت ئوقىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، ئارقىغا چېكىنگەن تۆت - بەش چېرىك ئۆز قوماندانى ماجۇگېيگىنىڭ ماۋزىرى بىلەن يەر چىشلەپ قالدى.

بۇ جەڭ قاش قارايغىچە مانا شۇنداق داۋام قىلىپ، ماجۇگېيلىك تەرەپ بىر ئاز ئۈستۈنلۈك قازىنىۋاتقان چاغدا، غەربىي شىمال ئاسمىنىدا بىردىنلا قارا بۇلۇتلار پەيدا بولۇپ، هايت - هۇيت دېگۈچە قاتتىق بوران چىقىپ، ئالەمنى مالەم قىلىۋەتتى. ئارقىدىنلا هاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىپ، چېلەكلەپ سۇ قۇيۇلغاندەك قارا يامغۇر يېغىپ كەتتى. تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ، نەگىرىتاغنىڭ شىمالىي ئېتەكلىرىدىكى جۇدۇنلۇق قىش هاۋاسىغا ئوخشاپ قالدى. كۆكلەك - تامبال بىلەن يالاڭباشتاق جەڭگە كىرگەن ماجۇگېيلىك چېرىكلىرى خۇددى سۇدىن چىققان مۇشۇكتەك دۇغدىيىپ، ئۆزىنىمۇ مۇداپىئە قىلالمايدىغان هالغا چۈشۈپ قالدى.

شىك شىسەي جۇڭغار ئويمانلىقىدا ئاب هاۋانىڭ ھەمىشە ئۆزگىرىشچان بولىدىغانلىقىدىن خەۋەردارمۇ ياكى يازلىق كىيىم - كېچەك تارقىتىشقا ئۈلگۈرەلمىگەنمۇ، ئىش قىلىپ، ئۇنىڭ چېرىكلىرى تېخىچە پاختىلىق كىيىملىرىنى تاشلىمىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار جەڭنى بىمالال داۋاملاشتۇرۇپ، قارشى تەرەپنى ئالدىرىتىپ قويدى.

ماجۇگېيىنىڭ ئالاقزادە بولۇپ تەمتىرەپ قېلىۋاتقان قوشۇنىنى روهلاندۇرۇش ئۈچۈن، بىر ياقتىن جەڭگىۋارلىقتا ئۈندەپ كاناي چالدۇردى، يەنە بىر ياقتىن ماكسىم پىلىموت ئورنىتىلغان پوتەيگە يۈگۈرۈپ چىقىپ قارشى تەرەپكە ئوق ئۈزدۈرمەكچى بولدى. بىراق، پىلىموت مىشەك قىسىۋالدى.

مىشەكنى ئاران چىقىرىپ تاشلاپ، ئىككىنچى قېتىم تەپكىنى باسقاندا پىستان چىقىپ قالدى. يەنە ئوڭشىدى، يەنە بولمىدى.

— ھەي، بۇ نېمە پېشكەللىك؟ — دېدى ئۇ، پىلىموتنى پۇتى بىلەن تېپىپ تاشلاپ.

دەل شۇ چاغدا، شتاب باشلىقى پوتەيگە يۈگۈرۈپ چىقىپ، خوجىنىياز ھاجى قىسىملىرىنىڭ فۇكاڭ تاغلىرىدىن سەنتەي تەرەپكە يۆتكىلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا جىددىي مەلۇمات تاپشۇرۇپ ئالغانلىقىنى مەلۇم قىلدى.

— ئاپلا، — دەپ يوتىسىغا بىرنى ئۇردى ماجۇڭيىڭ، — بۇ ساقال شىڭ شىسەي بىلەن يارىشىۋالغىنىنى ئاز دەپ، ئەمدى مېنىڭ ئارقا يولۇمنى كېسىپ قويماقچى بوپتۇ - دە! جىددىي بۇيرۇق: ھەممە قىسىملار پۈتۈن سەپ بويىچە ئېتىشا - ئېتىشا دەرھال چېكىنسۇن!

بىراق، ئۇنىڭ بۇيرۇقى يەتكۈزۈلۈپ بولغۇچە، قارا يېغىن مۆلدۈرگە ئايلىنىپ كەتتى. مۆلدۈر دانىلىرىنىڭ كىچىككى ئاق پۇرچاقتەك، چوڭلىرى ئۆرۈكتەك كېلەتتى. مۆلدۈر تېخى توختا - توختىمايلا قار يېغىشقا باشلىدى. تەبىئەتنىڭ بۇ كۈتۈلمىگەن قەھر - غەزىپى ھەر ئىككى تەرەپكە تەڭلا دەھشەت سېلىۋاتقان بولسىمۇ، شىڭ شىسەينىڭ پاختىلىق كىيىم ۋە قولاقچا كىيگەن چېرىكلىرى قېلىن ئورمان ۋە ئاكوپلاردا پاناھلىنىشقا ئۈلگۈرەلىگەنىدى. ماجۇڭيىڭنىڭ يالاڭباشتاق بىر قۇر كۆڭلەك - تامبال بىلەنلا قالغان چېرىكلىرى بولسا، دەل - دەرەخسىز قاراڭغۇ ئايدالىدا پاناھلانغۇدەك جاي تاپالماي تىرىپىرەن بولۇپ كەتتى. ئەس - ھوشىنى يوقاتمىغانلار كاناي ئاۋازى كېلىۋاتقان تەرەپكە مۆلچەرلەپ گۇچۇڭ تەرەپكە قاچماقتا. ھوشىنى يوقىتىپ يولدىن ئېزىپ كەتكەنلەر شىڭ شىسەي قوشۇنلىرىغا ئەسىر چۈشمەكتە. بىرمۇنچىلىرى تېيىلىپ، يىقىلىپ ياتقان يېرىدە توڭلاپ قالماقتا ئىدى. شىڭ شىسەي بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، قېچىۋاتقان قوشۇن ئۈستىگە زەمبىرەكلەردىن ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. بۇ دەھشەتتىن ئۈركۈپ كەتكەن تۆگىلەر يۈك - تاقلىرى بىلەن قېچىپ يۈرۈپ، ئارقا - ئارقىدىن يىقىلىپ چۈشەتتى ۋە

ئورنىدىن تۇرالماي قېچىۋاتقانلارنىڭ يولىنى توسۇۋالاتتى.

شۇنداق قىلىپ، 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى تاڭ سەھەردە قار - يامغۇر توختاپ ھاۋا ئېچىلغىچە، ماجۇڭيىڭ ئاساسلىق قوشۇنىنىڭ ئازكەم يېرىمىدىن ۋە نۇرغۇن قورال - ياراغ، ئوق - دورا، ئات - ئۇلاغلىرىدىن ئايرىلىپ قالدى. ياپونىيىلىك مۇشاۋىر داي سېيكومۇ ئەنە شۇ پاتپاراقچىلىقتا شىڭ شىسەيگە ئەسىر چۈشۈپ قالدى.

شىڭ شىسەي ماجۇڭيىڭنى گۇچۇڭغىچە قوغلاپ باردى. ماجۇڭيىڭ ئەمدى قارشىلىق كۆرسىتىشكە كۆزى يەتمەي، ئۇنىڭ ئۈستىگە خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇن تۇرپاننى ئىگىلەپ ئېلىشىدىن ئەنسىرەپ، موري تاغلىرى ئارقىلىق تۇرپان تەرەپكە تېز چېكىندى.

ئۇ قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى قاتارىدا بوز ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپ، پات - پات توختايتتى - دە، ئۆزۈندىن - ئۆزۈنغا سوزۇلۇپ، ئەرەڭ - سەرەڭ ھالدا سالپىيىپ كېلىۋاتقان چېرىكلىرىگە بىر ھازاغىچە خىيالچان قاراپ تۇراتتى. بىراق، ئۇنىڭ ياداڭغۇ چىرايىدا ھېچقانچە پەرىشانلىق ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى. پەقەت يوغان قوي كۆزلىرىدە نۇرغۇن پۇلنى ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، يەنە بىر قېتىمقى تاۋكادا ئۇتۇۋېلىش ئىشەنچىسىدە يۈرگەن كەسپىي قىمارۋازنىڭكىدەك ياۋايى بىر ھېرىسمەنلىك ئالامىتى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئۇنىڭ بالىلىقتىن باشلاپ قەلبىگە سىڭىپ كەتكەن مەغرۇر شان - شۆھرەت، تەخت - ھاكىمىيەت ھېرىسلىقى كاساپىتىدىن، ئۆزىگە ئوخشاش نەچچە مىڭلىغان نەۋقىران يىگىتلەرنىڭ سېپىل تۈۋىلىرىدە قانغا مىلىنىپ ياتقانلىقى، دەشت - باياۋانلاردا قالغانلىرىنىڭ كۆزىنى قاغا - قۇزغۇنلار چوقۇپ، ئاپتاپتا قاغجىراپ كەتكەن ئۇستىخانلىرىنىڭ قۇم دۆۋىلىرى ئاستىدا قالغانلىقى شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئېسىگە كېلەمدىغاندۇ!

ياق! تارىختا ئۆتكەن ئۇرۇشخۇمار ئاۋانتيۇرىستلارغا ئوخشاش بۇ بوز ئاتلىق ياش ئاۋانتيۇرىستنىڭ قەلبىدىمۇ مۇنداق نازۇك ھېسسىياتلارغا ئورۇن يوقتۇر بەلكى! مۇبادا شۇنداق ھېسسىيات ئويغانغان تەقدىردىمۇ، ئۇ-

نىڭ يۈگەنسىز ئاتتەك تۇتۇق بەرمەيدىغان شۆھرەت ھېرىسلىقى بۇ خىل ھېسسىياتنى بوغۇپ تاشلايتتى، ئەلۋەتتە!

5

شېڭ شىسەي زىنجۇەن جېڭدىكى غەلىبىسىدىن بېشى كۆككە ئۆلەشىپ، ئۈرۈمچى شەھىرىگە تەنتەنە بىلەن كىرگەندىن كېيىن دەرھال مۇنۇ ئىككى ئىشقا تۇتۇش قىلدى:

بىرىنچى بولۇپ، داي سېيكونى سوراققا تارتتى. سوراق نەتىجىسىدە داي سېيكونىڭ خەنزۇ تىلىدىن باشقا رۇس، ئىنگلىز ۋە نېمىس تىللىرىنى پىششىق بىلىدىغانلىقى ۋە بىرقانچە خىل مەخپىي تېلېگراما شىفىرلىرىنى يېشەلەيدىغانلىقى مەلۇم بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ياپون جاھانگىرلىكى جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالىدىكى ئۈچ ئۆلكىسىنى بېسىۋېلىپ، پۈتۈن جۇڭگوغا كۆز ئالايتىپ تۇرغان بىر پەيتتە، غەربىي شىمالدىكى چېگرا ئۆلكە شىنجاڭدا مۇئەييەن سالاھىيەتكە ئىگە بىر ياپون كىشىسىنىڭ قولغا چۈشۈشى شېڭ شىسەي ئۈچۈن چوڭ «سىياسىي دەسمايە» ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ قانداقتۇر بىر مەقسەت بىلەن داي سېيكونى مەخسۇس تۈرمىگە سولاپ ئالاھىدە كۆتۈشنى ئورۇنلاشتۇردى.

شېڭ شىسەي شۇ ئىشتىن كېيىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىنىڭ جىددىي يىغىنىنى چاقىردى. ئۆلكە رەئىسى ليۇۋېنلۇڭ باشلىق ئەمەلدارلار «بۇ ھەربىي ئىشلارغا دائىر مۇھىم يىغىن بولسا كېرەك» دەپ، ئارقا ـ ئارقىدىن يىغىن زالىغا كىرىشكە باشلىدى. بۈگۈن بۇ زالنىڭ ئۇلۇغ ئوچۇق تۇرغان ئىشىك ـ دېرىزىلىرى ئالدىدىكى قوراللىق پوستلار كۆپىيىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. زالدا ئولتۇرغان كىشىلەر سىرتتىكى ئەھۋالنى ئېنىق كۆرۈپ تۇراتتى. شېڭ شىسەي قاش ـ قاپىقى سىلىنغان ھالدا يەلپۈگۈچ بىلەن ئۆزىنى يەلپۈپ كارىدوردا ئايلىنىپ يۈرەتتى.

شۇ ئارىدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپى تاۋمىنيۈ بىلەن ئاۋئاتسىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرى لى شياۋتيەنلەر (يەنى شېڭ شىسەينىڭ ئۆز تەسەۋۋۇرىدا كۆزگە چىققان ئۈچ سۆگەلنىڭ ئىككىسى) بەخىرامان كېلىپ زالنىڭ ئالدىدا توختىدى. شېڭ شىسەي ئۇلارنى كۆرۈش بىلەن قولىدىكى يەلپۈگۈچنى قاتلاپ، ئالىقىنىغا بىرنى ئۇردى، شۇ ھامان ئالتە چىرىك تۇيۇقسىز ئېتىلىپ كېلىپ، ھەر ئىككىسىنى چەمبەرچەس باغلىدى ۋە قارشىلىق كۆرسەتكىنىگە قارىماي ئېغىزلىرىغا لاتا تىقىپ، زالنىڭ يېنىدىكى باغقا ئېلىپ كەتتى. زالدىكىلەر بۇ غەلىتە ئەھۋالنى كۆرۈپ، ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ھالدا تاشتەك قېتىپ قېلىشتى. ئارىدىن بىرنەچچە مىنۇت ئۆتكەندە، چىرايىدا يىگىتلىك غۇرۇرى جۇش ئۇرۇپ تۇرغان چېڭ جۇڭ چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ كېلىپ زالغا كىرمەكچى بولدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇنىڭمۇ كۆڭلىدە ھېچقانداق ئەندىشە يوقتەك كۆرۈنەتتى. شېڭ شىسەينىڭ بايىقىدەك بىر ئىشارىتى بىلەن كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئۇمۇ چەمبەرچەس باغلىنىپ، باغ تەرەپكە سۆرەپ كېتىلدى. زالدىكىلەر ھېچنېمىگە چۈشەنمەستىن تېخىمۇ ساراسىمىگە چۈشۈپ ئۆرە - تۆپە بولۇشۇپ كەتتى.

ئىككى - ئۈچ مىنۇتتىن كېيىن، باغ تەرەپتىن بىرنەچچە پاي مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا شېڭ شىسەينىڭ باش مۇھاپىزەتچىسى يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئۇنىڭغا ھەربىي سالام بەجا كەلتۈرۈپ بولغاچ، ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن:

— بۇيرۇقىڭىز بىنائەن، ئاسىيلار ئاسمان خۇداسىنىڭ دەرگاھىغا ئەۋەتىلىپ بولدى، — دەپ دوكلات قىلدى.

— ئۆلۈكىنى سىپىلدىن ئارتىلدۇرۇپ كوچىغا تاشلا! — دېدى شېڭ شىسەي ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن، خۇددى زالدىكىلەر ئېنىق ئاڭلىسۇن دېگەندەك قىلىپ، ئاندىن، زالغا كىرىپ ھەممىگە شۇنداق دەھشەت بىلەن چەكچىيىپ قارىدىكى، زالدىكىلەر ئىختىيارسىز ھالدا يەرگە قارىۋالدى. بەزىلىرى لاغىلداپ تىترەيتتى. پەقەت ياۋروپاچە كىيىنگەن ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشى ئېپەك ياغلىق بىلەن كۆزەينىكىنى سۈرتە - سۈرتە بىپەرۋا قاراپ تۇراتتى. ئۇ بۇ-

گۇنكى ئىشلاردىن ئالدىن خەۋەردارمۇ ياكى مۇنداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى تەبىئىي دەپ ئويلىدىمۇ، ئىشقىلىپ، ئۇنىڭ چىرايىدا ھېچقانداق ئۆزگىرىش ئىپادىسى كۆرۈنمەيتتى. بۇ كىشى سوۋېت ئۆزبېكستانى پايتەختى تاشكەنتتىكى سابىق جۇڭگو كونسۇلى، بۇ كۈنلەردە بولسا، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق تاشقى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى چېڭ دېلى ئىدى.

— قۇلاق سېلىڭلار، جانابلار! — دېدى شېڭ شىسەي قوللىرىنى ئارقىسىغا قىلىپ، — مەۋجۇت ھۆكۈمەتنى غۇلىتىش غەرىزىدە ماڭا سۇيىقەست قىلماقچى بولغان ئۈچ ئاسىي — چېڭ جۇڭ، تاۋمىنيۇ، لى شياۋتيەنلەرگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى. كىمدە كىم مۇشۇنداق باتىل غەرەزلەردە بولىدىكەن، ئۇنىڭغا مۇتلەق كەڭچىلىك قىلىنمايدۇ. مەيلى ئۇ باشتا ھەرقانچە چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن، ئەلھال قانداق يۇقىرى مەنسەپتە بولسۇن ماڭا بەرىبىر. ھېچكىمنى ئاياپ قويمايمەن. گەپ شۇ. يىغىن تۈگىدى، ئەمدى كەتسەڭلار بولىدۇ.

ئۇ شۇ گەپلەردىن كېيىن بۇرۇتىنى سىلاپ، مەغرۇر ھالدا زالدىن چىقىپ كەتتى.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى — مۈكچىيىپ قالغان لىيۇۋىنلۇڭ قورقۇپ كەتكەنلىكىدىنمۇ ياكى بۇ ئىشلارنى ئۆزىگە قىلىنغان قاتتىق ھاقارەت بىلىپ، ھار ئېلىپ كەتكىنى ئۈچۈنمۇ، ئۆزىنى تۇتالماي ئۈن سېلىپ يىغلاپ تاشلىدى ۋە يىغىن زالىدىن چىقىپلا پوۋىسكىغا ئولتۇرۇپ، جياڭ كەيشىنىڭ ۋەكىلى خۇاڭ مۇسۇڭنىڭ قېشىغا باردى. خۇاڭ مۇسۇڭ ئۇنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ تامدەك تاتىرىپ كەتتى ۋە ئاخىرىدا تىلىنى چايناپ ئولتۇرۇپ، تەسەللى بېرىش ئاھاڭىدا:

— سەۋر قىلىڭ، مەن مەركەزگە ھەممىنى مەلۇم قىلىمەن. ئۇنىڭ بۇ باشباشتاقلىقىغا چوقۇم چەك قويۇلۇشى لازىم، — دېدىيۇ، ئەمما «بۇ يەردىن تېزرەك كەتمىسەم ئىشىم چاتاق، بۇ ئاۋانتيۇرىستىنىڭ قولىدىن ھەر ئىش كې-

لىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ، ئەتىسلا نەنجىنگە قايتىپ كېتىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويىدى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى ھېلىقى باش مۇھاپىزەتچى شىڭ شىسەيىنىڭ خاس كۇتۇپخانىسىدا چىرايلىق خوتەن گىلىمى سېلىنغان پولدا دۆۋىلىنىپ ياتقان كىتابلارنى ئىشكاپلارغا تىزىۋاتاتتى، بۇ كىتابلار ھېلىراقتا چېڭ جۇڭ-نىڭ ياتىقىدىن مۇسادىرە قىلىنىپ كەلگەن كىتابلار ئىدى. شىڭ شىسەي كىتابلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىن ئەسەرلىرىنى بىر چەتكە ئايرىدى-دە، ئۇلارنى كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان يەرگە تىزىشنى جېكىلىدى. ئاندىن:

— ئۇنىڭ خاتىرە دەپتەرلىرى قېنى؟ — دەپ سورىدى.

باش مۇھاپىزەتچى ئايرىم بىر خالتىدىن خاتىرە دەپتەرلەرنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا ئۇزاتتى. شىڭ شىسەي دەپتەرلەرنى ئاندا-مۇندا ۋاراقلاپ چىقىپ، سېرتمىغا سېلىپ قويىدى.

كىتابلار تىزىلىپ بولغاندىن كېيىن شىڭ شىسەي بىر قەدەھ ھاراقنى قولىغا ئېلىپ، باش مۇھاپىزەتچىگە ئۇزاتتى ۋە:

— بۈگۈن بەك چارچىدىڭ، بۇنى ئىچىۋېتىپ ئوبدان دەم ئال، — دېدى.

باش مۇھاپىزەتچى ئىخلاس بىلەن تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ، قەدەھنى بىر تىنىقتىلا بوشىتىۋەتتى. بىراق، بىر ئازدىن كېيىن ئۆزىنىڭ ياتىقىدا تۇيۇقسىز ئۆلۈپ قالدى. ھەربىي دوختۇر جەسەتنى تەكشۈرۈپ چىقىپ، «يۈرەك سانجىقى بىلەن ئۆلگەن» دەپ خۇلاسە چىقاردى. شىڭ شىسەي بۇ سادىق خىزمەتچىسىنى دەپنە قىلىشقا ياخشى بىر گۆرنىسەي (ئۆلۈك ساندۇقى) تەقدىم قىلدى.

شۇ ئاخشىمى شىڭ شىسەي چىراغ يورۇقىدا بايىقى خاتىرە دەپتەرلەرنى قايتىدىن ۋاراقلاشقا باشلىدى ۋە «چېڭ جۇڭ» دېگەن ئىسىم-فامىلىنى خىمىيىۋى دورا بىلەن ئۆچۈرۈپ تاشلاپ، ئورنىغا ئۆزىنىڭ ئىمزاسىنى قويۇپ

چىقتى.
ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئۇ چىك دېلىنى چاقىرتىپ كەلدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن سۆزلەشكەندىن كېيىن خۇددى گەپنى خۇلاسىلىگەندەك مۇنداق دېدى:
— خۇلاسە كالام، شىنجاڭدا ئۇزۇن يىل ھۆكۈمران بولۇش ئۈچۈن سوۋېت روسىيىسى بىلەن ئىتتىپاق ئۆتمەي، ئۇنىڭ ياردىمىگە تايانماي مۇمكىن ئەمەس. ھازىرقى ئەھۋالدا بىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇ مەسىلە بەزىدە ئادەتتىكى دېپلوماتىك مۇناسىۋەت دائىرىلىرىدىن ھالقىپ كېتىشنىمۇ تەقەززا قىلىدۇ. مېنىڭچە، سىزنىڭ سوۋېت كونسۇلى بىلەن ئوچۇق - ئاشكارا سۆزلىشىشىڭىز ئۈچۈن ھەممە شەرتلەر ھازىرلاندى. مەن ھەرقانداق يول بىلەن بولسىمۇ، ستالىننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىشكە موھتاجمەن.
— دۇبەن جانابلىرىنىڭ يىراقنى كۆرەلەيدىغان سىياسىيونلارغا خاس دانىشمەنلىكلىرىگە قايىلمەن، — دېدى چىك دېلى، كۆزەينەكنى سۈرتۈپ ئولتۇرۇپ.
— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، — دەپ ئورنىدىن تۇردى شېڭ شىسەي، ئاندىن، — سىزنىڭ ئۇزۇن يىللىق دېپلوماتىك تەجرىبىلىرىڭىز بىلەن رۇس تىلىغا ماھىرلىقىڭىزنى بىر سىناپ كۆرەيلى، — دەپ مەنىلىك كۈلۈپ قويدى.
— كونسۇل بىلەن بۈگۈن ئاخشاملا كۆرۈشىمەن، — دېدى چىك دېلىمو كۈلۈمسىرەپ، ئاندىن، — خوجىنىياز ھەققىدە سوراپ قالسا، نېمە دېسەك بولار؟ — دېدى.
— گەپنىڭ راستىنى ئېيتىڭ، مەن خوجىنىياز بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ تارىم ئويمانلىقىدا بىر - بىرى بىلەن قان بولۇشۇپ، ھەر ئىككىسىنىڭ ھالىدىن كېتىشىنى كۈتىمەن خالاس! — دېدى شېڭ شىسەي جىددىي قىياپەتتە.

ئىككىنچى باب

«ئەمدى نەيزىلەشمەيلى»

بىر قولۇڭ ئوتتا بولسا،
بىر قولۇڭ سۇدا بولسۇن.

— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1

زىنىچۇەندىكى جەڭدىن كېيىن، غوجىنىياز ھاجىلار ماجۇڭيىڭنىڭ ئويلىغىنىدەك ئۇنىڭ تۇرپان تەرەپكە ئۆتۈش يولىنى توسۇشقا ھەرىكەت قىلماي، تاغ ئارىسى بىلەن مېڭىپ، توقسۇن ناھىيىسىنىڭ يىلانلىق يېزىسىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى ۋە يېقىندىلا سوۋېت كونسۇلىنىڭ شاھىتلىقى بىلەن ئىمزالانغان ھېلىقى بىتىمنىڭ روھى بويىچە، بۇ يەردىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈپ كەتمەكچى بولدى.

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە، توقسۇن خەلقىنىڭ ھەر ساھە ۋەكىللىرى (ئۇلارنىڭ تولىسى مۇيسىپىتلار ئىدى) شۇ يېزىغا ھال سوراپ كېلىپ، ھاجى باشلىق چوڭلارنى شەھەردە بىر - ئىككى كۈن مېھمان بولۇپ چىقىشقا تەكلىپ قىلغاندا، ھاجى كۆپ رەھمەت - ھەشقاللا بىلەن بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلمىدى ۋە قېنىق دەملەنگەن چاينى خورتىلدىتىپ ئىچكەچ ئۆزرىخاھلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئاڭلىسام بۇ ئىككى يىلدىن بۇيانقى ئەنسىزچىلىكتە، توقسۇن خەل-

تىنىڭ بېشىغا نۇرغۇن دىشۋارچىلىقلار كەپتۇ. نۇرغۇن قان تۆكۈلۈپتۇ. بىزنى
چىلىمىسىلارمۇ شەھەرگە كىرىپ تىرىكلەردىن ھال سورايدىغان،
شېھىتلارنىڭ ياتقان يەرلىرىنى يوقلايدىغان يولىمىز بار ئىدى. شۇنداق ئە-
مەسمۇ ئاغىنىلەر؟ ئەممازە، بۇ پېژغىرىم ئىسسىقتا پۇقرانى جۇۋاتمايلى
دەيمەن، يىلانلىقمۇ ئاسمىنى سۈزۈك، ئىپتىكى كەڭ، ئوت - سۈيى مول، ئا-
دەملىرى مېھماندوست ئوبدان يەر ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ماڭا ئوخشاش
چورۇقى يوغان تاغچىلارغا سېپىلى بار شەھەر ئانچە قاملاشمايدىكەن، قانداق
دېدىم؟ — ئۇ شۇنداق دېگەن پېتى، سەپداشلىرىغا قاراپ، قاقاقلاپ
كۈلۈۋەتتىيۇ، بىراق. قانداقتۇر بىر كۆڭۈلسىزلىك ئېسىگە چۈشكەندەك دەر-
ھال ئۆزىنى بېسىۋېلىپ جىم بولۇپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ پىيالە تۇتقان قولى
سەل تىترەپ، دۈگىلەك كۆزلىرىگە ياش يۈگۈرۈپ، بۇرۇن تۆشۈكلىرى
كېرىلىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. سالاپەتلىك يۈزى بۇلۇتلۇق ئاسماندەك
تۇتۇلۇپ كەتتى. باياتىن بېرى يوغان تېرەك ئاستىدىكى كەڭ سۇپىغا
سېلىنغان كىگىز پالاسلار ئۈستىدە خاتىرجەم كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرغان سۆھ-
بەتداشلىرىمۇ ئۇنىڭ كەيپىياتىدا مۇنداق تۇيۇقسىز ئۆزگىرىش بولغانلىقىنىڭ
سەۋەبىنى چۈشەنمەي ھاڭ - تاڭ قېلىشتى. پەقەت مەھمۇت مۇھتىسلا «بىزگە
سېپىل قاملاشمايدىكەن» دېگەن گەپنىڭ بىرنەچچە ئايلار بۇرۇن لۈكچۈن
سېپىلىنى بۆسۈپ چىقىشتا يۈز بەرگەن پاجىئەگە قارىتىلغانلىقىنى چۈشىنىپ:

— شۇنداق ھاجى ئاكا، بىزدەك ئايدالادا ئات چاپتۇرۇپ ئۆگەنگەن
خەققە سېپىل دېگەن بىر نېمە ... — دېدى.

مەھمۇت مۇھتىسىنىڭ گېپى تۈگىمەيلا ھاجى:

— شۇ لەنىتى سېپىلگە كىرىۋالمىغان بولساق، ۋاي ئىسىت، ۋاي
ئىسىت، مەخسۇت بايدىن ئايرىلىپ قالمايتتۇق، — دېدى، ئاندىن توقسۇنلۇق
ۋەكىللەردىن سورىدى، — مەخسۇتباينىڭ قانداق شېھىت بولغانلىقىنى
ئاڭلىغانمۇ؟

— ئاڭلىغان، ئاڭلىغان، — دېيىشتى ئۇلارمۇ غەمكىنلىك بىلەن.

— ئۆزۈمدىن ئۆتتى، ئاغىنىلەر! — داۋام قىلدى ھاجى، — ئۇ رەھ-مەتلىكتىن ئايرىلىپ، قانىتى سۇنغان قۇشتەك بولۇپ قالدىم. ئەمدى ئۇنىڭدەك كىشى بىزگە نېسىپ بولامدۇ ـ يوق، ئاللا بىلىدۇ!

سورۇننى جىمجىتلىق باستى. پەقەت تەگرىتاغلىرى تەرەپتىن كېلىۋاتقان مەيىن شامال ئۇلارنىڭ بېشىغا سايىۋان بولۇۋاتقان يوغان تېرەك-نىڭ زۇمرەتتەك يېشىل يوپۇرماقلىرىنى ئاستا شىلدىرلىتىپ تۇراتتى.

قاسىم ئەپەندى بۇ سۆھبەتكە ئارىلاشماي، بۇرۇتىنى ئويناپ مىيىقىدا كۈلۈپ ئولتۇراتتى. ھاجى ئۇنى كۆرۈپ قېلىپ:

— قانداق دېدىم، ئەپەندى؟ — دەپ تۇيۇقسىز سوراپ قالدى.

— شۇنداق ھاجى ئاكا، — شەھەرگە كىرمىگىنىمىز ياخشى، — دېدى قاسىم ئەپەندى، سورۇندا بولۇۋاتقان گەپنىڭ ئاخىرىغا ئۇبدان قۇلاق سالمىغاچقا، سەل ھودۇقۇپ كېتىپ.

— مەن ئۇنى دېمىدىم، مەخسۇتباينى دەۋاتىمەن. قانىتى سۇنغان قۇشتەك بولۇپ قالدىم دەۋاتىمەن، سىلەر ئوقۇغان ئادەملەر يوچۇن بولىدىكەنسىلەر، — دېدى ھاجى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ.

قاسىم ئەپەندى قىزىرىپ كەتتى ۋە يەرگە قارىغان پېتى جىم بولۇپ قالدى. ئۇ، مەخسۇت مۇھتى قازا تاپقاندا ھاجىنىڭ بوتىسىدىن ئايرىلغان تۆگىدەك بوزلاپ، ساقال ـ بۇرۇتىنى يۇلغۇدەك بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋە خېلى چاغلارغىچە ھەسرەت چېكىپ، ئاھ ئۇرۇپ يۈرگىنىنى قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان بولسىمۇ، ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇنىڭ بۇ دەرد ـ ئەلەملىرى سەل يېنىكلەپ كېتەر ۋە شۇنداق بولۇشقا تېگىش دەپ ئويلايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىنىڭ بايا توقسۇن شەھىرىگە كىرمەسلىك مەسىلىسى ئۈستىدە گەپ قىلىۋېتىپ، بىردىنلا ماۋزۇدىن شۇنچە يىراقلاپ كەتكىنىنى ئانچە ياراتماي، باشقا خىياللار بىلەن بۇرۇتىنى ئويناپ ئولتۇرغان ئىدى. ئەمدىلىكتە بولسا، ئىككى يىلدىن بېرى ھاجى بىلەن كېچە ـ كۈندۈز بىللە يۈرۈپ، ئۇنىڭ مىجەز ـ خۇلقىغا ئۆگىنىپ قالغان بولسىمۇ، يۈرۈش ـ

تۇرۇشى ۋە گەپ - سۆزى قوپال بولغان بىلەن كۆڭلى بەك ئىنچىكە ئادەم ئىكەنلىكىنى تۇزۇك ھېس قىلالمىغىنىغا خىجىل بولدى ۋە «ھاجى راست ئېيتىدۇ، بىز ئوقۇغان ئادەملەر غەلىتىرەك بولىدىكەنمىز، كۆپ ئىشلاردا بىلەرمەنلىك قىلىپ، ئادەملەرنىڭ ئىچكى دۇنياسى بىلەن ھېسابلاشمايدىكەنمىز. بۇگۈنزە، راسا ئەدىبىمنى يېدىم» دەپ ئويلاپ:

— ئۆزلىرىنى خاپا قىلىپ قويدۇم ھاجى ئاكا، مېنى كەچۈرسىلە، — دېدى.

ھاجى ھېچنېمە دېمىدى، سورۇننى يەنە جىمجىتلىق باستى.

يېقىنلا يەردىن ئاڭلانغان ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈكۈرلەشلىرى بۇ جىمجىتلىقنى بۇزدى. ئۈچ يىگىت سورۇندىن يىگىرمە قەدەمچە نېرىدىكى تېرەك تۈۋىدە جەگىچىلەر بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرغان مىرۇل پۇگەننىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، ئۇنىڭغا بىر نېمىلەر دېدى. مىرۇل پۇگەن ئىتتىك قەدەم تاشلاپ ھاجىنىڭ قېشىغا كەلدى - دە، ئۇرۇمچى تەرەپتىن تاھىر بەگ دېگەن ئادەمنىڭ ھاجى بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ ئون بىر ئاتلىق كىشى ئىكەنلىكىنى مەلۇم قىلدى.

«تاھىر بەگ» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاش بىلەن ھاجىنىڭ چىرايى گۈللەدەك ئېچىلىپ كەتتى ۋە ئورنىدىن دەس تۇرۇپ:

— ئۇلار نەدىكەن؟ — دېدى.

— بىرىنچى قاراۋۇلدا قاپتۇ.

— چاپسان ئات تەييارلاڭلار! — دېدى ھاجى مىرۇل پۇگەنگە، ئاندىن سالى دورغا بىلەن مەھمۇت مۇھىتلارغا قاراپ:

— تاھىر بەگ كۆپ ئوقۇغان، كۆپنى كۆرگەن ئادەم، مېنىڭ جان دوستۇم، كۆرۈشمىگىنىمىزگە بەش يىلچە بوپتۇ. ئاللا بىزگە مۇشۇ يەردە دىدار كۆرۈشۈشنى نېسىپ قىلغان ئوخشايدۇ. يۈرۈشسىلە، ئالدىغا بارايلى، — دېدى. ئاندىن، ئارىدا ھېچقانداق گەپ ئۆتمىگەندەك، قاسىم ئەپەندىگە قاراپ، «سىزمۇ بېرىڭ» دەپ كۈلۈمسىرەپ قويدى.

2

بىرەر سائەتتىن كېيىن، بايىقى سۇپىغا باشقىدىن داستىخان سېلىنىپ چاي تارتىلدى. نېرىراقتىكى ئوچاقلارغا ئېسىلغان مىس قازانلاردا يېڭى سويۇلغان پاخلان گۆشلىرى قايناپ تۇراتتى.

تاھىر بەگكە ھەمراھ بولۇپ كەلگەنلەردىن سەككىز ئۈيغۇر چېرىك بىلەن يول باشلىغۇچى بىر قازاق كىشى ھاجىنىڭ يىگىتلىرى ئارىسىغا جايلاشتى. پەقەت زىلۋا بويلۇق، يۇمىلاق يۈزلۈك، بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان بىر يىگىتلا تاھىر بەگنىڭ ئىشارىتى بىلەن چوگلار بار سورۇنغا كېلىپ بىر چەتتە ئولتۇردى. ئۇ ھاياجان ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇرغان شەھلا كۆزلىرىنى ھاجىدىن ئۈزمەي ئەدەب بىلەن يۈكۈنۈپ ئولتۇراتتى.

— قېنى بالام چايغا باققاچ ئولتۇر، — دېدى تاھىر بەگ، ئاندىن ھاجىغا قاراپ، — بۇ بالام ئۆزلىرىنىڭ دىدارلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغىنى ئۈچۈن ھوشىنى يوقىتىپ قويىاي دەۋاتىدۇ، — دەپ كۈلدى.

— يىگىت بولۇپ قالغان ئوغۇللىرى بار ئىكەن بېگىم، — دېدى ھاجى بالىغا زوقلىنىپ قاراپ.

— ئۆز ئوغلۇم دېسەممۇ بولىدۇ، — دەپ گەپ باشلىدى تاھىر بەگ، — ئاز كەم بەش يىل بۇرۇن، يەنى پەن ياۋنەن ۋەقەسىدىن كېيىن شامەخسۇت ۋاڭ يۇسۇپ تەيجىنى ياڭ جاڭجۈگنىڭ ئۆلۈمگە تەزىيە بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە چىقارغاندا، ئۆزلىرى شۇ يۇسۇپ تەيجىگە ھەمراھ بولۇپ كەلگەنلىرى يادلىرىدا بولسا كېرەك. ھە شۇ قېتىم خاگچىگدىكى قەبرىستانلىقتا، يەنى رەھمەتلىك تۆمۈر خەلپەمنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ئۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتۇق، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— ھە شۇنداق، شۇ كۈنى بىر مېيىتمۇ يەرلىككە قويۇلغان، — دەپ تەستىقلىدى ھاجى، غەمكىنلىك بىلەن.

— بۇ بالا ئەنە شۇ كۈنى يەرلىككە قويۇلغان ھەسەن دولان دېگەن كىشىنىڭ ئوغلى تۇرسۇن بولىدۇ ، — دېدى تاھىر بەگ ، ئاندىن ھەسەن دولاننىڭ كىملىكى ۋە ئۇنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىنى ، بۇ بالىنىڭ بولسا ، كىچىكىدىنلا ھەيدەر ئەپەندىدە ئوقۇغانلىقىنى ، دادىسىدىن كېيىن ، ئانىسىدىنمۇ يېتىم قېلىپ ، باشتا ھەيدەر ئەپەندىنىڭ ئۆيىدە ، كېيىن ئۆزىنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسكەنلىكىنى ، ئەمدىلىكتە رۇس ۋە خەنزۇ تىللىرىدىن بىرقەدەر ساۋاتى بار يارامىلىق بىر يىگىت بولۇپ قالغانلىقىنى بايان قىلىپ كېلىپ مۇنداق دېدى :

— بۇ بالىنىڭ قەلبىدە قىساس ئوتىنىڭ يېلىنجاپ تۇرغىنى ماڭا كۈندەك روشەندى . بۇ قېتىم ھوزۇرلىرىغا كېلىدىغانلىقىمنى ئاڭلاپ ، دادامنىڭ قىساسى ئۈچۈن بولسىمۇ ، ھاجى ئاتاملارنىڭ سەپىگە قوشۇلىمەن ، مېنى بىللە ئالغاچ بارسىلا ، ھېچ بولمىسا ئېتىنى يېتىلەشكە يارارمەن دەپ قاتتىق تۇرۇۋالدى . جەڭچى يىگىتلەر ئارىسىدا يۈرۈپ ، بوران - چاپقۇندا چېنىقسۇن دەپ خىزمەتلىرىگە ئېلىپ كەلدىم . جەڭگە يارىمىسا ، پۇتوكچىلىككە ياراپ قالار . قانداق بوپتۇ ھاجىم ؟

— ئوبدان بوپتۇ بېگىم . ئەر يىگىت شۇنداق بولغۇلۇق ، قەلەم تۇتقان قوللىرىڭ ئەمدى مىلتىق تۇتۇشنىمۇ ئۆگەنسۇن ئوغلۇم ، قانچە ياشقا كىردىڭ ؟ — دېدى ھاجى يىگىتكە قىزىقىپ قاراپ .

بالا ئورنىدىن تۇرۇپ :

— يىگىرمىگە ، — دېدى .

— بۆرىدەك ئالغۇر چاغلىرىڭ ئىكەن . مەنمۇ يىگىرمە ياشلىرىمدا تۆمۈر ئاكاملارنىڭ سەپىگە قېتىلغان ، — دېدى ھاجى ، ئاندىن ، — ئېتىڭ نېمە ئىدى ، بىردەمدىلا ئېسىمدىن چىقىپ كەتكىنىنى ، — دەپ كۈلدى .

يىگىتنىڭ ئورنىدا تاھىر بەگ جاۋاب بېرىپ :

— ئېتى تۇرسۇن ، تەڭ تۇشلىرى دادىسىنىڭ لەقىمى بىلەن ئۇنى تۇرسۇن دولان دېيىشىدىكەن ، — دېدى .

— دولان دېگەن لەقىمىڭ ئاتاڭدىن قالغان بولسا ، ئوبدان بوپتۇ .

ئوغۇل بالا دېگەن ئاتىنىڭ ئىزىنى باسىدىغان نېمە. بىزنىڭ يۇرتلاردا ئالتىشەھەرلىكنىڭ ھەممىسىنى دولان دېيىشىدۇ، مانا بىز ئالتىشەھەرگە يېتىپ بارماي تۇرۇپلا سېپىمىزگە بىر دولان قوشۇلدى. يولىمىز ئاق بولغۇدەك بىزنىڭ، — دېدى ھاجى، ئاندىن مىرول پۈگەنگە قاراپ، — بۈگۈندىن باشلاپ، بۇ بالا دولانغا مەرگەنلىكنى ئۆگەت، — دەپ كۈلۈپ قويدى.

— رەھمەت ھاجى ئاتا، — دېدى تۇرسۇن خۇددى كاماندىرنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاۋاتقان جەڭچىدەك قەددىنى رۇسلاپ.

ئۆتەر - كېتەر گەپلەر بىلەن غىزا يېيىلىپ بولۇپ، داستىخان يىغىلغاندا، تاھىر بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ، ھاجىنىڭ قوماندانلىقىدىكى پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ جىمساردىكى بىتىم بويىچە يېڭى ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى 6 - شى (دىۋىزىيە) قىلىپ رەسمىي بېكىتىلگەنلىكىنى، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ سىجاڭلىققا تەيىنلەنگەنلىكىنى جاكارلاپ، ھەممەيلەننى قىزغىن تەبرىكلىدى ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىدا بۇ قوشۇننىڭ بىر قىسىم راسخوتى بىلەن جەڭچىلەرنىڭ ئىككى ئايلىق مائاشىنىمۇ ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى: سورۇندىكىلەر خۇشال - خۇرام تارقىلىشتى. توقسۇنلۇق ۋەكىللەر خۇش ئېيتىپ، شۇ ئەتراپتىكى بىر مەھەللىگە كېتىشتى. تاھىر بەگ ھاجىنىڭ قۇلىقىغا:

— خاسىراق ئولتۇرۇپ، گەپلىشىۋالايلىقمىكىن، مەن مۇھىم ئىش بىلەن كەلدىم، — دەپ پىچىرلىدى.

— خوپ، مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان، — دېدى ھاجىم كەسكىن قىلىپ.

نامازشامدىن كېيىن مۇم شاملار بىلەن يورۇتۇلغان كەڭ سۇپىلىق ئۆيدە ھاجى ئۆز يېقىنلىرىدىن ئوندەك كىشى بىلەن بىللە تاھىر بەگنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى. تۇرسۇنمۇ سۇپىنىڭ گىرۋىكىدە سېرىق تېرە سومكىسىنى تىزىغا قويۇپ، گەپكە قۇلاق سالماقتا ئىدى. تاھىر بەگ ئەگرى ساپلىق غاڭزىسىغا تاماكا بېسىۋېلىپ، بىرئاز خىرىلدىغان ئاۋاز بىلەن داۋام قىلدى:

— دېمەك، شىڭ دۈبەن مېنى ھاجىمنىڭ قەدىناس دوستى، ھاجىم سىزنىڭ گېپىڭىزنى بىرالمايدۇ دەپ بۇ ئەلچىلىككە ئەۋەتمەكچى بولدى. مەن ھاجىمغا يەتكۈزىدىغان گەپىنىڭ مۇھىملىقىنى بىلىپ رازى بولدۇم. ئۇنىڭ بۇ خۇسۇستا ھاجىمغا يازغان مەخسۇس مەكتۇپى بار.

تاھىر بەگ شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ، تۇرسۇنغا قارىدى. تۇرسۇن سومكىدىن ئاغزى چاپلانمىغان يوغان بىر سېرىق لىپاپىنى چىقىرىپ، ھاجىغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. ھاجىم بىر ۋاراخ سۈت قەغەزگە قۇمۇچ قەلەم بىلەن دانە ـ دانە قىلىپ ناھايىتى چىرايلىق يېزىلغان خەتنى بىر قۇر ئوقۇپ چىقىپ، مەمۇت مۇھىتىغا بەردى ۋە:

— ئۇنىلۇك ئوقۇسىلا، ھەممەيلەن ئاڭلىسۇن، — دېدى. بۇ خەت باشتىن ئاخىر دېگۈدەك چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە ناھايىتى سىلىق سۆزلەر بىلەن يەكمۇ پاساھەتلىك يېزىلغان بولۇپ، قىسقىچە مەزمۇنى: زىنىجۇەن جېڭدە ماجۇڭيىڭ قاتتىق ھالسىزلاندى. مۇشۇنداق پەيتتە مەن داۋانچىڭ تەرەپتىن، ھاجىم تۇقسۇن تەرەپتىن تۇرپانغا بىرلا ۋاقىتتا ھۇجۇم باشلىساق، ماجۇڭيىڭنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، ئاپەتتىن ئۈزۈل ـ كېسىل قۇتۇلۇش مۇمكىن. ئەگەر ھاجىم بۇ تەكلىپكە قوشۇلسا، يېتەرلىك قورال ـ ياراغمۇ ئەۋەتىپ بېرىمەن، دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. خەتنىڭ ئاخىرىغا «دۈبەن شىڭ شىسەي» دېگەن سۆزلەر ئۇيغۇرچە يېزىلغاندىن تاشقىرى، ئۇنىڭ ئۆز ئىمزاسى قويۇلۇپ، شەخسىي تامغىسى بېسىلغانىدى.

خەت ئوقۇلۇۋاتقاندا، ھاجى ئوڭ تىزىنى قۇچاقلىغىنىچە ئېغىرلىقىنى سول پۇتىغا سېلىپ، يانتۇنلۇكتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاسمان پارچىسىغا قارىغان پېتى خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى.

خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەن كىمدۇر بىرسى «پاھ، تازا پەيتى كەپتۇ» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى. ھاجى ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە «يالت» قىلىپ قارىدى. كۆتەككە ئوخشاش چوخچىيىپ ئولتۇرغان دىقماق بىر ئادەم ھاجىغا ھىجايدى.

— قايسى پەيتنى دەۋاتسىز ؟ — دېدى هاجى ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ .

— ماجۇڭيىڭدىن ئۈچ ئالدىغان پەيتنى دەۋاتىمەن . ئۇ خۇنپەرنىڭ جىمساردا بىزگە قىلغىنى ئازمۇ ؟ — دېدى هېلىقى هىجايغان كىشى .

— توغرا ، — دەپ ئۇنى ياقىلىدى كوسا ساقال بىر ئادەم ، — هېچ بولمىغاندا ئاشۇ مىلتىقلارنى ياندۇرۇپ بەرگەي .

شۇنداق قىلىپ ، هاجى پۈتۈن بىر قوشۇننىڭ بېشى بولۇش سۈپىتى بىلەن مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويغۇچىلىك ، سورۇندا ئۆز - ئۆزىدىن گەپ باشلىنىپ كەتتى . جىۋەككىنە كەلگەن پازىل دورغا يۇقىرىدىكى ئىككى كىشىنىڭ پىكرىگە قارشى چىقىپ :

— ئويناپ گەپ قىلساڭمۇ ئويلاپ قىل دەپتىكەن ، ئەمدىزە شىڭ دۇبەن دېگەن كاپىر بىلەن بىر بولۇپ ، مۇسۇلمان بىلەن سوقۇشىمىزمۇ ؟ — دېدى .

— قىزىق گەپ قىلدىلا دورغام ، — دېدى نەمەت خەلپەت ، — ياتنىڭ ياندىن ، ئۆزىنىڭ جاندىن ئۆتەر دېگەن گەپنى ئاڭلىمىغانمۇ ؟ ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ بىزگە نېمىلەرنى قىلمىدى ؟

— راست ، ئۇ بىزگە نېمىلەرنى قىلمىدى ؟ — دەپ غەزەپ بىلەن سۆزگە ئارىلاشتى سالى دورغا ، سېرىق ساقىلىنى سىقىمداپ ، — مانا مەن جەڭگە تەييار ، بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەيلى !

يەنە كىمدۇر بىرسى سالى دورغىنى ياقلاپ چىقتى . مەھمۇت مۇھىتى بىلەن قاسىم ئەپەندى جىم ئولتۇراتتى . هاجى قاسىم ئەپەندىگە «سىز نېمە دەيسىز» دېگەندەك قىلىپ ، تىكىلىپ قارىدى . قاسىم ئەپەندى هاجىغا سىنچى كۆزلىرى بىلەن بىر قارىۋېلىپ مۇنداق دېدى :

— ماجۇڭيىڭنىڭ كىملىكى بىزگە مەلۇم . بۈگۈن بولمىسا ئەتە بىزگە ئوق ئېتىشى تۇرغان گەپ . بىز شىڭ دۇبەن بىلەن هامان بىرلەشكەن بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە تۇرۇپ ...

— ھە ... سىزمۇ شۇنداق دېمەكچىمۇ، — دېدى ھاجى ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، ئاندىن زەردە بىلەن مۇنداق دېدى، — مەن سىزنى ئوقۇغان - بىلگەن ئادەم بولغاندىن كېيىن ئوبدانىراق مەسلىھەت بېرەرمىكىن دەپتىمەن. ھەي مەخسۇت، ھەي مەخسۇت، سىنىڭدىن ئايرىلىپ، راستىنلا قانىتى سۇنغان قۇشتەك بولۇپ قالدىم. شۇنداق، قانىتى سۇنغان قۇشتەك ... سىز ئويلىدىڭىزمۇ ئەپەندىم، ماجۇڭيىڭ ھەرقانچە ئەسكى بولغىنى بىلەن ئىمان ئېيتقان مۇسۇلمان. بىز مۇسۇلمان تۇرۇپ، مۇسۇلمانغا بىرىنچى ئوق ئاتساق، ئاللا راۋا كۆرەمدۇ؟ قىيامەتتە نېمە دەيمەن؟

ئۆينىڭ ئىچى گۆرىستان جىملىقىغا چۆمدى، ھەممەيلەن قىمىرلىماي شۈك ئولتۇراتتى. پەقەت تاھىر بەگلا سېپى ئەگرى غاڭزىسىغا يەنە تاماكا بېسىپ سەرەڭگە چاقتى.

— سىلەر، ئاغىنىلەر ئويلىدىڭلارمۇ، — دەپ داۋام قىلدى ھاجى، — مۇبادا ماجۇڭيىڭ بىزگە تەڭ كېلەلمەي قۇمۇل تەرەپكە قاچسا، قۇمۇللۇقنىڭ ھالى نېمە بولغاي؟ ئۇ بىزدىن ئالالمىغان ئۆچىنى پۇقرادىن ئالغايمۇ؟ خەير، ئارقىدىن قوغلاپمۇ بارارمىز، «قاچقانمۇ خۇدا دەيدۇ، قوغلىغانمۇ خۇدا دەيدۇ» دەپتىكەن بۇرۇنقىلار، قۇمۇلنى يەنە قانغا بويايلىمۇ؟ مۇبادا تۇرپاندا ئۇرۇشساقچۇ؟ تۇرپانمۇ قانغا بويالغايمۇ؟ ياق، شىڭ دۇبەن ماڭا قورال بەرگەن تەقدىردىمۇ، مەن ماجۇڭيىڭ بىلەن ئۇرۇشمايمەن، مېنى ماجۇڭيىڭدىن قورقتى دېسەڭلارمۇ دەڭلار. ئەمما مېنىڭ مىجەزىمنى بىلىسىلەر، خۇدادىن باشقا ھېچكىمدىن قورقمايمەن. قۇمۇل تاغلىرىدا شىڭ دۇبەندىنمۇ قورقمىغان. قىسقىسى، مەن ئەمدى قان تۆكۈشنى خالىمايمەن. ئەمدىچۇ دورغام، — دېدى ئۇ سالى دورغىغا قاراپ، — بولدى قىلساق بولارمىكىن!

— كېيىنچۇ، — دېدى سالى دورغا ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، — كېيىن قانداق قىلىمىز؟ بۇ مۇرتەت تۇرپاندا تىنچ ياتارمۇ؟

— كېيىنلىكنى خۇداغا قويدۇم. خۇدا نېمىنى بۇيرۇغان بولسا شۇنى كۆرۈرمىز.

— ئۇنىڭ ئۇستىگە، — دەپ گەپكە ئارىلاشتى مەھمۇت مۇھىتى، — شىنىڭ دۇبەنىنىڭ بىزنى دەيدەيگە سېلىشىدا بىر ئويۇن بار دەپ ئويلايمەن. بولمىسىزە، زىنچۇەن ئۇرۇشىدا ماجۇڭيىڭنى ھالىدىن كەتكۈزگەن كىشى ئۇنى نېمىشقا مورىغىچە قوغلاپ كېلىپ، يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتمەي، گۇچىڭدا توختاپ قالىدۇ؟ ھەممىدىن مۇھىمى، ھېلىقى توختام بويىچە بىزگە بېرىدىغان قورالىلارنى ۋاقتىدا بەرمەي، سىلەر ماجۇڭيىڭ بىلەن سوقۇشىدىغان بولغاندا بېرىمەن دېگىنىنى قارىمامدىغان! بۇنىڭدا چوقۇم بىر ئويۇن بار.

— ھە بەللى، مانا بۇ گەپنى ئوبدان دېدىلە. مەن شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئەلچىلىككە ئۆز رازىمەنلىكىم بىلەن كەلدىم، — دەپ گەپ باشلىدى تاھىر بەگ، — ئۇنىڭ نىيىتى ياخشى بولسا، ۋەدە قىلىنغان نەرسىنى نېمىشقا ۋاقتىدا بەرمەيدۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە، ماجۇڭيىڭ زىنچۇەندىن قاچقاندا شىڭ دۇبەنىنىڭ ئۇنى ئۇزۇل - كېسىل يوقىتىشقا كۈچى يېتەتتى. ئەمدى بولغاندا، باشقىچە بىر ئويۇن ئويىنىماقچى، خەنزۇچە كىتابلاردا «باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئادەم ئۆلتۈرمەك» دېگەن گەپ بار، شىڭ دۇبەن خۇددى شۇنداق قىلماقچى. يەنى بىزنى ماجۇڭيىڭ بىلەن سوقۇشتۇرۇپ قويۇپ، ئاردىن ئۆزىگە نەپ تاپماقچى. يەنى مەسىلەن، ئۇرۇش داۋامىدا ھەر ئىككى تەرەپ ئاجىزلاشقاندىن كېيىن، مەسىلەن، بىزمۇ چىقىمدار بولغاندىن كېيىن...

— ھە، ئاندىن كېيىن مېنى يوقاتماقچى. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ — دېدى ھاجى تاھىر بەگنىڭ گېپىنى بۆلۈپ.

— دەل شۇنداق. شۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىمنىڭ باياتىن بېرى ئېيتقان گەپلىرىگە تامامەن قوشۇلىمەن. ھاجىممۇ شىڭ دۇبەنىنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ، بىھۇدە قان تۆكمەيلى دېمەكچى. شۇنداق ئەمەسمۇ ھاجىم؟

— شۇنداق. مەن تاغچى، تاغچىنىڭ چورۇقى يوغان. يوغان چورۇق بىلەن شىڭ دۇبەنىنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويىنيالمايمەن، ئاغىنىلەر، — دېدى ھاجى بىردىنلا كۈلۈپ تاشلاپ.

بۇ كۈلكە سورۇندىكىلەرنىڭ كەيپىياتىنى يېنىكلەتتى. باياتىن

قىزىشىپ كەتكەن كىشىلەر ئەمدى يېنىك - يېنىك كۈلۈپ، شىۋىرلىشىشقا باشلىدى. پەقەت قاسىم ئەپەندىلا چىرايىدىكى خاپىلىقنى يوشۇرماقچى بولغاندەك ئۆتۈكىنىڭ تۇنچىنى تارتقان بولۇپ يەرگە قارىۋالدى.

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، يىلانلىقتىمۇ ئۇزۇن تۇرماي، ئالتىشەھەر تەرەپكە چاققانىراق مېڭىپ كېتەيلى، — دېدى ھاجى، ئاندىن تاھىر بەگكە قاراپ، — ئۆزلەمۇ بىز بىلەن بىللىلا ماڭسىلا بېگىم، — دەپ قوشۇپ قويدى.

— مېنىڭ مەيلىمچە بولسا، ئاللىقاچانلا قاشلىرىغا كېلىپ، خىزمەتلىرىدە بولاتتىم، — دېدى تاھىر بەگ تېتىكلىشىپ، — ھازىرقى ئەھۋالدا مېنىڭ ئۆرۈمچىدە، يەنى شېڭ دۇبەننىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغىنىم ياخشى. ھەيدەر ئەپەندىلەرمۇ شۇنداق پىكىردە. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ قېتىم ئالدىلىرىغا ئەلچىلىككە كەلگەن ئادەم تۇرۇپ، جىمجىملا قېچىپ قالسام شېڭ دۇبەن نېمە دەپ ئويلاپ قالىدۇ. ئۇ بەكلا گۇمانخور ئادەم ئىكەن. مەن ئۆزلىرىنىڭ جاۋاب مەكتۇپلىرىنى يەتكۈزمىسەم بولامدۇ؟ مۇمكىن بولسا، مەن ئەتە - ئۆگۈنلا يولغا چىققاي.

— بۇ گەپلىرىمۇ راست، — دېدى ھاجى ساددىلىق بىلەن كۈلۈپ، ئاندىن نەمەت خەلپەتكە قاراپ، — ئەمىسە خەلپىتىم بۈگۈن كېچە قەلىمىنى تازا بىر يورغىلاتقايچۇ! — دېدى.

— نېمە دەپ يازساق بولۇر كىن؟ — سورىدى نەمەت خەلپەت.

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ — دېدى ھاجى قاپىقىنى سىلىپ، — مەن مۇسۇلمان، مۇسۇلمان تۇرۇپ يەنە بىر مۇسۇلمانغا بىرىنچى بولۇپ ئوق ئاتالمايمەن. مۇبادا ئۇ ماڭا ئوق ئاتسا، شۇ گاختا كۆرىمىز. مانا شۇنداق دەپ يازمامسىز.

نەمەت خەلپەت چېكىسىنى تاتىلاپ قويدى.

3

ئەتىسى كۈن سەل يانغاندا، تاھىر بەگ ھاجىلار بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقماقچى بولۇۋاتاتتى. دەل شۇ چاغدا كۈتۈلمىگەن بىر ۋەقە يۈز بەردى: تۇرپان يولىغا قويۇلغان قاراۋۇللاردىن ئىككى يىگىت ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، ماجۇگىيىگىنىڭ ئەلچىلىرى كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى. ھەممەيلەن ھەيران بولۇپ، بىر-بىرىگە قاراشقان پېتى جىم تۇرۇپ قالدى.

نەمەت خەلپەتنىڭ بوم ئاۋازى جىمجىتلىقنى بۇزدى.

— ئالدىرىمايراق ماڭسىلا دېمىدىمۇ بېگىم، مېڭىپ كەتكەن بولسىلا، بۇ قىزىقچىلىقنى كۆرمەي كېتۈركەنلا.

— راست ئېيتتىڭىز خەلپىتىم. گاسىلىڭىنىڭ يېڭى ئويۇنىنى كۆرۈشتىن مەھرۇم قالغىلى تاس قاپتىمەن، — دەپ خىرقىراپ كۈلدى تاھىر بەگ. ئاندىن، — مانا ھاجىم، يەنە بىر يېرىخون مەيدانغا چۈشتى. ئۇنىڭ دېپى قايسى مۇقامغا چېلىنىدىكىن، — دېدى.

— قايسىلا مۇقامغا چالغان بىلەن، — دېدى ھاجى قاپىقى سېلىنغان ھالدا، — مېنىڭ چورۇقۇم يوغان، يوغان چورۇق بىلەن ئۇسسۇل ئوينىيالمايمەن دېدىمغۇ، گەپ شۇ بېگىم.

دەرۋەقە ماجۇگىيىگىنىڭ يېڭى سىيھىر-ئەپسۇنلىرى ھاجىغا كار قىلمىدى.

بۇ قېتىم ماجۇگىيىلىڭ يەرلىك مۆتىۋەرلەردىن بىر نەچچە كىشىنى مەخسۇس خەت بىلەن ھاجىغا ئەلچىلىككە ئەۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ خېتى ئاللاغا ھەمدۇ-سانا، پەيغەمبەرگە نەئەت ۋە دۇرۇت بىلەن باشلىنىپ، ئاساسي قىسمى كەچۈرۈم سوراش ماھىيىتىدە ناھايىتى پاساھەتلىك يېزىلغان ۋە «سىز قاچانلا بولسىڭىز ئاتا، مەن كەمىنىڭىز بالا. ئاتا ئۆزىنىڭ بالىسىدىن ئۆتكەن ھەرنە سەھۋەنلىكنى ئەپۇ ئېتىنكى بىلەن يېپىپ، لۇتفى كەرەمى بىلەن ئەپۇ قى-

لىشنى دەرىخ تۇتمايدۇ. ئۆلتىماسىم شۇكى، سىز يەنىلا نەيزىنىڭ سىپى، مەن نەيزىنىڭ ئۇچى بولسام، قايسى تەرەپكە شىلتىسىڭىز شۇ تەرەپكە سانچىلسام، بىز باشلىغان بۇ مۇقەددەس غازات ئەنجامىغا يەتسە دەيمەن» دېگەنگە ئوخشاش گەپلەر بىلەن ئاياغلاشقانىدى.

ئەلچىلەر ئىچىدىن چىرايلىق سەللا يۆگىۋالغان چار ساقال كىشى بۇ خەتنى ھېلىقى تېرەكنىڭ سايىسىدىكى كەڭ سۇپىغا ھازىرلانغان داستىخان ئۈستىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، ھاجىغا ئىككى قوللاپ تاپشۇرماقچى بولغاندا، ھاجى قاپىقىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ:

— نەمەت خەلپىتىمگە بەرسىلە، — دېدى. نەمەت خەلپەت ئورنىدىن دەس تۇرۇپ خەتنى ئالدى ۋە ھاجىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى. خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەنلا، ھاجى ئاغزىنى بۇزۇپ:

— بۇ لومودىنىڭ شۇنداق دەيدىغىنىنى كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرغان. ئەمدى بىر نېمىسگە پوق قاپلاشقاندا قىلىۋاتقان گەپلىرىنى قارىمامدىغان، ھوي ھارامزادە، مېنىزە كىچىك بالىنى گولىلىغاندەك گوللىماقچىمۇ ؟ بولدى، ياغاچ قازاندا بىرلا قېتىم ئاش پىشىدۇ، — دەپ كايىپ كەتتى. ئاندىن، — ئاخۇنۇم، — دېدى ھېلىقى كىشىگە قاراپ، — ئەلچىگە ئۆلۈم يوق، مېنىڭ دېگەنلىرىمنىڭ ھەممىسىنى ئۇ لومودىغا ئېيتسىلا، ھە راست، يەنە بىر گەپ، بىزنىڭ قۇمۇللاردا:

«سۇغا سالسا، سۇ كۆتۈرمەس مىسقال تۆمۈرنى،
ئالتۇن بېرىپ ئېلىپ بولماس قالغان كۆڭۈلنى»

دېگەن گەپ بار، بۇنىمۇ توگچىغا ئۆردۈرۈپ، ئۇنىڭغا ئۇختۇرۇپ قويسىلا.

سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى، جۈملىدىن ئەلچىلەرمۇ ماجۇڭيىڭ بىلەن ھاجىنىڭ ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن خەۋەردار بولغاچقىمىكىن، ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىگە ھېچكىم ھەيران قالمىدى ۋە ئارتۇق گەپ قىلىشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى چۈشەنگەن بولسا كېرەك، ھېچكىم ھېچنېمە دېمەي، جىم ئولتۇرۇپ غىزا يېيىشمەكتە ئىدى.

پەقەت مەھمۇت مۇھىتى بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ، تاھىر بەگكە مەنىلىك قارىدى. تاھىر بەگ ئۇنىڭ كۆز قارىشىدىن بىر نېمىنى چۈشەنگەندەك قىلىپ، باش ئىشارىتى بىلەن ماقۇللىدى.

— ھاجى ئاكا، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى قولىدىكى پىيالىنى داستىخانغا قويۇپ، — ئەلچىلەرنى قۇرۇق قول ياندۇرساق بولماسمىكىن، بىرەر پارچە جاۋاب خەت يازغىنىمىز ياخشىمىكىن.

— بوپتۇ. يازساق يازايلى، — دېدى ھاجى، ئاندىن نەمەت خەلپەتكە قاراپ، — ھەممىنى يېزىڭ، مەن بايا ئېيتتىمغۇ، شۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى يېزىڭ، مەنمۇ نەيزىنىڭ سېپى بولماي، ئۇمۇ نەيزىنىڭ ئۇچى بولمەن دېمىگەي، بىز شىلىڭ دۇبەن بىلەن پۈتۈشتۇق. مەن شۇ پۈتۈم بويىچە ئالتەشەھەرنى زالىملاردىن قۇتقۇزۇپ، ئۆزىمىز سوراشقا كېتىۋاتىمەن. گاسلىڭمۇ كىشىنىڭ يۇرتىنى پاراكەندە قىلماي، ئۆز يۇرتىغا كەتكەي، دېمىسىمۇ خەقنىڭ يۇرتىدا ئۇنىڭغا نېمە بار؟ مانا شۇلارنى يېزىڭ، ئەمدى ھېچقايسىمىز نەيزىلەشمەيلى دەپ يېزىڭ. ئەل - يۇرتقا تىنچلىق كېرەك، مانا شۇلارنىڭ ھەممىسىنى يېزىڭ.

— توۋا، بۇ راستىنلا ئاجايىپ ئادەم ئىكەن، — دەپ پىچىرلىدى تاھىر بەگ، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ قۇلىقىغا، — بىر قارىسىڭىز ئۆمرى تاغدا ئۆتكەن مالچىغا ئوخشايدۇ؛ بىر قارىسىڭىز، ئەزىم دەريالاردا تولا ئۈزگەن سالچىغا ئوخشايدۇ. ئوقۇمىغان ئادەم بولغان بىلەن...

شۇ ئارىدا ھاجىنىڭ ئاۋازى تاھىر بەگنىڭ گېپىنى ئۈزۈپ قويدى:

— ھوي مىرۇل، قېنى سەن! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، ئەلچىلەرنىڭ سايىغا باغلاپ قويۇلغان ئاتلىرىغا قاراپ، — ئاۋۇ جانىگەرلەرنى كۆردۈڭمۇ، ئىسسىقتا يول يۈرۈپ، ئۆپكىسى قېقىلىپ كېتەي دەپ قاپتۇ. باللارغا ئېيت، ئوبدان سوۋۇتۇپ، بوغۇزنى ئايىمىغاي، بولمىسا ئەتە بۇ ئاخۇنۇملار يولدا قالىدۇ.

تاھىر بەگ بىلەن مەھمۇت مۇھىتى بىر - بىرىگە قاراپ سەممىي كۈلۈپ

قويدى .

4

شۇ كۈنى ئاخشمى تۇرسۇن ئۆزىنىڭ بىرنەچچە كۈنلۈك تەسىراتىنى بىرلا يىغىپ ، يول خاتىرىسىگە مۇنۇ پارچىلارنى يازدى :

1933 - يىل 22 - ئىيۇن .

يىلانىلىقتا كەلگىنىمىزگە بۈگۈن تۆت كۈن بولدى . بۇ تۆت كۈن ئىچىدە ئاجايىپ ئادەملەرنى كۆرۈپ ، ئاجايىپ گەپلەرنى ئاڭلاپ ، خۇددى تۆت ئايلىق كۇرستا ئوقۇغاندەك بولۇپ قالدىم . پىژغىرىم ئىسسىق ، ئىزغىرىن سوغۇق ۋە بوران - چاپقۇنلاردا چىرايلىرى قارىداپ ، تۈچ ھەيكەلگە ئوخشاپ قالغان بۇ ئادەملەرنىڭ كۆزلىرى ماڭا خۇددى تاڭ ۋاقتىدىكى چولپان يۇلتۇزنى ئەسلىتىدۇ . قاچانلا قارىسام ، بۇ كۆزلەردە ئۆچمەس بىر ئۈمىد ۋە سۇنماس بىر ئىرادە شولىسىنىڭ يالتىراپ تۇرغىنىنى كۆرىمەن . ئالىيجاناب غايە ئۈچۈن ئۆزىنى پىدا قىلغان كىشىلەر شۇنداق بولىدىغان ئوخشايدۇ . مۇشۇنداق ئادەملەر سېپىگە قوشۇلۇش نەسىبىسىگە ئېرىشكىنىم ئۈچۈن خۇشالمەن ، راستىنلا خۇشالمەن .

× × ×

ئوتتۇرا بوي كەلگەن ، كەڭ غوللۇق ، قوللىرى ئۇزۇن ، قېلىن قاشلىرى ئاستىدىكى دۈگىلەك كۆزلىرى ئۆتكۈر قارايدىغان قارا ساقال كىشى ، يەنى ئاشۇ ئادەملەرنىڭ سەردارى ھاجى ئاتام مەندە ناھايىتى چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى . بۇ ئادەمنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرى قوپال ، مىجەزى چۇس ، چالا ساۋات بولغان بىلەن ئۆزى كۆڭلى.يورۇق ، پىكرى ئوچۇق ئىكەن . ئۇنىڭ ئىككى - ئۈچ كۈندىن بېرى شىپڭ شىسەي بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ ئەلچى ئەۋە-

تىش يولى بىلەن قۇرغان توزاقلىرىدىن شۇنچە ئاسان قۇتۇلغىنى مېنى ھەيران قالدۇردى. راستىنى ئېيتسام، شۇ كۈنلەردە بۇ ئادەم نېمە دەپ جاۋاب بېرەر- كىن دەپ بېشىم قاتقان ۋە خېلى ئەندىشە قىلغانىدىم.

× × ×

ھاجى ئاتامنىڭ ھەمراھلىرىدىن مەھمۇت مۇھىتى ئۆز بەستىگە لايىق تاغنى كۆتۈرگۈدەك تەمكىنى بار، ئېغىر بېسىق كىشى ئىكەن. بۇ كىشىمۇ ھاجى ئاتامغا ئوخشاش ناھايىتى تەقۋا كۆرۈنىدۇ. تۈنۈگۈن كېچە ئۇخلاپ قېلىپ، ناماز بامداتقا چىقالمىغىنىم ئۈچۈن «ياشلىقتىكى ئىبادەت تاشقا مۆھۈر باسقاندەك بولىدۇ ئۇكام، نامازنى تەرك قىلماڭ» دېدى. ناھايىتى ئىزا تارتىپ كەتتىم. بۇ ئادەم كېچىلىرى ئۇخلىمامدۇ نېمە؟ بۈگۈن تاڭ سەھەردە ئۆزۈمچە ھەممىدىن بۇرۇن ئويغاندىم دەپ، تاھارەت ئالغىلى ئېرىق بويىغا بارسام، مەھمۇت مۇھىتى تۆۋەندىكى مەھەللىدىن ئۆزى يالغۇز ئاتلىق كېلىۋېتىپتۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا قاراۋۇللارنى تەكشۈرۈپ كەلگەن ئوخشايدۇ.

× × ×

سالى دورغا — ئېگىز بويلۇق، كەڭ غوللۇق، ياپىلاق يۈزلۈك، قا- تاڭغۇر كەلگەن بۇ سېرىق ساقال كىشى ماڭا خۇددى بىرپارچە ئوتتەك كۆرۈنىدۇ. ئۇ، شىكار ئىزدەپ يۈرگەن بۈركۈتتەك، كۆزلىرىنى دائىم يىراق - يىراقلارغا تاشلاپ تۇرىدىكەن. تۆت كۈندىن بۇيان، مەن بۇ ئادەمنىڭ بىرەر قېتىم كۈلگىنىنى كۆرمىدىم. پەقەت تۈنۈگۈن ماڭا «رەھمەتلىك مەگلىك بالا ھايات بولغان بولسا، بىر جۈپ بولۇر ئىكەنسىلەر» دەپ غەمكىن كۈلۈمسىرەپ قويدى. «دورغا ئاتا، مەگلىك بالا دېگەنلىرى كىم؟» دېۋىدىم، «مىرۇل

مەرگەندىن سورا» دەپ يەنە قوشۇمسىنى تۇرۇۋالدى . مىرۇل ئاكام ماڭا مەڭـ
لىك بالىنىڭ خائىنلار قولىدا شېھىت بولغىنىنى سۆزلەپ بېرىۋېتىپ ، يوغان
مۇشتۇمى بىلەن يەرنى بىر مۇشتلىدى ـ دە ، مۇنداق دېدى : «كۆردۈڭمۇ ئۇ-
كام ، بۇ مۇناپىقلارنى ، ئۆز ئىچىمىزدىن مۇناپىق چىقسا ، ھەممىدىن يامان
بولىدىغىنى شۇ ئىكەن . دۈشمەننىڭ يامغۇردەك ياغدۇرغان ئوقلىرىنىڭ ئاس-
تىدىن ئامان چىققان مەڭلىك بالا ئاخىر شۇ مۇناپىقلارنىڭ قولىدا شېھىت
بولدى . شۇڭىزە ، بىزنىڭ پەيغەمبىرىمىز مۇناپىقلار كاپىردىنمۇ يامان دەپتى-
كەنتۇق . بۇ گەپنى مەن موللاملاردىن ئاڭلىغان » ، «مەڭلىك بالىنىڭ مەشۇقى
ئاينىساقىز ھېلىمۇ قۇمۇلدىمۇ ؟ » دېدىم مەن ، ئۆزۈمنى ئاران بېسىۋېلىپ ،
«قۇمۇلدا ئۇكام ، قۇمۇلدا . ھەي بۇ دورغامنى ، نېمە دېسەم بولۇر شۇ گاختا
ئىككىسىنىڭ بېشىنى بىر قىلىپ قويغان بولسا ، بىچارە مەڭلىك مۇرادىغا يېتىپ
ئاندىن پېشانىسگە يېزىلغاننى كۆرگەن بولسىمۇ كاشكى» دېدى مىرۇل ئاكام ،
كۆز ياشلىرىنى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ ، مېنىڭمۇ كۆڭلۈم بۇزۇلدى . شۇ ئارىدا
خىيال قۇشلىرىم بىردىنلا ئۈرۈمچى ئاسمىنىدا غەمكىن پەرۋاز قىلىشقا باشلى-
دى . ئاھ ... ئۈرۈمچى ، ئاھ ... مەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن دىيار ، ئاھ ... ھېلىقى
كوچىدىكى سېھىرلىك دەرۋازا . شۇ دەرۋازە ئالدىدىن يەنە ئۆتىدىغان كۈنلەر
بولارمۇ ؟ شۇ دەرۋازىنىڭ قىيا ئېچىلىشىغا تەلمۈرۈپ ، كۆزۈمنىڭ نۇرلىرى،
ئاققان چاغلار ، شۇ دەرۋازا ھەر قېتىم «غىچ » قىلىپ ئېچىلغاندا يۈرىكىمنىڭ
گۈپۈلدەپ سوقۇشلىرى ... دۇنياغا كۆز ئېچىپ تۇنجى قېتىم كۆڭلۈم قۇشىنى
ئۈۋۈلىغان شۇ جانان قىزنى يەنە كۆرىدىغان كۈنلەر نېسىپ بولارمۇ ؟ ياكى
مەڭلىك بالىغا ئوخشاش ... ياق ، ياق ، بۇ گەپلەرنى مۇشۇ يەردە بەس قىلايلى .

× × ×

قىزىق ئىش ، قاسىم ئەپەندى مېنى كىچىك دېمەي ،قىسقىغىنە بىر

نەچچە كۈن ئىچىدە مەن بىلەن خېلى پاراڭلاشتى. رۇس تىلىدىن ماڭا ياردەم بېرىپ تۇرىدىغان بولدى. ئۆزى كۆپ ئوقۇغان ئادەم ئىكەن، ئۇ نامىنى ئاتىغان كىتابلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى مەن تېخى ئاڭلاپمۇ باقمىغان ئىكەنمەن. بىراق، بۇ ئادەمنىڭ كۈلۈپ تۇرىدىغان كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قانداقتۇر بىر سىر يوشۇرۇنۇپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدۇ. ئۇلۇشكۈن مەن ئۇنىڭدىن بۇ قوشۇننىڭ نېمىشقا بايرىقى يوق دەپ سورىسام، ئۇ چىرايلىق بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ، «ھاجىنىڭ ئۆزى بايراق ئەمەسمۇ؟» دېدى. «ئۇنداق شۇنداق، بىراق قوشۇن دېگەننىڭ لاتىدىن قىلىنغان بايرىقى بولىدىكەنغۇ» دېسەم، «سېنىڭچە، قانداق بايراق بولسا بولار» دېدى. مەن دەرھاللا «ھەيدەر ئەپەندىم بىلەن تاھىر بەگ دادامنىڭ ئېيتىشىچە، مۇسۇلمانلارنىڭ ئاي - يۇلتۇزلۇق بايرىقى بولىدىكەنغۇ» دېدىم. قاسىم ئەپەندى كۈلۈپ تاشلاپ، «سەن تېخى ياش، مۇنداق خىياللاردا بولما» دېدى، «ئۇنداق بولسا، ھەيدەر ئەپەندىم بىلەن بەگ دادىلارنىڭ گېپى خاتامۇ؟» دېدىم. «خاتا دېگىلى بولمايدۇ، بىراق، ئاي - يۇلتۇزلۇق بايراق بىزگە توغرا كەلمەيدۇ» دېدى قاسىم ئەپەندى يەنە كۈلۈپ، «نېمىشقا توغرا كەلمەيدۇ؟ بىزنىڭ قوشۇنمۇ مۇسۇلمان قوشۇنىغۇ؟» دېسەم، ئۇ قاپىقىنى تۈرۈپ، «قوي بۇ گەپلەرنى، كېيىن چۈشىنىپ قالىسەن» دەپ گەپنى ئۈزۈۋەتتى. مەن ھەيران بولۇپ قالدىم.

× × ×

تۈنۈگۈن قىزىق بىر ئىشنى كۆردۈم. ھوشۇر پەيجاڭ دېگەن شادا پاچاق بىر ئادەم (بەزىلەر ئۇنى ھوشۇر كانتو دېيىشىدىكەن) ئۈچ ھەمراھى بىلەن تۆۋەنكى مەھەللىگە يەم - بوغۇز ئۈچۈن دېھقانلارغا پۇل تارقىتىشقا ماڭغاندا مەنمۇ بىللە باردىم. بەزى دېھقانلار پۇلنى ئالدى. بەزىلىرى «ھاجىمنىڭ پىدائىيلىرى بىز ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتسا، يەم - بوغۇزغا نېمىشقا پۇل ئالغۇدەكمىز» دەپ ئالمىدى. ئۇ يەردىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، يېرىم يولدا ھوشۇر پەيجاڭنىڭ

بىلى قاتلانمىغان بىر باغلام قەغەز پۇلنى يوشۇرۇپ قوينىغا تىقىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇ ماڭا قاراپ مۇغەمبەرلىك بىلەن كۆزىنى قىسىپ قويدى. «ھەي ئۇكام، سەندىن گەپ يوشۇرمايمەن. يېشىم قىرىقتىن ئاشتى، تېخى ئۆيلەنمىدىم. ئانچە - مۇنچە تويلۇققا پۇل يىغمىسام بولامدۇ» دېدى ئۇ بىپەرۋالىق بىلەن. «بۇ بىز ئەپكەلگەن ھېلىقى پۇلدىنكەنغۇ، قوشۇننىڭ پۇلنى مۇنداق قىلسىڭىز بولامدۇ» دېدىم ئۇنىڭغا ئاچچىقىم كېلىپ. «خاپا بولما ئۇكام، بىزگە دائىم ئايلىق يوق. بۇ دورەم بىر پۇرسەت كېلىپ قالدى دېگىنە، ئۆزۈڭ كۆردۈڭغۇ، بىرمۇنچىسىنى دېھقانلارغا تارقىتىپ بەردىم. دېھقانلارنىڭ ئالمىغىنىنى ماڭا قالدى شۇ» دېدى ئۇ. ئاندىن «بۇ گەپنى بىرسىگە ئېيتىپ يۈرمە» دەپ ماڭا يالۋۇردى. مەن «قىزىق ئادەم ئىكەن بۇ» دەپ ئىچىمدە كۈلۈپ قويدۇم.

ئەسلىدە جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن چاچراپ چىققان ئوت ئۇچقۇنلىرى بىلەن قىلىچلارنىڭ قۇياش نۇرىدا ۋال - ۋۇل قىلىپ پارقىراشلىرىنى كۆرەرمەن، تاراسلاپ ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازلىرىنى ئاڭلارمەن دېگەنىدىم. نەچچە كۈندىن بېرى توقسۇن خەلقى ئىچىدىن يۈزلەپ ئەزىمەتلەرنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن سەپكە قوشۇلۇۋاتقىنىنى كۆرۈپ، بۇ ئارزۇلىرىم پات ئارىدا ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى دەپ ئويلىغانتىم، لېكىن ھاجى ئاتام ماجۇڭيىڭغا ئەۋەتىدىغان خەتكە «ئەمدى ھېچقايسىمىز نەيزىلەشمەيلى، ئەل - يۇرتقا تىنچلىق كېرەك» دېگەن گەپلەرنى يازدۇردى. شۇنىڭغا قارىغاندا بۇنىڭدىن كېيىنكى يۈرۈشلىرىمىز تىنچ شارائىتتا بولىدىغان ئوخشايدۇ. بوپتۇ، ئىش قىلىپ، يۇرتتا تىنچلىق بولغىنى ياخشى!

× × ×

بىراق، تۇرسۇننىڭ شۇ خاتىرىسى يېزىلىپ ئارىدىن ھەپتە ئۆتەر - ئۆتمەي، تارىم ۋادىسىنى دەھشەتلىك ئۇرۇش تۇمانلىرى قاپلاشقا باشلىدى.

ئۈچىنچى باب

پاجىئە مۇشۇ يەردىن باشلاندى

خەق ماڭا چېقىلمىسا ، مەنمۇ ئۇنىڭغا چېقىلمايمەن ؛
ئەگەر ماڭا چېقىلىدىكەن ، مەن ئۇنىڭغا چوقۇم بوش
كەلمەيمەن .
— خەنزۇ ئىدىئومى .

1

خوجىنىياز ھاجى قوماندانلىقىدىكى پىدائىيلار قوشۇنى ئەل - جامائەتىنىڭ نۇسرەت تىلەپ ئاسمان - پەلەككە ياڭراتقان دۇئا - تەكبىرلىرى ساداسى ئىچىدە يىلانلىقتىن چىقىپ ئارغىبۇلاق ① تاغلىرى بىلەن كۈمۈش ، قارا قىزىل دېگەن ئۆتەڭلەردىن ئۆتۈپ ، ئىككى يېرىم كۈندە ئۇششاقتالغا يېقىنلاشقاندا ، ئالدى تەرەپتىن ئالدىراش كېلىۋاتقان بىر يالغۇز ئاتلىقنىڭ قارىسى كۆرۈنۈپ قالدى . ئۇنىڭ ھەدەپ ئېتىنى دېۋىتىپ ، يات - يات قامچا ئۇرۇشلىرىدىن مۇھىم بىر ئىش بىلەن كېلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى . چۈنكى مۇنداق پىژغىرىم ئىسسىقتا قاقاس چۆللۈك بىلەن يول ماڭغان كىشى ئادەتتە ئاتنى بۇ

---

① ئەسلىسى «ئارغۇ بۇلاق» ، مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئىزاھلىشىچە ، «ئارغۇ — ئىككى تاغنىڭ ئارىسى دېمەكتۇر . شۇنىڭدىن ئېلىنىپ ، تىراز (تالاس) بىلەن بالا ساغۇن ئارىسىدىكى شەھەرلەرمۇ 〈 ئارغۇ 〉 دېيىلىدۇ . چۈنكى ، ئۇ يەرلەر ئىككى تاغنىڭ ئارىسىدا . «تۈركى تىللار دىۋانى» 1 - جىلد ، 172 - بەت ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981 - يىل ، ئۈرۈمچى .

خىلدا چاپتۇرۇپ ماڭمايتتى. شۇڭا چارلىغۇچىلار قىسمىنىڭ باشلىقى ھېيتەم ئەھۋال ئۇقۇپ كېلىش ئۈچۈن يالغۇز ئاتلىقنىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كەتتى ۋە بىر ئازدىن كېيىن، قىرىق بەش ياشلار چامىسىدىكى سېرىق ساقال، ئورا كۆز، ياپىلاق يۈزلۈك ... كىشىنى باشلاپ كەلدى. ئۇمۇ ھېيتەم بىلەن تەڭلا ئاتتىن چۈشۈپ، ھاجىلارغا سالام بەردى، ھېيتەم ئۇنىڭ مۇھىم ئىش بىلەن كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلغاندىن كېيىن، ھاجى ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا گەپ سوراشقا باشلىدى.

مەلۇم بولدىكى، تۈنۈگۈن قاراشەھەر تەرەپتىن ئاتلىق، پىيادە بولۇپ، مىڭدەك چېرىك ئۇششاقتالغا كەلگەن ۋە دەرھال يۇرتنى ھاشارغا ھەيدەپ، شىمالدىن جەنۇبقا يىلان ئىزىدەك سوزۇلغان ئۇزۇن ئاكوپ قازدۇرۇشقا كىرىشكەن؛ يۇرت خەلقىنى خورجۇن، تاغارلارغا قۇم توشقۇزۇپ كېلىپ، يول ئېغىزلىرىنى توسۇشقا زورلىغان. يۇرت خەلقى تىنىك - تىڭلاپ يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ قاراشەھەردىكى تۈنگەن چېرىكلىرى ئىكەنلىكىنى، ماجۇڭيىڭنىڭ بۇيرۇقى بويىچە خوجىنىياز ھاجىلارنى قاراشەھەرگە ئۆتكۈزمەسلىك ئۈچۈن مۇشۇ يەردە توسۇپ، ئۇرۇشماقچى بولغانلىقىنى ئۇققان ۋە بۇ ئىشتىن ھاجىنى خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن بۇ كىشىنى ئەۋەتكەن.

— سىزنى چېرىكلەر كۆرمىدىمۇ؟ — سورىدى ھاجى.

— كۆرمىدى. مەن ئارقا تەرەپتىن ئايلىنىپ، تاغ ئارىسى بىلەن ماڭدىم. چېرىكلەردىن ئۇزاقلاشقاندىن كېيىن، چوڭ يولغا چۈشتۈم.

— بىزنىڭ كېلىۋاتقانلىقىمىزنى كىمدىن ئۇقتۇڭلار؟

— چېرىكلەر ئېيتىپتۇ.

— رەھمەت ئاغىنە، تازىمۇ يوچۇق ① خەۋەر ئەكەپسىز، بولمىسا، بىز غەپلەتتە قالۇر كەنمىز. بۇ خىزمىتىڭىز ئۈچۈن سىزنى نېمە بىلەن رازى قىلساق بولۇر كىن، — دېدى ھاجى، يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ.

— غوجام، ماڭا ھېچنېمىنىڭ كېرىكى يوق. مېنى رازى بولسۇن دې-

① مۇھىم دېمەكچى (خەنزۇچە)

سىلە، غازى خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىزنىڭ يۈزىنى بىر كۆرۈۋالسام بولدى، — دېدى سېرىق ساقال كىشى، ھەممىگە تەكشى كۆز يۈگۈرتۈپ. ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلار كۈلۈپ تاشلىدى. ھېيتەم دەرھال ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ پىچىرلىدى. سېرىق ساقال كىشى چۆچۈپ كەتكەندەك، بىر قەدەم ئارقىغا داجىپ، ھاجىغا باشقىدىن سالام بەردى ۋە كۆرۈشمەكچى بولۇپ ئىككى قولىنى ئۇزاتتى. ئۇنىڭ قوڭۇر كۆزلىرىدە ياش ئەگىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ھاجىمۇ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئۇنىڭغا قول ئۇزاتتى. سېرىق ساقال كىشى ھاجىنىڭ قوللىرىنى ئالىقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ، سۆيمەكچى بولغاندا، ھاجى:

— ئۇنداق قىلماڭ بۇرادەر، يامان بىلىندۇ، — دەپ قولىنى تارتىۋالدى. سېرىق ساقال كىشى ئىزا تارتىپ كەتكەندەك خورسىنىپ، مۇنداق دېدى:

— مېنى خوشامەت قىلىۋاتىدۇ دەمدىلا، ئەزبىرايى خۇدا مەن ئۆمرۈمدە ھېچكىمنىڭ قولىنى سۆيگەن ئەمەس. قاچانلاردۇر بىر زامانلاردا ئاپئاق غوجامنىڭ ئەۋلادى دەپ بىر غوجا ئىشان بىزنىڭ يۇرتقا كەلگەندە، خەقلەر ئۇنىڭ ئېتىكىنى سۆيۈپ، كۆزىگە سۈرتۈپ، كىمخاپ تونىنى يىرتىۋەتكىلى تاس قالغان. مەن شۇ چاغدىمۇ، ئۇ غوجامنىڭ ئېتىكىنى تۇتمىغان. سىلىنىڭ قوللىرىنى تاۋاپ قىلاي دېگىنىم، ئاڭلىساق سىلى ئۆزلىرى پۇقرانى دەپ غازات قىلغان غازى ئىكەنلا، ئاشۇ قوللىرى بىلەن يۇرت - يۇرتتا پۇقرانى جەبرۇ - زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇپ، كېلىۋېتىپلا. مەن بۇگۈرلۈك توختى كارۋاننىڭ ئات - ئۇلىغىنى ھەيدەپ، نۇرغۇن يۇرتلارغا بارغان. ئالتىشەھەر تەۋەسىدە مېنىڭ تاپىنىم تەگمىگەن يەر يوق. ھەممە يۇرتتا پۇقرانىڭ كۈنى ئېغىر. يامۇللارنىڭ ئالۋان - ياسىقى بىلەن بەگلەرنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقى دەستىدىن ئەلنىڭ يىلىكى قۇرۇپ كەتتى. مەنمۇ دۇنيالىقتا بار - يوقۇم بولغان بەش ئىشىكىمدىن ئايرىلىپ، قانات - قۇيرۇقى قىرقىۋېتىلگەن قۇشقا ئوخشاپ قالدىم. بالا - چاقامدىنمۇ ئايرىلىپ، دۇم يېتىپ، داڭگال قوپۇپ، بېشىمدىن ئەمگەك ئۆكسۈمەيدىغان بەندە بولۇپ يۈرىمەن. ئۈچ يىلدىن بېرى ئۇششاقتالدا ئۇنىڭ-

بۇنىڭ يۈگۈر - يېتىم ئىشلىرىنى قىلىپ جان بېقىۋاتىمەن. سىلنى كېلىۋاتىدۇ دەپ ئاڭلاپ، يۇرت خەلقى ئاۋۇئاتنى ھەسەن شاگىۋدىن جەيلىگە ئېلىپ مېنى قاشلىرىغا ئەۋەتتى. غازى ئاتىمىزنىڭ يۈزىنى ھەممىدىن بۇرۇن مەن كۆرىدىغان بولدۇم دەپ تولىمۇ خۇشال بولغانىدىم.

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ئۇ خۇددى ئېيتىدىغان سۆزىنى يىتتۈرۈپ قويغاندەك شۇك تۇرۇپ قالدى. ھاجى غۇلچىنى كەڭ يېيىپ:

— خاپا بولماڭ ئاغىنە، كېلىڭ، باشقىدىن كۆرۈشەيلى، — دەپ ئۇنى قۇچاقلىدى ۋە ئىسمىنى سورىدى. سېرىق ساقال كىشى ئىسمىنىڭ روزى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

— قېنى ئېيتىڭا روزاخۇن، — دېدى ھاجى، ئاندىن، — ھە ... ياق، سىزنى روزى كارۋان دېسەك بولغۇدەك، بۇ يەر بىلەن ئۇششاقتالنىڭ ئارىسى قانچىلىك كېلەر؟ — دېدى.

— بىر يېرىم پوتەي ① كېلەر.

— يېقىنلا كېلىپ قاپتىمىز. ئەمدى قانداق قىلساق بولۇر؟ — دېدى ھاجى ئۆز سەپداشلىرىغا قاراپ.

— ئەستاغپۇرۇللا، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى، شالاڭ ۋە قىسقا ساقىلىنى سىلاپ، — دەرەخ لىڭشىمايمەن دېگەن بىلەن شامال ئۇنى تىنچ قويمىسا، ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلىشتىن باشقا نېمە ئىلاج بار؟

— سىجاڭ راست ئېيتتى، — دېدى سالى دورغا، — ئاتىسا ئاتۇرمىز، چاپسا چاپۇرمىز. نىيىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك دەپتىكەن. ئۆزىنىڭ نىيىتى ئۆزىگە ھەمراھ بولمامدۇ.

ھەممەيلەن يۈقىرىدىكى پىكىرلەرگە قوشۇلۇپ ھۇجۇمغا قارشى تەييارلىنىشنى تەشەببۇس قىلدى. بولۇپمۇ قاسىم ئەپەندى «مۇشۇ پەيتتە تۇنگانلارغا ئۆزىمىزنى كۆرسىتىپ قويۇشىمىز لازىم» دەپ قاتتىق تۇردى.

— بۇغۇ شۇنداق، ئەمما ئۇلار نېمىلا دېگەن بىلەن مۇسۇلمان. مەن

---

① بىر پوتەي ئون چاقىرىمغا تەڭ.

ئۆزۈم مۇسۇلمان تۇرۇپ مۇسۇلمانغا بىرىنچى بولۇپ ئوق ئاتمايمەن. بۇ ئۇلاردىن قورققانلىقىم ئەمەس، خۇدادىن قورققانلىقىم. تاڭنا مەھشەردە نېمە دېمەن؟ — دېدى ھاجى، ئاندىن نەمەت خەلپەتكە قاراپ مۇنداق دېدى، — ئارىمىزدا سىزدىن موللىراق كىشى يوق خەلپىتىم. قېنى ئېيتىڭچۇ، بىزنىڭ دىنى ئىسلامىمىزدا بۇ مۇشكۈلگە يول بارمۇ؟

— يول بار. ئاللاتائالا ئۆزىنىڭ كالامىدا مۇنداق دېگەن، — دېدى نەمەت خەلپەت بوم ناغرىدەك ئاۋازى بىلەن «قۇرئان» ئايەتلىرىدىن بىر-ئىككىنى ئوقۇپ، ئاندىن، — بۇنىڭ مەنىسى: سىلەرگە ئۇرۇش ئاچقان ئادەملەرگە قارشى، ئاللا يولىدا جەڭ قىلىڭلار، (ئۆزۈڭلار) تاجاۋۇز قىلماڭلار، ئاللا تاجاۋۇز قىلغۇچىلارنى ھەقىقەتەن دوست تۇتمايدۇ... ئەگەر ئۇلار ئۆزلىرى ئۇرۇش ئاچسا، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋېرىڭلار، دېمەكتۇر، — دېدى.

— ماجۇڭيىڭ ھەرنېمە دېگەن بىلەن مۇسۇلمان تۇرسا، بۇ قانداق بولغىنى؟ — سورىدى ھاجى جىددىي قىياپەتتە.

— توغرا، ئۇ مۇسۇلمان. ئەمما ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ، مۇسۇلمانغا تاجاۋۇز قىلماقچى. ئاللا سۇبھانە ۋە تائالا ئۆز كالامىدا يەنە «پىتنە-ئىغۋا چىقارماق ئادەم ئۆلتۈرگەندىنمۇ ياماندۇر» دەيدۇ. ماجۇڭيىڭ ئۇرۇش ئىغۋاگەرچىلىكى قىلغان ئىكەن، ئەمدى بۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك!

— بۇ ئايەتلەر قايسى سۈرىدە؟

— «سۈرە بەقەر» دە.

— مانا ئىلىمنىڭ خاسىيىتى، — دېدى ھاجى سەل ئېچىلىپ، — بىزدەك قارا تۇرۇقلەر «قۇرئان» ئوقۇشنى بىلگەن بىلەن مەنىسىنى ئۇقمايمىز، دەريا بويىدا يۈرۈپ سۇ ئىچەلمىگەنگە ئوخشاش. خەلپىتىمغۇ بىزگە ياخشى پەتىۋا چىقىرىپ بەردى. شۇنداقتىمۇ ئىلاج بولسا، ئۇرۇشماسلىق ئۈچۈن ئالگال ئەلچى ئەۋەتىپ كۆرەيلى، ئۇنىمىسا ئاللانىڭ بۇيرۇغىنىنى كۆرەرمىز. قانداق دەيسلەر؟

2

شۇنداق قىلىپ، ھاجىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قاسىم ئەپەندى ئەلچىلىككە بارىدىغان بولدى. ئۇنىڭغا ئىككى يىگىت قوشۇپ بېرىلدى. بىرى تۇرسۇن دولان بولۇپ، ئۇ تىلماچلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىمەكچى؛ يەنە بىرى، تۇرپان يەمشىلىك سەيپۇل دېگەن يىگىت بولۇپ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ئەلچىلىك بەلگىسى بولغان ئاق بايراقنى كۆتۈرۈپ مېڭىش ئىدى.

— شۇنداق بولسۇن ئەپەندى. سىز ئوقۇغان ئادەم، گەپنى قانداق قىلىشنى ئوبدان بىلىسىز. قىسقىسى، بىز ئۇلارغا يول بېرەيلى، گا سىلىڭنىڭ قېشىغا تىنچ - ئامان بېرىۋالسۇن؛ ئۇلارمۇ بىزگە يول بەرسۇن، قاراشەھەرگە ئۆتۈۋالايلى، ئەل - يۇرتقا تىنچلىق كېرەك. ئەمدى بىر - بىرىمىزگە ئوق ئېتىشمايلى، — دېدى ھاجى قاسىم ئەپەندىلەرنى ئۇزىتىپ تۇرۇپ. ئاندىن تۇرسۇنغا قاراپ، — ئەپەندى ئاكاڭنىڭ گېپىنى ئوبدان ئۆرۈپ بەر، ئۆزۈڭ تۇرغۇن بول بالام، — دەپ كۈلۈپ قويدى.

— خوپ، ھاجى ئاتا، — دېدى تۇرسۇن تۇنجى قېتىم ۋەزىپىگە بۇيرۇلغىنىغا پەخىرلەنگەندەك قەددىنى رۇسلاپ.

× × ×

ئەلچىلەردىن كېيىن قوشۇنمۇ ئۇلارنىڭ قارىسىنى يوقاتماي ئاستا تەۋرىدى...

قاسىم ئەپەندى قارشى تەرەپتىكى چېرىكلەرنىڭ قارىسى ئېنىق كۆرۈنگەن ھامان، سەيپۇلغا بايراقنى پۇلاڭلىتىپ مېڭىشنى بۇيرۇدى. بىراق، قارشى تەرەپتىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى. ئارىلىق ئۈچ - تۆت يۈز قەدەمچە

قالغاندا ، بىردىنلا ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ ، بايراقچى يىگىت ئاتتىن غۇلاپ كەتتى ، ئۇنىڭ قولىدىكى بايراقمۇ قانغا بويالدى . ئارقىدىنلا قاسىم ئەپەندى ئاتنىڭ ياىلىنى تۇتقان پېتى ئىگەرگە ئېگىشىپ قالدى . تۇرسۇن هودۇقۇپ كېتىپ ، ئۆزىنى ئاتتىن تاشلىدى - دە ، كەلكۈن ئويۇۋەتكەن ئازگالغا يېتىۋالدى .

ئەھۋالنى ئات ئۈستىدە دۇربۇن بىلەن كۆزىتىپ تۇرغان هاجى تېخى بىرنېمە دېيىشكە ئۈلگۈرمەيلا قارشى تەرەپتىن چىرقىراق كاناي ئاۋازلىرى ياڭراپ ، قىلىچلىرىنى يالڭاچلىغان چېرىكلەر «شا - شا» ، ① دەپ ۋارقىراشقان پېتى هۇجۇمغا ئۆتتى .

— ئات ، بۇ لومودىلارنى ! — دەپ ۋارقىرىدى هاجى ، ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ .

بۇ ئاۋاز بىلەن تەڭلا بۇياقتىنمۇ ئوق يامغۇرى يېغىشقا باشلىدى . مەھمۇت مۇھىتى چاپچىپ تۇرالمايۋاتقان قارىگىر ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ ، ئۆزۈن قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگەن هالدا «ئالغا» دەپ ، بىر توپ ئاتلىقلار بىلەن يان تەرەپتىن چېرىكلەرگە ئېتىلدى .

بۇ جەڭ شۇنداق دەھشەتلىك بولدىكى ، ئۇياقتا «شا - شا» ، بۇياقتا « ئاللاهۇئەكبەر» سادالىرى بوراندەك گۈركىرەپ ، بىپايان دالانى زىلزىلىگە كەلتۈرمەكتە ؛ مىلتىق دورىسىنىڭ ئاچچىق ئىسلىرى بىلەن ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزانلار قوشۇلۇپ ، قۇياش يۈزىنى خۇددى قارا بۇلۇتتەك توسۇۋالماقتا ؛ ئۇنلاپ - ئۇنلاپ باشلار كېسىلىپ ، ئۇنلاپ - ئۇنلاپ تەنلەر يەنچىلىپ ، كەلكۈن يالاپ كەتكەن يەرلەردە ئەمدى قىزىل قانلار ئاقماقتا ؛ كەڭ دالانىڭ چەت ياقىلىرىدا ئوتلاپ يۈرگەن جەرەن - كىيىكلەرمۇ بۇ دەھشەتتىن هۈركۈپ باغراش كۆلى تەرەپكە قاچماقتا ئىدى .

بايراقتا ئەلچىلىك بەلگىسى ئاق بايراقنى پۇلاڭلىتىپ كېلىۋاتقان سەيپۇلنى بىر تال ئوق بىلەن ئاتتىن غۇلىتىۋەتكەن سونۇر دېگەن خۇيزۇ يىگىتمۇ

① «شا - شا» (خەنزۇچە) قىر - چاپ .

تۇرپانلىق بولۇپ، بۇلتۇر مۇشۇ كۈنلەردە ماشىنىڭ قوماندانلىقىدىكى پىدائىيلار تويىغا قوشۇلغان ۋە ئەسلىدە سەيپۇلنىڭ دوستى ئىدى. سەيپۇل ھەر قېتىم بازار - ۋېلىسقا كىرگەندە سونۇر ئۇنى ئۆزىنىڭ ئاش - لەڭپۇڭ دۇكىنىدا مېھمان قىلاتتى. ئۇ بايا سەيپۇلنى تونىدىمۇ يوقمۇ، ئىشقىلىپ، بىر تال ئوق بىلەن ئۆز دوستىنى جېنىدىن جۇدا قىلدى. ھايت - ھۇيت دېگۈچە تۇرپانلىق نەمتۇل بۇرۇت دېگەن كىشى ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋېتىپ، سونۇرنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇرۇۋەتتى. ئەسلىدە نەمتۇل بۇرۇت سونۇرنىڭ ئاكىسى بىلەن باردى - كەلدىسى ناھايىتى قويۇق دوست ئىدى. ئۇ، بايا سونۇرنى تونىدىمۇ يوقمۇ بۇنىسى ئاللاغا مەلۇم، ئىشقىلىپ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمىگەن بولسا كېرەك، ئۆز دوستىنىڭ ئىنىسى سونۇرنىڭ ياش جېنىغا زامىن بولدى.

يارەببىم، بۇ نېمىدېگەن دەھشەت، نېمىدېگەن شۇملۇق، ياۋۇزلۇق! ئۇرۇش دېگەن شۇنداق نېمىمۇ؟ ئۇرۇش ئەسەبىيلىكى ئادەملەرنى شۇنداق تەلۋە، شۇنداق ياۋۇز، قارا كۆڭۈل قىلىپ تاشلامدىغاندۇ؟ كاشكى بۇ ئادەملەر ئوتتۇرىسىدا ئەزەلىي ۋە ئەبەدىي دۈشمەنلىك بولسا؛ كاشكى، ئۇرۇشقۇاتقان تەرەپلەرنىڭ بىرى يات ئەلدىن ئىككىنچى تەرەپنىڭ ۋەتىنىگە باستۇرۇپ كىرگەن تاجاۋۇزچىلار بولسا نېمە دەي! ھالبۇكى، بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئەلدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، ھەتتا بىر كارىزنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان ۋەتەنداشلار، يۇرتداشلار، ھەتتا قىبلىسى بىر، پەيغەمبىرى بىر دىنداشلار ئىدى.

1931 - يىلى ئەتىيازدا پارتلىغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىدىن بۇيان، ئىككى يىل مابەينىدە گاھ ئۇنداق، گاھ مۇنداق كۆڭۈل قىلىشلىقلاردىن قەتئىينەزەر، قۇمۇل، تۇرپان، توقسۇن، پىچان دىيارلىرىدا زۇلۇم ئىستىبدات ۋە تەڭسىزلىككە قارشى كۆرەش قىلىپ كەلگەن بۇ ئىتتىپاقداش قوشۇن ئەنە شۇ جەڭدىن كېيىن، بىر - بىرى بىلەن غانجۇغا بېشىدا كۆرۈشىدىغان ئەشەددىي رەقىپلەرگە ئايلاندى. پەقەت بىرەر سائەتلا داۋام قىلغان بۇ جەڭ، ماھىيەتتە، شىنجاڭ تارىخىنىڭ 30 - يىللار سەھىپىسىدىكى ئۆچمەس قارا داغ — مىللەتلەر

ئارا قىرغىنچىلىقنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ قالدى. شۇ كۈندىن باشلاپ، گۈزەل تارىم ۋادىسى خېلى كۈنلەر بەلكى خېلى ئايلارغىچە دەھشەتلىك ئەجەل تۇمانلىرى ئىچىدە قالدى.

بۇ پاجىئەنىڭ باش رېژىسسورى زادى كىمكىن - ھە؟!

3

بۇ جەڭدە پىدائىيلار قوشۇنى ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىنى ئېغىر چىقىمدار قىلىپ، قاراشەھەر تەرەپكە چېكىندۈرگەن ۋە يۈز نەچچە تال مىلتىق غەنىيمەت ئالغان بولسىمۇ، بۇ غەلىبىدىن ھېچكىم خۇشال بولغاندەك ئەمەس. ئەكسىچە ھەممە كىشى ئۆزىنى چوڭ يەۋالغاندەك ھېس قىلاتتى. بۇنىڭ سەۋەبى ئۆز سەپداشلىرىدىن يىگىرمە بىر كىشىنىڭ قازاغا ئۇچراپ، قاسىم ئەپەندى باشلىق يەتتەيلەننىڭ يارىدار بولغانلىقىمۇ، ياكى باشقا ئىشمۇ، بۇ توغرۇلۇق ھېچكىم ھېچنېمە دېمەيتتى. گويا بۈگۈن ھەممەيلەن گەپ - سۆز قىلىشماسلىققا ئەھدىلىشىۋالغاندەك، بىر - بىرى بىلەنمۇ سۆزلەشمەي، گاھىلىرى يەرلىك كولاش، گاھىلىرى يارىدارلارنىڭ يارىسىنى تېڭىش بىلەن بەنت ئىدى. ھاجىنىڭ ئۆزىمۇ قاسىم ئەپەندىنىڭ يارىسىنى تېڭىشقا ياردەملىشىپ يۈرەتتى. قاسىم ئەپەندى سول بىقىنىدىن يارىلانغان بولۇپ، ئوق تەگكەن يېرى پىچاق تىلىۋەتكەندەك ئېچىلىپ قالغانىدى. باياتىن قىقاس - چۇقان ھۆكۈم سۈرگەن كەڭ دالامۇ گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆمگەن، پەقەت ئاغرىققا بەرداشلىق بېرەلمىگەن يارىدارلارنىڭ ئاندا - ساندا ئىڭراپ قويۇشلىرى بىلەن قارا تەرگە چۆمگەن ئاتلارنىڭ بەزى - بەزى پۇشقۇرۇپ قويۇشلىرىلا ئاڭلىنىپ قالاتتى.

يىگىرمە بىر يەرلىك كولىنىپ تەييار بولغاندا، نەمەت خەلپەتنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— كۆپچىلىك دىققەت ! ھازىر شىھىتلارغا ناماز چۈشۈرىمىز . تاھارەت ئېلىشقا سۇ يوق بەردە تەيەممۇم دۇرۇس . تەيەممۇم قىلىشنى بىلمەيدىغانلار مۇنداق قىلسۇن ...

ئۇ ، شۇنداق دەپ ، يوغان ئالىقانلىرىنى ئىككى تىزىغا تەگلا ئۇرۇپ ، ئاۋۋال يۈزىنى ، ئاندىن قوللىرىنى جەينەكلىرىگىچە يۇغاندەك قىلىپ كۆرسەتتى . شۇ ئارىدا يىگىتلەر يىگىرمە بىر جەسەتنى يەتتىدىن ئۈچ قاتار قىلىپ تىزىپ قويدى . ھەممەيلەن سەپكە تىزىلدى . نەمەت خەلپەت ئىمامەتچىلىككە ئۆتتى . ھاجىمۇ ئۇن - تىنسىز كېلىپ ئۇنىڭ ئارقىسىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇردى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدە غەزەپ ئارىلاش غەم - ئەندىشە ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇراتتى .

نامازدىن كېيىن يىگىتلەر شىھىتلەرنى قانلىق كىيىملىرى بىلەنلا يەرلىككە قويۇشقا باشلىدى . ھاجى ھېرىپ قالغان كىشىدەك ئىككى قولى بىلەن قىلىچىنىڭ دەستىسىگە تايىنىپ ، يىگىتلەرنىڭ ھەرىكىتىگە دىققەت بىلەن قاراپ تۇردى - دە ، نۆۋەت سەيپۇلغا كەلگەندە ، «تېخى بۇرۇتى خەت تارتمىغان ياش بالا ئىكەنتۇق ، ئىستا!» دەپ كۆزىگە ياش ئالدى .

شىھىتلەرنىڭ روھىغا قۇرئان تىلاۋەت قىلىنىپ بولۇپ ، ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقاندىمۇ ، ھاجى قىمىرلىماي جىم ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ قاپاقلىرى سېلىنىپ ، چىرايى تۇتۇلۇپ كەتكەنىدى . مەھمۇت مۇھىتى ئۆزىنى تېتىك تۇتۇشقا تىرىشىپ :

— بولار ئىش بولدى ، ئەمدى ماڭساق بولۇرمىكىن ، ھاجى ئاكا ، — دېدى .

— ھەي بۇ دۆيۈزلەرنى قارىمامدىغان ، — دېدى ھاجى ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ، — بىزنىمۇ ، ئۆزىنىمۇ نېمە كويلارغا سېلىپ قويدى - ھە ! ئەمدىزە ، بىر - بىرىمىزنى قىرىپ ، ئۆلۈكلىرىمىزنى چۆلدە قويۇپ ، شىبىڭ دۇبەنگە تاماشا بولۇپ بېرىدىغان ئوخشايمىز ...

— ھاجىم ، بىز نېمىشقا قوزغالغان ؟ — تۇيۇقسىز سوئال قويدى قاتمال

كەلگەن ئېگىز بويلۇق بىر ئادەم.
بۇ ئاۋاز ئاڭلىنىش بىلەن ئەتراپتا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى، ھەتتا سالى دورغىمۇ ئەندىكىپ كەتتى. چۈنكى سوئال قويۇۋاتقان كىشى ئۆزىنىڭ قورقۇمسىزلىقى، سۆزگە سۆز كەلگەندە ھېچكىمنى ئاياپ تۇرمايدىغان توغرا كېسەرلىكى بىلەن تونۇلغان توختىياز زور ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ھاجىنىڭ كەيپى بۇزۇلغان مۇشۇنداق پەيتتە، توختىياز زور بىرەر قاتتىق گەپ قىلىپ قويمىغىدى دەپ ئەنسىرەپ كېتىشتى.
— ئېيتىسىلاچۇ، بىز زادى نېمشقا قوزغالغان؟ — تەكرارلىدى توختىياز زور، ھاجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، — بىزنى ئادەم قاتارىدا كۆرمىگەن زالىم ھۆكۈمەتنى يوقىتىپ، بىزمۇ باشقىلارغا ئوخشاش ئەركىن ياشايلى، ئۆزىمىزنىڭ يۇرتىغا ئۆزىمىز ئىگىدارچىلىق قىلايلى دەپ قوزغالغان ئەمەسمىدۇق! شۇنى دەپ، باشتا شىېك شىسەي دېگەن مەلئۇن بىلەن سوقۇشتۇق، كېيىن يارىشىمىز دېدۇق، ياراشتۇق. ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن يارىشىپ، ئۆز دىنداشلىرىمىز بىلەن قان بولۇشۇۋاتىمىز. بۇ نېمە بولغىنى؟ بىز شۇنى دەپ قوزغىلاڭ قىلغانمۇ؟ ئەمدى نەگە بېرىپ، نەدە توختىماقچىمىز؟
بۇ سوئاللار، بولۇپمۇ «ئەمدى نەگە بېرىپ، نەدە توختايمىز» دېگەن مەسىلە كۆپچىلىكنىڭ كۆڭلىدە يېشىلمەي تۇرغان مۇھىم بىر تۈگۈن بولغاچقا، توختىياز زورنىڭ گەپلىرى ھەممىنىڭ دىققىتىنى قوزغىۋەتتى. نەچچە يۈزلىگەن كۆزلەر «ھاجىم نېمە دەپ جاۋاب بېرەركىن» دەپ دەرھال ئۇنىڭغا قادىلىپ قالدى. كىمدۇر بىرسى يېنىدىكى ھەمراھىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ مۇنداق دېدى: «ئاپلا، ئاغرىمىغان باشقا ئالتە تاياق دەپ، توختىياز زور ئۆزىگە ئىش تېپىۋالىدىغان بولدى، جۇمۇ! ئېغىز يۈگۈركى باشقا دېگەن گەپنى ئاڭلىماپتىمىكىن بۇ ئاداش».
ھاجىم بولسا، خۇددى ئوقۇتقۇچىنىڭ تۇيۇقسىز سورىغان قىيىن سوئالىغا جاۋاب تاپالماي تەمتىرەپ قالغان ئوقۇغۇچىدەك بىردەم جىم تۇردى-دە، بىردىنلا ئوڭ قولىنى توختىياز زورنىڭ مۈرىسىگە تاشلاپ:

— سەن جىك گەپنى قىلدىڭ ئاغىنە، گېپىڭ ھەق بولسا، خانغا ئېيتىشتىن قورقما دەپتىكەن، مەرد ئادەملەر شۇنداق بولىدۇ، مەن سەندىن رازى، — دېدى. ئاندىن ھەممەيلەن ئېنىق ئاڭلىسۇن دېگەن مەقسەتتە بولسا كېرەك، بىر قىرنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ئۇزۇن قوللىرىنى پۇلاڭلاتقان پېتى سۆزلەپ كەتتى، — توختىنىياز توغرا ئېيتتى. بىز زادى نېمىشقا قوزغالغان؟ ئەمدى نەگە بېرىپ، نەدە توختىماقچى؟ مەنمۇ شۇنى ئويلاۋاتىمەن. مەن ئاگال سىلەرگە بورتالادىكى موڭغۇل دوستۇم ئېردىنباتتىن ئاڭلىغان بىر چۆچەكنى ئېيتىپ بېرەي: بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنىسىدا بىر ئاۋات يۇرت بوپتىكەن، ئۇ يۇرتنىڭ تەسكەي تەرىپىدە ئېگىز بىر تاغ بولۇپ، ئۇ تاغنىڭ ئىچىدىن بىر ئۆستەڭ سۇ ئېقىپ چىقىدىكەن. يۇرت خەلقى شۇ سۇ بىلەن تىرىكچىلىك قىلىدىكەن. كۈنلەردە بىر كۈن بۇ سۇ تۇيۇقسىزلا سوغۇلۇشقا باشلاپتۇ. بېرىپ قارىسا، سۇ چىقىدىغان غارنىڭ ئاغزىنى يوغان بىر ئەجدىھا توسۇپ ياتقۇدەك. يۇرت خەلقى نېمە قىلىشىنى بىلمەي غەم-قايغۇغا پېتىپتۇ. شۇ ئارىدا يۇرت چوڭلىرى مەسلىھەتلىشىپ، ئەجدىھانىڭ ھەققىگە نەزىر-چىراغ ئۆتكۈزسەك، بىزگە رەھىم قىلار دېگەن ئۈمىد بىلەن نۇرغۇن قوي-كالىلارنى ھەيدەپ بېرىپ ئۇنىڭ ئالدىدا قۇربانلىق قىپتۇ. ئەجدىھا زۇۋانغا كېلىپ، «مۇنداق قىلغىنىڭلار بىكار، سىلەرگە سۇ كېرەك بولسا، ماڭا ھەركۈنى بىر قىز ئەكېلىپ بېرىسىلەر، مەن ئۇنى تىرىك يۇتۇپ ھوزۇرلىنىمەن، بولمىسا، سىلەرگە سۇ يوق» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەل-يۇرت يىغلاپ-قاخشاپ ھەر كۈنى بىر قىزنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ بېرىدىغان بوپتۇ. كۈنلەر، ئايلار ئۆتۈپ، يۇرتتا قىز تۈگەشكە باشلاپتۇ. شۇ چاغدا بىر باتۇر يىگىت ئوتتۇرىغا چىقىپ، «ئەجدىھادىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى بۇ ئەمەس، ھەممىمىز قولىمىزغا قورال ئېلىپ، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ، ئەجدىھانى يوقىتايلى» دەپتۇ. دەرد-ئەلەمنىڭ دەستىدىن ئوغسى قايناپ تۇرغان خەلق ھېلىقى باتۇرنى ئۆزىگە باش قىلىپ، شۇ ھامان جەڭگە ئاتلىنىپتۇ. ئەمما، ئەجدىھاغا تەڭ كېلەلمەپتۇ. يەنە جەڭ قىپتۇ، يەنە تەڭ كېلەلمەپتۇ. شۇ ئارىدا كىمدۇر بىرسى قوشنا ئەلدىن ياردەم

سورىساق بولمامدۇ دەپتۇ. بۇ گەپ ھەممىسىگە پەسەنت كېلىپ، قوشنا ئەلگە ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. ئۇ ئەلنىڭ پادىشاھى ھېلىقى غاردا نۇرغۇن دۇنيا - دەپىنە بارلىقىنى ئاڭلاپ يۈرگەنىكەنتۇق، مانا ئەمدى شۇ دۇنيا دەپىنىنى قولغا چۈشۈرۈشكە پۇرسەت كەلدى دەپ، شۇ زامات خالىس ياردەم بېرىشكە رازى بولۇپ، لەشكەر تارتىپ كەپتۇ. ئىككى يۇرت خەلقى بىر بولۇپ، ئەجدىھانى ئۆلتۈرۈپتۇ. ئەمما قوشنا ئەلنىڭ پادىشاھى يامان نىيىتىنى ئاشكارىلاپ، غاردىكى دۇنيا دەپىنىنى يۆتكەپ كەتمەكچى بوپتۇ. يۇرتنىڭ ئەسلى ئىگىلىرى «بۇنداق قىلساڭ بولماس، ئالساڭمۇ يېرىمىنى ئال، قالغىنى ئۆزىمىزگە قالسۇن» دېيىشسىمۇ، ھېلىقى پادىشاھ كۆكەرمىلىك قىلىپ، نىيىتىدىن يانماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككى ئارىدا جاڭجال تۇغۇلۇپ، تىغ تەڭلىشىپتۇ، قانمۇ تۆكۈلۈپتۇ، ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچى ئاللاتائالا بۇنداق ناھەقلىقنى راۋا كۆرمەي، ھېلىقى دۇنيا دەپىنىنى كۆزدىن غايىب قىلىپ تاشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى تەرەپ لېۋىنى چىشلەپ قاپتۇ.

گەپ شۇ يەرگە يەتكەندە، ھاجى مەيدە يانچۇقىدىن ئازراق يېرى قاتقا مىلەنگەن بىر پارچە خەنزۇچە خەتنى چىقىرىپ، كۆپچىلىككە كۆرسەتتى ۋە:

— مانا قاراڭلار، بۇ خەت ئاۋۇ ئۆلۈكلەر ئارىسىدا ياتقان خەن تۇەنجاڭنىڭ يانچۇقىدىن تېپىلغان، بۇنى گاسىلىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان، ھەي، تۇرسۇن، قېنى سەن بالا. بۇنى كۆپچىلىككە ئوقۇپ بەر! — دېدى.

تۇرسۇن دولان يۈگۈرۈپ كېلىپ، ھاجىنىڭ قولىدىن خەتنى ئالدى - دە ئۇيغۇرچىلەشتۈرۈپ، ئەمما سەل دودۇقلاپ ئوقۇشقا باشلىدى:

36 - دىۋىزىيە شتابىدىن

071 - نومۇرلۇق بۇيرۇق

تېلېگرامما ئورنىدا جىددىي بۇيرۇق شۇلكى، خوجىنىياز باشلىق چەنتۇلار ئالتىشەھەر تەرەپكە بارماقچىدۇر، بۇ بۇيرۇق خەت تەگكەن ھامان تاغ ئارقىلىق كىچىك يول بىلەن كېچە - كۈندۈزلەپ يۈرۈپ، قاراشەھەردىكى ما تۈەنجاڭ بىلەن بىرلىشىپ، خوجىنىياز باشلىق چەنتۇلارنىڭ ئالدىنى تو-

سوُپ ، قورالـلـرىـنـى ئېـلـىپ ، دەرھال ئۇچۇر بېرىسلەر ، ئەگەر سۇسلۇق قىـلـىپ ، خوجىنىياز باشلىق بىرەر چەنتۇ ئەسكىرىنى ئالتىشەھەر تەرەپكە ئۆتـكۈزۈۋەتسەڭلار ، ئېغىر جازا بېرىمەن دەپ چۇشۇرگەن بۇيرۇق .

خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەن ئالامان ئىچىدە ۋاراڭ - چۇرۇڭ باشلىنىپ كـەتـتـى . گـاھىلار مۇشـتـۇمـلـىرىـنـى ، گاھىلار مىلتىق قىلىچلىرىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ ، بىر نېمىلەر دەيتتى ، لېكىن ئۇلارنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى ئاڭلىغىلى بولمايتتى . ھاجىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىش بىلەن يەنە جىمجىتلىق باشلاندى :

— گـەپ شـۇ ئاغـىـنىلەر ، بىز زۇلۇمغا قارشى ، مۇستەبىت ھۆكۈمەتكە قـارشى ، تەڭسىزلىككە قارشى ، مىللىي ئازادلىق ۋە باراۋەرلىك ئۇچۇن ، ھەق - ئادالـەت ئۇچۇن قوزغىلاڭ قىلدۇق . قان كەچتۇق . مۇستەبىت ھۆكۈمەتنى يو- قـاتـتـۇق . شـىـڭ دۇبـەن مـىـلـلـەتـلـەرنـى بـاراۋەر كۆرىدىغان ، پارىخورلۇق قىلمايدىغان ، ئادىل - ئادالەتلىك سىياسەت يۈرگۈزىدىغان ھۆكۈمەت قۇرىمىز ، يۇرتنى تەڭ سورايمىز دېدى . بۇنىڭغا شورالار ھۆكۈمىتىنىڭ كونسۇلى كېپىل بـولـدى . بـىـز مـاقـۇل دېدۇق ، بولمىسا ، ئۇنىڭ بىلەن ياراشمايتتىم . شۇنداق ئەمەسمۇ ؟ قېنى قاسىم ئەپەندى گەپ قىلىڭ !

نـەچچە يۈزلىگەن كۆزلەر ئىككى تال چېدىر ياغىچىدىن ياسالغان جىر- غـىدا ئوگدىسىغا ياتقان قاسىم ئەپەندىگە قارىدى ، قاسىم ئەپەندى بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ :

— شـۇنـداق ، بۇ توغرىدا تۈزۈلگەن بىتىمگە سوۋېت كونسۇلى كېپىل بـولـۇپ قـول قـويـغـان ، — دەپ گۇۋاھلىق بەردى . ئۇنىڭ ئاۋازى ئۈزۈلۈپ - ئۈزۈلۈپ تىترەپ چىقىۋاتقانـدەك ئاڭلىناتتى .

— شـۇنـداق ئاغـىـنىلەر ، — دەپ داۋام قىلدى ھاجىم ، — شۇ پۈتۈم بـويـىچە پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭنى ، ھە راست ، قۇمۇل ، تۇرپان ، توقسۇن ، پـىـچانىنمۇ ئۆزىمىز سورايمىز . ئەمەلدارلارنى ئۆزىمىز قويىمىز . ئالۋان - ياساقنى ئازايـتـىـمىـز . جـەبىر - زۇلۇمنى توگىتىمىز ، ئۆزىمىز قوشۇن قۇرۇپ يۇرتنىڭ تـىـنـچ - ئامانلىقىنى ساقلايمىز . بۇ گەپلەرنى بىز فۇكاڭدىكى چاغدىلا ھەممەي-

لەنگە ئېيتقان . بۇ پۈتۈم ئۈچ نۇسخا پۈتۈلگەن . بىرى مەندە ، بىرى شىڭ دۇبەندە ، بىرى مەركىزىي ھۆكۈمەتتە . مەن مەركەزدىن ئايرىلمايمەن . ئايرىلىپ نېمە قىلىمەن ؟ پۇقراغا تەڭلىك ، ئەركىنلىك بەرسىلا ، بىزنى ئەزمىسىلا بولىدى . مېنىڭ ئۆز ئالدىمغا پادىشاھ بولىدىغان نىيىتىم يوق ، پادىشاھلىقنىمۇ قامللاشتۇرالمايمەن . ماجۇڭيىڭ جىمساردا بىزنىڭ ھەققىمىزنى يېۋالغىنى يەتمىگەندەك ، پادىشاھ بولىمەن ، ھەممىنى ئاغزىمغا قارىتىپ ، ئۆزۈمنىڭ جورۇقىغا كىرگۈزىمەن دەپ ئىشنى بۇزدى . ئۇ پۈتۈن جۇڭگونى ئالماقچى ، روسىيىنىمۇ ئالماقچى ، چىگرامنى ھەرەمگە تۇتاشتۇرىمەن دەيدۇ ئۇ تېخى ! ئورۇق ئۈيگە يوغان مۆڭگۈز دەپ ، ئۇنىڭ يوغانچىلىقىنى قاراڭلار . بىززە كەر بالانىڭ ئىتىدەك ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن سوكۇلداپ يۈرۈپ ، ئۇنىڭ تېجىمەللىكىنى قىلغۇدەكمىز ، ئۇنىڭغا قان تۆكۈشۈپ بەرگۈدەكمىز ! بۇنى خۇدا راۋا كۆرەمدۇ ، ئەل - يۇرت راۋا كۆرەمدۇ ؟ مانا شۇ ۋەجىدىن مەن ئۇنىڭدىن ئايرىلدىم . ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ خاتا قىلدۇقمۇ - يە ؟

— ياق ، ياق ، توغرا قىلدۇق ، — دەپ ۋارقىراشتى توپ ئىچىدىن بىر مۇنچىلار .

— ھە ، توغرا قىلدۇق ئاغىنىلەر ، توغرا قىلدۇق ، — دەپ داۋام قىلدى ھاجىم ، — مانا كۆردۈڭلارمۇ ئۇنىڭ نىيىتىنى ! نىيىتى يامان ھەمراھ باشقا بالا . دېمىسىمۇ مانا بۈگۈن بىرمۇنچە ناھەق قان تۆكۈلدى . بۇنىڭ ھەممىسىگە تاڭنا مەھشەر كۈنى ماجۇڭيىڭ دېگەن لومودى ئۆزى جاۋاب بېرىدۇ . بىز جانابىي ئاللانىڭ كالامى بويىچە ئىش قىلدۇق . بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئاللا نېمىنى بۇيرۇغان بولسا ، شۇنى كۆرىمىز ، قانداق دېدىم ؟

— توغرا ، توغرا ، — دەپ تەستىقلاشتى كۆپچىلىك .

— سىڭلىرىمىنىڭچۇ ، يەنە گېپىڭ بارمۇ ئاغىنە ؟ — دېدى ھاجىم توخنىياز زورغا قاراپ .

— باشقا گېپىم يوق ھاجىم ، — دېدى توخنىياز زور ، ئۆزىنى تېتىك تۇتۇپ ، — گەپنى كولساڭ گەپ چىقىدۇ ، يەرنى كولساڭ سۇ چىقىدۇ

دەپ، مەن گەپ كولاپ قويۇپتىمەن، بىرمۇنچە ئوبدان گەپلەر چىقتى. ئىچى-قارنىمىز يورۇپ قالدى. سەركە سەگەك بولسا، پادا ئاداشمايدۇ، ئۆزلەگە ئەگەشكىنىمىز ئەگەشكەن، نەگە باشلىسىلا مېڭىۋېرىمىز.

— سەنمۇ بىر سەركە، ئاغىنە! لەنجاڭ دېگەن يۈز ئەسكەرنىڭ بېشى. ھەممىمىز سەگەك بولايلى!

ھاجى بىلەن بىللە يۈرگەن كىشىلەرنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭ بۇگۈندىكىدەك ئۇزاق سۆزلىگىنىنى ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۆزى بولسا، گەپنى نېمە بىلەن ئاياغلاشتۇرۇشنى ئۇقالمىغاندەك، جىم تۇرۇپ قالدى.

مەيداننى يەنە جىمجىتلىق باستى. پەقەت تەرلىرى قۇرۇمىغان جەڭ ئاتلىرىنىڭ ئاندا-ساندا پۇشقۇرۇپ قويۇشلىرى، قان پۇرىقىنى ھىدلاپ، ئاللىقاياقلاردىن ئۇچۇپ كەلگەن قاغا-قۇزغۇنلارنىڭ ئېغىر قاناتلىرىنى پالاقلىتىپ ئەنسىزلىك بىلەن قاقىلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بايىراقتا جەڭ بولغان كەڭ دالادا بولسا، چېرىكلەرنىڭ كۆمۈلمىگەن قالغان ئۆلۈكلىرى خۇددى تاشلانغان كونا چاپان-چارىلاردەك يېيىلىپ ياتاتتى. ھاجىم شۇ تەرەپكە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، توختىنىياز زورغا بۇيرۇق قىلدى:

— سەن ئادەملىرىڭنى باشلاپ بېرىپ، ئاۋۇ ئۆلۈكلەرنى كۆمدۈرۈۋەت. قاغا-قۇزغۇنلارغا يەم بولمىسۇن. دۈشمەن بولسىمۇ ئادەم ئەمەسمۇ!

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، — دېدى ھاجىم ئاندىن توپقا قاراپ، — بۈگۈن ئاخشام ئۇششاقتالدا قونۇپ، ئەتە تاڭ سەھەر بىلەن قاراشەھەرگە ماڭىمىز.

— مېنىمۇ توپقا قېتىۋالسىلا ھاجى ئاكا، — دېدى بايىراقتا ئۇششاقتالدىن خەۋەر ئېلىپ كەلگەن ھېلىقى سېرىق ساقال كىشى.

— خوپ بۇرادەر، بىزگىمۇ ساڭا ئوخشاش يول باشلىغۇچى كېرەك، ئېتىڭمۇ بار ئىكەن، مىلتىقنى چېرىكلەردىن ئۆزۈڭ تېپىۋال، — دەپ كۈلۈپ قويدى ھاجى.

× × ×

شۇ ئاخشىمى تۇرسۇن دولان قارا چىراغ يورۇقىدا خاتىرە يېزىشقا كىرىشتى. بۇگۈنكى پاجىئەلەر تەسۋىرلەنگەن بىرنەچچە بەتلىك خاتىرىنى قايتىدىن ئوقۇپ چىقىپ، تۆۋەندىكى قۇرلارنىڭ ئاستىغا سىزىپ قويدى: «نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان، قايىنام - تاشقىنلىق جەڭ مەيدانلىرىنى بىر كۆرسەم ئىدىم دېگەنلىرىم ياش يىگىتلەرگە خاس ماختانچاقلىق ئىكەن، بۇگۈن بىرىنچى ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىشىم ۋە رەھمەتلىك سەيپۇلنىڭ ئاتتىن غۇلاپ چۈشكىنىنى كۆرۈشۈم بىلەنلا، كۆزۈمگە قاراڭغۇلۇق تىقىلىپ كەتتى. ئۆزۈمنى ئاتنىڭ ئۈستىدىن بىر ئازگالغا تاشلىدىم، نومۇس، نومۇس!»

تۆتىنچى باب

كاگدىن چىققان «پەرىزات»

كىشىلەرگە ئەترگۈل سۇنغان قولدىن
ھەمىشە خۇش پۇراق پۇراپ تۇرىدۇ .
— خەنزۇ خەلق تەمسىلى

1

ئۇرۇش بورانلىرى ئۇششاقتالدا باشلانغان ئاشۇ پاجىئەنىڭ ۋەھىمىسىنى ھايت - ھۇيت دېگۇچە ، قارا شەھەر دىيارىغا ئۇچۇرۇپ كەلدى . قاراشەھەر دەرياسى بىلەن ئۇلاستاي دەرياسىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان مۇنبەت بوستانلىقتا ئۇزۇن ئەسىرلەردىن بۇيان ئۆز ئارامى بىلەن تىنىچ ئۆمۈر سۈرۈۋاتقان كۆپ مىللەتلىك بۇ قەدىمىي شەھەر بىردىنلا دەھشەتلىك يانغىندا قالغان جاگگالغا ئوخشاپ قالماقتا ، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئۆيلەر ، دۇكانلار ۋە ساراي - ئايۋانلاردىن كۆتۈرۈلگەن ئىس - تۈتەكلەر خۇددى قارا بۇلۇت پارچىلىرىدەك ئاسمانىنى قاپلىۋالماقتا ئىدى . قۇيرۇقلىرى كېسىلگەن چاپقۇر ئاتلارنىڭ ئۈستىدە كەڭ يۈزلۈك قىسقا قىلىچلىرىنى ئوينىتىپ ، ئۇر - چاپ بىلەن شەھەرنى ئوگتەي - توگتەي قىلىۋاتقان چېرىكلەردىن قېچىپ يۈرگەن خوتۇن - بالىلارنىڭ قىيا - چىيالىرى ، بوۋاي - مومايلارنىڭ دادۇ - پەريادلىرى ، ئۇ يەر - بۇ يەردە ياتقان جەسەتلەرنىڭ ئارىسىدىكى چالا ئۆلۈكلەرنىڭ ۋاي - داتلىرى قوشۇلۇپ ، پۈتۈن شەھەرنى خۇددى مۇقەددەس كىتابلاردا تەسۋىرلەنگەن

قىيامەت دەھشىتى باسقاندى .

سېپىل ئىچىدىكى ھەربىي گازارمىنىڭ مەشىق مەيدانىدا قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغان بىر توپ ئاتلىق چېرىك يوغان قارا ئاتقا مىنگەن باشلىقنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ تۇراتتى . كۆرۈنۈشىدىن بۇ چېرىكلەر ھەر دەرىجىلىك ئوفىتسېرلار بولۇپ ، ھەممىسى يەڭلىرىنى جەينەكلىرىگىچە تۈرۈۋېلىشقانىدى . سۆزلەۋاتقان باشلىق بولسا ، ئۇششاقتالدىكى ھېلىقى جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ ، قاراشەھەر تەرەپكە قاچقان چېرىكلەرنىڭ باشلىقى ۋە بۈگۈنكى قىيامەت دەھشىتىنىڭ باش جىنايەتچىسى چى لۈيجاڭ ئىدى .

شۇ ئارىدا ، تولىسى ئاق بۆك كىيگەن بىر توپ جامائەت مەيدانغا ئالدىراش كىرىپ كەلدى . ئۇلارنى نەنگۇەندىكى تۇنگان مەسچىتىنىڭ ئىمامى شالاڭ ساقاللىق كەلگەن قىزىل يۈزلۈك ما ئاخۇن باشلاپ كېلىۋاتاتتى ، ئۇ يىراقتىنلا ، «چى لۈيجاڭ ، چى لۈيجاڭ !» دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى . چى لۈيجاڭ ئۇنى كۆرۈش بىلەن دەرھال گېپىنى توختىتىپ ، ئاتتىن چۈشتى . ما ئاخۇن ئۇنىڭ قېشىغا ئىتتىك كېلىپ ، مۇنداق دېدى :

— چى لۈيجاڭ ، سىز مېنىڭ بالامغا ئوخشاش ، مەن سىزگە ئاتا يۇللۇق كىشى ، مېنىڭ گېپىمگە قۇلاق سېلىڭ ، بۈگۈنكى ئىشلار دۇرۇس بولمىدى ، زادى دۇرۇس بولمىدى . تېنچ ياتقان بىگۇناھ پۇقرانى قىرىپ نېمە قىلماقچىسىلەر ؟ خۇدادىن قورقمامسىلەر ؟ «ئەلقىساسۇل مىنەلھەق» دېگەن گەپنى بىلمەمسىلەر ؟ چېرىكلىرىڭىزغا ئېيتىڭ ، بۇ ئىشلارنى دەرھال توختاتسۇن .

— سىز ئاقساقال ، ھازىرقى ئەھۋالدىن خەۋەرسىز ئەمەس . خوجىنىيازنىڭ ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ ، شېڭ شىسەي دېگەن كاپىر بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇۋېلىپ ، بىزگە دۈشمەنلىك قىلىۋاتقىنىنى بىلىسىزغۇ ؟ ئۇششاقتالدا جىق ئادىمىمىزنى ئۆلتۈردى . ئەمدى بۇ چەنتۇلارغا رەھىم قىلىنمايدۇ . خەنزۇلاردىنمۇ ، چەنتۇلاردىنمۇ ئۆچ ئالىمىز .

— ھەي بالام ، بۇ نېمە دېگىنىڭىز ؟ بىزگە دۈشمەن بولسا ، شېڭ

شىسەي بىلەن خوجىنياز دۈشمەن. شىڭ شىسەينى دەپ ھەممە خەنزۇلارنى، خوجىنيازنى دەپ ھەممە چەنتۇلارنى قىرىپ، ئۆلتۈرۈپ، بۇلاپ - تالاپ ئۆي-لىرىگە ئوت قويساڭلار قانداق بولىدۇ؟ بازارلىق ئۈچۈن تاغدىن كەلگەن موڭغۇللارنىمۇ ئامان قويمىدىڭلار.

— موڭغۇللارنىڭ بەيىسى نويىن دېگەن باشلىقى شىڭ شىسەي بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ نۇرغۇن گۇناھلارنى قىلدى. ئەمدى قانغا قان ئالىمىز!

— ھەي بالام، ياشلىق قىلماڭ! سىلەر قانغا قان ئالىمىز دەپ، بۈگۈن موڭغۇل، خەنزۇ، چەنتۇ پۇقرالارنى ئۆلتۈرسەڭلار، ئەتە ئۇلارنىڭ ئادەملىرى كېلىپ، بىز خۇيزۇلارنى ئۆلتۈرمەمدۇ؟ ۋاقتانىۋاق كەلگەندە سىلەرگۇ قويرۇ-قىڭلارنى خادا قىلارسىلەر، بىزچۇ، بىز قانداق قىلىمىز؟ بىز پۇقرالارغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن، خۇدادىن قورقۇڭلار!

— سىزچۇ ئاقساقال، بۇ ئىشلارغا ئارىلاشماي ئىمامەتچىلىكىڭىزنى قى-لىڭ، — دېدى چى لۈيجاڭ سەل ئۆكۈپ.

— ئىمام توغرا ئېيتتى، توغرا ئېيتتى، — دېدى ھاسىسىغا تايانغان بىر مويسىپىت كىشى، بىر قەدەم ئالدىغا چىقىپ، — بىز پۈتكۈل جامائەتكە ۋەكىل بولۇپ كەلدۇق. نوچى بولساڭلار جەڭ مەيدانىغا بېرىپ سوقۇشۇڭلار، بىزگە جودا تېپىپ بەرمەڭلار، سىلەرگە ئوغۇللىرىمىزنى ئەسكەرلىككە بەرگىنىمىزمۇ يېتەر؟

— سەن نېمە ئادەم؟ زادى سىلەر نېمە قىلماقچى؟ سىلەرمۇ بۇزۇلماق-چىمۇ؟ — دېدى چى لۈيجاڭ ئەلپازىنى بۇزۇپ.

توپ ئىچىدىن «بىزگە تىنچلىق كېرەك!»، «پۇقرادا گۇناھ يوق!»، «خۇدادىن قورقۇڭلار!» دېگەن ئاۋازلار ياڭراپ كەتتى. چى لۈيجاڭ:

— چاپسان كېتىڭلار، ما ئاخۇنىنىڭ يۈزىنى قىلمايدىغان بولسام... — دەپ تاپانچىسىنى ئوقلىدى.

— قېنى ئەمسە! ئۇۋال مېنى، ئات! ئاندىن ھەممىمىزنى ئات! تەلىپىمىز ئورۇندالمىسا، بۇ يەردىن ئۆلۈكىمىز چىقسا چىقىدىكىن، تىرىكىمىز چىقمايدۇ!

— دېدى ما ئاخۇن، ئاندىن داق يەرگە بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇۋالدى. جامائەتمۇ خۇددى مەسچىتتە ئۇنىڭغا ئىقتىدا قىلغاندەك، ھەممىسى تەڭلا يەرگە ئولتۇرۇۋالدى.

چى لۈيجاڭ ئالا-سېرىق بولۇپ، تاپانچىسىنى پۇلاڭلاتقان پېتى ئۇيان-بۇيان مېڭىشقا باشلىدى.

شۇ ئارىدا ئۈچ ئاتلىق چېرىك ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، خوجىنىياز قوشۇنلىرىنىڭ شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەپ، شەھەرگە يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. ما ئاخۇن باشلىق جامائەت ئۆرە-تۆپە بولۇشۇپ كەتتى.

— بۇيرۇق: پۈتۈن قوشۇن جەڭگە ئاتلانسۇن! مەن بۇ چەنتۇلارنى شەھەر بوسۇغىسىدا ئوجۇقتۇرۇپ تاشلايمەن، — دەپ ۋارقىرىدى چى لۈيجاڭ ئەسەبىيلىك بىلەن.

2

بىراق، چى لۈيجاڭ بىر سائەتمۇ بەرداشلىق بېرەلمەي، پۈتۈن قوشۇنى بىلەن باغراش تەرەپكە قاچتى. شەھەر ھاجىنىڭ قولىغا ئۆتتى. ھاجىنىڭ قولىغا ئۆتتى-يۇ، بۈگۈن ئەتىگەن تاڭ سەھەردىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان بايىقى قىيامەت دەھشىتىگە ئۇلاپلا يېڭى بىر دەھشەت باشلاندى. بايىراقتا تۇنگان مەسچىتىنىڭ ئىمامى ما ئاخۇن توغرا ئېيتقانىكەن.

دەل شۇنداق بولدى. كوچا-كويلاردا قانغا مىلىنىپ ياتقان جەسەتلەرنى، كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان ئۆي-ئىمارەتلەرنى، ئۆي-ماكانسىز قېلىپ تىنەپ يۈرگەن خوتۇن-باللار ۋە قېرى-چۆرىلەرنى كۆرۈپ، غەزىپىنى باسالماي قالغان بەزى پىدائىيلار خۇددى بۇغىرسىغا كىرگەن تۆگىدەك غالجىرلىشىپ، يوشۇرۇنۇشقا ئۈلگۈرەلمەي قالغان خۇيزۇ پۇقرالارنىڭ بېشىدا قىلىچ ئوينىتىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئاتلىرى چېغىدا ئىگىلىرىنىڭ قولىدىكى قانلىق قىلىچلار ھەر قېتىم ئېگىز كۆتۈرۈلگەن ھامان، خۇددى بۇ

ناهەقچىلىككە چىدىيالمىغاندەك ، ئالدىنقى ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، قاتتىق كىشنەپ تاشلايتتى . قوماندانلىق شتابى مۇشۇ خىلدىكى ۋەقەلەرنىڭ سادىر بولۇۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ ، قەتئىي توسۇش توغرۇلۇق جىددىي بۇيرۇق چۈشۈرۈپ بولغۇچە ، بىرقانچە كىشىنىڭ بېشى تېنىدىن جۇدا قىلىنىپ بولدى .

توختىنىياز زورغا قاراشلىق ئۈچ پەيجاڭنىڭ بىرى بولغان هوشۇر كانتومۇ ئاشۇ ئىشلارنىڭ ئىشتىراكچىسى ئىدى . ئۇ كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقاندا ، كىمدۇر بىرسى ئۇنىڭغا ۋارقىرىدى :

— توختىسىلا غوجام ، سىلىگە گېپىم بار .

شاپاق دوپپىسىنى قىرلاپ ، قارا پوتىسىغا گۈل چېكىلگەن چەندازا ئېسىۋالغان بىر كۆزى ئالغاي ئادەم ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتاتتى .

— نېمە دەيسەن ؟ — دېدى هوشۇر كانتو ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ .

— ماڭا قايلىسىلا غوجام ، — دېدى هېلىقى ئالغاي كىشى سول قولىدىكى بىر هويلىنى كۆرسىتىپ ، — ماۋۇ هويلىدىچۇ ، سىلى ئىزدەپ يۈرگەنلەردىن ئۈچ - تۆتى بار دەيمەن . تۇنۇگۈن ئاخشام بۇ يەردە قىمار بولغان ، ئۇلارنىڭ ئامىتى كېلىپ ، جىق ئۇتۇۋالدى . هەممىسى ئاق تەنگە دەيمەن .

— راستمۇ ؟

— ئەزبىرايى خۇدا ، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم . هەممىسى ئاق تەنگە دەيمەن .

— يۈر ئەمىسە ، بىللە كىرىمىز ، — دېدى هوشۇر مىلتىقىنى بەتلەپ .

هېلىقى ئادەم كۆرسەتكەن هويلىنىڭ دەرۋازىسى مەهكەم تاقاقلىق ئىدى . هوشۇر ئاتتىن چۈشۈپ ، مىلتىقىنىڭ پايىنكى بىلەن دەرۋازىنى بىرنەچچە قېتىم تاقىلداتتى . دەرۋازا ئېچىلمىغاچ ، ئىچىدىكى ئىلگەككە توغرىلاپ ، بىر پاي ئوق ئاتتى . دەرۋازا يەنە ئېچىلمىدى . هوشۇر هۇ ... ئاناڭنى ... دەپ تىللاپ تۇرۇپ يەنە بىر پاي ئاتتى . دەل شۇ چاغدا ، توختىنىياز زور بەش يىگىت

بىلەن ئات چاپتۇرغان پېتى يان كوچىدىن چىقىپ قالدى (ئېھتىمال مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ كەلگەن بولسا كېرەك) .

ــ نېمە قىلىۋاتىسەن ؟ ــ ۋارقىراپ سورىدى ئۇ .

ــ ماۋۇ ھويلىدا ئاق بۆكلەر بار ئىكەن ، تازا بىر ئەدىبىنى بېرەي دېۋىدىم .

ــ بۇيرۇقنى ئاڭلىمىدىڭلارمۇ ، كىمدە كىم تىنچ پۇقراغا تەگسە بېشى كېتىدۇ . سەنمۇ ياسىن خورەكتەك بېشىڭدىن ئايرىلاي دەمسەن !

ھوشۇر ئىنىكىنى سىلاپ «كەلمىگەن تەلەيدە ئىنەڭنىڭ ھەققى بارمۇ ، دېگەن راست گەپ ئىكەن» دەپ غودۇڭشىدى .

ــ ئادەملىرىڭ قېنى ؟

ــ شەھەرگە كىرىپلا تارقىلىپ كەتكەن ، خاتىرجەم بول ، ئۇلارنى ھېچكىم كانتولاپ كەتمەيدۇ ، ــ دەپ ھىجىيىپ قويدى ھوشۇر .

ــ بۇ نېمە دېگىنىڭ ، ئۆزۈڭ بىر پەيجاڭ تۇرۇپ ، ئادەملىرىڭنىڭ نەدىلىكىنى بىلمىسەڭ قانداق بولغىنى ؟ ھەي كانتو ، سېنى نېمە قىلسام بولۇر ، خەير ... بوپتۇ ، چاقفان بېرىپ ھەممىسىنى تېپىپ كەل . ئاخشاملىققا يوقلىما قىلىمەن .

ھوشۇر ھېلىقى ئالغاي ئادەمگە قاراپ قويۇپ ، ئاستا ئېتىغا مىندى . ئالغاي ئادەم غەلىتە بىر قىياپەتتە بېشىنى چايقاپ ، «بىتەلەيگە سۇ كەلسە ئاللا كۆزدىن يا كەتتى ، دېگەن شۇ» دەپ پىچىرلاپ ئۆز يولىغا راۋان بولدى .

3

قالايمىقانچىلىق بېسىلىپ ، جاھان تىنجىغاندىن كېيىن قاش قارىيىشقا باشلىغاندا ، پىدائىيلارنىڭ بىر قىسمى شەھەر سىرتىغا تىكىلگەن چېدىرلىرىغا ، بىر قىسمى ھەربىي گازارما ، كارۋان سارايلىرى ۋە بەزى ئىگىسىز قالغان ھويلىلارغا جايلاشتى . شۇنداق ھويلىلارنىڭ بىرى سودىگەرلەرنىڭ

ئاقساقىلى — ئادەتتە ئېتىنى ئاتىمايلا فامىلىسى بىلەن قوشۇپ بەي شاڭزۇڭ دەپ ئاتىلىدىغان بىر باي خەنزۇنىڭ هويلىسى بولۇپ، بۇ ئەسلىدە ناهايىتى هەشەمەتلىك جاي ئىدى. چى لۇيجاڭنىڭ چېرىكلىرى قىرغىن باشلىغاندا، بىرىنچى بولۇپ شۇ هويلىغا تىگىش قىلىپ، قاتتىق بۇلاڭ-تالاڭ يۈرگۈزگەنىنىڭ ئۈستىگە، بەزىسى بەي شاڭزۇڭنىڭ بويىغا يەتكەن قىزىغا، بەزىسى كېلىنىگە زورلۇق قىلىشقا باشلىدى. بەي شاڭزۇڭنىڭ ئوغلى بۇنىڭغا قارشىلىق قىلغىنى ئۈچۈن، ئۇنى شۇ يەردىلا ئېتىۋەتتى. ئاياغ ئاستى قىلىنغان قىز بۇ نومۇسقا چىدىماي ئۆزىنى قۇدۇققا تاشلىۋەتتى. قىزنىڭ ئانىسى يۈرىكى يېرىلىپ ئۆلدى. چېرىكلەر بەي شاڭزۇڭنى كۆمۈكتىكى ئالتۇن-كۈمۈشلىرىڭنى تاپ دەپ قىيناشقا باشلىغاندا، ئۇ پېشايۋان تۈۋرۈكىگە ئۇسۇپ ئۆلۈۋالدى. شۇنداق قىلىپ، پۈتۈن بىر ئائىلىدە يالغۇز بىرلا جان، يەنى بەي شاڭزۇڭنىڭ كېلىنى تىرىك قالدى. چېرىكلەر ئالىدىغىنىنى ئېلىپ، كېتىش ئالدىدا هويلىغا ئوت قويۇۋەتتى. هويلىنىڭ تۆت تەرىپىدىكى ياغاچ ئۆيلەرنىڭ قەغەز چاپلانغان ئىشىك-پەنجىرە ۋە تورۇسلىرى چاراسلاپ كۆيۈشكە باشلىغاندا، هېلىقى كېلىنمۇ كۆزدىن غايىب بولغانىدى. ئەمدىلىكتە بولسا، بۇ هويلىدا تۆت تەرەپتىكى ئاشۇ كۆتەملىك ياغاچ ئۆيلەردىن مەلۇم بوشلۇق بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىغان بىر نەچچە ئېغىزلىق ئاددىي تام ئۆيلا ساق قالغانىدى.

هوشۇر كانتو ئەنە شۇ تام ئۆيلەرنىڭ بىرىدىكى بورا سېلىقلىق كاڭدا ئۈچ هەمراھى بىلەن سوزۇلۇپ ياتاتتى. باش توخۇ چىللىغان چاغدا، قارا باستىمۇ ياكى ياستۇق قىلىپ قويۇۋالغان كىچىككىنە ئالا خۇرجۇندىكى قاتتىق-قۇرۇقلىرى بېشىغا پېتىپ كەتتىمۇ، ئىش قىلىپ، ئۇ تۇيۇقسىز ئويغىنىپ كەتتى ۋە تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئاغزىغا بىر چېكىم ناس تاشلىدى-دە، ئوچۇق تۇرغان پەنجىرىدىن سىرتقا قاراشقا باشلىدى.

شالاڭ بۇلۇتلار ئارىسىدا ئۈزۈپ يۈرگەن تولۇن ئاي ئەتراپنى تەكشى يورۇتماقتا. پۈتۈن ئەتراپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن، پەقەت مەھەللە ئىتلىرى-

نىڭ ئاندا - ساندا قاۋاپ قويۇشلىرى، يىراقتىن قاراشەھەر دەرياسىنىڭ يېنىك شارقىراشلىرى، ھويلىدىكى جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۇۋۇرلىرىنى سىلكىتىپ، قارسىلدىتىپ بوغۇز چايناشلىرى بىلەن بەزى يىگىتلەرنىڭ قاتتىق خورەكلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھوشۇر كانتو ئوچۇق پەنجىرىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان تولۇن ئايغا قارىغان پېتى خىيالغا كەتتى:

مانا ئۇنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتى — ئېگىز قارلىق تاغلار بىلەن ئورالغان گۈزەل تال تېغى... بىپايان كەتكەن چىمەنزار يايلاقلار، شۇ يايلاقلارنى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان جىلغىلاردا تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان سۈپسۈزۈك تاغ سۇلىرى... سۇ بويىدا قاتار ئۆسكەن قىرچىنتاللار... بۈك - باراقسان تاغ تېرەكلىرىنىڭ شاخلىرىدا سايراۋاتقان تاغ قۇشلىرىنىڭ جانغا ئارام بېرىدىغان شوخ ئاۋازلىرى... قاچاندۇر بىر چاغلاردا، دەل ئۇنىڭ خەتنە تويى بولغان كۈنلەردە شەھەردىن چىققان سۆرۈن چىراي ياساۋۇللارنىڭ ۋاڭ ئوردىسىغا ھاشارغا ئىشلەشكە تال تېغىدىن بىر توپ ئادەم بىلەن ئۇنىڭ دادىسىنىمۇ ھەيدەپ كەتكىنى ۋە دادىسىنىڭ شۇ كەتكەنچە ئىككىنچىلەپ ئۆيگە قايتىپ كەلمىگىنى، ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئانىسىنىڭمۇ ئالەمدىن ئۆتۈپ ئۆزىنىڭ تىكەندەك يالغۇز قالغىنى... شۇنىڭدىن بۇيان، «تېرىق تۇلۇمدا، يېتىم بۇلۇڭدا»، «ھۆپۈپ دۆڭگە چىقسا قۇش يەيدۇ، يېتىم دۆڭگە چىقسا مۇشت يەيدۇ» دەپ، ئۇيانغان ئىتتىرىلىپ، بۇيانغا ئىتتىرىلىپ، ئىشقا يارىغۇدەك بولغاندا، ۋاڭ ئوردىسىنىڭ «تۆمۈر چارۋىلىرى» نى بېقىشقا تۇتۇلۇپ، ئون نەچچە يىللىق ئۆمرىنىڭ قاتمۇ قات قېلىن تاغلار ئارىسىدا ئۆتۈپ كەتكىنى ۋە تېخى بەش يىل بۇرۇنلا پېشانىسىنى قورۇق، ئېڭىكىنى ساقال باسقان قېرى يىگىت بولۇپ يۇرت ئىچىگە قايتقىنى، بويى ئۇزۇن بولغان بىلەن قولى قىسقا بۇ قېرى يىگىتكە ھېچكىم قىز بەرمەي يۈرگەندە، ئىككى قېتىم قوي ئوغرىلاپ يېگىنى ئۈچۈن كانتو ئاتىلىپ قالغىنى، ئەنە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە سالى دورغىنىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ باشلىنىپ كېتىپ، شۇنىڭدىن بۇيان، پىدائىيلار سېپىدە جەڭ قىلىپ يۈرۈپ، تۇنۇگۈنكى «ھو-

شۇر كانتو» نىڭ بۇگۇن «هوشۇر پەيجاڭ» بولۇپ قالغىنى ــ مانا شۇ سەرگۈزەشتىلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتمەكتە ئىدى.

ئۇ شۇنداق خىياللار بىلەن ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ قىرىقتىن ئاشقۇچە ئۆيلەنمىگەنلىكى بىردىنلا يادىغا كېلىپ، «ھۇ ئاناڭنى ... تىرىك دېسە ئۆيى يوق، ئۆلۈك دېسە گۆرى يوق بولۇپ، قاچانغۇچە بويتاق ئۆتىمەن» دېدى ـ دە، تالاغا چىقىپ سەگىپ كىرىش نىيىتىدە ئورنىدىن چاچراپ تۇرماقچى بولۇپ، كاڭنى ئويۇۋەتتى ۋە پۇتى بىلەن يۇمشاق بىر نېمىنى دەسسىۋەتتى، كاڭنىڭ ئىچىدىن بىر خوتۇن كىشىنىڭ خەنزۇ تىلىدا «ۋاي جان» دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

ھوشۇر كاڭدىن يەرگە سەكرەپ چۈشۈپ «كىم سەن ؟» دەپ ۋارقىرىغان پېتى مىلتىقىنى بەتلىدى. كاڭنىڭ ئىچىدىن سادا چىقمىغاچ، «ئادەم بولساڭ چىق بېرى، بولمىسا ... » دەپ تامغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئوق ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، ئۇرە ـ تۆپە بولۇشۇپ كەتتى. باشقا ئۆيلەردە ۋە ھويلىدا ياتقان يىگىتلەرمۇ ئويغىنىپ يۈگۈرۈپ كېلىشتى.

ــ قۇلىقىڭغا شۇنداق ئاڭلانغاندۇ ! ــ دېدى ئوتتۇرا ياشلىق بىر جەڭچى، ھوشۇرنىڭ گېپىگە ئىشەنمەي.

ــ قەسەم ئىچىپ بېرىمەن، ئېنىق ئاڭلىدىم. بىر خوتۇن كىشىنىڭ ئۈنى، ــ دېدى ھوشۇر قەتئىيلىك بىلەن.

ــ خوتۇن كىشى بولسا، خۇدايىم بېرىپتۇغۇ ساڭا ھوشۇر ئاكا، ــ دېدى ئاق سېرىق كەلگەن بىر يىگىت چاقچاق قىلىپ.

ــ تولا گەپ قىلما، لالما، ــ دېدى ھوشۇر، ئاندىن، ــ كاڭنى بۇزۇڭلار ! ــ دەپ بۇيرۇق قىلدى.

شۇ ئارىدا، كاڭنىڭ پەۋەز تەرەپتىكى ئاغزىدىن بىرنەچچە پارچە كېسەك ئۆرۈلۈپ چۈشتى. ئارقىدىنلا كاڭنىڭ ئىچىدىن بىر گەۋدە ئۆملەپ

چىقىپ، ھەدەپ باش قويۇشقا باشلىدى. ئۇلۇغ ئوچۇق تۇرغان پەنجىرىدىن كىرىۋاتقان ئاي نۇرى ئۇنىڭ يۈز - كۆزى ۋە ھەممە ئۇستىباشلىرى قۇرۇم بىلەن قارىداپ كەتكەن، چاچلىرى چۇۋۇق بىر ئايال ئىكەنلىكىنى ئوچۇق كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇ ھەدەپ يەرگە باش قويۇۋېتىپ، يېرىم ياتا ئۇيغۇرچە بىلەن «مېنى ئۆلتۈرمە، مېنى ئۆلتۈرمە» دەپ يالۋۇراتتى. ھەممەيلەن ھاڭ - تاڭ بولۇپ، ئۇنىڭغا قاراپ قېلىشتى. بىر ھازادىن كېيىن:

— سەن نېمە خوتۇن، كاڭنىڭ ئىچىدە نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟ — سورىدى ھوشۇر، ئۇنىڭغا قادىلىپ تۇرۇپ.

ئايال يوپيۇرماقتەك تىترەپ ئولتۇرۇپ، يېرىم - يارتا ئۇيغۇرچە بىلەن بىر نېمىلەر قىلىپ ئەھۋالنى ئۇقتۇردى. مەلۇم بولدىكى، بۇ ئايال بەي شاگىزۇگىنىڭ ھېلىقى كېلىنى بولۇپ، تۇنۇگۇنكى قىرغىندا مۇشۇ كاڭنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋالغانىكەن.

ئۇ قان يىغلاپ ئولتۇرۇپ، تۇنۇگۇن بۇ ھويلىدا يۈز بەرگەن پاجىئەنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىپ، «مېنى ئۆلتۈرمەڭلار» دەپ يەنە يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

— ۋاي گوۋال، سەنمۇ جېنىڭدىن ئايرىلغىلى تاسلا قاپسەن - دە، بولدى ئەمدى قورقما. بىز سېنى ئۆلتۈرمەيمىز، بىز خوجىنىيازھاجىنىڭ ئادەملىرى، — دېدى ھوشۇر ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ.

— خوجىنىياز؟! — دېدى ئايال، ھوشۇرغا سوئال نەزەرى بىلەن قاراپ.

— ھەئە، بىز خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەسكىرى، بىز شېڭ دۇبەن بىلەن بىر، — دېدى ھوشۇر ئىككى قولىنىڭ بېگىز بارماقلىرىنى جۈپلەپ.

ئايال بۇ ئادەملەرنىڭ ئۇنى ھايات قويىدىغانلىقىغا ئەمدى ئىشەنگەندەك «ھەئە، خوجىنىياز — شېڭ دۇبەن» دەپ تەكرارلىدى. ھوشۇر «ھە شۇنداق. ئەمدى سەن قورقما، سۇ ئەپكىرىپ يۈز - كۆزۈڭنى يۇۋال» دېدى. ئاندىن ئادەملىرىگە قاراپ: «يۇرۇڭلار، بۇ ئۆينى ئۇنىڭغا بوشىتىپ بېرەيلى» دەپ

ئۆيدىن چىقتى.

4

ئەتىسى يىگىتلەر ئەتىگەنلىك چايغا تەييارلىنىۋاتقاندا، ھوشۇر ھېلىقى ئايال ياتقان ئۆينىڭ پەنجىرىسىدىن قاراپ «سەنمۇ چاي ئىچىۋال» دېدى - يۇ، ھاڭ - تاڭ بولۇپ قاققان قوزۇقتەك قېتىپ قالدى. چۈنكى، تۈنۈگۈن كېچە يۈز - كۆزى قارا، چاچلىرى چۇۋۇق، ئۆزى دۈمچەك ئالۋاستىدەك كۆرۈنگەن ھېلىقى ئايالنىڭ ئورنىدا، ئەمدى ئاي يۈزلۈك بىر پەرى ئولتۇراتتى. ھوشۇر ئۆزىنىڭ كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك، قايتا - قايتا سىنچىلاپ قارىۋالغاندىن كېيىن، ھەتتا سەنلەشكىنمۇ پېتىنالماي:

— يۈرسىلە خېنىم، چاي ئىچىۋالسىلا، — دېدى. ئايال ئۇنىڭغا جاۋاب بەرمەستىن غەمكىن بىر تەبەسسۇم بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، ھويلىغا چىقتى. يىگىتلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنىڭغا قاراپ قېلىشتى ۋە توپ ئىچىدىن شۇ ھامان پىچىرلاشلارمۇ ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

— توۋا، پەرىزاتنىڭ ئۆزىكەنغۇ بۇ!

— قاشلىرىنى قارا، قىيغان قەلەمدەك.

— بىزنىڭ يۇرتلاردا مۇنداق جۇگانلارنى بادام قاپاق، يۇپقا تاماق دەيدۇ... ھى - ھى - ھى...

— ئۇنىڭ ئۇستىگە مېھرى ئىسسىق نېمىكەنغۇ تېخى، — دېدى. ھېلىقى سېرىق يىگىت كالپۇكلىرىنى يالاپ.

— ھەي سېرىق، ئۇنىڭغا كۆيۈپ قالمىغىن يەنە، — دېدى بىرسى ئۇنىڭ بېقىنىنى نوقۇپ.

— ھوشۇر ئاكامدىن ئاشمايدىغاندەك قىلىدۇ، — دېدى يىگىت، كۆزى بىلەن ھوشۇرنى كۆرسىتىپ.

دەرۋەقە، ھوشۇر كانتو بىردەم نان سۇندۇرۇپ، بىردەم چاي قۇيۇپ

بېرىپ، ئۇ ئايال بىلەن بىر چەتتە پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى.

— ئاتلىرى نېمە خېنىم؟

— مۇلەن.

— ئەمىسە ئۆزلەنى «مولەن خان»، ياق - ياق، «مودەن خان» دېسەك بولغۇدەك، — دېدى هوشۇر، ئاندىن، — قانداق دەيسلەر ئاغىنىلەر؟ — دەپ كۆپچىلىككە قارىدى.

— بۇ ئات خويمۇ ياراشتى. ئۆزىمىزغۇ مودەن گۈلگە ئوخشايدىكەن، — دېدى هېلىقى يىگىت مەنىلىك كۈلۈپ.

ئايالمۇ رازىلىق بىلدۈرۈپ كۈلۈپ قويدى.

شۇنداق قىلىپ بۇ ئايالنىڭ ئېتى مودەنخان بولۇپ قالدى. هوشۇر بىلەن مودەنخان ئارىسىدىكى پاراڭلاردىن مەلۇم بولدىكى، بۇ ئايال ئەسلىدە بەي شاڭزۇڭنىڭ شەھەر سىرتىدىكى يەرلىرىدە ئىشلەيدىغان، تېگى گەنسۇلۇق بىر ئوتاقچىنىڭ يالغۇز قىزى بولۇپ، ئاتا - ئانىسىدىن كىچىك يېتىم قالغان ۋە ئۇنى قوشنىسى قاسىم دېهقان دېگەن كىشى بېقىۋالغان، ئۇيغۇر تىلىنىمۇ شۇ ئۆيدە تۇرۇپ خېلى ئۆگىنىۋالغان. ئون ئىككى ياشلارغا يەتكەندە، قاسىم دېهقاندىن بەي شاڭزۇڭ سورىۋېلىپ ئۆيى خىزمىتىگە سالغان. ئايلار، يىللار ئۆتۈپ، بەي شاڭزۇڭ بۇ قىزغا ئوغلىنىڭ كۆڭلى چۈشۈپ قالغانلىقىنى سېزىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە، تويلۇق تەلەپ قىلمايدىغان تەييار كېلىننى قولدىن چىقىرىپ قويماسلىق ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بېشىنى بىر قىلىپ قويغان.

— ئۆزلەمۇ ماڭا ئوخشاشلا كىچىك يېتىم قېلىپ، جەبىر - جاپانى كۆپ تارتىپتىكەنلا، ئەمدى بەي شاڭزۇڭمۇ يوق، قاسىم دېهقانمۇ يوق، نەگە بېرىپ، نەدە تۇراي دەيدىلا؟ — دېدى هوشۇر ئۇنىڭغا غەمكىن قاراپ.

— مەن بىلمەيدۇ، — دېدى مودەنخان كۆزىگە ياش ئېلىپ.

— غەم يېمىسىلە، بىزدە «يالغۇزنىڭ يارى خۇدا» دېگەن گەپ بار، نېمە بولساق بىللە بولايلى، ماقۇلمۇ؟

مودەنخان بىر نېمىنى سەزگەندەك ۋىللىدە قىزىرىپ يەرگە قارىۋالدى.

ھېلىقى ئاق سېرىق يىگىت يېنىدىكى ھەمراھىغا پىچىرلىدى :
— ئىش پۈتتىمۇ نېمە ؟ بۇ كانتوغا دادىسى ئوبدان دۇئا قىپتىكەنمۇ دەيمەن .
— قورسىقىڭنى كەڭ تۇت ئاداش ، سەن بىلەن مەن ياش تۇرۇپلا بىر ئەردىن بالىلىقمۇ بولۇپ قالدۇق . ئۇ گوۋالغا قارىمامسەن ، يېشى قىرىقتىن ئاشقۇچە قېرى يىگىت بولۇپ يۈرگىنىنى .
قوماندانلىق شتابىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ، قوشۇن قاراشەھەردە ئۈچ كۈن تەييارلىق كۆرۈۋېلىپ ، يەنە جەڭگە ئاتلانماقچى . شۇنىڭ ئۈچۈن ھوشۇرنىڭ يىگىتلىرىمۇ چايدىن كېيىنلا ئات تاقىلىتىش ، ئېگەر - توقۇملىرىنى تۈزەشتۈرۈش ، مىلتىق ياغلاش ، قىلىچ - نەيزىلىرىنى بىلەش قاتارلىق ئىشلارغا كىرىشىپ كەتتى .
ھوشۇر كانتو توخنىياز زورنى تېپىپ ، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسنى ئېيتتى ۋە ئاخىرىدا مودەنخاننى ئۆزىگە نىكاھلىتىپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى . توخنىياز زور بۇ تەلەپنى قەتئىي رەت قىلىپ ، ھەتتا ئۇنى «ھەممىمىز قان كېچىپ يۈرگەن بۇ كۈنلەردە مۇشۇنداق بولمىغۇر خىياللاردا يۈرگىنىڭنى ھاجىمغا ئېيتىپ ، تېرەڭنى تەتۈر سويغۇزۇۋېتىمەن» دەپ قورقۇتتى .
بىراق ، ھوشۇر ئۆز نىيىتىدىن يانمىدى . ئۇ مەھەللە مەسچىتىنىڭ مەزىنىنى تېپىپ ، ئەھۋالنى ئۇنىڭغا ئېيتتى ۋە بىرمۇ ئۈي ھەم بىرەر قۇر ئايالچە كىيىم - كېچەك تېپىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلىپ ، ئۈچ سەر تەڭگە بىلەن بىر تۇتام قەغەز پۇلنى مەزىن ئاخۇنىنىڭ ئالدىغا قويدى . ئاندىن «يەتمىسە مەن بار ، ئاۋۋال ئۇنىڭغا ئىمان ئېيتقۇزۇپ ، نىكاھنى ئۆزلىرى ئوقۇيدىلا ، غىدىڭ - پىدىڭ قىلسا ، ياش جېنىڭغا ئۆزۈڭ زامىن بولما ، دەپ قورقۇتۇپ قويسىلا» دېدى .
ھوشۇرنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ ، شۇ كۈنى كەچكىچە ھەممە ئىشلار ئۇنىڭ دېگىنىدەك ئورۇنلىنىپ بولدى . ئۇمۇ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم «سۇلتان يىگىت» بولۇپ ھۇجرىغا كىردى .

بىراق، ئۇنىڭ بۇ ئىشلىرى ئەتىسى چاي ۋاقتىغا قالماي پۈتۈن قوشۇنغا پۇر كېتىپ، چوڭلارنىڭ قۇلىقىغىمۇ يەتتى. ھاجى ناھايىتى خاپا بولدى. بولۇپمۇ مەھمۇت مۇھتى بىلەن سالى دورغا بەكلا خاپا بولۇپ كەتتى.

— بۇ قانداق گەپ؟ ئۇنىڭ ئۆزى بىر پەي ئادەمنىڭ بېشى تۇرۇپ شۇنداق قىلسا، قالغانلار نېمە قىلماقچى! ھېلىتىنلا مۇنداق ئىشلار بولغىلى تۇرسا، كۇچا، ئاقسۇ، قەشقەر دېگەن ئاۋات شەھەرلەرگە بارغاندا نېمە ئىشلار بولۇپ كېتۇر؟ ئەستەغپۇرۇللا! — دېدى مەھمۇت مۇھتى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ.

— بۇ كانتو زادى تۈزەلمەيدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى سالى دورغا ئاچچىق بىلەن، — ئۇ قوزغىلاڭنىڭ بىرىنچى كۈنىلا ھېلىقى جاڭ جىسانىڭ دۇكىنىنى ئاچچىدىغان قېرىنىڭ خوتۇنىنى تارتىۋالماقچى بولغان. توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلايدىغان مۇنداق مۇرتەدلەرنى قاتتىق ئۇچۇقداپ قويمىساق بولمايدۇ.

ھاجىم ساقىلىنى تىترىتىپ، توختىنياز زورىغا ۋارقىرىدى:

— ماڭ، ئۆزۈڭ بېرىپ، ئۇ خوتۇنتالاقنى پۇت-قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي ئەپكەل! تېرىسىنى تەتۈر سويغۇزمىسام ئۇنىڭ...

توختىنياز زور يوغان دالان ئۆيدىن ئىتتىك چىقىپ كېتىۋېتىپ بوسۇغا تۈۋىدە ھوشۇر بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى ۋە دەرھاللا:

— ھە، ئۆز ئايىغىڭ بىلەن كەپسەنغۇ كانتو! مېنىڭ گېپىمگە كىرمەي، ئەمدى كۆرگىلىكىڭنى كۆرىدىغان بولدۇڭ، — دېدى.

ھوشۇر ئۇنىڭغا بىپەرۋالىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ قويۇپ ئۆيگە كىردى ۋە ئالدىراش سالام بېرىپ:

— مەن بىر خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدىم ھاجى ئاكا، — دېدى.

ئۇنىڭ چوڭلاردىن بىسوراق شۇنچە ئىشلارنى قىلىپ قويۇپ، يەنە غەم تارتماستىن ئۆز ئايىغى بىلەن بۇ يەرگە كەلگەنلىكى، بولۇپمۇ «خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدىم» دېيىشى بەكلا تاسادىپىي تۇيۇلغان بولسا كېرەك، ھەممەيلەن

ھەيران بولۇپ بىر - بىرىگە قاراشتى .

— ھە ئېيتە ، قانداق خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭ ؟ — سورىدى ھاجىم ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ .

— جىقلا دۇنيا - دەپنە تېپىۋالدىم .

— نېمە دەيسەن ، نەدىن تېپىۋالدىڭ ؟

— خوش ھاجى ئاكا ، رۇخسەت قىلسىلا ، مەن ئاستا سۆزلەپ بېرەي .

— ھە ، سۆزلە .

ھوشۇر تۇنۇگۇن بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى قىسقىچە بايان قىلىپ كېلىپ مۇنداق دېدى :

— شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ مۇدەن خېنىم ئاخشام گەپ ئارىسىدا ، ئەستاغپۇرۇللا ، گۇناھىمدىن ئۆتسىلە ھاجى ئاكا .

— ھە ، ئېيتىۋەر .

— ھە شۇنداق ، گەپ ئارىسىدا بەي شاگىرتلىرىڭىزنىڭ كۆمۈپ قويغان نۇرغۇن ئالتۇن - كۆمۈشى بارلىقىنى ئېيتتى . مەن ئالدىراقسانلىق قىلىپ «ئەمىسە ، شۇنىڭدىن ئازراق ئېلىپ ، ئەتىلا بۇ يەردىن قېچىپ كېتەيلى ، جاھان تىنجىغاندىن كېيىن ھەممىسىنى ئېلىپ ، قۇمۇل تەرەپكە كېتىپ ، تىنچ كۈن كەچۈرەيلى دېيىشىم بىلەن ، كاچىتىمغا بىرنى سېلىپ ، «سەن شۇنداق ئادەممىدىڭ ؟ مەن سېنى زۇڭ سىلىڭ خوجىنىيازنىڭ پەيجاگى دېسە ، خېلى ئەرمىكىن دەپتىكەنمەن . بۇنى بىلگەن بولسام ، ئۆلتۈرۈۋەتسەڭمۇ ساڭا تەگمەيتتىم ، ماڭا چى لۇيجاڭنىڭ چېرىكلىرىدىن ئۆچۈمنى ئېلىپ بېرىدىغان ئوغۇل بالا كېرەك . ئىسىت ، سەن بىر لالما ئىت ئىكەنسەن» دېگەن مەندە گەپ قىلىپ ، يىغلاپ تاشلىدى ، ئۇنىڭ تىل - ھاقارىتىگە چىدىماي ، تازا بىر سالاي دېۋىدىم ، تۇرۇپلا ئىچىمدە ئىسسىق بىر نېمە ماڭغاندەك بىر قىسىملا بولۇپ قالدىم . ئويلاپ باقسام ، ئۇنىڭ گېپى راست ، ئىزا تارتقىنىمدىن ماڭا ئاسمان يىراق ، يەر قاتتىق كېلىپ ئۇنىڭدىن ئەپرە سورىدىم .

— ھە ، ئاندىن كېيىنچۇ ؟

— ئاندىن كېيىن ئۇ، مەن بۇ ئالتۇن - كۈمۈشنى زۇڭ سىلىڭ خوجىنىيازغا بېرىمەن. ئۇ، چى لۇيجاڭنىڭ چېرىكلىرىنى يوقىتىپ، يۇرتقا تىنچلىق ئەپكېلىدۇ دېدى.

— يالغان ئېيتمايۋاتقانسەن ؟

— يالغان ئېيتقىلى مېنىڭ بېشىم ئون ئەمەس، ھاجى ئاكا !

— ئۇ ئالتۇن - كۈمۈشلەر نەدىكەن ؟

— بار يېرىنى ماڭا ئېيتمىدى.

— خوتۇنۇڭ ھازىر نەدە ؟

— تالادا قالدى، ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشمەن دەيدۇ.

— چاپسان قىچقىرىپ كىر.

بۇ ئاي، بۇ كۆنلەردە پۈتۈن قوشۇن خىراجەتتىن قىسىلىۋاتاتتى، ئەل - يۇرتنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن بەرگەن ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرى يېتىشمەي، شۇنچە ئالۋان سېلىنغاننىڭ ئۈستىگە، ئەمدى ئەلگە يەنە بىر نېمە دېمەكنىڭ ئورنى يوق ئىدى. بولۇپمۇ يىگىتلەرنىڭ يازلىق كىيىم - كېچەكى ۋە ئاقساق - چولاق ئاتلارنى يەڭگۈشلۈشلىشقا كۆپ پۇل لازىم ئىدى. ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى بىلەن مال باھاسى ئۆسۈپ، پۇل پاخاللاشقانلىقتىن، ئۇرۇمچى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن قەغەز پۇللارغا ھېچكىم كەلمەيدىغان بولۇپ قالماقتا ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ھوشۇر بىلەن مودەنخاننىڭ ئارىسىدىكى تاسادىپىيلىق باھانىسىدە مۇنداق بىر «غايىب خەزىنە» نىڭ تېپىلىپ قالغانلىقى ھەقىقەتەنمۇ ئالەمچە چوڭ ئىش بولغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىمۇ، باشقا چوڭلارمۇ ھوشۇرغا جازا بېرىشنى ئېسىدىن چىقىرىپ، مودەنخاننىڭ ئۆز ئاغزىدىن گەپ ئاڭلاشقا تەقەززا بولۇشۇپ ئولتۇراتتى.

ئۈستىدىكى خان ئەتلەس كۆڭلىكى، بېشىدىكى ھاۋارەڭ شايى روملى بىلەن ئۇيغۇر قىزىغا ئوخشاپ قالغان مولەن، يەنى مودەنخان ئىشىكتىن كىرىپلا تەزىم بەجا كەلتۈردى. ھاجىم ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، بىر - ئىككى ئېغىز ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن :

— چى لۈيجاڭ دېگەن مۇرتەت، يۇرتقمۇ، سىلەرنىڭ بېشىڭلارغىمۇ جىق كۈلپەتلەرنى سالدى، بىز كېچىكىپتىمىز، — دېدى.

مودەنخان بۇ سالاپەتلىك كىشىنىڭ خوجىنياز ھاجى ئىكەنلىكىنى پەملىدى چېغى، ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ:

— زۇڭ سىلىنىڭ مېنىڭ دادام ئوخشاش، چى لۈيجاڭدىن ئۆچ ئالمىسا بولمايدۇ، — دەپ ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى.

— چى لۈيجاڭ دېگەن لومودىدىن چوقۇم ئۆچ ئالىمىز، خاتىرجەم بولۇڭ، — دېدى ھاجى، ئاندىن، — «مالچى تايىقىدىن، كېلىن ئايىغىدىن» دەپ، سىزنىڭ ئايىغىڭىز ياراشتى قىزىم. سىزگە كۆپ رەھمەت. قېنى ئېيتىڭا، سىز دېگەن ئالتۇن - كۈمۈشلەر نەدە؟ — دەپ سورىدى.

— بىزنىڭ ئۆيدە، مەن باشلاپ بارىدۇ، — دېدى مودەنخان ئورنىدىن دەس تۇرۇپ.

— ئۇنداق بولسا، بىزنىڭ سەنمۇجاڭ سىز بىلەن بىللە بارسۇن، — دېدى ھاجى نەمەت خەلپەتكە قاراپ.

تەخمىنەن ئىككى سائەتتىن كېيىن نەمەت خەلپەت بىر توپ يىگىت بىلەن بەي شاڭزۇڭنىڭ ھويلىسىدىكى تاشلاندۇق قۇرۇق قۇدۇقنىڭ ئىچىدىن تېپىلغان ئىككى يۈز يامبۇ ۋە كىچىككىنە بىر تۆمۈر ساندۇقنى ھارۋىلارغا بېسىپ، شتابقا كەلتۈردى. ھېلىقى ساندۇقچاقتىن يىگىرمە تال زىقچە ئالتۇن چىقتى.

ھاجى قارا مەخمەل جىلتكىسىنىڭ يانچۇقىدىن بىر جۈپ ئالتۇن ئۈزۈك چىقىرىپ، «بۇ كېلىن ئايغا كۆرۈملۈك بولغاي» دەپ، مودەنخاننىڭ قولىغا سېلىپ قويدى ۋە ئىگەر توقۇملۇق چىرايلىق بىر تورۇق ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ:

— بۇ بىزنىڭ سىزگە ھەدىيىمىز قىزىم، — دېدى. ئاندىن، — ئات مىنىشنى بىلەمسىز؟ بىلمىسىڭىز ھوشۇر پەيجاڭ سىزگە ئۆگەتسۇن، — دەپ ھوشۇرغا قاراپ كۈلۈپ قويدى.

بۇ كۈنلەردە ماجۇگىيلىڭ قوشۇنىنىڭ ئاتاقلىق سەركەردىلىرىدىن ماشىمىڭ توقسۇندا بىرنەچچە مىڭ چېرىك بىلەن ھاجىغا قارشى جەڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتاتتى. ھېلىقى چى لۈيجاڭمۇ قاراشەھەردىن باغراش ئارقىلىق توقسۇنغا قېچىپ كېلىپ، ماشىمىڭنىڭ سېپىگە قوشۇلغانىدى. ھاجى قاراشەھەردە ئۆز قىسىملىرىنى ئانچە - مۇنچە تەرتىپكە سېلىۋېلىپ، ئالدىراش - تېنەش توقسۇنغا يۈرۈش قىلماقچى بولدى. ھاپىز لۈيجاڭ دېگەن كىشىنىڭ بۇگۇر تەرەپتىن باشلاپ كەلگەن بىرنەچچە يۈز كىشىسىمۇ ھاجىنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلغانىدى.

ھاجى يۈرۈش ئالدىدا ھوشۇرنى ياردارلاردىن خەۋەر ئالغاچ قاراشەھەردە قېلىشقا بۇيرۇدى؛ مودەنخاننىڭ «ئۇ جەڭگە كېتنۇەرسۇن، ياردارلاردىن خەۋەر ئېلىشقا مەن قارىشىپ تۇراي» دېگەن مەزمۇندىكى تەكلىپىگىمۇ قۇلاق سالمىدى. مەھمۇت مۇھىتى باشلىق چوڭلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھوشۇرنى ئىنتىزامسىزلىق قىلغىنى ئۈچۈن ئازراق بولسىمۇ جازالاپ، باشقىلارغا ئىبرەت قىلىش لازىم دېگەن پىكىردە ئىدى، ئۇلار بۇ پىكىرنى ھاجىغا ئېيتقاندا، ئۇ بىپەرۋالىق بىلەن كۈلۈپ:

— ھوشۇرنىڭ بانىسىدا نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈشكە ئىگە بولغىنىمىزنى ئۇنتۇپ قېلىشمىسىلا، — دېدى.

— ھاجى ئاكا، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى ئاۋازىنى سەل كۆتۈرۈپ، — ئۇغۇ شۇنداق، ئەمما ئالتۇن - كۈمۈشتىنمۇ قوشۇننىڭ ئىنتىزامى مۇھىم ئىدى. مۇبادا ھەممەيلەن ھوشۇرنى دوراپ، بارغانلا يېرىدە خوتۇن ئالغىلى تۇرسا، بىزنىڭ بېشىمىزنى دۈشمەن ئەپكېتەرمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن.

ھاجى قاپىقىنى سېلىپ، جىم ئولتۇردى. ئۇنىڭ يا خاپا بولۇۋاتقىنىنى ياكى قىلىپ قويغان ئىشىغا پۇشايمان يەۋاتقىنىنى بىلگىلى بولمايتتى.

بەشىنچى باب

قەشقەردىن خەت

پىكىر (ئىدىيە) دېگەن تېگىپ
بېرىشكە بولىدىغان خوتۇن ئەمەس.

— مىرزا ئىبراھىم (ئىران)

1

يېرىم كېچە ... شالاڭ بولۇت پارچىلىرى ئارىسىدىن ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۈزۈپ يۈرگەن تولۇن ئاي جىمى ئەتراپنى كۈندۈزدىكىدەك يورۇتۇپ تۇراتتى. قاراشەھەر دەرياسىنىڭ شەھەرگە قارشى قىرغىقىدىكى كېمىچىلەر مەھەللىسىنىڭ چەت ياقىسىدا قاراۋۇللۇقتا تۇرغان يىگىتلەر غەرب تەرەپتىن ئالدىراش كېلىۋاتقان بىر ئادەمنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ قېلىشتى. ئۇ ياچۇۋەكنىڭكىدەك ئىنچىكە ئۇزۇن پۇتلىرى بىلەن شۇنچىلىك تېز قەدەم تاشلايتتىكى، بىر قاراشتا ئۇنىڭ تاپىنى يەرگە تەگمەيۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى، يىگىتلەر يېرىم كېچىدە مۇنداق ئالدىراش كېلىۋاتقان ئادەمدىن گۇمانسىراپ، يېقىن كەلگەن ھامان ئۇنى توسۇپ ئالدى-دە، گەپ سوراشقا باشلىدى. نەتىجىدە، ئۇنىڭ قەشقەر دوتىيىدىن ① خوجىنىياز ھاجىغا مۇھىم خەت ئېلىپ كېلىۋاتقان كىشى ئىكەنلىكى مەلۇم بولغاچقا، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ باشلىقى جايلاشقان كۆرۈمسىز بىر ھويلىغا ئېلىپ كېلىشتى.

① ئۇ چاغلاردا ۋىلايەت ۋالىيسى «دوتەي» دېيىلەتتى.

ئۇلارنىڭ باشلىقى بولتۇر باش ئەتىياز كۈنلىرى تۇرپان ئاستانىدىكى قوزغىلاڭنىڭ تۇنجى ئوقىنى ئاتقان ھېلىقى ئاق سېرىق، ئېگىز بويلۇق قورقۇمسىز يىگىت ئوغلاقچى مەنسۇر ئىدى. ئۇنى ھازىر كىشىلەر مەنسۇر پەيجاڭ دېيىشەتتى. مەنسۇر پەيجاڭ مەھەللە ئىتلىرىنىڭ تەنسىز قاۋاشلىرى بىلەن ئالىقاچان ئويغىنىپ كېتىپ، قاشا بىلەن توسۇپ قويۇلغان ھويلا دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىپ تۇراتتى. ھېلىقى كىشى مەنسۇرنىڭ باشلىق ئىكەنلىكىنى ئۇققاچ، لىپابا شەكلىدە ئاغزى مەھكەم تىكىلگەن كىچىككىنە بىر تېرە خالتىنى قوينىدىن چىقىرىپ:

— بۇ قەشقەر دوتەيى يۇنۇس بەگنىڭ①ھاجى ئاتىمىزغا يازغان مۇھىم خېتى ئىكەن، بۇنى ھاجى ئاتامنىڭ قولىغا دەرھال تەگكۈزمىسەك بولمايدۇ، غوجام، — دەپ ئۇنىڭغا بەردى. مەنسۇر ئۇنىڭدىن گەپ سوراۋېتىپ، ئاياغلىرى بىلەن خۇددى زېمىنكە توپقا ئوخشاش لىككىلداپ بىر خىلدا سەكرەپ تۇرغان بۇ ئېگىز بويلۇق، ئورۇق ئادەمگە ھەيران قالدى چېغى:

— نېمانداق تىنچ تۇرالمايدىغان نېمە سەن، ئادەمنىڭ ئىچىنى پۇشۇرۇپ! — دېدى.

— ئادىتىم شۇنداق، غوجام خاپا بولمىسىلا.

— ئات - ئۇلىغىڭ يوققۇ، ياياق كەلدىڭمۇ نېمە؟

— شۇنداق غوجام، بىز ئات - ئۇلاغ مىنمەيمىز، ياياق ماڭىمىز.

— نەچچە كۈندە كەلدىڭ؟

— يەتتە كۈندە.

— نېمە، يەتتە كۈندە؟ ئۇچۇپ كەلدىڭمۇ، مېڭىپمۇ؟

① كىتابىمىزنىڭ 1 - قىسمىدا (بىرىنچى باب، 10 - بەتكە قاراڭ) نامى زىكىر قىلىنغان بۇ كىشى 1933 - يىلى 2 - ئايدا مەھمۇت مۇھىتىلار تەرىپىدىن تۆمۈر ئېلى يەنى كېيىنكى چاغلاردا تۆمۈر سىجاڭ دەپ ئاتالغان سەركەردىگە ياردەملىشىشكە ئەۋەتىلگەن، كېيىن قەشقەرگە ۋالى بولۇپ تەيىنلەنگەن.

— مېڭىپ كەلدىم غوجام، مېڭىپ. مەن دېگەن شاتىر ①، شاتىرلىق مېنىڭ ئاتا كەسپىم، — دەپ ئىزاھات بېرىشكە باشلىدى ئۇ ئالدىراشلىق بىلەن.

مەلۇم بولدىكى، بۇ ئادەم «بە دۆلەت» زامانىدا نام چىقارغان نىزام شاترىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولۇپ، ئۇلار ئۈچ ئاكا ـ ئۇكا ئىكەن. چوڭ ئاكىسى قەشقەردە، ئوتتۇرانچى ئاكىسى ئاقسۇدا، ئۇنىڭ ئۆزى كۇچادا ياشايدىكەن. بۇ ئاكا ـ ئۇكا ئۈچىيلەن ھېلىقى خەتنى قولدىن ـ قولغا يۆتكەپ، بىر كۈنمۇ توختىماي يەتتە كۈندە بۇ يەرگە يەتكۈزۈپ كەپتۇ.

— يارايسەن ئاغىنە، — دېدى مەنسۇر، ئۇنىڭ ئىزاھاتىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، ئەمما ئۆزى تاقەتسىزلىنىپ ئۇيان ـ بۇيان مېڭىشقا باشلىدى. چۈنكى خوجىنىياز ھاجىلار دەريانىڭ ئۇ قېتىدا، يەنى شەھەردە ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى بىلەن سوقۇشۇش ئۈچۈن تاڭ ئېتىش بىلەنلا قاراشەھەردىن توقسۇنغا ئاتلانماقچى، دەريانىڭ بۇ قېتىدا بولسا، بىرمۇ ساق كېمە يوق ئىدى. بولغان تەقدىردىمۇ بۇ كۈنلەردە كېچىسى دەرياغا كېمە سېلىش ئىنتايىن خەتەر ئىدى. تاڭ ئېتىپ ئۇ قاتتىن كېمە كەلگۈچە، ھاجىلار يولغا چىقىپ خېلى ئۇزاپ كېتىشى مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە قەشقەردەك يەردىن ھېچنەدە توختاپ قالمىغان خەت بۇ يەردە بىر كېچە توختاپ قالسا، قانداق بولغىنى؟ ناتونۇش شاتىر چېغىدا «بۇ خەتنى ھاجى ئاتامنىڭ قولىغا دەرھال تەگكۈزمىسەك بولمايدۇ» دەۋاتسا، شۇنىڭغا قارىغاندا، بۇ راستىنلا بەك مۇھىم خەت بولسا كېرەك. ئەستاغپۇرۇللا، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق!

مەنسۇر ئەنە شۇ خىياللار بىلەن ئىچى تىتىلداپ، بىرەر مەسلىھەت

---

① قەدىمكى زامانلاردا، خان ياكى بەگلەرنىڭ ئاتلىرىنى يېتىلەپ ماڭىدىغان يولۇچىلار «شاتىر» دېيىلەتتى. كېيىنچە يۈرتتىن ـ يۇرتقا پىيادە يۈرۈپ خەت ـ ئالاقە توشۇيدىغان يەلتاپانلار «شاتىر» دەپ ئاتىلىدىغان بولغان.

چىقىپ قالارمىكىن دېگەن ئۈمىدتە بولسا كېرەك، ھەمراھلىرىغا قارىدى. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىدىن زۇۋان چىقمىدى. ھېلىقى شاتىر بولسا «ئامانەتنى ساڭا بەردىم نېمە قىلساڭ قىل، جايىغا يەتكۈز» دېگەندەك قىلىپ مەنسۇرنىڭ كۆزىگە قادىلىپ تۇراتتى. مەنسۇر بىردىنلا «يۈرۈڭلار، دەريا سۈيىنى كۆرۈپ كېلەيلى» دەپ ماڭدى. ھەممەيلەن ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

بۇ يىل ھۆل - يېغىن كۆپ بولغاچقا، دەريا سۈيى ئادەتتىكى يىللاردىن نەچچە ھەسسە دېگۈدەك ئۇلغىيىپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا گويا يەنە بىر توپان بالاسى بولۇپ، يەر - زېمىنىنىڭ ھەممىسى سۇ ئاستىدا قېلىپ كەتكەندەك بىلىنەتتى. بولۇپمۇ ئاي شولىسىدا پارقىراپ تۇرغان يوغان - يوغان قايناملار، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئاپئاق كۆپۈكلەر چاچرىتىپ كېلىۋاتقان دولقۇن ئۆركەشلىرى تولىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭغا قارىغان كىشىنىڭ كۆڭلىنى چوقۇم سۈر باساتتى.

مەنسۇر بىردەم قاراپ تۇردى - دە:

— ماڭ، چاپسان بېرىپ، ئاتنى ئېگەرلەپ كەل، — دەپ يېنىدىكى يىگىتكە جىددىي بۇيرۇق قىلدى.

— ئۆزلىرى نېمە قىلماقچى ئۇكام، دەرياغا ئات سالاي دەمدىلا ؟ — دېدى يېشى چوڭراق بىر جەگچى خاۋاتىرلىنىپ.

— باشقا ئىلاج يوق.

— ھەي، بۇ بەك خەتەرلىك ئىشقۇ.

— خۇدايىم بار.

— ماڭا قارىسىلا ئۇكام، ئۆزلىرى دېگەن مۇشۇ بىر توپ يىگىتنىڭ بېشى. يەلكىلىرىدىكى يۈك ئېغىر، خەتنى ماڭا بەرسىلە، مەن يەتكۈزەي.

— راست ئېيتىلا، مەن ھەممىلىرىنىڭ باشلىقى بولغىنىم ئۈچۈن، ھە شۇنداق، سەركىمۇ سۇغا ئاگال سەكرەيدۇ ئەمەسمۇ ! — دېدى مەنسۇر، ئاندىن، — خاتىرجەم بولسىلا، مەن ئات ئۈستىدە چوڭ بولغان، — دەپ كۈلۈپ قويدى.

شۇ ئارىدا بىر يىگىت پۇتلىرى ئىنچىكە، بويىنى ئۇزۇن، قۇلاقلىرى قىيغان قەلەمدەك، كۆكرىكى كەڭ، بويى ئېگىز، كىيىك قورساق بىر قارىگىر ئاتنى يېتىلەپ كەلدى. كوچا ئۇستىلىرىنىڭ قولىدىن چىققان قۇشباش ئىگەر بىلەن پېشانىسىدىكى قاشقىسى ئۇنى تېخىمۇ چىرايلىق كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئات مەنسۇرنى كۆرۈپ ئەركىلىگەندەك ئۇنى پۇراشقا باشلىدى. مەنسۇر ئاتنىڭ كۆز - قۇلاقلىرىنى سىلاپ، قاشقىسىغا بىرنى سۆيگەچ، ئىگەرنىڭ تاسما ئۇلاڭلىرىنى باشقىدىن چىڭىتىۋېلىپ، «خۇدا بەرگەن قانىتىم، بۈگۈن ئۇزۇڭنى بىر كۆرسەت، ئىرادە خۇدادىن، مەدەت سەندىن» دەپ ئۈزەڭگىگە پۇتىنى قويدى. ھەممەيلەن ئۇنىڭغا ئاق يول تىلەپ دۇئاغا قول كۆتۈردى.

مەنسۇر سول قولىنى بويلاپ، قىرغاق بىلەن دەريا ئېقىمىغا قارشى ئىككى يۈز قەدەمچە يۇقىرى ئۆرلىگەندىن كېيىن، «ياپىرىم غەۋس!» دەپ ئېتىنىڭ بېشىنى سۇغا بۇرىدى. قارىگىر قاشقا خۇددى سۇغا ئۆگەنگەن ھۆكۈزگە ئوخشاش، دەريانى قىيپاش كېسىپ، ئالغا ئۈزۈپ كەتتى. گاھىدا ئۇنىڭ بېشى بىلەن مەنسۇرنىڭ كىگىز قالپىقىلا كۆرۈنۈپ قالاتتى. گاھىدا قارىگىر قاشقا دولقۇن ئۆركەشلىرى ئىچىگە چۆكۈپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى.

بىر رىۋايەتتە ئېيتىلغىنىدەك قاچاندۇر بىر زامانلاردا، تۈرك خاقانلىرىدىن بىرى تارىخىي يىللارنى ئېنىقلاشتا خاتالىشىپ قالماسلىق ئۈچۈن، ئون ئىككى ئاي ۋە ئاسماننىڭ ئون ئىككى بۇرجىغا ئاساسلىنىپ، ھەر بىر يىلغا بىر ئات قويۇشنى ۋە يىل ھېسابىنى شۇ يىللارنىڭ ئايلىنىشى بىلەن ھېسابلاشنى تەشەببۇس قىلغان ھەمدە شۇ مەقسەتتە ئوۋغا چىقىپ، ھەممە ھايۋانلارنى ئىلى دەرياسىغا قاراپ قوغلاشنى بۇيرۇغان. نەتىجىدە نۇرغۇن ھايۋانلار ئۆزىنى سۇغا ئاتقان ۋە ئۇلاردىن چاشقان، كالا، يولۋاس، توشقان، لەھەڭ، يىلان، ئات، قوي، مايمۇن، توخۇ، ئىت، توڭگۇز دەريادىن ئۈزۈپ ئۆتكەن ۋە بۇ ئون ئىككى ھايۋاننىڭ نامى ئون ئىككى مۆچەلگە نام بولۇپ قالغان، چاشقان كالىنىڭ مۈڭگۈزىگە ئېسىلىۋېلىپ گىرۋەككە ئاز قالغاندا، بىرلا سەكرەپ قۇرۇقلۇققا چىقىۋالغاچقا، مۆچەل بېشى شۇنىڭ نامى بىلەن

ئاتالغان. قاراشەھەر دەرياسىدىكى بايىقى مەنزىرىنى كۆرگەندە، ئۆز ۋاقتىدا ئۆتكەن ئاشۇ ئاتمۇ مەنسۇرنىڭ قارىغىر قاشقىسىدەك ئۆزگەن بولغىيمىدى دەپ ئويلاپ قالاتتى كىشى.

2

قوشۇن تومۇز ئاپتىپى يەر - جاھاننى قىزىتتۇەتكۈچە بىرەر مەنزىلگە يېتىۋېلىش ئۈچۈن، تاڭ سۈزۈلە - سۈزۈلمەيلا جەڭگىۋار يۈرۈشكە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغاندا، مەنسۇر پەيجاڭ يۇنۇس بەگنىڭ خېتىنى ھاجىنىڭ ئۆز قولىغا تەگكۈزدى. بۇ ئۇزۇن خەتنىڭ ئاساسىي قىسمىدا مۇنداق دېيىلگەن:

قۇمۇل دىياردىن باشلانغان ئۇلۇغ ئىنقىلابنىڭ شاراپىتىدىن جاھان تەۋرەپ، قەشقەر يېڭىشەھەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پۈتكۈل ئالتىشەھەر دىيارى مۇستەبىت ھۆكۈمەتنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ بولدى، ئەمما لېكىن، ئىچكى ئەھۋالىمىز پەۋقۇلئاددە مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. بۇ ئەھۋاللار ۋەتەن - مىللەتنىڭ ئىستىقبالى ئەندىشىسىدە جىگەر - باغرى خۇن بولۇپ يۈرگەن كىشىلەرنىڭ دىلىنى غەش، تىلىنى كېكەچ قىلىپ، غەم - قايغۇمىزنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتتى. ئەھۋالنىڭ تەپسىلاتى تۆۋەندىكىچە:

كەمىنىلىرى بۇنىڭدىن ئالتە ئاي مۇقەددەم بۇيرۇقلىرىغا بىنائەن، تۆمۈر تۇەنجاڭغا (يەنى، ئەلھال بۇ كۆنلەردىكى تۆمۈر سىجاڭغا) مەسلىھەتچى بولماق ئۈچۈن ئاقسۇغا كەلگىنىمدە، ئارقىمىزدىن ماجۇڭيىڭنىڭ سەركەردىلىرىدىن ماشىمىڭ ئەۋەتكەن ماجەنساڭ (يەنى ئەلھال بۇ كۈنلەردە «چولاق زىخۇي» دەپ نام چىقارغان كىشى) مۇ، ئۈچ يۈزدەك چېرىكى بىلەن ئاقسۇغا كېلىپ، بىزگە قوشۇلدى. بىز كەلگۈچە تۆمۈر سىجاڭ كورلىدىن ئاقسۇغىچە بولغان يۇرتلاردا ھۆكۈمەت چېرىكلىرىگە غالىب كېلىپ، بىرمۇنچە قورال - ياراغ ئولجا ئېلىپ، بىر مىللىي كىشىلىك قوشۇننىڭ سەردارى بولۇپ قالغانىكەن. بىز كەلگەندىن كېيىنكى تەرەققىياتقا يۈرۈش قىلىنماقچى بولدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان

قەشقەردىكى ھۆكۈمەت چېرىكلىرىنىڭ قوماندانى جىڭ شۇجى (يەنى جىڭ شۇرېننىڭ تۆتىنچى ئىنىسى) قورقۇپ كەتكىنىدىن دورا يەپ ئۆلۈۋاپتۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا سابىق قەشقەر دوتىيى ماشاۋۇ ھەربىي قوماندانلىقنىمۇ قوشۇمچە ئۆتەپ، خىتاي، تۇنگان ۋە بىز خەقتىن تەركىب تاپقان مىڭدىن ئارتۇق چېرىكنى بىزگە قارشى مارالبېشىغا ئەۋەتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مارالبېشىنىڭ تۇمشۇق دېگەن يېرىدە قىرىق نەچچە كۈن قاتتىق جەڭ بولۇپ، ئاخىرى ھۆكۈمەت چېرىكلىرى قەشقەر تەرەپكە قاچتى.

بۇ جەڭ بولۇۋاتقان كۈنلەردە ما دوتەي (يەنى ما شاۋۇ) ئۈچتۇرپان تەرەپتىن كېلىپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان قوزغىلاڭچى قىسىملارنى توسۇش ئۈچۈن، سوغۇن چازىغا ① خىتاي، تۇنگان، ئۇيغۇر، قىرغىزلاردىن بولۇپ، بىر يىڭ ئاتلىق چېرىك ئەۋەتكەنىكەن. ئۇيغۇر - قىرغىز قىسىملىرىنىڭ لىيەنجاڭى ئوسمانبەگ (قىرغىز) ئۆز يىگىتلىرى بىلەن ئىسيان كۆتۈرۈپ، بىز تەرەپكە ئۆتكەنلىكىنى خەۋەر قىلدى، بىز تولىمۇ خۇش بولدۇق. كېيىن ئوسمانبەگ ئاتۇشتا يىغىلغان 7 - 8 يۈز پىدائىينى پەيزىۋاتقا باشلاپ كېلىپ، بىزگە قوشۇلدى ۋە تۆمۈر سىجاڭدىن قەشقەر شەھىرىگە دەرھال تېگىش قىلىشقا ئىجازەت سورىدى. تۆمۈر سىجاڭ شەھەردە ئاھالە كۆپلۈكىنى، ئۇرۇش بولۇپ قالسا، كۆپ ئادەم قىرىلىپ كېتىش خەۋپى بارلىقىنى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، چولاق زىخۇي بىلەن مەسلىھەتلەشمىسە بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى توستى. ئەمما ئوسمانبەگ ئەتىسىلا قەشقەر شەھىرىگە تېگىپ، دوتەي يامۇلىدىن باشقا ھەممە يەرنى ئىگىلەپ بولۇپ، دوتەي يامۇلغىمۇ تېگىش قىلىدىغان چاغدا، تۆمۈر سىجاڭ ئۇنى باشباشتاقلىقتا ئەيىبلەپ قاتتىق كايىدى ۋە دوتەي يامۇل مەسىلىسىنى چولاق زىخۇي بىلەن بار مەسلىھەت تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلماقچى بولدى. ئۇ چاغدا مەنمۇ شۇ پىكىردە ئىدىم.

چۈنكى، بۇ كۈنلەردە ھاجىم بىلەن ماجۇڭيىڭ ئىتتىپاقداش بولغانلىقى

① سوغۇن — ئاتۇشتىن ئۈچتۇرپانغا بارىدىغان يول ئاغزىدىكى تار جىلغىغا جايلاشقان مۇھىم ستراتېگىيىلىك ئورۇن.

ۋەجىدىن چولاق زىخۇينىڭ رايىغا باقمىسا بولماس ئىدى . ئۇ كۆنلەردە چولاق زىخۇيىنىڭ مادوتەي بىلەن تىلى بىر ئىكەنلىكى ئۇخلاپ چۈشىمىزگىمۇ كىرمەپتۇ . شۇ ۋەجىدىن ئۇ نىمە دىسە ، شۇنىڭغا ماقۇل دەپتىمىز . ئوسمان لۈكچەك مىجەز بولسىمۇ ، بىزدىن ھوشىيارراق ئىكەن ، ئۇ بىر نىمىنى سەزگەندەك بىزنىڭ قارارىمىزغا قارشى چىقتى . ئەمما تۆمۈر سىجاڭ چولاق زىخۇيىغا بولغان ئەقىدىسىدىن يانمىدى . نەتىجىدە ھەممە ئىشلار چولاق زىخۇيىنىڭ رايى بويىچە بولدى . يەنى ما دوتەي ھەممە چېرىكلىرىنى چولاق زىخۇيىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ، ئۆزىمۇ ئۇنىڭ بىلەن يېڭىشەھەرگە چىقىپ كەتتى . يېڭىشەھەردىكى ھۆكۈمەت چېرىكلىرىنى چولاق زىخۇي ئۆز سېپىگە قوشۇۋالدى . پەقەت يېڭىشەھەر ئامبىرىدىكى قورال - ياراغ ۋە ھەربىي مەنقۇلاتنى ئىككى تەرەپ تەڭ بۆلۈشۈپ ئالىدىغان بولدۇق . ئەمما ، بۇمۇ كېيىن قۇرۇق گەپ بولۇپ قالدى . توقسۇندىن ئۈچ يۈز چېرىك بىلەن كەلگەن چولاق زىخۇي ئەمدى بىر مىڭ بەش يۈز كىشىلىك ، قورالى خىلى مۇنتىزىم قوشۇنغا ئىگە بولۇپ قالدى . مانا شۇ ۋەقەلەردىن كېيىن ئوسمان بىلەن تۆمۈر سىجاڭ ئارىسىغا سوغۇقچىلىق چۈشتى . تۆمۈر سىجاڭ ئوسماننى گەدەنكەش ، قارام ، ھەتتا مېنىڭدىن سىجاڭلىقنى تالىشىدىغان يامان نىيىتى بار دەپ ئەيىبلەيدۇ . ئوسمان بولسا ، تۆمۈر سىجاڭنى دوست - دۈشمەننى پەرق ئېتەلمەيدىغان سامان قورساق ، قورقۇنچاق ، مەنسەپپەرەس دەپ يامانلايدۇ . ئەلھال بۇ كۈنلەردە ئوسماننىڭ مىڭدىن ئوشۇق ئادىمى بار . ئۇ تۆمۈر سىجاڭغا قاراشلىق بىر مىڭ بەش يۈز ئادەم بىلەن بىرلىكتە يېڭىشەھەرگە تېگىش قىلىشنى نەچچە قېتىم ئېيتتى . ئەمما تۆمۈر سىجاڭ ئۇنداق قىلساق ، ھاجىم بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا دەخلى يېتىدۇ دەپ ئۇنىمىدى . شۇ ئارىدا ھاجى ئاكامنىڭ ماجۇڭيىڭدىن ئايرىلىپ ، شېڭ شىسەي بىلەن پۈتۈم تۈزگەنلىكى ۋە بۇ پۈتۈمنىڭ مەزمۇنى ھەققىدە شۇرالار ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدىن ئېنىق ئاڭلىغانلىرىمنى تۆمۈر سىجاڭغا ئېيتىپ ، ئۇنى ئاگاھلاندۇردۇم . ئەمما ، ئۇ : «مۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ، بۇ

ئۇرۇسلارنىڭ تاپقان گېپى» دەپ بۇنىڭغا ئىشەنمىدى. ئەكسىچە، «يېڭىشەھەر مەسىلىسىنى باقى قالدۇرۇپ، ھاجىملارغا ياردەم كۈچ ئەۋەتىش لازىم» دېگەن گەپتە چىڭ تۇرۇۋالدى. ئوسمان بولسا، «بېقىنىمىزدىكى دۈشمەننى يوقاتماي تۇرۇپ، بىر قىسىم كۈچنى ھاجىم تەرەپكە ياردەمگە ئەۋەتىۋەتسەك، قەشقەرنى ساقلاپ قېلىش تەس» دەپ تۆمۈر سىجاڭنىڭ گېپىگە قولاق سالمىدى.

شۇنداق ۋەج - سەۋەبلەر تۈپەيلى تۆمۈر سىجاڭ بىلەن ئوسماننىڭ ئارىسىدىكى زىددىيەت بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتتى، خۇسۇسەن تۆمۈر سىجاڭ بىر تۇر-كۇم موللا - ئىشان ۋە بايلارنىڭ بەزمە - سۆھبەتلىرىدىكى شېرىن سۆز ۋە نازۇ - نېمەتلەرگە غەرق بولۇپ كېتىپ، ئەسكىرىي تەلىم ئىشلىرى بىلەن كارى بولماي يۈرگەننىڭ ئۈستىگە، ئابدۇرېھىم بايۋەچچە بىلەن ئابدۇللا بايۋەچچىگە ئوخشاش بايلارغا تۆەنجاڭلىق مەنسىپىنى بېرىپ، ئۇلارنى ئەسكەر تۇتۇش ئىمتىيازىغا ئىگە قىلدى. ئۇلار ئەسكەر ئېلىش باھانىسى بىلەن ئۆز يانچۇقىنى توشقۇزۇش بىلەنلا قالماي، قوشۇننىڭ ساپاسىنى چۈشۈرۈۋەتتى. باج، ئالۋان - ياساق، غەللە - پاراق ئىشلىرى بۇرۇنقى قائىدە بويىچە مەلۇم ئادەملەرگە كۆتۈرە بېرىلدى. بۇ ھەقتە ھېچكىمنىڭ گېپىنى ئاڭلار ئەمەس.

ئوسمانغا كەلسەك، ئۇ غەيرەت - جاسارەتلىك، سەزگۈر ۋە جەڭ مەيدانىدا قورقۇمسىز بولسىمۇ، ئۆزى تەرسا، ناھايىتى قارام ۋە مەنمەنچى. ئۇنىڭ شېرىكلىرىنىڭ تولىسى روسىيە ئىنقىلابىدىن كېيىن، ئەنجان تەرەپتىن قېچىپ ئۆتكەن كاللىكېسەر باسمىچىلار ئىكەن. ھە دېسىلا قونچىدىن پىچاق چىقىرىشىدۇ.

چولاق زىخۇينىڭ كىملىكى ھەر بىرلىرىگە ئايدەك روشەن. ئۇ ماجۇڭ-يىڭنىڭ بىزگە ئەگىشىۋالغان كۆلەڭگىسى. ئەمدىلىكتە بولسا، ئۆزىنى ئاشكارىلاش ئالدىدا تۇرغان يالماۋۇز ئالۋاستى. ئۇنىڭ قولىدىن ھەرقانداق يامانلىق كېلىدىغانلىقى كۆزۈمگە كۆرۈنۈپلا تۇرۇپتۇ.

بۇ غەداي، قوناق ئىككى تاش ئارىسىدا يەنچىلىپ ئۇن بولىدۇ. مەن بولسام مۇشۇنداق ئۈچ تاش ئارىسىدا خۇن بولۇپ كېتىۋاتىمەن. قولۇمدىن

ھېچنېمە كەلمەيدۇ . گېپىم ھېچكىمگە ئۆتمەيدۇ . شۇ ۋەجىدىن ئاكاڭ كىمنى ئالسا ، يەڭگەڭ شۇ دەپ ، مادارا يولنى تۇتۇشقا مەجبۇر بولۇپ قالدىم . ئاقىۋەتنىڭ نېمە بولۇشى ئاللانىڭ ئۆزىگە مەلۇم .

ئىككىنچى ئەھۋال : بىزنىڭ ۋاقىپ بولۇشىمىزچە ، بۇ يىل يەنى (1933 - يىل دېمەكچى . ئا) 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەت دېگەن كىشىنىڭ باشچىلىقىدا خوتەن قارىقاشتا مۇستەبىت ھۆكۈمەتكە قارشى قوزغىلاڭ باشلىنىپ ، ئۇزۇن ئۆتمەي خوتەن دىيارىنىڭ ھەممە يېرىگە يېيىلىپتۇ . 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى خوتەنلىكلەر ئۆز ئالدىغا بىر ھۆكۈمەت قۇرۇپتۇ . بۇ ھۆكۈمەتنىڭ نامى «ھۆكۈمىتى ئىسلامىيە خوتەن» ، بايرىقى «ياردەم ئاللادىن ۋە غەلىبە پات يېقىندا بولىدۇ» دېگەن ئايەت كەرىمە يېزىلغان ئاي - يۇلتۇزلۇق كۆك بايراق ئىكەن . مۇھەممەت نىياز ئەلەم دېگەن كىشى ھۆكۈمەت باشلىقلىقىغا ، سابىت داموللا دېگەن كىشى باش مەسلىھەتچى ۋە شەيخۇلئىسلاملىققا ، مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەت باش قوماندانلىققا سايلىنىپتۇ . سابىت داموللام ئەسلى ئاتۇشلۇق كىشى بولۇپ ، تۈركىيە ، ئەرەبىستان ، مىسىر ۋە ھىندىستان تەرەپلەرنى كۆرگەن ، شۇنداقلا بىرقانچە كىتابلارنى تەلىق قىلغان زور ئالىم ئىكەن ; مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەت خوتەننىڭ ئەڭ مۆتىۋەر كىشىلىرىدىن بولۇپ ، ئۆزى چوڭ ئۆلىما ھەم ئەل - يۇرت ئىچىدە زور ئابروي ساھىبى ئىكەن . بۇ ئادەم قوزغىلاڭدىن ئىككى يىل مۇقەددەم ئەھۋال ئۇقۇپ كېلىش ئۈچۈن ئالتىشەھەر ، تۇرپان ، ئۈرۈمچى ، ئىلى ، چۆچەك تەرەپلەرگە ساياھەتكە بېرىپ ، غۇلجىدا سابىت داموللام بىلەن ئۇچراشقان ھەمدە مەلۇم پىكىر بىرلىككە كەلگەن . شۇ سەۋەبلىك سابىت داموللا ھەرەمدىن ھىندىستان ئارقىلىق ئۇدۇل خوتەنگە كېلىپ ، مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەت قۇرغان يوشۇرۇن تەشكىلاتقا كىرىپ ، قوزغىلاڭغا بىۋاسىتە ئىشتىراك ئەتكەن . ئەلھال بۇ كۈنلەردە پۈتكۈل خوتەن دىيارى شۇ ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ ئىدارىسى ئاستىغا ئۆتۈپ بوپتۇ . ھازىر ئۇلارنىڭ ئازراقى مىلتىق ۋە مۇتلەق كۆپ قىسمى قىلىچ - نەيزە ، تاياق - توقماق بىلەن قوراللانغان ئىككى تۈمەنگە يېقىن ئەسكىرى بار

ئىكەن . بۇ ئەسكەرلەر ھۈنەرۋەن ، كاسىپ ، دېھقان ، مەدىكار ۋە مەدرىسە تالىپلىرىدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ ، بېشىغا قىزىل ياكى يېشىل سەللە ئوراپ ، ئۇزۇن چاچ قويىدىكەن . ئۇلارمۇ ھەممە پىدائىيلىرىمىزغا ئوخشاش «ئۆلسەك شېھىت ، قالساق غازى» دېگەن ئەقىدىدە بولغانلىقى ئۈچۈن جەڭدە ناھايىتى پىداكار ئىكەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇزۇن ئۆتمەي قاغىلىق بىلەن يەكەننىمۇ قولغا كىرگۈزۈپ ، پوسكامغىچە يېتىپ كەلدى . ئەز جۈملە خوتەن سەردارلىرى قەشقەر يېڭىشەھەرنى تۇنگانلاردىن ئازاد قىلماق نىيىتىدە ، قەشقەرگە قوشۇن ئەۋەتىش قارارىغا كېلىپ ، بۇ خۇسۇستا تۆمۈر سىجاڭغا ۋەكىل ئەۋەتكەنىدى . مەلۇم بولۇشىچە ، ئۇلارنىڭ مەزكۇر قارارغا كېلىشىگە سابىت داموللىنىڭ قەشقەر دىيارىنى خوتەن ھۆكۈمىتى ئىدارىسىگە كىرگۈزۈش مۇددىئاسى ھەمدە تۆمۈر سىجاڭدىن رەنجىگەن قەشقەر ئەربابلىرىنىڭ ئۇ كىشىنى قەشقەرگە كېلىپ ، ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشقا قىلغان دەۋىتى سەۋەب بولغانىمىش . تۆمۈر سىجاڭ بۇنىڭدىن ۋاقىپ بولۇپ ، سابىت داموللىنىڭ قەشقەرگە كېلىشىگە نارازىلىق بىلدۈرگەن بولسىمۇ ، سابىت داموللا بىلەن شامەنسۇر (يەنى مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەتنىڭ ئىنىسى) ئىككى مىڭچە ئادەمى بىلەن قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ كەلدى ۋە شەھەر ئاھالىسى تەرىپىدىن قىزغىن ئىستىقبال قىلىندى . بۇ ھال تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئەندىشىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى . شۇ ۋەجىدىن ئۇلارنى نەزەربەنت قىلىپ ، ئادەملىرىنى قورالسىزلاندۇرۇپ ، قەشقەردىن قوغلاپ چىقاردى . ئەلەلئاخىر ، تۆمۈر سىجاڭ بىلەن خوتەن ھۆكۈمىتى ئارىسىدا قاتتىق زىددىيەت پەيدا بولۇپ ، قان تۆكۈشمەك خەۋپى قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدا تۇرماقتا ، بۇنىڭ ئاقىۋىتى ئاللانىڭ ئۆزىگە مەلۇم .

ئۈچىنچى ئەھۋال : سابىت داموللا مەسىلىسى . ئۇ نەزەربەنت قىلىنغاندىن كېيىن ، مەن تەسەللى بېرىش ۋە ئۇنى قەشقەر دىيارىنى خوتەن ھۆكۈمىتى ئىدارىسى ئاستىغا كىرگۈزۈش پىكرىدىن ياندۇرۇش نىيىتىدە ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلەشتىم . سۆھبەت ئەسناسىدا ، ئۇ ئۆز پىكرىدىن يېنىش ئورنىغا

ئۆزىنىڭ تارىخ ۋە ھازىرقى دۇنيا ئەھۋالىدىن خەۋەردار، ۋەتەن - مىللەت ئىستىقبالىغا غەمغۇۋار ھەممە ئۆزى توغرا دەپ ئېتىقاد قىلغان مەسلىكىدە بەر قارار ئىكەنلىكىنى بايان ئەيلەپ، ئاخىرقى غايىسى «ھۆكۈمىتى ئىسلامىيە خوتەن» بىلەن ئىتتىپاقەن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرماق ئىكەنلىكىنى ئاشكارا جاكارلىدى. ئەز جۈملە، تۆمۈر سىجاڭ بىلەن ئىككىمىزنى بۇ ئىشتا ھەمكار بولۇشقا دەۋەت ئەتتى. مەن بۇ غايىنىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغان خام خىيال ئىكەنلىكىنى ئېيتىشىم بىلەن داموللام بۇنىڭغا دەلىل - ئىسپات تەلەپ قىلدى. مەن بىرىنچىدىن، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ بۇنىڭغا يول قويمايدىغانلىقىنى، ھازىرلا ئەمەس، تارىختا (مەسىلەن «بەدۆلەت» دەۋرىدىمۇ) يول قويمىغانلىقىنى، مۇبادا مەركەزنىڭ رايىغا باقمىغاندا، زور كۆلەملىك قانلىق پاجىئە سادىر بولىدىغانلىقىنى ئېيتتىم؛ ئىككىنچىدىن، قوشنىمىز شۇرالار ئىتتىپاقىمۇ يول قويمايدۇ دېدىم. چۈنكى، بىز مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ قالساق، شۇرالار ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوشما جۇمھۇرىيەتلىرىمۇ مۇستەقىللىك دەۋاسى قىلىپ قوپىدۇ. بۇ ھال شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ بېشىغا ئېغىر سىياسىي بوھران كەلتۈرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇنداق بىر مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇش ئۈچۈن، مەلۇم خارجى ئەلنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ھىمايىسىگە موھتاج بولىمىز. شۇرالار ھۆكۈمىتى بىزنىڭ مۇستەقىل بولۇشىمىزنى خالىمايدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ خىل ياردەمنى باشقا بىر ئەلدىن، مەسىلەن، ھىندىستان ئارقىلىق ئەنگلىيىدىن ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئىنگلىزلار ھېچقاچان بىكارغا ياردەم بەرمەيدۇ. شۇ باھانىدە بىزنىڭ يۇرتىمىزغا پۇتىنى تىقىۋالىدۇ، ئىنگلىز تەسىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى شۇرالار ھۆكۈمىتى تېخىمۇ خالىمايدۇ. ھەتتا پادىشاھ رۇسىيىسىمۇ خارجى ئەللەر بىلەن ئالاقىسى بولغان «بەدۆلەت» نىڭ مەۋجۇدىيىتىنى خالىمىغان. شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ قۇمۇل ئىنقىلابىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىدىكى مەقسىتىمۇ بىزگە مۇستەقىللىك ئېلىپ بېرىش ئەمەس، ئۇلار ماجۇڭيىڭنىڭ شۇم ئايىغى ئارقىلىق ياپون تەسىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيدۇ. مانا شۇ سەۋەبلەر

تۇپەيلى ، بىزنىڭ مۇستەقىل دۆلەت بولۇشىمىزغا ھەممىدىن ئاۋۋەل شۇرالار ھۆكۈمىتى قارشى چىقىدۇ . مۇبادا تەقدىر يار بېرىپ ، شۇنداق بىر دۆلەت دۇنياغا كېلىپ قالسا ، شۇرالار ھۆكۈمىتى ئۇنى ئۆز قولى بىلەن ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلىشى مۇقەررەر ؛ ئۈچىنچىدىن ، بىزنىڭ ئىنقىلاب قىلىشتىكى ئەسلى مەقسىتىمىز ــ شىنجاڭنى جۇڭخۇا مىنگودىن ئايرىپ چىقىپ مۇستەقىل بىر دۆلەت قۇرۇش ئەمەس . پەقەت مۇستەبىت زالىم ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ ، مىللىي ئازادلىق ۋە تەڭلىككە ئېرىشىش ، ئەھلى پۇقرانى يەرلىك زوراۋانلارنىڭ جەبىر - زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ، ئىنسانىي ھوقۇقىغا ئېرىشتۈرۈش ئىدى . يولباشچىمىز ھاجى ئاكام «مېنىڭ مەقسىتىم ئۆز ئائىلەمگە بىر پادىشاھلىق قۇرۇش ئەمەس ، باشقىلارنىڭمۇ ئۇنداق قىلىشىغا يول قويمايمەن» دەپ بىرنەچچە قېتىم جاكارلىغان ؛ تۆتىنچىدىن ، قۇمۇلدا باشلانغان ئىنقىلابنىڭ شارايىتىدىن جىڭ شۇرېن ئىستىبدات ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلۇپ ، يېڭى بىر ھۆكۈمەت مەيدانغا كەلدى ھەمدە بۇ ھۆكۈمەت شىنجاڭدا مىللەتلەر باراۋەرلىكى ، خەلقچىللىك ، ئەھلى پۇقرانىڭ ھوقۇقىنى قوغداش سىياسىتى يۈرگۈزۈشكە كاپالەت بەرگەنلىكى ئۈچۈن ، شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ رەسمىي ۋەكىلى ئىشتىراكىدا ھاجىم بىلەن شېڭ دۇبەن ئوتتۇرىسىدا جىمسار پۈتۈمى ئىمزالىنىپ ، شىنجاڭ مەسىلىسىنىڭ ھەل بولۇشىغا ئاساس بەرپا بولدى . شۇنىڭغا قارىماي ، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرىمىز دېسەك ، جىمسار پۈتۈمى بىكار قىلىنىپ ، شېڭ دۇبەن بۇ تەرەپلەرگە چوقۇم ئەسكەر تارتىدۇ . ھەتتا ۋەزىيەت تەقەززاسىدىن ئۆزىنىڭ رەقىبى ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ ئېلىشىمۇ ئېھتىمالدىن خارج ئەمەس . بۇنىڭ ئاقىۋىتى تېخىمۇ يامان بولىدۇ . مانا شۇ سەۋەبلەر تۇپەيلى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇشنى خام خىيال دەيمەن .

داموللام مېنىڭ بۇ گەپلىرىمنى ئاڭلاپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى ۋە مۇنداق دېدى : «سىلى بۇ گەپلىرى بىلەن تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغىلى بولمايدۇ دېمەكچى ، شۇنداقمۇ ؟ ھالبۇكى ، تۇخۇمنىڭ دەردى بولمىسا ، تاشقا

ئۆرۈلمايدۇ. سىلى ئوقۇمۇشلۇق كىشى بولغانلىرى بىلەن تېخى ياش ئىكەنلا. كۆڭۈللىرىگە كەلمىسۇن بېگىم، سىلى تارىختىن، خۇسۇسەن مەزلۇم مىللەتلەرنىڭ ئازادلىق يولىدىكى كۈرەش تارىخىدىن خەۋەرسىز ئوخشايلا. ھەرقانداق ھەقىقەت باشتا خام خىيال، ھەتتا ئەپسانە بولۇپ كۆرۈنىدۇ. بارا - بارا ئەمەلىيەتكە ئايلىنىدۇ. مەسىلەن، «مىڭ بىر كېچە» ھېكايىلىرىدىكى «ئۇچار گىلەم» بۇگۈن بىپايان سامادا پەرۋاز قىلىۋاتقان ئايروپىلانغا، «تۆمۈر بېلىق» بۇگۈن تۇپسىز بەھر - ئوكيانلاردا ئۈزۈپ يۈرگەن كېمە - كاراپلارغا ئايلاندى. مەزلۇم مىللەتلەرنىڭ زۇلۇمدىن قۇتۇلۇپ، ئەركىن، ئازاد ۋە مۇستەقىل ياشاش ئارزۇلىرىمۇ باشتا خام خىيالدەك كۆرۈنۈشى مۇمكىن. ئەمما، ئاخىر بەتەھقىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. بىزنىڭ مۇستەقىل بولۇشىمىزغا مەركىزىي ھۆكۈمەت يول قويمايدۇ، دېدىلە. ئەجەبا، تاشقى موڭغۇلدا موڭغۇلىستان خەلق جۇمھۇرىيىتى بەرپا بولغىنىغا يول قويغان مەركىزىي ھۆكۈمەت بىزنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشىمىزغا نېمە ۋەجىدىن يول قويمايسۇنلەر؟ ئېھتىمال، مەركىزىي ھۆكۈمەت موڭغۇللارنىڭ خاقانى چىننىڭ ① قەدىمكى چېگرا - ھۇدۇدى بولمىش سەددىچىن سىرتىدىكى زېمىندا ياشىغان ۋە تارىختا بۈيۈك سۇلالىلەر قۇرغان بىر مىللەت ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتمىشتۇر. ھالبۇكى، بۇ جەھەتلەردە بىزمۇ موڭغۇللارغا ناھايىتى ئوخشايمىز. شۇنداق ئىكەن، مەركىزىي ھۆكۈمەت بىزگىمۇ شۇنداق نەزەردە قارىشى لازىم. تارىخىي تەرەققىياتلار جەريانىدا، جاھان خەرىتىسىدە مەلۇم ئۆزگىرىشلەر بولۇپ تۇرغانلىقى راست. ئەمما لېكىن، ھەر بىر مىللەتنىڭ ئاللاتائالا ئاتا قىلغان، يەنى ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئانا يۇرتى بولىدۇ. ھەر بىر مىللەت ئۆز ئانا يۇرتىنىڭ ئىگىسى بولۇشقا ھەقلىق. بىز پەقەت ئۆز ئانا يۇرتىمىزنىڭ ئىستىقلالىيىتىنى تەلەپ قىلىۋاتىمىز، خالاس! بۇنى مەركىزىي ھۆكۈمەت چۈشىنىدۇ دەپ ئويلايمەن. سىلى شۇرالار ھۆكۈمىتى بىزنىڭ ئىستىقلال دۆلەت بولۇشىمىزنى خالىمايدۇ دەيدىلا. تاشقى

① ئۆز زامانىسىدا بەزى ئىسلام ئەللىرى جۇڭگونى «خاقانى چىن» دەپ ئاتايتتى.

موگغۇلنىڭ ئىستىقلال دۆلەت بولۇشىغا ياردەم قىلغان شۇرالار ھۆكۇمىتى ئەمەسمۇ ؟ مەزلۇم ئەللەرنىڭ ئازادلىقىغا ياردەم بېرىشنى شوئار قىلغان شۇرالار ھۆكۇمىتى بىزگە كەلگەندە بۇ شوئارنى مەنسۇق قىلسا ، جاھان ئالدىدا ئۆز ئابرويىنى ئۆزى پايمال قىلىپ قويامدۇ ؟ شۇرالار ھۆكۇمىتى ئىسلام دىنىنىڭ كوممۇنىزم بىلەن چىقىشالمايدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ، بىزگە ياردەم بەرمەسلىكمۇ مۇمكىن . ئۇ ھالدا بىز ئىنگلىزلاردىن ياردەم سوراشقا مەجبۇر بولۇپ قالساق ، ئۆزىمىزنىڭ تەقدىر چۇلۋۇرىمىزنى ئۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويغىلى بىز ئەخمەقمىدۇق ! خوجىنىياز ھاجىغا كەلسەك ، ئۇ كىشى ئىككى ئىشنى خاتا قىلدى . يەنى ، ئىنقىلابنىڭ دەسلەپىدىلا ماجۇگىيگنى چىللاپ چىقماسلىقى ، كېيىن شېڭ دۇبەن بىلەن پۈتۈم تۈزمەسلىكى لازىم ئىدى . ھاجىم ماجۇگىيگنى چىللاپ چىقىش بىلەن بۆرىنى قوتانغا باشلىغان بولسا ، شېڭ دۇبەن بىلەن پۈتۈم تۈزۈپ ، ئۆزىنىڭ پۇتىغا كىشەن سېلىۋالدى . دېمەك ، ھاجىم ئالداندى . لازىم تاپسىلا مېنىڭ بۇ گەپلىرىمنى ھاجىغا يەتكۈزۈپ قويسىلا يامان بولمايدۇ . ئەمما ، شۇنى ھەم ئېزاھلاپ قويسۇنلاركى ، ھاجىم بىزنىڭ يولباشچىمىز ، بىز ھاجىمنىڭ قەشقەر دىيارىغا تېزرەك قەدەم تەشرىپ قىلىشىغا مۇنتەزىرمىز »

ئەھۋال شۇ . مەن ھەرقانچە ئىجتىھات قىلىپ كۆرسەممۇ ، سابىت داموللىنى ئۆز پىكرىدىن قايتۇرۇشقا ئاجىزلىق قىلىپ قالدىم . بۇ ئادەم ئۆز مەسلىكىدىن ياندىغاندەك ئەمەس .

شۇ ئارىدا مەركەزنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىگە كۆڭۈل بۆلۈپ ، مەخسۇس ئەلچى ئەۋەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ ①، تۆمۈر سىجاڭ قاتارلىق مەسلەكداشلىرىمىز بىلەن با مەسلىھەت ھاجى ئاكام باشلىق ھەممە يۇرت چوڭلىرى نامىدىن

① شۇ چاغدىكى مەركىزىي ھۆكۇمەت شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈپ مەسىلىنى تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىش ئۈچۈن ئەركانى ھەرب (باش ھەربىي شتاب) نىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك كاتىپى خۇاڭ مۇسۇڭنى 1933 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ بېشىدا ئۈرۈمچىگە ئەۋەتكەن ، بۇ يەردە شۇ ئىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

مەركىزىي ھۆكۈمەت رەئىسى لىن سىلىڭ جۇشى بىلەن ھەربىي ئىشلار باشلىقى جياڭ ۋېيىۋەنجاڭغا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەركەزدىن ئايرىلماسلىق رايىنى ئىزھار ئەيلەپ ۋە ياردەم سوراپ تېلېگرامما يوللىدۇق . 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى مەركەزنىڭ بىزنى تەقدىرلىگەن ھەمدە شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئىرادىسى ئىزھار قىلىنغان جاۋاب تېلېگرام كەلدى .

كەمىنىلىرى ھەقىقىي ئەھۋالنى ھەر بىرلىرىگە ۋاقتىدا مەلۇم قىلىشنى ئۆزۈمنىڭ مەسئۇلىيىتى دەپ بىلىپ ، يۇقىرىدىكى مەلۇماتنى يازدىم ۋە بەزى مۇلاھىزىلىرىمنىمۇ ئىزھار قىلىپ ئۆتتۇم . مەمەدانلىق قىلىپ قويغان بولسام مېنى مائاپ قىلۇرلا . ھەر بىرلىرىدىن ئىلتىماسىم شۇلكى ، مۇشۇنداق ئەھۋالدا يەنە ئۇ تەرەپلەردە ماجۇگىيىڭ بىلەن ئاۋارە بولماي ، مەزكۇر مەكتۇپ تەگكەن ھامان تېزدىن قەشقەر تەرەپكە يۈزلەنگەيلەر . سەپەرلىرى قانچە كېچىكسە ، بۇ تەرەپلەردىكى ئەھۋال شۇنچە يامانلىشىدۇ ، ھەتتاكى كۈتۈلمىگەن ئېغىر ئاقىۋەتلەر بەتەھقىق يۈز بېرىپ قالىدۇ ، ۋاللاھۇ ئەلەم بىساۋاب .

3

بۇ خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەن سورۇننى ئېغىر سۈكۈنات باستى . ئادەملەرنىڭ ئاپتاپتا قارىداپ كەتكەن چىرايلىرىدا ئاللىقانداق چۈشىنىكسىز ئىپادە ئىزلىرى قېتىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى . ھاجى ئۆزىنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان نەمەت خەلپەتنىڭ قولىدىن خەتنى ئېلىپ ، ئۇ يەر - بۇ يېرىگە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاچ ، بىردىنلا ئاغزىنى بۇزدى :

— نېمە قىلىپ يۈرىدۇ بۇلومودىلار ، ئىشنى بۇزۇپ ؟! ئورۇق ئۇيغا يوغان مۈڭگۈز دەپ ، سابىت داموللا دېگىنى بۆلەكلا بېشى يوغان بىر نېمىكەنغۇ . ھېچنېمىدە ھېچنېمە يوق ، بىر نېمە ئىستان قۇرىمىش تېخى . تۆمۈر دېگەن ھارۋىكەشنى خېلى ئادەم دەپتىكەنمەن ، بىر پارچە پوق ئىكەنغۇ .

— پۇلى يوق ئاشىق ، تەييارغا مەشۇق دەپ ، بۇ بىر نېمىلەرنى قارىـ مامدىغان تېخى ، — دېدى سالى دورغا ھاجىنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — قان كېچىپ ، جان بېرىپ يۈرۈپ ئىشنى بىز قىلساق ، ھېلىتىنلا مەنسەپنىڭ كويىغا چۈشكىنىنى ! شۇمۇ گەپ بولدىمۇ زە ! مەنغۇ خەتتىكى گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇقۇپ كېتەلمىدىم ، ئەمما زە ، يۇنۇس بەگنىڭ ھەق گەپ قىلىۋاتقىنىنى چۈشىنىۋاتىمەن . توقسۇنغا بېرىپ تۇنگان بىلەن سوقۇشىمىز دېمەي ، ئەتىلا قەشقەرگە ئاتلىنايلى ھاجىم .

— توغرا ، توغرا ، ئەتىلا ئاتلىنايلى ! — دەپ چۇرۇلداشتى كۆپچىلىك .

— ئۆزلە نېمە دەيدىلا ؟ — دېدى ھاجى ، گەپ - سۆز قىلماي قاپىقىنى سېلىپ ئولتۇرغان مەھمۇت مۇھىتىغا قاراپ .

— دورغام توغرا ئېيتتى ، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى ، — قەشقەر شۇنچە مالىماتاڭ بولۇۋاتقان يەردە ، توقسۇنغا بېرىپ نېمە قىلىمىز ؟ يۇنۇس بەگ ئۆزىنىڭ خېتىدە ھېلىقى چولاق زىخۇينى ماجۇڭيىڭنىڭ قەشقەردىكى كۆلەڭگىسى ، يالماۋۇز ئالۋاستى دەپتۇغۇ . ئاگال شۇنى يوقاتمىساق بولماس ، ئۇنىڭ ئۈستىگە خوتەنلىكلەر بىر سۇلتان ، قەشقەرلىكلەر بىر نېمە ئىستان بولىمىز دەپ ئىشنى بۇزۇۋاتقاندا ، ئۆزىمىز قول قويغان جىمسار پۈتۈمى بويىچە ئىش قىلمىساق بولامدۇ ھاجى ئاكا ؟!

— توغرا ، توغرا ، — دېيىشتى يەنە كۆپچىلىك .

— سىز نېمە دەيسىز ؟ — دېدى ھاجى ، قاسىم ئەپەندىگە قاراپ . يارىدار قاسىم ئەپەندى ئاغىغا يۆلىنىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى . ھاجىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىش بىلەن قەددىنى رۇسلاپ مۇنداق دېدى :

— يۇنۇس بەگ ئوقۇمۇشلۇق ئادەم بولغاچقا ، ۋەزىيەتنى ئىنچىكە مۇلاھىزە قىلغان . ھەر قايسىلىرىنىڭ گەپلىرىمۇ توغرا ، بىراق ، بىز قازاقلاردا :

«مىلتىق بېرىپ ئۆگەتتىم ، مەرگەن بولۇپ مېنى ئاتتى ،
كۈچۈك ئىدى ئىت ئەتتىم ، ئاياغىمنى قاناتتى» دېگەن گەپ بار .

ئۆزىمىز چىللاپ چىققان ماجۇگىينىڭ جىمساردا بىزگە نېمىلەرنى قىلمىدى ؟ تېخى بىر نەچچە كۈن بۇرۇنلا ئۇششاقتالدا بىزگە ئوق ئاتقانلار يەنە شۇ ماجۇگىيىڭىنىڭ چېرىكلىرى ئەمەسمۇ ؟ قەشقەر تەرەپكە ماڭغۇچە بۇ غالجىر ئىتنىڭ تۇمشۇقىنى قانىتىپ قويمىساق، ئارقىمىزدىن كېلىپ، بىزنىڭ ئايغىمىزنى قانىتىدۇ.

— مانا بۇ گەپ جايىدا بولدى، ئىت ئۇرغۇچىغا ئامراق دېگەن گەپ بار، دېدى ھاجى، — مەن توقسۇنغا بېرىپ، ئۇ لوموداللارنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ قويمىغۇچە، قەشقەر تەرەپكە ماڭمايمەن.

شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى. ھاجى بىلەن قاسىم ئەپەندىدىن باش-قىلار قاش-قاپىقى سېلىنغان ھالدا جىم-جىم تارقىلىشقا باشلىدى. مەھمۇت مۇھىتى قاسىم ئەپەندىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ئۇنىڭغا يەر ئاستىدىن قاراپ ھومىيىپ قويدى. ھەممىدىن كېيىن ئۆيدىن چىقىپ كېتىۋاتقان تۇرسۇن دولان تېخى ھەممە ئىشنىڭ تېگى-تەكتىگە تولۇق چۈشىنىپ يې-تەلمىگەن بولسىمۇ، ياش يىگىتلەرگە خاس ساددىلىق بىلەن قاسىم ئەپەندىگە ئەجەبسىنىپ قاراپ قويدى. قاسىم ئەپەندى بولسا، كۆزلىرىدىكى مەمنۇنلۇق ئىپادىسىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن بولسا كېرەك، دەرھال يەرگە قارىۋالدى. ئەمما ئۇنىڭ لەۋلىرىدە بىلىنەر-بىلىنمەس بىر تەبەسسۇم ئالامىتى جىلۋە قىلىپ تۇراتتى. چۈنكى، ھاجى بىلەن ماجۇگىيىڭىنىڭ زىددىيىتى قانچە كەسكىنلەشسە، ئەڭ ياخشىسى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىۋاسىتە يۈز بېرىش ئالدىدا تۇرغان قانلىق جەڭلەر قانچە كەڭ ۋە قانچە دەھشەتلىك بولسا، قاسىم ئەپەندى ئۆز زىممىسىدىكى پەۋقۇلئاددە ۋەزىپىنى شۇنچە ئوڭۇشلۇق ئورۇندى-غان ھېسابلىناتتى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى پات ئارىدا توقسۇندا بولىدىغان قانلىق جەڭ بىلەن ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن سالقىن چۈشكەندە پۈتۈن قوشۇن توقسۇن تە-رەپكە ئاتلاندى. پەقەت ھوشۇر كانتو ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى مودەنخان بىلەن ياشىنىپ قالغان يەنە بىر جەڭچى قاسىم ئەپەندى باشلىق ياردارلارغا قاراش

ئۈچۈن قاراشەھەردە قالدى.

ماجۇڭيىڭنىڭ ئەڭ يارامىلىق سەركەردىلىرىدىن ماشىمىڭ بۇ يۈرۈشتىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقىنى ئۈچۈن، توقسۇننىڭ بۇرجاي، يىلانلىق، ئاقتاغ، سىرىقدۆڭ، قوشتېرەك ۋە سۇبېشى دېگەن يەرلىرىنى ئىگىلەپ، غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا تەخمىنەن قىرىق نەچچە كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا سوزۇلغان بىر لىنىيە قۇرۇۋالغانىدى. بۇ يەرلەر مۇداپىئەلىنىشكە ئەپلىك بولغاننىڭ ئۈستىگە سۇ مەنبەلىرىگە يېقىن ئىدى. ئۇرۇش ئەنە شۇ يەرلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى غىلىڭ سايدا بولدى. ھاجىنىڭ قوشۇنلىرى سۇ مەنبەلىرىدىن بەك يىراق بولغاچقا، تونۇردەك قىزىپ كەتكەن غىلىڭ سايدا سۇسىز قېلىشنىڭ ئۆزىلا ئۆلۈمگە تەڭ ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ماشىمىڭ چېرىكلىرى سان ۋە قورال-ياراغ جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىدىن تاشقىرى، ھاجىنىڭ قوشۇنىغا قارىغاندا ئالاھىدە مۇنتىزىم بىر قوشۇن ئىدى.

نەتىجىدە يېرىم كۈنگە يەتمەيلا ھاجىمنىڭ قوشۇنى پەرىشان ھالدا قېچىشقا مەجبۇر بولدى. ماشىمىڭ چېرىكلىرى ئۇلارنى ئازغىبۇلاق تاغلىرىنىڭ ئىچىگىچە قوغلاپ كەلدى. نۇرغۇنلىغان پىيادىلارنىڭ جەسىتى سايدا قالدى. بۇ جەسەتلەرنىڭ كۆپ قىسمى بۇگۈر، كورلا تەرەپتىن كېلىپ قوشۇلغان ۋە ئاساسەن قىلىچ، نەيزە بىلەن قوراللانغان پىيادىلەر قىسمى ئىدى.

ھاجى بىر نەچچە مۇھاپىزەتچىسى بىلەن قوشۇننىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە كېتىۋېتىپ، پات-پاتلا ئاتتىن سەكرەپ چۈشەتتى ۋە مىرول پۈگەننىڭ قولىدىن قول پىلموتىنى ئېلىپ، ئەپلىك بىر يەرگە يېتىۋالاتتى-دە، قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنى بىرئاز چېكىندۈرۈۋېتىپ، يەنە قاچاتتى ۋە پات-پاتلا ساقلىنى سىقىمداپ «ئەستاغپۇرۇللا، ئەستاغپۇرۇللا» دەپ پىچىرلايتتى.

«ئەستاغپۇرۇللا» — بۇ ئەرەبچە ئىبارە، ئادەتتە تەقۋادار كىشىلەر ئارىسىدا، ئاللاغا ئىستىخپار (تۆۋە) ئېيتىپ، گۇناھىنى تىلەش مەنىسىدە، ئاۋام خەلق ئىچىدە بولسا، ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىش، ئاچچىقلىنىش، ھەسرەت - نادامەت چېكىش ياكى پۇشايمان قىلىش مەنىلىرىدە ئىشلىتىلەتتى. باياتىن

بىرى، ھاجىنىڭ بۇ سۆزنى قايسى مەنىدە ئېيتىۋاتقانلىقى ھەققىدە ئېنىق بىر نېمە دېيىش تەس بولسىمۇ، ئۇنىڭ بۇر كۇتىنىڭكىدەك دۇگىلەك كۆزلىرىنىڭ چوغدەك يېنىپ، نېپىز لەۋلىرىنىڭ يوپۇرماقتەك تىترەپ كېتىشلىرى شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكىگە ئاچچىق ئەلەم - ھەسرەتنىڭ يىرىك تىكەنلىرى قاتتىق سانجىلىۋاتقىنىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. ئېھتىمال، ئۇ شۇ تاپتا، شۇنچە يىللاردىن بېرى، جاپا - مۇشەققەتنى بىللە تارتىپ، بىللە قان كېچىپ، جانغا جان، قانغا قان ئۇلاشتۇرۇپ كەلگەن سەپداشلىرىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي، ھەتتا دۈشمەن تەرەپنىڭ مۇداپىئەلىنىش ئەھۋالىدىن قىلچە خەۋەر تاپماي، بۇ جەڭنى باشلاپ، خاتا قىلغانلىقىنى، يەنى بۇ قېتىمقى مەغلۇبىيەتنىڭ باش سەۋەبچىسى ئۆزى بولۇپ قالغانلىقىنى ئەمدى چۈشىنىپ يەتكەندۇ؛ ئېھتىمال، ئۆزىنىڭ شۇ قارام - قەيسەرلىكى كاساپىتىدىن، كېسىك قۇيرۇقلۇق دىقماق ئاتلارغا مىنگەن ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى بوراندەك باستۇرۇپ كەلگەندە، دۈشمەننى ئاتقۇدەك مىلتىقى ياكى مىنىپ قاچقۇدەك ئېتى بولمىغان بىرنەچچە يۈز «ئالتىشەھەرلىك» يىگىتلەرنىڭ سايدا قالغان قانلىق جەسەتلىرى ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈۋاتىدىغاندۇ؟ ئېھتىمال شۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىدىن ئۆتكەن گۇناھ ھېساپلاپ، تۆۋە - ئىستىغفار بىلەن ئىچ - ئىچىدىن كۆيۈپ يېنىۋاتىدىغاندۇ؟ ئېھتىمال، ئۆزىنىڭ سىياسىي كومىسسارى قاسىم ئەپەندىنىڭ زادى قانداق ئادەم ئىكەنلىكىگە چۈشىنەلمەي، ئىچى پۇشۇۋاتىدىغاندۇ! ئەنە شۇنداق سەۋەبلەردىن بولسا كېرەك، ئۇ خېلى كۈنلەرگىچە ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەي، ئىچىنى تىڭشاپ يۈردى.

ئالتىنچى باب

«بالا سەركەردە» تۇرپاندا

> مەن بۇ بوز ئاتقا قارىدىم ۋە سەپسىلىپ چىقتىم.
> بۇ ئاتقا مىنىۋالغان كىشىنىڭ ئىسمى «ئۆلۈم»...
>
> «تەۋرات» رىۋايەتلىرىدىن

شىمال تەرىپى يالقۇنتاغ، غەرب تەرىپى ئىسسىق شامال گۇرۇلدەپ تورىدىغان بىر پارچە غىلىڭ ساي، جەنۇب تەرىپى دېڭىز يۈزىدىن 154 مېتىر تۆۋەنلىكتىكى ئايدىڭكۆل بىلەن قورشالغان تۇرپان شەھىرى بۇ كۈنلەردە تونۇردەك قىزىپ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 50 گرادۇسقا يېتىپ قالغانىدى. شەھەر ئاھالىسىنىڭ كۆپ قىسمى كۈندۈزلىرىنى كېمىر ئۆيلەردە ياكى ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرىدىكى دەل - دەرەخلەر سايىسىدە، كېچىلىرىنى بولسا، ئۆگزىلەردە ئۆتكۈزەتتى. پەقەت شەھەرنىڭ شەرقى شىمالىدىكى قاقاس تاغلار ئارىسىدا چوڭقۇر جىلغىغا جايلاشقان بۇيلۇق ① يېزىسى خۇددى بىر مۆجىزە ماكانى كەبى ئۆزىنىڭ شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان سۈپسۈزۈك سۇلىرى، باراقسان باغلىرى ۋە سالقىن شامىلى بىلەن يۇرەكنى سەگىتىپ، كۆڭۈلگە ئارام، شائىرلارغا ئىلھام بەخش ئېتىپ تۇراتتى. شائىرنىڭ مۇنۇ مىسرالارنى يازغانلى-

---

① بۇيلۇق — «ئۈزۈملۈك» دېمەكتۇر. بۇ سۆزنىڭ ئەسلى «بورلۇق» بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇرچىدا ئۈزۈم ۋە ئۈزۈمدىن ياسالغان ئىچىملىكلەر «بور» دېيىلەتتى. كېيىنچە «ر» تاۋۇشىنىڭ «ي» لىشىشى بىلەن «بورلۇق» بۇيلۇق بولۇپ قالغان.

قىمۇ تاسادىپىي ئەمەس ئىدى :

بىر قەدىمكى توپا تاغ ، ئۈستى قاقاس ،
باغرىدا چاقنار ئىكەن گۈل ئەتىياز .
شۇ قاقاس تاغدىن تامار چىم - چىم بۇلاق ،
مەرۋايىتتەك تامچىسى زەپ پارقىراق .
ئاندا بىر كۆل ، چايقىلار كۆن شولىسى ،
قوينىدا ئالتۇن بېلىقلار جىلۋىسى ...
ئاندا چوغلۇق ، گۈلى رەيھان ، مىرزىگۈل ،
مۇندا ئەترە بىرلە نەركەس ، سەبدىگۈل .
بۇك - باراقسان باغلىرىنى نېمە دەي ،
قايسى تىل بىرلە ئۇنى تەرىپ ئېتەي .
پارقىراپ تۇرغاچ باراڭدا ساپ ئۈزۈم ،
جىلۋىسىدىن ھەر نەپەس تالدى كۆزۈم .
«نېمە بۇ ، ياقۇتمۇ ياكى قەھرىۋا ،
ياكى زۇمرەت . قاشتېشى زەپ دىلرەبا» —
دەر ئۇنى شاخ - شاخىدا كۆرگەن كىشى ،
ئاق ، قىزىل سايىۋا ، بىجاقى ، كىشمىشى .
قىزىرىپ تۇرسا ئانارلىك غۇنچىدەك ،
خۇددى تۇرپان قىزلىرىنىڭ مەگزىدەك .
تامسا شاپتۇل ، ئەنجۈرىگنىڭ شەربىتى ،
جانغا جان قوشسا ئۇنىڭ تەم - لەززىتى .
ئويلىدىم «جەننەت» دېگەن يەر قانچىلىك ؟
بولسا باردۇر ئۇزلۇقى بىر سەنچىلىك .
ئەي گۈزەل بۇيلۇق دېگەن جەننەت ماكان ،
كىم ساڭا بەرمەس كۆڭۈل كۆرگەن ھامان !

ماجۇگىيلىڭ زىنچۇەن جېڭىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، تۇرپان ئويـ
مانلىقىغا چېكىنىپ، تۇرپان شەھىرىنى قارارگاھ قىلغان ۋە بۇ كۆنلەردە
سەرەتان ئىسسىقتا بەرداشلىق بېرەلمەي، ئۆزىنىڭ شتابىنى شەھەردىن ئەنە شۇ
بۇيلۇققا ۋاقتىنچە كۆچۈرۈپ چىققانىدى.

كۆن پېتىپ سالقىن چۈشۈشكە باشلىغان چاغدا، يەگىسىز ئاق كۆڭلەك
كىيىپ، پۇچقاقلىرىنى تىزىغىچە تۇرۇۋالغان ئېگىز بويلۇق، ئاق يۈزلۈك، قا-
رىقاش بىر يىگىت شارقىراپ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا چىرايلىق بىر
بوز ئاتنى سۇغا پىشىلدۇرماقتا ئىدى. ئۇنىڭ بىلەك مۇسكۇللىرى خۇددى
سپورتچىلارنىڭ بولجۇڭ گۆشلىرىدەك كۆبجۈپ تۇراتتى. يىگىت بوز ئاتنى
يۇيىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئاھۇنىڭكىدەك چىرايلىق كۆزلىرىگە پات - پات سۆيۈپ
قوياتتى. بوز ئات ئېگىسىگە جاۋابەن ئۇنى پۇراپ قوياتتى.

نېرىراقتىكى سۆگەت سايىسىدە ئۈچ ھەربىي كىشى بۇ مەنزىرىنى تاماشا
قىلغاچ، قىزغىن پاراڭلاشماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى ماجۇگىيىڭنىڭ ئاچىسى-
نىڭ ئېرى — ئاتلىق قىسملار قوماندانى ماخۇسەن؛ ئىككىنچىسى، ئەللىك
ياشلار چامىسىدىكى شالاڭ ساقاللىق، يۈزلىرى قىپقىزىل كەلگەن دوغىلاق بىر
كىشى بولۇپ، ئۇ ماجۇگىيىڭنىڭ ئىمامى ئاخۇن تۇەنجاڭ ئىدى؛ ئۈچىنچىسى،
كۆك كۆز، قاڭشارلىق ۋە سېرىق چېكە چاچلىرى بىلەن قىسقا بۇرۇتى ئاقىـ
رىپ كەتكەن ئېگىز بويلۇق كىشى ئىدى. بۇ كىشى بىرىنچى جاھان ئۇرۇشى
مەزگىلىدىكى تۈركىيە سۇلتانلىق ئارمىيىسىنىڭ شياڭشاۋ (پول-
كوۋنىك) دەرىجىلىك ئوفىتسېرى كامال كازىمى بولۇپ، تۈركىيىدە
جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، چېگرىدىن قېچىپ چىققان ۋە 1931 - يىلـ
نىڭ ئاخىرىدىن بۇيان، ماجۇگىيىڭغا مۇشاۋىرلىق قىلىپ كەلمەكتە ئىدى.

— ياشلىق قانداق ياخشى - ھە! — دېدى ئۇ ئۆز ھەمراھلىرىغا، —
كىشى يىگىتلىك دەۋرىدە ئۆزىنى ئارسلاندەك باقۇۋۋەت، قۇشتەك ئەركىن،
بوراندەك ئۇچقۇر، چاقماقتەك چاققان ھېس قىلىدۇ. گاسلىڭنى ھەر بىر
كۆرگىنىمدە مېنىڭمۇ يىگىتلىك چاغلىرىم يادىمغا چۈشىدۇ.

— ئەمدى ئۇنى گاسىلىك دېمىسەكمۇ بولار ، — دەپ كۈلدى ماخۇسەن ، — مېنىڭ ھېسابىمچە ئۇ بۇ يىل يىگىرمە ئۈچ ياشقا تولدى . بىر - ئىككى بالىغا ئاتا بولىدىغان چېغى بولدى . ئەپسۇسكى ، ئۇنىڭ ياشلىقى جەڭ تۇلپىرىنىڭ ئۇستىدە ، دەشت - باياۋاندا قىلىچ ئوينىتىش بىلەن ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ . ئۇنىڭغا ھەيرانمەن . قارىماسىلەر ئۇنىڭ بىپەرۋالىقىنى ... جاھاندا شۇنچە ئىشلار بولۇۋاتسا ، ياش بالىلاردەك غېمىدىمۇ يوق ، ئات بىلەن ئوينىشىۋاتقىنىنى !

— خاتالاشتىڭىز گېنېرال جانابلىرى ، — ئېتىراز بىلدۈردى كامال كازىمى كۈلۈپ تۇرۇپ ، — سىز خۇددى چاتقاللىقلار ئارىسىدا غىل - پال كۆرۈنۈپ قالغان قاپلاننى ياۋا مۈشۈك دەپ خاتا پەرەز قىلغان ئوۋچىدەك گەپ قىلىۋاتىسىز . ئۇنى بىپەرۋا دېيىشىڭىزگە قوشۇلمايمەن . شۇ تاپتا ئاتنى پىشىلدۇرۇۋېتىپ ئۇنىڭ قانداق مۇھىم ستراتېگىيىلىك پىكىرلەر بىلەن بەنت ئىكەنلىكى بىر ئاللاغا مەلۇم . قەلبى ئۇلۇغ غايىلەر بىلەن دولقۇنلىنىپ تۇرغان كىشىلەر ئادەتتە ساددا ياكى بىپەرۋا كۆرۈنىدۇ . ئون يەتتە يېشىدا پۈتۈن بىر باتالىيونغا كوماندىر ، يىگىرمە ئۈچ يېشىدا بىر نەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا سەركەردە بولۇپ جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋاتقان كىشىنى بىپەرۋا دېيىشكە بولامدۇ ؟ مېنىڭچە ، ئۇنىڭدىكى بۇ ئاجايىپ قابىلىيەتنى ئاتايى ھەق دېيىش كېرەك . شۇنداق كىشىلەر ئەرەب تىلىدا ئىستىدات ساھىبى ، يۇنانچىدا تالانت دېيىلىدۇ . ئەمما ، ئۇنىڭ ياشلىق باھارى جەڭ تۇلپىرىنىڭ ئۇستىدە ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ دېگەن گېپىڭىزگە قوشۇلىمەن . مېنىڭ پەرىزىمچە ، ئۇ تېخى بىرەر قىزنىڭ بىلىكىنى تۇتۇپ باقمىغان بولسا كېرەك ، ئۇمۇ بىزگە ئوخشاش ئەركەك بەندىغۇ ! مانا بۇ جەھەتىگە غەمخورلۇق قىلىشنى بىزنىڭ بۇرچىمىز دەپ ھېسابلايمەن .

— مۇشاۋىر جانابلىرى ، سىزمۇ خاتالاشتىڭىز ، — دەپ ئېتىراز بىلدۈردى ئاخۇن تۇەنجاڭ ، — ئۇنىڭغا خوتۇن زاتىدىن بىرەر گەپ قىلىشتىن

ھەزمر ئەيلەڭ . بولمىسا ، ياۋسىلىڭغا ① ئوخشاش ئازار يەپ قالىسىز .

— خوش تەقسىر ، يولۋاس بەگكە نېمە ئىش بولغان ؟ — سورىدى كامال كازىمى .

— يېقىندا ، — دېدى ئاخۇن تۇەنجاڭ ، — ياۋسىلىڭ بىزنىڭ ياش سەركەردىمىزنىڭ شەخسىي تۇرمۇشىغا غەمخورلۇق قىلىش نىيىتى بىلەن ئۇزاقتىن گەپ باشلاپ كېلىپ ، «سىزگە قىز تېپىپ قويدۇق ، دادىسى تەقۋادار ئادەم ، يەنى ھېلىقى كونى ئالدىڭىزغا سالامغا كىرگەن ياڭ ھاجى ، ئەگەر ماقۇل كۆرسىڭىز ...» دېۋىدى ، گا سىلىڭ غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۇدەك بو-لۇپ ، «ياۋ سىلىڭ ، ساقىلىڭىزنى دېمىسەم ، يۈزىڭىزگە بىرنى تۈكۈرۈۋەتكەن بولار ئىدىم . ماڭا مۇنداق گەپلەرنى قىلماڭ ، مەن بۇ مۇقەددەس جاھاتنى ئەن-جامىغا يەتكۈزۈپ ، ئىسلام دۆلىتى قۇرمىغۇچە ، خوتۇن زاتىغا قارىمايمەن . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، گۇچۇڭ جېڭىدە شېھىت بولغان ئىنىمنىڭ قارىلىقىنى تۇ-تۇۋاتقىنىم ئېسىڭىزدە يوقمۇ ؟» دەپ كايىپ كەتتى .

— ماشائاللا ، — دېدى كامال كازىمى ، — ئۇنىڭغا ئەقىدە باغلاپ خاتا قىلمىغانىكەنمەن . ئەرەبلەردە مۇنداق بىر ھېكمەت بار : ئىنسانىنىڭ ۋۇجۇدىدا كۆز ، قۇلاق ، ئېغىز ، بۇرۇن ، ئەمچەك ، كىندىك ۋە تاناسىل ئەزالاردىن ئىبارەت ئون ئىككى تۆشۈك بولىدۇ . ئىنسانغا كېلىدىغان پالاكەتلەرنىڭ تو-لىسىغا بۇ ئون ئىككى تۆشۈكنىڭ ئىككىسى ، يەنى ئېغىز بىلەن تاناسىل ئەزا سەۋەب بولىدۇ . كىمەرسكى ، بۇ ئىككى تۆشۈككە ئىگە بولالىسا ، مۇرات - مەقسىتىگە ئاسان يېتىدۇ . بۇ ھېكمەتتىن مۇرات ئالىيجاناب غايىگە ئىنتىلگۈچى كىشى ئۆز نەپسىگە تېخىمۇ ئىگە بولالىسۇن دېمەكتۇر . ياشلىق غۇرۇرى جۇش ئۇرۇپ تۇرغان كۈنلەردىمۇ ئۆز نەپسىگە ئىگە بولالىغان مۇشۇنداق بىر سەركەردىنىڭ نەۋكىرى بولغانلىقىمدىن پەخىرلىنىمەن ، مۇنداق ئادەم ...

— ئەنە ياۋسىلىڭمۇ كېلىپ قالدى ، — دەپ ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى

---

① يولۋاسنى دېمەكچى ، ئۇ بۇ كۈنلەردە ماجۇڭيىڭ تەرىپىدىن تۇرپان گارنىزون قوماندانلىقى (سىلىڭلىقى) غا تەيىنلەنگەنىدى .

ئاخۇن تۇەنجاڭ.

دەرۋەقە، يولۋاس بىر نەچچە ئاتلىق مۇھاپىزەتچىسى بىلەن سوقما تاملىق باغنىڭ دوقمۇشىدىن قايرىلىپ، ئۇلارغا يېقىنلا كېلىپ قالغانىدى. يولۋاش بىلەن يانداش كېلىۋاتقان يىگىرمە يەتتە - سەككىز ياشلار چامىسىدىكى بىر يىگىت ئۆزىنىڭ خۇشپىچىملىقى، قوي كۆزلىرىنىڭ ئىپادىچانلىقى بىلەن كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇ، 20 - يىللارنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، شىمالىي مىلىتارىستلارغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن موسكۋاغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن ۋە موسكۋادىن قايتقاندىن كېيىن، ماجۇڭيىڭغا قوشۇلۇپ، بۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ئاساسلىق مۇشاۋىرلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان جاڭ ياشاۋ ئىدى.

جاڭ ياشاۋ بىلەن يولۋاس ماجۇڭيىڭنى كۆرۈش بىلەنلا ئاتلىرىدىن دەرھال چۈشۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئالدىراش مېڭىشتى. ماجۇڭيىڭمۇ مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ئىتتىك كېيىنىشكە باشلىدى. چۈنكى بۈگۈن جاڭ ياشاۋ ئۇنىڭغا مۇھىم خەۋەر ئېلىپ كېلىشى ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن جىددىي يىغىن ئۆتكۈزۈلۈشى لازىم ئىدى.

— ئىشلار ئوڭۇشلۇقمۇ؟ — ئالدىراپ سورىدى ماجۇڭيىڭ ئۆتۈكىنى كىيىۋېتىپ.

— ئەكسىچە.

— نېمە؟ ماقۇلغا كەلمەپتۇمۇ؟

— مانا ئۇنىڭ جاۋابى، — دېدى جاڭ ياشاۋ بىر لىپاپىنى ماجۇڭيىڭغا سۇنۇپ.

گەپ بىرنەچچە ئاي ئىلگىرى ماجۇڭيىڭ گۇچۇڭنى ئىشغال قىلغاندا ئەسىر ئالغان گېنېرال لى خەيرۇ بىلەن ياپونىيىلىك دايسىيكونى ئالماشتۇرۇش توغرىسىدا شىڭ شىسەيگە بېرىلگەن تەكلىپ ئۈستىدە كېتىۋاتاتتى. لى خەيرۇ گۇچۇڭدىكى بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك ھۆكۈمەت قوشۇنىنىڭ قوماندانى بولۇپ، ئۇنىڭ قوشۇنى تارمار قىلىنغاندىن كېيىن ماجۇڭيىڭغا تەسلىم بول-

غان ، ماجۇگېيلڭ ئۇنى قانداقتۇر بىر غەرەز بىلەن مۇشاۋىرلىققا تەيىنلەپ ، ئۆز قېشىدا ساقلاپ يۈرگەنىدى . داي سىيكو بولسا ، (بەزى ماتېرىياللارغا قارىغاندا) ياپونىيە باش ھەربىي شتابىدىكى گېنېرال مايۇر يىمادا (خەنزۇچە ئىسمى جىننتيەن) تەرىپىدىن 1930 - يىلى ئاۋغۇست ئايلىرىدا تىيەنجىن شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ياپون گېنېرالى ماسۇما توكېنجى (خەنزۇچە ئىسمى سۇگېېن جە يەنئېر) نىڭ ھۇزۇرىغا مەخپىي ئەۋەتىلگەن ؛ كېيىن ، ماسۇما توكېنجى ئۇنى گەنسۇغا ، يەنى ماجۇگېيڭنىڭ خىزمىتىگە ئەۋەتكەن . بوي - تۇرقى پاكارراق ، ئۆزىگە قارىغاندا بېشى يوغانراق كەلگەن داي سىيكو جەڭ سەنئىتى ئىلمىگە كامىل بولغانلىقى ئۈستىگە ، بىرنەچچە خىل چەت ئەل تىللىرىغا پىششىق ، بولۇپمۇ مەخپىي تېلېگراف شىفىرلىرىنى يېشىشكە مۇتەخەسسىس ئىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، شېڭ شىسەيگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ماجۇگېيڭنى «ياپون جاھانگىر-لىكىنىڭ قوبۇرۇقى» دەپ ئىسپاتلاشقا بۇنىڭدىن ياخشى پاكىت تېپىلمايتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، داي سىيكو ئەسىر چۈشكەن كۈندىن ئېتىبارەن شېڭ شى-سەي ئۇنى «مىرزا قاماق» تا ساقلاپ ، ئۇنىڭدىن كەڭ - كۇشادە پايدىلانماقتا ئىدى . لې خەيرۇ ئۆز ۋاقتىدىكى جىڭ شۇرىن ھاكىمىيىتىدىن قالغان قوشۇن-نىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك گېنېرالى بولسىمۇ ، شېڭ شىسەينىڭ نەزەرىدە داي سىيكوغا نىسبەتەن ھېچقانچە قىممىتى يوق قۇرۇق سۆڭەك ئىدى . شېڭ شى-سەي ئەنە شۇ سەۋەبلەر تۈپەيلى ماجۇگېيڭنىڭ بۇ ئىككى ئەسىرنى ئالماشتۇرۇش ھەققىدىكى تەكلىپىنى رەت قىلغانىدى .

— دېمەك ئۇنىڭ سۆھبەت ئۆتكۈزەيلى دېگىنى يالغان ، ئۇرۇشقا تەي-يارلانغىنى راست ئىكەن ، شۇنداقمۇ ؟ — دېدى ماجۇگېيڭ ، شېڭ شىسەينىڭ جاۋاب خېتىنى ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن .

— شۇنداق . ئىتنى گۆش مانتا بىلەن ئۇرغىلى بولمايدۇ . ئەمدى مەسىلىنى ئۇرۇش خۇداسى ھەل قىلىشى كېرەك ، — دېدى جاڭ ياشاۋ ، ئاندىن ، — مەن ئۇنىڭ سۆھبەت ئۆتكۈزۈش تەكلىپىگە شۇ چاغدىلا گۇمان بىلەن قارىغانىدىم ، — دەپ قوشۇمچە قىلدى .

بۇ گەپلەر بولۇۋاتقاندا، كامال كازىملارمۇ بۇ سورۇنغا جەم بولۇشقا-نىدى. ماجۇگىيىڭ «قىنى ئۆيگە يۈرۈڭلار» دەپ باغ تەرەپكە ماڭدى. گويا باياتىن ھېچقانداق گەپ بولمىغاندەك ئۇنىڭ چىرايىدا قىلچە جىددىيلىشىش ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى. ئەكسىچە، ئاتباقارنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، بوز ئاتنىڭ دۈمبىسىنى بىر-ئىككى سىلاپ، ساغرىسىغا ئۇرۇپ قويدى-دە:

— ئەتە تاقىسىنى يەڭگۈشلەشنى ئۇنتۇپ قالساڭ، قۇلىقىڭنى ئۈزۈپ قولۇڭغا تۇتقۇزۇپ قويىمەن! — دەپ كۈلۈپ قويدى.

باغنىڭ تۆر تەرىپىدىكى كۆتەملىك ئۆي بىر قاراشتا چاققانغىنا كەلگەن زالغا ئوخشاپ كېتەتتى. بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي ئۇسلۇبىدا تەگدىن تولىسى سۇپىلىق قىلىپ سېلىنغان ئۆي بولسىمۇ، ئەمدىلىكتە ماجۇگىيىڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن سۇپىسى بۇزۇپ تاشلىنىپ، يەرگە پىششىق خىش يېپىتىلغا-نىدى. تەسكەي تەرەپتىكى گۈللۈك پەنجىرىدىن غۇيۇلداپ كىرىپ تۇرغان سالقىن شامال ئۆينىڭ ھاۋاسىنى تەڭشەپ تۇراتتى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا ياڭاق ياغىچىدىن ياسالغان تۆت بۇرجەكلىك ئۇستەلدىن ئۈچى جۈپلەپ قويۇلغان، ئۇنىڭ چۆرىسىدە بىرنەچچە ياغاچ ئورۇندۇق، پەنجىرىگە يېقىن بۇلۇڭدا ئاددىي كۆلرەڭ رەختتىن تىكىلگەن نېپىز كۆرپە سېلىنغان ياغاچ كارىۋات، ئۇنىڭدا بىر سامان ياستۇق بىلەن ئاقۇش يىپ ئەدىيال يىغىقلىق تۇراتتى. ئۆينىڭ بار-يوق بىساتى شۇ بولۇپ، بۇ ئۆي ماجۇگىيىڭنىڭ ھەم ياتىقى ھەم مەجلىسخانىسى ئىدى.

قاراڭغۇ چۈشە-چۈشمەيلا ئۇستەل ئۈستىگە ئىككى گازۋاي لامپا كەلتۈرۈپ قويۇلدى. بۇ گازۋاي لامپىلار تېخى يېقىندىلا ئاستانىدىكى مەقسۇتبايلارنىڭ ئۆيىدىن ئېلىپ كېلىنگەن، ئېھتىمال، تۇرپان بويىچە بۇنىڭ-دىن باشقا گازۋاي لامپىمۇ بولمىسا كېرەك. ئۇستەلگە تىزىپ قويۇلغان مېۋە-چېۋىلەر شۇ لامپىلارنىڭ يورۇقىدا جۇلالىنىپ تۇراتتى.

— گېنېرال لى خەيرۇ كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ — سورىدى ماجۇگىيىڭ بو-سۇغىدا تىك تۇرغان بىر كانۋايدىن.

— نېرىقى ئۆيدە . تاۋى يوق بولۇپ قاپتۇ .
— يەنە ئەپيۇن خۇمارى تۇتۇپتۇ - دە .
— ......
— بوپتۇ ، بىز پاراڭلىشىۋېرەيلى . خوش ياۋسىلىك ، گەپ قىلىڭ . تۇرپان ئويمانلىقىدىن ئېلىنغان يىگى ئەسكەرلەر قانچىگە يەتتى ؟
— بىر مىڭ بەش يۈز ، ئازراقى خەنزۇ .
— كەملىك قىلىدۇ . ئاز دېگەندە ئىككى مىڭ بەش يۈزگە يەتكۈزۈڭ .
— قارشىلىق كۈچلۈك . ھەممە ئوغۇللىرىمىزنى ئەسكەرلىككە تۇتۇپ كەتسەڭلار ، تېرىقچىلىقنى كىم قىلىپ ، كىم سىلەرگە لياڭ ① تۆكىدۇ ؛ كىم سىلەرگە ئوتۇن - سامان توشۇيدۇ دەيدۇ قېرىلار .
— قېرىلار نېمە دېسە دېسۇن ، ماڭا جاھاتقا يارايدىغان يىگىتلەر كېرەك ، كاپىر بولسىمۇ مەيلى . سىز ئۆز چەنتۇلىرىڭىزغا يۇمشاق كۆڭۈللۈك قىلىۋاتامسىز نېمە ؟
— يوغىسۇ ، — دەپ خورسىندى يولۋاس .
— ياۋ سىلىڭنى مۇنداق دېمەك ، ئۇنىڭغا ئۇۋال بولىدۇ ، — دېدى ماخۇسەن يولۋاسىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ . ئاندىن ، — ھەتتا ياۋسىلىك ماڭا جەڭگە يارامىلىق مىڭ ئات جابدۇپ بەردى ، — دەپ قوشۇمچە قىلدى .
— خىزمىتىڭىزنىڭ ئەجرىنى كۆرىسىز ، — دېدى ماجۇڭيىڭ يولۋاسقا كۈلۈمسىرەپ . ئاندىن ، — مەن چىقارغان پۇل قانداق ئۆتۈۋاتىدۇ ؟ — دەپ سورىدى .
— بۇ خېلىلا ئېغىر مەسىلە بولۇپ قېلىۋاتىدۇ ، — دېدى جاڭ ياشاۋ يولۋاسنىڭ ئورنىدا جاۋاب بېرىپ ، — بازاردا مال قىس . خېرىدار «پالانى مال بارمۇ ؟» دەپ سورىسا ، دۇكاندار ئۇ مالنىڭ بار - يوقلۇقىنى ئېيتماي تۇرۇپ ، «پۇلىڭىزنى كۆرسىتىڭ» دەيدىكەن . ئۆلكە پۇلى بولسا ، ئۇ مال بار بولىدىكەن ، بىز چىقارغان قەغەز پۇل بولۇپ قالسا ، ئۇ مال يوق بولۇپ قال-

① لياڭ (خەنزۇچە) ئاشلىق ، بۇ يەردە غەللە - پاراق مەنىسىدە كەلگەن .

دىكەن . ئەھۋال شۇ .
ــ مېنىڭ نامىمدىن يىگىي پەرمان چىقىرىڭ ، ــ دېدى ماجۇگىيىڭ قاپىقىنى تۈرۈپ ، ــ كىمەرسكى مېنىڭ پۇلۇمنى ئالمايدىكەن ، ئۇنىڭغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ . ئاڭلىدىڭىزمۇ ؟
شۇ ئارىدا كۆزەينەك تارتقان كېسەل چىراي بىر ئوفىتسېر بوسۇغىدا پەيدا بولۇپ ، يىغىلىشقا كېچىكىپ قالغانلىقى ئۈچۈن كەچۈرۈم سورىدى .
ــ دەل ۋاقتىدا كەلدىڭىز ، بىز تېخى ئاساسىي مەسىلىگە كۆچمىدۇق . قېنى ئولتۇرۇڭ . دوستىڭىز شىيڭ شىسەي دېگەن ئەخمەقنى قارىمامسىز ، بىر ياپون پاكىرىنى سىزدەك گېنېرالغا تېگىشكىلى ئۇنىماپتۇ . مانا ئوقۇڭ ، ــ دېدى ماجۇگىيىڭ ئۇنىڭغا شىيڭ شىسەينىڭ بايىقى جاۋاب خېتىنى ئۇزىتىۋېتىپ ، كىنايىلىك كۈلۈپ قويدى .
ــ تىلىكىمنىڭ ئىجاۋەت بولغىنىغا مىڭ قەتلە شۈكرى ، ــ دېدى لى خەيرۇ خەتنى ئوقۇماي تۈرۈپلا ، ــ ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىش ئۆلمەي تۇرۇپ دوزاخقا كىرىش دېگەن سۆز ئىدى . ئۇنىڭدىن سىزنىڭ ھۇزۇرىڭىزدا ئەسىر بولۇپ يۈرگىنىم ياخشى .
ــ سىز ھازىر ئەسىر ئەمەس ، مېنىڭ ئەتىۋارلىق مۇشاۋىرىم .
ــ شۇنىڭ ئۈچۈن سىزنىڭ مۇقەددەس ئىشىڭىزغا جېنىم پىدا . بەزىدە كىچىككىنە چۇمۇلە يوغان بىر پىل قىلالمايدىغان ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ قېلىشى مۇمكىن .
ــ ياق ، ئۆزىڭىزنى چۇمۇلىگە ئوخشاتقىنىڭىزغا قوشۇلمايمەن . سىز ئۆز نۆۋىتىدە پىلدەك ئادەمسىز . ئەمدى ئۆزىڭىزنىڭ ئەقىل - دانىشىڭىزنى نامايىش قىلىدىغان چاغ يەتتى . كۆرۈپ تۇرۇپسىزكى ، شىڭ شىسەي بىزنى ئۇرۇشقا چاقىرىۋاتىدۇ . ئەسىر ئالماشتۇرۇش ھەققىدىكى تەكلىپىمىزنى قوپاللىق بىلەن رەت قىلغانلىقى بۇنىڭ دەلىلى . قېنى ئېيتىڭچۇ ، بىز ئىشنى نېمىدىن باشلىشىمىز كېرەك .
ــ ئىشنى نېمىدىن باشلىشىمىز كېرەك دەپ مەسلىھەت سوراشنىڭ

ھاجىتى يوق ئۇكام، — دېدى ماخۇسەن، لى خەيرۇنىڭ ئورنىدا جاۋاب بېرىپ، — ئەمدى خۇدايىمۇ زىنىچۇەندىكىدەك يازدا قار - مۆلدۈر ياغدۇرۇۋەرمەس. ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت دەپتىكەن، بىز جەڭگە تەييار، بۇ دورەم ئۈرۈمچى كوچىسىدا قىلىچ ئوينىتالمايدىغان بولسام، ئېتىمنى يۆتكەپ تاشلايمەن.

— ھىممىتىڭىزگە بارىكاللا ئاكا! — دېدى ماجۇڭيىڭ كۈلۈمسىرەپ، — دەرۋەقە بۇ دورەم غەلىبە چوقۇم بىزنىڭ بولۇشقا ئىمانىم كامىل. ئەمما ئۆزىگە ئىشىنىش بىلەن بىللە كۆرەڭلىكتىن ساقلىنىپ، ئاز قۇربانلىق بەدىلىگە زور غەلىبىلەرگە ئېرىشەلىگەن كىشى ھەقىقىي سەركەردە بولالايدۇ. زىنىچۇەن جېڭىدىكى مۇھىم تەجرىبە - ساۋاقلارنىڭ بىرى شۇ. مەن بۇ يەردە «دۈشمىنىمنىڭ دۈشمىنى مېنىڭ دوستۇم» دېگەن ھېكمەت بويىچە، شېڭ شىسەينىڭ كۈشەندىسى جاڭ پېيۈەننى كۆزدە تۇتۇپ، گېنېرال لى خەيرۇدىن شۇ ھەقتە مەسلىھەت سورىماقچىمەن.

جاڭ پېيۈەن دېگىنى جىڭ شۇرېننىڭ مەشھۇر سەركەردىلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۆز ۋاقتىدا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇشقا باش قوماندان قىلىپ ئەۋەتىلگەندە، شېڭ شىسەي ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى باش مۇشاۋىر ئىدى. 1933 - يىلى ئۈرۈمچىدە يۈز بەرگەن ئاتالمىش «12 - ئاپرېل» ۋەقەسى بىلەن جىڭ شۇرېن تەختتىن قوغلانغاندا، جاڭ پېيۈەن ئۇنىڭ ئورنىغا دۇبەن بولۇش تەمەسىدە ئىدى. بىراق ئۇنىڭ ئارزۇسىغا قارشى بۇ ئورۇننى شېڭ شىسەي ئىگىلەپ ئالغان. شۇنىڭدىن كېيىن، جاڭ پېيۈەن ئىلى رايونىنى مۇستەقىل بىر ھەربىي كىنەزلىك قىلىۋېلىپ، شېڭ شىسەي بىلەن قارشىلاشماقتا ۋە قاچانلا بولمىسۇن شېڭ شىسەيدىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش خىيالىدا بولماقتا ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن لى خەيرۇ ماجۇڭيىڭنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى دەرھال چۈشىنىپ، «خىزمىتىڭىزگە تەييارمەن» دەپ ئورنىدىن تۇردى.

— ئەمىسە، بىز ئىشنى جاڭ پېيۈەندىن باشلايلى، — دېدى

ماجۇگېيلىڭ، — ئەگەر ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشكە مۇۋەپپەق بولالىساق، شىڭ شىسەي ئامبۇرغا قىسىلىپ قالغان بىر تال مىخقا ئوخشاپ قالىدۇ - دە، بىرلا كۈچىسەك، ئۇنى ئۈزۈل - كېسىل يۇلۇپ تاشلىيالايمىز. ئۇ ھېلىمۇ يېتىم - يېسىر ھالەتتە. قۇمۇل، بارىكۆل، تۇرپان، پىچاندىن داۋانچىڭغىچە بىزنىڭ قولىمىزدا، توقسۇن بىلەن قاراشەھەرمۇ بىزنىڭ، جەنۇبىي شىنجاڭدىمۇ بىزنىڭ كۈچىمىز بار. خوجىنىيازنىڭ ئىشى چاغلىق، چۈنكى ئارقىسىدىن بىز قوغلايمىز، ئالدىدىن قەشقەردىكى ماجەنساڭ توسايدۇ. شېڭ شىسەي خوجىنىيازغا ھەرگىز ياردەم بېرەلمەيدۇ. گۇچۇڭ بىلەن چۆچەكنى ھېسابقا ئالمىغاندا شىمالىي شىنجاڭمۇ بىزنىڭ تەسىر دائىرىمىزدە. دېمەك ئىلى تەرەپتىن جاڭ پېيۋەن، بۇ تەرەپتىن بىز تېگىش قىلىدىغان بولساق، ئۈرۈمچى چوكىغا قىسىلغان بىر لوقما سەيگە ئوخشاپ قالىدۇ، خالاس! شۇنىڭ ئۈچۈن، جاڭ پېيۋەنگە دەرھال ئەلچى ئەۋەتسەكمىكىن دەيمەن. بۇ ئەلچىلىككە سىزلا لايىق ئىدىڭىز. بىراق، بۇ جاپالىق ئۇزۇن سەپەرگە چىدىيالامسىزكىن؟

— سەركەردىمىزنىڭ ئىشەنچىسىگە نائىل بولالىغانلىقىمدىن پەخىرلىنىمەن. جاڭ پېيۋەن بىلەن ئاكا - ئۇكىدەك ئۆتىمىز. ئۇنىڭ تومۇرىنىڭ قاياققا سوقۇۋاتقانلىقى ماڭا ئايدەك روشەن. ئەپسۇسكى، ھەي مېنىڭ بۇ كېسەلمەنلىكىم ...

ماخۇسەن تۇمشۇقىنى سوزۇپ، ئاخۇن تۇەنجاڭنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى: «ئوسۇرغاققا ئارپا نېنى باھانە دەپ، ماۋۇ قېرى شەيتاننىڭ تاپقان ھىيلىسىگە قاراڭ. ئاق ئىت، كۆك ئىت، بەرىبىر ئىت. ئۇ ئىلىغا بېرىۋالسا، بىزگە ۋاپا قىلامتى، مېنىڭ بۇ ئىنىم يەنىلا ياشلىق قىلىۋاتىدۇ». ئاخۇن تۇەنجاڭمۇ پىچىرلىدى: «خاتىرجەم بولۇڭ بۇرادەر، بىزنىڭ سەركەردىمىز ياشلىق قىلىۋاتقىنى يوق، بۇ شەيتاننى سىناۋاتىدۇ».

ماجۇڭيىڭنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— دەرۋەقە، تاغ - داۋانلاردىن ئاتلىق ئېشىپ ماڭىدىغان سەپەرگە

سىزنىڭ سالامەتلىكىڭىز يار بەرمەيدۇ . ياخشىسى ، سىز جاڭ پېيپۇەنگە مېنىڭ نامىمدىن بىرپارچە ، ئۆز نامىڭىزدىن بىر پارچە خەت يېزىڭ . ئەگەر ئۇ بىز بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشكە رازى بولسا ، شېڭ شىسەينى يوقاتقاندىن كېيىن شىمالىي شىنجاڭنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بېرىشكە تەييارمەن . جەنۇبىي شىنجاڭ ماڭا قالسا كۇپايە ياكى بىرىمىز جۇشى ، بىرىمىز دۇبەن بولۇپ ، شىنجاڭنى ئىككىمىز تەڭ سورىساقمۇ بولىدۇ . ھە ئىپتىماقچى ئارىمىزدا مەخسۇس تېلېگراف ئالاقىسى ئورنىتىش توغرىسىدا يېزىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالماڭ . خەتلەرنى بىزنىڭ تۇڭگانلىرىمىزدىن بىرى قورالىق چاپارمەنلەر بىلەن تېز ئاپىرىپ ئۇنىڭغا يەتكۈزسۇن . قانداق دەيسىلەر ؟

ھەممەيلەن بۇ پىكىرگە قوشۇلدى .

— ئەمدى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى كونسۇلى بىلەن ئالاقە باغلاش مەسىلىسى قالدى ، — دېدى ماجۇڭيىڭ ، بارماقلىرى بىلەن ئۈستەلنى چېكىپ ئولتۇرۇپ ، — كامال ئەپەندىنىڭ چۆچەكتىكى سوۋېت كونسۇلى بىلەن ئالاقە باغلاش ئىشى باشقا چىقمىدى . ئۈرۈمچىدىكى تىلچىلىرىمىزدىن كەلگەن مەخپىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، شېڭ شىسەي دېگەن خۇنپەر سوۋېت كونسۇلخانىسىغا كۆپ قاترايدىغان بولۇپ قاپتىمىش . بۇ بىز ئۈچۈن خەتەرلىك ئەھۋال . مەن شۇنى چۈشىنىپ يەتتىمكى ، شىنجاڭدا بىرەر چوڭ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىمەن دېگەن كىشى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن كېلىشمىسە زادى بولمايدىكەن . شۇنداق ئەمەسمۇ جاڭ ئەپەندى ؟

— شۇنداق ، — دەرھال جاۋاب بەردى جاڭ ياشاۋ ، — بىزدىن كېيىنكى سىياسەتچىلەرمۇ بۇ يەكۈنگە ئېتىبارسىز قارىيالمايدۇ . چۈنكى شىنجاڭنىڭ سىياسىي ، ئىقتىسادىي ئەھۋالى بىلەن جۇغراپىيىلىك مۇھىتى شۇنى تەقەززا قىلىدۇ . بىز بۇ قېتىم سەل كېچىككەن بولساقمۇ ، يەنە بىر ئۇرۇنۇپ كۆرسەكمىكىن دەيمەن .

— توغرا ، — دەپ تەستىقلىدى ماجۇڭيىڭ ، — بىز شېڭ شىسەينىڭ سۇيىقەستچى ئىكەنلىكىنى ، ۋاقتى كەلگەندە رۇسلارغىمۇ ۋاپا قىلمايدىغانلى-

قىلىنى، ئەگەر رۇسلار بىزنى قوللىسا، ھېچ بولمىغاندا بىتەرەپ تۇرىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ھەممە تەلەپلىرىنى بەجا كەلتۈرۈشكە ۋەدە بېرىدىغانلىقىمىزنى كونسۇلغا ئېنىق ئۇقتۇرۇشىمىز لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن سىز مېنىڭ شەخسىي ۋەكىلىم سۈپىتىدە ئۈرۈمچىگە بېرىپ كېلىشىڭىز كېرەك.

سورۇندىكىلەر خاۋاتىرلىنىپ بىر-بىرىگە قاراشتى. ماجۇڭيىڭ ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى سېزىپ، بىپەرۋا كۈلۈپ قويىدى ۋە مۇنداق دېدى:

— خاتىرجەم بولۇڭلار، جاڭ ئەپەندى ئۈرۈمچىگە قانداق قىلىپ خەۋپ-خەتەرسىز بېرىپ كېلىشنى ئۆزى بىلىدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ؟

جاڭ ياشاۋ مەنىلىك كۈلۈپ قويىدى.

— ئۇكام، — دېدى ماخۇسەن سەل جىددىيلىشىپ، — داي سىيكو شېڭ شىسەينىڭ قولىدا، بۇنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟

— ئۇنىڭ كارى چاغلىق، — جاۋاب بەردى ماجۇڭيىڭ، — داي سىيكونى مەن چاللاپ كەلمىدىم. مېنىڭچە داي سىيكونىڭ كىملەر تەرىپىدىن ۋە نېمىشقا مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتىلگەنلىكىدىن رۇسلار ئاللىقاچان خەۋەردار. مۇيادا، مەن ياپونلار بىلەن بولغان بارلىق ئالاقەمنى ئۈزۈپ، رۇسلارنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقالايدىغان، مەسىلەن، ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىنى ئورۇنداشتا شېڭ شىسەيدىن ئېشىپ چۈشىدىغان بولسام، ئۇلار مېنى قوللايدۇ دەپ ئويلايمەن. دىپلوماتىيە دېگەن شۇنداق بىر نېمىغۇ-ھە، كامال ئەپەندى؟

— سىلىنىڭ توغرا ئېيتتى، دىپلوماتىيە قىمارغا ئوخشايدۇ. ئۇستا قىمارۋاز قايسى تەرەپتە ئامەت بارلىقىغا كۆزى يەتسە، شۇ تەرەپكە دو چىقىدۇ. رۇسلارمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس، — دەپ كۈلدى كامال كازىمى.

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، — دېدى ماجۇڭيىڭ، ئاندىن يولۋاسقا قاراپ، — سىزنىڭ قىشقا تەييارلىقىڭىز قانداقراق؟ — دېدى. يولۋاس سودىگەرلەردىن يىغىپ ئېلىنغان رەخت-پۇچەك بىلەن تۆت مىڭ كىشىلىك پاختىلىق كىيىمنىڭ تەييار بولغانلىقىنى، 9-ئاينىڭ ئاخىرىغىچە قالغان تەييارلىقلارنىڭمۇ پۈتىدىغانلىقىنى دوكلات قىلدى.

ماخۇسەن :

— يەنە نېمە قىشلىق كىيىمنىڭ گېپى ؟ قىشقىچە يېتىۋېرەمدۇق بۇ يەردە ؟ — دەپ ئورنىدىن چاچراپ قوپتى .

— چېچىلغاق بولۇپ قاپسەن ئاكا ! — دېدى ماجۇگىيلىڭ تەمكىنلىك بىلەن ، — چەنتو قېرىنداشلىرىمىزدا «قىشتا ئورۇقلۇق ، يازدا يېپىنچاق » دېگەن گەپ بار ئىكەن ، بۇ ھېكمەتلىك گەپنى بۇرۇنراق ئاڭلىغان بولسام ، زىنىچۇەندىكى پاجىئەگە يولۇقمىغان بولاتتۇق . ئۇ چاغدا زىنچۇەن ئاسمىنىدىن ياز كۈنى قار - مۆلدۈر ياغقان بولسا ، مەن ئەمدى ئۈرۈمچى ئاسمىنىدىن قان ياغدۇرىمەن ، قان !

سورۇندىكىلەر ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىغان پېتى شۈك بولۇپ قېلىشتى .

ياش قورامى جەھەتتە 23 ياشلىق ماجۇگىيڭغا نىسبەتەن بەزىسى ئاتا ، بەزىسى ئاكا يوللۇق بۇ كىشىلەر ئارىسىدا ، ئۇ ئۆزىنىڭ ياش يىگىتلەرگە خاس چەبدەس ۋە تۈرگۈنلۈكى ، ئۇستىباش ۋە سۆز - ھەرىكەتتە ئاددىي - ساددىلىقى بىلەن ئۇلارنىڭ سەردارى ئەمەس ، بەلكى قول ئاستىدىكى ئاددىي بىر ئوفىتسېردەك كۆرۈنسىمۇ ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەر بىر ئېغىز سۆز ئۇلار ئۈچۈن دەخلى - تەرۇزسىز بىر قانۇن - پەرمان بولۇۋاتقانلىقى سېزىلىپ تۇراتتى .

كامال كازىمى يىغىلىشتىن تارقاپ چىقىۋېتىپ ، ماخۇسەنگە مۇنداق دېدى :

— ماشائاللا ! مەن بايا ئۇنى ياش ۋە بىپەرۋا دېيىشىڭىزگە قوشۇلمايمەن . شۇ تاپتا ئاتنى پىشلدۇرۇۋېتىپ ، ئۇنىڭ قانداق مۇھىم سىتراتېگىيىلىك پىكىرلەر بىلەن بەنت ئىكەنلىكى ئاللاغا مەلۇم دېمىگەنمىدىم ، راستىمىكەن ! قاراپ تۇرۇڭ ، سىزنىڭ بۇ كەپسىز قېيىن ئىنىڭىز ئەمدى شۇنداق ئىشلارنى باشلايدۇكى .. خەير ئۇنىڭ ئاخىرىنى كۆرۈشنى ئاللا بىزگە نېسىپ قىلسۇن .

يەتتىنچى باب

جادۇگەرنىڭ ئەپسۇنى

ئىبلىس (يەنى شەيتان) ئادەمزاتنىڭ تېرىسى بىلەن گۆشلىرى ئارىسىدا يۈرەرمىش . ئۇنى ئادەمنىڭ ئۆزى بىلمەسمىش .

— «قىسسەسۇل ئەنبىيا» دىن

1

— خۇش خەۋەر ! بۈگۈن بىزگە قۇتلۇق كۈن ئوخشايدۇ ، — دېدى شىپىڭ شىسەي ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن هالدا ، تېلېفون تۇرۇپكىسىنى جايىغا قويۇۋېتىپ ، — باش كونسۇل زىلاتكىن بۈگۈن كەچقۇرۇن خانىمى بىلەن بىزنىڭ ئۆيگە پەتىلەپ كېلىدىغان بوپتۇ .

— سىزنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن سۆيۈملۈكۈم ، — دېدى ئۇنىڭ ئايالى چۈيۈفاڭ مۇلايىملىق بىلەن ، — خۇداغا مىڭ قەتلە شۈكرى ، سىزنىڭ ئەمگىكىڭىز بىكارغا كەتمەپتۇ .

— دەرهەقىقەت ، بۇ ئىش ئاسانغا چۈشمىدى . پۇرسەت غەنىيمەت ، بۇ كۆك كۆزلەرگە تەسىرىمىزنى ئوبدانراق ئۆتكۈزۈپ ئىلىش كېرەك . دەرهال ئاشپەزلەرگە بۇيرۇڭ ، ئۇلارنىڭ ئاغزىدا قالغۇدەك تائاملارنى تەييارلىسۇن ، تائاملىرىمىز هەم تاتلىق ، هەم يېنىك بولسۇن . رۇسلاردىمۇ ، باشقا ياۋروپالىقلارغا ئوخشاش «ئەتىگەندە بەگدەك ، چۈشتە پادىشاهتەك ، ئاخشىمى

گادايدەك ئوزۇقلان» دېگەن گەپ بار ئىمىش .

— ئۆزىمىزنىڭ جۇڭگوچە سەيلىرىمىز ئوبدانىراقتۇ .

— شۇنداق ، ئاڭلىشىمچە ، بۇ كۆك كۆزلەرمۇ بىزنىڭ سەيلىرىمىز بىلەن ئوزۇن ساقلانغان ئاق ھارىقىمىزغا ئامراقمىش .

— جەمئىي قانچە كىشى بولار ؟

شېڭ شىسەي بارماقلىرىنى پۈكۈپ ساناشقا باشلىدى :

— ئۇلار ، ئەر - خوتۇن ئىككىيلەن ، چېڭ دېلى خوتۇنى بىلەن ئىككى ، ھە راست ، تەرجىمان سوۋېتتە پېڭ ئەپەندىنى چاقىرمساق بولمايدۇ ، بەش ، بىز ئىككىمىز بىلەن قوشۇلۇپ ئەيتاۋۇر بىر ئۇستەللىك بولىدىكەنمىز ، شۇنداقمۇ ؟ شۇنى ئۇنتۇماڭكى ، — دېدى ئۇ يەنە ئالاھىدە تەكىتلەپ ، — ئۇستەل ئاۋۇ تاماقخانىمىزغا ئەمەس ، مېنىڭ قوبۇلخانامغا راسلانسۇن . مېھمانلارنى توپتوغرا شۇ ئۆيگە باشلايمىز ، چۈشەندىڭىزمۇ ؟

— چۈشەنمەمدىغان ، — دېدى چۈيۇفاڭ تەننازلىق بىلەن كۈلۈپ ، — قوبۇلخانىغا يانداش كىتابخانەمنىڭ ئىشكىنى يوغان ئېچىپ قوي ، باش كونسۇل ئۆز ئورنىدا ئولتۇرۇپ ، كىتاب ئىشكاپلىرىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇرىدىغان بولسۇن دېمەكچىسىزغۇ !

شېڭ شىسەي قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلىدى ۋە چۈيۇفاڭنى مۇرىسىدىن قۇچاقلاپ :

— سىزنىڭ دانىشمەنلىكىڭىزگە قايىلمەن ، مېنىڭ جۇگې لياڭىم ! — دېدى ، — يەنە بىر گەپ ، كونسۇلنىڭ خانىمغا تۇنجى دىدار كۆرۈشۈش خاتىرىسى ئۈچۈن سوۋغات بېرىشنى ئۇنتۇپ قالماڭ .

1933 - يىلى ، ياز كۈنلىرىنىڭ بىرى ، شېڭ شىسەينىڭ ئەتىگەنلىك پائالىيىتى ئەنە شۇنداق باشلاندى . ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى باش كونسۇلى زىلاتكىن بىلەن تالاي قېتىملار ئۇچراشقان بولسىمۇ ، مۇنداق ئۇچرىشىشنىڭ ئۆز ئۆيىدە بىرەر قېتىم بولۇشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتىكى ، ئۇنىڭ نەزەرىدە بۇ ئۇچرىشىشنىڭ نېمە نەتىجە بىلەن ئاخىرلىشىشى ئۆز تەق-

دىرىنىڭ قانداق بولۇشىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ئامىل ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ھېلىقى تېلېفون خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن باشلاپ، ئۇ شادلىق بىلەن غەم، ئۈمىد بىلەن شۈبھە، ئىشەنچ بىلەن تەرەددۇتلىنىش ئارىسىدا تېڭىرقاپ، ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالمايۋاتقاندەك خوتەن گىلىمى سېلىنغان ئازادە ئۆينىڭ ئىچىدە ئاغزىدىن ئاماكىسىنى چۈشۈرمەي تىنىمسىز مېڭىشقا باشلىدى. قارارا، كونسۇلنىڭ كۆزى كىتاب ئىشكاپلىرىغا چۈشمىسە ياكى ئوقۇمۇشلۇق كىشلەرنىڭ ئۆيىدە كىتاب ئىشكاپلىرىنىڭ بولۇشىنى ئادەتتىكى ئەھۋال دەپ، بۇنىڭغا ئېتىبارسىز قاراپ قالسا، گەپنى نېمىدىن باشلاش كېرەك؟ ھەتتا كىتابلار ھەققىدە گەپ بولغان تەقدىردىمۇ، بۇنىڭ تەسىرى قانچىلىك بولار؟ كىتابلاردىنمۇ مۇھىمراق بولغان سىرلىق ئەڭگۈشتەر، يەنى چېڭ جۇڭنىڭ ئۆيىدىن بۇلاپ كېلىنگەن ھېلىقى خاتىرە دەپتەرلىرى قانچىلىك رول ئوينار؟ «ئالدىماققا بالا ياخشى، خۇدا ئۇرسۇن قاقباشنى» دەپ، بۇ كۆك كۆزلەرنى شۇنىڭ بىلەن قايىل قىلغىلى بولارمۇ؟ توختا، زىلاتكىنمۇ خام سۈت ئەمگەن ئادەممۇ، «قۇشنى دان ئالدايدۇ، ئادەمنى سۆز» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟

شىڭ شىسەي ئەنە شۇ خىياللار بىلەن كۆڭلىنى توختاتتى چېغى، خوتۇنىغا مۇلايىم كۈلۈپ قويۇپ، ئەمىسە شۇنداق بولسۇن دەپ قويۇپ ئىشخانىسىغا چىقىپ كەتتى.

ئۇيغۇر ھېكايەتلىرىنىڭ بىرىدە مۇنداق دېيىلگەن: «بىر مۇنچە تالىپلار مەدرىستە ئوقۇيدىكەنمىش. شۇ يىلقى رامىزان ئېيى يازنىڭ تازا ئىسسىق ھەم ئۇزۇن كۈنلىرىگە توغرا كېلىپ قاپتۇ. نەپسى يامانراق بىر تالىپ ھەر كۈنى چىڭقى چۈش ۋاقتىدا ‹ غىپ › قىلىپلا يوقاپ كېتىدىغان بوپتۇ. بۇنىڭدىن گۇمانلانغان مۇدەررىس بىر كۈنى ئۇنىڭ ئارقىسىغا چۈشۈپتۇ، قارىسا، ھېلىقى تالىپ قازناققا كىرىپ كېتىۋاتقۇدەك، مۇدەررىسمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن بېرىپ قازناق ئىشىكىنىڭ يوچۇقىدىن مارىغۇدەك بولسا، ھېلىقى تالىپ شام ياندۇرۇپ بىر تۇخۇمنى شۇنىڭ ئوتىدا يېلىتىپ ئىچىۋاتقۇدەك. ‹ ھەي بەد بەخ، بۇ

نىمە قىلىق ؟ خۇدادىن قورقمامسەن ؟ » دەپ ۋارقىراپتۇ مۇدەررىس . تالىپ دەرھال يەرگە تىزلىنىپ ، « مېنى كەچۈرسىلە ئۇستاز ، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ تاشلاپتىمەن » دەپ يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ . شۇ ئارىدا شەيتان پەيدا بولۇپ ، « بۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمىسىلە تەقسىر ! مەن شەيتان بولغىنىم بىلەن شامنىڭ ئوتىدا تۇخۇم يېلىتىپ ئىچىشنى بىلمەيدىكەنمەن . بۈگۈندىن باشلاپ ، مەن بۇ ئادىمىي شەيتاننى ئۇستاز تۇتسام بولغۇدەك » دەپتۇمىش .

شەيتاننى ھەيران قالدۇرغان شۇنداق «ئادىمىي شەيتان» لارنىڭ بىرى بولغان شىڭ شىسەينىڭ بۈگۈن ئاخشام نىمە ئويۇنلارنى كۆرسەتمەكچى بولغانلىقى ھازىرچە ئۇنىڭ سىرداش دوستى پىڭ ئەپەندى بىلەن چۈيۈغاڭدىن باشقىلارغا ئانچە ئايان ئەمەس ئىدى .

2

ئۇنىڭ تەلىيى ئوڭ كەلدى .

ساھىبخان ۋە باشقا مېھمانلار تەرىپىدىن شېرىن - شېكەر سۆزلەر بىلەن كۈتۈپ ئېلىنغان باش كونسۇل زىلاتكىن چىرايلىق كىينگەن ياش خانىمى ۋېرا زىلاتكىنانى قولتۇقلاپ مېھمانخانىغا كىرىش بىلەنلا ، ئىشىكى ئۇلۇغ ئوچۇق تۇرغان كىتابخانىغا كۆزى چۈشتى . ئىككى يوغان دېرىزىدىن كىرىپ تۇرغان ياز قۇياشىنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى بۇ ئۆينى ئوبدانلا يورۇتۇپ تۇراتتى . يوغان - يوغان ئىشكاپلارغا لىق تولدۇرۇپ تىزىپ قويۇلغان ھەر خىل قېلىنلىقتىكى كىتابلار ، بولۇپمۇ يېزىق ئۇستىلىدىكى قەغەز - كىتاب دۆۋىلىرى ۋە قاشتېشىدىن ياسالغان چىرايلىق قەلەمدان بىلەن بىر قاتاردا تۇرغان كىچىككىنە ھەيكەل — لېنىننىڭ تەخمىنەن ئوتتۇز سانتىمېتر ئېگىزلىكتىكى مىس ھەيكىلى — ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى .

زىلاتكىن كىتابخانا ئىشىكى ئالدىدا جىندەك توختاپ ، ئىچكىرى

كىرمەكچى بولدىيۇ «ئوچىن خاراشو، ئوچىن خاراشو» ① دەپ قويۇپ، مېھمانخانىنىڭ تۆر تەرىپىگە بۇرۇلدى. ئۇنىڭ كىتابخانىغا دەرھال كىرمىگىنىنى كۆرۈپ شىپىڭ شىسەينىڭ ئۆڭگى ئۆچۈپ كەتتى. ئەمما ئۇ، ئۆزىنى دەرھال تۇتىۋېلىپ، ئوچۇق چىراي بىلەن يەنە سۇخەندانلىق قىلىشقا باشلىدى. ئۆز كۆڭلىدە بولسا، ھەي تەدان، سەنزە ئۆزۈڭنى دىپلومات چاغلاپ، يەڭگىلتەكلىك بىلەن قۇيرۇقۇمنى تۇتقۇزۇپ قويماي دەۋاتسەنغۇ - ھە! — بىردەمدىن كېيىن، «كىتابخانىڭىزنى ئېكسكۇرسىيە قىلسام بولامدۇ» دېمىگىنىڭنى بىر كۆرەي دەپ ئويلايتتى.

دەرۋەقە شۇنداق بولدى.

مېھمانلار ئاندا - مۇندا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، ھاراق شارابلار بىلەن ئوبدان غىزالىنىپ بولغاندىن كېيىن، زىلاتكىن بىردىنلا چېڭ دېلىگە قاراپ مۇنداق دېدى:

— شىپىڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ شەخسىي كىتابخانىسىدىكى كىتابلىرىنى كۆرۈپ بېقىشقا بولارمۇ؟

چېڭ دېلى كونسۇلنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىپ بولار - بولمايلا شېڭ شىسەينىڭ يوغان بۆرە كۆزلىرى ئويناپ كەتتى ۋە ئالدىراپ - تېنەپ:

— مەرھەمەت، باش كونسۇل جانابلىرىدەك دوستلارغا كىتابخانامنىڭ ئىشىكى ھەر زامان ئوچۇق، — دېدى ئاندىن بىر تۈرلۈك ياسالما كەمتەرلىك بىلەن، — ئەپسۇسكى، باش كونسۇل جاناپلىرىنىڭ نەزەرىدىن ئۆتكۈزۈشكە ئەرزىگۈدەك كىتابىمنىڭ تايىنى يوق، — دەپ ئۆزرىخاھلىق بىلدۈردى.

بايىتىن بېرى جۇڭگوچە سەيلەرنىڭ تەم - لەززىتىنى ماختاپ، ئۇلارنىڭ تەييارلىنىش ئۇسۇللىرى توغرۇلۇق، پېڭ ئەپەندىنىڭ تەرجىمانلىقىدا چۇيىلوفاڭ بىلەن قىزغىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان ۋېرا زىلاتكىنا دەرھال گەپكە ئارىلىشىپ:

— مېنىڭ ئېرىم ياخشى تەكلىپ قويدى. بۇ داستىخاندىكى نازۇ -

① ناھايىتى ياخشى، ناھايىتى ياخشى

نېمەتلەر ئۈستىگە شېك دۈبەن جانابلىرىنىڭ كىتابلار خەزىنىسىدىن مەنمۇ بەھرىمەن بولالىسام، ئۆزۈمنى بەختىيار ھېسابلار ئىدىم، — دېدى. پېك ئەپەندى ئۇنىڭغا ئۇلاپلا «بۇغداينىڭ باھانىسىدە قارىمۇق سۇ ئىچىپتۇ» دېگەن ماقالىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر رۇس ماقالىنى خەنزۇ ۋە رۇس تىللىرىدا شىپە كەلتۈرۈپ:

— مۇشۇ باھانىدە بۇ باي كىتابخانىنى كۆرۈش شەرىپىگە بىزمۇ مۇيەسسەر بولۇپ قالساق ئەجەب ئەمەس، — دەپ كۈلدى. سورۇندا يېنىك كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

ئەمەلىيەتتە بولسا، بۇ كىتابخانىنى قانداق جاھازلاش، قايسى كىتابلارنى قەيەرگە قويۇش، ھەتتا لېنىننىڭ مىس ھەيكىلىنى تېپىپ كېلىشكىچە بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە پېك ئەپەندى بىۋاستە قاتناشقانىدى.

شۇ گەپلەر بولۇۋاتقاندا، تورۇستىكى ئېلېكتر لامپىلىرى كىتابخانىنى ئوبدان يورۇتالمايۋاتقانلىقىنى سەزگەن شېك شىسەي كۈتكۈچىلەرگە ھومىيىپ قويدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە، ئۈستەلدە پايىلىق گازۋاي لامپىدىن بىرى پەيدا بولدى.

كىتابخانىنىڭ ئىچى كۈندۈزدىكىدەك يورۇپ كەتتى. زىلاتكىن بىلەن ئۇنىڭ خانىمى ھەممىدىن بۇرۇن لېنىننىڭ مىس ھەيكىلىنى قولدى ـ قولغا ئۆتكۈزۈپ نېمىدۇر دېيىشمەكتە ئىدى. پېك ئەپەندى ئۇلارغا يېقىنلىشىپ: — بۇ ھەيكەل موسكۋادىكى چاغلىرىمدا مېنىڭ ئىش ئۈستىلىمدە تۇرىدىغان قىممەتلىك بايلىقىم ئىدى. دۈبەن جاناپلىرى دوستلۇق ۋە يۇرتداشلىق خاتىرىسى بولسۇن دەپ، ئۈچ يىل بۇرۇن مەندىن سوراپ ئالغان، — دېدى ۋە قويۇن يانچۇقىدىن بىر ئالتۇن سائەتنى چىقىرىپ، — ئۇنىڭ ئورنىغا ماڭا مۇشۇ سائەتنى ھەدىيە قىلغان، — دەپ قوشۇمچە قىلدى. ئەمەلىيەتتە بۇ ھەيكەل بىر نەچچە ئاي بۇرۇن چېك جۇك ئېتىپ تاشلانغان كۈنى ئۇنىڭ ئۆيىدىن تېپىلغان ئەسكى ـ تۈسكىلەر قاتارىدا تاغارغا قاچىلىنىپ، ئامبارغا تاشلانغان ۋە تېخى يېقىندىلا پېك ئەپەندىنىڭ «چېك جۇگىنىڭ ئۈستىلىدە

لىنىننىڭ ھەيكىلىنى كۆرگەندەك قىلىۋىدىم» دېگەن ئەسكەرتمىسىدىن كېيىن ئامبارىدىكى ئەسكى - تۈسكىلەر ئىچىدىن تېپىپ كېلىنگەنىدى . سائەت بولسا، مەخسۇت مۇھىتىننىڭ بېشى كېسىلگەن چاغدا ئۇنىڭ يانچۇقىدىن تېپىلغان ۋە شۇ ھامان شېڭ شىسەينىڭ چۆنتىكىگە چۈشۈپ كەتكەن ھېلىقى ئالتۇن سائەت ئىدى . ئۇنى شېڭ شىسەينىڭ پېڭ ئەپەندىگە ھەدىيە قىلغانلىقى راست بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ ئېيتقىنىدەك ئۈچ يىل بۇرۇن ئەمەس، تېخى ئىككى ئاي بۇرۇن بولغان ئىش ئىدى .

بۇ ئىشنىڭ ئۆزىمۇ قىزىق بولغان . پېڭ ئەپەندى خاربىندىكى بىر قېرى ئادۋوكاتنىڭ ئوغلى بولۇپ، دادىسى ئۇنى 1929 - يىلى خەلقئارا ھوقۇقشۇناسلىق ئىلمىنى ئۆگىنىشكە موسكۋاغا ئەۋەتكەن، 1931 - يىلدىكى «18 - سىنتەبىر» ۋەقەسىدە ئۇنىڭ ئائىلىسى ياپون باسقۇنچىلىرى تەرىپىدىن خانىۋەيران قىلىنغاندا، دادىسى بۇ ئەلەمگە چىدىماي ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان . شۇنىڭدىن كېيىن راسخوتسىز قالغان پېڭ ئەپەندى موسكۋادىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ، روسىيىدە تونۇشقان دوستى، يەنى جۇڭگونىڭ تاشكەنتتىكى سابىق كونسۇلى ۋە بۇ كۈنلەردە بولسا، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ شىنجاڭدىكى خارجى ئىشلار ۋەكىلى چېڭ دېلىنىڭ باشپاناھلىقىدا كۈن كەچۈرۈپ تۇرغانىدى . شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىش يولىنى تۇتقاندىن كېيىن ئۇنىڭغا رۇسچە بىلىدىغان، مۇھىمى سوۋېت ئىتتىپاقىنى بىر قەدەر چۈشىنىدىغان ئادەملەر لازىم بولۇپ قالغاندا، چېڭ دېلى ئۇنى شېڭ شىسەيگە تونۇشتۇرغان . شۇنىڭدىن باشلاپ، پېڭ ئەپەندى شېڭ شىسەينىڭ رۇس تىلى تەرجىمانىلا ئەمەس، روسىيە مەسىلىسى بويىچە خاس مەسلىھەتچىسى ھەم سىرداش دوستى بولۇپ قالغانىدى . ئۇ، شېڭ شىسەينىڭ مۇشۇ كۈنلەردە ئۇلتۇرسا - قوپسا ئۇيلايدىغىنى باش كونسۇل ئارقىلىق ستالىننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش ئىكەنلىكىنى، مۇبادا شېڭ شىسەينىڭ مۇشۇ سىياسىي قىماردا ئۇتۇپ چىقىشىغا ۋاستە بولالىسا، بۇ خىزمىتى بەدىلىگە ئۆز ئىستىقبالىنىڭ پارلاق بولىدىغانلىقىنى ياخشى چۈشەنگەچكە، بۇگۈنكى سورۇننى

ماھارەت كۆرسىتىشىنىڭ ئەپلىك پەيتى دەپ بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن باش كونسۇل زىلاتكىن شېڭ شىسەينىڭ يېزىق ئۈستىلىدە لېنىننىڭ ھەيكىلىنى كۆرگەنلىكىدىن ئىنتايىن خۇشال بولغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۆز نەزەرىنى كىتاب ئىشكاپلىرى تەرەپكە بۇرىغان ھامان، (بۇ كىتابلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى خەنزۇ تىلىدىكى كىتابلار ئىدى) پېڭ ئەپەندى ئالدىنئالا كۆزلەپ قويغان كىتابلارنى قولىغا ئېلىپ، گويا بۇ كىتابلارنىڭ بۇ يەردە بارلىقىدىن پەقەت خەۋىرى يوق كىشىدەك ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي جاۋىلداپ كەتتى:

— ئوھوي، جانابلىرى، مانا قاراڭ بۇ «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتابنامىسى» ئىكەن؛ مانا بۇ يەردە «كاپىتال» نىڭ I تومى، مانا بۇلار «لېنىن تاللانما ئەسەرلىرى» نىڭ I، II توملىرى ئىكەن، مانا لېنىننىڭ «پەلسەپە دەپتەرلىرى»، ئوھوي، مانا ستالىننىڭ «ماركسىزم ۋە مىللەت مەسىلىسى»، «ئانارخىزممۇ ياكى سوتسىيالىزممۇ؟» دېگەن مەشھۇر ئەسەرلىرىمۇ بار ئىكەن.

شۇ ئارىدا، ۋېرا زىلاتكىنا مۇقاۋىسىغا لېۋ. تولستوينىڭ سىزما سۈرىتى بېسىلغان بىر كىتابنى قولىغا ئېلىپ:

— بۇ «ئاننا كارېنىنا» مۇ؟ — دېدى.

— يوغىسۇ خانىم، — دېدى پېڭ ئەپەندى كىتابقا قاراپ، — بۇ «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق» ئىكەن.

— شېڭ دۇبەن جانابلىرى ئەدەبىياتقىمۇ قىزىقىدىكەن ـ ھە؟

شېڭ شىسەي ۋاقىت تاپالىسىلا ئەدەبىي ئەسەرلەرنى، بولۇپمۇ، رۇس ـ سوۋېت ئەدەبىياتىنى ئوقۇپ تۇرىدىغانلىقىنى، ئەمما، تەرجىمە قىلىنغانلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، رۇس تىلىنى ئۆگەنمىگەنلىكى ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

— جۇڭگو تەرجىمانلىرىغا قايىلمەن، — دەپ گەپكە ئارىلاشتى زىلاتكىن، — ئۇلار ماركسىزم ـ لېنىنىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ھەممە مۇھىم ئەسەرلىرىنى خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىپ بولغان ئوخشايدۇ، دۇبەن جانابلىرى تەرجىمە ئارقىلىق بولسىمۇ ماركسىزم ـ لېنىنىزمدىن كۆپ بىلىملەرنى

ھاسىل قىلغان بولسا كېرەك، ئاڭلىشىمچە، دۇبەن جانابلىرى ماركسىزمنى خېلىدىن بېرى ئۆگىنىۋاتقان، شۇنداقمۇ؟

شېڭ شىسەي كونسۇل زىلاتكىنىڭ ئاغزىدىن شۇنداق بىر گەپنىڭ چىققىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ پەيتنى غەنىيمەت بىلىپ، ئۆزىنىڭ ياپونىيىدىكى چاغلىرىدىن باشلاپلا ماركسىزم مۇتالىئەسىگە كىرىشكەنلىكىنى، بولۇپمۇ كېيىنكى چاغلاردا ماركسىزم-لېنىنىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى قېتىرقىنىپ ئۆگىنىشكە كىرىشكەنلىكىنى، ئۆگىنىشتىن ھاسىل قىلغانلىرىنى ئالاھىدە خاتىرىلەپ ماڭغانلىقىنى ئېيتىپ كېلىپ، مۇنداق دېدى:

— ئەگەر باش كونسۇل جانابلىرى مالال كۆرمەي، مېنىڭ شۇ ئەرزىمەس خاتىرىلىرىمنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ، قىممەتلىك تەنقىدىي پىكىرلىرىنى مەندىن دەرىغ تۇتمىسا، بەكمۇ خۇشال بولار ئىدىم. بۇنىڭ ماركسىزمنى تېخىمۇ ئوبدان ئۆگىنىشىمگە چوڭ ياردىمى بولاتتى.

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ بۇ سەمىمىيلىكىدىن ناھايىتى مەمنۇنمەن، قېنى مەرھەمەت، خاتىرە دەپتەرلىرىڭىزنى ماڭا بېرىڭ. تەرجىمانىمىزغا ئوقۇتۇپ كۆرۈپ، مەنمۇ بەھرە ئالاي.

شېڭ شىسەي ئۈستەل سىرتمىسىدىن قاتتىق مۇقاۋىلىق ئىككى دەپتەرنى دەرھال ئېلىپ، چۈيۇفاڭنىڭ ياردىمى بىلەن قەغەزگە ئوراپ ۋە زىلاتكىنغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى.

3

ئارىدىن بەش كۈن ئۆتكەندە، باش كونسۇل مەخسۇس باغاق ئارقىلىق شېڭ شىسەي، چېڭ دېلى ۋە پېڭ ئەپەندىلەرنى ئاياللىرى بىلەن كەچلىك غىزاغا تەكلىپ قىلدى. شۇنداق پەيتنىڭ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغان شېڭ شىسەي خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ، چېڭ دېلى ۋە

پېك ئەپەندىلەر بىلەن خاس ئۆيدە يەنە بىر قېتىم باش قوشۇۋالدى ۋە ئاخىرىدا مۇنداق دېدى:

— قۇمۇل تاغلىرىدا خوجىنىياز بىلەن سوقۇشۇپ يۈرگەن كۈنلىرىدىمدە تاغلىقلارنىڭ «پىچاق ھەرقانچە ئىتتىك بولغان بىلەن ئۆزىنىڭ سېپىنى كېسەلمەيدۇ» دېگەن تەمسىل سۆزىنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىغانىدىم. بۇ گەپنى سىلەرگە ئەسكەرتىپ قويۇشۇمدىكى مەقسەت شۇكى، بۈگۈنكى سورۇندا سىلەر كۆپرەك رول ئوينىشىڭلار لازىم دېمەكچىمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر ئىككىڭلار رۇسلارنىڭ تىلىدىن باشقا مىجەز - خۇلقىنىمۇ ياخشى بىلىسىلەر، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— دۈبەن جانابلىرى خاتىرجەم بولغاي، — دېدى چېك دېلى، — بىز پېك ئەپەندى بىلەن كېلىشىۋالدۇق. ئۇنىڭ ئۈچىنچى شەخس، يەنى خالىس كىشى سۈپىتىدە قىلىدىغان گەپلىرى كونسۇلنى چوقۇم قايىل قىلىدۇ دەپ ئىشىنىمەن.

— مېنىڭچە، زىلاتكىن ئاشۇ كۈنى دۈبەن جانابلىرىنىڭ كىتابخانىسىدىلا قايىل بولۇشقا باشلىغان. ئەمدى ھېلىقى خاتىرە دەپتەرلىرىنى ئوقۇتۇپ كۆرگەن بولسا، ئالدىمىزغا ئۆزى سەكرەپ چۈشەمدۇ تېخى، ھەرھالدا رۇسلارنىڭ لەقىمى ئېيىق، — دېدى پېك ئەپەندى بىر قىسما كۈلۈپ، قالغانلارمۇ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈشۈپ كەتتى.

كەچقۇرۇنلۇقى زىلاتكىننىڭ ئۆيىدىكى مېھماندارچىلىقمۇ كۈلكە بىلەن باشلاندى. زىلاتكىن پېك ئەپەندىنىڭ تېخىچە ئۆيلەنمىگەن «قېرى يىگىت» ئىكەنلىكىنى ئۇقماي، ئۇنىڭغىمۇ «خانىمىڭىز بىلەن» دەپ باغاق يېزىپ قويغانلىقى ئۈچۈن كەچۈرۈم سوراپ بۇ گەپنى «تۈگىدى» قىلغان بولسىمۇ چاقچاق قىلغۇسى كەلدى چېغى، مېھمانلار ئۈستەلگە ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— خوش، پېك ئەپەندى، ھەممەيلەن ئۆز جۈپتىمىز بىلەن ئولتۇردۇق، يېنىڭىزدىكى ئورۇندۇق بوش قالدىم دەپ دەۋا قىلسا، قانداق قىلىمىز؟

— مۇبادا شۇنداق بولغاندا، بۇ دەۋانى باش كونسۇل جانابلىرىنىڭ ئادىل سوراپ قويۇشىغا ئىشىنىمەن.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى زىلاتكىن، پولدىكى ئىران نۇسخا گىلەم ئۈستىدە ئېغىناپ ياتقان چىرايلىق ئاق كۈكا ئىتنى كۆرسىتىپ، — يېنىڭىزدىكى ئورۇندۇقنى ئاشۇ كىشىگە بەرسەك قانداق؟

— ناھايىتى ياخشى بولاتتى، — دېدى پېيك ئەپەندى كۈكىغا بىر قارىۋېلىپ، — بىراق ئۇ ئەركەك ئىكەن ئەمەسمۇ؟

دېرىزىلىرىگە ھاۋارەڭ يىپەك پەردىلەر تارتىلىپ، كۆزنى چاقمايدىغان رەڭدار لامپۇچكىلار بىلەن يورۇتۇلغان ئۆينى كۈلكە قاپلاپ كەتتى. زىلاتكىننىڭ ئۆزىمۇ قاتتىق كۈلۈۋەتتى. پەقەت يېنىدا ئولتۇرغان چېيڭ دېلى ئارقىلىق ھەممە گەپنى ئۇقۇپ تۇرغان شېڭ شىسەيلا، پېيك ئەپەندىگە ئەيىبلەش نەزەرى بىلەن قاراپ ھومىيىپ ئولتۇراتتى. شۇ ئارىدا زىلاتكىن قەدەھنى قولىغا ئېلىپ:

— ئولتۇرۇشنىڭ خۇشال كۈلكە بىلەن باشلانغىنىغا خۇشالمەن. بىز رۇسلار كۈلكىنى ياخشى كۆرىمىز. كۈلكە سالامەتلىك ئۈچۈن پايدىلىق، قېنى دوستلار، سالامەتلىك ئۈچۈن كۆتۈرەيلى، — دېدى. شېڭ شىسەيمۇ ئۆز ئىچىدە «رۇس مىجەزى شۇنداق بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتكەن پېتى ئورنىدىن تۇردى.

ھېلىراق زىلاتكىن ئېيتقاندەك خۇشال كۈلكە بىلەن باشلانغان بۇ مېھماندارچىلىق كەچكە لايىق ياۋروپاچە تاڭسۇق تاماقلار، ئېسىل ئىچىملىكلەر ۋە پاتېفوندىن ئاڭلىنىپ تۇرغان لەرزان مۇزىكا ناۋالىرى بىلەن تېخىمۇ قىزىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، پېيك ئەپەندى ئانچە رازى ئەمەستەك كۆرۈنەتتى، چۈنكى ياقۇتتەك قىزىرىپ تۇرغان ۋىنو، بوتۇلكىدىن بۇژۇلداپ ئېتىلىپ چىقىدىغان شامپان ھاراقلىرى بولغان بىلەن بىرەر بوتۇلكىمۇ ئاق ھاراق كۆرۈنمەيتتى. «بىز جۇڭگولۇقلارنىڭ ئاق ھاراق ئىچىدىغانلىقىمىزنى ئۇنتۇپ قالدىمىكىن-ھە، بۇ ساھىبخان» دەپ ئويلايتتى ئۇ، بىر قەدەھ شامپاننى

خۇشياقماسلىق بىلەن ئىچۈپتىپ . بىراق ئۇنىڭ كاللىسىدا بىردىنلا باشقا بىر پىكىر چېقىلىپ ، «ياق ، ياق ... مەن خاتا ئويلاپتىمەن . ئۇستەلگە يۇقىرى گىرادۇسلۇق ئاق هاراقلارنىڭ قويۇلمىغانلىقى بۇ مېھماندارچىلىقنىڭ ئاخىرىدا مۇھىم سۆھبەت بولىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ . ئاسمان خۇداسىغا مىڭ قەتلە شۈكۈركىم ، مېنىڭ ماھارەت كۆرسىتىشىمگە پۇرسەت كەلدى چېغى» دېگەن ئويلار بىلەن باشقىدىنلا ئىچىلىپ ـ يايراپ ئولتۇرۇشقا كىرىشتى .

دەرۋەقە ، ئۇنىڭ مۆلچەرى توغرا بولۇپ چىقتى . تاماق تەرتىپى بويىچە ، ئاخىرىدا كېلىدىغان شېرىن شەربەت ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن زىلاتكىن ئورنىدىن تۇرۇپ :

ـــ ھۆرمەتلىك خانىملار ، ئالدىڭلاردا ئەدەبسىزلىك بولمىسۇن دەپ داستىخان ئۈستىدە چەكمەي ئولتۇردۇق ، ئەمدى بىزگە رۇخسەت ، بىرەر تال-دىن چېكىشۋالايلى ، ـــ دېدى ـ دە ، ئەر مېھمانلارنى يان تەرەپتىكى ئۆيگە باشلىدى .

مېھمانلار ئوبدان يورۇتۇلغان ئازادە ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يۇمشاق دىۋانلارغا جايلىشىپ ، بىرەر تالدىن پاپىروس چېكىشكەچ ، ئۆز ئارا پاراڭ بىلەن بىر ئاز ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن زىلاتكىن مۇنداق دېدى :

ـــ مەن گەپنى ئەگىتمەي ئۇدۇل قىلىشقا ئادەتلەنگەن . كۆپ ۋاق-تىڭلارنى ئېلىشنى خالىمايمەن . مېنىڭ دەيدىغىنىم مۇنداق : بىرىنچى ، شىنجاڭنىڭ سىياسىي سەھنىسىدە شېڭ دۇبەن جانابلىرى بىلەن ماجۇڭيىڭ ۋە خوجىنىيازدىن ئىبارەت ئۈچ خىل كۈچ پەيدا بولغاندىن باشلاپ ، يولداش ستالىن بۇ ئۈچەيلەندىن كىمنى قوللاش مەسىلىسىدە كۆپ باش قاتۇردى . ماجۇڭيىڭنى قوللاش ـــ ياپون تەسىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا خەۋپ تۇغدۇرۇشقا يول قويۇش دېگەن سۆز ئىدى ؛ خوجىنىيازنى قوللاش ـــ ئاخىرى بېرىپ شىنجاڭدا جۇڭگو ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دۆلەت مەنپەئىتىگە زىيانلىق بولغان قانداقتۇر ئىسلام دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇپ قېلىشىغا پۇرسەت تۇغدۇرۇپ بېرىش بولاتتى ؛ يولداش ستالىن شېڭ دۇبەننى ئىلغار

پىكىرلىك ۋەتەنپەرۋەر دەپ تونىدى ۋە قوللاشنى قارار قىلدى. ھازىرقى ئەمەلىيەت يولداش ستالىننىڭ بۇ داھىيانە تەدبىرىنىڭ مۇتلەق توغرا بولغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. دېمەك، بىز شېڭ دۇبەننى قوللاپ خاتا قىلمىغان ئىكەنمىز. مۇندىن كېيىنمۇ داۋاملىق قوللايمىز. مەن بۇنى ھۆكۈمىتىمىز نامىدىن ئېيتىۋاتىمەن. شۇنى قوشۇمچە قىلىمەنكى، يېقىندا ماجۇڭيىڭ ئۆزىنىڭ شېڭ دۇبەن بىلەن بولغۇسى جەڭلىرىدە بىزدىن بىتەرەپ تۇرۇشنى، بۇنىڭ بەدىلىگە سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ھەرقانداق تەلىپىنى ئورۇنداشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ مەخسۇس ۋەكىل ئەۋەتىپتۇ. مەن ئۇنى بىزگە ھېچ نېمە كېرەك ئەمەس، ياخشىسى ماجۇڭيىڭ ئۆز يۇرتىغا كەتسۇن دەپ قايتۇرۇۋەتتىم. بۇمۇ بىزنىڭ شېڭ دۇبەننى قوللىغانلىقىمىز، بۇ بىر. ئىككىنچى، يېقىندىن بېرى دۇبەن جانابلىرىغا بولغان تونۇشۇم تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى. مەن دۇبەن جانابلىرىنىڭ ماركسىزمچى - لېنىنىزمچى ئىكەنلىكىگە قاتتىق ئىشەندىم ۋە بۇ ئىشەنچىمنى يېتەرلىك پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاپ موسكۋاغا مەلۇمات يازدىم. موسكۋانىڭ پات ئارىدا ئىجابىي جاۋاب بېرىشىگە ئىشىنىمەن. ئەمما، بۇ گەپنى ئۆز نامىمدىن ئېيتىۋاتىمەن. بۇگۈن مانا مۇشۇ ئىككى گەپنى دۇبەن جانابلىرىغا ئېيتىپ قويۇش ۋە باشقا پىكىر - تەلەپلىرى بولسا، ئاڭلاپ بېقىش ئۈچۈن ئازراق ۋاقىتلىرىنى ئېلىشقا توغرا كەلدى.

شېڭ شىسەي سوۋېت ھۆكۈمىتىدىن، شەخسەن باش كونسۇل زىلاتكىندىن ئىنتايىن مىننەتدار بولغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ ماركسىزم - لېنىنىزمنى خېلىدىن بېرى ئۆگىنىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، تېخى باشلانغۇچ مەلۇماتقىلا ئىگە ئىكەنلىكىنى، بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ تىرىشىپ ئۆگىنىپ، لېنىن - ستالىننىڭ شاگىرتى بولۇشقا ۋە شۇنىڭغا مۇناسىپ ئەمەلىي ھەرىكەت قىلىپ، لېنىنىزمنىڭ ۋەتىنى بولغان سوۋېت ئىتتىپاقىغا مەڭگۈ ساداقەت كۆرسىتىشكە تىرىشىدىغانلىقىنى قىزغىن ھاياجان بىلەن بايان قىلىپ، ئاخىرىدا مۇنداق دېدى:

— مەن كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئەزا بولۇش پۇرسىتىگە تېخى

مۇيەسسەر بولالمىغان بولسامۇ، ئۆزۈم كوممۇنىزمچى بولغانلىقىم ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەنپەئەتىنى ئۆزۈمنىڭ مەنپەئەتى دەپ بىلىمەن. جۈملىدىن مېنىڭ مەنپەئەتىمنىڭمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى مەنپەئەتى بىلەن بىۋاسىتە ئالاقىدار ئىكەنلىكى دەرھال ھېسابقا ئېلىنىسكەن دېمەكچىمەن.

شۇ گەپلەردىن كېيىن شېڭ شىسەي تاماكا چەككەن بولۇپ جىم تۇ-رۇۋالدى.

— پېيىڭ ئەپەندى، — دېدى زىلاتكىن، — دۇبەن جانابلىرىغا ئېيتىڭ، ھەرنېچۈك پىكىر - تەلەپلىرى بولسا، ئوچۇق قويسۇن.

— رەھمەت، — دەپ داۋام قىلدى شېڭ شىسەي، — سوۋېت ھۆكۈ-مىتىنىڭ، شەخسەن باش كونسۇل جانابلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن خوجىنىيازنى ئۆز تەرىپىمىزگە تارتىپ، ماجۇڭيىڭنى يېتىم قالدۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولغان-دۇق. بۇ مېنىڭ ئۈچۈن تاغدەك زور ئىش بولغانىدى. بىراق، ھازىر مېنىڭ بېشىمغا يەنە كۈن چۈشتى. ئېنىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا ماجۇڭيىڭ ئىلىدىكى جاڭ پېيىۈەن بىلەن ھەربىي ئىتتىپاق تۈزۈپ، ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قوزغاشقا تەييارلانماقتا. مەركىزىي ھۆكۈمەت تەستىقلىغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى ليۇۋېنلۇڭ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئوگچى ئۇنسۇرلار ماجۇڭيىڭ بىلەن جاڭ پېيىۈەنگە ئىچكى جەھەتتىن ماسلاشماقچى، جەنۇبىي شىنجاڭدا بولسا، قەشقەر بىلەن خوتەندىكى شەرقىي تۈركىستانچى ئۇنسۇرلار ئىسلام بايرىقى ئاستىدا زور ئىجتىمائىي ئاساسقا ئېرىشىپ، ئىنتايىن خەتەرلىك كۈچكە ئايلىنىپ قالماقتا. بولۇپمۇ ماجۇڭيىڭ بىلەن جاڭ پېيىۈەننىڭ بىرلەشمە ھۇ-جۇمى باشلىنىپ قالسا، مەندە ئۇلارغا تاقابىل تۇرغۇدەك كۈچ يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن ھۆكۈمىتىڭىزنىڭ ماڭا دەرھال ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلىمەن. بۇ-نىڭ بەدىلىگە ھۆكۈمىتىڭىزنىڭ ھەرقانداق تەلەپلىرىنى ئورۇنداشقا تەييارمەن.

— مەسىلەن، دۇبەن جانابلىرى قايسى جەھەتلەردە، قانچىلىك ياردەم دېمەكچى، — سورىدى زىلاتكىن.

— بىرىنچىدىن، — دېدى شېڭ شىسەي، — دەرھال ئون مىڭ كى-

شىلىك قوشۇننى جابدۇشقا يەتكۈدەك زامانىۋى قورال - ياراغ، ئوق - دورا ۋە باشقا ھەربىي ئەسلىھەنىڭ تېز سۈرئەتتە يەتكۈزۈپ بېرىلىشىنى؛ ئىككىنچىدىن، مۇبادا مېنىڭ تەييارلىقىم پۈتكۈچە دۈشمەن تەرەپ ھۇجۇم باشلاپ قالسا، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ بىۋاستە ياردەمگە كېلىشىنى تەلەپ قىلىمەن.

— مۇنداق دەڭ، — دېدى زىلاتكىن چېكىسىنى قاشلاپ، — بۇ ناھايىتى چوڭ مەسىلىلەر ئىكەن. بۇ ھەقتە موسكۋادىن يوليورۇق ئالماي بىر نېمە دېيەلمەيمەن. بۇ ئەلۋەتتە چۈشىنىشلىك. ئەمما موسكۋانىڭمۇ دەرھاللا بىر نېمە دېيىشى تەس. چۈنكى شىنجاڭ جۇڭگونىڭ زېمىنى، سىلەرنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىڭلار بار ئەمەسمۇ؟ شۇنداقتىمۇ ھەرھالدا كېلىشىپ قىلىشىمىزغا ئىشەنچىم كامىل.

— گېپىڭىزگە قوشۇق سېلىۋاتقانلىقىم ئۈچۈن مېنى كەچۈرۈڭ، باش كونسۇل جانابلىرى، — دېدى چېڭ دېلى، — مەن مەركىزىي ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە ئازراق ئىزاھات بېرىپ ئۆتەي، خەنزۇلاردا قامچا ئۇزۇن بولغان بىلەن جايىغا بېرىپ تېگەلمەيدۇ دېگەن تەمسىل بار. ھازىرقى مەركىزىي ھۆكۈمىتىمىز خۇددى شۇ ھالغا چۈشۈپ قالغان يەنى ئېتى ئۇلۇغ، سۈپۈرىسى قۇرۇق دېمەكچىمەن. شۇ ھالىغا باقماي، شىنجاڭنى ئۆز كونتروللۇقىغا ئېلىش ئۈچۈن يوغان كىشىلەرنىمۇ ①ئەۋەتىپ كۆردى. بۇ يوغان كىشىلەر خۇددى بوران ۋاقتىدا كۆلگە چۈشۈپ قالغان خازاندەك ئۇيان چايقىلىپ، بۇيان چايقىلىپ، ئاخىر كەشىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ شىنجاڭدا ھېچقانداق ئىجتىمائىي ئاساسى ياكى سىياسىي ئابرويى يوق ئىدى، مەركەزنىڭ بۇ مەغلۇبىيىتى شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى تېزگىنلەپ

---

① خۇاڭ مۇسۇڭ (5 - بابتىكى ئىزاھاتقا قاراڭ) بىلەن لوۋېنگەننى دېمەكچى. لوۋېنگەن گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ تاشقى ئىشلار، قوشۇمچە ئەدلىيە مىنىستىرى بولۇپ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن 1933 - يىلى 8 - ئايلاردا نەنجىڭدىن ئۈرۈمچىگە كەلگەن.

تىنچلىق ۋە بىرلىكنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدىغان بىردىنبىر كۈچ شىڭ دۇبەن ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، شىڭ دۇبەننى مەركەز ئۆزى ئېتىراپ قىلغان . شۇڭا ، شىڭ دۇبەننىڭ مۇخالىپ كۈچلەرنى بىر ياقلىق قىلىپ ، شىنجاڭنى تىنجىتىش تەدبىرلىرىگە مەركەز ئېتىراز بىلدۈرەلمەيدۇ . ھەممىدىن مۇھىمى ، شىڭ دۇبەننىڭ ئىدىيىۋى جەھەتتە قانداق ئېقىمغا مەنسۇپلۇقى سىزگە بەش قولدەك ئېنىق . مېنىڭچە ، شىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنى قوللاش ۋە كۈچەيتىش ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا مەنپەئەتلىك .

چېڭ دېلى ئەمدى نۆۋەت سىنىڭكى دېگەندەك قىلىپ ، كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا پېڭ ئەپەندىگە بىر قارىۋالدى - دە ، ئاستا تاماكىغا قول سۇندى .

— شۇنداق ، بۇ مۇلاھىزىلەرگە تامامەن قوشۇلىمەن ، — دېدى باياتىن چېڭ دېلىنىڭ گېپىنى شىڭ شىسەيگە ئۇدۇللۇق ئۆرۈپ بېرىۋاتقان پېڭ ئەپەندى گەپكە ئارىلىشىپ ، — خۇسۇسەن ، شىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنى قوللاش ۋە كۈچەيتىش ، ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا مەنپەئەتلىك دېگەن گەپكە تامامەن قوشۇلىمەن ، مېنىڭچە ، شىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە باغلىق . سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق مەنپەئەتلىرى شىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقى بىلەن قۇدرەت تېپىشىغا باغلىق .

— سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قايسى مەنپەئەتلىرىنى دېمەكچىسىز ؟ — سورىدى زىلاتكىن ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن كۆپرەك گەپ ئاڭلاشقا قىزىقىپ

— بارلىق مەنپەئەتلىرىنى دېمەكچىمەن . مەسىلەن ئېيتايلۇق ، ماجۇڭيىڭ چاقىقان كېلىپ ، جاڭ پېيىۋەنىڭ ياردىمى بىلەن شىڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇۋەتسە ، ھەئە ... بۇنى پەقەت مىسال ئۈچۈن دەۋاتىمەن . ئۇ ھالدا شىنجاڭ ئۆلكىسى ماجۇڭيىڭنىڭ ۋاستىسى بىلەن ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى بازىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ ؛ مۇبادا ماجۇڭيىڭ

«ھەممە مۆمىنلەر بىر قېرىنداش» دېگەن شوئارى بويىچە ، خوجىنىياز ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئىسلامچى ئۇنسۇرلار بىلەن بىرلىك ياساپ ، كوممۇنىزمغا قارشى چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن قانداقتۇر ئىسلام دۆلىتى قۇرۇۋالسا ، بۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا تېخىمۇ خەۋپلىك . پەقەت شېڭ دۇبەن ھاكىمىيىتى مەۋجۇت بولۇپ قۇدرەت تاپقاندىلا بۇ خەۋپلەرنىڭ ھەر ئىككىسىنى شىنجاڭغا يولاتماسلىق مۇمكىن . بۇ بىر ؛ ئىككىنچى ، شىنجاڭ چەكسىز مول خام ئەشيا مەنبەسى . بۇ يەردە سانائەت ئاساسى بولمىغاچقا ، ھازىرقى ئەھۋالدا بۇنىڭدىن ئۆزى پايدىلىنالمايدۇ . يول يىراق ، قاتناش قىيىن بولغانلىقتىن ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئالماشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس . پەقەت سوۋېت ئىتتىپاقىلا بۇ بايلىق مەنبەسىدىن ئەرزان باھادا كەڭ - كۆشادە پايدىلىنىشى مۇمكىن . بىراق ، بۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا مايىل بىر ھاكىمىيەت بولۇشى كېرەك ؛ ئۈچىنچى ، شىنجاڭ چار پادىشاھلىقى زامانىسىدىن تارتىپ ، روسىيىنىڭ سانائەت مەھسۇلاتلىرى ئۈچۈن كەڭ بازار بولۇپ كەلگەن . سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ بازاردىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىماس دەيمەن . ھالبۇكى ، شېڭ دۇبەن ھاكىمىيىتىلا شىنجاڭنىڭ سوۋېت تاۋارلىرى ئۈچۈن بازار بولۇشىغا كاپالەت بېرەلەيدۇ . ئاخىرىدا مۇھىم بىر تارىخىي پاكىتنى ئەسلىتىپ ئۆتمەكچىمەن . باش كونسۇل جانابلىرىغا سىر ئەمەستۇركى ، ئۆز ۋاقتىدا زوزۇڭتاڭ ياقۇپ بەگ ئىسيانىنى باستۇرۇشقا كەلگەندە ، چار پادىشاھلىقى زوزۇڭتاڭنى ئاشلىق ۋە ئاخبارات بىلەن تەمىنلىگەن . بۇ ھال زوزۇڭتاڭنىڭ تېز غەلىبە قىلىشىدا مۇھىم رول ئوينىغان . دېمەك ، شىنجاڭ دېگەن بۇ بىر پارچە زېمىننىڭ روسىيە ئۈچۈن قانداق مۇھىم ستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى چار پادىشاھ چېغىدا ئوبدان چۈشىنىپ ، شۇنىڭغا مۇناسىپ پائال تەدبىر قوللانغان . ھازىرقى ئەھۋالمۇ شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدۇ . سوۋېت ئىتتىپاقى سىياسىئونلىرىنىڭ ئەقىل - دانىش ۋە يىراقنى كۆرەرلىكتە چار پادىشاھتىن مۇتلەق ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل .

پېڭ ئەپەندى نۇتۇققا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ سۆزلىرىنىڭ ئورۇنلۇق

چىقىقانلىقىدىن مەغرۇرلانغاندەك، بېشىنى دىۋان يۆلەنچۈكىگە تاشلاپ، شۈك ئولتۇرۇۋالدى. چېك دېلى ئارقىلىق ھەممە گەپنى ئۇقۇپ ئولتۇرغان شېك شىسەيمۇ بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ، ئۇنىڭغا رازىمەنلىك بىلەن قاراپ قويدى. پېك ئەپەندى ئۆز خوجايىنىنىڭ چىرايىدىكى رازىمەنلىك ئىپادىسىدىن خۇشال بولۇشقا ئۈلگۈرە ـ ئۈلگۈرمەيلا، ئۇنىڭ مېڭىسىدە قورقۇنچلۇق بىر پىكىر پەيدا بولۇپ، خۇددى تىلىنى چىقىرىپ جەز قىلىۋاتقان زەھەرلىك يىلانغا تۇيۇقسىز دۇچ كېلىپ قالغان يولۇچىدەك، پۈتۈن ئەزايى بەدىنى شۈركىنىپ كەتتى. ئۇ ئويلايدۇ: «زامان ـ زامانلاردىن بۇيان، ھۆكۈمرانلارنىڭ ھەممىسى ۋاپاسىز قارا كۆڭۈل بولۇپ كەلگەن. ئۇلار بولۇپمۇ ئىككى خىل كىشىگە: بىرى، ئەقىل ـ دانىش، چارە ـ تەدبىر ۋە ئابروي نوپۇزدا ئۆزىدىن ئارتۇق بولغانلارغا؛ يەنە بىرى، ھۆكۈمرانىنىڭ سىرى ـــ ئەسرارىدىن خەۋەردار بولغانلارغا زادى ۋاپا قىلمايتتى، ھاجەتتىن چىقىۋالغاندىن كېيىن ئۇلارنى قانداقلا يول بىلەن بولمىسۇن ئوجۇقتۇرۇپ تاشلايتتى. مەن بىرىنچى خىلدىكىلەر قاتارىغا كىرمەلمىسەممۇ، ئىككىنچى خىلدىكىلەرنىڭ قاتارىغا كىرىپ قالدىم. ئىشىم تۈگىگەندىن كېيىن ھە شۇنداق، ئۇ ئۆز مەقسىتىگە يېتىۋالغاندىن كېيىن، مېنىڭ تەقدىرىم نېمە بولار؟ چېك جۇڭنىڭ ئۆيىدىن كىتابلارنى بۇلاپ كەلگەن ھېلىقى يىگىتتەك بولۇپ قالمىسام بولاتتى، خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت!»

زىلاتكىنىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

ـــ ياخشى، ـــ دېدى زىلاتكىن مەمنۇنىيەت بىلەن، ـــ بىردەمدە شۇنچە كۆپ نەرسىلەر ئۈستىدە ئوچۇق ـ يورۇق سۆزلىشىۋالغىنىمىزغا خۇشالمەن. مېنىڭ ئەمدىكى ۋەزىپەم دۇبەن جانابلىرىنىڭ تەلەپلىرىنى باياتىن ئېيتىلغان ئاساسلار بىلەن ئىسپاتلاپ، تېزلىكتە موسكۋاغا يوللاش ۋە تېزرەك جاۋاب ئېلىش، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

شېك شىسەي دىۋاندىن يېرىم كۆتۈرۈلۈپ مىننەتدارلىق بىلدۈردى.

ـــ ھە... ئېيتماقچى، خوجىنىيازنىڭ يېقىنقى كۆنلەردىكى ئەھۋالى ھەققىدە ھېچ نېمە دېمىدىڭلار، مەن ئۇنىڭغا كۆپ قىزىقاتتىم ئەمەسمۇ؟ ـــ

دېدى زىلاتكىن سوئال نەزەرى بىلەن.

— هازىر بۇ تاغ قاپلىنى ئېغىر ئەھۋالدا، — دېدى شىلىڭ شىسەي كىنايىلىك كۈلۈپ، — ئۇ «مۇسۇلمان مۇسۇلمانغا بىرىنچى بولۇپ ئوق ئاتمايدۇ» دەپ ئارقىغا تىرەجەپ تۇرغان بولسىمۇ، ماجۇڭيىڭ ئاخىر ئۇنى ئۇرۇشقا سۆرەپ كىردى. ئەمدى ئۇ ئىككى «غازاتچى» مۇسۇلمان تارىم ئويمانلىقىدا بىر - بىرىنى چىشلەپ - تالاپ قان بولۇشىدۇ. ئەمما تارىم ئويمانلىقى — قۇمۇل تاغلىرى ئەمەس. بىزگە كەلگەن مەلۇماتلارغا قارىغاندا، خوجىنىيازدا بىرەر ئايغا يەتكۈدەكلا ئوق - دورا قاپتۇ. مىلتىق - ياراغلىرىنىڭ تېخىمۇ تايىنى يوق. تولىسى تەيپىڭنەم زامانىسىدىكى قوشۇغۇن ئوقلۇق مىلتىقلار، ئاندىن قالسا، قىلىچ - نەيزىدىن ئىبارەت. بۇنىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ قوراللىرى خىل، مۇنتىزىم قوشۇنىغا تەڭ كېلەلمەيدۇ. بۇ ئەھۋالدا ئۇنىڭ يېڭىلىپ قېلىشى مۇمكىن ياكى تەلىيى ئوڭ كېلىپ، مەسىلەن ئېيتايلۇق، كەڭ ئىجتىمائىي ئاساسقا تايىنىپ، قىسمەن غەلىبە قىلىشىمۇ مۇمكىن. بىراق، مېنىڭچە مەيلى ئۇ غالىپ كەلسۇن ياكى مەغلۇپ بولسۇن، ھەر ئىككى ئەھۋالدا بىزگە پايدىلىق، يەنى ئۇ غالىپ كەلسە، ماجۇڭيىڭ ئاجىزلىشىدۇ؛ مەغلۇپ بولسا، ئىككى دۈشمەننىڭ بىرىدىن قۇتۇلىمىز. دېمەك، شەخسەن ئۇنىڭدىن ئەندىشە قىلىپ كەتمەيمەن. يامىنى شۇكى، ئۇنىڭ قەشقەر - خوتەن تەرەپلەردىكى ئىسلامچىلار بىلەن بىرلىشىۋېلىشىدىن قورقىمەن.

— بۇ مۇلاھىزىڭىز توغرا. قەشقەردىكى كونسۇلىمىزنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، سابىت داموللىلارنىڭ ئايىغى ئىتتىكلەپ قاپتۇمىش. ئۇلار خوجىنىيازنى چوقۇم ئۆزىگە تارتىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە چوڭ خەۋپ. ئەمما خوجىنىياز هازىر تاغ قاپلىنى ئەمەس، بەلكى ئاغزىغا يۇگەن سېلىنىپ قالغان ئاساۋ ئايغىرغا ئوخشاپ قالدى. چۇلۋۇرنىڭ ئۇچى بىزنىڭ قولىمىزدا، — دېدى زىلاتكىن مەنىلىك كۈلۈپ.

شۇ ئارىدا ئىشىك قىيا ئېچىلىپ ۋېرا زىلاتكىنانىڭ بېشى كۆرۈندى:

— ۋىيەي... تاماكاڭلارنى تېخىچە چېكىپ بولمىدىڭلارمۇ؟ خانىملار

تانسا ئوينايمىز دەپ ساقلاپ تۇرغىلى نەۋاق .
— مانا ... ھازىر چىقىمىز سۆيۈملۈكۈم .

× × ×

ئەل يېتىپ ، جاھان جىمىقان چاغدا ، قوش ئارغىماق قېتىلغان پوۋۇسكىلار سوۋېت كونسۇلخانىسىدىن چىقىپ شەھەر ئىچى تەرەپكە بۇرۇلدى . ئاتلىق مۇھاپىزەتچىلەر بىلەن قورشالغان ئەينەكلىك پوۋۇسكىدا شىېك شىسەي بىلەن چۇيۈفاك بىر - بىرىگە چاپلىشىپ دېگۇدەك يېقىن ئولتۇراتتى .
— سىزنى تەبرىكلىسەم بولار ! — دېدى چۇيۈفاك ئېرىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ .
— ھازىر تېخى بالدۇر .
— نېمە ، بۇ كۆك كۆزلەر قايىل ئەمەسمىكەن ؟
— قايىللىقى قايىل . موسكۋا زۇۋان سۇرمىگۈچە ... ھە ... ياق ، ئىشەنچىم كامىل .
— موسكۋا ، ئىلاھىم تېزرەك زۇۋان سۇرسىكەن !

سەككىزىنچى باب

باشئەگىم جىلغىسىدا

باشئەگىم تارام - تارام
مەندىن زوھراغا سالام

— «تاھىر - زوھرە» قوشاقلىرىدىن

خۇددى شىېك شىسەي بىلەن زىلاتكىن ئېيتقانندەك ، بۇ كۆنلەردە ها-
جىم ۋە ئۇنىڭ قوشۇنى قىيىن ئەھۋالدا قالغانىدى . توقسۇن جېڭىدىكى
مەغلۇبىيەتتىن كېيىن ، ماجۇڭيىڭنىڭ قارام - قەيسەرلىكتە داڭقى چىققان ياش
سەركەردىسى مافۇيۇەن توپ - زەمبىرەك ۋە ئېغىر - يېنىك پىلىموتلار بىلەن
قوراللانغان ئىككى مىڭدەك سەرخىل ئاتلىق چېرىك بىلەن ئۇلارنى قاراشە-
ھەرگىچە ، قاراشەھەردىن كورلا چېگرىسىغىچە شىددەت بىلەن قوغلاپ
كەلدى ؛ ئەمما ، باشئەگىم جىلغىسىغا كىرگەندىن كېيىن ئەھۋال ئۆزگىرىشكە
باشلىدى . پىدائىيلار قوشۇنى تاغ قاپتاللىرىغا يوشۇرۇنۇۋېلىپ ، قاتتىق
قارشىلىق كۆرسىتىشكە كىرىشتى . چېرىكلەر تار جىلغىغا ئۇسۇپ كىرىشكە
جۈرئەت قىلالماي ، بىر ئىزدا توختاپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى . بىراق پىدائىيلار
قوشۇنى قورال - ياراغ ، بولۇپمۇ ئوق - دورىنىڭ قىسلىقىدىن قايتۇرما ھۇجۇمغا
ئۆتۈشكە پېتىنالمايتتى . شۇنداق قىلىپ ، ئىككى قوشۇن ئوتتۇرىسىدا تىركە-
شىش ھالىتى مەيدانغا كەلدى . قاتمۇ قات تاغلار بىلەن قورشالغان باشئەگىم
جىلغىسى خۇددى ئۆز پەرزەنتلىرىگە قۇچاق ئاچقان مېھرىبان ئانىدەك ، پىدا-

ئىيلار قوشۇننى قوينىغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنقى مۇداپىئە لىنىيىسى بولۇپ
قالدى. كورلا، بۈگۈر خەلقلىرى ئارقا سەپ لاۋازىمىتىنى بىجانىدىل ئۆتەپ،
پىدائىيلارغا زور مەدەت بېرىپ تۇراتتى.

باشئەگىم توغرۇلۇق گەپ بولغاندا تۆۋەندىكى قۇرلارنى يازماي
ئۆتۈشكە بولمايدۇ.

قاراشەھەردىن شۇ جىلغا تەرەپكە كېتىۋېتىپ، ئايدىڭ كېچىلىرى بە-
رەر دۆڭلۈكتىن سول قول تەرەپتىكى كەڭ ۋادىغا قارىسىڭىز، خۇددى
چۆچەكلەردە ئېيتىلغىنىدەك بىپايان چۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا گاھ ئەينەكتەك پار-
قىراپ، گاھ كۆزدىن غايىپ بولىدىغان بىر تىلسىم ماكاننى كۆرگەندەك
بولاتتىڭىز. بۇ — تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ قېشىدا ساقلىنىپ قالغان مۆجىز-
لەرنىڭ بىرى باغراش كۆلىدۇر. شۇ كۆلدىن چىقىپ، ئاۋۋال غەربكە، ئاندىن
جەنۇبقا قاراپ ئېرىنچەكلىك بىلەن مۈگىلىنىپ ئاقىدىغان كۆنچى دەرياسى
باشئەگىم جىلغىسىغا كىرىش بىلەنلا شۇنچىلىك جانلىنىپ كېتىدۇكى، بىر
قاراشتا ئۇ خۇددى دەرستىن كېيىن سىنىپتىن چىقىپ، چۇرقۇراشقان پېتى
توپ مەيدانىغا يۈگۈرۈشۈپ كېتىۋاتقان شوخ ئۆسمۈر باللارغا ئوخشاپ كې-
تىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ دەريانىڭ ئەگىم - ئەگىم جىلغا ئىچىدە يىلاندەك
تولغىنىپ، تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ، ئاپئاق كۆپۈكلەر چاچرىتىپ ئاقىدىغان
ئەنە شۇ قىسمىنىڭ ئادەتتە «كۆنچى دەرياسى» دەپ ئەمەس، «باشئەگىم
سۈيى» دەپ ئاتىلىشىمۇ تاسادىپىي بولمىسا كېرەك. باشئەگىمنىڭ «تاھىر -
زوھرا» ھەققىدىكى ئاجايىپ گۈزەل قىسسىدە تۇتقان ئورنى ئۇنىڭغا شۇنداق
بىر پارلاق رومانتىك ئوبراز يارىتىپ بەرگەنكى، باشئەگىم دېگەن نام ئۇيغۇر
خەلقى ئارىسىدا ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا تىللاردا داستان بولۇپ كەلمەكتە.
ئۇيغۇرلار «تاھىر - زوھرا» نى قانداق چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن ئەسلىسە،
باشئەگىمنىمۇ شۇنداق زوق - شوق بىلەن تىلغا ئالىدۇ. مۇشۇ قۇرلارنى
يېزىۋاتقان مۇئەللىپنىڭ قىرىق نەچچە يىل بۇرۇن باشئەگىم ھەققىدىكى خەلق
رىۋايەتلىرى ئاساسىدا يازغان بىر نەسرىي شېئىرى بۇنىڭغا مىسال بولالايدۇ:

ئاھ، باشئەگىم!

ئەجەبمۇ ياراشقان بۇ ئىسمىڭ ساڭا، زاتىغا قاراپ ئېتى بولۇر دېگەندەك، زوھرانىڭ ئىشكىدىن كۆندە مىڭ ئەگىپ ئۆتكەن تاھىر كەبى ھەر دوقمۇشتا يۈز قېتىم ئەگىپ ئاقسەن، خۇددى كىمنىڭدۇر ئارقىسىدىن يەتمەك بولۇپ قوغلاشقاندەك، تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ شىددەت بىلەن چاپىسەن ...

نېمە بۇنچىۋالا تەشۋىشتە قالدىڭ؟

بىر قاراپلا بىلدىم، چېھرىڭدە چوڭقۇر بىر قايغۇنىڭ، ئاچچىق بىر ئەلەمنىڭ ئىزى بار. خۇددى يىلاندەك تولغىنىشلىرىڭمۇ مەنىسىز ئەمەس ... تاپتايىنلىق ئوبدان بىلىمەنكى، ئۇ بىر جان ئاچچىقىدۇر ...

ئايدىڭ كېچىلەردە بولسا، مۇڭلىنىپ ئېيتقان قوشاقلىرىڭ خۇددى قاناتلانغان قۇشلاردەك ئۇچۇپ بېرىپ ئالەمنى قاپلار، ئۇزاقلاردا تۇرۇپ، بۇ مۇڭلۇق قوشاقلىرىڭنى ئاڭلىغان كىشىنىڭ يۈرەك ـ باغرى خۇددى سىماپتەك تىترەر، ئۇ ئۆزىنى ئۇنتار؛ يېقىن كەلگەنسىرى ھېچ تاقىتى قالماس، چىداپ تۇرالماي، مۇڭلىرىڭغا قوشۇلۇپ تاھىر ئاققان جىلغىلىرىڭدا كۆز ياشلىرى بىلەن ئاققۇسى كېلەر ...

ئاھ، باشئەگىم! دىمىغىڭدىن ھامان بىر ھىجران پۇرىقى پۇرار. بۇنىڭغا قاراپ، پەقەت كۆز ياشلىرىم بىلەن كۆمۈلۈپ قالىمەن. سەنچۇ؟ ھامان ئۆز غېمىڭ بىلەن ... قىلچىلىكمۇ پەرۋا قىلمايسەن، ئېيتقىنا، نېمە بۇنچىۋالا دەردلىكسەن؟ قاچاندىن بېرى شۇنداق مۇڭلۇقسەن؟

ئەي مۇڭلۇق باشئەگىم! ئېيتمىساڭمۇ ئوبدان بىلىمەن نېچۈن غەمكىن، نېچۈن مۇڭلۇقلۇقۇڭنى ... ئەگەر بىلمىسەم، دەردىڭگە ئورتاقلاشمىسام، قاپقارا ۋاپاسىزلىق، ئۇياتسىزلىق، توغرىسى خائىنلىق قىلغان بولىمەن. چۈنكى، سۆيگۈ، ۋاپا، نومۇس ۋە ئەزگۈلۈك سېنىڭ ئۇلۇغلۇقۇڭدىن، يۈكسەكلىكىڭدىن يارقىن بىر نەمۇنە ئەمەسمىدى؟ سەن ئەزەلدىن بىزگە شۇنى — سۆيگۈ، ۋاپا، نومۇس ۋە ئەزگۈلۈكنى ئۆگەتمەكچىمىدىڭ؟

سۆيگۈ تۇتقۇنى تاھىر تاغدىن تاشلانغاندا ، سىنىڭ سۇرلۇك ، قاتتىق ۋە قىلىچتەك ئۆتكۈر تاشلىرىڭ ماۋۇق بولۇپ قارشى ئالغان ئەمەسمىدى ؟ تاھىرنىڭ ساندۇق بىلەن بىر ئەگىمدە ئۈچ كېچە - كۈندۈز تۇرالىشى سىنىڭ ئەزگۈلۈك ۋە ۋاپادارلىقىڭ ئەمەسمۇ ؟ كىم بىلمەيدۇ تاھىر ساندۇقىنىڭ ئىسسىق قوينۇڭدا نەچچە يىللار كۆز قارچۇقۇڭدەك ئاسرالغىنىنى ! بۇ ، كىمنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئەزگۈلۈك ؟ بۇ ساڭا ۋە «پەرىشتە» لەرگىلا خاس ئەزگۈلۈك ۋە يۈكسەكلىكتۇر ...

ئەمدىلىكتە بولسا ، دەردلىك كۆزلىرىڭ بىلەن ئېگىز تاغ بېشىغا قارايسەن ؛ ياش ئۈنچىلىرى بىلەن تولغان غەمكىن ، كۆزلىرىڭنى بىر نەپەسمۇ ئۈزەلمەيسەن .

نېمە كۆرۈنۈر ؟

تۇغ قادالغان كونا بىر مازار ... ئۇزاق ئەسىرلەرنىڭ ، ئېغىر يىللارنىڭ ، قارا كۈنلەرنىڭ قانلىق يەكۈنى ...

نە سۆيگۈ ، نە ھايات ، نە تەنتەنە !

بىر جۈپ قىزىلگۈل ئارىسىدا ھامان بىر تال ياۋۇز تىكەننىڭ ئىپلاس ۋە تەكەببۇر گەۋدىسى ياتار ... مانا ، سەن شۇنى كۆرىسەن . ئۇبدان بىلىمەن ، ئۇ ئىپلاس ، تەكەببۇر تىكەننىڭ يىرتقۇچلارچە قىچقىرغان ئۆلۈم كۈلكىسى ، قۇلىقىڭغا خۇددى تىكەندەك سانجىلار ... قارا كۈنلەرنىڭ ئۇ بىر جۈپ مەسۇم قۇربانى سېنى قانچە ئاچچىق ھەسرەتكە ، چوڭقۇر مەيۈسلۈككە ، چەكسىز قايغۇغا سالسا ، ئۇلارنىڭ قاتىلى شۇ ئىپلاس تىكەن سېنى شۇنچە تىنچسىزلاندۇرار ، غەزەپلەندۈرەر ، كايىتار ... ناھايەت ئىنتىقام ئۈچۈن قوزغار !

ھەممە دەردىڭ ، ھەممە قايغۇڭ ، ھەممە تەشۋىشىڭ ، ھەممە ئاچچىقىڭ شۇنىڭ ئۈچۈندۇر .

ئەي مەسۇم قۇربانلار مازىرى ، سۆيگۈ دەرياسى ھەسرەتلىك باشئەگىنىم ! ھامان سىنىڭ ئۈستۈڭنى بىر قارا ھىجران تۇمانى باسقان ، سەن شۇنىڭ ئۈچۈن دەردلىنىسەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن مۇڭلىنىسەن ، شۇنىڭ ئۈچۈن

ئاچچىقلىنىسەن، غەزەپلىنىسەن، ئاچچىقىڭدىن تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ، ئاپـ
ئاق كۆپۈكلەر چاچرىتىسەن، جان ئاچچىقىڭدىن دېڭىزدەك دولقۇنلىنىپ شىردەك ھۇۋلايسەن.

ھەققىڭ بار!
ھەر نېمە قىلماققا ھەققىڭ بار!
يەنە دەردلەن، يەنە مۇڭلان، يەنە ئاچچىقلان!
تاشتىن - تاشقا ئۇرۇل، دولقۇنۇڭ بىلەن كۆتۈرۈل... يەنە تاش!

تاھىر بىلەن زوھرەنىڭ ياناق كۆزلىرى ھامان ساڭا تىكىلىپ تۇرماقتا. سۆيگۈ، ۋاپا، نومۇس ۋە ئەزگۈلۈك ئۈچۈن ئۆلارنىڭ روھىنى يادلان! تاھىر داستانى بىلەن دولقۇنلان! ئۇنىڭ ئۈچۈن چەككەن ئەلىمىڭ، تارتقان دەردىڭ، جاپا ئەمگىكىڭ — مەڭگۈلۈك راھەت، مەڭگۈلۈك سائادەت!

«بېشىمغا ھەر بالا كەلسە،
ئۆزۈڭنىڭ شورى دەڭلار!»

× × ×

ھاجىم بىلەن مەھمۇت مۇھىتى ئۇيەر - بۇيەردە چوخچىيىپ ياتقان قورام تاشلار ئارىسىدا قانداقتۇر بىر مەسىلە ئۈستىدە قىزغىن پاراڭلىشىپ كېلىۋېتىپ، يېقىنلا بىر يەردىن كېلىۋاتقان ناخشا ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى ۋە دەرھال گېپىنى توختىتىپ، شۇ تەرەپكە قارىدى. ئۇن نەچچە يىگىت سۇ بويىدا كىر - قاتلىرىنى يۇغاچ، يۇقىرىدىكى قوشاقنى تولۇق تېكىستى بىلەن ئاجايىپ بىر مۇڭلۇق ئاھاڭدا ناخشا قىلىپ ئېيتماقتا ئىدى:

سۇلار شارقىراپ ئاقسا،
تۇگمەننىڭ نۇرى دەڭلار.
بېشىمغا ھەر بالا كەلسە،
ئۆزۈڭنىڭ شورى دەڭلار.

بۇ قوشاق ئاياغلىشىشى بىلەن باشقا ئاھاڭدا ئىككىنچى ناخشا باشلاندى:

ئاتام مەككە، ئانام مەككە،
تۇغۇلدۇم بىر كۇن ئۆلمەككە.
ئاتالاردىن مىراس قالغان،
قارا يەرگە كۆمۈلمەككە.

× × ×

قۇمۇل شەھىرىدىن چىقتىم،
مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ؟
غېرىپلىقتا ئۆلۈپ كەتسەم،
مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ؟

× × ×

قازاندەك قايىندىم تاشتىم،
كېزىپ چۆللەر داۋان ئاشتىم،
غېرىپلىق شەھىرىگە چۈشتۈم،
مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ؟

× × ×

ئاشارمەن دەشت بىلەن سەھرا،
كېزەرمەن چۆل بىلەن دەريا.
كىيىكلەرگە بولۇپ ھەمراھ،
مېنى يوقلار كىشىم بارمۇ؟

چوڭقۇر مەيۈسلۈك، ئۈمىدسىزلىك ۋە مۇڭ ـ زار بىلەن تولغان بۇ

مـىـسـرالار ھاجـىـم بىلەن مەھمۇت مۇھتىنغا قاتتىق تەسىر قىلدى چېغى ، ھەر ئىـكـكـىـسـىـنـىـڭ چىرايى بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ سالاپەتلىك يۈزلـىـرىنى ئاچچىق ئىزتىراپ ، قاتتىق ئېچىنىش ۋە ھەسرەت ـ نادامەت تۇمانـلـىـرى قاپلاپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ھاجىمنىڭ قۇشنىڭكىدەك دۈگىلەك كۆزلىرى شارقىراپ ئېقىۋاتقان باشئەگىم سۇيىگە قادىلىپ قالغاندەك كۆرۈنسە ، مـەھمـۇت مـۇھتىنىڭ يوغان بۇرۇن تۆشۈكلىرى تېخىمۇ كېرىلىپ كېتىۋاتقانـدەك تۇيۇلاتتى .

شـۇ ئارىـدا ئاق سـېـرىـق كـەلـگـەن ئېـگـىز بويلۇق ئوغلاقچى مەنسۇر ئورنىدىن ئېرغىپ تۇردى ـ دە ، ھەمراھلىرىغا ئۈنلۈك خىتاب قىلدى :

ــ قـويـۇڭلار ئاغـىـنـىلەر ، مۇنداق ناخشاڭلارنى ! ئادەمنىڭ كۆڭلىنى يـېـرىـم قـىـلـىپ ، شۇنىمۇ ناخشا دەپ ئېيتقۇلۇقمۇ ؟ مۇنداق يىغلاڭغۇ ناخشىلار بىزگە ياراشمايدۇ . بىز دېگەن ئازادلىق ئۈچۈن بەل باغلاپ چىققان پىدائىيلار ، ھاجـىـمـنىڭ جەڭچىلىرى ، قېنى ، كېلىڭلار ئۆزىمىزنىڭ ناخشىسىنى ئېيتايلى . مانا مەن باشلاي :

گۈلۈم ئاچىلاي دەيدۇ ، ئاچىل ،
دادەي ، باشقا سانجىلاي دەيدۇ ئاچىل .
يارىمنىڭ يۈرەك ئوتى ، ئاچىل ، گۈل ئاچىل ،
تەنگە يامىشاي دەيدۇ ئاچىل ...

ھەمـمـەيلەن ناخشىغا قوشۇلدى . ناخشا ئاۋازلىرى بوراندەك گۈرۈلدەپ ئەۋجـىـگـە چـىـققانداَ ، بەزى يىگىتلەر ئىختىيارسىز ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئۇسـسۇلـغا چۈشـتـى . نـاخـشـا رىـتـىـمـىغا ماسلاشقان قىزغىن چاۋاكلار داپنىڭ خىزمىتىنى ئۆتىمەكتە ئىدى .

ئاچىل ، ئاچىل ، گۈل ئاچىل ، ئاچىل ،
دادەي ، ئاچىلمىساڭ گۈل قايدا ئاچىل .
كەمبەغەلگە زاغرا يوق ، ئاچىل ۋاي ئاچىل ،

بەگ ـ غوجامنىڭ قولى مايدا، ئاچىل.
ئاچىل، ئاچىلمىساڭ گۈل قايدا ئاچىل.
غەيرەت گۈلۈم ئاچىلغىل، ئاچىل،
دادەي، ھىممەت يولۇم ئاچىلغىل ئاچىل.
يىگىتلەر جەڭگە چۈشتى، ئاچىل، ۋاي ئاچىل،
قاچان بولسا بىر ئۆلۈم، ئاچىل،
دادەي، ئاچىلمىساڭ، گۈل قايدا، ئاچىل.①

ھاجىم بىلەن مەھمۇت مۇھىتى يىگىتلەردىن رازى بولغاندەك، بىر-بىرىگە قاراپ، كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، يەنە ئۆز يولىنى داۋام ئەتتۈردى.

— مانا، ھاجى ئاكا، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى، — يىگىتلىرىمىزنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئۆز قۇلىقىمىز بىلەن ئاڭلاپ، ئەھۋالنى كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق. ئۇلارنى تۇغۇپ ئۆستۈرگەن ئاتا-ئانىلىرىغا بارىكاللا. يەنە بايىقى گەپكە كەلسەك، تۇڭگانلارنى توسۇپ، بۇ غولنىڭ ئىچىدە يېتىۋەرمىسەكمىكىن دەيمەن. ياخشىسى قەشقەر تەرەپكە تېزرەك ماڭايلى.

— ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن، — ئېتىراز بىلدۈردى ھاجىم، — بىز بۇ يەردىن قوزغالغان ھامان ئۇ لومودىلار چىلبۆرىدەك ئارقىمىزغا چۈشىدۇ. بىزغۇ يول بويى ئۇرۇشۇپ ماڭارمىز، تۇڭگانلار بىزدىن ئالالمىغان ئۆچىنى يۇرت-يۇرتتا پۇقرادىن ئالغايمۇ؟ ياق، مەن پۇقرانى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەيمەن. ئۇ لومودىلار ئالتىشەھەرگە ئۆتۈپ، ئەلنى ۋەيران قىلمىسۇن دېسەك، باشئەگمىنى

① بۇ ناخشا شۇ قېتىمقى قوزغىلاڭنىڭ بىۋاسىتە قاتناشچىلىرىدىن بولغان قۇمۇللۇق مېرول مەرگەن بىلەن تۇرپانلىق ئوغلاقچى مەنسۇرلارنىڭ ئاغزىدىن يېزىپ ئېلىنغان نۇسخىسى بويىچە بېرىلدى. ناخشىنىڭ ئەسلى تېكىستى قۇمۇلدا دېھقانلار قوزغىلىڭى باشلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر شائىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەرىپىدىن يېزىلغان بولۇپ، بۇ ناخشا شائىر ھايات چاغدىلا كەڭ تارقىلىپ، خەلق ناخشىسىغا ئايلانغان ۋە قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ كۈرەش مارشى بولۇپ قالغان. بىراق، ئېيتىلىش جەريانىدا ئەسلى تېكىستكە بەزى ئۆزگىرىشلەر كىرگۈزۈلۈپ، يۇقىرىدىكى مىسرالار شەكىللىنىپ چىققان. بۇنىڭدىن باشقا ۋارىيانتلىرى بولۇشىمۇ مۇمكىن. (ئا)

چىلىك ساقلىشىمىز كېرەك .

مەھمۇت مۇھىتى ھاجىمنىڭ ئۆز گېپىدىن ئاسان يانمايدىغانلىقىنى بىلىدىغان بولغاچقا ، ئىچ ـ ئىچىدىن تىت ـ تىت بولۇپ :

ـــ ئانداق بولسا ، بۇ غولىنىڭ ئىچىدە كۆسۈتكىدەك ئۇ تۆشۈكتىن چىقىپ ، بۇ تۆشۈككە كىرىپ يېتىۋەگۇدەكمىز ـ دە ! ـــ دەپ تەتۈر قارىۋالدى . ئۇنىڭ ئاۋازى شۇ قەدەر قوپال چىقتىكى ، ھاجىم ئىختىيارسىز ھالدا ئۇنىڭغا ئىتتىك قاراپ تاشلىدى . دەرۋەقە ، مەھمۇت مۇھىتى ھېچقاچان ۋە ھېچ يەردە ھاجىمغا مۇنداق قاتتىق تېگىپ باقمىغانىدى . ھاجىم ئۇنىڭ كەيپىياتىنى چۈشىنىپ ، خىجالەتچىلىك ئىچىدە مۇلايىملىق بىلەن مۇنداق دېدى :

ـــ خاپا بولۇپ قالدىلارمۇ ئۇكام ؟ ماڭا قارىسىلا ، ئۆتكەن قېتىم توقسۇندا پېشكەللىككە ئۇچراپ قېلىشىمىزغا مەن ، ھەئە مەن سەۋەبچى بولدۇم . بۇ گۇناھىمنى ئاللا كەچۈرەرمىكىن ؟! پادا يولدىن ئاداشسا ، سەركىگە قارغىش ياغدۇ دەپ ، ماڭا ئاز قارغىش ياغمىدى . ئەمدى يەنە شۇنداق بولۇپ قالمىغىيدى دەپ قورقىمەن . ئۆزلىرى ماقۇل دېسىلە مۇنداق قىلساقمىكىن : تاغ يولى بىلەن ئۈرۈمچىگە دەرھال ئادەم ماڭدۇرايلى ، شىڭ دۇبەنگە بىر پارچە ، ئورۇس كونسۇلىغا بىر پارچە خەت ئەۋەتىپ ، جىمساردىكى ھېلىقى توختام بويىچە بىزگە بېرىدىغان ياردىمىگنى بەر دەيلى . ئۇ توختامدا «ماجۇڭيىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلسا ، ئۈرۈمچى تەرەپ ھەربىي ياردەم بېرىدۇ» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ ؟ بىزگە قورال ـ ياراغ بەرسۇن . قورال ـ ياراغ كەلگەندىن كېيىن بىر بۆلۈك كۆچنى مۇشۇ يەردە تۇنگانلارنى توسۇپ تۇرۇشقا قالدۇرۇپ ، دەرھال قەشقەر تەرەپكە ماڭايلى ، ئۇلارنى توسۇشقا بۇنىڭدىن ئەپلىك يەر يوق . قانداق دەيدىلا ؟

مەھمۇت مۇھىتى ئويلىنىپ قالدى ۋە بىر ھازادىن كېيىن مۇنداق دېدى:

ـــ شىڭ دۇبەنىنىڭ ئۆز گەدىنىدە تۇرۇشقا ئىشىنەمدىلا ھاجى ئاكا ؟ بەرمەسىنىڭ ئېشى پىشماس دەپ ، بىزگە قۇرۇق ئەمچەك سېلىپ يۈرۈرمىكىن ؟!

ـــ ياق ، بۇ دورەم مەن ئۇنى قورال بېرىدىغان قىلىمەن . شىڭ دۇبەنـ

دىن تولاراق ئورۇس كونسۇلنى قىستايمەن. قېنى ئاغىنە، ئەمدى بىر نېمە دېمەمسەن، ھېلىقى توختامغا ئۆزۈڭ قول قويغان ئەمەسمۇ دەيمەن. ئۇ ئورۇس ئىزا تارتقىنىدىن بولسىمۇ شىبىڭ دۇبەنگە بىر گەپ قىلۇرزە، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

— ھەي تاگەي، بۇ ئىمانسىزلار ئىزا تارتىشنى بىلۇرمىكىن ؟ — دەپ ئېتىراز بىلدۈردى مەھمۇت مۇھىتى قوشۇمىسىنى تۈرۈپ. ئاندىن قەدىمىنى توختىتىپ مۇنداق دېدى، — مەن بىر گەپ قىلاي ھاجى ئاكا، كۆڭۈللىرىگە كەلمىسۇن. ئۆزلىرى ئورۇس كونسۇلىغا بەكلا ئىشىنىپ كەتتىلە جۇمۇ! ئۇ شىبىڭ دۇبەن بىلەن تىلىنى بىر قىلىۋېلىپ ئاقۇەتتە بىزنى داغدا قويمىغىيدى دەپ قورقىمەن.

— ئۇنداق بولماس، — دېدى ھاجىم كەسكىن قىلىپ، — كونسۇل زىيالىتكىن ھېلىقى توختامغا شۇرالار ھۆكۈمىتى نامىدىن قول قويغان تۇرسا... ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەن بۇ كەمگىچە ئورۇسلاردىن گۇپاسىزلىق كۆرمىدىم. ئۆزلىرى بىلمەيدىلا، مەن ئورۇسلارنى كۆپ كۆرگەن، ئورۇسلار گەپتە تۇرىدىغان خەق. ھارامزادىلىكنى بىلمەيدۇ، بىزنى ئۆزى بىلەن تەڭ كۆرىدۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق. بىزنىڭ مەخسۇتبايمۇ شۇنداق دەيدىغان، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى دەرھال جاۋاب قايتۇرۇپ، — مەنمۇ ھەممە ئورۇسلارنى ئەسكى دېمەيمەن. مېنىڭ دەۋاتقىنىم ھېلىقى كونسۇل. نېمىشقىدۇر ئۇنىڭغا مېنىڭ كۆڭلۈم سەل قارا تۇرىدۇ.

— ئۇنداق خىياللاردا بولمىسىلا ئۇكام! ئارىدا توختام خەت بار ئەمەسمۇ، ئۇغۇل بالا دېگەن لەۋزىدىن يانسا نېمە بولغىنى.؟

مەھمۇت مۇھىتى بىردەم ئىچىنى تىنىشاپ تۇرۇپ:

— خەير شۇنداقمۇ بولسۇن دەيلى، مۇبادا شىبىڭ دۇبەن دېگەن كاپىر (كۈنلەر ئۆتكەنسېرى، ئۇنىڭغا تېخىمۇ كۆڭلۈم قارا بولۇپ كېتىۋاتىدۇ)، شۇنداق، مۇبادا ئۇ «داۋانچېڭدىن تارتىپ قاراشەھەرگىچە ھەممە يوللار ماجۇڭيىڭنىڭ قولىدا، سىلەرگە قورالنى قانداق يەتكۈزۈپ بەرگىلى بولىدۇ» دەپ تۇرۇۋالسا، قانداق قىلغۇلۇق ؟ — دېدى.

— بۇ تەس ئەمەس، — دېدى ھاجىم، — قاراشەھەردە بىزگە قوشۇلغان ھېلىقى موڭغۇل يىگىتلەرنىڭ باشلىقى سورۇنجاپ[1] بىلەن پاراڭلاشتىم. بۇ قالماق ئاغىنىمىز بۇ تەرەپتىن ئۈرۈمچىگە بارىدىغان تاغ يوللىرىنى بەش قولدەك بىلىدىكەن، كاساپەتنىڭ ئۆزىمۇ بۆلەكلا ئۇستا مەرگەن ئىكەن. ماجۇڭيىڭدىن ئۆچ ئالىمسام، كۆزۈم ئوچۇق كېتىدۇ دەيدۇ. چاچ ـ ساقاللىرىغا ئاق سانجىلغان بىلەن ئۆزى تاغ ئۆچكىسىدەك چاققان نېمىسكەن. ئۆزلىرىمۇ بىلىدىلاغۇ ئۇنى. ئۈرۈمچىگە بارىدىغانلارنى شۇ ئادەم باشلاپ ماڭسا، بىزگە بېرىدىغان قوراللىرىمۇ شۇ يول بىلەن ئېلىپ كەلسە، دەيمەن. قانداق دەيدىلا؟

مەھمۇت مۇھىتى بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ:

— خەير، يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال دەپتىكەن. بۇ ئىشنىمۇ قىلىپ كۆرەيلى، — دەپ ھاجىمنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى.

ئەتىسى سورۇنجاپ بىلەن تۇرسۇن دولان ئۈچ يىگىتنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۈرۈمچىگە قاراپ يولغا چىقتى. تۇرسۇننىڭ ۋەزىپىسى شېڭ شىسەي بىلەن كونسۇل زىلاتكىن ۋە تاھىر بەگلەرگە ئايرىم ـ ئايرىم يېزىلغان ئۈچ پارچە خەتنى تاھىر بەگنىڭ قولىغا تاپشۇرۇش ئىدى. تاھىر بەگكە يېزىلغان خەتتە شېڭ شىسەي بىلەن زىلاتكىنگە ئەۋەتىلگەن خەتلەرنى خەنزۇ ۋە رۇس تىللى-

---

[1] شېڭ شىسەي قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇشتا قاراشەھەر موڭغۇللىرىدىنمۇ ئەسكەر ئالغان ۋە موڭغۇل ئاقساقاللىرىدىن بەيسى نويىن باشچىلىقىدا ئۇلاردىن بىر تۈمەن (پولك) تەشكىل قىلغان. شۇ قېتىم سورۇنجاپ دېگەن ئاددىي ئوۋچىنىڭ ئىككى ئوغلىمۇ مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان. 1933 ـ يىل 8 ـ ئايدا قاراشەھەرنىڭ سىغاۋچۇ دېگەن يېرىدىكى جەڭدە ماجۇڭيىڭنىڭ ئاتاقلىق سەركەردىلىرىدىن ماشىمىڭ بەيسى نويون قوشۇنى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. شۇ جەڭدە سورۇنجاپنىڭ ئىككى ئوغلىمۇ ئۆلگەن. كېيىن ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى ماشىمىڭنىڭ ئۆچىنى ئېلىش ئۈچۈن قاراشەھەر موڭغۇللىرىنى قىرغىن قىلغاندا، سورۇنجاپنىڭ ئائىلىسىدە ھايات قالغان ئون جاننىڭ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىغان. پەقەت سورۇنجاپنىڭ ئۆزى ئوق چالا تەگكەنلىكى ئۈچۈنلا ھايات قالغان ۋە يارىسى ساقايغاندىن كېيىن ماجۇڭيىڭدىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن ئون نەچچە موڭغۇل يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ ھاجىمنىڭ قوشۇنىغا پىدائىي بولۇپ قاتناشقان.

رىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆز قولىغا تەگكۈزۈش بىلەن بىللە، خەتنە قويۇلغان تەلەپنى ئورۇنداش ھەققىدە ئۇلارغا كۆپرەك خىزمەت ئىشلەش تەۋسىيە قىلىنغان.

سورۇنجاپنىڭ ئېيتقىنىدەك قاتمۇ قات تاغلار ۋە چوڭقۇر جىرالار ئارىسىدىكى جىم يوللار ئارقىلىق بولىدىغان بۇ قېتىمقى سەپەر ھەم جاپالىق ھەم خەتەرلىك بولسىمۇ، تۇرسۇننىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. ئۇ خۇددى تەگتۇشلىرى بىلەن توي بەزمىسىگە كېتىۋاتقاندەك ناھايىتى خۇشال ۋە جۇشقۇن كۆرۈنەتتى. ھەتتا ئاستىدىكى كۆرەڭ قاشقىسى بۆرە يۈرۈشى بىلەن چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، بەك ئاستا مېڭىۋاتقاندەك سېزىلىپ، ئۇنى پات - پات دىۋىتىپ قوياتتى. تۇرسۇننىڭ مەيلىچە بولسا، خۇددى چۆچەكلەردە ئېيتىلغىنىدەك، كۆلرەڭ قاشقىسىنىڭ ئورنىدا ئۇچار گىلەم بولسايۇ، ئۇرۇمچىگە بىردەمدە ئۇچۇپ بارسا ... ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن شەھەرنى، بىللە ئويناپ چوڭ بولغان دوستلىرىنى، ئۇنى تەربىيلەپ ئۆستۈرگەن مۇرەببىلىرى ھەيدەر ئەپەندى بىلەن تاھىر بەگنى، بولۇپمۇ، ياش يۈرىكىنى تۇنجى قېتىم ئوۋلاپ ئالغان ھېلىقى قارا كۆز جانان قىزنى پاتراق كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولسا ... ئۇ يەنە ئويلايدۇ: تېخى يېقىندىلا سەپكە قوشۇلغان ياش جەڭچى بولۇشىغا قارىماي، پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ باش شىتابى، يەنە كېلىپ ھاجىمنىڭ ئۆزى ئۇنىڭغا شۇنداق مۇھىم ۋەزىپىنى تاپشۇردى. بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىسا، بۇ نېمىدېگەن بەخت، نېمىدېگەن شەرەپ!

— سورۇنجاپلار ئۇرۇمچىدىن يېنىپ كەلگۈچە كورلىغا كىرىپ چىقساقمىكىن؟ - دېدى ھاجىم، ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويۇپ.

مەھمۇت مۇھىتى كورلا خەلقىنىڭ پىدائىيلارنى ئۇزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەك ۋە باشقا لازىمەتلىكلەر بىلەن تەمىنلەپ كەلگەنىنىڭ ئۈستىگە، چوڭلارنى شەھەرگە كىرىپ بىرنەچچە كۈن ئارام ئېلىپ چىقىشقا كۆپ قېتىم تەكلىپ قىلغانلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۆزىنىڭ بۇ يەردە تۇرۇپ تۇرۇش

شەرتى بىلەن ھاجىمنىڭ يۇقىرىدىكى پىكرىگە قوشۇلدى.

— كىرسەك بىللە كىرەيلى ئۇكام، بولمىسا ...

— ياق، ھاجى ئاكا، ئىككىمىز تەڭلا كەتسەك بولماس. تۇنگانلارغۇ دەككىسىنى يەپ، بىرئاز بوششىپ قالدى. شۇنداقتىمۇ سۇ ئۇخلىسا ئۇخلار، دۇشمەن ئۇخلىماس دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ھاجىم:

— بۇ گەپلىرىمۇ ئورۇنلۇق، بىز قايتىپ چىققاندىن كېيىن ئۆزلىرى كىرسىلە، — دەپ بىر نەچچە سەپداشلىرى بىلەن كورلا تەرەپكە ئاتلانماقچى بولدى. بىراق، شۇ ئارىدا بۇگۈر تەرەپتىن بىر ئاتلىق چاپىپ كېلىپ، مۇھىم بىر ئىشنى خەۋەر قىلدى ...

توققۇزىنچى باب

جىرجىس ھاجى

> ئايا شاھىم ، سىزگە ئېيتار ئەرزىم بار !
>
> فىردەۋسى : «شاھنامە» سىدىن

1

خـەۋەرچىنىڭ گەپلىرىدىن مەلۇم بولدىكى ، ياشىنىپ قالغان بىر ئۆلىما كىشى خوجىنىياز ھاجىملارنى زىيارەت قىلغىلى ۋە ئىلى خەلقىنىڭ پىدائىيلارغا ئەۋەتكـەن سـوۋغـا ـ سـالامـلـىرىنى يەتكۈزگىلى بىرقانچە كىشى بىلەن بىللە مۇزداۋان ئارقـىـلىق باي دېگەن يۇرتقا چۈشۈپ ، ھاجىملارنى بىرنەچچە كۈن كـۈتـۈپـتـۇ ؛ ئۇ يـەردىـمۇ تـاقـەت قـىلالـماي كۇچاغا كەپتۇ ، كۇچادا ساقلاپ تـۇرۇشـقـىمۇ سەۋر ـ تاقىتى يەتمەي ، بۈگۈرگە كەپتۇ . ئەمدى ھاجىملارنىڭ بـاشئەگـىم جـىلغىسىدا ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ بۇ يەرگە كېلىۋاتقۇدەك . ھېلىقى ئۆلىما كىشى «مەن دېگەن ساپىقىدا پىشىپ قالغان قوغۇنغا ئوخشايمەن . كۆزۈم يـۇمـۇلـۇپ قـالـماستا ، غازى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ دىدارىنى بىر كۆرۈۋالمىسام ئارمـاندا كېتىمەن» دەپ كېچە ـ كۈندۈز ھەسرەت چېكىدىكەن ، بۈگۈر خەلقى بـۇنـىڭدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ ، ئۇ كـىشىنى باشئەگىم جىلغىسىغا باشلاپ كېـلىشكە ، جۇملىدىن ئۆزلىرىنىڭمۇ ئالدىنقى سەپكە ئاتىغان سوۋغا ـ سالاملىرىنى يـەتـكـۈزۈشكە ئادەم قوشقانىكەن . بۇ ئاتلىق كـىشى شۇلاردىن بىرسى بولۇپ ،

هاجىملارغا خەۋەر قىلغىلى بۇ يەرگە ئالدىدا يېتىپ كەپتۇ.

— ئۇلار قەيەردىن كېلىۋاتقاندۇ؟ — سورىدى ھاجىم سەل جىددىيلىشىپ.

— بىرەر پوتەيدەك يەردىمكىن، — جاۋاب بەردى خەۋەر يەتكۈزگۈچى.

ھاجىم دەرھاللا:

— شۇنچە يىراق يەردىن كەلگەن ئۆلىما كىشىنىڭ ئالدىغا چىقمىساق بولمايدۇ. قېنى ئۇكام (مەھمۇت مۇھىتنى دېمەكچى) چاققانراق ئاتلىنايلى، — دېدى ۋە مېرۇل پۇگەنگە قاراپ، — سەن مېھمانلارغا ئورۇن راسلاپ تۇر، — دەپ بۇيرۇدى.

— ھېلىغۇ چوڭ ياشلىق ئۆلىما كىشىكەن، يەتتە ياشلىق كەلسە، يەتمىش ياشار ئالدىغا چىقىپتۇ دېگەن گەپ بار. شۇنداقتىمۇ ھاجى ئاكامنى ئاۋارە قىلماي، ئۇ مېھماننىڭ ئالدىغا بىزلا بارايلى، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى كۆپچىلىككە قاراپ.

سالى دورغا باشلىق چوڭلار بۇ تەكلىپنى قوللاپ، دەرھال ئاتلىنىشتى. ھاجىم سەل نارازى بولغاندەك «ئەستاغپۇرۇللا» دېگەن پېتى ساقىلىنى سىلاپ ئىزىدا تۇرۇپ قالدى.

تەخمىنەن بىرەر سائەتتىن كېيىن، جىلغىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە قويۇق چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى. ئالدىدا ئاتلىقلار، ئۇلاردىن كېيىن يۈك ئارتىلغان ئات ـ ئېشەك ۋە كالا ھارۋىلىرى تار جىلغا يولىدا خۇددى بىر كارۋانغا ئوخشاش خېلى ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كېلىۋاتاتتى. ھارۋىلارنىڭ بەزىلىرىگە قوغۇن ـ تاۋۇز ۋە ھۆل مېۋىلەر قاچىلانغان سۇگەنلەر، بەزىلىرىگە پۈتلىرى چېتىپ قويۇلغان قوي ۋە پاخلانلار بېسىلغان؛ ئات ـ ئېشەكلەرگە بولسا، خۇرجۇن ـ تاغارلار ئارتىلغانىدى. ھارۋىكەشلەر تەرلەپ ـ پىشىپ تىللىرى سوزۇلۇپ كېتىۋاتقان ئۆكۈزلەرنى بېقىنلىرىغا نوقۇپ، تېزرەك مېڭىشقا ئالدىرىتاتتى.

تۈپىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان مەھمۇت مۇھىتى بىلەن سالى دورغا

ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، مۇمكىنقەدەر ئاستا مېڭىشقا تىرىشاتتى. ئۇلار-دىن ئىككى قەدەمچە ئارقىدا خۇشپىچىم بىر يىگىت ناھايىتى ياۋاش كۆرۈنىدىغان بىر تورۇق ئاتنى تىزگىنىدىن تۇتۇپ يېتىلەپ كېلىۋاتاتتى. ئات ئۈستىدە ئۆگۈپ كەتكەن يېشىل دۇخاۋا تون بىلەن مۇكچىيىپ ئولتۇرغان بوۋاي ئۆزىنىڭ ئەپلىك ئورالغان بەللىسىگە ئوخشاش ئاقىرىپ كەتكەن چاچ-ساقال ۋە قويۇق قاشلىرى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئورۇق گەۋدىسى بىلەن ياداڭغۇ يۈزىگە قارىغاندا باشقىچىلا روھلۇق ۋە جۇش-قۇن كۆرۈنىدىغان قوڭۇر كۆزلىرى تاڭ يۇلتۇزىدەك چاقناپ تۇراتتى.

بىر دوقمۇشتىن قايرىلىپ، ئىككى-ئۈچ يۈز قەدەمچە نېرىدا قاتار تۇرغان چېدىر ۋە كىگىز ئۆيلەرنى كۆرۈش بىلەن:

— غازى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ بارگاھى شۇمۇ؟ — دەپ سورىدى بوۋاي ۋە مەھمۇت مۇھىتىدىن «شۇنداق» دېگەن جاۋابنى ئېلىش بىلەنلا ئاتتىن چۈشمەكچى بولدى ھەمدە مەھمۇت مۇھىتى بىلەن سالى دورغىنىڭ توسقىنىغا قارىماي ھېلىقى يىگىتنىڭ ياردىمى بىلەن ئاتتىن چۈشۈپ، بارگاھ تەرەپكە پى-يادە مېڭىشقا باشلىدى. مەھمۇت مۇھىتى بىلەن سالى دورغىمۇ ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ئۇنى قولتۇقلىدى.

بارگاھ ئالدىدا ئەھۋالنى كۆزىتىپ تۇرغان ھاجىمۇ ئىتتىك-ئىتتىك قەدەم تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ماڭدى. قاسىم ئەپەندى باشلىق بىرقانچە كىشى ھاجىمغا ئەگەشتى. بىرەر مىنۇتتىن كېيىن ئاجايىپ بىر مەنزىرە نامايان بولدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، رەھمەتۇللاھى ۋە بەركاتىھۇ. دىدارلىرىنى كۆرمىگەن بولساممۇ، غازى خوجىنىياز ھاجىم كىراملىرىنى قەلبەن تونۇۋاتىمەن، شۇنداقمۇ؟ — دېدى بوۋاي كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ.

— ھارمىغايلا، ئېزىز مېھمىنىمىز، ئالدىلىرىغا بارالمىغىنىمغا خىجىل-مەن، — دېدى ھاجىم ئىككى قولىنى ئۇنىڭغا ئۇزىتىپ، شۇ تاپتا قانداقتۇر بىر مەنىۋى كۈچ ئۇنى ھاياجانغا سېلىۋاتقاچقا، ئۇنىڭ ئاۋازى بىلىنەر-بىلىنمەس

تىترىگەندەك ئاڭلىناتتى. بوۋاي قۇرۇق سۆڭەك بولۇپ قالغان ۋۇجۇدى بىلەن ھاجىمنى قۇچاقلىدى. ئۇنىڭ قويۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدىن يامغۇردەك تۆكۈلۈۋاتقان ياش تامچىلىرى ھاجىمنىڭ بويۇن ۋە قۇلاقلىرىنى ھۆل قىلىۋەتتى...

مېھمانلار بىلەن ساھىبخانلار بۆك - باراقسان دەرەخزارلىق ئارىسىدىكى بوستانلىقتا راسلانغان ئورۇنغا جايلىشىپ، پاتىھە دۇئاسىنى ئادا قىلىشىپ بولغاندىن كېيىن:

— غازى خوجىنياز ھاجىمنىڭ جەڭدە مىنىدىغان ئېتى قايسىكىن؟ شۇ ئاتنى توقۇقلۇق ھالىتىدە كۆرۈشنى ئارزۇ قىلاتتىم، — دېدى بوۋاي مۇلايىملىق بىلەن. مەھمۇت مۇھىتى دەرھال مېرۇل پۇگەنگە قارىدى.

ھاجىمنىڭ جەڭدە مىنىدىغان ئېتى پۇتلىرى كېيىكنىڭكىدەك ئىنچىكە كەلگەن، كەڭ كۆكرەكلىك، ئېگىز بويلۇق قۇلا ئات ئىدى. جەڭ قىزىغان چاغلاردا ھاجىم مىلتىقنى كۆپىنچە ئاتنىڭ يايلىغا يېتىۋېلىپ ئاتاتتى. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، بۇ ئاتنىڭ قۇلاقلىرى ئۆچكىنىڭكىدەك سالپىيىپ قالغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەر بۇ ئاتنى «سالپاڭ قۇلاق» دەپ ئاتىشاتتى. ھاجىمنىڭ ئۆزىمۇ بۇ ئاتنى ھەر مىنگەندە، ئۇنى ئەركىلىتىپ، سالپىيىپ تۇرغان قۇلاقلىرىغا سۆيۈپ قوياتتى.

مېرۇل پۇگەن «سالپاڭ قۇلاق» نى يېتىلەپ كەلگەن ھامان، بوۋاي يەر تايىنىپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى - دە، «سالپاڭ قۇلاق» نىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭ باش - كۆزىنى سىلاپ قويدى ۋە ئىگەرنىڭ سول ئۇزەڭگىسىنى ئورۇق قوللىرى بىلەن ئاغزىغا تەگكۈزۈپ ئۈچ قېتىم سۆيدى. سۆيگەندىمۇ شۇنداق ئىختىراس بىلەن سۆيدىكى، ئۇنىڭ لەۋلىرى ئۇزەڭگىگە يېپىشىپ قېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ بۇ مەنزىرىگە ھەيرانۇ ھەسلىك بىلەن قارىشىپ قالدى.

— بۇ قېرى نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ دەپ قېلىشمىسىلا، قېرىنداشلار! — دېدى بوۋاي كۆپچىلىككە قاراپ، — مەن جەبر - زۇلۇم، قۇللۇق - ئاسارەت

دەستىدىن زارۇزار يىغلاپ، ھۆرلۈك، ئازادلىققا تەشنا تۇرغان مەزلۇم خەلقىمىز نامىدىن مۇقەددەس بۇرچۇمنى ئادا قىلدىم خالاس! سەن ئۆزۈڭ كىم دېسلە، كەمىنىلىرى بىر زامانلار قەشقەر دىيارىدا ئۆتكەن مەھمۇت ھېكىم بەگنىڭ ئوغلى جىرجىس ھاجى دېگەن كىشى بولىمەن. مۇشۇ يېشىمغىچە، ئىككى قېتىم ھەج تاۋاپ قىلدىم. ئاللاھ سۇبھانە ۋە تائالانىڭ نۇسرەت ئاتا قىلىشى بىلەن قۇمۇل دىيارىدا باشلانغان ئىنقىلاب غەلىبە قىلىپ، غازى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئازادلىق تۇغىنى كۆتۈرۈپ بۇ تەرەپلەرگە قەدەم قويغانلىقىنى ئاڭلاش بىلەن شۇ زاتى كەرەمنىڭ مۇبارەك دىدارىنى بىر كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولسام، ئۇنىڭ جەڭدە مىنىدىغان ئېتىنىڭ ئىگىرىدىكى ئۈزەڭگىگە لېۋىمنى تەگكۈزۈپ بوسا قىلىۋالسام، ئۇنىڭ قەھرىمان جەڭچىلىرىگە بىر قېتىم تەزىم - سالىمىنى بەجا كەلتۈرۈۋېلىشقا مۇيەسسەر بولالىسام، مۇراد - مەقسىتىم ھاسىل بولار ئىدى، يەنى ئۈچىنچى ھەج تاۋېپىم ئادا بولار ئىدى دەپ ئۇل خۇدا ۋەندە كېرىمگە يىغلاپ تولا يالۋۇرغانىدىم، ئەلھەمدۇلىللا شۈكرى، بۈگۈن مۇرادىمغا يەتتىم. ئەمدى ئۇ ئالەمگە كەتسەممۇ ھېچ ئارمىنىم يوقتۇر. ئىلاھىم، غازى خوجىنىياز ھاجىم سەردارلىقىدا ۋەتەن - مىللەتنىڭ ھۆرلۈك - ئازادلىقى ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقان پىدائىيلىرىمىزگە تېخىمۇ كۆپ نۇسرەت ئاتا قىلىپ، قاراڭغۇ زۇلمەت تۇمانلىرى قاپلىغان يۇرتىمىزدا نىجادلىق تېڭى پاتراق ئاتقاي، ئامىن!

ئۇنىڭ بىلەن تەڭ نەچچە يۈزلىگەن قوللار ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، «ئامىن، ئامىن!» دېگەن ياڭراق سادالار پۈتۈن جىلغىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بەزىلەرنىڭ يۈزلىرى ئىسسىق كۆز ياشلىرى بىلەن نەملىشىپ كەتتى.

بىراق مەيداندا ھازىر بولغانلار بۇ مويسىپىت كىشىنىڭ بايراقتا ئۈزەڭگىنى سۆيگەنلىكىگە قاراپ ھەيران بولۇپ تۇرغاننىڭ ئۈستىگە، ئەمدى ئۇنىڭ ئۈزەڭگىنى سۆيۈش سەۋەبىنى ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىغاچ، بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ھەيرانلىقى تېخىمۇ ئاشتى. دېمىسىمۇ راست ئەمەسمۇ؟ مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، بەش پەرزنىڭ بىرى بولغان ھەج قىلىش ئەسناسىدا

مەككە ـ مۇكەررەمەگە بېرىپ، «بەيتۇللا» (يەنى ئاللانىڭ ئۆيى) دىكى «ھەجىرۇل ئەسۋەد» دەپ ئاتىلىدىغان قارا تاشنى سۆيۈپ تاۋاپ قىلىشتىن مۇقەددەس ئىش بولماس! ھالبۇكى، جىرجىس ھاجى دېگەن بۇ كىشى خۇجىنىياز ھاجىدەك بىر ئادديي بەندىنىڭ پۇتلىرى دەسسىگەن ئۆزەڭگىنى شۇ مۇقەددەس تاش ئورنىدا كۆرۈپ، ئۇنى سۆيمەكلىك بىلەن «ئۇچىنچى ھەج تاۋىپىم ئادا بولدى» دەۋاتسا، بۇ قانداق بولغىنى ؟! شۇنىڭ ئۇچۇن بولسا كېرەك، مېھمانلارغا داستىخان تارتىلىۋاتقاندا، بەزىلەر بىر چەتتە تۇرۇپ غۇدۇڭشىشقا باشلىدى:

ـــ بۇ قانداق ئادەم ئۆزى، بىر قىسمىلا گەپلەرنى قىلىدىغۇ ؟

ـــ راست دېدىلە، تازىمۇ يوچۇن ئادەمكەن، مەن مۇنداق ئادەمنى ئۆمرۈمدە كۆرۈپ باقمىغان.

ـــ ئۆزى چوڭ ئۆلىما بولغاندىن كېيىن بىر نېمىنى بىلىپ دەيدىغاندۇ، بىز قارا تۇرۇك ئادەملەر نېمىنى بىلەتتۇق.

ـــ قويىسىلا ئۆزلەنى! ئۆلىما تۇرۇپ شۇنداق گەپلەرنى قىلامدۇ ؟ بۇ كىشىنىڭ ئىمانىغا گۇمانىم بار جۇمۇ!

ـــ ھاي ئاغىنىلەر، قىزىقكەنسىلەر، ـــ دەپ گەپكە ئارىلاشتى ئادەتتە جىمغۇر يۈرىدىغان ئەنسارى، ـــ بىزنىڭ يۇرتلاردا مەشرەپلەردە ئېيتىلىدىغان مۇنداق بىر ناخشا بولىدىغان:

مەككىگە بارماڭ يارىم،
مۇندىمۇ بىر مەككە بار.
ئاي يۈزۈڭنى كۆندە كۆرسەم،
مەككىگە بارغانچە بار.

ئەمدى خىيال قىلسام، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىنى مەككىدىنمۇ ئەزىزراق بىلىپتىكەندۇق. شۇ يۇرت ئۇچۇن جېنىنى ئا-

لىقىنىغا ئېلىپ، كېچە ـ كۈندۈز جەڭ قىلىپ يۈرگەن ھاجى ئاكامدەك ئەرنىڭ پۈتـى دەسـسـگەن ئۇزەڭگىنى تاۋاپ قىلىپ سۆيۈپ قويغان كىشىنى ئۇنداق ـ مۇنداق دېسەڭ بولامدۇزە!

ــ بـارىـكاللا، دوستۇم ئەنسارى، ــ دېدى نەمەت خەلپەت ئۇنىڭ مۇ-رىسـىـگـە قـولـىـنـى تاشلاپ، ــ ئەپلاتوندەك گەپ قىلدىڭىز، پەيغەمبىرىمىز مـۇھەممەت ئەلەيھىسسالام «ھۇببۇل ۋە تەنۇل مىنەل ئىمان» يەنى ۋەتەننى سۆيـ-مەك ئىماننىڭ جۇملىسىدىندۇر دېگەن. ئەزىز مېھمىنىمىز جىرجىس ھاجىمنىڭ شۇنچە يىراقلاردىن ئات ئاتلاپ، تۆگە قوغلاپ خوجىنىياز ھاجىمنىڭ دىدارىنى بـىـر كـۆرەي دەپ كـەلـگـىـنـى، ھاجى ئاكامنىڭ پۇتى دەسسگەن ئۇزەڭگىنى سۆيـۈپ ئەمـدى ئۇچـىـنچى ھەج تاۋىپىم ئادا بولدى دېگىنى ــ مانا بۇلارنىڭ ھەمـمـىـسـى ۋەتـەنـگـە بـولـغـان ئىشق ـ مۇھەببىتىنىڭ، ئىمانى كامىللىقىنىڭ دەلـىـلـى. ھەمـمـەيـلەنگە مەلۇمكى، ھاجى ئاكام ئەزىز ۋەتىنىمىزنىڭ ئازادلىقى ئۈچـۈن بـولـۇۋاتـقـان مـۇقـەددەس جـەڭنىڭ بايرىقى. شۇنداق زاتنىڭ پۇتى دەسسگەن ئۇزەڭگىنى ئۇلۇغلاپ تاۋاپ قىلسا نېمە بوپتۇ.

ــ ئۆزلـىـرى بۇ ئادەمنى كۆرگەنمۇ خەلپىتىم؟ ــ سورىدى ئەنسارى.

ــ نـەدە يـۈرۈپ كۆرەي، ئەمما ئىسمى ـ شەرىپلىرى بىلەن تەئرىپىنى ئاڭـلـىـغـان، مـەدرىـسـتـىـكى مۇدەررىسلىرىمىزنىڭ سۆھبەتلىرىدە، ئۆلىمائى ـ پـۇزۇللارنـىـڭ لۇكچۇن ۋاڭ ئوردىسىدىكى پاراڭلىرىدا، ۋاي دەيدۇ: ئىلىخودا بـىـر كـىـشـى بـارئـىـمـىـش، جاھاندا كەزمىگەن يېرى يوقمىش. ئۆزى تەقۋا، ئۆلـىـمـالـىـقتا يەكتا، ئەل ئىچىدە ئەزىز، سۆزلىرى لەزىز، سەدىقە ـ ئىسقات ئال-مـاسـىـمـىـش، نـەزىـر ـ چـىـراغ يېمەسمىش، ئېتى جىرجىس، سۈرىتى نەفس دەيدىغان گەپلەرنى ئاڭلىغان. بۇ، دەل شۇ زاتنىڭ ئۆزىكەن.

شـۇ ئارىـدا سـورۇنـدىـكى مېھمانلار قاتارىدا ئولتۇرغان قىزىل يۈزلۈك، سالاپەتلىك بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ:

ــ غازى خوجـىـنىياز ھاجىم ئاتىمىز ئىجازەت قىلسا، ئىلى خەلقىنىڭ جـىـرجـىـس ھاجـىـم ئارقـىـلىق ھەر بىرلىرىگە ئەۋەتكەن سوۋغا ـ سالاملىرىنى

تاپشۇرساق، — دېدى.
— ئاز بولسىمۇ كۆپكە تالىق قىلىپ قوبۇل قىلىشۇرلار، — دېدى جىرجىس ھاجى كۈلۈمسىرەپ.
ھاجىم باشلىق چوڭلار رەھمەت - ھەشقاللا ئېيتىشتى. ئىلىدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلقىنىڭ ئەۋەتكەن سوۋغاتلىرى توققۇز يۈز پار ئۆتۈك، توققۇز يۈز پار كۆڭلەك - تامبال، توققۇز يۈز كىشىلىك تارانچى قالپىقى ۋە مىڭدىن ئوشۇق قولياغلىق قاتارلىق نەرسىلەردىن ئىبارەت. شۇ قاتاردا بۇگۈردىن كەلگەن مېھمانلارمۇ بۇگۇر خەلقىنىڭ سوۋغاتلىرىنى — نان، ئۈن، تۇز، قوي - كالا، يەم - بوغۇز، يەل - يېمىش قاتارلىقلارنى تاپشۇردى.
بۇگۈن باشئەگىم جىلغىسى تەرەپ - تەرەپتە ئېسىلغان قازانلار، كەڭ - كەڭ يېيىپ سېلىنغان داستىخانلار، خۇشچاقچاق پاراڭلار، ھەتتا غىجەككە تەڭكەش قىلىپ ئېيتىلىۋاتقان جۇشقۇن ناخشا ۋە يىگىتلەرنىڭ شوخ ئۇسسۇل-لىرى بىلەن خۇددى توي مەرىكىسى بولۇۋاتقان بىر ئۇيغۇر مەھەللىسىگە ئوخشاپ قالغانىدى. مېھمانلار ئولتۇرغان يەرگە يېقىنراق باشقا بىر سورۇندا ھوشۇر كانتو ئۆزۈن قوللىرىنى ئەپلىك پۇلاڭلىتىپ، ئۇسسۇل ئويناۋاتاتتى.
— مودەنخاننى تارتمامسەن، مودەنخاننى! بولمىسا ئۆزۈم تارتىمەن، — ۋارقىرىدى ھېيتەم چاقچاق قىلىپ.
— نوچى بولساڭ ئۆزۈڭ تارتىپ چۇشۇر غۇلجىلىق پوچى، — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى ھوشۇر.
ھېيتەم ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ مودەنخاننى ئۇسسۇلغا تارتىپ تۇرۇۋالدى، مودەنخان خۇددى بېشىدىكى ھال شايى رومىلىدەك قىزى-رىپ «مەن بىلمەيدۇ، مەن بىلمەيدۇ» دەپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى.
— بوش كەلمە خوتۇن، بىلمىسەڭ مەن ساڭا ئۆگىتىمەن، — دېدى ھوشۇر ۋە ئاخىر ئۇنى قولىدىن سۆرەشتۈرۈپ مەيدانغا چۇشۇردى. مودەنخانمۇ بىر كۈلۈپ، بىر ئۆكۈپ، ئېرى قانداق ھەرىكەت قىلسا، شۇنداق قىلىشقا تى-رىشاتتى. مەيداننى قىقاس - چۇقان ۋە كۈلكە سادالىرى قاپلاپ كەتتى.

نېرىقى سورۇندىكى چوڭلارمۇ پاراڭنى توختىتىپ ئۇلارغا قاراپ قېلىشتى.

— پىدائىيلار ئارىسىدا ئايال جەڭچىلەرمۇ باركەن. ھەممىتىگە بارىكاللا ئۇلارنىڭ، — دېدى جىرجىس ھاجى ھاياجانلىنىپ.

ھاجىم كۈلۈپ تاشلاپ، ھوشۇر كانتو بىلەن مودەنخاننىڭ، يەنى كاڭدىن چىققان بۇ «پەرىزات» نىڭ ۋەقەسىنى قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى. جىرجىس ھاجى كۈلكىدىن ياشلانغان كۆزلىرىنى سۈرتۈپ ئولتۇرۇپ:

— بۇ گەرچە كىچىككىنە ئىش بولسىمۇ، زۇلۇم كۈچەيگەنسېرى بارلىق ئېزىلگەن خەلقلەرنىڭ، مەيلى ئۇلار قايسى دىن، قايسى مىللەت بولسۇن، زۇلۇم ۋە زوراۋانلىقتىن قۇتۇلۇش ئارزۇسى ئۇلارنى بىر نىيەتكە كەلتۈرىدۇ. يەنى كېيىمگە چۈشكەنلەرنىڭ ئۈمىدى بىر دېگەن ھەقىقەتنى يەنە بىر كەررە ئىسپاتلايدۇ، — دېدى.

— توغرا، توغرا، — دېيىشتى سورۇندىكىلەر.

— بىر ئىلتىماسىم، — دەپ گەپ باشلىدى جىرجىس ھاجى، — ئاللانىڭ رەھمىتى بىلەن ھەر قايسىلىرىنىڭ دىدارلىرىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولدۇم. ئەمما ھاجىم باشلىق چوڭلارغا خاس ئېيتىدىغان مۇھىم گەپلىرىم بار ئىدى. ئىجازەت بولسا، خاسراق ئولتۇرۇپ شۇ گەپلىرىمنى قىلىۋالاي، ئاندىن يولۇمغا راۋان بولاي دەيمەن، قانداق دەيدىلا ھاجىم؟

— خوپ، قىممەتلىك مەسلىھەتلىرىنى بىزدىن ئايىمىسىلا خۇش بولىمىز. ئەممازە «كەلمەك ئىرادە، كەتمەك ئىجازە» دېگەن گەپ بار. كەچمۇ كىرەي دەپ قالدى. بۈگۈن مۇشۇ يەردە قونمىسىلا بولمايدۇ.

2

ئىككى تال موم شام بىلەن يورۇتۇلغان كەڭ كىگىز ئۆيدە ھاجىم ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىدىن ئوندەك ئادەم جىم ئولتۇرۇپ، جىرجىس ھاجىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماقتا. ھاجىم بىلەن يانمۇ يان ئولتۇرغان جىرجىس ھاجى

ئاق شاپاق دوپپىسىنى كەينىگە سۈرۈپ قويۇپ، ئاستا ۋە تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەشكە تىرىشاتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى بىلىنەر-بىلىنمەس تىترەپ چىقاتتى. ئۇ باشقا ئىسلام ئۆلىمالىرىغا ئوخشاش، ھەدىسىلا «قۇرئان» ياكى «ھەدىس» لەردىن قۇچاق-قۇچاق نەقىل كەلتۈرۈپ ئولتۇرماي، ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلەيتتى. ھەتتا ئۇنىڭ سۆزلىرىدە ئەرەبچە ۋە پارسچە ئىبارىلەرمۇ ئاز ئۇچرايتتى. ئۇ شۇنداق سۆزلەشكە ئادەتلەنگەنمۇ ياكى سۆھبەتداشلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولغاچقا ئاتايىن شۇنداق قىلىۋاتامدۇ، بۇنىسى بىزگە مەلۇم ئەمەس.

— دېمەكچىمەنكى، — داۋام قىلدى جىرجىس ھاجى، — مەن كەمىنىلىرى ئاخىرقى بىر تىنىقىمدىن قالغۇچە كۆڭلۈمدىكى گەپلىرىمنى سىز دوستلارغا ئىزھار ئەيلىمەككە پۇرسەت تاپالماي كېتەرمەنمۇ دەپ قاتتىق خاۋاتىرلىنىۋاتاتتىم. ئەلھەمدۇلىللا شۈكرى، بۈگۈنمۇ پۇرسەت بولدى. مېنىڭ دەيدىغىنىم ھەرقايسى غازىلىرىمىز شۇنچە ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلدىلەركى، قۇمۇلدىن باشلانغان قوزغىلاڭ ئەلھال بۇ كۈنلەردە پۈتۈن ئۆلكە مىقياسىدا ھەممە مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئىنقىلابىغا ئايلىنىپ كەتتى. ئالتاي تاغلىرىدىن كۇئېنلۇنغىچە، تىيانشاندىن پامىرغىچە، ئالاھازەل قىياس، ئىنقىلاب يالقۇنى تۇتاشمىغان بىرمۇ يۇرت قالمىدى. بۇ ئىنقىلاب نىشانىسىنىڭ ئېنىق ۋە توغرىلىقى، دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى ئېتىبارى بىلەن يېقىنقى زامان تارىخىمىزدا مىسلى كۆرۈلمىگەن زور ئىش بولدى. ئەپسۇسكى، مۇكەممەل غالىبىيەتكە ئېرىشىش ئەرەپسىدە ئىنقىلابنىڭ مېۋىسى شېڭ شىسەي دېگەن مەلئۇننىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى. بۇ پاجىئە كۈپايە قىلمىغاندەك، ھەر بىرلىرى ئۇنىڭ بىلەن سۈلھ تۈزۈپ دوستلاشتىلەر، ئۇنىڭغا ئېتىقاد باغلىدىلەر. تۈنۈگۈنلا «قوزغىلاڭنى تىنجىتىش سەردارى» بولۇپ، نەچچە مىڭلىغان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قېنىنى ئىچكەن بۇ جاللات بۈگۈن توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ كەمەك ھەييار مىسالى بىر موللاق ئېتىپلا «خەلقپەرۋەر» بولۇۋالسا، ئۇنىڭغا نېچۈك ئېتىماد قىلغىلى بولسۇن؟ قەدىمكىلەر «بۆرىنىڭ ئاغزى يېسىمۇ

قان ، يېمىسمۇ قان» دەپتىكەن . بۇ ھېكمەتنى ئۇنتۇپ قالماسلىق لازىم ئىدى .
ئىسلام دانىشمەنلىرىدىن شەيخ سەئدى ھەزرەتلىرى : «دۈشمەن ۋاقتىكى چوڭ ھىيلىلەردىن ئاجىز قالسا ، دوستلۇق زەنجىرىنى قىمىرلىتار ، ئاندىن سوڭ دوستلۇق سۈرىتى بىلەن شۇنداق ئىشلارنى قىلۇركى ، ھېچقانداق دۈشمەن قىلماقتا قادىر بولماس » دېگەنىدى . ئەپسۇسكى ، ھەرقايسىلىرى شىڭ شىسەيگە ئېتىماد باغلاپ ناھايىتى زور خاتالىق سادىر قىلىشتىلار ...
بايا تىن بېرى ، ھاجىمغا ۋە ئۇنىڭ پىدائىيلىرىغا چەكسىز ئەقىدە ۋە ئىززەت - ئېكرام كۆرسەتكەن ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇنجى قېتىم دىدارلىشىۋاتقان بۇ بوۋايىنىڭ ئاغزىدىن شۇنداق تەنقىد ئارىلاش قاتتىق سۆزلەرنىڭ چىقىۋاتقانلىقى سورۇندىكىلەرگە يوچۇن بىلىندى چېغى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بىر - بىرىگە ئەجەبسىنىپ قاراشتى . بولۇپمۇ ، ھاجىمنىڭ بۇ گەپلەرنى قاتتىق ئېلىپ ئولتۇرغانلىقى ئۇنىڭ چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى . ئاخىر ئۇ تاقەت قىلالمىدى بولغاي :
— يوچۇنلا گەپلەرنى قىلىۋاتىدىلا تەقسىر ! بىز شىڭ دۇبەننىڭ ئۆزىگە ئەمەس ، بىزنى ياراشتۇرۇپ قويغان شۇرالار ھۆكۈمىتىگە ئىشەندۇق . شۇ قېتىم ئارىدا پۈتۈلگەن پۈتۈمگە كونسۇلنىڭ ئۆزى شاھىت بولۇپ قول قويغان . بۇنى بايىراقتا ئاڭلىدىلاغۇ ! — دېدى .
— دەرھەقىقەت ئاڭلىدىم ، ھەممىنى ئاڭلىدىم . قاسىم ئەپەندىنىڭ ئىزاھاتلىرىنىمۇ ئاڭلىدىم ، — دېدى جىرجىس ھاجى جىددىيلىشىپ ، — ئەمما شۇ كونسۇلنىڭ ئۆزىگىمۇ ئىشەنگىلى بولامدۇ ؟
— نېمىشقا ئىشەنگىلى بولمىسۇن ، — كەسكىن ئېتىراز بىلدۈردى قاسىم ئەپەندى ، — شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتەيكى ، كونسۇل زىلاتكىن ئۇ پۈتۈمگە شۇرالار ھۆكۈمىتى نامىدىن قول قويغان .
— توغرا ، كونسۇل دېگەن ئەلۋەتتە ئۆز ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى ، ئەمما شۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزىگىمۇ ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ .
— ئانداقتا سىز شۇرالار ھۆكۈمىتىنى ياخشى كۆرمەيدىغان ئوخشاي-

سىز .

— يوغسۇ ئەپەندىم، سىز مېنىڭ گېپىمنى خاتا چۈشىنىۋاتىسىز . مەن شۇرالار ئىتتىپاقىغا ئىشەنمەيمەن دېمىدىم . ئۇنىڭ ھۆكۈمىتىگە، يەنى شۇ ھۆكۈمەتنىڭ بىزگە تۇتقان سىياسىتىگە ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ دەۋاتىمەن .

— بەرىبىر ئەمەسمۇ ؟

— ياق، ياق، زىنھار ئۇنداق ئەمەس . سىز ئوقۇمۇشلۇق ئادەم تۇرۇپ بۇنى بىلمىسىڭىز كاشكى ! بوپتۇ، سىز مېنىڭ ئاغزىمنى ئاتىلىغاندىن كېيىن ئەمدى مەنمۇ گەپنى ئاشكارا قىلاي، مەن شۇرالار ئىتتىپاقىغا ھۆرمەت بىلەن قارايمەن . ناھايىتى ھەۋەس قىلىمەن . ئادەملەر ئارا بىر - بىرىنى ئېزىش، خارلاش يوق قىلىنغان، مىللەتلەر ئارا باراۋەرلىك ئەمەلگە قويۇلغان، ھەتتا مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقى قانۇنىي ئاساسقا ئىگە قىلىنغان مۇنداق دۆلەتنى مەن نېمىشقا ئەزىزلىمەي، نېمىشقا ھۆرمەتلىمەي ؟ مەرىپەت چىرىغىنى يېقىپ، ئۇششاق مىللەتلەر ئارىسىدىن سىزگە ئوخشاش ئون مىڭلىغان زىيالىيلارنى تەربىيلەپ ئۆستۈرگەن ئەلگە مەن نېمىشقا ئىختىراس بىلەن قىزىقماي ؟ خۇسۇسەن شۇرالار ئىتتىپاقىنىڭ «بارلىق ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىغا ياردەم بېرىمىز» دېگەن شوئارىغا قايىل ۋە مەھلىيا بولغانلارنىڭ بىرى مەن ئىدىم . ئەپسۇسكى، بىزگە كەلگەندە بۇ شوئارنىڭ بىر قۇرۇق گەپ بولۇپ قالغىنىنى كۆرۈپ، شۇ بائىستىن شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىتىگە، ئېنىق ئېيتسام، شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ كاتتاگانى ستالىن دېگەن كىشىگە ئىشەنمەس بولۇپ قالدىم .

«ستالىن» دېگەن ئىسمنى ئاڭلاپ، قاسىم ئەپەندى خۇددى بىر نېمىدىن چۆچۈپ كەتكەندەك ئۆڭگى ئۆچۈپ ئەتراپقا قارىۋالدى ۋە دەرھال :

— بۇنىڭغا نېمە ئاساسىڭىز بار ؟ — دەپ ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىۋالدى .

— ئاساس دەمسىز ؟ خوپ، ئاڭلاپ تۇرۇڭ، مەن ئېيتاي، — دېدى جىرجىس ھاجى، — شىڭ شىسەي دېگەن مەلئۇننىڭ قانداق مەخلۇق ئىكەنلىكىنى، خۇسۇسەن ئۇنىڭ قومۇلدىن باشلانغان خەلق قوزغىلىڭىنى

تىنچىتماق بولۇپ، دەريا، دەريا قان ئاققۇزغان جاللات ئىكەنلىكىنى، ئاخىرىدا توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ ھاكىمىيەتنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغانلىقىنى ستالىن بىلمەمتى؟ ئەلۋەتتە بىلەتتى. شۇنداق تۇرۇقلۇق، نېمىشقا شېڭ شىسەينى قوللاپ، يەنى ماجۇڭيىڭ دېگەن قاراقچىنى يېتىم قالدۇرۇش باھانىسىدە ھېلىقى جىمسار پۇتۇمى ئارقىلىق ھەرقايسىلىرىنىڭ بوكىگە جىگدە سىلىپ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە زېمىن يارىتىپ بېرىدۇ؟ ستالىن ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىغا ياردەم بېرىدىغان كىشى بولسا، شېڭ شىسەي بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ ھېچ قايسىسىنى قوللىماي، مۇشۇ زېمىندىكى ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىنىڭ بايراقدارى بولغان خوجىنىياز ھاجىمنى قوللاپ، ۋەتىنىمىزنىڭ كامال ئازادلىققا ئېرىشىشىگە ياردەم بەرسە بولماسمىدى؟ ھالبۇكى، مۇنداق قىلىشتىن قاتتىق خاۋاتىرلىنىدۇ، يەنى قورقىدۇ.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، نېمىشقا قورقىدۇ؟ — سورىدى ھاجىم جىددىيلىشىپ.

— شۇنىڭ ئۈچۈن قورقىدۇكى، مۇبادا بىزنىڭ يۇرتىمىز كامال ئازادلىق تېپىپ، مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ قالسا، ئۆرۈك ئۆرۈكنى كۆرۈپ ئالا بوپتۇ دېگەندەك شۇرالار ئىتتىپاقىنىڭ بىزگە چېگرىداش جۇمھۇرىيەتلىرىمۇ مۇستەقىللىك دەۋاسىنى كۆتۈرۈپ چىقىشى مۇھەققەق. ناھاتكى، بۇ گەپلىرىم ئاساسسىز بولسا!

كىگىز ئۆينىڭ ئىچىنى ئېغىر بىر سۈكۈنات قاپلاپ كەتتى. پەقەت ئادەملەرنىڭ ئېغىر - ئېغىر تىنىشلىرى، سىرتتا بولسا، باشئەگىم سۆيىنىڭ تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ، شارقىراپ ئېقىشى ۋە جەڭ ئاتلىرىنىڭ ئاندا - ساندا كىشنەپ قويۇشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۈگۈن نېمىشقىدۇر ھاجىمنىڭ سەپداشلىرى ئىچىدە قاسىم ئەپەندىدىن باشقىلىرى خۇددى گەپ - سۆز قىلماسلىققا ۋەدىلىشىۋالغاندەك جىم ئولتۇرۇشاتتى. ھەتتا، ئادەتتە سۆزمەنلىكى بىلەن ھەممىنى ھەيران قالدۇرىدىغان نەمەت خەلپەتمۇ زوۋان سۇرمەي شۈك

ئولتۇراتتى. ھاجىم بولسا، ئۆز ئادىتى بويىچە بىر تىزىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرۇپ خىيال سۈرەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئۆڭىدە بۇ گەپلەرنى جىرجىس ھاجى ئەمەس، يېقىندا يۇنۇس بەگنىڭ ھىلىقى خېتىدە تەسۋىرلەنگەن سابىت داموللا دېگەن كىشى قىلىۋاتقاندەك نامايان بولدى. بۇ ئىككى ئادەمنىڭ گەپلىرى بىر - بىرىگە نە قاتارلىق ئوخشىشىدۇ - ھە!

قاسىم ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويىدى:

— شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ دوستانىلىك بىلەن قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باشتىن - ئاخىر قوللىغانلىقى ھەممىگە ئايان پاكىت. بۇنى قانداق ئىنكار قىلالايسىز، تەقسىر؟ — دېدى قاسىم ئەپەندى، قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ.

— شۇنداق قاسىم ئەپەندى توغرا ئېيتتى، — دېدى ھاجىم، — شۇرالار ھۆكۈمىتى تاشقى موڭغۇل ئارقىلىق بىزگە نۇرغۇن ياردەم بەرگەن. بۇنىڭدىن كۆز يۇمساق، تۇزكورلۇق بولىدۇ! مەن ئورۇسلارنى ھەرقاچان دوست دەپ بىلىمەن.

— توغرا، مەن بۇ ھەقىقەتتىن ھەرگىز كۆز يۇممايمەن، — داۋام قىلدى جىرجىس ھاجى، — شۇرالار ھۆكۈمىتى ئۇ چاغدا ناھايىتى توغرا ئىش قىلغانىدى. شول بائىستىن، سىز غازىلىرىمىز شۇرالار ھۆكۈمىتىنى دوست سانىغان ئىدىلەر. ئەمدىچۇ؟ ئەمدى بۇ ھۆكۈمەت ئۆز مەنپەئىتى تەقەززاسىدىن ئات ئايلىنىغا، يول سارىخانىغا قىلىپ، دوستلۇق ئەھدىگە خىلابەن، دۈشمىنىمىز بىلەن ھەمتاۋاق بولۇشقا مايىلدۇر.

بىشوي، ئەي خىرەدمەند ئەزئان دوست دەست
كى بادۇشمىنانەد بۇۋەد ھەمنىشەست

يەنى ئەي ئاقىل كىشى، ئۇنداق دوستتىن قولۇڭنى يۇغىنكى، ئۇ سېنىڭ دۈشمەنلىرىڭ بىلەنمۇ ھەمتاۋاق بولسا! شەيخ سەئدى ھەزرەتلىرىنىڭ بۇ نەسىھەتلىرىدىن ساۋاق ئالماق لازىم. يەنە شۇنى ئىلاۋە قىلايكىم، دوستلۇق — دوستى سادىق، دوستى خالىس، دوستى غەرەز دەپ ئۈچ خىلغا بۆلۈنىدۇ.

سادىق دوستنى تاپماق تەس. بىزگە خالىس دوست تېپىلسا، شۇنىڭ ئۆزى كۇپايە. غەرەزلىك دوست — جانغا ئاپەت. بۇنىڭدىن خۇدا ساقلىسۇن.

— سىز جانابلىرى نېمە دېمەكچى، شۇرالار ھۆكۈمىتىدىن دوستلۇقنى ئۈزۈڭلار دېمەكچىمۇ؟ — سورىدى قاسىم ئەپەندى يېرىلغۇدەك بولۇپ.

— ياق، ئەپەندىم، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. چۈنكى شۇرالار ھۆكۈمىتى بىزنىڭ خۇدا قوشقان قوشنىمىز. يىراقتىكى تۇغقاندىن يېقىندىكى قوشنا ئەۋزەل دەپتىكەن قەدىمكىلەر. شۇرالار ھۆكۈمىتى ئارىلاشمىسا، ھېچقانداق دۈشمەن ئەمەلگە ئاشمايدۇ. تەقدىرنىڭ بىزگە ئىرادە قىلغان قىسمىتى شۇ. مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم بىرلا سۆز، يەنى ئەجنەبىيلەر بىلەن بولىدىغان دوستلۇقتا ھوشيارلىق كېرەك، بىدارلىق كېرەك.

قاسىم ئەپەندى يەنە بىر نېمە دېمەكچى بولۇۋاتقاندا، ھاجىمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— بولدى قىلىڭ ئەپەندىم! مېھمانىمىزنىڭ يەنە قانداق گەپلىرى بارىكىن، شۇنى ئاڭلايلى.

— رەھمەت، — داۋام قىلدى جىرجىس ھاجى، — دەرۋەقە، مېنىڭ يەنە بىر گېپىم بار، ئۇنىمۇ ئېيتىۋالاي: كەمىنىلىرى ئىككى قېتىملىق ھەج - سەپىرىم ئەسناسىدا، بۇ يېقى روسىيە، ئۇ يېقى تۈركىيە، ئەرەبىستان، مىسىر، ھىندىستان مەملىكەتلىرىدە بىرنەچچە يىل ساياھەتتە بولدۇم. لېكىن بىزنىڭ يۇرتىمىزدەك بايلىقى مول، تۇپرىقى مۇنبەت، ھاۋاسى مۆتىدىل زېمىننى ئاز كۆردۈم. ئاللاتائالا ئۆزىنىڭ قۇدرەت كامالى بىلەن بۇ زېمىننى ئاستىمۇ ئالتۇن، ئۈستىمۇ ئالتۇن قىلىپ، ئەجەبمۇ باي يارىتىپتىكەن. ئەمما، بىزنىڭ خەلقىمىز ئاللا ئاتا قىلغان بۇ بايلىقلاردىن پايدىلىنىشنى بىلمەي ياكى پايدىلىنالماي، ئالتۇنغا دەسسەپ تۇرۇپ تىلەمچىلىك قىلىۋاتقان بىچارە ئادەمگە ئوخشاپ قالغىنى بىلەن، ئەجنەبىيلەر بۇ زېمىننىڭ قوينىدا پىنھان ياتقان بايلىقتىن ئاللىقاچان ۋاقىپ بولۇپ، ئۇنىڭ كويىغا چۈشكەنىلەر. مۇشۇ مىسلى يوق بايلىقلار بۇ زېمىننىڭ ئۆز بېشىغا بىر بالا بولۇپ، تۈلكىنىڭ ئايانچ ھالىغا

ئوخشاپ قالمىغىدى دەپ خاۋاتىرلىنىمەن ، يەنى كۆز پەسلىنىڭ ئاخىرلىرى تۆلكە ئۆز تۆكىنىڭ ۋايىغا يەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ، «ئەمدى مېنى ئوۋچىلار ئامان قويمايدۇ» دەپ يىغلاپ كېتەرمىش . تۆلكە تۆكىدىن ، تۆگە يۇكىدىن دېگەن تەمسىل شۇنىڭدىن قالغان بولسا كېرەك . ئەز جۈملە ، ئۆز دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنى ئورۇس پادىشاھلىقىنىڭ ، ھىندىستان بىلەن ئافغانىستان ئىنگلىز پادىشاھلىقىنىڭ ماللىرى ئۈچۈن ياخشى بازار بولغىنىدەك ، بىزنىڭ يۇرتىمىزنىڭمۇ ئەرزان ئېلىپ ، قىممەت ساتقىلى بولىدىغان قوينى كەڭ بازار ئىكەنلىكىنى ھەممە ئەجنەبىيلەر ئوبدان بىلىپ بولغان . شۇ سەۋەبلەر تۈپەيلى ئەجنەبىيلەرنىڭ خېلىدىن بۇيان يۇرتىمىزغا ئاچ بۆرىلەر كەبى كۆز ئالايتىپ خىرىس قىلىشى ، پۇرسەت تاپسىلا بۇ يەرگە تۇمشۇقىنى تىقىشقا ئالدىرىشى ھەرگىز تاسادىپىي ھال ئەمەس . ئۇلار خېلىدىن بېرى ، ئۈرۈمچى ، قەشقەر ، غۇلجا تەرەپلەردە چېركاۋ ۋە شىپاخانىلارنى تەسىس قىلىپ ، كېسەل داۋالىماق ۋە دىن تارقاتماق باھانىسىدە ئۆز قەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىپ كەلمەكتىلەر . ئەمدى بۇ ئىنقىلاب ئەسناسىدىكى پاتىپاراقچىلىقتىن پايدىلىنىپ ، مەيلى قايسى ئىقلىمدىن بولسۇن ، ھەممە ئەجنەبىيلەر يۇرتىمىزغا تۇمشۇقىنى تىقىشقا تېخىمۇ ئالدىرايدۇ . ھەتتا سۆڭەك تالىشىۋاتقان ئىتلارغا ئوخشاش ، بىر - بىرىدىن قىزغىنىشىدۇ . بولمىسا ، بابا قاسىم ئەپەندى ئېيتقاندەك ، ماجۇڭيىڭ قوشۇنىدا نېمىشقا ياپون مۇشاۋىرلىرى پەيدا بولۇپ قالىدۇ ؟ نېمىشقا ئورۇسلار ھېلىقى جىمسار يۇتۇمىنى تۇزۇشكە ئالدىرايدۇ ؟ نېمىشقا قەشقەر ، يەكەن ، خوتەن تەرەپلەردە ئىنگلىز ۋە ئافغانلار ئالدىراش چېپىشىپ يۈرىدۇ ؟ خۇلاسە كالام . جىنىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دەپ ، ھەممىسى ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىدۇ ، شۇ تۈپەيلى ، ئەمدى بىزنىڭ يۇرتىمىزدا خېلى زامانلارغىچە تىنچلىق بولمايدۇ ، قان تۆكۈلىدۇ . سورۇقچىلىق بولىدۇ . خەلقىمىزنى يەنە قانداق قارا قىسمەتلەر كۈتۈپ تۇرغىنى پەقەت بىر ئاللانىڭ ئۆزىگە ئايان .

جىرجىس ھاجى قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى ، ئاندىن پېشانىسىدىكى تەر-

لىرىنى سۇرتۇۋالغاچ، ھاجىغا قاراپ يەنە داۋام قىلدى:

— سىلى غازى ئاتىمىز بۇ ئىنقىلاب يالقۇنىنى تۇتاشتۇرۇپ بىناھايەت بۈيۈك ئىش قىلدىلا. مىللەتنىڭ ئۈمىدى سىلىدە. سىلى ئۆزلىرى بەئەينى بىر دولقۇنلۇق دەريايى ئەزىمدە زور بىر كېمىنى ھەيدەپ كېتىۋاتقان كېمىچىگە ئوخشايدىلا. ئەمما لېكىن، شۇنىسى ھەم مەلۇمدۇركى، مۇبادا غەپلەت ئۇيقۇسى غالىپ كېلىپ، بۇ كېمە سۇ تېگىدە پىنھان ياتقان بىرەر تاشقا ياكى دەرياغا ئۆسۈپ كىرگەن بىرەر تۇمشۇققا تاسادىپەن ئۇرۇلۇپ كەتسە، نەئۇزۇبىللا① قىزىل قىيامەتنىڭ ئۆزى بولىدۇ. ئۇ چاغدا تۈمەن - تۈمەنلىگەن خەلقنىڭ ئۇۋالى كىمگە؟ مەھشەر كۈنى ئۇلارنىڭ قىزىل تىرنىقى كىمنىڭ بويندا بولار؟ ئاللانىڭ ئالدىدا نېمە دەرلا؟

ئۇنىڭ بۇ گەپلىرى ئېغىر كەلدىمۇ ياكى بەك غەلىتە بىلىندىمۇ، ئىشقىلىپ، ھاجىمنىڭ رەڭگى ئۆچۈپ، دۈگىلەك كۆزلىرى مۇشۇكنىڭكىدەك پارقىراپ كەتتى. جۇغى كىچىككىنە بۇ بوۋاينىڭ ئاغزىدىن تېخى ھېچكىم ئاڭلاپ باقمىغان شۇنداق جۈرئەتلىك سۆزلەرنىڭ چىقىۋاتقىنىغا قاراپ، سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى تېڭىرقاپ قېلىشتى. پەقەت شۇدەمگىچە ھېچنېمە دېمەي جىم ئولتۇرغان مەھمۇت مۇھىتىنىڭ تەمكىن ئاۋازى بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇۋەتتى:

— خوش تەقسىر، — دېدى ئۇ، — يەنە گەپلىرى بولسا، ھەممىنى ئېيتسىلا، ئاتىلارچە پەند - نەسىھەتلىرىگە موھتاجمىز.

— نەسىھەت ئەمەس، مەسلىھەت، داۋام قىلدى جىرجىس ھاجى، — تۆگىدەك سۆزنىڭ تىرناقتەك تۈگۈنى بولىدۇ دەپ، مېنىڭ يۇقىرىدىكى ئېيتمىش گەپلىرىمنىڭ مەفھۇمى بىرلا. يەنى بىدار بولايلى، ھوشيار بولايلى دېمەكچىمەن، خالاس! ئەنۋەرى دېگەن پارس شائىرى مۇنداق دەپتىكەن:

ھەر بەلا ئىكى ئەز ئاسمان ئايەت،

① خۇدا ساقلىسۇن دېگەن مەنىدە.

گەرچە بادگەری قەزا باشەت .
بەزیمن نەرەسد. مگۇ یەد ،
خانەئی ئەنۋەری كۇجا باشەت .

يەنى ئاسماندىن ھەرقانداق بالا چۈشسە ، ئۇ گەرچە باشقىلارغا بۇيرۇل-غان بولسىمۇ ، يۈتى يەرگە تەگمەي تۇرۇپلا ئەنۋەرىنىڭ ئۆيى نەدە دەپ مېنى ئىستەيدۇ . دېمەكچىمەنكى ، بىز يىلىكىمىز شورلۇق مىللەت . بىزگە بالا - قازا ناھايىتى ئاسان يېپىشىدۇ . شۇنچە شېھىتلەرنىڭ قىزىل قانلىرى بەدىلىگە كېلىشۋاتقان بۇگۇنكى نۇسرەت ۋە ئامەتلىرىمىز غاپىل قېلىشلىقتىن سادىر بول-دىغان بىرەر سەۋەنلىكىمىز كاساپىتىدىن قولدىن كېتىپ قالمىغاي دەپ خاۋاتىرلىنىمەن . چۈنكى ، بىز ئۇيغۇرلار تارىختا شانۇ شەۋكەتلىك ئىشلارنى قىلغان ئەقىل - پاراسەتلىك مىللەت بولغان بولساقمۇ ، كېيىن جەبىر - زۇلۇم ، قۇللۇق ، ئاسارەت تۇيەيلى قالاق ، نادان قاششاق بىر مىللەتكە ئايلىنىپ قالغان-مىز . نادان مىللەتتە مەنىۋى ئىللەت كۆپ بولىدۇ . پۇلغا ، مەنسەپكە ، خوتۇنغا ھېرىسلىق ، خۇراپاتقا ئىشىنىش ، يۇرتۋازلىق ، قەبىلىۋازلىق ، ئاچكۆزلۈك ، ئۆز غۇرۇرىنى ساقلىماسلىق ، ھەر كىم ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىپ ، مىللەتنى ئويلىماسلىق ، خۇلاسە كالام نادانلىق ، نادانلىق ۋە يەنە نادانلىق مانا بۇلار ئۇ-زۇن يىللىق ئاسارەتنىڭ مىللەت روھىغا باسقان مەرەز تامغىسى . ئۇنى ئاز دەپ ، تەقدىر ۋە قازانىڭ ئادالەتسىزلىكى بۇ مىللەتنىڭ روھىدا يەنە شۇنداق بىر ئۆكسۈكلۈكنى پەيدا قىلغاندۇركى ، ئۇ گويا ئۆزىنى ئاتا - ئانىسىز قالغان يېتىم بالىغا ئوخشاش سېزىدۇ ، يەنى ئۇنىڭ روھى چۈشكۈن .

كىگىز ئۆينىڭ ئىچى چىۋىن ئۇچسا شەپىسى ئاڭلانغۇدەك جىمجىتلىققا چۆمۈپ كەتتى . ئادەملەرنىڭ ئىغىر - ئىغىر نەپەس ئېلىشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

— ئاللاھقا بىھەد ھەمدۇ - سانا ۋە شۇكرانلار بولغايكىم ، — دېدى جىرجىس ھاجى قەددىنى رۇسلاپ ، — سىز غازىلار باشلىغان بۇ ئىنقىلاب

شاراپىتىدىن ئەمدى بۇ مىللەت پۈت - قوللىرىدىكى قۇللۇق - ئاسارەت زەنجىرىدىن، ھەتتا روھى ئالەمىدىكى ئىللەتلەردىنمۇ بەتامام قۇتۇلغۇسى، ئىنشائاللا! ئاللاھنىڭ رەھمىتى بىلەن دىدارلىرىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولۇپ، ھەممە دەيدىغىنىمنى دېدىم. ئىچى - قارنىم بوشاپ، گويا يەلكەمدىكى ئېغىر يۈكتىن خالاس بولغاندەك يېنىكلەپ قالدىم. ئاللاھنىڭ دەرگاھىغىمۇ غەم - ئەندىشىسىز يېنىك بارىدىغان بولدۇم. گەپلىرىمدە ۋە خۇلق - مىجەزىمدە ئەيىبۇ - نۇقسانلار كۆرۈلگەن بولسا، مېنى مائاف قىلىشىسىلا. بۇ بەلكى بىزنىڭ ئاخىرقى دىدارلاشقىنىمىز بولۇپ قالار. كۆڭلۈم ئەينىكىدە روشەن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇركى، مېنىڭ بۇ دۇنيادىن خوشلىشىدىغان سائىتىم يېقىنلاپ قالدى. ھەممىلىرىگە ئەلۋىدا، مەندىن رازى بولۇشسىلا. ئىلاھىم غازىلىرىمىزغا تېخىمۇ كۆپ نۇسرەت ئاتا قىلغاي ئامىن!

بوۋاي كۆز - ياشلىرىنى تۆكۈپ، تىترەپ تۇرغان قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈش بىلەن، نەچچە ئۇنلىغان قوللارمۇ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، «ئامىن، ئامىن» دېگەن سادالار بوراندەك گۈكىرەپ كەتتى. كىشىلەرنىڭ مەڭىز ۋە ساقاللىرىدىكى ياش تامچىلىرى چىراغ نۇرىدا مەرۋايىتتەك پارقىراپ كەتتى.

ئەتىسى چاشكا ۋاقتىدا جىرجىس ھاجى خوشلىشىپ يولغا چىققان چاغدا، ھاجىم ئۇنىڭغا ئىگەر - جابدۇقلۇق بىر جۈپ ئات يوللۇق تۇتتى. ئەمما ئۇ:

— ئەمدى مەندە ئاتقا مىنگۈدەك ماجال قالمىدى، — دەپ زادى قوبۇل قىلغىلى ئۇنىمىدى.

— ئۆزلىرى مىنمىسىلە نەۋرە باللار مىنگەي، — دېدى ھاجىم بوۋاينىڭ يىگىت بولۇپ قالغان نەۋرىسىنى كۆرسىتىپ.

— يوغسۇ، نەۋرىلىرىمنىڭ مىنگىنىدىن جەڭچى يىگىتلەرنىڭ مىنگىنى تۈزۈك.

— ئەستاغپۇرۇللا، — دېدى ھاجىم، — مېنى ئىزاتاتقۇزۇپ

قويدىلاغۇ ؟

ــ بوپتۇ ئەمسە ، مەن بىر نېمە سورىسام ، شۇنى بېرەمدىلا ؟

ــ سورىسىلا تەقسىر ، سورىسىلا . كۆڭۈللىرىگە نېمە پىسەت كەلگەن بولسا ، شۇنى ئالسىلا .

ــ ئانداق بولسا ، باشلىرىدىكى شاپاق دوپپا ماڭا تەۋەررۇك بولۇپ قالسۇن . ئۆزلىرىنى ھەر سېغىنغاندا شۇنى بىر پۇرىۋالسام كۇپايە ، ــ دېدى جىرجىس ھاجى كۆزىگە ياش ئېلىپ . قاراپ تۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى . ھاجىمۇ بىر قىسما بولۇپ ، كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا قارا مەخمەل دوپپىسىنىڭ ئىچىدىكى خېلىلا كىرلىشىپ قالغان ئاق شاپاق دوپپىسىنى بېشىدىن ئېلىپ ، ئۇنىڭغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى . بوۋاي ئۇنى ئاستا لېۋىگە تەگكۈزۈپ ئېلىپ ، تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن قوينىغا سېلىۋالدى ①.

3

ھۆرمەتلىك كىتابخان ، سىز بەلكى جىرجىس ھاجى كەتكەندىن كېيىن ، ھاجىم باشلىق قوزغىلاڭ رەھبەرلىرى نېمىلەرنى دېيىشتى ، جىرجىس ھاجى ئۇلاردا قانداق تەسىرات قالدۇرۇپتۇ دەپ سوراپ قالارسىز . دەرۋەقە ، مەنتىق بويىچە ئېيتقاندا ، جىرجىس ھاجىنىڭ گەپلىرى ئۇلارنى قاتتىق ھاياجانغا سېلىشى ، شۇڭا ئۇلار ھاياجانلىرىنى باسالماي ، ئۆز تەسىراتلىرى ئۈستىدە سۆزلەپ چۇرۇلداپ كېتىشى لازىم ئىدى . ئەپسۇسكى ، مەن ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا قارىغاندا ، ئۇلار بىزنىڭ تەسەۋۋۇرىمىزنىڭ ئەكسىچە ، چوڭقۇر سۈكۈت ئىچىدە قالغان . بۇنىڭ سەۋەبى ئۇلار جىرجىس ھاجىمنىڭ گەپلىرىگە تازا چۈشىنەلمىدىمۇ ياكى چۈشەنسىمۇ «توخۇمۇ ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى چىللايدۇ» دەپ ، بۇ گەپلەرگە بىپەرۋا قارىدىمۇ ، بۇنىسى ماڭا مەلۇم ئەمەس .

---

① ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، جىرجىس ھاجى بايدىن داۋان ئېشىپ غۇلجىغا كېلىۋاتقاندا ، يول ئۈستىدە قازا تاپقان .

مېنىڭچە، يازغۇچىنىڭ رېئاللىقنى پەردازلاشقا ياكى يوشۇرۇشقا ھەققى يوق.
يازغۇچى ئۈچۈن ھەممىدىن مۇھىمى تۇرمۇش چىنلىقىغا ساداقەت. شۇنىڭ
ئۈچۈن، باشقا گەپنى قويۇپ، مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن قولۇمغا چۈشكەن
ماتېرىيال سۈپىتىدە، ئالدى بىلەن قاسىم ئەپەندىنىڭ يازما خاتىرىسىدىن تۆ-
ۋەندىكى قۇرلارنى كىتابخانلارغا تەقدىم قىلىمەن:

— توۋە دېيىشىم كېرەك، — دەپ يازىدۇ قاسىم ئەپەندى، — مەن
ئۆمرۈمدە مۇنداق ئادەمنى ئۇچراتماپتىكەنمەن. راستىمنى ئېيتسام، دەسلىپىدە
مەن ئۇنى بۇخارا كۆرگەن مولللارنىڭ بىرىغۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ «موزاينىڭ
يۈگۈرۈشى ئېغىلغىچە» دېگىنىدەك دىنىي ۋەز - نەسىھەتلەردىن نېرى ئۆتەل-
مەيدۇغۇ دەپ، ئانچە كۆزگە ئىلىپ كەتمىدىم. ئەمما، سۆھبەت جەريانىدا،
بارا - بارا سۈكۈت قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم. قايسى بىر دانىشمەنىنىڭ «كىمكى
ئۆزىدىن ئالىمراق كىشى بىلەن بەس - مۇنازىرە قىلار، ئۆزىنى ئالىم ئىكەن
دېگۈزۈش ئۈچۈن؛ ئەمما نەتىجىدە ئۆزىنىڭ نادانلىقىنى ئاشكارىلاپ قويار»
دېگەن ھېكمەتلىك سۆزىنىڭ ئەمەلىيىتىنى بۈگۈن كۆردۈم. بۇ ئادەمنى دىنىي
ئۆلىما دېگەندىن كۆرە، بىر سىياسىئون ياكى مۇتەپەككۇر دېيىش توغرىراق
بولىدىكەن. ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدە ئېيتقان كېيىنكى گەپلىرى قازاق ئالىمى
چوقان ۋەلىخانوفنىڭ كىتابىدىكى مۇنۇ جۈملىلەرنى يادىمغا كەلتۈرۈپ قويدى:

«ئۇيغۇر خەلقى قاتتىق ئېزىلگەن خەلق، باش كۆتۈرمەي ئىشلىگىنى
ئىشلىگەن. ئەگەر ئۇيغۇرلار ئۆز كۈچىنىڭ ھالاۋىتىنى ئۆزى كۆرەلەيدىغان
بولسا ئىدى، ئۇ چاغدا، ئىلگىرىكى زامانلاردا قانداق باي مىللەت بولغان بول-
سا، ھازىرمۇ شەرق خەلقلىرى ئىچىدە شۇنداق باي مىللەتلەرنىڭ بىرى بولار
ئىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ھۆكۈمرانلىرى بولۇپ قالغان جاڭجۇڭلار ئۈچ قىرلىق پا-
دىشاھغا ئوخشايدىكەن. ئۇلارنىڭ يېمەك - ئىچمىكى خەلقنىڭ بويىندا؛
قاساپ گۆش توشۇپ بەرسە، ماشىنچى كىيىم تىكىپ بېرىۋاتقان؛ ياغاچچى
ئۆي سېلىپ بېرىۋاتقان. خىنايەت دېگەنىڭغۇ ھەددى - ھېسابى يوق.
پارىخورلۇققا كەلگەندە بۇ يەرنىڭ ئەمەلدارلىرى ئىران شاھىدىنمۇ ئېشىپ

چۈشىدىكەن . دائىم ئېزىلىش ۋە زورلۇق ـ زومبۇلۇق دەستىدىن ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە بەزىبىر ناتوغرا مىجەزلەرنى پەيدا قىلغان . شۇنداقتىمۇ ، ئۇيغۇرلار باشقا مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا يوق خاسىيەتلەرگە ئىگە . مۇبادا ، باشقىچىرەك شارائىت بولۇپ قالىدىغان بولسا ، بۇ خەلق ئۆزىنىڭ بارلىق دىنىي-قېرىنداشلىرىنى بېسىپ ئۆتكەن بولار ئىدى .»

بىز قازاقلار قانداقلا بولمىسۇن ، ئۇيغۇرلار بىلەن قېرىنداش . مەنمۇ چۇقان ۋەلىخانوفقا ئوخشاش ئۇيغۇر خەلقىگە ئىچىنىمەن ، ئۇلارغا بەخت ـ سائادەت تىلەيمەن ، ئۇلارنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن جېنىمنى پىدا قىلىشقا تەييارمەن . شۇنداق دېگۈم كېلىدۇكى ، مۇبادا ، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا جىرجىس ھاجىدەك كىشىلەر كۆپرەك بولغاندا ئىدى ، بۇ خەلقنىڭ ئازادلىق ئىشى تېزرەك ۋە ئوڭۇشلۇقراق ئەمەلگە ئاشارمىدىكىن ! ئەپسۇسكى ، جىرجىس ھاجى ھەققىدىكى تەسىراتلىرىمنى ئوچۇق سۆزلەپ ، بەزى پىكىر ـ مۇلاھىزىلىرىنى شەرھلەشتىن قورقىمەن . ھەتتا ، خوجانىياز ھاجىمغا قاراپ تۇرۇپ ، «ھاجى ئاكا ، سىز ۋە سىزگە ئوخشاش قەھرىمانلار ئۈچۈن بىر نەرسە كەم ، ئۇ نېمە دېسىڭىز ، جىرجىس ھاجىنىڭكىدەك ئالدىن سېزەلەيدىغان ، پىكىر قىلالايدىغان ، پىكىر ـ مۇلاھىزىلىرىنى يەكۈنلەپ ، ھەربىكەتكە يولباشچى قىلالايدىغان قەلب » دېمەكچى بولىمەنۇ ، دېيەلمەيمەن . چۈنكى ، مېنىڭ ۋەزىپەم بۇ ئەمەس ، مېنىڭ ۋەزىپەم باشقا ، ئاھ ، مەن نېمىدېگەن بەختسىز ئادەم !

قاسىم ئەپەندىنىڭ ئاجايىپ خاتىرىسىدىن باشقا ، شۇ كۈنلەردە جىرجىس ھاجىنىڭ ئۆزىنى كۆرگەن ، گەپلىرىنى ئاڭلىغان ۋە ئۇ كەتكەندىن كېيىنكى ئىشلارنىڭمۇ شاھىتلىرى بولغان كىشىلەرنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانلىرىمنى يېزىش بىلەن چەكلىنىمەن .

— ئۇ ئادەم كەتكەندىن كېيىن ، — دەيدۇ مېرۇل پۇگەن ، — ھەممىمىزنىڭ كۆڭلى بىر قىسمىلا بولۇپ قالغاندەك بىلىندى . ھېچكىم ھېچنېمە دەپ ئېغىز ئاچمىدى . ھەممەيلەن دېگۈدەك ، خۇددى قاتتىق ئۇيقۇدا ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇنغا سوزۇلغان بىر چۈشنى كۆرۈپ ، ئويغانغاندىن كېيىن ، شۇ چۈشتە

كۆرگەنلەرنى ئويلاپ بىر هازاغىچە خامۇش يۈرگەن كىشىگە ئوخشاپ قالدۇق. باشقىلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى نەدىن بىلىدىلا، ئۆزلىرى ئەۋلىيامۇ دەيدىغانلا. ياق، مەن قانداقسىغا ئەۋلىيا بولاي! ماڭا شۇنداق بىلىندى دەۋاتىمەن، ئۇ-كام. هاجى ئاكامنى دىمەمدىلا تېخى! يوجۇڭ بىرنىمىسىنى يىتتۈرۈپ قويغان كىشىدەك، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، بىردەم ئۆيانغا، بىردەم بۇيانغا ماڭغىنى ماڭغان.

— بىر گاختا قارىسام، — دەيدۇ ئوغلاقچى مەنسۇر، — هاجى ئاكام يوغان بىر قورام تاشقا چىقىۋېلىپ، جىرجىس هاجى كەتكەن تەرەپكە قاراپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقىنىنى مەن نەدىن بىلەي. ئىچىم پۇشۇپ، قاسىم ئەپەندىدىن سورىغىم كەلدى: «ئەپەندىم، هاجى ئاكامغا نېمە بولغاندۇ؟ سىزنىڭمۇ دىمىڭىز ئىچىڭىزگە چۈشۈپ كېتىپتىغۇ؟ جىرجىس هاجى دېگەن كىشى هەممەيلەنگە جودۇ ① قىلىپ قويدىمۇ نېمە؟» دېسەم، قاسىم ئەپەندى هېچنېمە دېمەي، مۈرىسىنى قىسىپ كۈلۈپلا قويدى.

بۇ شاهىتلارنىڭ ئېيتىشىچە، شۇ ئاخشىمى ئۈرۈمچى يولىدىن بىر نا-خۇش خەۋەر كېلىپ قالغاندىن كېيىنلا، ئاندىن كەيپىيات ئۆزگىرىپتۇ.

— كەچقۇرۇنلۇقى، — دەپ هېكايە قىلىدۇ هېلىقى شاهىتلارنىڭ بىرى، — تۇرسۇن دولان ئىككى يىگىت بىلەن ئۆڭ - سۆلى يوق يېنىپ كەلدى - دە، ئاتتىن چۈشۈپلا هۆڭگىرەك ئېتىپ يىغلاپ تاشلىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار يۇرت ئىچىدىن چىقىپ، سورۇنجاپ باشلىغان يول بىلەن تاغ ئىچىدە بىر كۈن ماڭغاندا، ئوندەك قاراقچى ئۇلارغا يوپۇرۇلۇپ كەپتۇ. ئارىدا قاتتىق ئېتىشۋازلىق بولۇپ، سورۇنجاپ بىلەن بىر يىگىت قازا تېپىپتۇ. قاراقچىلار بەش ئۆلۈكنى تاشلاپ قېچىپ كېتىپتۇ. تۇرسۇنلار سورۇنجاپتىن ئايرىلىپ قېلىپ، ئالدىغا ماڭالماي يېنىپ كەپتۇ. بۇ شۇم خەۋەر هەممەيلەننىڭ كۆڭلىنى بەكلا پەرىشان قىلىۋەتتى. هاجى ئاكام نېمە دېيىشنى بىلمەي

---

① جادۇ — ئەپسۇن دېمەكچى.

تامدەك قېتىپ قالدى، بىر هازادىن كېيىن، «ۋاي ئىست، سورۇنجاپتىنمۇ ئايرىلىپتىمىز، ئۇ ئىمانسىز بولغان بىلەن خېلى - خېلى مۇسۇلمانلىرىمىزدىن ياخشى ئادەم ئىدى» دەپ كۆز يېشى قىلدى.

— ئۈرۈمچىدىنمۇ ئۈمىد ئۈزۈلدى، هاجى ئاكا — ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ — دېدى مەھمۇت سىجاڭ، بىئارام بولۇپ. هاجى ئاكام «ئەستاغپۇرۇللا» دېگىنىچە، ساقىلىنى سىقىمداپ جىم تۇرۇپ قالدى.

— قەدىمكىلەر «ئۈمىدسىز — شەيتان» دەپتىكەن، ئۈرۈمچى يولى ئېتىلگەن بولسا، قەشقەر يولى ئوچۇق، قەشقەردىمۇ شۇرالار هۆكۈمىتىنىڭ كونسۇلى بار. بىز شۇ كونسۇل بىلەن سۆزلىشىپ كۆرسەك قانداق بولۇركىن؟ — دېدى سېيىمىزرەك كەلگەن كەكە ساقال كىشى، — شۇرالار هۆكۈمىتى بىزگە ئۈچتۇرپان چېگرىسى ئارقىلىق قورال - ياراغ سېتىپ بەرسۇن. مەن رۇسسىيىدە سودىگەرچىلىك بىلەن خېلى زامانلار تۇرغان. ئورۇسلارنىڭ مىجەزىنى ئوبدان بىلىمەن. ئۇلارمۇ سودىگەر خەق. سودىگەر دېگەن نەدە پايدا بولسا، شۇ يەرگە يۈگرەيدۇ، ئۇلارغا پايدا بولسىلا بولدى. يامىنى كەلسە، قىممەترەك ئالۇرمىز، شۇ!

— ئۆزلىرى بۈگۈنزە مىڭ تىللاغا يارىغۇدەك گەپ قىلدىلا، تېگى چوڭقۇر دەريالار سۈيىنىڭ كۆپلۈكىدىن جىمجىت ئاقىدۇ دەپ، جىم يۈرگەنلىرى بىلەن قورساقلىرىدا گەپ جىقكەن جۇمۇ! — دەپ كۈلۈپ كەتتى هاجى ئاكام.

— هاجىمغا پەسەت كەلگۈدەك گەپ قىلغان بولسام، خېلى چوڭ ئىش بوپتۇ. ئەمما، مېنى دەرياغا ئوخشىتىپ ئىزاتارتقۇزۇپ قويدىلا، — دېدى كەكە ساقال كىشى سەل قىزىرىپ، بۇ ئادەم مەھمۇت سىجاڭنىڭ چوڭ ئاكىسى موسۇل باي بولۇپ، گېپى قىممەت كىشى ئىدى. ھەربىر كېڭەشلەرگىمۇ قاتناشمايدىغان، قاتناشسىمۇ «مەن دېگەن سودىگەر، ئىلىم - سىياسەتتىن بۆلەكنى بىلمەيمەن» دەپ گەپكە ئارىلاشمايدىغان، ئەمما سىنچى كۆزلىرى بىلەن ھەممىگە سەپسېلىپ، كۆڭلىدە كەچكەنلىرىنى سىجاڭنىڭ ئۆزىگىلا

ئېيتىدىغانىكەن. سىجاڭ ئۇنىڭغا «سەنزە قىزىق ئادەم جۇمۇ، ئاكا. بۇ گەپلە-رىڭنى هاجى ئاكاملار بار يەردە ئېيتساڭمۇ بولىۋېرىدۇغۇ» دېسە، «هەي ئۇكام، سەن يەنىلا ياشلىق قىلىۋاتىسەن، هەر ئىشنىڭ ئۆز ئىگىسى بار، هەر گەپنىڭمۇ ئۆز سورۇنى دەپتىكەن. تۆمۈرچى قوپۇپ ياغاچچىغا ئۇنداق قىل، مۇنداق قىل دېسە، كۆلكىگە قالامدۇ؟» دەپ كۈلۈپ قويىاركەنمىش. چوڭلار بىردەم كېڭەشكەندىن كېيىن، بۇنىڭدىن باشقا يول يوقلۇقىغا كۆزى يېتىپ، موسۇل باينىڭ پىكرىگە قوشۇلدى ۋە ئۇنىڭ ئۆزى باشلىق.قاسىم ئەپەندى بىلەن پازىل دورغىىنى قەشقەردىكى ئورۇس كونسۇلىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتمەكچى بولدى. ئۇلار يولغا چىقىدىغان چاغدا هاجى ئاكام قاسىم ئەپەندىگە مۇنداق دېدى:

— خەق نېمە دېسە دېسۇن، مەن ئورۇسلارغا بولغان دوستلۇق ئەقىدەمدىن يانمىدىم، هەم يانمايمەن، باشقا كۈن چۈشكەندە ئەسقاتمىغان دوستىنى دوست دېگىلى بولمايدۇ، بىزنىڭ بېشىمىزغا كۈن چۈشتى، بۇنى ئورۇس كونسۇلىغا ئوبدان ئۇقتۇرۇڭ. بىزگە قورالنى بىكارغا بەرمەيدىغان بولغاندىن كېيىن تېزرەك بەرسۇن. ئەممازە، قارىغۇنى يادىڭدا قىستاپ، هەممە پۇلنى بىر يولدا ئالىمەن دەپ تۇرۇۋالمىسۇن.

ئونىنچى باب

قەشقەر ئاسمىنىدا تۇمان

بېلىق بېشىدىن سېسىيدۇ،
يامان ئايىغىدىن ...
— قازاق خەلق ماقالى

1

قەشقەر دوتەي يامۇلىنىڭ زىلچا گىلەملەر بىلەن بېزەلگەن ئازادە مېھمانخانىسىدا ئىككى كىشى قىزغىن پاراڭلاشماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى قەددى - قامەتلىك، يۇملاق يۈزلۈك، سىم ساقال، كۆك كۆز كىشى بولۇپ، ئۇنىڭ چىرايىدىن قورقۇمسىز، قەيسەر، چۇس مىجەزلىك ئادەم ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ ئاپئاق پەر ياستۇقلارغا يۆلىنىپ، يوغان بارماقلىرى بىلەن تەسۋى تارتىپ ئولتۇراتتى. بۇ كىشىنىڭ ئەسلى يۇرتى توقسۇن بولۇپ، ئۆزى دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ۋە دېھقانچىلىققا قوشۇپ هارۋىكەشلىكمۇ قىلغان، ياشلىقىدىن تارتىپلا چېۋەر چېلىشچى بولۇپ، توغرا سۆزلۈكلۈكى، مەرد ۋە گاڭگۇڭلۇقى بىلەنمۇ ئات چىقارغان. كېيىن هارۋىكەشلىك بىلەن كۇچاغا كېلىپ، شۇ يەردە يەرلىشىپ قالغان ۋە بارا - بارا يۈز تېپىپ، هارۋىكەشلەر شاڭيوسى بولۇپ قالغان. قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئوت يالقۇنلىرى تۇرپان، توقسۇن تەرەپلەرگە تۇتىشىپ، ئۇنىڭ ئىنىسى توختى ئېلى توقسۇن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ سەردارى سۈپىتىدە ئاجايىپ قەھرىمانلىقلارنى كۆرسىتىپ، شېھىتلىك مۇقامىغا يەتكەن كۈنلەردە، بۇ ئا-

دەممۇ كوچادا تىپىشقان سەپداشلىرى بىلەن بىرلىكتە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ غەلىبىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، باي ۋە ئاقسۆڭەكلەرمۇ ئېلىپ، زور قوشۇن بىلەن قەشقەرگە يۈرۈش قىلغان. كىتابىمىزنىڭ بەشىنچى بابىدا زىكىر قىلىنغان تۆمۈر سىجاڭ مۇشۇ كىشى بولۇپ، بۇ كۈنلەردە تۆمۈر سىلىڭ دەپمۇ ئا-تىلاتتى.

ئۇنىڭ ئالدىدا ئەدەب بىلەن يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان يوغان سەللىلىك، گۆش يۈزلۈك، چارساقال ئادەمنى كىشىلەر يۈز تۇرا بولغاندا ئۆز ئىسمى بىلەن پالانى داموللام دەپ ئاتىسىمۇ، غەيىۋىدە شاپتۇل داموللا دەپ ئاتىشاتتى. مۇئەللىپمۇ شۇ چاغدىكى ئادەتكە رىئايە قىلىپ، بىرىنچىسىنى سىجاڭلىق ئۇنۋانى؛ ئىككىنچىسىنى شاپتۇل دېگەن لەقىمى بىلەن ئاتاشنى لايىق كۆردى.

— سىجاڭ جانابلىرى، ھېلىقى ئاتۇشلۇق سابىت داموللا بىلەن خوتەنلىك شا مەنسۇرنى نەزەربەند ئەيلەپ بىناھايەت ئاقىلانە ئىش قىلدىلەر. ئەگەر ھالدا بىزنىڭ بۇ ئەزىز دىيارىمىز ئاتۇشلۇق بىلەن خوتەنلىكنىڭ قولىغا قالار ئىدى، — دېدى شاپتۇل داموللا، يېرىمىدىن تولاراقى ئاقىرىپ كەتكەن قويۇق ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ، — ئەمما لېكىن، بۇنىڭلىق بىلەن ھەممە ئىشلارنى ئەنجامىغا يەتتى دېگىلى بولماس. شامەنسۇر مەھەممەت ئىمىن ھەز-رەتنىڭ ئىنىسى، سابىت داموللا بولسا، خوتەن ھۆكۈمىتى ئىسلامىيەنىڭ باش مۇشاۋىرى ھەمدە شەيخۇل ئىسلام. شول باشتىن خوتەنلىكلەرنى جىم ياتىدۇ دەپ خىيال ئەيلىمەك بەسى خاتادۇر.

— شۇنداق، — دېدى تۆمۈر سىجاڭ بىپەرۋالىق بىلەن.

— سىجاڭ جانابلىرىغا يەنە بىر ئىشنى تەكرار ئاگاھلاندۇرماقنى دوستلۇق قەرزىم دەپ بىلىدۇرمەنكى، ئوسمان قىرغىزدىن قاتتىق ھەزەر ئەي-لىمەكلىك لازىمدۇر. دوستلىرىمىزنىڭ بىرى داخىل بولغان مەيخورلۇق سورۇنىدا، ئۇ قىرغىز ئېھتىمال مەستلىكىدىن بولسىلەر كېرەك، كۆڭلىدىكى بىر سىرى — ئەسرارىنى ئاشكارىلاپ، شۇنداق مۇدھىش گەپلەرنى قىلىپتۇركى، ئەلھەزەر، ئەلھەزەر ...

— ھە نېمە دەپتۇ ئۇ ھاراقكەش يەنە ، — ئالدىراپ سورىدى تۆمۈر سىجاك قەددىنى رۇسلاپ .

— ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر ، — دېدى شاپتۇل داموللا ، — ئۇنىڭ ناپاك ئاغزىدىن چىققان ناشايا سۆزلەرنى تەكرارلاپ ، كىراملىرىنىڭ مۇبارەك كۆ-ڭۈللىرىنى مالال قىلىشقا تىلىم بارمايدۇ سىجاك !

— قېنى ئېيتىۋېرىڭ ، نېمىدېگەن بولسا ، ئەينىنى ئېيتىڭ .

— خوش ، ئەدەبتىن ئەمىر ئەلا ، ئېيتسام ئېيتاي ، — دېدى ئۇ ، ئاندىن خۇددى بىراۋ ئاڭلاپ قالمسۇن دېگەندەك قىلىپ ، ئاۋازىنى پەسەيتتى : «ئۇ ھارامزادە شۇنداق دەپتۇركى ، تۆمۈر دېگەن تازىمۇ مەنسەپپەرەس ، دوست - دۇشمەننى پەرق ئېتەلمەيدىغان دۆت بىر نېمىكەن . بولمىسىزۇ ، نەلەردىن كېلىپ قالغان چولاق زىخۇي دېگەن بىرنېمە سىزگە سىلىڭلىق مەنسىپىنى بەردىم دېسە ، ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ ، ئىزا تارتماستىن ، قۇرۇق تامغىنى كوزا - كوزاڭ قىلىپ شەھەر ئايلاندۇرامدۇ ؟ ئۇنىڭ غازىلىقى قۇرۇسۇن ، كۇچادىن ئىسلام ئېچىپ كەلگەنلىكىنى دېمەيدىغان بولسام ، ئۇ سامان قورساقنى ...

— ھە ، نېمىشقا توختاپ قالىسىز ؟ نېمە قىلماقچىكەن ئۇ مېنى ؟

— ئەستاغپۇرۇللا ، ئۇنىڭ قولىدىن ھەرنە يامانلىق كېلىدىغان ئوخشايدۇ ، ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر !

— ھەي داموللا نېمە گەپ بولسا ، ھەممىنى ئېيتىۋەمىسىز ، تولا تىلى-ڭىزنى چاينىماي .

— ئەستاغپۇرۇللا ، ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر ، ئۇ تېخى تۆمۈر دېگەن سامان قورساقنىڭ جېنى مېنىڭ ئالىقىنىمدا ، لازىم تاپسام بىر كېچىدىلا دەپتۇ تېخى !

— بۇ گەپلىرىڭىز راستمۇ ؟ — دېدى تۆمۈر سىجاك ئورنىدىن سەك-رەپ تۇرۇپ .

— ئەزبىرايى خۇدا ، بۇ گەپلىرىمنىڭ ھەممىسى راستتۇر . خاتىرە شىرىپلىرىدە بولسا كېرەككىم ، بۇ لۈكچەكنىڭ يامان نىيىتىنى ئىسپاتلايدىغان بەزى ئەخبارلارنى بۇندىن مۇقەددەممۇ جانابلىرىنىڭ سەمىگە بىر نەچچە بارە

سىلىپ ئۆتكەنىدىم . قەدىمكى دانىشمەنلەر «ھەر كىمكى كىچىككىنە دۈشمەننى زەئىپ ۋە ھەقىر سانىسا ، ئازغىنا ئۇتنى پەرۋاسىز تاشلاپ قويغانغا ئوخشاپ قالۇرلەر» دېگەن . ۋەھالەنكى ، ئوسمان قىرغىز يالغۇز ئەمەس ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئۆز قىرغىزلىرىدىن باشقا ، بىرمۇنچە ئەنجانلىق قۇلاق كەستىلەرمۇ بار تېخى !

تۆمۈر سىجاڭ ئاچچىقىدىن بوزۇرۇپ كېتىپ ، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ۋە «مەن بۇ مۇتەھەم لۈكچەكنى بۇگۇنلا جەھەننەمگە ئۇزاتمايدىغان بولسام» دەپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى . شاپتۇل داموللا ئۆز ئەپسۇنىنىڭ بۇ ئادەمگە شۇنچە تېز تەسىر قىلغانلىقىنى كۆرۈپ ، ئىچ ـ ئىچىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى . ئەمما ، ئۆز ھېسسىياتىنى دەرھال يوشۇرۇپ :

— سەۋر قىلسىلا جانابلىرى ، ئاللاتائالا ئۆز كالامىدا ئىننەللاھۇ مۇئەسسابىرىن ، يەنى ، مەن سەبىر قىلغۇچىلار بىلەن بىللەدۇرمەن دېگەن . بار مەسلىھەت ئىش قىلىشلىرىنى ئىلتىجا قىلىمەن ، — دەپ ئۇنى توستى .

— كىم بىلەن مەسلىھەت قىلىمەن ، كىم بىلەن ؟

— جانابلىرى ئۈچۈن چولاق زىخۇيدىن ياخشىراق مەسلىھەتچى بولماس دەپ ئويلايمەن .

× × ×

شۇ ئاخشىمى تۆمۈر سىجاڭ ئۆزىنىڭ خاس ھۇجرىسىدا قاسقانلىق شەپكە كىيگەن ، ياغاق يۈز ، چاشقان بۇرۇت بىر ئوفىتسېر بىلەن ئوسمان مەسىلىسى توغرىسىدا جىددىي پاراڭلىشىشقا باشلىدى . بۇ ئوفىتسېرنىڭ قولىدىن تاماكا چۈشمەيتتى . ئۇستەل ئۈستىدىكى ئوتنىچى لامپا يورۇقىدا ئۇنىڭ سول قولىنىڭ باش بارمىقى يوقلۇقى ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . بۇ ئادەم ئۇيغۇر تىلىدا يامان ئەمەس سۆزلەيتتى . بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە ، ئۇ ئەسلىدە قاراشەھەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بىر قىمارۋاز بولۇپ ، تۆت ئوشۇق ، شىشخال ،

بـەشلياك ئۈيناشقا بەك ئۈستىكەنمىش . بىر كۈنى ئۇشۇقتا ئامتى كەلمەي جىق ئۈتـتـۈرۈپ قويۇپتۇ . تىكىدىغان پۇلى قالمىغاندىن كېيىن ، يىقىلغان كۈرەشكە تـويماس دېگەندەك ، «بىر قولۇمنى تىكتىم ، ئۇتسام ئۇنى سەر كۈمۈش ، نوچى بولساڭ ئاتـە ئۇشـۇقـۇڭـنـى» دەپ ئۇشـشـۇقـلـۇق قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ . بىراق بۇ قېتىممۇ ئۇتـتـۇرۇپ قويۇپتۇ ـ دە ، قىڭغىراق بىلەن سول قولىنىڭ باش بارمىقىنى چاناپ ئۈتـقـۈچـىـغـا تـاشلاپ بـېـرىـپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ . شۇنىڭدىن باشلاپ ، ئۇنـىـڭ لەقىمى چولاق بولۇپ قالغانىكەن . قوزغىلاڭ يالقۇنى توقسۇن ، قاراشەـ هەر تـەرەپـلـەرگـە تـۇتـۇشـۇپ ، راسـا پاتىپاراقچىلىق بولۇۋاتقان كۈنلەردە بۇ چولاقنىڭ بىردىنلا ئامتى كېلىپ قالدۇ . ئۇ ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭدىكى قارا كۆلەڭگىسى ماشىمىڭنىڭ قولىدىكى «ئىسلام ئېچىش» بايرىقى ئاستىدىن ئۆزىگە بـىـر كـىـشـلـىـك ئورۇن تېپىپ ، دەسلەپ ليەنجاڭ ، كېيىن يىڭجاڭ ئاتىلىپ قـالـدۇ ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي ماشىمىڭنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ، ئۈچ يۈزدەك چېرىكى بىـلـەن ئاقسۇدىـن تۆمۈر سىجاڭغا قوشۇلۇپ قەشقەرگە كېلىدۇ . ئەمەلىيەتتە بـولسا ، جىڭ شۇرىنىڭ قەشقەردىكى قالدۇق چېرىكلىرىنى ئۆزىگە قوشۇپ ئېـلـىـش هېـسـابـىـغا ئىككى مىڭدەك چېرىكنىڭ سەردارى بولۇپ ، چولاق زىخۇي ئاتـىـلـىـپ قالدى ۋە بۇ تەرەپلەردىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ بـولـۇپ ، خـۇددى بـىـرمر جانىۋارنى ئۇۋلاش قەستىدە چاتقاللىقتا ماراپ ياتقان يـىـرتقۇچتەك ، قەشقەر يېڭىشەهەر سېپىلىنىڭ ئىچىدە پۇرسەت كۈتۈپ ياتماقتا ئىدى . دەل شۇنداق پەيتتە ، تۆمۈر سىجاڭ ئۇنى ئۆز هۇزۇرىغا چىللىدى .

چـولاق زىـخۇي سۆهبەتدىشىغا ئوسماننى يوقىتىشنىڭ ئاجايىپ ئەپلىك بـىـر چـارىـسـىـنـى ئېيتتى ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىدا «بىر داڭگالدا ئىككى پاختەك سوقۇش دېگەن شۇ بولىدۇ» دەپ غەلىتە هىجىيىپ قويدى .

تـۆمـۈر سـىـجـاڭ تـاتىرىپ كەتتى . ئۇنىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ ، چولاق زىخۇيغا قادىلىپ قالدى .

ـــ نـېـمـە ، سـىـز قـورقـۇۋاتامدۇ ؟ قورقما ! ـــ دەپ ئورنىدىن تۇردى چـولاق زىخۇي . ئاندىن مەيدىسىگە مۇشتلاپ ، ـــ مانا مەن بار ، مەن بار . مەن

سىزگە ياردەم قىلىدۇ ، ــ دېدى .

تۆمۈر سىجاڭ ھوشىنى يوقىتىپ قويغان كىشىدەك يەنىلا زۇۋان سۈرمەي جىم ئولتۇراتتى .

ــ سىز ماڭا ئىشەنمەيدۇ ، شۇنداقمۇ ؟

ــ ياق ، سىزگە ئىشىنىمەن ، سىز ماڭا دوست .

ــ سىز ئىشەنمىسە ، مەن «قۇرئان» تۇتۇپ بېرىدۇ .

ــ ياق ، ياق «قۇرئان» تۇتماڭ . مەن سىزگە چىن كۆڭلۈمدىن ئىشىنىمەن . بولمىسا ، بۇ ئىشنى سىزگە مەسلىھەت سالامدىمەن ؟

ــ ئۇنداق بولسا ، شۇنداق بولسۇن .

× × ×

شۇ كۈنلەرنىڭ بىر ئەتىگىنىدە ، شاپتۇل داموللا «يۇملاق شەھەر» دەپ ئاتىلىدىغان قورغاننىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختاپ ، قاراۋۇللارغا ئۆزىنىڭ ئوسمان لۈيجاڭ ① بىلەن كۆرۈشۈشكە كەلگەنلىكىنى ئېيتتى . قاراۋۇللارمۇ بۇ كىشىنىڭ قەشقەردىكى مەشھۇر ئۆلىمالارنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەچكە ، ئۇلاردىن بىرى دەرھال ئىچكىرىگە يۈگۈردى .

ئوسمان شاپتۇل داموللىنى ئوچۇق چىراي قارشى ئالدى . سالام - سائەتتىن كېيىن ، شاپتۇل داموللا خۇش تەبەسسۇم بىلەن مۇنداق دېدى :

ــ قەشقەرلىك دېگەن خەقنى قويسىلا پاشايىم ② زادى ئاغزىنىڭ سالاسى يوق خەلق ، سىلى پاشايىمنى تاۋى يوق بولۇپ قاپتۇ دەپ يۈرگىنىنى قارىمامدىغان ! مەنمۇ شۇ گەپلەرگە ئىشىنىپ ، يوقلاپ چىقاي دەپ كېلىۋىدىم ، ئاللاغا شۈكۈر ، كەيپىلىرى جاغ ، چىرايلىرى گۈلگۈن تۇرۇپتۇ . سىلى جانابلىرىنى ئۇشبۇ ھالەتتە كۆرگىنىم ... ئەزىرايى خۇدا ، بىناھايەت

① شۇ كۈنلەردە ئوسمان ئېلى ئۆزىنى لۈيجاڭ (بىرىگادا كوماندىرى) دەپ ئاتايتتى .

② قوزغىلاڭنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە بىر قىسىم كىشىلەر ئۇنى «ئوسمان پاشا» دەپمۇ ئاتىغان .

خۇشالدۇرمەن. ئىلاھىم ئەل - يۇرتنىڭ بەختىگە ھەرئان، ھەر سائەت سەھتۇ - سالامەت بولغايلا ئامىن!

— رەھمەت دامولللام! ياخشى مېھمان ئاش ئۈستىگە دەپ، مەن تېخى ناشتا قىلمىغانىدىم. قېنى مەرھەمەت، — دېدى ئوسمان، ئۇنى داستىخانغا تەكلىپ قىلىپ.

ھەقىقەتتە بولسا شاپتۇل دامولللىنىڭ ئېيتقانلىرىدەك ئەمەس، ئوسماننىڭ كەيپى چۈشكۈن، چىرايى سولغۇن، ئاۋازىمۇ بىرئاز غەمكىن ئىدى. ئۇنىڭ ئاق سېرىق كەلگەن يۈزى بىلەن قىيسىق كۆزلىرىدە قاتتىق ئىزتىراپ ئىپادىلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. سارغۇچ كەلگەن شالاڭ بۇرۇتى ئارىلاپ - ئارىلاپ تىترەپ كېتەتتى.

— خوش گەپ قىلغاچ ئولتۇرسىلا دامولللام، خەق ئىچىدە نېمە گەپلەر بار؟ — دېدى ئوسمان، ھازىرلا تونۇردىن سويۇپ ئېلىنغان گۆش ناننى سۇندۇرۇۋېتىپ.

— ھەي بۇ قەشقەرلىكنى، ئاغزىنىڭ سالاسى يوق دېدىمغۇ، شۇنداق پاشايىم. ئۇلارنىڭ دېمەيدىغان گېپى يوق. بەزىلەر جانابلىرىنى ناماز بامداتقا چىقمايدىغان بولۇپ قالدى، دېگەن گەپلەرنى تېپىپتۇ. مەنغۇ بۇ گەپلەرگە ئىشەنمەيمەن. ئەلھەزەر، ئەلھەزەر!

— ئۇلار راست ئېيتىپتۇ دامولللام. تۈنۈنىڭ قىسقىلىقىدا بەك كەچ ياتقاندىن كېيىن سەھەر قوپالمايدىكەن كىشى.

— يامان بوپتۇ جۇما! يەنە شۇ بەزمە - مەشرەپلەردە خېنىملار بىلەن بەنتدۇرمەن دېسلە پاشايىم.

— شۇنداق، يالغان ئېيتالمەيمەن. بىراۋ مېنى تاغارغا سولاپ ئاغزىنى بوغۇپ قويغاندەك ئىچىم پۇشۇپ كەتتى. ئىچ پۇشۇقۇمنى چىقىراي دەپ، ھەر ئاخشىمى ... ئەستاغپۇرۇللا، ئاللا كەچۈرەرمىكىن؟

— ئاللاتائالا بەندىلەرنىڭ ھەرنە گۇناھلىرىنى ئەپۇ قىلغۇچى غۇپۇرۇررەھىمدۇر، پاشايىم. خۇسۇسەن جانابىپىرىدەك غازىلارنىڭ گۇناھلىرىنى،

— دېدى شاپتۇل داموللا بىرقىسما ياسالمىلىق بىلەن ، — ئەگەر مېنى ھېلىمۇ ئۆزلىرىگە دوست سانىسىلا ، قېنى بايان قىلىسىلاچۇ ، زادى نېمە بائىستىن تولا ئىچىلىرى پۇشىدىغان بولۇپ قالدى ؟

— نېمە بائىستىن بولاتتى دامۇللام ، — دەپ گەپكە كىرىشتى ئوسمان سەل ئەسەبىيلىشىپ ، — قەشقەردە بولۇۋاتقان ئىشلاردىن خەۋىرى يوق كىشىدەك گەپ قىلدىلىغۇ ؟

— مېنى مەئزۇر كۆرگەيلا پاشايىم . پېقىرلىرى پەرھىزكار ، تەقۋا كىشى بولغىنىم ئۈچۈن بۇ پانى دۇنيانىڭ كىردىكارلىرىغا ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمەيمەن .

— شۇنداق بولسۇنمۇ دەيلى ، تۆمۈر سىجاڭنىڭ سابىت دامۇللام بىلەن شامەنسۇرنى نەزەربەند قىلىپ قويغىنىدىنمۇ خەۋەرلىرى يوقمۇ ؟

— خەۋىرىم بار پاشايىم ، بۇ بىناھايەت يامان ئىش بولدى ، ئەلھەزەر - ئەلھەزەر سابىت دامۇللام زور ئۆلىمائى كەرەم ئىدى .

— ئۇنى ئاز دەپ ، تۆمۈر سىجاڭ چولاق زىخۇي دېگەن مەلئۇننىڭ گېپىگە كىرىپ ، خوتەن ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ئۈستىگە لەشكەر تارتتى . بۇنىمۇ ئاڭلىمىدىلىمۇ ؟

— ئاڭلىدىم ، پاشايىم ئاڭلىدىم .

— قاچان ؟

— بىر ھەپتە بولدى . ئېھتىمالىم ئەلھەزەر - ئەلھەزەر . بۇ ئىش بەجايىكى ئوت بىلەن ئويناشماقلىق . شول بائىستىن پەقىرلىرىمۇ بىناھايەت خاۋاتىرلەندىم .

— خاۋاتىرلەنگەن بولسىلا ، ھەرقايسى ئۆلىمالىرىمىز ئۇ ھارۋىكەشكە نېمىشقا نەسىھەت قىلىشمايدىلا ؟

ئوسماننىڭ تۆمۈر سىجاڭنى «ھارۋىكەش» دەپ ئاتىغانلىقىنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان شاپتۇل دامۇللا دەرھال ئوت ئۈستىگە ياغ چاچماقچى بولۇپ ، ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى :

— ھەي پاشايىم ، ئۇنى ھارۋىكەش دەپ بىناھايەت توغرا ئېيتتىلا ، ھارۋىكەش دېگەن ھارۋىكەشكەن ، بۇ ھارۋىكەش قەشقەر دىيارىغا ئۇنىگەندىن بۇيان پېقىرلىرى جانابى روسۇل ئەكرەم مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننەتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈپ ، كۆپ ئەمىر ـ مەرۇپ قىلدىم . ياخشى مەسلىھەتلەر بەرمەكنى دەرىغ تۇتمىدىم . ئەمما لېكىن ، ئۇ توقسۇنلۇق ھارۋىكەش نەسىھەت ئاڭلار ئەمەس . شول ۋەجىدىن خېلىدىن بۇيان ، ئۇ ناداننىڭ ئالدىدا سۆكۆت قىلماقنى راۋا كۆرمەكتىمەن . زىراكى ئۇلۇغلاردىن بىرى «نادان كىشىگە نىسبەتەن سۆكۈتتىن ياخشى ئىش يوق ، ئەگەر ئۇ نەسىھەتنىڭ قەدرىنى بىلسە ، نادان بولماس ئىدى» دېگەن . ئەلھەزەر ـ ئەلھەزەر !

ئوسمان تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىپ ، قايىنغىلى باشلىدى :

— راستىمىنى ئېيتسام ، بۇ ھارۋىكەش بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزغا بىر بالا بولدى . ئۇنىڭ كاساپىتىدىن ئەمدى مۇسۇلمان مۇسۇلمان بىلەن ، يەنى قەشقەرلىك خوتەنلىك بىلەن ياقىلىشىپ ، قان تۆكۈشىدۇ . چولاق زىخۇيغا ئوخشاش دۈشمەنلىرىمىزنىڭ ئوشۇقى ئالچۇ قوپىدۇ . ئۇنىڭ دۆتلۈكىنى دېمەيدىغان تېخى ، مېنىمۇ شۇ سوقۇشقا بارسەن دەپ قىستاۋاتىدۇ . ئۇنىڭ نىيىتىنى مەن بىلمەيمەنما ! ئۇ مېنى شۇ سوقۇشتا خوتەنلىكنىڭ چومىقىدا ئۆلسۇن دېمەكچى ياكى جەڭ مەيدانىدا گەژگەمدىن ئېتىپ ، مېنى ئۇ دۇنياغا يولغا سالماقچى . مۇبادا مەن بارمىسام ، بۇيرۇققا بويسۇنماسلىق قىلدى دېگەن گۇناھنى ئارتىپ ، ماڭا ئاشكارا تىغ سالماقچى . ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشىدىغان ئوسمان تېخى ئانىسىنىڭ قارنىدىن يەرگە چۈشمىدى .

— ئەلھەزەر ، ئەلھەزەر . مۇنداق ئىشلار بار دېسىلە تېخى پاشايىم . پېقىرلىرى پەرھىزكار ئادەم بولغىنىم ئۈچۈن ، سىياسەتنىڭ بۇ يەڭلىغ نازۇك تەرەپلىرى مېنىڭ پىكرى ـ مۇلاھىزەمگە كىرمەپتۇ . ئەمما لېكىن ، ئۇ توقسۇنلۇق ھارۋىكەشنىڭ كۆڭلىدە جانابلىرىغا خۇسۇمەت بارلىقى پېقىرلىرىغىمۇ بەزەن ـ بەزەن ئايان بولۇپ قالۇر ئىدى .

— مەسىلەن ؟ — سورىدى ئوسمان تاقەتسىزلىنىپ .

— يەنى مەسلەن، ئۇ هارۋىكەش مېنىڭ ئالدىمدا جانابلىرىنىڭ ئىسىم شەرىپلىرىنى ئاتاشقىمۇ ئاغزى بارماي «هېلىقى قىرغىز» دەپ بىرنەچچە بارە هاقارەت قىلدى.

— قىرغىز بولسام نېمە بوپتۇ، مەن قىرغىز بولغانلىقىم بىلەن ماختىنىمەن. هۇ ئاناڭنى ...

— ئۇ تېخى جانابلىرىنى، ئەستاغپۇرۇللا، مۇبارەك خاتىرىلىرىنى خىرە قىلىشقا تىلىم بارمايدۇ.

— ئېيتىۋەرسىلە، تىل دېگەن سۆزلەشكە، قۇلاق ئاڭلاشقا يارىتىلغان. ئاڭلاپ قالغانىنىڭ يامىنى يوق.

— خەير، ئەدەبتىن ئەمىر ئەلا، ئېيتسام ئېيتاي، پاشايىم! ئۇ هارۋىكەش سىلىنى هاراقكەش، لوكچەك، خوتۇنباز دەيدىكەن تېخى!

— راست دەپتۇ. مەن هاراقكەش، لوكچەك، خوتۇنباز، لېكىن مەن ئۇنىڭغا ئوخشاش دوست ـ دۈشمەننى ئايرىماي، چولاق زىنخۇينىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئوينايدىغان قاپاقباش ئەمەس، قورقۇنچاق ئەمەس. مەن ئۇنىڭغا ئوخشاش ئۆز سەپداشلىرىمىزنىڭ قېنىنى تۆكۈشكە لەشكەر ئەۋەتمىدىم. ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقىنى چېچىپ، دۈشمەننىڭ تۇگمىنىگە سۇ قويمىدىم. قايسىمىزنىڭ گۇناهى ئېغىرلىقىنى خۇدايىم ئۆزى بىلىدۇ. هۇ ئاناڭنى ...

ئىشىك ئارقىسىدىن مۇهاپىزەتچىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— رۇخسەتمۇ؟

— كىرىۋەر!

مۇهاپىزەتچى يوغانلىقى ئۇچ ئايلىق بوۋاقچىلىق كېلىدىغان بىر قورچاقنى ئوسماننىڭ ئالدىغا قويدى. قورچاقنىڭ بېشىغا ئالاهىدە تىكىلگەن كىچىككىنە قىرغىزچە قالپاق، ئۇچىسىغا قىزىل چەكمەن تون كىيدۈرۈلۈپ، بېلىگە تاسما كەمەر باغلانغان. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بۇ، قىز ـ ئاياللار قولى بىلەن مۇنداقلا تىكىپ قويۇلغان لاتا قورچاق بولماي، بەلكى مەخسۇس هۈنەرۋەننىڭ قولىدىن چىققان سەنئەت بۇيۇمى ئىدى. هەممىدىن ئەجەبلىنەر-

لىك يېرى شۇكى، قورچاقنىڭ كۆكرىكىدە كىچىككىنە يېڭىسار پىچىقى سانجىقلىق تۇراتتى.

— بۇ نېمە گەپ؟ — سورىدى ئوسمان ھەيران بولۇپ.

مۇھاپىزەتچى بۇ قورچاقنى كېچىلىك قاراۋۇللۇقتا تۇرغان يىگىتلەرنىڭ تاڭ ئاتقان چاغدا سېپىل ئۈستىدىن تېپىۋالغانلىقىنى ئېيتتى ۋە «كىمدۇر بىرسى سىرتتىن تاشلىغان بولۇشى مۇمكىن» دەپ قوشۇمچە قىلدى. ئوسمان قورچاقنى قولىغا ئېلىپ، بىر قۇر قاراپ چىقتى - دە، قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ۋە نېمە دېيىشنى بىلمەي ھەيران بولۇپ ئولتۇرغان سۆھبەتدىشىغا:

— مانا، تەقسىر! كۆرۈۋاتامسىز؟ — دېدى.

— ئەلـھەزەر، ئەلـھەزەر، بۇ زادى نېمە گەپ؟ مەن زىنھار چۈشەنمىدىم، — دېدى شاپتۇل داموللا، ئاندىن ئالدىراش دۇئا ياندۇرۇپ:

— خوش پاشايىم، ماڭا ئىجازەت، — دەپ ئورنىدىن تۇردى.

2

قەشقەر كونىشەھەردىن ئىككى مەنزىل غەربكە جايلاشقان لەنگەر دېگەن كىچىككىنە يۇرتتا تاڭ سەھەردىن باشلاپ قاتتىق ئەنسىزچىلىك بولماقتا ئىدى. قىرغىزچە قالپاق كىيگەن بىر توپ قوراللىق ئاتلىقلار يۇرتنىڭ چېتىدىكى جايلاشقان ھەربىي گازارمىنى ئوگتەي - توگتەي قىلىۋەتتى. كېچىچە ئەپيۇن چېكىش، قىمار ئويناش بىلەن تاڭغا ئۇلاشقان چېرىكلەر بىر پاي ئوق ئېتىشقىمۇ ئۈلگۈرمەي ھېچقانداق قارشىلىقسىز تەسلىم بولدى. ئاتلىقلارنىڭ بىر قىسمى گازارمىدىكى قورال - ياراغ، ئوق - دورا، يەم - بوغۇز ۋە زاپاس ئاتلىقنىڭ ھەممىسىنى ئولجىغا چۈشكەن ئات - ئۇلاغلارغا ئارتىپ، غەرب تەرەپكە ئىلگىرىلەپ كەتتى؛ بىر قىسمى ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈپ، يەنە ئاشلىق، يەم - بوغۇز يىغىشقا، قارشىلىق كۆرسەتكەن دېھقانلارنى قامچىلاشقا باشلىدى.

— ھەي يىگىت ماڭا قارا، ئۆزۈڭمۇ مۇسۇلمان كۆرۈنىسەن. مۇسۇلمان مۇسۇلماننى بۇلاڭ - تالاڭ قىلسا بولامدۇ؟ سىلەر زادى كىمنىڭ ئادىمى؟ ياـ مۇل چېرىكلىرىنىڭ جەبىر - زۇلمى ئازلىق قىلغاندەك، سىلەرمۇ بىزگە زۇلۇم سالغىلى تۇردۇڭلىغۇ! — دېدى بىر بوۋاي، قالپاقلىق يىگىتنىڭ قولىدىكى تاغارغا ئېسىلىپ، — بۇ تاغاردىكى قوناق بىزنىڭ كېلەر يىللىق ئۇرۇقلۇقىمىز. بۇنى سەن ئېلىپ كەتسەڭ بىز قانداق قىلىمىز؟

— رەھىم قىلسىلا غوجام بالام، رەھىم قىلسىلا، — يالۋۇرۇشقا باشلىدى ئاق چاچلىق موماي، — سىلى بۇنى ئېلىپ كەتسىلە بىز ئالتە جان ئادەم ئاچ قالىمىز جۇمۇسىلا، بىزگە ئىچىلىرى ئاغرىسۇن!

— ئاچ قالامسىلەر، توق قالامسىلەر، مېنىڭ كارىم يوق. بىز ئوسمان پاشانىڭ يىگىتلىرى. بىزنى تۆمۈر سىجاڭ شەھەردە تۇرغىلى قويمىدى. بىز تاققا چىقىپ كېتىمىز. تاغدا ئاشلىق بولمىسا، ئاچتىن ئۆلىمىزمۇ؟ قويۇۋەت دەيمەن، هوي قېرى! بولمىسا بېشىڭغا سالىمەن.

— ئىنساب قىل بالام، ئوسمان پاشا پۇقرانى كاپىرلارنىڭ زۇلمىدىن قۇتقۇزىمەن دەپ ئىسلام ئاچقان ئەمەسمۇ؟ ئەمدى سىلەر بىز پۇقرالارنى مۇنداق قىلساڭلا خۇدا راۋا كۆرەمدۇ؟ — دېدى بوۋاي ئۇنىڭ ئالدىنى توـ سۇپ.

— راۋا كۆرەمدۇ يوقمۇ، بۇنى خۇدانىڭ ئۆزىدىن سورا! يولنى توسماي ئۆت بۇ ياققا! بولمىسا ...

بوۋاي بىلەن موماي يەنە تاغارغا ئېسىلدى. قالپاقلىق يىگىت بوۋاينى ئىتتىرىۋەتتى. بوۋاي يىقىلدى.

باياتىن بېرى خوتۇن - بالىلارنىڭ نالە - زارلىرى ئاڭلىنىپ تۇرغان ئۆيدىن يىرتىق ماتا كۆڭلەك كىيگەن، پالاكئاياغ تەمبەل بىر يىگىت ئېتىلىپ چىقىپ، «هۇ، بۇلاڭچى قانخور» دېگەن پېتى قالپاقلىقنىڭ قولىدىن تاغارنى يۇلۇپ ئالدى. قالپاقلىق قامچا كۆتۈردى. يىگىت ئۇنىڭ قامچىسىنى تارتىۋېـ لىپ، نېرى چۆرۈۋەتتى. قالپاقلىق ئاغزىنى بۇزۇپ، قىلىچىنى سۇغاردى.

يـگىتمۇ بوش كەلمەي ، كەتمەن سىپىنى قولىغا ئالدى . دەھشەتلىك ئىلىشىش باشلاندى . بىراق ، قىلىچ دېگەن قىلىچ ـ دە ! يىگىتنىڭ يىرتىق ماتا كۆڭلىكى قانـغا بويىلىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئوڭ قولى جەيىنىكىدىن ئۈزۈلۈپ تاشلانغانىدى . خـوتۇن ـ باللارنىڭ دادۇ ـ پەريادلىرى يەر ـ زېمىننى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى ، بـوۋاي ئاسـتـا ئورنـىـدىـن تـۇرۇپ ، تـىترەپ تۇرغان ئورۇق قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ كۆككە باقتى :

ــ ئاھ خۇدا . بۇ قانداق زامان ، كۆرۈۋاتامسەن بۇنى !؟

3

تـۆمۈر سىجاڭ ئوسماننىڭ قاچقانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئۇنى تۇتۇپ كېلىشكە دەرھال قوشۇن ئەۋەتتى . بىراق ، ئالتە يۈز كىشىدىن تەركىب تاپقان بۇ ئاتلىق قـوشـۇن ئوسـمـان بـىلەن كۆچ ئېلىشالماي ، مىگىيول دېگەن يەردىن لەنگەرگە قـايـتـىـپ كەلدى . تۆمۈر سىجاڭ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاچ ، چولاق زىخۇيدىن يـاردەم سـورىـدى . چـولاق زىـخۇي شـۇ كـېچىسلا بىر تۈمەن ئاتلىق چېرىك ئەۋەتـىـشـكـە ۋەدە بېرىپ ، «سىز قورقما ، ئۇ لۈكچەكنى مەن تىرىك تۇتىدۇ» دېدى ، ئەتـىـسـى تـۆمـۈر سـىـجـاڭ كـىـچىك يۈك ماشىنىسى بىلەن لەنگەرگە كـەلـدى . بـىـراق ، چولاق زىخۇي ۋەدە قىلغان بىر تۈمەن چېرىكنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى . تۆمۈر سىجاڭ ئاچچىقىدىن يەر تېپىپ «هوي ئالدامچى خۇنپەر ، بـۆكـۈمـگـە جـىـگـدە سالماقچىمۇ سەن ؟» دېدى ـ دە ، دەرھال شەھەر تەرەپكە قايتتى .

مـاشـىـنـا چـاڭ ـ تـوزان تـوزدۇرۇپ ، سـەمەن يېزىسىدىكى توغراقلىق مـازارغـا يـېـقىنلاشقاندا ، كابىنكىدا چايقىلىپ ئولتۇرغان تۆمۈر سىجاڭ ۋاقتىنى بـىـلگۈسى كېلىپ ، قويۇن يانچۇقىدىن ئالتۇن زەنجىرلىك سائىتىنى چىقاردى . يـاز قـۇيـاشـى پـاتـاي دەپ تۇرغىنىغا قارىماي ، سائەتنىڭ قىسقا يىڭنىسى ئۇلار

لەنگەردىن قوزغالغان چاغدىكى «Ⅱ» رەقىمى ئۈستىدە توختاپ قالغاندى، «ئەتىگەن بامداتتىن يېنىپلا بۇراپ قويغاندىمغۇ بۇنى» دەپ غۇدۇڭشىدى ئۇ، سائەتنى بۇرىماقچى بولۇپ. بىراق قولىنى تەگكۈزە - تەگكۈزمەيلا پۇرژىنا ئۈزۈلۈپ كەتتى. «قىزىق ئىش، يېپيېڭى سائەتمۇ شۇنداق ئاسان بۇزۇلامدۇ» دەپ غۇدۇڭشىدى ئۇ، سائەتنى يانچۇقىغا سىلىقۋېتىپ.

شۇ ئارىدا، ئالدى تەرەپتە بىر توپ ئاتلىق قوشۇن كۆرۈندى. بۇ، چولاق زىخۇينىڭ ياردەمگە ئەۋەتكەن چېرىكلىرى بولۇپ، ئۇلارنى كاڭ مازا دېگەن تۇەنجاڭ باشلاپ كېلىۋاتاتتى. كاڭ مازا ماشىنىنى كۆرۈش بىلەن چېرىكلىرىگە ئاتتىن چۈشۈپ، يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا تىزىلىپ تۇرۇشقا بۇيرۇق بەردى. تۆمۈر سىجاڭ ئالتە مۇھاپىزەتچىسى بىلەن ماشىنىدىن چۈشكەن ھامان كاڭ مازا يۈگۈرۈپ كېلىپ، ھەربىيچە سالام بەردى. تۆمۈر سىجاڭ ئۇنى كىچىككەنلىكتە ئەيىبلەپ بىر ئاز كايىغاندىن كېيىن:

— قېنى، دەرھال ئاتلىنىڭلار، — دەپ ئارقىغا بۇرۇلدى. شۇ ھامان كاڭ مازىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى قولىدىكى ماۋزېرنىڭ تەپكىسىنى بېسىۋەتتى. ئارقا - ئارقىدىن ئېتىلغان ئون تال ئوق بىلەن تۆمۈر ۋە ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى قانغا مىلىنىپ، ماشىنا يېنىدا يېتىپ قالدى. ئىككى چېرىك ئوقتەك ئېتىلىپ كېلىپ، تۆمۈرنىڭ بېشىنى كېسىۋالدى. كاڭ مازا ئۇنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇپ، قانغا مىلىنىپ كەتكەن ئون دانە تىللا بىلەن ھېلىقى ئالتۇن زەنجىرلىك سائەتنى يانچۇقىغا سالدى. بىر نەچچە چېرىك تۆمۈرنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ قوراللىرىنى يىغىشتۇرۇپ ماشىنىغا چىقتى. كاڭ مازا كابىنكىغا چىقىپ، كەلگەن يولى بىلەن شەھەر تەرەپكە ھەيدەشنى بۇيرۇدى. قالغان چېرىكلەرمۇ ماشىنىنىڭ ئارقىسىدىن ئاتلىرىنى پورۇتۇپ شەھەرگە قايتتى.

گۈگۈم چۈشكەندە جەسەتلەر ئارىسىدىن قانغا مىلەنگەن بىر ئادەم دەلدەڭشىپ چىقىپ، ئىككى قولى بىلەن قورسىقىنى تۇتقان پېتى قويۇق دەرەخزارلىققا كىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

بۇ، 1933 - يىل 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى بولغان ۋەقە ئىدى.

ئەتىسى چاشكا ۋاقتى بىلەن بىر توپ چېرىك تۆمۈرنىڭ بېشنى نەيزىگە سانجىپ، سازايى قىلىشقا كوچىغا ئېلىپ چىقتى. ئۇنىڭ ئوچۇق قالغان يوغان كۆك كۆزلىرى ئاۋغۇست ئېيىنىڭ كۈچلۈك كۈن نۇرىدا خۇددى بىلىقنىڭ كۆزلىرىدەك پارقىراپ تۇراتتى. بۇ كۆزلەردە ئاللىقانداق بىر تۇمانلىق ئۈمىد، ئاچچىق ھەسرەت، قاتتىق نادامەت ۋە غەزەپ ئىزلىرى قېتىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ سىم ساقىلىغا يېپىشىپ قالغان قان پارچىلىرى خۇددى قېتىشىپ قالغان جىگەر پارچىسىدەك كۆكۈلگە دەھشەت سالاتتى. چېرىكلەردىن ئىككى قەدەم ئالدىن جاڭ سوقۇپ، بىر نېمىلەر دەپ توۋلاپ كېتىۋاتقان جاكارچىنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ ۋەھىمىلىك ئاڭلىناتتى. بازارلىق ئۇچۇن كوچا ـ كويلارغا چىقىپ قالغان كىشىلەر ئىش ـ كۈشلىرىنى تېزرەك تۈگىتىپ كېتىشكە ئالدىرايتتى. ئەتىگەن دۇكان ئاچقان سودىگەر ۋە تىجارەتچىلەرمۇ، دۇكانلىرىنى تاقاپ، ئۆيلىرىگە يۈگۈرۈشەتتى. قېرىلار ياقا تۇتۇپ «توۋا، توۋا» دېيىشسە، بالىلىق ئاياللار رومىلىنىڭ ئۇچى بىلەن قۇچاقتىكى بالىلىرىنىڭ كۆزىنى يېپىشقا ئالدىرايتتى. بەزى بىكارچى لايغەزەل يىگىتلەر بىلەن ئۇششاق بالىلار بولسا، تاماشا كۆرۈشكە قىزىقىپ، چېرىكلەرنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈشەتتى. بېشىدىكى تەۋەككۈنى ئىككى قولى بىلەن تۇتۇپ ئالدىراش كېتىۋاتقان ناۋاي بالىلارغا سوقۇلۇپ كەتتى، قىزىرىپ پىشقان گىردە نانلار دومىلىنىپ بېرىپ، ئادەملەرنىڭ ئاياغ ئاستىدا قالدى.

ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى سەللىلىك كىشى بىلەن ئوتتۇز ياشلاردىكى شىلەپىلىك كىشى جانان كوچىسىدا ئالدىراش كېتىۋېتىپ، ھەدەپ گەپ تالىشاتتى:

ــ قىزىق گەپ قىلىدىكەنلا بايۋەچچە، بۇ تاسادىپىي ھال ئەمەس، ــ دېدى سەللىلىك كىشى، ــ شۇنى بىلمەكلىرى لازىمدۇركى، ئامەت دېگەن نېمە بۇلۇتنىڭ سايىسىگە ئوخشايدۇ. بىر شامال بىلەن نېرى كېتىدۇ، بولمىسا تۆمۈر سىجاڭدەك پۇتكۈل قەشقەرنى سورىغان سەركەردىنىڭ كاللىسى بىر كېچىدىلا نەيزىگە سانجىلىپ قالارمىدى!

— بۇغسۇ تەقسىر! — ئېتىراز بىلدۈردى شىلەپىلىك ئادەم، — گەپ ئامەتنىڭ ئۆزىدە ئەمەس، قولغا كەلگەن ئامەتنى تۇتۇپ تۇرۇشنى بىلىش-بىلمەسلىكتە. تۆمۈر سىجاڭ غاپىل بولمىغان بولسا...

— ياق، بۇنىڭ ھەممىسى تەقدىرنىڭ ئىشى. ئىزاجائەلقەدەر، ئائىمائۇلبەسەر، يەنى تەقدىر قازا قادىلىپ كەلگەندە، كۆرەر كۆزمۇ كۆرمەس بولۇپ قالىدۇ، دېمەكتۇر.

— ياق، ياق! بۇ تەقدىرنىڭ ئىشى ئەمەس، تەقدىردە نېمە گۇناھ، بىزنىڭ چوڭلىرىمىز تۆر تالىشىپ، بىر-بىرىگە ئورا كولاشمىغان بولسا، مۇنداق بولماس ئىدى. بۇنى قانداقسىغا تەقدىرنىڭ ئىشى دېگىلى بولىدۇ تەقسىر!

— ھەي بايۋەچچە، سىلى ئۆزلىرى جەدىت① ئەپەندىلەر بىلەن باردى-كەلدى قىلىپ يۈرۈپ، يېرىم جەدىت بولۇپ قاپتىلا جۇمۇسلا!

شۇ ئارىدا ئالدى تەرەپتىن ھېلىقى چېرىكلەرنىڭ قارىسى كۆرۈنۈپ قالدى. سۆھبەتداشلار ئالدىراش خەيرلىشىپ، ئۆز ئۆيلىرىگە كىرىشىپ كەتتى.

كەچقۇرۇن سازايىچىلار ئۆز ئۇۋۇلىرىغا قايتىپ كېتىۋاتقاندا، يان كوچىدىن بىر توپ ئاتلىقلار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، ئۇلارنى قىرىپ چېپىشقا باشلىدى. بىردەملىك ئېلىشىشتىن كېيىن، چېرىكلەر بىرقانچە ئۆلۈكنى قالدۇرۇپ قاچتى، ئاتلىقلار تۆمۈر سىجاڭنىڭ توپىغا بۇلغىنىپ ياتقان بېشىنى ئېلىپ كۆزدىن غايىب بولۇشتى. شۇ سائەتتىن باشلاپ، چولاق زىخۇينىڭ چېرىكلىرى بىلەن تۆمۈر سىجاڭنىڭ شەھەردىكى بىر قىسىم يىگىتلىرى ئارىسىدا كوچا ئۇرۇشى باشلىنىپ كەتتى. كېچە-كۈندۈز تاراسلاپ ئېتىلىۋاتقان ئوقلار ۋە تۆكۈلۈۋاتقان قانلار بەدىلىگە بۇ قەدىمكى شەھەر گاھ ئۇ تەرەپنىڭ، گاھ بۇ تەرەپنىڭ قولىغا ئۆتۈپ تۇراتتى. ئۈچىنچى كۈنى كەچقۇرۇن ئوسمان

① ئوتتۇرا ئاسىيا مۇسۇلمانلىرى ئارىسىدا، 19-ئەسىر ئاخىرلىرى پەيدا بولغان «ئىسلاھاتچىلىق» يەنى يېڭىلىق تەرەپدارلىرى جەدىت دەپ ئاتىلاتتى.

پۇتۇن قوشۇنى بىلەن شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىپ ، جەڭنى تۈگەتتى ۋە غالىپلارغا خاس تەنتەنە بىلەن بۇرۇنقى بارگاھى — يۇمىلاق شەھەرگە ئورۇنلاشتى .

— بىز مازىخۇينىڭ نامىدىن جانابىڭىزنى مۇبارەكلەپ كەلدۇق . مانا سىجاڭلىق تامغىسى ، — دېدى يۇنۇس بەگ ، — مازىخۇي سىز جانابىڭىز بىلەن سۆلھى تۈزۈپ ، تىنچ ئۆتۈشنى خالايدۇ . قەشقەر دىيارىنىڭ دوتىيى بولۇش سۈپىتىم بىلەن مەنمۇ بۇ يۇرتتا تىنچلىقنىڭ قارار تېپىشىنى ئارزۇ قىلىمەن .

— تىنچلىق ؟ قىزىق گەپ ! تىنچلىقنى كىم بۇزۇۋاتىدۇ ؟ سىز ئۆزىڭىز يۇرتىنىڭ ئاتىسى تۇرۇپ ، نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان قاياقلاردا قالدىڭىز ؟ — دېدى ئوسمان بېلىدىكى كەمىرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ .

— سەۋر قىلسىلا پاشايىم ، — دېدى شاپتۇل داموللا ، مۇلايىملىق بىلەن ، — دوتەي جانابلىرىمۇ ئىلاجسىز قالدى . قورال كىمنىڭ قولىدا بولسا ، ئۇنىڭ تىلى ئۇزۇن بولىدىكەن .

يۇنۇس بەگ يالتۇرغان قىياپەتتە مۇنداق دېدى :

— داموللام توغرا ئېيتتى . مېنىڭ مەيلىمچە بولسا ...

— ھە ، بىلىمەن . سىزنىڭ مەيلىڭىزچە بولسا ، تۆمۈر سىجاڭنىڭ كاللىسىنىڭ ئورنىغا مېنىڭ كاللام كېسىلسە بولاتتى ، شۇنداقمۇ ؟

— نەئۇزۇبىللا ، پاشايىم . دوتەي جانابلىرىدا زىنھار ئۇنداق نىيەت يوق ، — دېدى شاپتۇل داموللا ، يۇنۇس بەگنى ئاقلاشقا تىرىشىپ .

— بولدى ، بولدى گېپىڭلار راست بولسا ، ھېلىقى چولاقنى ئېيتىڭلار ، شەھەرنى دەرھال بوشاتسۇن . مېنىڭ قىلىچىمدىن ئامان قالغان چېرىكلىرىنى باشلاپ ، يېڭىشەھەرگە چىقىپ كەتسۇن ، قالغان گەپنى كېيىن قىلىشىمىز . بولمىسا قان تۆككىنىم تۆككەن .

شۇنىڭدىن كېيىن تۆمۈرنىڭ «سىجاڭلىقى» ئوسمانغا قالدى . ئۇ بىرىنچى بولۇپ سابىت داموللا بىلەن شامەنسۇرنى نەزەر بەنتلىكتىن بوشاتتى ؛

تۆمۈر سىجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلاردىكى لۈيجاڭ ۋە تۈەنجاڭلىرىغا، جۈملىدىن خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىدىن قاتتىق زەربە يەپ، ياركەنتكە چېكىنىپ، شۈمشىيىپ ياتقان ھاپىز لۈيجاڭ دېگەنگە «سەۋەنلىك تۆمۈر سىجاڭدىن ئۆتتى، ئۆتكەنگە سالاۋات، مەن ئاداۋەت ساقلىمايمەن. ھەممىمىز بىرلىشىپ يېڭىشەھەرنى ئازاد قىلايلى» دېگەن مەزمۇندا خەت يازدى. خوتەنگىمۇ شۇ مەزمۇندا مۇراجىئەتنامە ئەۋەتتى. سابىت داموللا نەزەربەنتلىكتىن قۇتۇلغاندىن كېيىن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇش نىيىتىدە ئۆزىنىڭ دەسلەپكى گەۋدىسى قىلىپ «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جەمئىيىتى» نى قۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى.

— مەن دېمىدىمۇ پاشايىم. سابىت دامولىدىن جانابلىرىغا ۋاپا كەلمەيدۇ دەپ، مانا ئەمدى بۇ ئاتۇشلۇقنىڭ پۈت - قولىنى بوشىتىپ ئېلىپلام، سىلىنىڭ پەيلىرىگە چۈشكىنىنى قايلىسىلا! مۇقەددەس كىتابلىرىمىزدا «كۇللى شەيئى ئەررۇجۇلەئەلائەسلىھە»، يەنى «ھەممە شەيئىلەر ئەسلىگە قايتىدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك كەلىمە بار. بۇ ئاتۇشلۇقمۇ ئۆز ئەسلىگە قايتتى، ئەلھەزەر، ئەلھەزەر، — دېدى شاپتۇل دامولا، مايلىق پېتىر مانتا ئۈستىدىن ئاچچىق دەملەنگەن چاينى ئىچىپ ئولتۇرۇپ.

— قانداقسىغا ئۆز ئەسلىگە قايتتى دەيدىلا دامولام؟ — سورىدى ئوسمان. قولىغا يەنە بىر مانتا ئېلىپ.

— ھەي پاشايىم، جاھان تىنچ ئەمەس. بۇ ئاتۇشلۇقنىڭ خوتەنلىكلەر بىلەن تۇمشۇق يالىشىپ، «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال جەمئىيىتى» دېگەن بىر نېمىنى تەسىس ئەتمەك ئۈچۈن شاپاشلاپ يۈرگىنى، بۇ ئىشنى جانابلىرى بىلەن بارمەسلىھەت قىلماي، مەلۇم جەھەتلەردە خۇپىيانە ھەرىكەتتە بولۇۋاتقىنى ئۇنىڭ بەدنىيەتلىكى ئەمەسمۇ؟ خوتەندىن ئەۋەتىلگەن ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى مۇبارەك نەزەرلىرىدىن ئۆتكۈزمەيلا، جانابلىرىنىڭ قول ئاستىلىرىدىكى سەردار ۋە نەۋكەرلەرگە تەقسىم قىلىپ بەرگەنلىكىنى دېمەمدىلا تېخى!

ئوسمان ئاغزىدىكى لوقمىنى چايناپ ئولتۇرۇپ، خىيالغا كەتتى ۋە بىر پەستىن كېيىن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىراشقا باشلىدى:

— مەن زادى ئىلىكىم شورلۇق ئادەم. كىمگە ۋاپا قىلسام، شۇنىڭدىن جاپا كۆرىمەن، جاپا! ئەمدى چۈشەندىم، قول ئاستىمدىكىلەرنىڭ ماڭا دولا چىقىرىدىغان بولۇپ قالغانلىقى بىكار ئەمەس ئىكەن - دە! هوي شېيتىلمىلار! مەن سابىت داموللىنى پەرىشتىدەك ئادەم دەپ يۈرۈپتىمەن، ئۇمۇ بىر ئازازۇل ئىكەنغۇ! ئالدىرىماي تۇرسۇن، چۈجىنى كۈزدە سانايمىز تېخى.

— شۇنداق، شۇنداق، پاشايىم. هايۋانىنىڭ ئالىسى تېشىدا، ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە دېگەن تەمسىل بىكارغا چىقمىغان. ئەلهەزەر - ئەلهەزەر، — دېدى شاپتۇل داموللا، كۆزلىرىدىكى مەمنۇنلۇق ئىپادىسىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ.

تىل بىلەن پىتنە - پاسات، كەك - ئاداۋەت ئۇرۇقلىرىنى چېچىش هۈنىرىنىڭ بۇ قەدەر تېز ئۈنۈم بەرگەنلىكىگە شاپتۇل داموللىنىڭ ئۆزىمۇ بۇ-گۈن هەيران قالدى.

4

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە موسۇلباي ئۆز هەمراهلىرى بىلەن سودىگەر قىياپىتىدە قەشقەر شەهىرىگە كىرىپ، ئۆستەڭ بويى مەهەللىسىدىكى پاختا سارايغا چۈشتى. قاسىم ئەپەندى بىلەن پازىل دورغا بۇ تەرەپلەرگە كېلىپ باقمىغىنى ئۈچۈن، ئۇلارنى هېچكىم تونۇمايتتى. موسۇلباي يىگىتلىك چاغلىرىدا بۇ شەهەرلەرگە سودىگەرچىلىك بىلەن بىر قېتىم كېلىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمدىلىكتە چاچ - ساقاللىرى چارلىشىپ كەتكەن بۇ كىشىنىمۇ هېچكىم تونۇيالمايتتى. موسۇلباي دەرهال يۇنۇس بەگ بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ كېلىش مەقسىتىنى تەپسىلىي بايان قىلغاچ:

— كونسۇل بىلەن تېزرەك كۆرۈشتۈرۈڭ. ئەمما بىزنى هېچكىم بىلىپ

قالمسۇن . بىز ئارام خۇدا ئىشىمىزنى تېزرەك پۈتتۈرۈپ كېتەيلى، — دېدى.

شۇنداقىمۇ ئەلىنە. ئەلىنە ئادەملەر خۇددى ساقچى ئىتلىرىدەك نېمە-نىدۇر تېمىسقىلاپ، ساراي ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرەتتى. ئەمما كۆزگە سالاپەتلىك كۆرۈنگەن بۇ ئادەملەرنىڭ ئۆزىدىن سوراشقا يېتىنالماي، خىز-مەتكار كىيىمىدىكى روزى كارۋاندىن ئۇلارنىڭ كىملىكى، نەدىن ۋە نېمىشقا كەلگەنلىكىنى ئاستا سۈرۈشتۈرۈپ كۆرەتتى. روزى كارۋان بولسا، ئاددىيلا قىلىپ، «ھەممىسى باي سودىگەرلەر، كۇچادىن كەلدى، سودىگەر دېگەن سودىدىن باشقا نېمە ئىش بىلەن كېلەتتى» دەپ قۇتۇلاتتى. بۇ گەپلەر تار-قالغاندىن كېيىن، سودا دەللاللىرى ئۇلارغا تېخىمۇ ئارام بەرمەيدىغان بولدى. موسۇلباي بولسا، بۇ دەللاللارنىڭ ھەممىسىنى «ماللىرىمىز ئارقىمىزدىن ھارۋىدا كېلىۋاتىدۇ» دەپ قايتۇراتتى. سودا دەللاللىرى بىلەن بىر قاتاردا، يۈزىگە چۈمبەل تارتقان خوتۇنلارمۇ ئۇلارنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ تۇراتتى.

— ماگا قايلىسىلا غوجام، — دەپ پىچىرلىدى بىر ئايال، چۈمبەردىسىنى يېرىم قايرىپ، — سىلى ئۆزلىرى دۆلەتمەن كىشى كۆرۈندىلا، بۇ سارايىنىڭ قاراڭغۇ ھۇجرىسىدىن نازىنىن خېنىملارنىڭ تۇتقۇزى نەل مېھمانخانىسى مىڭ ياخشى ئەمەسمۇ؟ نىكاھ ئوقۇپ قويىدىغان موللامۇ تەييار.

— تولا گەپ قىلماي كۆزۈمدىن يوقىلىڭ، — دېدى پازىل دورغا ئۆپكىدەك ئىسىلىپ.

— ھە دورغام، قەشقەردىن تۇغقان تېپىلىپ قالدىمۇ نېمە؟ قىچقىرىپ كەلگەن بولسا، يېلدىن قالمىسىلا، — دەپ مەنىلىك قىلىپ كۈلۈپ قويدى، بىر چەتتە قاراپ تۇرغان موسۇلباي.

— قويسىلا باي، كونسۇل بىلەن پاتراق كۆرۈشۈشنىڭ چارىسىنى قىلسىلا! — دېدى پازىل دورغا كىچىك بالىدەك خۇيلىنىپ.

— سەۋر قىلسىلا دورغام، يۈنۈس بەگدىن خەۋەر كەلمىگۈچە كونسۇل بىلەن قانداق كۆرۈشكىلى بولىدۇ؟

× × ×

ئۆلارنىڭ بەختىگە ئۈچىنچى كۈنى يۇنۇس بەگ كونسۇلدىن ئىجازەت بولغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. كەچقۇرۇن موسۇلبايلارنى ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى سېرىق ساقال بىر ئادەم سەمەن تەرەپكە باشلاپ ماڭدى.

شەھەرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىن باشلىنىدىغان سەمەن يولى ئىككى قاسنىقى خۇددى بوي تالىشىپ ئۆسكەندەك بىر - بىرىدىن ئېگىز ۋە قاتار - قاتار كەنتكەن سۇۋادان تېرەكلەرى بىلەن ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنەتتى. شامالباغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان مەيىن شامالدا لىغىشىپ تۇرغان سۇۋادان تېرەكلەر خۇددى ئۆزسۇلغا چۈشكەن ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ مەجنۇنلتالدەك ئەۋرىشىم بويلىرىنى ئەسلىتەتتى.

— ياھ. نېمىدېگەن ھاۋالىق يەر بۇ! — دەپ تاشلىدى پازىل دورغا، ئۆسمۈر بالىلاردەك كۈلۈپ، — نەچچە كۈندىن بۇيان، بازار ئىچىدە بوغۇلۇپ، تونۇرنىڭ ئىچىدە، ئولتۇرغاندەك تىنچىقىپ كېتىۋىدىم. بىزگە ئوخشاش تاغدا ئۆسكەن كىشىلەرگە ئوچۇقچىلىق ياخشى. كۆڭلۈم ئېچىلىپلا قالدى.

— ھەي دورغام، بۇرناكۈن ھېلىقى دەللە چېلىنغان خېنىمنىڭ ئۆيىگە بارغان بولساق، كۆڭۈللىرى تېخىمۇ ئېچىلىپ قالۇر ئىدى، — دېدى موسۇلباي ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ.

— ھەي، باي، قەشقەرگە كېلىپ تىللىرى چىقىپ قالدىغۇ، ياشلىق چاغلىرى يادىلىرىغا يېتىۋاتامدۇ، نېمە؟ — دېدى پازىل دورغىمۇ بوش كەلمەي.

— قەشقەرگە كېلىپ، ھەر ئىككىلىرىنىڭ تىللىرى چىقىپ قالدى، — دېدى قاسىم ئەپەندى چاقچاقتا ئارىلىشىپ، — قەشقەرنىڭ سۈيى ئەركەك سۇ ئوخشايدۇ. بولمىسا...

شۇ ئارىدا، ئۇلارنى باشلاپ كېلىۋاتقان سېرىق ساقال كىشى «مانا - مانا كېلىپ قاپتۇق، غوجىلىرىم. ئاۋۇ كۆرۈنگەن يوغان دەرۋازا شۇ. ئەمسە

مەن كەتتىم» دەپ گەپنىڭ بېلىگە تېپىۋەتتى.

دەرۋازا قىيا ئوچۇق تۇراتتى. موسۇلبايلار يېقىن كېلىش بىلەن بىر ئادەم چىقىپ، گەپ - سۆز قىلماستىن ئۇلارنى ئىچكىرى باشلىدى. ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا بۈك - باراقسان دەل - دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان مەنزىرىلىك بىر باغ نامايان بولدى. ئوڭ قول تەرەپتىكى بوستان تېرەكلەر ئارىسىدا تاملىرى سېپتا ئاقارتىلغان كۆتەملىك ئۆيلەر قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. رۇس ئۇسلۇبىدا سېلىنغان بۇ ئۆيلەرنىڭ يوغان ئەينەكلىك دېرىزىلىرى بىلەن يېشىل قاڭالتىر-لىق ئۆگزىلىرى كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى. ھېلىقى ئادەم موسۇلبايلارنى قوش قاناتلىق ئۆينىڭ ئىشىكىدىن كىرگۈزۈپ قويۇپ، ئۆزى سىرتتا قالدى.

× × ×

بىرەر سائەتلىك سۆھبەتتىن كېيىن، كونسۇل:

— قورال سېتىپ بېرىش كىچىك ئىش ئەمەس. بۇنى يۇقىرىدىن سوراشقا توغرا كېلىدۇ، كۈتۈپ تۇرۇڭلار، — دېدى.

— نەچچە كۈن كۈتىدىكەنمىز ئەپەندىم؟ سوراپ بېقىڭچۇ، قەشقەر بەك قالايمىقانىكەن، بىز ئالدىرىمىساق بولمايدۇ، — دېدى موسۇلباي تەرجىمانلىق قىلىۋاتقان قاسىم ئەپەندىگە جىددىي قاراپ.

كونسۇل ھەممە گەپنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن تاماكىسىغا سەرەڭگە چېقىۋېتىپ مۇنداق دېدى:

— ھەممىدىن خەۋەردارمىز. قەشقەردىكى ۋەزىيەت ھەققەتەن مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. سابىت داموللا تولغاق يەۋاتىدۇ، ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ئوغۇل بولۇپ تۇغۇلامدۇ ياكى قىزمۇ؟ بۇنى ھېچكىم بىلمەيدۇ، — كونسۇل ئۆزىنىڭ گېپىدىن مەمنۇن بولغاندەك قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلاپ، يەنە داۋام قىلدى، — «شىمالدا بولسا، باندىت ماجۇڭيىڭنىڭ

ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قوزغاش، مۇبادا تەلىيى سەل ئوڭدىن كېلىشكە كۆزى يەتسە، جەنۇبقىمۇ دەرھال چاڭگال سېلىش ئېھتىمالىنى نەزەردىن ساقىت قىلغىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئىشنى ئىمكان قەدەر تېزلىتىمەن. بىزنىڭ تېلېگراف ئاپپاراتىمىز ياخشى ئىشلەيدۇ. سىلەرنى ئۆزۈن كۈتتۈرۈپ قويماسلىققا ۋەدە بېرىمەن.

× × ×

شەھەر سىپىلىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىگە جايلاشقان چىنىباغ دېگەن باغلىق ھويلىنىڭ يوغان دەرۋازىسى ئۈستىدىكى گۈمبەزسىمان پەشتاقنىڭ يېشىل كاھىشلىرى كەچكى شەپەق نۇرىدا كۆزنى چاقنىتىپ تۇراتتى. باغ ئىچىدىكى گۈلزارلىقلار، باراقسان رىدە دەرەخلىرى، شەرق ئۇسلۇبىدا سېلىنغان پېشايۋانلىق ئۆيلەر بۇ ھويلىغا تېخىمۇ ھۆسن قوشاتتى.

بۇ، ئەنگلىيە كورۇللۇقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئىدى.

دائىم كۆزەينەك تاقاپ يۈرىدىغان، تاقىرباش، ئاق بورۇت كونسۇل قىرىق ياشلار چامىسىدىكى ئېگىز بويلۇق، قاقىر بويۇن بىر كىشى بىلەن گۈلزارلىقلار ئارىسىدا سەيلە قىلغاچ، قانداقتۇر بىر مەسىلە ئۈستىدە قىزغىن پاراڭلاشماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى يېنىك ئۆي كىيىمى بىلەن بولۇپ، ئۆزىنى ناھايىتى ئەركىن تۇتاتتى.

— دېمەك، سىز قەشقەرگە دەل ۋاقتىدا كەلدىڭىز جانابى دوكتور سىمىت، — دېدى كونسۇل، — سىزگە ئوخشاش شەرقشۇناسقا بۇ يەردە ئىستىگەنلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ. خۇسۇسەن، سىزنىڭ پارس ۋە تۈركىي تىلنى ياخشى بىلىدىغانلىقىڭىز سىزگە كۆپ ئوڭايلىقلارنى يارىتىپ بېرىدۇ. ئەپسۇسكى، رۇس تىلىنىمۇ تولۇق بىلگەن بولسىڭىز، نۇر ئۈستىگە نۇر قوشۇلغان بولار ئىدى. خەير...

— ئىزاھاتىڭىزنى دەرىخ تۇتمىغايسىز، كونسۇل جانابلىرى، — دېدى

دوكتور سىمت ئۇلتىجا بىلەن.

— دېمەكچىمەنكى، قەشقەر ئاجايىپ سىرلىق شەھەر، بۇ شەھەر بىز ئۈچۈن ئېيتقاندا، رۇسلار بىلەن ھەممە جەھەتلەردە بىۋاسىتە رىقابەتلىشىدىغان، ياق، توغرىسى، بىۋاسىتە ئېلىشىدىغان بىر جەڭگاھ؛ يەنە مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، بۇ شەھەرنى دۇنيانىڭ كىچىككىنە بىر سىياسىي مەركىزى دېيىشكىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، كەچۈرۈڭ، دوكتور جانابلىرى، گېپىم ئۈزۈلۈپ كېتىدىغان بولدى، ئاخشام رۇسلارنىڭ ئۈرۈمچىدىكى باش كونسۇلىغا بولىدىغان مەخپىي تېلېگرافىنىڭ مەزمۇنى مەسىلىنى چۈشەندۈرۈشكە يېتەرلىك پاكىت بولسا كېرەك دەپ ئويلايمەن. مۇبادا، بىزنىڭ مەخپىي تېلېگراف شىفىرلىرىنى يېشىش تېخنىكىمىز تۆۋەن بولغان بولسا، بۇ مۇھىم سىردىن مەھرۇم قالار كەنمىز. ئۆزىڭىزگە مەلۇمكى، بىز ئۇزۇندىن بېرى رۇسلار بىلەن قەشقەرنى تالىشىپ كەلمەكتىمىز. بۇ جەڭدە كىمنىڭ غەلىبە قىلىشى ھازىرچە مەلۇم ئەمەس. لېكىن بىزنىڭ غەلىبە قىلىشىمىزغا ئىشىنىمەن. دوكتور جانابلىرى، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق، بۇ جەڭدە سىزگە ياردەمچى بولۇش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولالىسام، ئۆزۈمنى بەختلىك ھېسابلار ئىدىم، — دېدى سىمت كەمتەرلىك بىلەن بېشىنى ئېگىپ.

— كۆرۈپ تۇرۇپسىزكى، — دېدى كونسۇل قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، — رۇسلار خوجىنىيازنى قوللايدۇ. ھەتتا، خوجىنىيازنىڭ بىر ئەلچىلەر ئۆمىكى ھازىر قەشقەردە. سابىت داموللىدىن بولسا، بەك خەۋپسىرەيدۇ. بۇ ئەھۋال بىزنىڭ نېمە قىلىشىمىز لازىملىقىنىمۇ كۆرسىتىپ بېرىدۇ. مۇشۇنداق شارائىتتا سىزنىڭ تۈركىي ۋە پارسىي تىللارغا كامىللىقىڭىزنىڭ قەشقەردە ئۆز كارامىتىنى تولۇق كۆرسىتىشىگە ئىشىنىمەن.

شۇ ئارىدا باغنىڭ شەرقىي - شىمال بۇرجىكىدىكى ياداڭلىقنىڭ دوقمۇشىغا سېلىنغان راۋاقتا كونسۇل خانىمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ھېرىپمۇ قالغانسىلەر، راۋاقتا چىقىپ قەھۋە ئىچكەچ پاراڭلاشساڭلار قانداق، جانابلار؟

— رەھمەت خانىم، ياخشى تەكلىپ بەردىڭىز، — دېدى كونسۇل. ئاندىن دوكتور سىمىتنى راۋاقتا تەكلىپ قىلىۋېتىپ، — بۇ راۋاقتا تۇرۇپ، شەھەرنىڭ كۆپ قىسمىنى، جۇملىدىن شەھەر ئەتراپىدىكى ئاجايىپ مەنزىرىلەرنى، مەسىلەن، مەشھۇر تۇمەن دەرياسىنى، شامالباغ، سەمەن، قورغان، نەزەرباغ دېگەن گۈزەل جايلارنىڭ مەنزىرىسىنى تاماشا قىلالايمىز. سۆھبىتىمىز تېخىمۇ كۆڭۈللۈك بولىدۇ، — دېدى.

× × ×

سوۋېت كونسۇلىنىڭ ۋەدىسى تۆت كۈندىن كېيىن ئەمەلگە ئاشتى. موسۇلبايلار قورال توغرىسىدىكى سودا كېلىشىمىنىڭ بىر نۇسخىسىنى ئېلىپ، شۇ كېچىسىلا قەشقەر شەھىرىدىن چىقىپ كەتتى.

روزى كارۋان بىرنەچچە ئاي بۇرۇن ئۇششاقتالدىن ھاجىمنىڭ ئالدىغا خەۋەر ئېلىپ بارغاندا، «ئالتىشەھەر تەۋەسىدە مېنىڭ تاپىنىم تەگمىگەن يەر يوق» دەپ پو ئاتمىغانىكەن. ئۇ ھەمراھلىرىنى كەلگەن يول بىلەن ئەمەس، ئۆزى بەش قولىدەك پىششىق بىلىدىغان يوللار بىلەن ئۇچتۇرپان تەرەپكە باشلاپ ماڭدى. ئۇلارنى تۈنتۈش ئۇچۇن؛ شەھەر سىرتىدىكى يول ئېغىزلىرىدا كېچىلەپ ماراپ ياتقان جولاق زىخۇي چېرىكلىرى بارمىقىنى چىشلەپ قالدى.

ئون بىرىنچى باب

يول، كوچاغا

كۆزۈڭنى يۇم،
كۆزگە ئايلانسۇن كۆڭۈل.

— جالالىدىن رومى

1

موسۇلبايلاردىن خەۋەر كۈتۈپ، ھەممەيلەننىڭ ئىچى تازا پۇشۇپ تۇرغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ماجۇگىيىڭ چېرىكلىرىنىڭ ئىستىھكامى تەرەپتىن بەش كىشى ئاتلىرىنى ئاستا يورۇتۇپ كېلىپ، پىداﺋﯩﻴﻼرنىڭ باشئەگىمدىكى ئالدىنقى قاراۋۇللىرىغا يېقىن بىر يەردە توختاپ قېلىشتى. ئۇلاردىن بىرسى قولىدىكى ئاق بايراقنى تىنماي پۇلاڭلىتاتتى. قالغانلىرىنىڭ قولىدا ھېچقانداق قورال كۆرۈنمەيتتى. بايراق كۆتۈرگەن چېرىكنىڭ يېنىدىكى سەللىلىك ئاقساقال كىشى قويىندىن قاتتىق مۇقاۋىلىق بىر كىتابنى چىقىرىپ، پېشانىسىگە تەگكۈزدى ۋە ئۇنىڭ بارىچە توۋلاپ:

— ئەسسەلامۇ ئەلەيكۇم غازىلار، بىز گاسىلىڭ جانابلىرىدىن ئەلچىلىككە كەلدۇق، نىيىتىمىزنىڭ خالىسلىقىغا مۇشۇ قۇرئان كەرىم گۇۋاھ، — دېدى.

— گاسىلىڭ خوجىنىياز ھاجىغا خەت يازدى. مەن شۇنى ئۆزىگە بېرىدۇ، — دېدى ئاق بۆك كىيگەن سالاپەتلىك بىر خۇيزۇ كىشى ئاتتىن

چۇشۇپ، ئاندىن بىر سېرىق لىپاپىنى كۆرسىتىپ، ئالدىغا قەدەم تاشلىدى.

— توختا ئىزىڭدا! ئالدىڭغا ئۆزۈم بارىمەن، — ۋارقىرىدى مەنسۇر پەيجاڭ، قولىدىكى ماۋزىرنى بېلىگە قىستۇرۇۋېتىپ، — ئەلچىگە ئۆلۈم يوق دېمەيدىغان بولسام، ئانىماناڭنى كۆرسىتىپ قويۇر ئىدىم.

مەنسۇر ھېلىقى كىشىنىڭ قولىدىكى لىپاپىنى يۇلۇپ ئېلىپ، «جاۋاب كەلگۈچە، ھەممىڭ مۇشۇ يەردە قىمىرلاشماي تۇرۇش! بولمىسا، كۆرۈۋاتامسىلەر» دەپ تاغ قاپتاللىرىنى كۆرسەتتى. تاشلىقلار ئارىسىدا ئوتتۇزدەك يىگىت مىلتىقلىرىنى بەتلەپ، ھەيۋە بىلەن قاراپ تۇرۇشاتتى. مەنسۇر شتاب تەرەپكە دەرھال ئات سالدى.

× × ×

— ئۇ لومودىنىڭ خېتىنىمۇ ئوقۇمايمەن، ئەلچىسى بىلەنمۇ كۆرۈشمەيمەن، تولا چىشىمغا تەگمەي كۆزۈمدىن يوقالغاي! — كايىپ كەتتى ھاجىم، مەنسۇر پەيجاڭنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلاپ.

مەنسۇر پەيجاڭ ھاجىمنىڭ گېپىدىن مەمنۇن بولغاندەك، كىگىز ئۆيدىن ئالدىراش چىقىپ كېتىۋاتقاندا، مەھمۇت مۇھىتى ئۇنى توختىتىۋېلىپ، لىپاپىنى قولىغا ئالدى ـ دە:

— ئۇنىڭ ئەلچىسى بىلەن كۆرۈشمىسەكمۇ مەيلى، خېتىنى ئوقۇپ باقساق يامان بولماس. ئۇ ھارامزادە يەنە نېمە ئۈيۈن كۆرسەتمەكچىكىن، — دېدى.

— ئۆزلىرىزە، — دېدى بىر تىزىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرغان ھاجىم، بوينىنى تولغاپ. مەھمۇت مۇھىتى كۈلۈپ قويۇپ، خەتنى ئىچىدە ئوقۇشقا باشلىدى:

— مانا قارىسىلا، ئۇ تېخى ھاجى ئاكام بىلەن كۆرۈشكىلى تۇرپاندىن قاراشەھەرگە كېلىپمۇ بوپتۇ، — دەپ چۇشەندۈرۈشكە كىرىشتى مەھمۇت

مۇھەنتى، — مانا بۇ يەرلىرى تېخىمۇ قىزىقكەن: «ئارىدا ئۇقۇشماسلىق بولۇپ، بىرمۇنچە قان تۆكۈلدى. مەن سىزنىڭ ئالدىڭىزدا خىجىلمەن. سىز قاچانلا بولسا ئاتا، مەن بالا. ماڭا ئىشەنسىڭىز قاراشەھەرگە كېلىڭ ياكى مەن ھۇزۇرىڭىزغا باراي. بۆلەكتىن سۆزلىشىپ، مۇسۇلمان مۇسۇلماننىڭ قېنىنى تۆكىدىغان ئىشلارنى توختىتايلى. بۇ ئىخلاسىمنى ئىزھار ئەيلىمەك ئۈچۈن، قاراشەھەر ئۆلىمالىرىدىن موللا سىدىق ئەئلەم بىلەن ئۆزۈمنىڭ مۇشاۋىرىم ما. ئاخۇندىن ئۆزۈم ئوقۇپ يۇرىدىغان 〈 قۇرئان 〉 نى گۇۋاھلىققا ئەۋەتتىم. مۇبادا قاراشەھەرگە كېلىشنىمۇ، مېنىڭ ھۇزۇرىڭىزغا بېرىشىمنىمۇ مەقبۇل كۆرمىسىڭىز، ئىككى تەرەپ دەرھال ئۇرۇش توختىتىپ، سىلەرنىڭ ئىلكىڭلاردىكى باشئەگىم چازىسىنى پاسىل قىلساق، مېنىڭ لەشكەرلىرىم شۇ پاسىلدىن نېرى ئۆتمىسە، سىزنىڭ لەشكەرلىرىڭىزمۇ بۇيان ئۆتمىسە، بۇنىڭ كاپالىتى ئۈچۈن بىر پۈتۈم تۈزسەك دەيمەن. مەن يېقىندا ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قوزغايمەن. شېڭ شىسەي دېگەن ئەبلەخنىڭ جازاسىنى بېرىمەن. مۇبادا يۇقىرىدا ئىزھار قىلىنغان تەكلىپىمنى مەقبۇل كۆرمىسىڭىز ئۇ چاغدا، مەندىن رەنجىمەڭ. مەن قۇمۇلغا لەشكەر ئەۋەتىپ، شەھەر - يېزاڭلارنىڭ ھەممىسىنى تۈزلەپ تاشلايمەن».

— ھوي، بۇ لومودىنى قارا! مېنى قورقۇتماقچىمۇ تېخى! — ھاجىم ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ قولىدىن خەتنى يۇلۇپ ئالدى - دە، يىرتىپ تاشلىماقچى بولدى. مەھمۇت مۇھىتى ئۇنى توسۇپ:

— سەۋر قىلسىلا ھاجى ئاكا، ئۇ چىركىننىڭ خېتىنى قاچانلا بولسا يىرتىۋەتسەك بولۇۋېرىدۇ ئەمەسمۇ، ئاگال بىر مەسلىھەتكە كېلىۋالساقمىكىن دەيمەن، — دېدى.

— نېمە قىلاي دەيدىلا؟

— ئانداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلساق بولماسمۇ؟ — دېدى مەھمۇت مۇھىتى. ئاندىن خەتنى قولىغا ئېلىپ، بەزى قۇرلارنى قايتىلاپ ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، مۇنداق دېدى، — مانا قارىسىلا، بىزنىڭ ئاڭلىغانلىرىمىز

راست بولۇپ چىقتى. ئۇ چىركىن ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەن بىلەن بىرلىشىپ، ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلماقچى. شۇڭىزە، باشىمگىم چازىسىنى پاسىل قىلىپ قويۇپ، بىز تەرەپتىن خاتىرجەم بولماقچى.

— سىجاڭ توغرا ئېيتتى، — دېدى نەمەت خەلپەت، — دېمەك ئۇنىڭ قولى خېمىردا. بىز بىلەن سوقۇشۇشقا پۇرجىسى يوق. پالتا كۆتۈرگۈچە كۆ-تەك دەم ئاپتۇ دەپ، مۇشۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، بىزمۇ ئۆز ئىشىمىزنى قىلىۋېرەيلى، ھاجى ئاكا!

— پۇرسەت غەنىيمەت، — تەكىتلىدى مەھمۇت مۇھىتى، — بىز ئۇ-نىڭ بىلەن پۈتۈم تۈزۈۋېلىپ، يولىمىزغا راۋان بولايلى، ئاگىنچە قەشقەرگە كەتكەنلەرمۇ ئىشنى پۈتكۈزۈپ بولۇر. ئۈرۈسلاردىن قورال ئېلىۋالغاندىن كې-يىن...

— بوپتۇ، شۇنداق قىلايلى، — دېدى ھاجىم بىرئاز يۇمشاپ، — ئەمما، ئۇ لومودىنى كۆرەر كۆزۈم يوق. مەنغۇ ئۆلسەممۇ ئۇنىڭ يېنىغا بارماي-مەن. ئۇمۇ ئالدىمغا كەلمىسۇن، پۈتۈمنى نەدە بولسا تۈزسەك بولىۋېرىدۇ.

— ئۇنىڭ ئەلچىلىرى بىلەن بولسىمۇ كۆرۈشۈپ قويسىلا ئوبدان بولۇرمىكىن، — دېدى سالى دورغا خاۋاتىرلىنىپ.

— ياق دورغام، ئۇنىڭ ھېچنېمىسىنى كۆرەر كۆزۈم يوق، — دەپ يەنە كايىشقا باشلىدى ھاجىم، — قارىسىلا ئۇ كاززاپنىڭ ئىخلاسىمغا «قۇرئان كەرىم» گۇۋاھ بولسۇن دېگىنىنى! ئۆز زامانىسىدا لى شۇفۇ دېگەن مەلئۇننىڭ تۆمۈر ئاكامنى «قۇرئان» بىلەن ئالدىغىنى ئۆلسەممۇ ئېسىمدىن چىقمايدۇ مېنىڭ!

شۇنىڭدىن كېيىن، ھاجىمنىڭ نامىدىن مەھمۇت مۇھىتى؛ سالى دورغا ۋە نەمەت خەلپەتلەر ماجۇڭيىڭ بىلەن پۈتۈم تۈزۈش ئۈچۈن قاراشەھەرگە ئاتلاندى.

ماجۇڭيىڭنىڭ ئەلچىلىرىمۇ ئۇلار بىلەن بىللە قاراشەھەرگە قايتتى.

2

قاراشەھەر يۇتۇمگە بىنائەن ، ئۇرۇش توختىتىلىپ ، باشئەگىم چازىسى پاسىل قىلىندى . شۇنىڭدىن كېيىن ، پىدائىيلار قوشۇنى كۇچا تەرەپكە يۈزلەنمەكچى ، مەنسۇر پەيجاڭنىڭ يىگىتلىرى باشئەگىم چازىسىنى ساقلاپ قالماقچى بولدى .

ھاجىم يولغا چىقىدىغان چاغدا ، مەنسۇرنى ئالدىغا چاقىرتىپ :

— ماجۇڭيىڭغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ ئۇكام . مۇبادا ، ئۇ لومودى ۋەدىسىگە گويا قىلماي سىلەرگە چېقىلغۇدەك بولسا ، بىزگە خەۋەر بېرىۋېتىپ ، دەرھال چېكىنىڭلار . مەن ئۇنى كۇچادا توسىيالايمەن ، — دېدى .

— مېنى ئاپام ئوغۇل دەپ تۇغقان ھاجى ئاكا ! شۇنچە يىگىتلىرىم بىلەن مۇشۇكتىن قاچقان چاشقاندەك قاچىمەنما ؟ — دېدى مەنسۇر قاتتىق خورسىنىپ .

— ھەي داگازا سېرىق ، — دېدى ھاجىم كۈلۈپ تاشلاپ ، — مەن سېنى قاچ دېمىدىم ، چېكىنسەڭ بولىدۇ دەۋاتىمەن . ئوتتۇز نەچچە ئادىمىڭ بىلەن نېمە قىلالايسەن ؟

— بىز ھازىر ئوتتۇز نەچچە ئەمەس . يۈزدىن ئېشىپ كەتتۇق . ئۆزلىرىنى بۇ يەردىن كېتىدىكەن دەپ ئاڭلاپ ، كورلا ، بۈگۈر تەرەپلەردىن نۇرغۇن يىگىتلەر كېلىپ بىزگە قوشۇلدى . ئۇلار ئۆلسەك ئۆلىمىزكى ، تۇنگانلارنى بۇ يەردىن ئۆتكۈزمەيمىز ، دەپ قەسەم ئىچتى .

— ئەلىنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت . ئەل - يۇرت دېگەن غولماس تاغ ، خورىماس دەريا ، — دېدى ھاجىم ، — ئەممازە قاراملىق قىلىپ ، خەقنىڭ بالىلىرىنى بىھۇدە ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمە !

— خوپ ! — دېدى مەنسۇر قەددىنى رۇسلاپ .

شۇ ئارىدا يىگىتلەر ئارىسىدىن مەگىز سۆگەكلىرى بۆرتۈپ چىققان

پالۋان سۇپەت بىر يىگىت ھاجىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ، موڭغۇلچە سالام بەردى - دە، بۇ يەرلەرنىڭ يەر شارائىتىنى ياخشى بىلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى مەنسۇر پەيجاڭنىڭ توپىغا قوشۇپ، باشئەگىم جىلغىسىدا قالدۇرۇشنى ئىلتىماس قىلدى. ئۇنىڭ يېرىم - يارتا ئۇيغۇرچە بىلەن قىلغان بۇ گەپلىرىنى ھاجىم دەرھال چۈشىنىپ:

— يارايسەن يىگىت، سورۇنجاپنىڭ روھى سېنى قوللىسۇن! — دەپ رازىلىق بەردى. بۇ — قاراشەھەردىن پىدائىيلارغا قوشۇلغان موڭغۇل يىگىتلىرىنىڭ بىرى، سورۇنجاپنىڭ جىيەن ئوغلى جاباباتۇ ئىدى. مەنسۇر پەيجاڭ ئۇنىڭ قەيسەر، كۈچتۈنگۈر ۋە ئۇستا مەرگەنلىكىنى بىلىدىغان بولغاچقا، ناھايىتى خۇشال بولۇپ، ئۇنى شۇ يەردىلا مەھكەم قۇچاقلاپ قويدى.

— ھەرھالدا ئېھتىيات ئۈچۈن بۇلارغا يەنە بىرنەچچە تال مىلتىق قوشۇپ بەرمىسەك بولماس، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى ھاجىمغا قاراپ.

— بۇ ياخشى گەپ بولدى، — دېدى ھاجىم، ئاندىن قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن، ئون تال مىلتىق يىغىپ بېرىشنى مىرزىل پۇگەنگە بۇيرۇدى ۋە ئارقىدىنلا، — مىرزىل ئۇكام، مۇرەڭدىكى قىلىچنىمۇ مەنسۇرغا بەر، — دېدى. مىرزىل پۇگەن ھاڭ - تاڭ قېلىپ، «ھاجى ئاكا، بۇ قىلىچ ...» دېدىيۇ گېلىغا بىرنېمە قاپلىشىپ قالغاندەك، گەپنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي توختاپ قالدى.

— توغرا، بۇ قىلىچ، — دېدى ھاجىم، — تۆمۈر ئاكامدىن قالغان تەۋەررۇك. ئۇنى رەھمەتلىك مەڭلىك بالا تۇتقان، مەڭلىك بالىدىن ساڭا قالغان. ئەمدى بۇ قىلىچ مەنسۇرغا يولداش بولسۇن.

— ھاجى ئاكا، مەن بۇ قىلىچنى رەھمەتلىك مەڭلىك بالىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا قەسەمياد قىلىپ قولۇمغا ئالغان، — دېدى مىرزىل ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ، — ئەمدى ...

— ھە ئەمدى، مەنسۇر سېنىڭ ئالدىڭدا قەسەمياد قىلىپ قولىغا ئالىدۇ.

بۇ قىلىچ قانلىق جەڭلەردە ساڭا قانداق مەدەت بەرگەن بولسا، ئەمدى مەنسۇرغىمۇ شۇنداق مەدەت بېرىدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ؟

شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى.

ئىككى ئاي بۇرۇن مېرۇل پۈگەندىن مەڭلىك بالىنىڭ قانلىق جەڭلەردە كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقلىرى، ئۆز مەھبۇبىغا بولغان ساپ مۇھەببىتى، بەختكە قارشى مۇرادىغا يېتەلمەي ياپياش تۇرۇپلا ياۋۇز كۈچلەرنىڭ قولىدا شېھىت بولغانلىقى ھەققىدىكى ئاجايىپ ھېكايىنى ئاڭلاپ، ئۇ ياش قەھرىمانغا نىسبەتەن غايىبانە قوزغالغان چەكسىز ھۆرمەت، قىزىقىش، ھەسرەت ۋە ئېچىنىش ھېسلىرى ھامان قەلبىدە ئۇرغۇپ تۇرغان تۇرسۇن، بۈگۈن مەڭلىك بالىنىڭ ئىسمىنى تەكرار ئاڭلاش بىلەن تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ كەتتى. يۈرىكىنىڭ گۈپۈلدەپ سوقۇۋاتقىنى ئۆزىگە ئاڭلىنىۋاتقاندەك سېزىلەتتى. «دوستۇم مەڭلىك، سەن نېمدېگەن بەختلىك! سېنىڭ تېنىڭ يىراقتىكى قۇمۇل تاغلىرىدىكى تاش قەبرىلەرنىڭ بىرىدە ياتسىمۇ، ئىسمىڭ سېنىڭ باشئەگم جىلغىسىدا تىللاردا داستان بولماقتا» دەپ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلايتتى ئۇ، خۇددى ئىلھامى كەلگەن شائىرلارغا ئوخشاش.

بەزىلەر ئاددىيلا قىلىپ «تۇرسۇن» ياكى «تۇرسۇن دولان» دېسە، بەزىلەر چاقچاق ئارىلاش «بالا دولان» دەپ ئاتايدىغان بۇ يىگىت مۇشۇ كۈنلەردە ئۆزىنىڭ ھېسسىياتچانلىقى بىلەن ھەقىقەتەنمۇ شائىرلارغا ئوخشاپ قېلىۋاتاتتى. ئۆزى شېئىر يېزىشنى بىلمىسىمۇ، ئۇنىڭ باشئەگمدىن كۇچاغىچە بولغان سەپەر ئۈستىدە يازغان يول خاتىرىلىرىدە شائىرانە تەسەۋۋۇرلار پات - پاتلا ئۇچرايتتى.

— تەڭرىتاغنىڭ جەنۇب ئېتىكى باشقا بىر ئالەمكەن، — دەپ يازىدۇ ئۇ، — خۇددى بۇغدا كۆلنىڭ يۈزىدەك سۈپسۈزۈك ئاسمان، نە بۇلۇت، نە تۇمان! نە گۈلدۈرماما - چاقماقلار؛ نە شارىلداپ ياغىدىغان يامغۇر. قىزىق، ئۈرۈمچىنىڭ ھايت - ھۆيت دېگۈچە شار - شۇر قىلىپ يېغىپ كېتىدىغان يامغۇرلىرىنىمۇ سېغىنىپ قالىدىكەن كىشى! بىراق، بۇ يەرلەرنىڭ ھاۋاسى

نېمىدېگەن يېنىك ، نېمىدېگەن سۈزۈك ـ ھە ، خۇددى يامغۇردىن كېيىنكى ئۈرۈمچى كوچىلىرىدا يۈرگەندەك ھۇزۇرلىنىپ كېتىمەن ...

... كورلا ، نېمىدېگەن چىرايلىق يۇرت . خۇددى كۆل بويىدىكى بوستانلىقلا ئوخشايدىكەن . چوڭ رەستىلىرى تار ، ئارقا كوچىلىرى ئەگرى ـ توقاي ، ئۆيلىرى پاكار بولغان بىلەن ھەممىلا يېرىدىن نەشپۈت پۇرايدىغان يۇرت ئىكەنغۇ بۇ ! شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئۆستەڭ (ياق ، ئۆستەڭ ئەمەس ، كىچىكرەك بىر دەريا) نىڭ شىشىدەك سۈزۈك سۈيى بىلەن ئۇنىڭ قوينىدا غەمسىز ئۈزۈپ يۈرگەن توپ ـ توپ بېلىقلار مېنى مەپتۇن قىلىۋالدى . قېرىلارنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ دەريا باغراش كۆلىنى ئۈچ يىلدا بىر قېتىم ئايلىنىپ چىقارمىش . كاشكى ، مەن شۇ بېلىقلارنىڭ بىرى بولۇپ قالسامۇ ، سۇنىڭ قارشىسىغا ئۈزۈپ ، باغراش كۆلىگە كىرسەم ، شۇ كۆلنىڭ ئىچىدە ئۈزۈپ يۈرۈپ ، تاھىر ئاققان ساندۇقنىڭ قۇمۇشلۇقلار ئارىسىدا قالغان ئىزنالىرىنى تاپسام ، تېپىپ كۆزۈمگە سۈرتسەم ! ...

بۈگۈر — چوڭ يول ئۈستىدىكى كاتتا رابات ، قوينى كەڭ ، مېھماندوست يۇرت ، ئۇسساپ كەلگەنگە سۇ ، ئېچىرقاپ كەلگەنگە ئاش ، ھېرىپ كەلگەنگە قونالغۇسى تەييار دەپ ئاڭلىغانىدىم . بۈگۈن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈۋاتىمەن . شەھەر سىرتىدىن باشلاپ كوچا ـ كويلارنىڭ ئىككى قاسنىقىدا تەۋەڭ ـ تەۋەڭدە نان ـ توقاچ ، تاۋاق ـ تاۋاقتا سۈت ـ قايماق ، سېۋەت ـ سېۋەتتە يەل ـ يېمىش ، سۇگەن ـ سۇگەندە قوغۇن ـ تاۋۇزلار بىلەن بىزنى كۈتۈۋالغان توپ ـ توپ ئادەملەر ، ئۇلارنىڭ ئىللىق چىرايلىرى بىلەن خۇش تەبەسسۇملىرى ؛ بىر ياندا «ئامىن ، ئامىن» دېگەن ھەيۋەتلىك سادالار ، بىر ياندا ناغرا ـ سۇناي بىلەن نەغمە ـ ناۋالار ، قەلبىمنى دېڭىزدەك دولقۇنلاندۇرۇپ تاشلىدى .

«ئاۋۇ ئۆگزىدىكى قىز ـ جۇگانلارغا قارا ، بىزگە قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ كۈلۈۋاتىدۇ ، — دېدى مېنىڭ بىلەن يانمۇيان كېتىۋاتقان ھوشۇر ئاكام ، — كۆكرىكىنى غالىپلارچە كېرىپ ، — بۇ تەرەپلەرنىڭ قىز ـ جۇگانلىرى بەك

چىرايلىق بولىدىكەن - ھە-!» ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىدىنمۇ تولاراق، ئىگەردىن بىرەر غېرىچ كۆتۈرۈلۈپ غادىيىپ ئولتۇرۇشى ماڭا زادىلا ياقمىدى. شۇنداقتىمۇ «تولا ھەددىڭدىن ئاشما، ھوشۇر ئاكا! بولمىسا، مۇدەنخان ئاچامغا ئېيتىپ، بۇرۇتۇڭنى يۇلدۇرۇۋېتىمەن» دېدىم گەپنى چاقچاققا ئۆرۈپ. ھەقىقەتتە بولسا، «بۇنچىلىك غادىيىشقا نېمە ھەققىمىز بار؟ بىز ئىنقىلاب قىلىپ، خەلققە نېمە بېرەلىدۇق؟» دېمەكچىدىم. بۇنى دېمىدىم. ھەتتا، «ھەي ھوشۇر ئاكا، ئۆگزىدىكى قىز - جۇگانلارغا قارىغۇچە، ئاۋۇ يىرتىق كۆڭلەك، ياماق چاپان ئادەملەرگىمۇ، باش - كۆزى توپا، يالىڭاياغ باللارغىمۇ قاراپ باقساڭچۇ» دېمەكچىدىم. بۇ گەپنىمۇ قىلمىدىم. «توختا، چوڭلار ئۆزىنى قانداق تۇتۇۋاتىدىكىن» دەپ سەپنىڭ بېشىغا قارىدىم. بىراق، چاڭ - توزان ئىچىدە ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمىدىم. پەقەت، شۇ سەپنىڭ قۇيرۇق قىسمىدا كېتىۋاتقانلار ئىچىدىن توخنىياز زور بىلەن ئەنسارىنى ھەر ئىككىسىنىڭ باشقىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرغان كەڭ يەلكىلىرىدىن تونۇپ قالدىم. ئۇلار ئىگەردە سەل ئېگىلىشىپ ئولتۇرۇپ، بىر نېمىلەر دېيىشىۋېتىپتۇ. ئارقامغا ئۆرۈلۈپ قارىدىم. غۇلجىلىق ھېيتەم ئۆزىگە ئوخشاش كېلىشكەن شوخ جەدە ئات ئۈستىدە ئىككى ياندىكى خەلق توپىغا قولىنى پۇلاڭلىتىپ، خۇشال كېلىۋېتىپتىكەن، مېنى كۆرۈپ شوخلۇق بىلەن كۆزىنى قىسىپ قويدى. يەنە ھەمرىيىم ھوشۇر ئاكامغا قارىدىم. ئۇ يەنىلا شالاڭ بۇرۇتىنى پات - پات سىلاپ، ئۇيان - بۇيانغا مەغرۇر قاراپ ئولتۇراتتى. خەلق توپى بولسا، كىيىم - كېچەكلىرىدىن ھەربىي قوشۇنغا ئوخشىمىسىمۇ، جەڭ ئاتلىرى ئۈستىدە مۆرىلىرىدىكى مىلتىق - قىلىچلىرى بىلەن ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىغان بۇ قوشۇنىمىزغا زوقلىنىپ قاراپ، «ئامىن، ئامىن» دەپ تىنماي تۆۋلىشاتتى. قېرىلارنىڭ كىرپىكلىرىدىكى ياش تامچىلىرى شەبنەم دانچىلىرىدەك پارقىرايتتى. ئېھتىمال ئۇلار تۈنۈگۈنلا چەنتۈسىڭكۇ دەپ ئىت - ئېشەكتىنمۇ بەتتەر خارلانغان بۇ مىللەتنىڭ بۈگۈنكى كۈندە ئۆز پەرزەنتلىرىدىن تەركىب تاپقان شۇنداق بىر قوشۇننى ئۆمۈرلىرىدە تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتىدىغاندۇ،

ئېزىلگەن كۆڭۈللىرىگە تەسەللى تېپىپ، پەخىرلىنىۋاتقاندۇ. مەن شۇلارنى
ئويلاۋېتىپ، ھوشۇر ئاكام ئوغرى بولسىمۇ، توغرى بولسىمۇ، شۇ قوشۇننىڭ
بىر ئەزاسى؛ ئۆمرى غۇربەتتە، كۈنى كۈلپەتتە، جاھاندىن ھېچقانداق خوۋ-
لۇق كۆرمەي ئۆتكەچكە، قوزغىلاڭنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە قولىغا قورال
ئېلىپ، جەڭگە كىرگەن كونا جەڭچىلەرنىڭ بىرى دېگەن خىيال بىلەن ئۇ-
نىڭ بايىقى قىلىقلىرىنى كەچۈرۈۋەتكۈم كەلدى. بىراق، كۆڭلۈمنىڭ بىر
يېرى يەنىلا غەش تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئۇنىڭغا ئىختىيار-
سىز ھالدا يەر ئاستىدىن ھومىيىپ قاراپ قويدۇم...
... باشئەگمەدىن چىقىپ، ئۇنلىغان ئۆتەڭلەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ،
گۈزەل كۇچاغا يېتىپ كەلگۈچە، گاھ ئوڭ تەرەپكە، گاھ سول تەرەپكە تولا
قاراپ كۆزلىرىم تېلىپ كەتتى دېسەم بولىدۇ. ئوڭغا قارىسام، ئاسمانپەلەك
ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغ. ئۇنى شۇ تاپتا خۇددى چۆچەكلەردىكى ئاجايىپ يوغان
مىس تەنلىك گىگانت پالۋاننىڭ سوزۇلۇپ ياتقان گەۋدىسىگە ئوخشاتقۇم
كەلدىيۇ، «ياق، ياق، ئەلمىساقتىن بېرى ئۇن سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ ھېچ
يېرىدىمۇ ئۇنداق يوغان پالۋان بولمىغاندۇ» دەپ بۇ پىكرىمدىن دەرھال ياندىم.
ئەگەر شۇنداق بىر پالۋان بولغان تەقدىردىمۇ، — دەپ ئويلىدىم يەنە، — ئۇ-
نىڭ بېشىغا قاغا - قۇزغۇنلار قونۇپ، چوقۇلاۋاتسا، چېچىۋاتسا، تۇلۇم
چاشقانلار باغرىنى تېشىپ ئۆتمە - تۆشۈك قىلىۋاتسا، شۇنىڭغا ماقۇل دەپ يې-
تىۋېرەرمۇ؟ ياكى ئۇ ئاپتاپسىنىپ يېتىپ ئۇخلاپ قالغانمىدۇ؟ ئۇخلىسىمۇ
شۇنداق قاتتىق ئۇخلامدىغاندۇ؟ ياقەي، مەن خاتا ئويلاپتىمەن. خاتا كۆرۈپ-
تىمەن. ئۇ ئويغىنىۋېتىپتۇ، ئويغىنىپ قىمىرلاۋېتىپتۇ؛ شۇنداق، ئۇ ئويغىنىشى
كېرەك. چۈنكى، ئۇ — مىللەتنىڭ روھى، ئىپتىخارى! ئۇ ئۇخلاۋەرسە بول-
مايدۇ!

سولغا قارايمەن. يۇلغۇن چېچەكلىرىگە پۈركىنىپ ياتقان بىپايان ۋادا.
تارىم ۋادىسى شۇ بولسا كېرەك. نېمىدېگەن كەڭ زېمىن! ئاشۇ تەڭرىتاغنىڭ
ئەڭ ئېگىز چوققىسىغا چىقىپ قارىسىمۇ، ئۇنىڭ چېكى كۆرۈنمەس دەيمەن.

مەن پەقەت ئاسمان گۇمبىزىنىڭ گىرۋىكى بىلەن بۇ ۋادىنىڭ يۈزى تۇتاشقان يەردىكى ئۇپۇق سىزىقىنىلا كۆرۈۋاتىمەن. شۇ سىزىق تەرەپتە گويا شارقىراپ ئېقىۋاتقان تارىم دەرياسىنى، دەريا بويىدا قەد كۆتۈرگەن ساماۋى شەھەرلەرنى كۆرۈۋاتىمەن. ئەپسۇس، ھوشۇمنى يىغىپ قارىسام، خەلق تىلىدا «ئېزىتقۇ»، كىتابىي تىلدا «سەراپ» دەپ ئاتىلىدىغان خىيالىي مەنزىرىكەن. ئەجەب ئەمەسكى، بۇ خىيالىي مەنزىرە كۈنلەرنىڭ بىرىدە رېئاللىققا ئايلىنىپ قالسا!

نېمىشقا شائىرلىقتىن بىر ئازراق نېسىۋەم بولمىغاندۇ! ئەگەر شائىر بولغان بولسام، قەلبىمدە بۇلاقتەك قايناۋاتقان ھېس-تۇيغۇلىرىمنى مىڭلارچە مىسرالارغا سىڭدۈرۈپ، ئاشۇ ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغ بىلەن بىللە نۇرغۇن سىرلارنى قوينىدا يوشۇرۇپ ياتقان مۇشۇ بىپايان ۋادا ھەققىدە ئاجايىپ بىر داستان يازغان بولاتتىم.

... بۈگۈن ئالتۇن قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئۇپۇقنىڭ يۈزىنى شېھىت قېنىدەك قىزارتىشقا باشلىغان چاغدا، يىراقتىن زۇمرەتتەك يېشىل بىر بوستانلىق كۆرۈندى. كىمدۇر بىرسى «ئەنە كۇچا، يېتىپ كەلدۇق» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى. قىبلىدىن چىقىۋاتقان شامال بىلەن گويا شۇ تاپتا سۇنبۇل-رەيھان بىلەن ئالما، ئانار، ئەنجۈر، شاپتۇللۇق باغلارنىڭ خۇش پۇراقلىرى دىماغلىرىمغا ئۇرۇلۇۋاتقاندەك سېزىلدى.

ئاھ گۈزەل كۇچا، داڭقىڭنى تولا ئاڭلاپ، سېنى بىر كۆرۈشكە ئىنتىزار ئىدىم. ئاخىر سېنىڭمۇ ۋەسلىڭگە يېتىدىغان بولدۇم.

ئون ئىككىنچى باب

سەكسەن قويغا بىر ملتىق

قۇتنى كەسمىگىچە قان چىقمايدۇ .
— ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1

سېخىي تەبىئەت كۇچا دىيارىدىن ھېچنېمىسىنى ئايىمىغانىكەن ، ئەتراپى زۇمرەتتەك يېشىل باغ - ۋارانلار بىلەن قورشالغان بۇ شەھەرنىڭ ئىچىدىمۇ تولامدىن - تولا مېۋىلىك باغلار ياشىرىپ تۇرغاچقا ، ھەممىلا يەردە تۈرلۈك - تۈمەن گۈل ۋە ھۆل مېۋىلەرنىڭ خۇش پۇراقلىرى دىماغقا ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ دېسەك ، ھېچ مۇبالىغە بولماس .

ئۇنىڭ ئۈستىگە ، «ئۇچا - كۇچانىڭ باغچىسى ، باي - كۇچانىڭ ياغچىسى ، شايار - كۇچانىڭ مالچىسى ، بىجاق - كۇچانىڭ نانچىسى» دېگەن خەلق تەمسىللىرىمۇ بىكارغا ئېيتىلمىغان . شۇ ۋەجىدىن بولسا كېرەك ، بىرنەچچە ئاي ئىلگىرى ، تۆمۈر سىجاڭ «ئىسلام ئاچقان» كۈنلەردىكى ئۇرۇش قىرغىنچىلىقىنىڭ بۇ شەھەر ۋۇجۇدىدا قالدۇرغان جاراھەتلىرى تېزلا ساقىيىشقا باشلاپ ، ئۇ يەنە بۇرۇنقى ئاباداىلىق ھۆسنىگە توشماقتا ئىدى . كارۋان سارايلىرىدىن رەستىلەرگىچە ، ئاشلىق بازىرىدىن قايماق بازىرىغىچە ، ئىگەر - جابدۇق بازىرىدىن دوپپا بازىرىغىچە ، يەنە مىسكەرچىلىك ۋە تۆمۈرچىلىك

بازارلىرى ... ئىشقىلىپ، ھەممىلا يەردە ئادەملەر توپى قاينايتتى. ساماخانىلار بىلەن ئاشپۇزۇللاردىن خېرىدار قىچقىرغان شوخ ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

كۇچانىڭ داڭقىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئۆزىنى كۆرۈپ باقمىغان توخنىياز زور، ئەنسارى، ھېيتەم ۋە تۇرسۇنلار خېلى ئۇزاققىچە بازار ئايلىنىپ، كۈن يانغاندا، ھېيتەمنىڭ چارلىغۇچى قىسمى ئورۇنلاشقان بىر چوڭ باغقا كىرىشتى. باغۋەن بوۋاي «ئۇسساپ قالغانسىلەر» دەپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىر سېۋەت شاپتۇل ئەپكىلىپ قويدى. شۇ ئارىدا ھوشۇر پەيجاڭ تەرلەپ-پىشىپ، ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى-دە:

— سوراپ يۈرۈپ سىلەرنى ئاران تاپتىم. ئاڭلىدىڭلارمۇ، ھاجى ئاكام ئۆيلەنگۈدەك، — دەپ ھىجايدى.

— پوق يېمە! سەن كانتونىڭزە تاپمايدىغان گېپىڭ يوق، — دېدى توخنىياز زور، يوغان ئالقانلىرى بىلەن ئاغزىنى سۈرتۈپ.

— چىنپۇتمىسەڭ مىرۇل پۇگەندىن سورا. ھاجى ئاكامنىڭ ئالىدىغان خوتۇنى ئەركەك چىۋىننىڭ قانىتىمۇ تەگمىگەن قىزكەن دېگىنە تېخى!

— ھەي ھوشۇر ئاكا، خوتۇن توغرىسىدىكى گەپ بولسا، ھەممىدىن بۇرۇن سەن ئاڭلايسەن-ھە! ئۇنداق بولمىغۇر گەپلەرنى قويۇپ، شاپتۇل يېگىنە، شاپتۇل. كۇچا شاپتۇلى نېمىدېگەن شېرىن، — دېدى تۇرسۇن دولان، سېۋەتنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ.

ھوشۇر پەيجاڭ ئۇلارنىڭ «يالغان ئېيتىۋاتىسەن» دېگەندەك قىلىپ، كۆزىگە تىكىلىپ قاراشلىرىدىن خورسىنىپ، شاپتۇلغىمۇ قول ئۇزاتماي ئورنىدىن قوپتى.

— مۇدەنخان ئاچامغا قىسىنىپ يېگۈڭ كەلمىگەن ئوخشايدۇ، سېۋەت بىلەن ئېلىپ كەت، — دېدى ھېيتەم چاقچاق قىلىپ.

ھوشۇر پەيجاڭ «ئاپاڭغا ئاپىرىپ بەر» دەپ ئاچچىقلانغان پېتى باغدىن چىقىپ كەتتى.

ئۇنىڭ بۇ قىلىقى، بولۇپمۇ «چىنپۇتمىسەڭ مىرۇل پۇگەندىن سورا»

دېگەننى بابا ئېيتقان گەپلىرىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاشقا يېتەرلىك دەلىل بو-
لۇپ، ئەمدى بۇنىڭغا گۇمانلىنىشنىڭ ئورنى قالمىغانىدى. شۇنداقتىمۇ
توخنىياز زور «بۇ مۇمكىنمۇ» دېگەندەك قىلىپ، ئەنسارىغا قارىدى. ئەنسارى
مەيىن شامالدا ئاستا لىڭشىپ تۇرغان دەرەخلەرنىڭ باشلىرىغا قاراپ خىيال
دېڭىزىغا چۆمگەنىدى؛ يىگىرمە يىل بۇرۇن، تۆمۈر ئاكام ياڭ جاڭجۈننىڭ
ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، ئۈرۈمچىگە كەلگەندە ھېلىقى سەتەڭ خوتۇن...
ئاپلا، ئېتى نېمىدى ئۇ قانجۇقنىڭ؟ ھە... قەمبەرنىساخان، ھە... شۇ. ئۇنىڭ
ساغرىسىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان ئىككى تال چېچى خۇددى ئىككى قارا يىلاندەك
تولغىنىپ تۇرىدىغان، سۈرمە تارتقان خۇما كۆزلىرىنى سۈزۈپ، ئالتۇن
ئۈزۈككىلىك بارماقلىرى بىلەن دۇتار چېلىپ ئولتۇرۇشلىرىچۇ تېخى! تووا دې-
گۈلۈك، تۆمۈر ئاكامدەك ئەر ئۆمۈچۈك تورىغا ئىلىنىپ قالغان قوڭغۇزدەك ئاي
- ئايلاپ ئۇنىڭ قېشىدىن چىقالماي قالغان - ھە! بۇ گەپلەرنى ھاجى ئاكامۇ
ئاڭلىغانغۇ! يائاللا، بىز خەق، بىز ئۇرغۇي دېگەن خەق نېمە بولغاندىمىز؟
تىزغىنچە قان كېچىپ يۈرۈپمۇ، ئەستاغپۇرۇللا...

ئەنسارى تۆمۈر خەلپىنىڭ ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىنكى
مەغلۇبىيەتلىرىنىڭ سەۋەبلىرىدىن بىرى ياڭ جاڭجۈننىڭ تۇزىقىغا چۈشۈپ
خوتۇن ئالغانلىقى دەپ چۈشىنىدىغان بولغاچقا، «ھاجى ئاكام ئۆيلەنگۈدەك»
دېگەن گەپ ئۇنىڭغا شۇنداق قورقۇنچلۇق تۇيۇلدىكى، ئۇ بىر تىنىق ئارىسىدا
ھوشىدىن كەتكەن بىمارغا ئوخشاپ قالدى. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك،
توخنىياز زورنىڭ سوئال نەزەرى بىلەن يالت قىلىپ قارىغىنىنىمۇ تۇيمىدى.

بۇلتۇر قۇمۇلنىڭ تارا تۇتېغى يېنىدىكى ئۆرۈكلۈك دېگەن يەردە ھاجىم
شائىرە خوتۇن خەلىچە خېنىمنى نىكاھىغا ئالغاندا، توخنىياز زور ھاجىمنىڭ
يۈزىگىلا «ئابدىنىياز مىراپ خوتۇننىڭ سىزىقىدىن چىقالماي، ئەل - يۇرتنى
تاشلاپ كەتتى. ھەممىمىز قان كېچىۋاتقان مۇشۇنداق كۈنلەردە ئۆزلىرى
خوتۇن ئۈستىگە خوتۇن ئېلىۋاتىدىلا، زادى ھېچقايسىلىرىغا ئىشەنگىلى
بولمايدىكەن» دېگەندە، ھاجى «ئىسلام شەرىئىتىدە ئۇرۇش كۈنلىرى خوتۇن

ئېلىش ھارام دېگەن پەتىۋا يوق، ئاغىنە» دەپ كۈلۈپ قويغانىدى. توختىياز زور شۇ ۋەقەنى ئەسلەپ، «بۇ زادى نېمە گەپ» دېدى - دە، ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ، ھاجىمنىڭ قارارگاھى تەرەپكە مېڭىپ كەتتى.

ئۆز بەستىگە لايىق خۇددى يولۋاستەك چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ مېڭىشقا ئۆگەنگەن توختىياز زور رەستىلەردە ئۇدۇل كەلگەننى مۈرىسى بىلەن ئىتتىرىپ، ھېچنېمىگە قارىماي مۇمكىنقەدەر چوڭراق قەدەم تاشلاشقا تىرىشاتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى «ئىلاھىم بايىقى گەپ يالغان بولۇپ چىققاي» دېگەن بىرلا ئۈمىد چۇلغىۋالغانىدى. بىردىنلا، قاراشەھەردىكى «كاڭدىن چىققان پەرىزات» ۋەقەسى يادىغا چۈشتى. ھاجىم شۇ چاغدا: ھوشۇر كانتوننىڭ كاڭدىن چىققان ھېلىقى خوتۇنىنى نىكاھىغا ئېلىۋالغانلىقىنى ئاڭلاپ، توختىياز زورغا «ماڭ ئۆزۈڭ بېرىپ، ئۇ خوتۇنتالاقنى يۈت - قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي ھەيدەپ كەل، تېرىسىنى تەتۈر سويغۇزمىسام ئۇنىڭ» دەپ ۋارقىرىغانىدى. «ئانداق بولغاندىن كېيىن، — دەپ ئويلايتتى توختىياز زور، — ئەمدى ھاجىمنىڭ ئۆزى بۇنداق ئىشلارنى قىلىپ يۈرمەس دەيمەن.»

بىراق توختىياز زور شۇ ۋەقەنىڭ ئاخىرىدا، ھاجىمنىڭ ھېلىقى خوتۇن قۇدۇقتىن تېپىپ بەرگەن دۇنيا دەپنىنى كۆرۈپ، ھوشۇر كانتوننىڭ گۇناھىدىن دەرھال ئۆتكەنلىكىنىمۇ ئەسلىدى - دە، «بۇ قېتىممۇ شۇنداق بىر دۇنيا دەپىنە باھانە بولۇپ قالمىغاي يەنە. ئىلاھىم ھەممىسى يالغان بولۇپ چىققاي، يالغان!» دەپ، ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ، قەدىمىنى تېخىمۇ تېزلەتتى. ئۇنىڭغا ھاجىمنىڭ قارارگاھى بۈگۈن گويا يىراقلىشىپ قالغاندەك سېزىلەتتى.

2

چوڭ رەستىدىن سەل چەتتىرەكتە يول ئۈستىگە جايلاشقان ھەشەمەتلىك بىر باغلىق ھويلا پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ باش قارارگاھى ئىدى. ئۈچ

تەرىپى مېۋىلىك دەرەخلەر بىلەن قورشالغان، تۈۋرۈك ۋە پېشايۋان لەمپىلىرى رەڭدار نەقىشلەر بىلەن زىننەتلەنگەن ئىككى قەۋەتلىك بىنا بۇ ھويلىغا ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. قوشۇندىن ئۈچ كۈن بۇرۇن قەشقەر تەرەپتىن كۇچاغا يېتىپ كەلگەن موسۇلبايلارمۇ شۇ بىنانىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى ئۆي-لەرنىڭ بىرىگە ئورۇنلاشقانىدى.

ھويلىنىڭ يېرىم ئوچۇق تۇرغان قوش قاناتلىق دەرۋازىسى ئالدىدا بولسا، ئادەملەر توپى مىغىلداپ تۇراتتى. كۆرۈنۈشىدىن دېھقان، ھۈنەرۋەن، كاسىپ ۋە مەدرىس تالىپلىرىدىن ئىبارەت بۇ ئادەملەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار ئىدى. ئۇلار دەرۋازىدىن كۆزىنى ئۈزمەي، بېسىگىندۇر تەلمۈرۈپ تۇرۇشاتتى. قوراللىق قاراۋۇللار ئۇلارنى ئىچكىرى كىرگۈزمەسلىككە تىرىشاتتى.

ئەتىگەندىن بېرى پەيدائىيلار قوشۇنىنىڭ ئاساسلىق باشلىقلىرى ئەنە شۇ بىنانىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى ئازادە مېھمانخانىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سېتىپ ئېلىنىدىغان قورال-ياراغلارغا تۆلىنىدىغان ھەقنى قانداق ھەل قىلىش مەسىلىسى ئۈستىدە كېڭەش ئۆتكۈزمەكتە ئىدى. كېڭەش قاتناشچىلىرىنىڭ چىرايىدىن ئۇلارنىڭ ناھايىتى خاپا ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. چۈنكى موسۇلبايلارنىڭ قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلى بىلەن تۈزۈشكەن سودا كېلى-شىمى بويىچە، سوۋېت تەرەپ يۈز تالدىن ئوقى بىلەن مىڭ تال بەشئاتار سېتىپ بەرمەكچى بولغان؛ ھاجىم تەرەپ بۇنىڭ بەدىلىگە ئىككى ياشتىن سەككىز ياشقىچە بولغان ئەركەك قويدىن سەكسەن مىڭ تۇياقنى بىرلا قېتىمدا تولۇق ئۆتكۈزۈپ بېرىشى شەرت ئىدى. مۇنچىۋالا قوينى نەدىن ۋە قانداق قى-لىپ تېپىش، تاغۇ دەريالاردىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇچتۇرپان ئارقىلىق سوۋېت چېگرىسىغا قانداق يەتكۈزۈش — بۇ ھەقىقەتەنمۇ چوڭ مەسىلە ئىدى.

قوشۇن باشلىقلىرى بۇ مەسىلىنى يالغۇز ئۆزلىرى ھەل قىلىپ كېتىشكە كۆزى يەتمەي، كۇچانىڭ يەرلىك بايلىرىدىن بىر قانچىسىنىمۇ كېڭەشكە قاتناشتۇردى. مۇشۇ باغلىق ھويلىنىڭ ئىگىسى مانتا چىراي كەلگەن تاقىرباش

ئىسلامباي شۇلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ ئاقىرىپ قالغان شالاڭ ساقىلى بىلەن خېلىلا قېرى كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان كىشى چاققان قىلىپ ياسىتىلغان چارساقىلى، بۇرۇتى ۋە قويۇق قاشلىرى ئاستىدا يېرىم يۇمۇق كۆرۈنىدىغان كۆكۈچ كۆزلىرى بىلەن باشقىلاردىن ئالاھىدە ئايرىلىپ تۇراتتى. بۇ — ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، شىنجاڭغا قېچىپ ئۆتكەن ئۆزبېك بايلىرىدىن ئەزەمخان تۆرە بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ بايلىقىدىن تولاراق بىلەرمەنلىكى ۋە گەپدانلىقى بىلەن مەشھۇر ئىدى. ئۇنىڭ قېشىدىكى ئاق يۈزلۈك، قارا ساقال كىشى چوڭ سودىگەر ۋە زور مۈلۈك ئىگىسى بولغانلىقىدىن تاشقىرى، چوڭ چارۋىدار بولغانلىقى بىلەنمۇ نام چىقارغان سادىق ھاجىم دېگەن كىشى ئىدى.

ھاجىم بۇ كېڭەشتىن بۇرۇن، ھېلىقى كېلىشىمنىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولغان كۈنىلا «مەن بۇ ئورۇسلارنى مۇنداق قىلىۇر دېمەپتىكەنمەن، ھەممىسىگە قوي بەرسۇن دەپ، قارىغۇنى يادائىدا قىستىغاندەك بىزنى مۇنچە دىشۋارچىلىققا سالغىنىنى نېمىسى؟ ئۈچ بىردەك ئادەم قەشقەرگە بېرىپ، قىلىپ كەلگەن ئىشىڭلار شۇ بولدىمۇ؟» دەپ قايناپ كەتكەن؛ قاسىم ئەپەندىگە بولسا «سىز ئورۇس ئاغىنىلەرنىڭ زۇۋانىنى بىلگەندىن كېيىن، بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى ئوبدانراق ئېيتسىڭىز بولماسمىدى؟ زادى ئەپەندى خەق دېگەن ...» دەپ كايىپ كەتكەنىدى. بۈگۈن كېڭەش باشلىنىش بىلەنلا:

— قېنى گەپنى ئوچۇق قىلىڭلار، ئاغىنىلەر، ئەمدى بۇ دىشۋارچىلىقتىن قانداق قۇتۇلىمىز؟ — دەپ يەنە بىرمۇنچە چېپچىلدى.

— مېنىڭغۇ سودىگەرچىلىكتىن ئانچە خەۋىرىم يوق، — دېدى نەمەت خەلپەت، — مىڭ تال مىلتىققا سەكسەن مىڭ قوي بېرىدىغان بولساق، بىر تال مىلتىق سەكسەن تۇياق قويغا توختىغان بولىدۇ. ھازىرقى نەرخى ناۋادا بىر تۇياق ئەركەك قوينى كەم دېگەندە ئىككى سەر كۈمۈش تەڭگە ھېسابلىساق، سەكسەن تۇياق قوي بىر يۈز ئاتمىش سەر تەڭگە بولىدۇ. بىر يۈز ئاتمىش سەر تەڭگە ئون جىڭ كۈمۈش دېگەن گەپ. بىر تال مىلتىقنىڭ

ئېغىرلىقىمۇ ئون جىڭ كېلەر ، دېمەك ، بىز ئون جىڭ تۆمۈرنى ئون جىڭ كۆمۈشكە سېتىۋالغۇدەكمىز .

— مەھەم ، بۇ ئورۇسلار بىزنى بەكلا ئانايى تېپىۋېتىپتۇ جۇمۇ ! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى سالى دورغا ، — سەكسەن قويغا بىر مىلتىق ! ئون جىڭ تۆمۈر — ئون جىڭ كۆمۈش . بولدى قىلايلىلا ھاجىم ، بىز قولىمىزدا بىر تال كۆسەينىڭ تايىنى يوق چاغدىمۇ قوزغىلاڭ قىلىپ ، بۈگۈنگە يەتتۇقۇ .

قوشۇننىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك باشلىقلىرىدىن كۆتەككە ئوخشاش دىقماق كەلگەن ئىبراھىم تۇەنجاڭ بىلەن ئۈزۈنتۇرا سامساق تۇەنجاڭلار ۋارقىراشقا باشلىدى :

— دورغام توغرا ئېيتتى . مۇنداقمۇ ئاناي ئەتكەن بارمۇ كىشىنى ، بولدى قىلايلى ھاجى ئاكا ! مىلتىق يېتىشمىسە قىلىچىمىز بار .

— توغرا ، بولدى قىلايلى ، سەكسەن مىڭ قوينى نەدىن تېپىپ بەرگۈدەكمىز ؟

— ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ھەممىسىگە ياشقا تولغان ئەركەك قوي ئالغۇدەك تېخى !

مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ۋەزمىن ئاۋازى ئاڭلاندى . ئۇ ماجۇڭيىڭنىڭ قەشقەر يېڭىشەھەردە ئىككى مىڭدىن ئوشۇق ، تۇرپان تەرەپتە بەش - ئالتە مىڭ چېرىكى بارلىقىنى ، قوراللىرى ناھايىتى خىل ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ئۆتۈپ مۇنداق دېدى :

— قەشقەر يېڭىشەھەرنى ئازاد قىلىشقىمۇ ، ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى ئار- قىمىزدىن ھۇجۇم قىلىپ كەلسە ، ئۇنىڭ دەككىسىنى بېرىشكىمۇ قورال - ياراغ كېرەك ئاغىنىلەر . قولىمىزدىكى قورال - ياراغ بىلەن دۈشمەنگە تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ . كۇچادىكىگە ئوخشاش سېپىمىزگە يېڭىدىن يېڭى قوشۇلۇۋاتقان پىدائىيلارغا بەرگۈدەك بىر تالمۇ مىلتىق يوق ، ئەنە قاراڭلار دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان يىگىتلەر نېمە تەلەپ قىلىۋاتىدۇ ؟ نېمە بولسا بولسۇن ، سەكسەن مىڭ قوي تېپىپ ، ئاشۇ مىڭ تال مىلتىقنى ئالمىساق بولمايدۇ . ئەل - يۇرت بولغان-

دىن كېيىن بىر گەپ بولۇر .

— خەلپىتىم ، — دېدى ھاجىم ، مەھمۇت مۇھەتسىنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — قولىمىزدىكى نەق ئالتۇن - كۈمۈشكە قانچىلىك قوي ئالغىلى بولۇر ؟

نەمەت خەلپەت بىر ئاز ئويلىنىۋېلىپ ، «تولا بولسا ، بەش ئالتە مىڭ قوي ئالغىلى بولۇرمىكىن» دېدى .

— سىجاڭ توغرا ئېيتتى ، — دېدى ئىسلامباي ، — ئەلنىڭ قوينى كەڭ ، قولى ئۇزۇن ، كۈچا خەلقى قاراپ تۇرماس دەيمەن .

— نېمە ، سىز پۇقراغا ئالۋان سالاي دېمەكچىمۇ ؟ — دېدى ھاجىم ، ئۇنىڭغا ھومىيىپ ، — ئەل - يۇرتنىڭ بىزگە ئاش - نان ، ئاتلىرىمىزغا يەم - خەشەك بەرگىنىمۇ يېتەر !

— ياق ، ئۇنداق ئەمەس ، — دېدى ئىسلامباي ، — ئۈستىگە ئالغاندا ، سالاي دېمەكچى ئەمەسمەن ، — دېدى ئىسلامباي ، — ساقاللىغا يېپىشقان چۆپ بىلەن قورساق تويماپتۇ دەپ ، پۇقرادىن يىغىلىدىغان چىشقاق قويلار بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ . بىزمۇ ئىككى كۈندىن بېرى ھەرقايسىلىرىنىڭ غېمىنى قىلىۋاتىمىز ، قېنى تۆرەم ، گەپ قىلسىڭىزچۇ !

ئەزىمخان تۆرە قېشىنى كۆتۈرۈپ ، كۆكۈچ كۆزلىرى بىلەن ھەممىگە بىر قۇر قاراپ چىقتى - دە ، كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى :

— بۇ توغرىدا ئارتۇقچە غەم قىلىشماسۇنلەر . بۈگۈن ئاخشام ھاجىم جانابلىرى بىلەن خاس مالاقەتتە ① بولۇپ ، يالغۇز ئۆزىڭىزگە ئېيتىدىغان مۇھىم گېپىمىز بار . بۇ غەملەرنىڭ ھەممىسى ئاسان تۈگەيدۇ . ئىنشائاللا !

— يالغۇز ماڭا ئېيتىدىغان نېمە گەپ ئۇ ؟ — دېدى ھاجىم ، ھەيرانلىق بىلەن كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ . سورۇندىكىلەرمۇ ، ئەزىمخان تۆرىنىڭ گېپىگە ھەيران بولۇپ ، بىر - بىرىگە قاراشتى .

— كېيىن بىلىپ قالسىز ، — دېدى ئەزىمخان تۆرە مەنىلىك كۈ-

① مالاقەت — ئۇچراشاق ، كۆرۈشمەك .

لۇپ.

× × ×

شۇ كۈنى ناماز شامدىن كېيىن مېرۇل پۈگەن ئەزەمخان تۆرە بىلەن ئىسلامبايىنى ھاجىمنىڭ ياتاق ئۆيىگە باشلاپ كىردى.

پاتىھە دۇئاسىدىن كېيىن، ئەزەمخان تۆرە ئورنىدىن تۇرۇپ:

— جانابىڭىزنى ئوتتۇز مىڭ قوي ۋە يەنە ئون سەككىز ياشلىق بىر نازىنىن قىز بىلەن تەبرىكلەيمىز. بىزگە سۆيۈنچە بېرەرسىز ئەلۋەتتە، — دەپ كۈلدى.

— نېمە گەپ ئۆزى؟ چاقچاق قىلماڭ تۆرەم، — دېدى ھاجىم ھاڭ - تاڭ بولۇپ.

ئەزەمخان تۆرە چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

— سادىق ھاجىم ئىنقىلاب مەنپەئىتىگە ئوتتۇز مىڭ تۇياق ئەركەك قوي ئىئانە قىلماقچى، ئۇنىڭ بەدىلىگە ھاجىم ئۇنىڭ بويىغا يەتكەن قىزىنى قەمبەر-نىسا خېنىمنى رەسمىي ئەلچىلەر ئارقىلىق ئۆزىگە سورىتىپ نىكاھىغا ئېلىشى ۋە سادىق ھاجىغا ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ دوتەيلىك مەنسىپىنى، ھېچ بولمىغاندا، مۇ-ئاۋىن دوتەيلىكىنى بېرىشى لازىم.

ھاجىم ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ، ئۇيان - بۇيان مېڭىشقا باشلىدى ۋە ئاخىر ئەزەمخان تۆرىنىڭ ئالدىدا توختاپ، بۇنىڭغا قەتئىي قوشۇلمايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

— ھازىرقى مۈشكۈلاتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بۇنىڭدىن بۆلەك يول يوق، ھاجىم جانابلىرى، — دېدى ئەزەمخان تۆرە ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، — ئەگەر مۇۋاپىق كۆرسىڭىز، ئەتە جاۋاب بېرەرسىز.

× × ×

ھاجىم ئۆز سەپداشلىرى بىلەن يېرىم كېچىگىچە مەسلىھەتلەشتى.

— ئوتتۇز مىڭ قوينىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن كەلگىنىگۇ ياخشى ئىش بولدى، ئەمما، شەرتى بەك ئېغىر كەن. دوتەيلىك مەنسىپىگۇ كېيىنكى گەپ، ھازىر سادىق ھاجى تۇرماق، ئۆزىمىزگە بەرگۈدەكمۇ مەنسەپ يوق. لېكىنزە، مۇشۇنداق كۈنلەردە توي قىلىپ يۈرسەك قانداق بولۇر؟ — دېيىشتى كۆپچىلىك.

— قوي غېمى ئۇستىگە، توي غېمىنى بەرگەن خۇدايىمغا رەھمەت، — دېدى نەمەت خەلپەت پىخىلداپ كۈلۈپ.

— ھاجىمنىزە ئاپىسى بەكلا تەلەيلىك تۇغۇپتىكەن، قومۇلدىكى ئىككى خېنىمىنىڭ ئۇستىگە، كۇچا خېنىمىنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن كەلگىنىنى قارىسىلا، — خى - خى - خى، دەپ كۈلدى موسۇلبايمۇ نەمەت خەلپەتكە قوشۇلۇپ.

— ئاكا، بۇ چاقچاق قىلىشىدىغان گاخ ئەمەس، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى موسۇلبايغا ھومىيىپ، — ھاجى ئاكامنى تەڭلىكتە قويماي، ياخشى مەسلىھەتىڭ بولسا بەرگىن.

— مەھەم، بۇ بايلارغا چىشىمىزنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ قويساق، شىللىمىزگە مىنەي دەۋاتىدۇ، — دېدى سالى دورغا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — ئۇلارنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىغۇچە، قويى جىق بايلاردىن زورلۇق بىلەن تارتىۋالساقلا بولمىدىمۇ؟

ئۆينىڭ ئىچىنى شۇنچىلىك جىمجىتلىق بېسىپ كەتتىكى، يوغان كىرسىن لامپىنىڭ ئەتراپىدا ئۇچۇپ يۈرگەن پەرۋانىلەرنىڭ لامپا شىشىسىگە ئۇرۇلغان ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

— ئۇنداق قىلساق بولماس، شەرىئەتتە بۇنىڭغا يول يوقتۇ، — دېدى ھاجىم نەمەت خەلپەتكە قاراپ.

— ئىسلام شەرىئىتىدە گۇناھسىز كىشىگە زورلۇق ئىشلىتىشكە يول يوق. خۇسۇسەن مۆمىنلەرگە، — دېدى نەمەت خەلپەت كەسكىن جاۋاب بې-

رىپ .

— ئىسلام شەرىئىتىدە زورلۇق ئىشلىتىشكە يول يوق بولسا، ئۈچ خوتۇنلۇق بولۇشقا يول بار، — دېدى موسۇلباي، — كۇچا خېنىم ئوتتۇز مىڭ قوينى بىللە ئېلىپ كەلسە، بۇنىڭ نېمە يامىنى بار ؟

— ئاكا، سېنى جىمغۇر دەپ يۈرسەك، ئەمدى تىلىڭ كەسلەنچۈكنىڭ قۇيرۇقىدەك ئۇزۇراپ كېتىۋاتىدىغۇ! — دېدى مەھمۇت مۇھتى، — گەپ دېگەننى ئويناپ قىلساڭمۇ ئويلاپ قىلىدىغان نېمە! يېڭنە قايان ماڭسا، يىپمۇ شۇيان ماڭىدۇ دەپ، پۈتۈن قوشۇننىڭ بېشى بولغان ھاجى ئاكام جەڭ ئۈستىدە خوتۇن ئالسا، قالغانلار قانداق قىلىدۇ؟ بىزنىڭ يىگىتلىرىمىز بىردىن خوتۇننىڭ قويىنغا كىرىپ، كۇچادا قالغاي دەمسەن ؟

— توغرا، توغرا، — دېيىشتى كۆپچىلىك.

— بولدى، — دېدى ھاجىم قولىنى پۇلاڭلىتىپ، — كاللىمۇ يېمەيمەن، چىشىمۇ چاقمايمەن. ئورۇسلار بىلەن تۈزگەن سودا پۈتۈمى جايىدا قالسۇن. ئەتە تەۋەككۇل دەپ قەشقەر تەرەپكە ماڭىمىز. قالغىنىغا ئاللا كېپىل.

ئۆيىنىڭ ئىچىنى يەنە جىمجىتلىق باستى. سورۇندىكىلەر بىر - بىرىگە يەر ئاستىدىن قارىشىپ ئولتۇراتتى. بىردىنلا قاسىم ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— مېنىڭچە، — دېدى ئۇ بۇرۇتىنى ئويناپ ئولتۇرۇپ، — ھاجى ئاكامنىڭ گېپىمۇ توغرا، سىجاڭنىڭ گېپىمۇ توغرا. بىراق، بىزنىڭ قازاقتا مۇنداق بىر ماقال بار:

ئاتنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە، ئېغىز دۇرۇق بىلەن سۇ ئىچەر،

ئەرنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە، ئۆتۈك بىلەن سۇ كېچەر.

بۈگۈن بىزنىڭ بېشىمىزغا كۈن چۈشكەنىكەن، بۇ بايلارنىڭ شەرتىگە كۆنمەي ئىلاجىمىز يوق.

— سىزنىڭمۇ گېپىڭىز شۇمۇ ؟ — سورىدى ھاجىم.

— باشقا نېمە ئىلاج بار، ھاجى ئاكا ؟

— ھاجىم، — دېدى موسۇلباي قويۇن يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ، — تۈن نىسپىدىن ئېشىپتۇ. ئەتىمۇ خۇدانىڭ كۈنى بار ئەمەسمۇ!

× × ×

ئۇلار ئەتىسىمۇ چۈش ۋاقتىغىچە تالاش - تارتىش قىلىپ، ئاخىر ھېلىقى شەرتلەرگە كۆنىدىغان بولۇشتى. پېشىن نامىزىدىن كېيىن، ئەزەمخان تۆرە بىلەن ئىسلامبايلار ھاجىمدىن «ماقۇل» جاۋابىنى ئېلىپ ئۇنى تەبرىكلەشتى ۋە سادىق ھاجىنىڭ ئۆيىگە ھازىرلا ئەلچىلىككە بارىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

3

توختىنىياز زور چوڭ - چوڭ قەدەملەر بىلەن ھويلىغا كىرىپلا، مىرۇل پوگەن بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى ۋە ئۇنى بىر چەتكە تارتىپ نېمە ئىشلار بولغىنىنى سورىدى. مىرۇل پوگەن ئىككى كۈندىن بۇيان بۇ يەردە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى يىپىدىن - يىڭنىسىغىچە سۆزلەپ بەردى. دە، بۈگۈن ئاخشام نىكاھ ئوقۇلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئېغىر تىنىپ قويدى. ئۇنىڭ گەپلىرى ئاياغلاشقۇچە، توختىنىياز زور ئۆزىنىڭ شالاڭ كەكە ساقىلىنى يۇلۇپ تاشلىغۇدەك دەرىجىدە تاتىشتۇرۇپ، بىرقانچە قېتىم «ئەستاغپۇرۇللا» دەپ تاشلىدى ۋە ئاخىرىدا مۇنداق دېدى:
— بۇ گەپلىرىڭنى ئاڭلىمىغان بولسام، بايىقى ئاچچىقىمدا ھاجىغا دەيدىغىنىمنى دەپ تاشلاپ، يۇرتقا كەتمەكچىدىم. ھەممىسى شۇ مىڭ تال مىلتىق ئۇچۇن بولدى دېگىنە ئۇكام، شۇنداقمۇ؟
— شۇنداق، ھاجى ئاكامنىڭ ئورنىدا سەن بولساڭ قانداق قىلۇر ئىدىڭ؟ — دېدى مىرۇل پوگەن غەمكىن كۈلۈمسىرەپ.

× × ×

ئۈچ كۈندىن كېيىن ھاجىمنىڭ قېشىغا ئەنسارى كىرىپ كەلدى.

— ئولتۇر ئۇكام، تاۋۇڭ يوقمۇ نېمە، چىرايىڭ بىر قىسمىلىغۇ؟ — دېدى ھاجىم مۇلايىملىق بىلەن.

— ماڭا رۇخسەت بەرسىلە، يۇرتقا كېتەي ھاجى ئاكا، — دېدى ئەنسارى ئۆرە تۇرغان پېتى.

— نېمە بولدى، سېنى بىرسى خاپا قىلىپ قويدىمۇ؟

— ياق.

— ئەمىسە، نېمىشقا كەتمەكچى بولۇپ قالدىڭ؟

— ئەل - يۇرتنى كۆرمىگىلى يىگىرمە يىلدىن ئاشتى. تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يەرلەرنى بەكلا سېغىنىپ كەتتىم.

— ئۇغۇ شۇنداق، مېنى سېغىنمىدى دەمسەن؟ كېيىن بىللە كېتىمىز.

— ياق ھاجى ئاكا، ئۆزلىرىنىڭ يۈكلىرى ئېغىر. يۇرتقا ئۇگاي كېتەلمەيدىلا.

— تولا گەپ قىلما، كېيىن بىللە كېتىمىز.

— ياق ھاجى ئاكا، مەن بۈگۈنلا كېتىمەن.

— ھەي، راست گېپىڭنى ئېيتساڭچۇ ئۇكام، زادى نېمە بولدۇڭ؟

ئەنسارى بىردەم جىم تۇردى - دە، مۇنداق دېدى:

— تۆمۈر ئاكام تولا چۈشۈمگە كىرىپ بولمايدۇ، ئاخشاممۇ ئۇ رەھمەتلىكنى چۈشەپ قاپتىمەن. تۆمۈر ئاكامنىڭ ئۇرۇمچىدە ئالغان ھېلىقى خوتۇنىنىڭ ئۆيى دېگۈدەكمەن. تۆمۈر ئاكام شۇ ئۆيدىن بىر دۇتارنى ئەپچىقىپ، ماڭا كۆرسىتىۋاتقۇدەك، قارىسام دۇتارنىڭ قورسىقىدىن قىپقىزىل قان ئېقىۋاتقۇدەك، چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتىم. مەن كېتەي ئاكا، ماڭا رۇخسەت بەرسىلە.

ھاجىم ئەنسارىنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئەمدى چۈشەندى چېغى، نېمە دېيىشنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن چىرايىغا كۈلكە يۈگۈر-

تۇپ ، ئۇلۇق قولىنى ئەنسارىنىڭ مۈرىسىگە تاشلىدى ۋە مۇنداق دېدى :

— قوي مۇنداق گەپلىرىڭنى ! چۈشكە نېمە كىرمەيدۇ ، دۈشمەن نېمە دېمەيدۇ دېگەن گەپ بار . خۇدا بىزنى مورى دېگەن يۇرتنىڭ چۆللىرىدە قايتا ئۇچراشتۇرغاندا ، ماڭا دېگەن گەپلىرىڭنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ ؟ تېنىمدە جېنىم بار بولىدىكەن ، سەندىن ئايرىلمايمەن دېمىگەنمىدىڭ !

— ھاجى ئاكا ! ...

— ياق دېدىم ياق ! يەنە كېتىمەن دەپ جودا قىلىدىغان بولساڭ ، توكۇر پۇتۇڭغا كىشەن سالدۇرۇپ قويىمەن . سەن ئاقساقنىڭ ، — دەپ كۈلدى ھاجىم ئۇنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ .

× × ×

سادىق ھاجىدىن كېيىن ، كۇچا ، شايار ، توقسۇ ۋە باي ناھىيىلىرىدىكى چوڭ - كىچىك بايلار ، ھەتتا قول ئىلكىدە بارلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئالدى بىر - ئىككى مىڭ ، ئاخىرى ئىككى - ئۈچ يۈز تۇياقتىن قوي ئىئانە قىلىشتى . قوي يىغىش ئىشىغا موسۇلباي مەسئۇل ئىدى . ئۇ ئاقسۇ ، ئۇچتۇرپان ، كەلپىن ، ئاۋات تەرەپلەردىن قوي ئىئانىسىنى توپلاشقا مېڭىش ئالدىدا ، چوڭلارغا ھېساب كۆرسىتىۋېتىپ ، كۇچا ئەتراپىدىن جەمئىي قىرىق سەككىز مىڭ تۇياق قوي يىغىلغانلىقىنى ئېيتتى .

× × ×

كۈزنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ، قوشۇن ئاقسۇ تەرەپكە ئاتلانماقچى بولدى . ھەر ئېھتىمالغا قارشى ، سالى دورغا تۆت - بەش يۈز يىگىت بىلەن كۇچادا قالىدىغان بولۇپ ، شەھەر ئىچىدىن چوڭ يول ئۈستىدىكى ساقساق دېگەن

مەھەللىگە يۆتكىلىپ چىقتى ۋە نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئوغرىلىقچە ئۆيلىنىۋالغانلارنى تەكشۈرۈپ تېپىپ ھەممىسىنىڭ خوتۇنلىرىنى قويغۇزۇۋەتتى.

— شەھەر ئىچىدە يەنە بىرەر ئاي تۇرغان بولساق، ئادەملىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى يىتتىرىپ قويۇر كەنمىز، — دېدى ئۇ كىنايە بىلەن كۈلۈپ.

— بۇ تەرەپلەردە خوتۇن ئالماق، تۆگمەنگە بېرىپ ئۇن تارتىپ كەلمەكتىنمۇ ئاسانىكەن. بىر كىيىملىك رەخت، ئىككى بولاق قەنت، بەش نان، ھە يەنە موللامغا يېرىم سەر تەڭگە، ئىش تامام ۋەسسالام، — دەپ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ كۈلدى ئۇزۇنتۇرا سامساق تۇەنجاڭ.

— ئەمدى مۇنداق ئىشلارغا ھەرگىز يول قويمىغۇلۇق، بولمىسا ماجۇڭيىڭنىڭ چېرىكلىرى كېلىپ قالسا ...

— ھە، ئۇلار كېلىپ قالسا، بىزنى جەڭ مەيدانىدىن تاپالماي، يوتقان ئىچىدىن سۆرەپ چىقىپ، قوينى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاۋېرىدۇ دېسىلە دورغام، — دېدى سامساق تۇەنجاڭ سالى دورغىنىڭ گېپىنى ئاغزىدىن يۇلۇپ ئېلىپ.

دەرۋەقە، ماجۇڭيىڭنىڭ ۋەدىسىگە ئىشەنگىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ قاچانلا بولسا بىر كۈنى قاراشەھەر پۈتۈمىنى بۇزۇپ، بۇ تەرەپلەرگە باستۇرۇپ كېلىشى چوقۇم ئىدى. قوشۇن باشلىقلىرىلا ئەمەس، خەلق كۆپچىلىكىمۇ شۇنىڭدىن ئەندىشە قىلاتتى. ئىككى ئاي بۇرۇن پىدائىيلار قوشۇنى كۇچاغا كىرگەندە، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ «نىجاتچىسى ۋە باش پاناھى» دەپ بىلگەن كۇچا خەلقى، ئەمدى ئۇلارنىڭ ئازراق ئادەم قالدۇرۇپ ئاقسۇغا كەتمەكچى بولغانلىقىنى ئاڭلىغاچ، تېخىمۇ خەۋپسىرەپ قېلىشتى. شۇڭا، ئۆز ۋاقتىدا بۇ قوشۇننى داقا - دۇمباق، ناغرا - كاناي بىلەن خۇشال قارشى ئالغان بولسا، ئەمدى ئۇلارنى غەمكىن ئۇزاتماقتا ئىدى. شەھەرنىڭ سىرتىغىچە چىقىپ يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا، قوللىرىغا نان - توقاچ، پىشۇرۇلغان گۆش ۋە باشقا تۈگۈنچەكلەرنى تۇتۇپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ چىرايلىرى مەيۈس، كۆزلىرى ياشلىق كۆرۈنەتتى.

— بۇلار بىزنى تاشلاپ كەتتى، ئەمدى تۇنگانلار كەلسە، بېشىمىزغا نېمە كۈنلەرنى سالاركىن؟! — دېدى بىر بوۋاي، يېنىدىكى ھەمراھىغا.

— بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشقۇ تۇرغان گەپ. سەن كۇچالىقلار خوجىنىيازغا قوي بېرىپسىلەر دەپ، قىرغىن قىلمىسىلا بولاتتىڭغۇ!

— قوي بەرسە بايلار بەردى، سىلى بىلەن بىزگە نېمە؟ — دېدى قاتاڭغۇر كەلگەن بۇرۇتلۇق كىشى.

— سىلى قوي بەرمىگەن بىلەن بىر ئوغۇللىرىنى پىدائىيلارغا قوشۇپ بەردىلىغۇ، بۇنى ئۇنتۇپ قالدىلىمۇ؟ — دېدى قىزىل يۈزلۈك سېمىز بىر ئادەم.

— بالىسىنى پىدائىيلىققا بەرگەن يالغۇز مەنمىدىم!

— ئانداق بولغاندىن كېيىن قوي بەرگەنلەرنى چىشلەپ تارتمىسىلا.

— مەن سىلىنى دېدىممۇ؟

— ئەمىسچۇ!

— بولدى قىلىشسىلا، ئەزىزلىرىم، ھەممىلىرىنىڭ سەپراسى ئۆرلەپ قاپتۇ، — دېدى ھېلىقى بوۋاي ئارىغا كىرىپ، — قەدىم - قەدىمدىن بۇيان، يېغىلىق بولسا، كەلگۈلۈك پۇقراغا كېلىدۇ. بىزمۇ بېشىمىزغا كەلگەننى كۆرەرمىز. ئەل بىلەن ئۆلۈم بەجايىكى توي دەپتىكەن.

ئۆز ئېتى ۋە ئۆزى ياسىۋالغان قىلىچ - نەيزىلىرى بىلەن يۇرت - يۇرتتىن قوشۇلغان پىدائىيلار ھېسابىغا زور بىر توپقا ئايلانغان قوشۇن ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ، ئاسمانپەلەك چاڭ توزدۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. شۇ قوشۇننىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە پۇتلىرى ئۇزۇن بىر جەدە قاشقا پەردىسى قايرىپ قويۇلغان ئېگىز چاقلىق كۇچا مەپىسىنى سۆرەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ بويىنىدىكى مىس قوڭغۇراقلار بىر خىلدا جىرىڭلايتتى. مەپىنىڭ شوتىسىغا خۇددى قارچۇغىدەك ئەپلىك قونۇۋالغان كەكە ساقال مەپىكەش قولىدىكى قىسقا قامچىسىنى پات - پات پۇلاڭلىتىپ قوياتتى. گاھىدا شوتىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ياياق ماڭاتتى. مەپىنىڭ ئارقىسىدا بىر توپ قوراللىقلار كېتىۋاتاتتى.

توپتىن بىرقەدەم ئالدىدا كېتىۋاتقان ھوشۇر پەيجاڭ ئىگەرگە قىڭغىر ئولتۇرۇۋېلىپ، دىمىغىدا ناخشا ئېيتىپ ماڭاتتى.

مەپىنىڭ ئالدى تەرىپىدە قىلىن گۈللۈك شايى رومال ئوراپ، يېشىل مەخمەل كەمزۇل كىيىۋالغان مۇدەنخان پۇتلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى. مەپىنىڭ ئىچىدە بولسا، ئۈستىگە كەشتە بېسىلغان ئۆرە ياقىلىق زەرباپ تون، بېشىغا ئالتۇن قاداقلىق كۇچا دوپپىسى كىيگەن بىر ئايال ئولتۇراتتى. بۇ سادىق ھاجىمنىڭ قىزى قەمەرنىسا خېنىم ئىدى. بۇ قىز ھاجىمنىڭ نىكاھىغا ئۆتكەندىن كېيىن، كۇچا خېنىم دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

كۇچا خېنىمنى كېيىنكى كۈنلەردە مۇئەللىپنىڭ ئۆزىمۇ كۆرگەن. بىراق، بۇ بىرنەچچە يىل كېيىنكى ئىش بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى قىياپىتىنى ئەينەن تەسۋىرلەپ بېرىشكە مۇئەللىپ ئاجىزلىق قىلىدۇ، ئەلۋەتتە. ياخشىسى، ئۇنىڭ بىلەن زامانداش ۋە سەپەرداش بولغان تۇرسۇن دولاننىڭ خاتىرە دەپتىرىگە مۇراجىئەت قىلغان تۈزۈك:

... مەن كۇچا خېنىمنى بىرنەچچە كۈنلەر بۇرۇن يىراقتىن بىر كۆرگەنىدىم. بۈگۈن يېقىندىن كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم، — دەپ يازىدۇ ئۇ، — ھاجى ئاتام ئاقسۇغا مېڭىش ئالدىدا، خەت - چەكلىرىنى رەتلەپ يىغىشتۇرۇشقا مېنى ئۆز ھۇجرىسىغا چاقىرتقانىكەن. بوسۇغىدىن ئاتلاپ كىرىشىم بىلەن كۇچا خېنىم يۈزىنى يېرىم يېپىپ، ئۆزىنى چەتكە ئالدى. ھاجى ئاتام ئۇنىڭغا:

— بۇ بالىدىن قاچمىسىلا مۇ بولىدۇ، ئۇ مېنىڭ ئوغلۇمغا ئوخشاش، — دېدى ئاندىن ماڭا قاراپ، — قۇمۇلچە ئېيتساق، بۇ سېنىڭ ئايلا ئاپاڭ، كۇچاچە ئېيتساق، سېنىڭ خانئاچاڭ بولىدۇ، — دېدى. مەن ئۇنىڭغا دەرھال سالام قىلدىم. ئۇ ماڭا كۈلۈمسىرەپ، سىپايىلىك بىلەن ئازراق ئېگىلىپ قويدى. مەن ئۆمرۈمدە مۇنداق خۇش پىچىم، مېھرى ئىسسىق گۈزەل قىزنى كۆرمىگەنىدىم. ئۇنىڭ ئىنچىكە ئەگمە قاشلىرى، قايرىلما كىرپىكلىرى بىلەن شەھلا كۆزلىرى، سەل سوزۇنچاق يۈزىگە ياراشقان چىمدىپ قويغاندەك بۇرنى، ياقۇتتەك قىزىرىپ تۇرغان نېپىز لەۋلىرى، كلاسسىك شائىرلىرىمىز-

نىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا ، ئىبلىپتەك تۈز سەرۋى قامىتى ، سۇمبۇل چاچلىرى .. ئۇنىڭ ئۇستىگە ، چىرايىدىكى مۇلايىملىق بىلەن ئۆزىگە ياراشقان بىر خىل سىپايىلىق ... ئىگەم ئاللا ئايال زاتىدا بولۇشقا تېگىشلىك گۈزەللىكنىڭ ھەممىسىنى مۇشۇ قىزغا بەرگەنمىكىن - ھە ! ياكى قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز بولغان كۇسەن ئۇيغۇرلىرىدىكى ئىرسىي گۈزەللىكنىڭ بۈگۈنكى ئۇيغۇر قىزلىرى سىماسىدا قايتا نامايان بولۇشىمىكىن !

بىراق ، ئۇنىڭ شۇ غەمسىز كۆرۈنگەن گۈزەل جامالىدا خۇددى تولۇن ئاينىڭ يۈزىدىكى داغلارغا ئوخشاش قانداقتۇر غەم - غۇسسە ۋە ئەلەم - ھەسرەت داغلىرىنىڭ سايىسى باردەك تۇيۇلۇپ تۇراتتى ماڭا . دېمىسىمۇ ئەمدىلا ئون سەككىز يېشىنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقان بۇ قىزنىڭ ياش يۈرىكىدە خۇددى ئەۋرىشىم چاچلىرىدەك نازۇك ھېس - تۇيغۇلىرى ، شەھلا كۆزلىرىنىڭ نىگاھىدەك خىيالچان ئىستەك - ئارزۇلىرى بولغاندۇر ؛ ئۇنىڭمۇ ياش يۈرىكى باشقا قىزلارنىڭكىگە ئوخشاش ئىختىراس بىلەن پىچىرلىغاندۇر . مانا ئەمدى شۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ئۆز ئاتىسى سادىق ھاجىمنىڭ رايى بىلەن بىردەمدە يوققا چىقتى . ئۇ خۇددى سوۋغاتلىققا بېرىلىدىغان قىممەت باھالىق بىر پارچە رەخت ياكى بىر يورغا ئات سۈپىتىدە ھاجى ئاتامغا تەقدىم قىلىندى . ھېچكىم ئۇنىڭ رايىنى سورىمىدى ، ئەلۋەتتە سورىمايدۇ ھەم . مېنىڭ بۇ ئون سەككىز ياشلىق «خانئاچام» نېمىدېگەن بەختلىك ، ھەم نېمىدېگەن بەختسىز !

ئاھ ، ئۇيغۇر قىزلىرى !

مۇشۇ قۇرلارنى يېزىۋېتىپ ، بىردىنلا ئۇرۇمچىدە قالغان سۆيۈملۈكۈم زۇبەيدە ئېسىمگە چۈشتى . ئاھ مېنىڭ قارا كۆز زۇبەيدەم . سېنىڭ تەقدىرىڭ ، ياق ، ياق ، سېنىڭلا ئەمەس ، بىز ئىككىمىزنىڭ تەقدىرى نېمە بولۇپ كېتەر ؟ مۇبادا دۆلەتمەن باي داداڭمۇ سېنىڭ رايىڭغا باقماي ، مېنى ھېچنېمىسى يوق يېتىم ئوغۇل دەپ قالسا ... يا خۇدا ، ئۇنداق كۈنلەرنى هارام قىلغايسەن !

ئون ئۈچىنچى باب

«مېنىڭ بۇ بېشىمغا تاج ياراشمايدۇ»

سۆزۈك بۇلاق ئۈستىگە يۇندا سەپمەسلىك كېرەك .

— سەيپىدىن ئەزىزى : «ئۆمۈر داستانى»

بۇ بابتىكى ۋەقەلەرنى تۇرسۇن دولاننىڭ ھېكايىگە ئوخشاپ كېتىدىغان خاتىرىسىدىن ئاڭلاشقا توغرا كېلىدۇ :

ئاقسۇدىكى كۈنلىرىمىزدە تاسادىپەن ئىككى مۇھىم تارىخىي ۋەقەنىڭ شاھىتى بولۇپ قالدىم ، — دەپ يازىدۇ ئۇ ، — بۇنىڭ بىرى ، ستالىننىڭ ھاجى ئاتامغا سوۋغات ئەۋەتكەنلىكى ؛ يەنە بىرى ، ھاجى ئاتامنىڭ قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ «رەئىس جۇمھۇرى» لىق مەنسىپىنى رەت قىلغانلىقى ئىدى .

بىز ئاقسۇغا كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ، ھېلىقى سەكسەن مىڭ قوينىڭ بەدىلىگە ۋەدە قىلىنغان مىڭ تال مىلتىقنىڭ ئالدى ئۈچتۇرپان — قاراقول چېگرىسى ئارقىلىق ئاقسۇغا كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدۇق . بىز بۇنى سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ بىزگە قىلغان خەيرخاھلىقى دەپ چۈشىنىپ ناھايىتى خۇشال بولدۇق . چۈنكى بىزنىڭ قويلىرىمىز چېگرىدىن تېخى تولۇق ئۆتكۈزۈلۈپ بولمىغانىدى . ئۆكتەبىرنىڭ ئوتتۇرىدىن باشلاپ ، شتاب ھويلىسىغا ئىككىدىن ئۈزۈنچاق ساندۇق ئارتىلغان كارۋان ئاتلىرى كىرىشكە باشلىدى . بەزىلەر ساندۇقلارنى چۇشۇرۈپ ، ئامبۇر ـ قىسقۇچلار بىلەن ئېچىشقا ئالدىرىسا ، بەزىلەر ساندۇقتىن چىققان مىلتىقلارنىڭ مايلىرىنى سۈرتۈپ ، تازىلايتتى . مې-

نىڭ ۋەزىپەم مىلتىقلارنى ئۆز نومۇرلىرى بويىچە تىزىملاش ئىدى. بەزىدە ھاجى ئاتام ئۆزىنىڭ سەپداشلىرى بىلەن (ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاقسۇ پىدائىيلىرىنىڭ قوماندانى باي سىجاڭمۇ بار ئىدى) بىزنىڭ يېنىمىزغا كېلىپ، مىلتىقلارنى كۆزدىن كەچۈرگەچ، «پاھ، ھەممىسلا يېڭىكەن» دېيىشىپ تىللىرىنى چېكىلدىتىپ قوياتتى.

بىر كۈنى يۈك ئارتىلغان يەنە بىر تۈركۈم كارۋان ئاتلىرى ھويلىغا كىرىپ كەلدى. بىز دەرھال ئىشقا كىرىشتۇق. كارۋان بىلەن بىللە كەلگەن ئېگىز بويلۇق، ئۆچكە ساقىلىنىڭ تەگدىن تولىسى ئاقىرىپ كەتكەن سالاپەتلىك بىر كىشى كۆرۈنۈشىدىن بىر تاللا مىلتىق قاچىلانغان تار ۋە يېنىك ساندۇقنى كۆرسىتىپ، ئۇنى ئاچماي تۇرۇشنى بۇيرۇدى. شۇ ئارىدا، ھاجى ئاتاملار ئىچكىرىدىن چىقىپ، ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ، ھالدۇق سوراشتى. مەن ئۇلارنىڭ گەپلىرىدىن بۇ كىشىنىڭ قوي ئۆتكۈزۈش ۋە قورال ئۆتكۈزۈۋېلىش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان ئۇچتۇرپانلىق نۇرھاجىم ئىكەنلىكىنى ۋە مىڭ تال مىلتىقنىڭ تولۇق كېلىپ بولغانلىقىنى ئۇقتۇم. نۇرھاجىم گەپ ئارىسىدا ھېلىقى ساندۇقنى ئالدىغا ئەپكەلدۈرۈپ، «بۇ ستالىننىڭ ھاجىمغا ئەۋەتكەن سوۋغىتى ئىكەن، چېگرىدىكى ناچالنىك بۇ ئامانەتنى خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۆز قولىغا تاپشۇرىسىز دېگەنىدى» دېدى. ھاجى ئاتام بىزگە ساندۇقنى ئېچىشنى بۇيرۇدى. ساندۇقتىن بىر يېڭى بەشئاتار چىقتى، ئۇنىڭ باشقا مىلتىقلاردىن ھېچقانداق پەرقى يوق ئىدى. پەقەت قونداقنىڭ ئوڭ تەرىپىدە «ستالىندىن خوجىنىياز ھاجىغا، 1933 - يىل» دېگەن ئۇقۇمنى بىلدۈرىدىغان باسما شەكىلدىكى رۇسچە خەتلەر پارقىراپ تۇراتتى. مەن مىلتىقنى سۇرتۇپ تازىلاپ ھاجى ئاتامغا ئىككى قوللاپ سۇندۇم. ئۇ مىلتىقنى ئۇيان - بۇيان ئۆرۈپ، قاراپ چىققاندىن كېيىن، «بۇ نېمە خەتلەر ئىكەن» دېدى. مەن تەرجىمە قىلىپ بەردىم. ھاجى ئاتام ناھايىتى خۇش بولۇپ كەتتى ۋە «مەن دېمىدىممۇ قېرىنداشلار، رۇسلار بىزگە دوست، ياشىسۇن ستالىن» دەپ توۋلاپ تاشلىدى. مەيداندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ھاياجانلىنىپ

كەتتى . مىلتىق قولدىن ـ قولغا ئۆتۈشكە باشلىدى .

كۆلۈمسىرەپ تۇرغان قاسىم ئەپەندى ماڭا قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويدى . مەن بۇنىڭ مەنىسىنى دەرھال چۈشەندىم . چۈنكى قاسىم ئەپەندى ھېلىقى جىرجىس ھاجى دېگەن كىشىنىڭ باشئەگمەدە قىلغان گەپلىرى ھاجى ئاتاملارنىڭ كۆڭلىدە ستالىنغا نىسبەتەن ئىشەنمەسلىك تۇغدۇرۇپ قويغان بولۇشى مۇمكىن دەپ ئەنسىرەپ يۈرگەنلىكىنى ماڭا بىرنەچچە قېتىم ئەسكەرتىپ ئۆتكەن ۋە «بۇ ئەھۋال تۈزەلمىسە يامان بولىدۇ» دېگەنىدى . جىرجىس ھاجىنىڭ گەپلىرىنى ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىمىغان بولسامۇ ، ئۇ ئېيتقان گەپلەرنىڭ ھاجى ئاتاملارغا تەسىر قىلىشى چوقۇملۇقىغا مەنمۇ ئىشىنەتتىم . شۇڭا ھاجى ئاتامنىڭ «رۇسلار بىزگە دوست ، ياشىسۇن ستالىن» دەپ شوئار توۋلىغانلىقى قاسىم ئەپەندىنىڭ ئەندىشىسىنى چوقۇم يېنىكلەتتى دەپ ئويلاپ ، مەنمۇ ئۇنىڭغا ھېسداشلىق نەزەرىم بىلەن قاراپ قويدۇم .

باي سىجاڭ قولىدىكى مىلتىقنى ھاجى ئاتامغا قايتۇرۇپ بېرىۋېتىپ :

— ياخشى ئىرىم بولسۇن ئۈچۈن ، بىر پاي ئېتىپ كۆرسىلە ھاجىم ، — دېدى . ھەممەيلەن بۇ تەكلىپكە قوشۇلدى . ھاجى ئاتام مىلتىققا بەش تال ئوقنى بېسىپ :

— نېمىگە ئاتاي ، — دەپ ئەتراپقا قارىدى .

— ئەنە ، ئاۋۇ تېرەككە ، — دېدى باي سىجاڭ ، ھويلىدىن تەخمىنەن ئىككى يۈز قەدەم نېرىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئېگىز قېرى تېرەكنى كۆرسىتىپ . دەرۋەقە ، يوپۇرماقلىرى شالاڭلىشىپ كەتكەن قېرى تېرەك بېشىدا بىر تۈپ قاغا ئولتۇراتتى . ھاجى ئاتام قاغىلارنى ئۈچۈرۈۋېتىش ئۈچۈن بولسا كېرەك ، ئاسمانغا قارىتىپ بىر پاي ئاتتى . چۇچۇپ كەتكەن قاغىلار ئەنسىزلىك بىلەن قاقىلداپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن ، ئارقا ـ ئارقىدىن ئىككى پاي ئېتىپ ، ئەڭ ئالدىن ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئىككى قاغىنى جېنىدىن جۇدا قىلدى

ۋە «ياخشى تېگىدىغان مىلتىق ئىكەن» دەپ كۈلۈپ قويدى.①

25 - ئۆكتەبىر كۈنى يەنە بىر مۇھىم ۋەقەنىڭ شاھىتى بولۇپ قالدىم. بۈگۈن ھاجى ئاتام باشلىق چوڭلار سابىت داموللىنىڭ ۋەكىللىرىنى رەسمىي قوبۇل قىلماقچى بولدى. بۇ ۋەكىللەر ئۇلۇشكۈن ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپلا، ئالدىراش - تېنەش پەتىگە كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ بىرى كۆزلىرى كۈلۈپ تۇرىدىغان، چاققان ئورالغان سەللىسى بىلەن قاپقارا ساقال - بۇرۇتى ئۆزىگە خويمۇ ياراشقان، تەخمىنەن ئەللىك ياشلاردىكى خۇشپىچىم، چىرايلىق ئادەم ئىدى. تونۇيدىغانلارنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ كىشى سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، ئۆزبېكىستاندىن قەشقەر تەرەپكە كېلىپ، شۇ يەردە يەرلىشىپ قالغان زېرىپ قارى ھاجىم دېگەن ئۆلىما كىشى ئىكەن. ئىككىنچىسى، پاكارراق كەلگەن، چارساقال، سودىگەر سىياقىدىكى ئادەم ئىدى. بۇ كىشى ھاجى ئاتام بىلەن كونا تونۇشلاردەك، ھە دېگەندىلا قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ، قۇمۇلنىڭ گەپلىرىنى قىلىشىپ كەتتى. كېيىن مىرۇل ئاكامنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچە، بۇ ئادەم قۇمۇلدىكى مەشھۇر ئاتۇشلۇق بايلاردىن ھەسەن بالا ھاجىنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى ئېلاخۇنباي دېگەن كىشى بولۇپ، قوزغىلاڭدىن سەل بۇرۇن سودا ئىشلىرى بىلەن قەشقەرگە كەلگەنىكەن. شۇ كۈنى ئۇلار سابىت داموللامنىڭ ھاجى ئاتامغا يازغان مەخسۇس مەكتۇپىنىمۇ تاپشۇرغانىدى. قۇ-

---

① ھاجىم سابىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تەيىنلىنىپ ئۈرۈمچىدە تۇرغان كۈنلەردە، ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچى قىسمىنىڭ باشلىقى بولغان ھامۇتخان لۈيجاڭ بىلەن ئالتۇن سوپاخۇنلارنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ مىلتىق 1937 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ھاجىمنىڭ قولىدا ساقلانغان. شۇ يىلى 12 - ئۆكتەبىر كۈنى شېڭ شىسەي ھاجىمنى قولغا ئالغاندا، بۇ مىلتىقنىمۇ مۇسادىرە قىلىپ كەتكەن. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي قىسىملىرىنىڭ ئوفىتسېرلىرىدىن سوپاخۇن تۇەنجاڭنىڭ گۇۋاھلىق بېرىشىچە، سوپاخۇن شېڭ شىسەي قوشۇنىدا لىيەنجاڭ بولۇپ تۇرغاندا، بۇ مىلتىق ئايلىنىپ كېلىپ ئۇنىڭ قولىغا چۈشكەن. 1945 - يىلى سوپاخۇن گومىنداڭغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، ئۈچ ۋىلايەت تەرەپكە ئۆتكەندە، بۇ مىلتىق سوپاخۇن بىلەن بىللە، جىلىڭ، شىخو ۋە ئاقسۇنى ئازاد قىلىش جەڭلىرىنىڭ ھەممىسىگە قاتناشقان. ئۆز ۋاقتىدا ئەخمەتجان قاسىمىمۇ بۇ مىلتىقنى كۆرگەن ۋە ئۇنىڭ تارىخىنى ئاڭلىغان. (ئا)

مۇش قەلەمدە ناھايىتى چىرايلىق ۋە پاساھەتلىك قىلىپ يېزىلغان بۇ ئۇزۇن
مەكتۇپتا قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە ھاجى ئاتامنىڭ قەھرىمانلىقلىرى
كۆپتىن ـ كۆپ مەدھىيىلىنىپ، «بۇ قوزغىلاڭ بۇگۈنكى كۈندە غازى خوجىنى-
ياز ھاجىم ئاتىمىز باشچىلىقىدا مىللىي ئازادلىق ۋە مۇستەقىللىك يولىدىكى
بۈيۈك ئىنقىلابقا تەرەققىي قىلىپ يەتتى. ئەز جۈملە، بۇ ئىنقىلاب شاراپىتىدىن
يۇرتىمىزدا مۇستەقىل مىللىي دۆلەت ئەھيا قىلماققا شەرت ـ شارائىت ھازىر
بولدى» دېگەنگە ئوخشاش گەپلەردىن كېيىن، پات ئارىدا قەشقەر شەھىرىدە
«شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلماقچى بولغانلىقى ئېيتىلغان
ۋە ھاجى ئاتامنى دەرھال قەشقەرگە كېلىپ، شۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ «رەئىس
جۇمھۇرى» بولۇشقا تەكلىپ قىلىنغان. «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇ-
رىيىتى» ھۆكۈمەت ئەزالىرى نامزاتلىرىنىڭ ئىسىملىكمۇ مەكتۇپقا قوشۇپ
ئەۋەتىلگەنىكەن.

ھاجى ئاتاملار بىرنەچچە ئاي بۇرۇن، قاراشەھەردىكى ۋاقتىمىزدا، يۇ-
نۇس بەگنىڭ شاتىرلاردىن ئەۋەتكەن ھېلىقى خېتى ئارقىلىق قەشقەردە سابىت
دامولللىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇشقا ھەرىكەت
قىلىۋاتقانلىقىدىن ئاللىقاچان خەۋەردار بولغاچقىمىكىن، بۇ گەپلەرگە ئانچە
پەرۋا قىلىشىپ كەتمىدى. ئەلچىلەرنى بولسا، ئوبدان مېھمان قىلىپ، «بىرەر
كۈن دەم ئېلىشىسىلا، ئەتە ـ ئۆگۈن پاراڭلىشايلى» دەپ يولغا سالغاندى.
ئەمما، شۇنىڭدىن كېيىن ناھايىتى ئالدىراشلىق بىلەن ئىككى قېتىم جىددىي
يىغىلىش ئۆتكۈزدى. بۇ يىغىلىشلاردا ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشكەنلىكىنى بىلەلمى-
دىم. چۈنكى، خاتىرە يېزىشنىڭ لازىمى يوق دەپ قارىغانلىقى ئۈچۈن بولسا
كېرەك مېنى بۇ يىغىلىشلارغا قاتناشتۇرمىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن سابىت دا-
موللىنىڭ تەكلىپىگە ھاجى ئاتاملار قانداق جاۋاب بېرىدىغان بولغاندۇ دېگەن
سوئال كېچە ـ كۈندۈز خىيالىمدىن كەتمەيتتى. ئاخىر، تاقەت قىلالماي،
ئاخشام قاسىم ئەپەندىدىن سورىدىم. قاسىم ئەپەندى ئېنىق جاۋاب بەرمەي،
ئۆز ئادىتى بويىچە بۇرۇتىنى ئويناپ ئولتۇرۇپ، «ئەتە ھاجىمنىڭ ئۆز ئاغزىدىن

ئاڭلايسەن» دەپ كۈلۈپ قويغانىدى.

مانا بۈگۈن بۇ سوئالىمغا جاۋاب ئاڭلايدىغان پۇرسەت كەلدى. مېھمانلار شەرىپىگە بېرىلگەن زىياپەت ئاياغلاشقاندىن كېيىن، مېھمان ۋە ساھىبخانلار سىنچاي ئىچكەچ گەپكە چۈشتى. مەن بۇ يىغىلىشنىڭ خاتىرىسىنى تولۇق يېزىشقا تىرىشىپ، قۇلىقىمنى دىڭ تۇتۇپ ئولتۇراتتىم.

ھاجى ئاتام «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ نامزاتلىرى يېزىلغان قەغەزگە دىققەت بىلەن قاراشقا باشلىدى. مەن ئالدىنقى كۈنى بۇ ھۆججەتلەرنى تىزىملاۋاتقىنىمدا، بۇ نامزاتلار ئىسىملىكىنىمۇ تولۇق ئوقۇپ چىققانىدىم. ئۇنىڭدا «جۇمھۇر رەئىس — خوجىنىياز ھاجىم» دېيىلگەندىن كېيىن، سابىت داموللا (ئاتۇش) — باش ۋەكىللىككە ①، جانىبېك قازى (قىرغىز) — مۇئاۋىن باش ۋەكىللىككە، زېرىپ قارى ھاجى (ئۆزبېك) — ئەدلىيە ۋەكىللىكىگە، قاسىمجان ھاجى (خوتەن) — خارجى ئىشلار ۋەكىللىكىگە، ئابدۇكېرىم خان مەخسۇم (قەشقەر) — مائارىپ ۋەكىللىكىگە، ئابدۇللاخان (ئۆزبېك) — سەھىيە ۋەكىللىكىگە، مەھمۇت مۇھىتى (تۇرپان) — ھەربىي ئىشلار ھەيئىتىنىڭ رەئىسلىكىگە، ئۇرازبېك (قىرغىز) — دۆلەت مۇداپىئە ۋەكىللىكىگە، يۇسۇپجان (ئۆزبېك) — باش شتاب باشلىقلىقىغا، ئوبۇلھەسەن ھاجى (ئاتۇش) — سودا - دېھقانچىلىق ۋەكىللىكىگە، شەمشىدىن داموللا (ئاتۇش) — ئاۋقاپ (ۋەخپە) ئىشلىرى ۋەكىللىكىگە، مۇھەممىدىن ھاجى (قەشقەر) — ھۆكۈمەت باش كاتىپلىقىغا كۆرسىتىلگەنىكەن.

— بۇ ئادەملەرنىڭ تولىسى ئاتىمانام ئاڭلاپ باقمىغان يوچۇنلا ئادەملەر ئىكەنغۇ! — دېدى ھاجىم، زېرىپ قارى ھاجىغا تىكىلىپ، — بىزنىڭ ئۇقۇشىمىزچە، ماۋۇ جانىبېك قازى، ئۇرازبېك دېگەنلەر بىزنىڭ يەرلىك قىرغىزلىرىمىزدىن بولماي، ئورۇس يېرىدىن بۇ تەرەپكە قېچىپ ئۆتكەن بىر نېمىلەركەن، شۇنداقمۇ؟

---

① ۋەكىل — مىنىستىر، بۇجاڭ دېگەن مەنىدە.

— شۇنداق ھاجىم.

— ماۋۇ سۇلتانبېك بىلەن يۇسۇپجان دېگەننىمۇ ئەنجان تەرەپتىن قې-چىپ ئۆتكەن كەلگىندىلەردىن دەيدۇ، شۇنداقمۇ؟

زېرىپ قارى ھاجى مۇنداق سوئالنىڭ قويۇلۇپ كېلىشىنى كۈتمىگەن ياكى «كەلگىندى» دېگەن سۆزنىڭ ئۆزىگىمۇ قارىتىلغانلىقىنى ھېس قىلغان چېغى، ۋىلىلدە قىزىرىپ كېتىپ ئارانلا «شۇنداق» دەپ باش لىڭشىتىپ قويىدى ۋە دەرھال ئىبلاخونبايغا قارىدى. ئىبلاخونباي بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئېچىشىغا يەنە ھاجى ئاتامنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ماۋۇ پالانى داموللا، پالانى ھاجى، مەخسۇم دېگەنلەرچۇ تېخى! قاچان، قەيەردە قولىغا قورال ئېلىپ ئىنقىلاب قىپتىكەن؟ ئۇلار مىلتىق تۇرماق، كەتمەننىڭ سېپىنىمۇ ئوبدانراق تۇتمىغان ئاقنانچىلارغۇ دەيمەن. مۇشۇنداق قاچاق، كەلگىندى، ئاقنانچىلارزە ھۆكۈمەت بولۇپ، يۇرت سورىغۇدەكمىش تېخى! ئۇنىڭ ئۈستىگە تولىسى ئاتۇشلۇققوزە!

«ئاتۇشلۇق» دېگەن سۆزنىڭ چىقىشى بىلەن ئىبلاخونباينىڭ چىرايىمۇ تامدەك تاتىرىپ كەتتى. سورۇندىكى كەيپىيات جىددىيلىشىپ، ھەممەيلەن شۇك بولۇپ قالدى. مەھمۇت سىجاڭ بۇ ئەھۋالنى بايقاپ، كەيپىياتنى يۇمشى-تىش خىيالىدا بولسا كېرەك، مۇنداق دېدى:

— ھاجى ئاكام ئاتۇشلۇقنى بىرنېمە دېمەكچى ئەمەس، ھاجى ئاكام بۇ ھۆكۈمەتلەردا خوتەن ئىنقىلابچىلىرىنىڭ باشلىقى مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەت نېمىشقا يوق دېمەكچى، شۇنداق ئەمەسمۇ ھاجى ئاكا؟

— شۇنداق، — دېدى ھاجى ئاتام، — ئۇ كىشى بۇ ھۆكۈمەتكە نې-مىشقا ئارىلاشمىدى؟ ئەسلى قان كېچىپ ئىنقىلاب قىلغانلارنىڭ بىرى شۇ كىشى ئىكەنغۇ؟

— ئۇ كىشى مۇنداق ھۆكۈمەتنىڭ تەسىس قىلىنىشىنى ئىختىيار ئەت-مىسە كېرەك، — دېدى زېرىپ قارى ھاجى مۇلايىملىق بىلەن.

— نېمىشقا؟ ئېنىقراق ئېيتىڭ تەقسىر!

— كەمىنىلىرىنىڭ پەرەز قىلىشىچە، ئۇ كىشى پۈتۈن ئۆلكە مىقياسىدا ئومۇمىي بىر مەپكۇرە بىرلىكى تېخى مەيدانغا كەلمىگەن شارائىتتا، مۇنداق قىلىش بىھاجەتتۇر ۋە بەلكى زىيانلىقتۇر دەپ قارايدىكەن.

— ئانداقتا خوتەنلىكلەر بۇ ھۆكۈمەتكە قارشىمىكەن؟

— يوغسۇ، ئۇلارنى قارشى دېگىلى بولماس، ئەمما ئانچە خەيرخاھ ئەمەس.

— ئەمىسە بۇ ئادەملەر ئارىسىدا بىر خوتەنلىكمۇ بار ئىكەنغۇزە!

— مېنىڭ پەرىزىمچە، مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەت مادارا قىلماقنى جايىز دەپ بىلسە كېرەك.

— شۇنداق، — دەپ گەپكە قوشۇلدى ئېلاخۇنباي، — مەن يېقىندا سابىت داموللامنىڭ بۇيرۇقى بىلەن خوتەنگە بېرىپ، ئۇ كىشىنىڭ بىزگە بىر ئاز ئالتۇن ياردەم قىلىشىنى ئىلتىماس قىلغانىدىم. ئۇ كىشى ئىككى يۈز سەر ئالتۇن بېرىپ، «ئەگەر ئومۇمىي ئىتتىپاقلىقىمىزنى دېمەيدىغان بولسام، قەشقەر ھۆكۈمىتىگە بىر تىيىنمۇ بەرمەيتتىم. ھەتتا ئەسكەر باشلاپ بېرىپ، بۇزى - بۇزاڭ قىلىپ تاشلايتتىم» دېگەنىدى.

— ئۇ كىشى توغرا ئېيتىپتۇ، — دېدى ھاجى ئاتام، — مۇشۇ تاپتا مەنمۇ ئىتتىپاقلىقنى دېمەيدىغان بولسام، قەشقەرگە بېرىپ، ئۇ لومودىلارنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ قويماقچى ئىدىم. بىزنىڭ قومۇللاردا «ئېشەك ئۆلۈۋاتسا، قوشقى غىجەك تارتىپتۇ» دېگەن ماقال بار. ئەل - يۇرت نېمە كۈندە، ئۇلار نېمە كويدا! سابىت داموللىمۇ كەندىر يېغىغا سالغان چەلپەكنى تولا يەپ، بېشى قېيىپ قالغان چەلپەكچى موللام ئوخشايدۇ. بولمىسىزە، ئورۇق ئۇيغا يوغان مۈڭگۈز دەپ، مۇنچىۋالا بېشى يوغانلىق قىلامدۇ؟ ئۇ مېنىڭ بۇ ئىنقىلابنى قىلىشتىكى مەقسىتىمنى بىلمەمدىكەن؟ شىڭ دۇبەندىن دەرھال ئايرىلىپ، قەشقەرگە بېرىپ «رەئىس جۇمھۇر» بولغۇدەكمەن تېخى! مەندە ئۆز ئالدىمغا پادىشاھلىق قۇرۇپ، تاج كىيەيچۇ دەيدىغان نىيەت يوق. مېنىڭ بۇ بېشىمغا تاج ياراشمايدۇ. مەن دېگەن تاغدا پادا بېقىپ، مەرگەنلىك قىلىپ ئۆتكەن

چوروقى يوغان تاغچى . مېنىڭ مەقسىتىم ئېزىلگەن خەلقىمىزنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇش ، باراۋەر ھوقۇققا ئىگە قىلىش ، قان تۆكۈلۈشنى چاققانراق توختـتىپ ، يۇرتقا تىنچلىق ئورنىتىش . ئەمدىزە ماجۇڭيىڭ بىلەن سوقۇشقىنىمىز يەتمەي شېڭ دۇبەن بىلەن يەنە سوقۇشسۇن دەمدىكەن بىزنى ئۇ داموللا ! ئىككىلىرى بېرىپ ، ئۇنىڭغا ئېيتسىلا ، تولا ھەددىدىن ئاشماي ، سىڭگەن زاغرىسىنى يېسۇن . ئاتىمانام ئاڭلىمىغان نەدىكى كەلگىندىلەرنى چۆرىسىگە يىغىۋېلىپ ، پالانىستان ، پوكونىستان قۇرىمەن دەپ ئىشنى بۇزمىسۇن . شۇنچە كۆپ قانلار تۆكۈلۈپ ، ئەل - يۇرت ۋەيران بولۇپ ، خوتۇنلار ئەرسىز ، نارەسىدىلەر ئاتىسىز قېلىۋاتقىنىمۇ يېتەر . راستىنىلا ئەل - يۇرتىنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئادەم بولسا ، بىزگە ياردەم ئەۋەتسۇن . ماجۇڭيىڭ دېگەن قاراقچىنى قوغلاپ چىقىرىپ ، يۇرتتا تىنچلىق ئورنىتايلى ، مېنىڭ جاۋابىم شۇ .

بۇ گەپلەر بولۇپمۇ «نەدىكى كەلگىندىلەرنى چۆرىسىگە يىغىۋېلىپ» دېگەن ئىبارىلەر زېرىپ قارى ھاجىمغا ناھايىتى قاتتىق تەگدى چېغى ، ئۇنىڭ ئېقى ئاق ، قىزىلى قىزىل سۈزۈك چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى . نېپىز لەۋ- لىرىنىڭ تىترەۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى . ئېلاخۇنباي ئۆزىنى تېتىك تۇتۇشقا تىرىشىپ :

— خوپ ھاجىم ، ئەلچىگە ئۆلۈم يوق دەپ ، بىزمۇ ھەممە گەپنى داموللامغا يەتكۈزەرمىز . شۇنداقتىمۇ بىرەر پارچە مەكتۇپ يېزىپ بەرسىلە ئوبدان بولارمىكىن ، — دېدى .

— بۇنىڭ ھاجىتى يوق ، — دېدى ھاجى ئاتام ، قولىنى سىلكىپ .

شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى .

مېھمانلارنى ئۇزىتىپ ھويلىغا چىقىشىمىز كېرەم شاتىرنىڭ دەرۋازىدىن ئالدىراش كىرىپ كېلىشىگە توغرا كەلدى . ھەممەيلەن قاتاڭغۇر كەلگەن بۇ ئۇزۇن پاچاق ئادەمنىڭ غەلىتە مېڭىشىغا قاراپ قېلىشتى . مېرۇل ئاكام ئۇنىڭ بىلەن بىر - ئىككى ئېغىز گەپلىشىۋېلىپ ، دەرھال ھاجى ئاتامنىڭ يېنىغا كەلدى - دە ، ئۇنىڭ كوچا تەرەپتىن ئىنتايىن مۇھىم خەۋەر ئېلىپ

كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. ھاجى ئاتام باشلىق چوڭلار مېھمانلارغا خوش ئېيتقاچ، كېرەم شاتىرنى ئەگەشتۈرۈپ، مېھمانخانىغا كىرىپ كەتتى. قالغانلىرىمىز مېھمانلارنى دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ قويدۇق.

كېرەم شاتىر قانداق مۇھىم خەۋەر ئېلىپ كەلدىكىن ـ ھە!

ئون تۆتىنچى باب

ئەجەل كۆلەڭگىسى

جەڭچىنىڭ كەمرىدىكى شەمشەر غىلىپىدا
تۆرۈپمۇ ئۆنىڭغا كۈچ بېغىشلايدۇ.
— «جالالدىن رومى» دىن

1

— ھەي مېنىڭ شۇڭقارلىرىم، ئۈچ ئايلىق مەشق جەريانىدا، قانات-قۇيرۇقۇڭلار يېتىلىپ، قالتىس بولۇپ كېتىپسىلەر. ئەمدى ھېچقانداق ئوۋ سىلەردىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. سىلەرگە بۇيرۇق: جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ ئالغا! خوجىنىيازنى قوغلاپ تىرىك تۇتۇڭلار. ھېچ بولمىسا ئۇنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ، قەشقەر شەھەر سېپىلىنىڭ دەرۋازىسىغا ئېسىڭلار! ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا نېمە؟ ھېچنېمە ئەمەس. ئۇلار خۇددى ئۇيەر-بۇيەردىن يىغىلىپ قالغان بىر توپ پادا. سىلەر چوقۇم غەلىبە قىلىسىلەر. مەن بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئۇرۇمچىگە تېگىپ، شېڭ شىسەينى جەھەننەمگە ئۇزىتىمەن. پۈتۈن شىنجاڭ بىزنىڭ بولىدۇ. مەن شىنجاڭدا ئىسلام دۆلىتى قۇرىمەن، بۇنىڭغا قەتئىي ئىشىنىڭلار. غەلىبە بىزنىڭ!

ماجۇڭيىڭ تۇرپاندىن قاراشەھەرگە كېلىپ، ئۇ يەردىكى ئىككى مىڭ بەش يۈز ئاتلىق چېرىكنى پاراتتىن ئۆتكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلارغا سۆزلىگەن نۇتقىنى ئەنە شۇنداق جۈملىلەر بىلەن ئاياغلاشتۇردى. ئۇنىڭ

سۆزى تۈگىگەن ھامان مۇنتىزىم سەپتە تۇرغان چېرىكلەر ئارىسىدىن «ياشىسۇن باش قوماندان! ياشىسۇن!» دېگەن سادالار ياڭراپ، ئېگىز كۆتۈرۈلگەن كەڭ يۈزلۈك قىلىچلار كۈن نۇرىدا يالت - يۇلت قىلىپ، دەھشەتلىك بىر مەنزىرە نامايان بولدى، ئاتلار تىپىرلاپ كىشنەپ كەتتى.

بۇ چېرىكلەر ھەقىقەتەنمۇ ماجۇڭيىڭ ئېيتقاندەك مەخسۇس ھەربىي مەشىق جەريانىدا «قانات - قۇيرۇقى يېتىلگەن»، قورال - ياراغلىرى خىل، ياش قورامى يىگىرمىدىن ئوتتۇز بەش ياشقىچە بولغان مۇنتىزىم ئاتلىق قوشۇن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە تۇرپان، توقسۇن، قاراشەھەر تەرەپلەردىن ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان ئۇيغۇرلارمۇ بار ئىدى. بۇ قوشۇننىڭ باشلىقى مافۇيۈەن قارام - قەيسەر ۋە جەڭگە ماھىرلىقى بىلەن مەشھۇر ئىدى. ئۇ، قەشقەرگە تېزرەك يېتىپ بېرىپ، قەشقەر يېڭىشەھەردە قامىلىپ ياتقان ماجەنسەن (يەنى چولاق زىخۇي) نى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە پەيدائىيلارغا قارشى كەڭ كۆلەملىك جەڭ باشلاشقا ئالدىرايتتى. شۇنداق بولغاندا، ئۇ ماجەنسەننى مۇھاسىرىدىن قۇتقۇزغان ھەم جەڭنى ھەل قىلغان ئاساسىي قەھرىمان دېگەن شۆھرەتكە ئىگە بولغان بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن قاراشەھەردىن ئالدىراش يولغا چىقتى. قوشۇن ھاجىم بىلەن ماجۇڭيىڭ ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن ھېلىقى قاراشەھەر پۈتۈمى بويىچە ئىككى تەرەپنىڭ پاسىلى دەپ بەلگىلەنگەن باشئەگىم ئۆتكىلىگە تەخمىنەن بەش چاقىرىم قالغاندا، مافۇيۈەن بۇ كېچىنى شۇ يەردە ئۆتكۈزۈپ، ئەتە تاڭ سەھەر بىلەن باشئەگىم ئۆتكىلىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، چېرىكلەرگە چېدىر تىكمەي، ئوچاقمۇ ئاسماي، قۇرۇق نان، گۆش بىلەن ئوزۇقلىنىپ، ئاي دالادا قونۇشقا بۇيرۇق بەردى.

بۇ قوشۇندىكى ئۇيغۇر چېرىكلەردىن توقسۇنلۇق ھەمدۇللا تۈن نىسپىدىن ئاشقاندا، كۆزەتچىلىك نۆۋىتى كەلدى. ئۇ بۇنىڭغا نېمىشقىدۇر بەك خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە ئىككى چېرىك بىلەن قارارگاھتىن تەخمىنەن يۈز ئەللىك قەدەم چەتتە پىيادە ئايلىنىپ يۈرۈشكە باشلىدى. ئەتراپ جىمجىت،

گويا پۈتۈن كائىنات ئۇيقۇغا كەتكەن. پەقەت جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۇۋرىلاردىكى ئاخىرقى بوغۇزلىرىنى چاراسلىتىپ چايناشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھەمدۇل بولسا، پات - پات ئاسمانغا قاراپ قوياتتى. نېپىز بۇلۇتلار بىلەن قاپلانغان ئاسمان گۈمبىزى ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى كۆمتۈرۈپ قويۇلغان قازاندەك قاپقارا كۆرۈنەتتى. «بۇنىڭدىن ياخشى پەيت يوق، ئەمما، ماۋۇ دەيۈزلەردىن قانداق قۇتۇلارمەن» دەپ ئويلايتتى ئۇ ئىككى ھەمراھىغا قاراپ.

ئۇنىڭ بەختىگە چېرىكلەرنىڭ بىرىنى قاتتىق ئەسنەك تۇتۇپ كەتتى. ئۇ باش بارمىقىنى ئېڭىكىگە تىرەپ تۇرۇپ:

— جىنىدەك كۆز يۇمۇۋالسام، قانداق دەيسىلەر، پەقەت جىنىدەك، — دېدى. ھەمدۇل دەرھال ماقۇل بولدى. يەنە بىر چېرىك سەل ئىككىلىنىپ، ئاخىر ماقۇلغا كەلدى. ھېلىقى چېرىك شۇ يەردىلا بىر تاشقا يۆلىنىپ ئۇيقۇغا كەتتى. ھەمدۇل يوغان بىر قورام تاشنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، غاڭزىسىغا تاماكا سېلىپ تارتىشقا باشلىدى. تۇقسۇن تاماكىسىنىڭ پۇرىقى نېرىراقتا ئايلىنىپ يۈرگەن ئىككىنچى چېرىكنىڭمۇ خۇمارىنى قوزغىدى بولغاي، ئۇ ھەمدۇلنىڭ قېشىغا كېلىپ، زوڭزىيىپ ئولتۇردى - دە، غاڭزىغا قول ئۇزاتتى. بىراق كۆكسىگە مۇزدەك بىر نېمە سانجىلغاندەك بولۇپ تىن تارتماستىن يەرگە دۈم چۈشتى. قانلىق خەنجەر ھېلىقى ئۇخلاپ ياتقان چېرىكنىمۇ تۇيدۇرماستىن ئۇ ئالەمگە ئۇزاتتى. ھەمدۇل ئۇلارنىڭ مىلتىقلىرىنى ئېلىپ قاراڭغۇلۇقتا كۆزدىن غايىب بولدى.

2

— ئەھۋال شۇ، ئاغىنىلەر، — دېدى ھەمدۇل، — ئۆز قېرىنداشلىرىمىزغا تىغ كۆتۈرگەن قولۇم قۇرۇسۇن، ھېچنېمە قىلالمىسام، خەۋەر بولسىمۇ يەتكۈزۈپ قوياي دەپ قېشىڭلارغا قېچىپ كەلدىم. تاڭ ئاتقان ھامان يېغى بېسىپ كېلىدۇ، چاققان بىر گەپكە كېلەيلى. بۇ يەرنى تاشلاپ

كېتىمىزمۇ ياكى سوقۇشۇپ كۆرىمىزمۇ ؟

— چوڭ ئىش قىلدىڭ دوستۇم ! سەن بولمىغان بولساڭ ، ئۇ دەيۈزلەر بىزنى ئۇخلاپ ياتقان يېرىمىزدە قوينى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ تاشلار ئىدىكەندۇق . ساڭا رەھمەت ، — دېدى ئۇغلاقچى مەنسۇر ، ئاندىن كۆپچىلىككە قاراپ ، — قېرىنداشلار ، مەردنى مەيداندا سىنايدىغان چاغ كەلدى . جەڭگە تەييار بولۇڭلار ! — دەپ ۋارقىرىدى ۋە ئىككى يىگىتنى دەرھال ئاتلىنىپ ، يول بويى ئات يەڭگۈشلەپ ، ھېچ يەردە قونماستىن كۇچاغا بېرىپ ، سالى دورغىغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە بۇيرۇدى .

تاڭ سۈزۈلۈش بىلەنلا چېرىكلەر ھۇجۇمغا ئۆتتى . تاراسلاپ ئېتىلىۋاتقان مىلتىق ئاۋازلىرىغا ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈكۈرلەشلىرى بىلەن چېرىكلەرنىڭ «شا - شا» (ئۇر - چاپ) دېگەن دەھشەتلىك ھايقىرىقلىرى قوشۇلۇپ ، باشئەگمەس جىلغىسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . مافۇيۈەن ئۆز چېرىكلىرىنىڭ سان ۋە ساپا جەھەتتىن مۇتلەق ئۈستۈنلۈكىگە ئىشىنىپ ، باشئەگمەس ئۆتكىلىنى بىر ھۇجۇم بىلەن يەنجىپ تاشلىماقچى ئىدى . بىراق ، مەنسۇر بىلەن جابا باتۇ باشچىلىقىدىكى يىگىتلەرنىڭ قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىشى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، خۇددى قوينىڭ ئۈچىيىدەك ئەگرى - بۈگرى كەلگەن قىيا تاشلىق تار جىلغىدا زەمبىرەكنىڭ كارغا كەلمەسلىكى سەۋەبىدىن ئۇنىڭ بۇ پىلانى قۇرۇق خىيال بولۇپ قالدى . غەزەپلىك تىك قىيالار ، قورقۇنچلۇق قورام تاشلار ۋە تار جىلغىغا ئۇسۇپ كىرگەن جەينەكسىمان تاشلىق توقايلىقلاردىن چىقىۋاتقان ئەجەل ئوقلىرى ئۇنى ئۆتكەلنىڭ بوسۇغىسىغىمۇ يېقىن كەلتۈرمەي ، ئۇياق - بۇياققا ئۇرۇلۇپ ، تومشۇقىنى قانىتىۋالغان تەلۋە قاۋانغا ئوخشىتىپ قويدى . يۈزدىن ئوشۇق چېرىكنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بەدىلىگە بىر كۈن ئېتىشىپمۇ بۇ كىچىككىنە ئۆتكەلدىن بۆسۈپ ئۆتەلمىگەن مافۇيۈەن بۇ ئەلەمگە چىدىماي ، ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولۇپ تۇرغاندا ، ئۇنىڭ مۇشاۋىرلىرى باشقا بىر يولنى كۆرسەتتى .

ئەتىسى چاشكا ۋاقتىدا ، ئاق بايراق كۆتۈرگەن ئىككى ئەلچى مافۇيۈ

ەننىڭ پىدائىيلارغا يازغان خېتىنى مەنسۇر پەيجاڭغا تاپشۇردى . بۇ خەتتە «مەن سىلەرنى سىناپ كۆردۈم ، سىلەر ياخشى ئۇرۇشىدىغان جەڭچىلەر ئىكەنسىلەر ، خوجىنىياز بەربىر يوقتىلىدۇ . مىنىڭ قوشۇنۇمدىمۇ چەنتۇ چېرىكلەر خېلى بار ، ئەل بولساڭلار ، سىلەرنىمۇ ئۆز سېپىمگە قوشۇۋالىمەن . يۇرتلىرىڭلارغا قايتىمىز دېسەڭلار ، پۇل ۋە ئات - ئۇلاغ بېرىپ ، يولغا سېلىپ قويىمەن . ئەگەر يەنە تەرسالىق قىلساڭلار ، قاتتىق پۇشايمان يەپ قالىسىلەر» دېيىلگەن .

— ھۇ ئاناڭنى ... — دەپ ئاغزىنى بۇزدى مەنسۇر ، خەتنى يىرتىپ تاشلاپ ، — باشلىقىڭلارغا بېرىپ ئېيتىڭلار ، بىز ئۇنىڭ ئۆيلىرىدەك نوزدىخۇڭ چەنتۇلاردىن ئەمەس ، قولىدىن كەلگىنىنى قىلسۇن .

ئەلچىلەر كەتكەندىن كېيىن ، مەنسۇر ھەممە يىگىتلەرنى يىغىپ :

— كۆرۈۋاتىسىلەر ئاغىنىلەر . ئەھۋالىمىز ئېغىر . ئۆلۈمدىن قورقىدىغانلارغا رۇخسەت . مەن ھېچكىمنى زورلىمايمەن ، — دېدى . ئۇنىڭغا جاۋابەن ھەيۋەتلىك بىر سادا خۇددى بوراندەك گۈرۈلدەپ كەتتى :

— ئۆلسەك شېھىت ، قالساق غازى !

× × ×

كەچكە يېقىن قارشى تەرەپتە غەلىتە بىر مەنزىرە نامايان بولدى :

مافۇيۇەن چېرىكلىرى ئۆز قىسمىدىكى ئۇيغۇر چېرىكلىرىدىن يىگىرمىدەك يىگىتنى ھەيدەپ كېلىۋاتاتتى ، يېرىم يالىڭاچ ھالەتتە قوللىرى ئارقىغا باغلانغان بۇ يىگىتلەر نالە - پەرياد بىلەن تىرەجەپ ماڭماسلىققا تىرىشاتتى . ھەر بىرىنىڭ كەينىدە بىردىن چېرىك مىلتىقنى گەجگىسىگە تىرەپ ، ئالدىغا مېڭىشقا زورلايتتى . توپقا سوقۇدىشىپ كېلىۋاتقان ئاتلىق چېرىكلەر قىلىچلىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، نېمىدۇر بىر نېمىلەر دەپ ۋارقىرايتتى . يېقىنلاشقانسېرى ، ھېلىقى قولى باغلاقلىق ئۇيغۇر چېرىكلىرىنىڭ قالايمىقان

ۋارقىراشلىرى ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى :

— قېرىنداشلار ، بىزنى قۇتقۇزۇڭلار !

— قۇتقۇزالمىساڭلار ، ئۇلارغا ئەل بولۇڭلار ، بولمىسا ، بۇ دەيۇزلەر بىزنىڭ ھەممىمىزنى قىرىپ تاشلايدۇ .

— ياق ، ياق ، ئەل بولماڭلار ، بىزگە ھامىنى بىر ئۆلۈم ، بىزنىمۇ ئېتىۋېرىڭلار ، دۈشمەنىنىڭ قولىدا ئۆلگۈچە ، سىلەرنىڭ ئوقۇڭلاردا ئۆلەيلى .

— ياق ، مەن ئۆلۈشنى خالىمايمەن ، مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭلار ، قېرىنداشلار ! مېنىڭ ئۈچ بالام يېتىم قالمىسۇن !

چېرىكلەر ئالغا ماڭماي تىرەجەپ تۇرۇۋالغانلاردىن ئۈچىسىنى ئېتىپ تاشلىدى .

بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىگە قاراپ ھاڭ - تاڭ بولۇپ قالغان پىدائىيلار نېمە قىلىشنى بىلمەي ھودۇقۇپ قېلىشتى . باش بارمىقىنى چىشلەپ تۇرغان مەنسۇر بىردىنلا ۋارقىراپ تاشلىدى :

— ھەي نامەردلەر ، ئادەم قېلىپىدىن چىققان ھايۋانلار ! قىلمىغىنىڭلار شۇ قالدىمۇ ؟

— ۋاي ئىسىت - ھەي ! — دېدى ھەمدۇل ئۇھ تارتىپ ، — ئاۋۇ ئۆلگەنلەرنىڭ بىرى ، ئەنە ئاۋۇ ئېگىز بويلۇق يىگىت بىزنىڭ مەھەللىدىكى شاكىر مەزىننىڭ ئوغلى نەمەت داگازا ، بىچارىنىڭ خوتۇنى تۇل قالىدىغان بولدى - دە ! توي قىلغىلى تېخى يېرىم يىلمۇ بولمىغان .

— قانداق قىلىمىز مەنسۇر ئاكا ، گەپ قىلساڭچۇ ، قانداق قىلىمىز ؟ — توۋلاشقا باشلىدى يىگىتلەر .

— ئەستاغپۇرۇللا ، ئەستاغپۇرۇللا ، — دېدى مەنسۇر ئۇيان - بۇيان مېڭىپ . چېرىكلەر توپى تېخىمۇ يېقىنلاشماقتا . قولى باغلانغان يىگىتلەرنىڭ نالە - پەريادى پەلەككە يەتمەكتە .

— ئەمدى ئاتمىساق بولمىدى ! — ۋارقىرىدى كىمدۇر بىرى .

— ياق ، ئاتماڭلار ، بۇنىڭ ئامالىنى تاپتىم ، — دېدى جاباباتۇ ئورنى-

دىن تۇرۇپ، ئاندىن ئۇ كۆڭلىكىنىڭ پېشىنى «جارت» قىلىپ يىرتتى ـ دە، مىلتىقىنىڭ ئۇچىغا ئىلىپ، پۇلاڭلىتىشقا باشلىدى.

مەنسۇر «نېمە قىلغىنىڭ بۇ ؟» دەپ، ئۇنىڭ قولىدىن مىلتىقنى تار-تىۋالماقچى بولدى. جاباباتۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى دېدى. مەنسۇرمۇ دەرھال چۈشىنىپ، قول ياغلىقىنى پۇلاڭلىتىشقا باشلىدى.

كېلىۋاتقان چېرىكلەر توپى توختىدى. بىر ئازدىن كېيىن، چېرىك-لەردىن ئىككىسى مەنسۇرلارنىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، بىرەر يۈز قەدەم ئارىلىقتا توختىدى ـ دە:

— ئەل بولامسىلەر ؟ — دېدى.

— ئەل بولىمىز.

— ئەمىسە، قورال تاپشۇرۇڭلار !

مەنسۇر ئېگىز تاغ چوققىلىرى ئارقىسىغا يوشۇرۇنۇپ كېتىۋاتقان قو-ياشنى كۆرسىتىپ:

— كۆرۈۋاتامسىلەر، كەچ كىرىپ قالدى. ئەتە ئەتىگەندە، — دېدى.

— راستمۇ ؟

— ئەزبىرايى خۇدا، ئەتە ئەتىگەندە بۇ يەر چوقۇم سىلەرنىڭ قولۇڭلارغا ئۆتىدۇ.

× × ×

ئەل ياتارغا يېقىن، مەنسۇرلار جەڭدە قازا تاپقان ئون بەش يىگىتنىڭ تاش قەبرىلىرى بىلەن ۋىدالىشىپ، جاباباتۇ باشلىغان يول بىلەن كورلا تەرەپكە راۋان بولدى. ئېگىز قىيا تاغ بېشىدىكى «تاھىر ـ زوھرا» مازىرى ئۈستىدە مۈگىلىنىپ تۇرغان كۈمۈش ئاي ئۇلارغا ئاق يول تىلەپ قاراپ قالدى.

3

ئەتىسى مافۇيۇەن ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپ، ئاچچىقىدىن مايمۇندەك چىرقىراپ تاشلىدى ۋە تاغقا قارىتىپ ماۋزېرىنىڭ ئون تال ئوقىنى بىراقلا ئېتىپ تۈگەتتى - دە، مەنسۇر پەيجاڭلار تاشلاپ كەتكەن قارارگاھ تەرەپكە ئات سالدى. ئۇ، قارارگاھنىڭ ئىزناسى سۈپىتىدە تۇرغان ئوپا ۋە تاش ئوچاقلارغا قاراپ، ئۇنى ئىككى كۈن ئاۋارە قىلغان پىدائىيلار سانىنىڭ يۈزگىمۇ يەتمەيدىغانلىقىنى تەخمىنلەپ، «خوجىنىيازنىڭ ھەممە ئەسكىرى مۇشۇلاردەك بولىدىغان بولسا، ئۇلارنى بىرنېمە قىلماق تەس ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ قالدى. ئەمما ئۆز مەنتىقىسى بويىچە، بۇ پىكىردىن دەرھال يېنىپ، «ياق، ھەممىسى ئۇنداق ئەمەس ھەم ئۇنداق بولماسلىقى كېرەك» دەپ، ئېتىنىڭ بېشىنى كورلا تەرەپكە بۇرىدى.

مافۇيۇەن مەنسۇر پەيجاڭلارنى بۇگۇر ئارقىلىق كۇچا تەرەپكە كەتتى دەپ ئويلاپ، خاتىرجەم ھالدا كورلا شەھىرىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. ئۇنىڭ زاپاس ئوق - دورىلار يۈكلەنگەن بەش تارتىم تۆگىسى شەھەر سىرتىدىكى بىر لەنگەرگە جايلاشقانىدى. تاڭ قاراڭغۇسىدا بىر توپ ئاتلىقلار خۇددى تۇيۇقسىز چىققان قارا قۇيۇندەك باستۇرۇپ كېلىپ، چالا ئۇيقۇدا ياتقان چېرىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلاپ، ئوق - دورا ۋە قول بومبىلىرى قاچىلانغان ساندۇقلارنىڭ بىر قىسمىنى بۇلاپ كەتتى. يېرىم ھوشسىز ياتقان بىر يارىدار چېرىك ئۆزۈنچاق ساندۇقلارنى ئاتلارغا ئارتىپ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار ئارىسىدا ھېلىقى توقسۇنلۇق ھەمدۇلنى كۆرۈپ قالدى.

دەل مۇشۇ ۋەقە بولۇۋاتقان چاغدا، مافۇيۇەن چۈشكۈن قىلغان گازارمىنىڭ سېپىلى ئۈستىدە كۆزەتچىلىك قىلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ ئىككىسى قاياقتىندۇر ئۇچۇپ كەلگەن ئوقيانىڭ ئوقى بىلەن يەر چىشلەپ قالدى. بىر

ئوقىنىڭ قۇيرۇقىدا ئالقانچىلىك ئاق لاتا ئېسقلىق تۇراتتى. ئۇنىڭغا «بىز سېنىڭ ئارقاڭغا چۈشكەن ئەجەل كۆلەڭگىسى» دېگەن سۆزلەر يېزىلغانىدى.

شۇ ۋەقەلەردىن كېيىن، مافۇيۇەن بىر پاي ئوقتا ئۆلمەي قېلىپ، رەقىبىدىن ئۆچ ئېلىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان يارىدار قاۋاندەك ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇرۇپ، «بۇ ئەجەل كۆلەڭگىسى» نى تەلتۆكۈس يوقاتمىغۇچە كورلىدىن چىقماسلىققا قەسەم ئىچتى. شۇڭا، بىر تەرەپتىن مەنسۇرنىڭ توپىغا قوشۇلغان كورلىلىق يىگىتلەرنىڭ ئاتا - ئانا ۋە ئۇرۇغ - تۇغقانلىرىنى ھەيدەپ كېلىپ، «باللىرىڭنى تېپىپ بېرىسەن» دەپ قىستىدى. بۇنىڭدىن نەتىجە چىقمىغاچ، ئۇلاردىن بىرەر يۈز كىشىنى ئېتىپ تاشلىدى. يۇرت چوڭلىرىنىمۇ، بۇ «ئەجەل كۆلەڭگىسى» نى تېپىشقا قىستاپ، شۇ باھانىدە نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش يىغىۋالدى. يەنە بىر ياقتىن مىڭدىن ئوشۇق ئاتلىق چېرىك شەھەر ئىچىدىن تارتىپ شەھەر ئەتراپىدىكى يېزا - كەنتلەرنى، جاڭگاللىق ۋە قۇمۇشلۇقلارنى ئالا قويماي ئۈچ كۈنگىچە تىمىسقىلاپ چىقتى. دېھقانلار، ھۈنەرۋەن، كاسىپلار، مەدىكارلار، بېلىقچىلار ھەممە ئۇششاق سېتىقچىلار ئارىسىدا خۇددى شۇلارغا ئوخشاش كىيىنىۋالغان «ئەجەل كۆلەڭگىلىرى» ئاندا - ساندا كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. ئەمما ئۇلارنى ھېچكىم ئاشكارىلاپ قويمايتتى. ھەتتا چېرىكلەر قاسساپقا گۆش سېتىشىپ بېرىۋاتقان مەنسۇرنىڭ ئۆزىدىن بىرەر گۇمانلىق ئادەمنى كۆردۈڭمۇ دەپ سوراپ باقتى. مەنسۇر بىلەن ھېلىقى قاسساپ ئۇنداق ئادەملەرنى ھېچ يەردە كۆرمىگەنلىكىنى ئېيتىپ، چېرىكلەرنى يولغا سالدى. شۇ كۈنى كەچقۇرۇن مەنسۇر بىلەن جاباباتۇ ئۆستەڭ بويىدىكى چاتقاللىقلار ئارىسىدا يوشۇرۇنۇپ يېتىپ، ئات سوغىرىشقا چىققان سەككىز چېرىكنى قول بومبىسى بىلەن پارچە - پارچە قىلىۋەتتى.

مافۇيۇەن ئەسلىدە، كورلىنى بىرەر كۈن بۇلاڭ - تالاڭ قىلغاندىن كېيىن، دەرھال يولغا چىقىپ، ھاجىم تەرەپ خەۋەر تېپىپ بولغۇچە، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە تۇيۇقسىز باستۇرۇپ بارماقچى ئىدى. «ئەجەل كۆلەڭگىسى» نىڭ تۇسقۇنلۇقى بىلەن كورلىدا تۆت كۈن توختاپ قالدى. ئۇ ئاخىر بۇ كۆلەڭگە

بىلەن ئاۋارە بولۇۋەرسە، تېخىمۇ كېچىكىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ، بايىقى قەسەمنى بۇزدى - دە، كورلىنى تويغۇچە بولاڭ - تالاڭ قىلىپ، بۇگۇر تەرەپكە ئاتلاندى. بىراق بۇگۇر، كۇچا، باي ناھىيىلىرىدىن ئۆتۈپ تاكى ئاقسۇ كونىشەھەر تەۋەسىدىكى قارا يۇلغۇن يېزىسىغا يېتىپ بارغۇچە، بۇ «ئەجەل كۆلەڭگىسى» نىڭ دەھشىتىدىن بىرەر كۇنمۇ خالىي بولالمىدى.

بولۇپمۇ، ھېلىقى كېچىسى بۇلاپ كېتىلگەن قول بومبىلىرى مافۇيۇەن چېرىكلىرى ئۈچۈن ئاسماندىن تۇيۇقسىز ياغقان بالا - قازادەك بىر دەھشەت بولدىكى، ئۇلار بۇ بالانىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئامالسىز قالدى. چۈنكى يىگىتلەر ئەمدى مىلتىق - قىلىچلىرىنى تىقىشتۇرۇپ قويۇپ، قول بومبىسى بىلەن قوراللىنىۋالغانىدى. سېپى كاۋاك ياغاچ، بېشى كاتەكچە شەكىلدە كىسىم - كىسىم قىلىپ بەرىتىپ قويۇلغان چويۇن پارچىسىدىن قۇراشتۇرۇلۇپ، ئىچىگە مىلتىق دورىسى قاچىلانغان ۋە كۆرۈنۇشى خۇددى ھاۋانچا تېشىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر يېرىم غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى بۇ قورال قويۇنغىمۇ، قولتۇقىمۇ، ھەتتا يەڭنىڭ ئىچىگىمۇ سىغاتتى. يىگىتلەر بۇ قورالنى «ھاۋانچا تېشى» دەپ ئاتىۋالغانىدى. گاھ دېھقان، گاھ ھۈنەرۋەن - كاسىپ، گاھ ئېشەكچى، گاھ يولۇچى قىياپىتىدە، ئىككى، ئۈچتىن، بەزىدە يالغۇز يۈرۈپ، ئەل ئىچىگە سىڭىپ كەتكەن يىگىتلەردە مۇنداق قورال بار دەپ ھېچكىم گۇمان قىلمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ «ھاۋانچا تېشى» نى قانداق ئېتىشنى ھەمدۇل يىگىتلەرگە بىردەمدىلا ئۆگىتىپ قويغانىدى.

مانا، يول ياقىسىغا جايلاشقان پاكار سوقما تاملىق ئاددىي بىر باغ، مەي باغلاپ پىشقان بەزى ئالما شاخلىرى تامدىن ئارتىلىپ كەتكەن. ئالدىراش كېتىۋاتقان بىر توپ چېرىك ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا ئالمىلارنى ئۈزۈپ قويۇنلىرىغا سېلىۋاتاتتى. دەل شۇ چاغدا، سوقما تامنىڭ ئارقىسىدىن بىر «ھاۋانچا تېشى» چۈشۈپ، ئون نەچچە چېرىكنى ئات - پاتلىرى بىلەن دومىلىتىۋەتتى.

كۇچادىن بايغا بارىدىغان يولنىڭ خېلى بىر قىسمى پاكار - پاكار توپا

تاغلاردىن تەركىب تاپقان قىلىن توقايلىق ئىدى. ياز كۆنلىرى يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئاغزىنى كۆنگە قارىتىپ ئاچقان پىتى ئاپتاپ يەۋاتقان يوغان - يوغان كېلەرلەرنى كۆرگەن يولۇچىلارنىڭ بەدەنلىرى شۈركىنىپ كېتەتتى. بۇ قورقۇنچلۇق مەخلۇقلار بولسا، ئادەملەردىن قىلچە ھېيىقماي، چەكچىيىپ تۇ-رۇۋېرەتتى. چېپىركىلەر ئاسمانپەلەك چاڭ توزدۇرۇپ يولدىن ئۆتۈۋاتقاندا، ھېلىقى مەخلۇقلار خۇددى باش كۆز ئاپتىپىنىڭ نۇرىدىن قىيالمىغاندەك، ئېنچىكىلىك بىلەن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشقا باشلىدى.

مافۇيۇەن ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپ، يوغان بىر كېلەرنى كۆرۈپ قالدى - دە، ماۋزېر بىلەن ئۇنى ئاتماقچى بولدى. بىراق، توقايلىقتىن تۇيۇق-سىز تاشلانغان بىرنەچچە «ھاۋانچا تېشى» نىڭ گۈمبۈرلىگەن دەھشىتىدىن يەرگە يىقىلىپ ئاتنىڭ ئاستىدا قالدى. كۆكبوز ئاتنىڭ يوغان گەۋدىسى ئۇ-نىڭ جېنىغا ئارا بولدى. گۆر ئاغزىدىن قايتقان مافۇيۇەن كۆكبوز ئات بىلەن چېپىركىلەرنىڭ قانغا مىلىنىپ ياتقان گەۋدىسىگە بىردەم قاراپ تۇرۇپ:

— خەپ، مەنسۇر! سېنى تىرىك تۇتۇپ، بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچ-مەيدىغان بولسام، — دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى.

4

«ئەجەل كۆلەڭگىسى» نىڭ ئەنە شۇنداق زەربىلىرى مافۇيۇەننى خۇددى تىكەنگە دەسسەپ مېڭىۋاتقان يالىڭاياغ كىشىگە ئوخشىتىپ قويغان-دى. شۇ ئارىلىقتا مەنسۇر باشئەگمەدىن ماڭدۇرغان ھېلىقى ئىككى يىگىت كۇچاغا كېلىپ سالى دورغىغا، سالى دورغا بولسا، كېرەم شاتىر ئارقىلىق ھا-جىمغا خەۋەر يەتكۈزۈپ بولغاچقا، پىدائىيلار قوشۇنى قارا يۇلغۇنغا توپلىنىپ، مافۇيۇەننى شۇ يەردە توسماقچى بولدى. باي سىجاڭ باشچىلىقىدىكى ئاقسۇ پىدائىيلىرى بىلەن ئەخمەت پانسات باشچىلىقىدىكى خوتەن پىدائىيلىرى قو-شۇلۇپ، بۇ قوشۇندىكىلەرنىڭ سانى بەش مىڭدىن ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ،

تـەگـدىـن تـولـسى قارا مىلتىق ، قىلىچ ـ نەيزە ، چوماق بىلەن قوراللانغان ۋە ھېچقانداق ھەربىي مەشق كۆرمىگەن ئادەتتىكى پۇقرالار ئىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، تەشكىللەش ياخشى بولمىغاچقا ، بىر تۇتاش قوماندانلىققا بوي سۇنۇشى يېتەرلىك بولماي ، ھەر بىر توپ ئۆز ئالدىغا ھەرىكەت قىلاتتى .

— بۇ ھالىمىز بىلەن تۇنگان چېرىكلىرىنى بىر نېمە قىلغىلى بولمايدۇ ، ھاجى ئاكا ، — دېدى نەمەت خەلپەت ، سەنمۇ جاڭلىق سۆپىتى بىلەن ، — ئاگال ئاۋۇلارنى گەپكە كىرگۈزۈش لازىم ئىدى .

— بىز ئۇلارغا يەتكۈدەك مىلتىق بېرەلمىگەن تۇرساق ، ئەمدىزە «ئۇيان تۇر ، بۇيان تۇر» دېگەنگە خەق ئۇنامدۇ ؟ «ھە ـ ھۇ» قىلىپ باراڭ كۆرسىتىشكە يارىسىمۇ بولۇر ، — دېدى ھاجى قاپىقىنى سىلىپ .

شۇنداقتىمۇ سالى دورغىنىڭ يىگىتلىرىنى ئاساس قىلىپ ، باي سىجاڭ بىلەن ئەخمەت پانسات ئوڭ قاناتتا ، مەھمۇت مۇھىتى سول قاناتتا ، ھاجىنىڭ ئۆزى مەركەزدە تۇرىدىغان بولۇشتى .

مافۇيۈەن چېرىكلىرى زەمبىرەك ئوقلىرىنىڭ ھىمايىسىدە بىرقانچە قېتىم ھۇجۇمغا ئۆتتى . ئەمما ، كەچكىچە ھېچقانداق نەتىجە چىقىرالماي ئارقىغا چېكىندى . ئىككىنچى كۈنى پىدائىيلار تەرەپ ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىپ ، پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇم باشلاش ئالدىدا تۇرغاندا ، باي سىجاڭغا ئوق تەگدى .

بۇ ئارقا تەرەپتىن ، ھېچبىر كۈتۈلمىگەن يەردىن ، نامەلۇم بىر كىشى ئاتقان غايىب ئوق ئىدى .

— ئارقىدىن ئاتتى ، ئارقىدىن !

— كىم ئاتتى ، كىم ؟

— خۇدا ، بۇ نېمە كەلگۈلۈك ! بۇ قايسى مەلئۇننىڭ ئىشى !

مىڭدەك ئادەم قىيا ـ چىيا بىلەن پۈتۈن چۆلنى بېشىغا كىيىپ ، باي سىجاڭنىڭ جەسىتىنى كۆتۈرگەن پېتى سەپتىن چىقىشقا باشلىدى .

سەپنىڭ ئوڭ قانىتى بۇزۇلدى . قاتتىق پاتىپاراقچىلىق باشلىنىپ

كەتتى .①

سالى دورغا ئات ئۈستىدە سېرىق ساقاللىنى تىترىتىپ ۋارقىرايدۇ :

— هاي توختاڭلار ، توختاڭلار ! بولمىسا ئېتىپ تاشلايمەن !

هاجىم ئاچچىقىغا پايلىماي ساقاللىنى يۇلۇپ كايىيدۇ :

— بۇ نېمە گەپ ؟ توختا ، هوي لومودىلار !

«ئادەم هۈركىسە ، مالدىنمۇ يامانراق هۈركۈپ كېتىدۇ» دېگەن راست گەپ ئىكەن . ئالىچۇقان كۆتۈرۈپ ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي قېچىپ كېتىۋاتقانلار ئىچىدە هېچكىم گەپ ئاڭلار ئەمەس . بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن مافۇيۇەن چېرىكلىرى دەرهال ئۇلارنىڭ ئۈستىگە ئات سالدى . كالتە قۇيرۇقلۇق ئاتلار ئۈستىدە قىلىچ ئوينىتىپ ، شىددەت بىلەن قىقاس - چۇقان سېلىپ كېلىۋاتقان بۇ چېرىكلەر بىرقانچە ئەسىرلەر بۇرۇن غەربكە يۈرۈش قىلغان چىڭگىز ئاتلىقلىرىنى ئەسلىتەتتى . مەركەز ۋە سول قاناتتىكى پىدائىيلارمۇ چېرىكلەرنى توسۇشقا ئاتلاندى . پۈتۈن سەپ بۇزۇلدى . ئىككى تەرەپ گىرەلىشىپ كەتتى . ئۆزلىرى ياسىۋالغان ئاددىي قىلىچ - نەيزە ۋە تاياق - توقماقلار بىلەن قوراللانغان پىيادە قىسىملار ، بولۇپمۇ خوتەن پىدائىيلىرى كۆپ قىرىلىپ كەتتى .

مافۇيۇەننىڭ غەلىبىسى بىلەن ئاخىرلاشقان بۇ جەڭ پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بىرمۇنچە ئاجىزلىقلارنى ئاشكارىلاپ قويدى . هاجى-

① پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ قارا يۇلغۇندىكى جەڭدە مەغلۇپ بولۇشىنىڭ مۇهىم سەۋەبلىرىنىڭ بىرى بولغان بۇ سىرلىق «غايىب ئوق» ۋەقەسى توغرىسىدا هەر خىل رىۋايەتلەر بار ؛ بەزىلەر باي سىجاڭغا بۇرۇن كۈيئوغۇل بولغان بىر كىشىدىن كۆرىدۇ (چۈنكى ئۇنىڭ باي سىجاڭغا قاتتىق ئاداۋىتى بولغانىكەن) ؛ بەزىلەر «مافۇيۇەن تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بىر ساتقىننىڭ ئىشى ئىكەن دەيدۇ» . يەنە بەزىلەر «باي سىجاڭنىڭ ئۆز يېقىنلىرىدىن بىرسى ئۇنىڭ مەنسىپىنى كۆزلەپ شۇنداق قىلغان» دەيدۇ . مۇئەللىپ ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى مەنىۋى ئاجىزلىقلار نۇقتىسىدىن بۇ ئۈچ ئېهتىمالنىڭ هېچقايسىسىنى چەتتە قالدۇرغىلى بولمايدۇ دەپ قارايدۇ ۋە ماتېرىيالنىڭ قىسلىقى تۈپەيلى بىرەر خۇلاسىلىك پىكىر ئېيتىشقا ئاجىزلىق قىلىدۇ (ئا) .

دىن باشلاپ تۇرسۇن دولانغىچە چوڭ ـ كىچىك ھەممەيلەن ئۆزىدىن بىر ھەسسە ئاز بولغان چېرىكلەردىن يېڭىلىپ قېلىش سەۋەبلىرى ھەققىدە جىددىي ئويلىنىشقا باشلىدى . قورال ـ ياراغنىڭ قىسلىقى ۋە باي سىجاڭنىڭ سىرلىق ئۆلۈمىدىن باشقا ، يەنە قانداق سەۋەبلەر باركىن ـ ھە ؟!

ئۇلار بۇ سوئالغا جاۋاب تېپىشقا ئۈلگۈرەلمەي ، چېرىكلەر بىلەن سو-قۇشا ـ سوقۇشا تاغ تەرەپكە چېكىنمەكچى بولدى . مەنسۇر چوڭلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ :

— مەن يۇرت ئىچىدە قالاي ھاجى ئاكا ! يىگىتلىرىم بىلەن قالاي ! — دېدى .

— نېمىشقا ؟ — سورىدى ھاجىم چېچىلىپ .

مەنسۇر يەنە «ئەجەل كۆلەڭگىسى» بولۇپ ، دۈشمەننىڭ ئارقىسىغا چۈشمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتتى .

چوڭلار بىر ـ بىرىگە قاراشتى .

— ئەمدى بولماسمىكىن ئۇكام ، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى غەمكىن بىر ئاھاڭدا .

— ياق ، بىز جاباباتۇ بىلەن ھەمدۇل باشلىق توققۇز يىگىت شۇنداق كېلىشتۇق . بىزگە ئىجازەت بەرسىلە . ئۇلارغا ئەگەشكىنىمىز ئەگەشكەن ، — دېدى مەنسۇر قەتئىي تۇرۇپ .

— نەگىچە ئەگىشىپ بارماقچى سىلەر ؟ — سورىدى ھاجىم ، ئۇنىڭغا جىددىي قاراپ .

— گۆرنىڭ ئاغزىغىچە . تاكى بىر سىمىز قالغۇچە ، بىر سىمىز !

ھاجىم ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ، مەنسۇرنى مەھكەم قۇچاقلىدى .

ئون بەشىنچى باب

ھاۋادا رادىئو دولقۇنلىرى

ھەقىقەت ئىككى كىشىگە موھتاج : بىرى ئۇنى سۆزلىگۈچى ، يەنە بىرى ئۇنى ئاڭلىغۇچى .

— جىبران خىلىل (ئەرەب)

1

ماجۇگېيلىڭ ئۇرۇمچىگە شەرق تەرەپتىن بېسىپ كىرىش ئۈچۈن ، ئالدى بىلەن بۇ شەھەرنىڭ تەخمىنەن توقسان كىلومېتر شەرقىي - جەنۇبىغا جايلاشقان تاغلىق يېزا داۋانچېڭنى ئىشغال قىلىش لازىملىقىنى ياخشى چۈشىنىپ يەتكەچكە ، بۇ يەرنى ئاللىقاچان ئىگىلىۋالغانىدى . شېڭ شىسەي داۋانچېڭنىڭ ستراتېگىيىلىك ئورنىنىڭ مۇھىملىقىنى ماجۇگېيدىن ياخشىراق چۈشەنمىگەن بولغاچقا ، بۇ يەرنى ئۇنىڭدىن تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئاساسىي كۈچىنى شۇ تەرەپكە تاشلىغانىدى . شۇنداق قىلىپ ، بۇ كىچىككىنە تاغلىق يېزىغا ئىككى تەرەپتىن بولۇپ ، ئون نەچچە مىڭ چېرىك توپلاندى . ئۇلارنى بېقىش ئۈچۈن شەرقتە تۇرپان ، توقسۇن ، پىچان خەلقىنىڭ ، غەربتە ئۇرۇمچى ، سانجى ، فۇكاڭ ۋە گۇچۇڭ خەلقىنىڭ قان - تەرلىرى دەريادەك ئېقىپ ، يىلىكى قۇرۇماقتا ئىدى .

شېڭ شىسەي داۋانچېڭنى تارتىۋېلىشقا بىرقانچە قېتىم ئۇرۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ ، ھېچقانداق نەتىجە چىقىرالمىدى . قىزىق يېرى شۇكى ، تاغ

باغىرلىرى بىلەن قىلىن قارىياغاچلىقلارنى ئىگىلەپ، ئەپلىك ئورۇندا تۇرغان ماجۇڭيىڭ قوشۇنى خۇددى ئويناشقاندەك قىلىپ، قارشى تەرەپنىڭ هۇجۇمىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن قايتۇراتتى ـ دە، قايتۇرما هۇجۇمغا ئۆتمەي، نېمىدۇر بىر نېمىنى كۈتۈپ ياتاتتى. بۇ، قانداقتۇر بىر سىرلىق هالەتتەك كۆرۈنەتتى.

ئەمما شېڭ شىسەي ئۈچۈن بۇ هېچقانداق سىر ئەمەس ئىدى. يەنى ماجۇڭيىڭ ئۆزىنىڭ ئىتتىپاقدىشى ئىلىدىكى جاڭ پېييۈەننىڭ غەرب تەرەپتىن ئۇرۇمچىگە يۈرۈش قىلىشىنى كۈتۈۋاتاتتى. بىرى شەرقتىن، بىرى غەربتىن تېگىش قىلىپ، ئۇرۇمچىنى ئىككى ياقتىن قىسىپ، شۇ يول بىلەن شېڭ شىسەينى يوقاتماقچى.

شېڭ شىسەي ماجۇڭيىڭغا ئۆز كۈچى بىلەن تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى ئاللىقاچان چۈشىنىپ يەتكەچكە، كىتابىمىزنىڭ يەتتىنچى بابى («جادۇگەرنىڭ ئەپسۇنى») دا بايان قىلىنغىنىدەك ئۇرۇمچىدىكى سوۋېت كونسۇلى زىلاتكىنگە ئەپسۇن ئوقۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردەم بېرىشى خۇسۇسىدا ئۇنىڭدىن ۋەدە ئېلىپ بولغانىدى. زىلاتكىن شېڭ شىسەينىڭ كەتمىنىنى چېپىپ، ئۇنى موسكۋاغا «ماركسىزمنىڭ سادىق مۇرىتى» دەپ تونۇشتۇرغان ۋە ئۇنىڭغا تېزرەك ياردەم بېرىلىشىنى ئىلتىماس قىلغانىدى.

شېڭ شىسەي بىلەن زىلاتكىن موسكۋانىڭ جاۋابىغا تەقەززا بولۇپ تۇرغاندا، سوۋېت كونسۇلخانىسىدىكى سىمسىز رادىئو ئاپپاراتىنىڭ سىگنالى جىددىي خەۋەر كەلگەنلىكىدىن بەلگە بەردى. قۇلاقلىرىغا ئاڭلىنغۇچ تاقىغان رادىست ئايال بىر ـ ئىككى مىنۇتتىن كېيىن موسكۋادىن كەلگەن مەخپىي تېلېگراف شىفىرلىرىنىڭ ئاددىي تىلغا ئۆرۈلگەن نۇسخىسىنى زىلاتكىننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىردى:

«موسكۋا شېڭ دۇبەننىڭ سۆھبەت ۋەكىللىرىنى كۈتىدۇ».

شېڭ شىسەي بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاش بىلەن ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن كىشىسى چېڭ دېلىنى كۆز ئاغرىقىنى داۋالتىدۇ دېگەن باهانە بىلەن

ئاۋئاتسىيە ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ياۋشۇنىڭ ھەمراھلىقىدا دەرھال موسكۋاغا ماڭدۇرغانىدى . بۇ ، ئۆكتەبىرنىڭ باشلىرىدىكى ئىش بولۇپ ، شۇنىڭدىن بېرى شىڭ شىسەي بىر ياقتىن ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىپ ، يەنە بىر ياقتىن چېڭ دېلىدىن خەۋەر كۈتۈپ ، داۋانچىڭ بىلەن سايئوپۇ ئارىلىقىدىكى تۆزلەڭلىككە جايلاشقان قوماندانلىق شتابىدا تەقەززا بولۇپ تۇراتتى .

يېڭى كالىندار بويىچە كۆز ئېيى ھېسابلانغان نويابىر كىرە - كىرمەيلا ئۈرۈمچىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى تاغلىق رايونلارغا قار يېغىشقا باشلاپ «شامال ماكانى» ئاتالغان سايئوپۇ تۆزلەڭلىكىدىن شەرققە قاراپ گۈركىرەپ سوقۇۋاتقان قارا بوران قار ئۇچقۇنلىرىغا قوشۇلۇپ ، ئالەمنى مالەم قىلماقتا ؛ يۇمران كۆچەت ۋاقتىدىن تارتىپ سايئوپۇ بورىنىنىڭ دەستىدىن شەرققە قاراپ خۇددى دوك ئادەملەرگە ئوخشاش ئېگىشىپ قالغان قارىياغاچلارنىڭ شاخلىرىدىكى ئاخىرقى يوپۇرماقلىرى قار ئۇچقۇنلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ، ئا- كۇپتا ياتقان ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ كۆزىگە تىقىلماقتا ئىدى . بۇ ھالدا ئۇلار باش كۆتۈرۈشكىمۇ جۈرئەت قىلالماي ، خۇددى كىرپىدەك تۈگۈلۈپ يا- تاتتى . شىڭ شىسەي چېرىكلىرىمۇ مۇنداق قاتتىق شۇئىرغان پەيتىدە ھېچقانداق جەڭ ھەرىكىتى قىلىنمايدۇ دېگەن خىيال بىلەن ئاكوپلاردا خاتىر- جەم يېتىشاتتى .

دەل شۇ چاغدا ، ئاق يېپىنچا يېپىنىپ ، ئاق بوز ئاتلارغا مىنگەن قىرىق چېرىك ماجۇڭيىڭنىڭ ئالدىنقى سېپىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، چەت ياقىلاردىكى چىغىر يوللار بىلەن ھېچكىمگە تۇيدۇرماستىن ، شىڭ شىسەينىڭ شتابى تەرەپكە ئىلگىرىلىدى . بىر ھازادىن كېيىن ئاي دالادا چوقچىيىپ تۇرغان ھەر- بىي چېدىرلار كۆزگە چېلىقىشقا باشلىدى . شۇ چېدىرلارنىڭ بىرىدە تۈلكە جۇۋىسىغا ئورالغان شىڭ شىسەي قۇترىغان شۇئىرغاننىڭ خۇددى يىرتقۇچ بۆرىلەردەك ھۇۋلاشلىرىغا قۇلاق سېلىپ ، يىغما كارىۋاتتا جىم ياتاتتى . چېدىرنىڭ ئوتتۇرىسىدا يېنىپ تۇرغان گۈلخاندىكى چوغلارنىڭ شولىسىدا ئۇ-

نىڭ كۆزلىرىمۇ يىرتقۇچ بۆرىلەرنىڭ كۆزىدەك دەھشەتلىك پارقىرايتتى. چېدىر ئەتراپىدىكى مۇھاپىزەتچى چېرىكلەر شۇۋۇرغانغا ئارقىسىنى قىلغان ھالدا مىلتىقلىرىنى قۇچاقلاپ، دۈگدىيىشىپ يۈرەتتى.

ھېلىقى ئاتلىقلار خۇددى يەردىن ئۈنگەندەك ئارقا تەرەپتىن تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كېلىپ، چېدىرلارنى ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. تاراسلاپ ئېتىلىۋاتقان مىلتىق ئاۋازلىرى ۋە قول بومبىلىرىنىڭ گۈمبۈرلەپ پارتلاشلىرى بىلەن گويا يەر يېرىلىپ، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشۈۋاتقاندەك ئەتراپ جاھاننى دەھشەت قاپلاپ كەتتى. مۇھاپىزەتچى چېرىكلەرنىڭ تەگدىن تولىسى يەر چىشلەپ قالدى. تىرىك قالغانلىرى ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە، چېدىرلارنىڭ كۆپى يىقىلىپ، ئىس - تۈتەك كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئارقانلىرى ئۈزۈلۈپ، تۈۋرۈكى ئۆرۈلگەن چېدىرلارنىڭ تىتىلىپ كەتكەن بىرېزېنت پارچىلىرى بىر دۆۋە يىرتىق تاغارغا ئوخشاپ قالدى. شېڭ شىسەي بولسا ئۆز چېدىرىدىكى بىرېزېنت پارچىلىرى ئاستىدا دۈم ياتاتتى. قېلىن تۈلكە جۇۋا بىلەن پىششىق توقۇلغان ئاشۇ بىرېزېنت پارچىلىرى ئۇنىڭ جېنىغا ئارا بولغانىدى.

ئاق بوز ئاتلىقلار چاقماق تېزلىكىدە غايىب بولدى. شېڭ شىسەينىڭ شتابىدىن چىرقىراق كاناي ئاۋازلىرى ياڭراپ، پۈتۈن دالانى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. پۈتۈن سەپ جەڭگە تەييارلاندى. بىراق كىمگە قارىتىپ ئېتىشنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

شېڭ شىسەي مۇنداق تۇيۇقسىز زەربىگە تۇنجى قېتىم ئۇچرىغان بولسا كېرەك، قاتتىق ھودۇقۇپ كېتىپ، بىر ھازاغىچە تېڭىرقاپ قالدى. مۇرىسىدىن يېنىك يارىلانغان باش مۇھاپىزەتچى ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ كەچۈرۈم سوراشقا باشلىغاندىلا ئۇ ھوشىغا كەلدى چېغى، دەردىنى ئۇنىڭدىن ئالماقچى بولغاندەك ،«ھوي نانقېپى لالما، سەن نەدە قالغانىدىڭ!» دەپ ئۇنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلىدى ۋە تاڭ سۈزۈلۈپ، شۇۋۇرغان سەل پەسىيىش بىلەنلا، ئەللىكتەك مۇھاپىزەتچىسى بىلەن شەھەر تەرەپكە قاراپ ئالدىراش ئاتلاندى. ھېلىقى قىرىق ئاتلىقتىن ئوتتۇز يەتتىسى شتابقا سالامەت قايتقانىدى.

ماجوڭيلڭ ئۇلارنى قوبۇل قىلىپ، «بارىكاللا ئەزىمەتلەر، گاسىلىڭنىڭ چىرىكلىرى بولۇشقا مۇناسىپ ئىش قىلدىڭلار» دەپ كۈلۈپ قويدى.

2

شىڭ شىسەيىنىڭ شەھەرگە مۇنداق ئالدىراش كېلىشتىكى مەقسىتى يازدەم مەسىلىسى توغرىسىدا موسكۋاغا ئەۋەتىلگەن چېڭ دېلىنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇش ئۇچۇن كونسۇل زىلاتكىن بىلەن كۆرۈشۈش ئىدى. شۇڭا ئۇ، شەھەرگە يېتىپ كېلىش بىلەنلا ئۆيىگىمۇ بارماستىن، كۆكبوز ئاتنىڭ بېشىنى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ يېشىل سىرلانغان يوغان دەرۋازىسىغا بۇرىدى.

ئۇ دەرۋازىدىن كىرىپ كېلىۋاتقاندا، زىلاتكىن ھېلىلا موسكۋادىن كەلگەن رادىئوگرامما شىفىرلىرىنىڭ ئاددىي تىلغا ئۆرۈلگەن نۇسخىسىنى دىققەت بىلەن ئوقۇۋاتاتتى.

— مۇنداقمۇ ئۇدۇل كەلگەن بارمۇ، دۇبەن جانابلىرى، مەرھەمەت، مەرھەمەت، قېنى ئولتۇرۇڭ، — دېدى زىلاتكىن، شىڭ شىسەيىنى قارشى ئېلىۋېتىپ، — دەل ۋاقتىدا، ھەممىمىزنى سۆيۈندۈرىدىغان خۇش خەۋەر ئۈستىگە كەلدىڭىز. مەن سىزنى تەبرىكلەيمەن.

تەرجىمان بۇ سۆزلەرنى ئۆرۈپ بولغۇچە شىڭ شىسەي كونسۇل زىلاتكىننىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇم، ئاۋازىدىكى جۇشقۇنلۇق ۋە قولىدىكى قەغەزگە قاراپ، ئەھۋالنى چۈشىنىپ بولغانىدى.

— مانا قۇلاق سېلىڭ، — دېدى زىلاتكىن، — قولىدىكى قەغەزدىن كۆزىنى ئۈزمەي، — تىلىكىڭىز ئىجاۋەت بوپتۇ. موسكۋا سىزگە يازدەم بېرىش قارارىغا كېلىپ، بەزى تەپسىلاتلار ھەققىدە ۋەكىلىڭىز بىلەن بىرنەچچە قېتىم سۆھبەت ئۆتكۈزۈپتۇ. ئەپسۇسكى، سىزنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىڭىز بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ (ئەلۋەتتە موسكۋادىكى جاسۇسلىرى ئارقىلىق بولغان - دە!)، جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسى ئار-

قىلىق بىزنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىمىزگە نارازىلىق باياناتى بېرىپتۇ . شۇنىڭغا بىنائەن ، سىزنىڭ ۋەكىللىرىڭىز بىلەن بولىدىغان سۆھبەتنى موسكۋادا ئەمەس ، ئۈرۈمچىدە داۋاملاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدىكەن ، ھەممىدىن مۇھىمى بۇ سۆھبەتكە بىز تەرەپتىن مۇھىم بىر ئەرباب كېلىدۇ . بۇ كىم بىلەمسىز ؟ ھە ، ئەلۋەتتە بىلمەيسىز .

— شۇنداق ، — دېدى شىېڭ شىسەي تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ .

— بۇ ئەرباب ، — داۋاملاشتۇردى زىلاتكىن ، — يولداش ستالىننىڭ يېقىنلىرىدىن گارېگىن ئاپرېسوۋ بولىدۇ . ئاپرېسوۋنىڭ باش ۋەكىل سۈپىتىدە سۆھبەتكە كېلىدىغانلىقى يولداش ستالىننىڭ سىزگە تامامەن ئىشەنگەنلىكىنىڭ دەلىلى ، ئۇقتىڭىزمۇ !

— ئۇقتۇم ، ستالىن جانابلىرىدىن پەۋقۇلئاددە مىننەتدارمەن .

— شۇنداق ، ئاپرېسوۋ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى موسكۋانىڭ تاشكەنتتە تۇرۇشلۇق دىپلوماتىك ۋەكىلى ئىدى . ئۇ بىر زامانلاردا ئىراننىڭ شەرقىي - شىمالىدىكى مەشھەد دىيارىدا ئىران كوممۇنىستلىرى ئارىسىدىمۇ ئىشلىگەن قابىل ئەرباب ، مۇشۇنداق كىشىنىڭ ئۈرۈمچىگە قەدەم تەشرىپى مۇناسىۋىتى بىلەن مەن سىزنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن .

— سىزگە كۆپ رەھمەت ! ئاپرېسوۋ جانابلىرى قاچان يېتىپ كېلىدىكەن ؟

— رادىئوگراممىدا ۋاقتى ئېيتىلمىغان . ھەرھالدا ئۇزۇنغا قالماس دەيمەن .

— ئۇنداق بولسا ، مەن دەرھال ئۇ زاتنى ئىستىقبال قىلىشنىڭ تەييارلىقىنى كۆرەي .

× × ×

شېڭ شىسەي شەھەردە ئۇزۇن تۇرماي، ئالاقىدار ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، يەنە فرونتقا قايتتى. فرونت تىنچ ئەمەس ئىدى. ماجۇڭيىڭ تەرەپ بۇرۇنقى ئادىتىگە خىلاپ ھالدا، كەڭ دائىرىدە بولمىسىمۇ، پات - پات ھۇجۇمغا ئۆتۈپ تۇراتتى. شېڭ شىسەي بۇنى ئىلىدىكى جاڭ پېييۈەننىڭ ھەرىكەتلىنىپ قالغانلىقىنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەندى. ھەقىقەتەنمۇ، جاڭ پېييۈەن بىر قىسىم كۈچىنى ئۈرۈمچى تەرەپكە ماڭدۇرغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ماجۇڭيىڭنىڭ ئالتاي تەرەپتىكى كۈچلىرىمۇ ئۈرۈمچىگە قىستاپ كەلمەكتە ئىدى. بۇ ئەھۋاللار شېڭ شىسەينى قاتتىق ئەنسىرىتىپ قويدى.

× × ×

ئونىنچى نويابىر ئاخشىمى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ سىمسىز رادىئو ئاپپاراتى يەنە بىر جىددىي سىگنال قوبۇل قىلدى. قەشقەردە تۇرۇشلۇق سوۋېت كونسۇلخانىسىدىن تۆۋەندىكى مەزمۇندا ئاخبارات كېلىۋاتاتتى:

«بۈگۈن كۈندۈز سائەت ئون بىردە، تۈمەن دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى تۈزلەڭلىكتە چوڭ ئاممىۋى يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ، ئاتالمىش ‹ شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى › نىڭ قۇرۇلغانلىقى رەسمىي جاكارلاندى. خوجىنىياز ھاجى جۇمھۇرىيەت رەئىسى، سابىت داموللا باش مىنىستىر دەپ ئېلان قىلىندى. بىراق خوجىنىيازنىڭ ئۆزى بۇ يەردە يوق. ئېنىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇ ئاقسۇ ئەتراپىدا مافۇيۈەن بىلەن سوقۇشۇۋېتىپتۇ. يىغىن شەرىپىگە قىرىق بىر پاي سالىيوت ئېتىلدى. ئەنگلىيە كونسۇلى ۋە بەزى ئافغان پۇقرالىرىمۇ يىغىنغا قاتناشتى. يىغىن قەشقەر شەھىرىنىڭ بازار كۈنى پەيشەنبىگە توغرىلانغاچقا، ئادەم ناھايىتى كۆپ يىغىلغان. يىغىن مەيدانى ۋە كوچا - كويلارغا مەزكۇر «ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايرىقى

ئېسلغان . بۇلارنىڭ ھەيۋىسى بەك چوڭ » .
زىلزىلىدىن راست ئايالغا سىمسىز رادىئو ئاپپاراتىنىڭ سىگنالىنى دەرھال موسكۋاغا توغرىلاشنى بۇيرۇدى . ئۇرۇمچى ھاۋا بوشلۇقىدىن تارالغان رادىئو دولقۇنى شۇ دەقىقىدە موسكۋاغا يېتىپ باردى .
ستالىن ھەيۋەتلىك كرېمىل سارىيىدىكى ئىشخانىسىدا ئەگرى ساپلىق مۇشتەككە تاماكا بېسىۋېتىپ ، «قەشقەر ئۇيغۇرلىرى ئىچىدىمۇ بىر دونكىخوت چىققان ئوخشايدۇ» دەپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى .
زىلزىلىدىن ئۈچ سائەت بۇرۇن ، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىنىڭ سىمسىز رادىئو ئاپپاراتى يۇقىرىدىكى خەۋەرنى يېڭى دېھلىغا يەتكۈزۈپ بولغانىدى . يېڭى دېھلى شۇ سائەتنىڭ ئۆزىدە لوندونغا بۇ ۋەقەنى مەلۇم قىلدى ۋە شۇ كېچىسى ئەنگلىيىنىڭ كابۇل ، تېھران ، ئەنقەرە ، قاھىرە شەھەرلىرىدىكى ئەلچىخانىلىرىنىڭ ھەممىسى بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپتى . ئۇلار ئارقىلىق ئافغانىستان ، ئىران ، تۈركىيە ، مىسىر ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكلىرىمۇ خەۋەر تېپىپ بولدى . ئەتىسىدىن باشلاپ شۇ ئەللەردىكى بەزى گېزىتلەردە بۇ توغرۇلۇق خەۋەر ھەم ماقالىلەر ئېلان قىلىنىشقا باشلىدى . بەزى ماقالىلەرنىڭ ئاپتورلىرى جۇڭگو زېمىنىدە قۇرۇلغان بۇ « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نى ئوچۇقتىن - ئوچۇق قوللاپ ، ئۆز ھۆكۈمەتلىرىدىن ئۇنى دەرھال ئېتىراپ قىلىشنى تەلەپ قىلىشتى .
جۇڭگو زېمىنىنىڭ غەربىي بۇرجىكىدە يۈز بەرگەن بۇ ۋەقە نەنجىڭ ، شاڭخەي ، گۇاڭجۇ ، تيەنجىن ، بېيجىڭ قاتارلىق شەھەرلەردە چىقىدىغان چوڭ گېزىتلارنىڭ جىددىي دىققىتىنى قوزغىۋەتتى . نەنجىڭدىكى مەركىزىي ھۆكۈمەت بۇ ئىشنى سۈرۈشتە قىلىپ شېڭ شىسەيگە جىددىي تېلېگراممىا ئەۋەتتى . شېڭ شىسەي ئالاقزادە بولۇپ ، بىر ياقتىن مەركىزىي ھۆكۈمەتكە «بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسى ئىغۋا ، قەشقەر ھېلىمۇ بىزنىڭ قولىمىزدا» دېگەن مەزمۇندا جاۋاب قايتۇرغان بولسا ، يەنە بىر ياقتىن دەرھال زىلزىلىدىن بىلەن كۆرۈشۈپ ، قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلخانىسى ئارقىلىق خوجىنىياز ھاجى

بىلەن ئالاقىلىشىشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى .

— ئۇ ساقالغا نېمە دېمەكچىسىز ؟ — سورىدى زىلاتكىنمۇ جىددىيلىشىپ .

— ئۆز مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلسۇن ، يەنى مافۇيۇەنىنىڭ قەشقەردىكى ماجەنسەن بىلەن قوشۇلۇۋېلىشىغا يول قويمىسۇن ؛ ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دېگەن بىر نېمىنى دەرھال يوقاتسۇن دې- مەكچىمەن .

— ياخشى ، — دېدى زىلاتكىن ، — جىمسار پۇتۇمىنىڭ روھى بويىچە ، خوجىنىياز جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىقىنى ساقلاش باش قوماندانى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەلۋەتتە سىز ئېيتقاندەك قىلىشى لازىم . بىراق بۇ ئىشلار ئۇنىڭ قولىدىن كېلەمدۇ - يوق ؟ قولىدىن كەلگەن تەقدىردە ، مەسىلەن ئېيتايلۇق ، سابىت داموللىنى يوقىتىشقا جۈرئەت قىلالامدۇ - يوق ؟ — بۇ بىر مەسىلە .

— ئۇنىڭ جۈرئەت قىلىش - قىلماسلىقى بىلەن مېنىڭ كارىم يوق . ئەمما بۇيرۇققا بوي سۇنۇشى شەرت . شۇنداق ئەمەسمۇ كونسۇل جانابلىرى .

— بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقماقچى دەۋاتىسىز - ھە ، جانابى دۇ- بەن . سىز يېتۈك ھەربىي مۇتەخەسسىسلا ئەمەس ، بەلكى ھەقىقەتەنمۇ قابىل سىياسىئون ئىكەنسىز ھەم ، — دېدى زىلاتكىن مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈپ .

× × ×

دېكابىر ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرى چۈشكە يېقىن بىر چاغدا ، ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى تەرەپتە قىلىن قارغا قاپلىنىپ ياتقان ئايرودرومغا كىچىك تىپتىكى بىر ئايروپىلان كېلىپ قوندى . چاقلىرى ئورنىغا چاڭغا بېكىتىلگەن بۇ ئايروپىلان خۇددى چانىغا ئوخشاش خېلى يەرگىچە تېيىلىپ كېلىپ توختىغان ھامان ، زىلاتكىن بىلەن شىڭ شىسەي باشلىق بىر

توپ ھۆكۈمەت ئەربابلىرى چوڭ - چوڭ قەدەملەر بىلەن ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى ۋە كەمچەت ياقىلىق قارادراپ جۇۋا، قاما قۇلاقچا، ئاق كىگىز ئۆتۈك كىيگەن، قەددى - قامەتلىك، كۆكۈچ كۆزلىرى جىددىي قارايدىغان سالاپەتلىك بىر كىشىنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن قىزغىن كۈتۈۋالدى. بۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشقا يېڭىدىن تەيىنلەنگەن باش كونسۇلى گارېگىن ئاپرېسوۋ ئىدى.

شېڭ شىسەينىڭ موسكۋاغا ئەۋەتكەن ۋەكىللىرى چېڭ دېلى بىلەن ياۋشۇنمۇ شۇ ئايروپىلاندا قايتىپ كەلگەنىدى.

شۇ ئاخشىمى ئەل ياتار چاغدا، ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئارقا كوچىلارنىڭ بىرىگە جايلاشقان كاتولىك چېركاۋىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا جۇغى كىچىككىنە بىر دوڭ ئايال ئاستا كېلىپ، يان ئىشىكنىڭ تۆمۈر ھالقىسىنى ئېھتىيات بىلەن ئۈچ قېتىم شاراقلاتتى. ئىشىك ئېچىلىپ، ئورۇق بىر گەۋدە كۆرۈندى. ئاي يورۇقىدا ئۇنىڭ سىپتا كىيىنگەن ياغاق يۈز، كوسا ساقال بوۋاي ئىكەنلىكى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ گەپ - سۆز قىلماي دوڭ ئايالنى يان ئىشىك يېنىدىكى غۇۋا يورۇپ تۇرغان بىر ئۆيگە باشلىدى. دوڭ ئايال قوينىدىن بىر كىتابنى چىقىرىپ:

— خوجايىن خانىم بۇ كىتابنى ئوقۇپ بوپتۇ. پوپ جانابلىرىغا بېرىپ قويۇڭ، — دېدى شاگخەي تەلەپپۇزىدا.

— ياخشى. خوجايىن خانىم سوراتقان ژۇرنال مانا. بۇنى ئالغاچ كېتىڭ، — دېدى بوۋاي، ئۇنىڭغا بىر رەسىملىك ژۇرنالنى بېرىۋېتىپ.

بوينىغا كرېست ئېسىۋالغان يوغان قورساق، سېرىق بۇژغۇر ساقال، تەخمىنەن ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى ئىشىك - دېرىزىلىرى ھەم يېپىلىپ ئوبدان ئىسسىتىلغان خىلۋەت ھۇجرىدىكى ئوندىنچى لامپا يورۇقىدا بايىقى كىتابنى دىققەت بىلەن ۋاراقلاشقا باشلىدى. بۇ، «ئىنجىل» كىتابىنىڭ خەنزۇ تىلىدىكى يېڭى نەشرى بولۇپ، ئۇنى ۋاراقلاۋاتقان كىشى مۇشۇ چېركاۋدا ئۇزۇن يىللاردىن بېرى پوپلۇق قىلىۋاتقان چارلىز جورج ئىدى. ئۇ

كىتابنى ۋاراقلاۋېتىپ، خۇددى خورازنىڭ تاجىسىدەك قىزىرىپ تۇرغان گۆشلۈك يۈزىنى قولياغلىقى بىلەن پات - پات سۈرتۈپ قوياتتى. ئاخىر، كىتابنىڭ پۈكلەپ قويۇلغان بېتىگە كۆزى چۈشتى - دە، كىچىككىنە شىشە قۇتىدىكى سارغۇچ سۇيۇقلۇققا يۇڭ قەلەمنى چىلاپ ئېلىپ، شۇ بەتكە سۈرۈشكە باشلىدى. يۇڭ قەلەم ھەربىر سۈرتۈلگەندە ئۇنىڭ ئىزى بويلاپ خەت قۇرلىرى ئارىلىقىدا ئۇششاق شىفىرلار نامايان بولۇپ تۇراتتى.

پوپ سېرىق بۇدرە چاچلىرى يېپىپ تۇرغان پېشانىسىنى يەنە بىر سۈرتۈپ ئېلىپ، سىمسىز رادىئو ئاپپاراتىنى ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىغا توغرىلىدى. رادىئو دولقۇنى مۇنۇ مەزمۇندىكى مەخپىي شىفىرلارنى ھاۋا بوشلۇقىغا تارقىتىۋەتتى:

«ئاپرېسوۋ ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى. رۇسلارنىڭ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە بېرىدىغان ھەربىي ياردىمىنىڭ تەپسىلاتلىرى ھەققىدە ئەتە رەسمىي سۆھبەت باشلىنىدۇ. ئۇزاققا قالماي شېڭ شىسەي قوشۇنلىرى سوۋېت روسىيىسىنىڭ ھەربىي تېخنىكىسىغا ئىگە بولىدۇ».

ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ سىمسىز رادىئوسى بۇ خەۋەرنى شۇ كېچىسىلا يېڭى دېھلىغا يوللىۋەتتى. تۈن نىسبىدىن ئاشقاندا، لوندونمۇ بۇ گەپتىن خەۋەر تاپتى.

بۇ كۈنلەردە ئۈرۈمچى بىلەن موسكۋا، ئۈرۈمچى بىلەن قەشقەر، قەشقەر بىلەن يېڭى دېھلى، يېڭى دېھلى بىلەن لوندون ھاۋا بوشلۇقىدا توختاۋسىز ئېقىۋاتقان رادىئو دولقۇنلىرى پۈتۈن دۇنيانىڭ دېگۈدەك دىققەت نەزىرىنى ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان شىنجاڭ دېگەن زېمىنغا مەركەزلەشتۈرۈپ قويدى. بۇ رادىئو دولقۇنلىرى شۇ چەكسىز ھاۋا بوشلۇقىدا ئېقىپ يۈرگەندە، ئېھتىمال ئاسمان جىسىملىرىغا، ھېچ بولمىغاندا، غەمسىز ئۈزۈپ يۈرگەن بۇلۇت پارچىلىرىغا تېگىپ ئۆتكەندۇ! ئۇلار بۇ رادىئو دولقۇنلىرى توشۇپ يۈرگەن گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ھەيران قېلىشقاندۇ ۋە ھەيرانۇ ۋەسلىكتە «ئاھ، بۇ قانداق زېمىن؟ ئۇنىڭ غېمىنى يەيدىغانلار، ياق - ياق،

غېمىنى يەيدىغانلار ئەمەس، ئۇنىڭغا خىرىس قىلىدىغانلار نېمە ئانداق كۆپ ؟»
دېيىشكەندۇر .
ئاھ، يىلىكى شورلۇق زېمىن !

ئون ئالتىنچى

ئۈرۈمچى قامال كۈنلىرىدە

«سەن ئۈرۈشنى خالىۋىدىڭ ،
سەن ئۇنىڭغا ئېرىشىسەن» .
— چىنگىزخاننىڭ مۇھەممەت خارەزىم
شاھقا يازغان خېتى .

I

«خوجايىن خانىم» نىڭ دوك ئايالدىن پوپقا ئەۋەتكەن مەخپىي ئاخباراتى بوش يەردىن چىقمىغان ئوخشايدۇ . خۇددى شۇ ئاخباراتتا دېيىلگىنىدەك ، ئاپرېسوۋ ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئەتىسىدىن باشلاپلا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن بېرىلىدىغان ھەربىي ياردەمنىڭ تەپسىلاتلىرى ھەققىدە شېڭ شىسەي بىلەن سۆھبەتلىشىشكە كىرىشتى . زىلاتكىن بولسا ، ئاپرېسوۋنىڭ ئىستائەتمەن ھەمراھى سۈپىتىدە ئۇنىڭ بىلەن دائىم بىللە ئىدى . شېڭ شىسەي تەرەپتىن چېڭ دىلى بىلەن ياۋشۇن سۆھبەتكە باشتىن - ئاياغ قاتنىشىپ تۇراتتى . ئۇلاردىن باشقا ، شېڭ شىسەينىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك شەخسىي كاتىپى ۋاڭ يىلڭ دېگەن چىرايلىق يىگىتمۇ دائىم بىللە ئىدى . مەخپىيەتلىكنى ساقلاش يۈزىسىدىن سۆھبەت كۆپىنچە كېچىلىرى ئۆتكۈزۈلەتتى . سۆھبەتنىڭ ئورنىمۇ ئۆزگىرىپ تۇراتتى .

سۆھبەتنىڭ تۆتىنچى كۈنى ، ئەل ياتار چاغدا پوپ چارلىز يەنە ئۆز-

نىڭ خاس ھۇجرىسىدا دوك ئايال ئارقىلىق «خوجايىن خانىم» نىڭ ئۆيىدىن قايتىپ كەلگەن ھېلىقى رەسىملىك ژۇرنالنى ئالدىراش ۋاراقلاشقا باشلىدى. بىردەمدىن كېيىن ژۇرنالنىڭ بېتىدە تۆۋەندىكى مەزمۇننى ئۇقتۇرىدىغان ئۇششاق شىفىرلار نامايان بولدى:

ھازىرچە مەلۇم بولغىنى: سوۋېت روسىيىسى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ئۈچ مىليون رۇبلى قىممىتىدە ھەربىي ئەشيا ياردەم بېرىدۇ. بۇ ئەشيالار ئىچىدە مىلتىق، پىلىموت، خەۋەرلىشىش ئاپپاراتلىرى ۋە يېتەرلىك ئوق - دورا ھەم باشقا ھەربىي لازىمەتلىكلەر بولغاندىن تاشقىرى، مۇھىمى ئۇرۇش ئايروپىلانلىرىمۇ بار. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ بۇنىڭ بەدىلىگە نېمە بېرىدىغانلىقى ھەققىدىكى سۆھبەت يەنە داۋاملىشىدۇ.

پوپ چارلىز ئاڭلىغۇچنى دەرھال قۇلىقىغا تاقاپ، سىمسىز رادىئو كۇنۇپكىسىغا قولىنى ئۇزاتتى.

چېركاۋدىن ھاۋا بوشلۇقىغا يەنە رادىئو دولقۇنلىرى تارقىلىشقا باشلىدى.

× × ×

سۆھبەت داۋاملىشىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ماجۇڭيىڭنىڭ ئون مىڭغا يېقىن قوشۇنى پۈتۈن سەپ بويلاپ قاتتىق ھۇجۇمغا ئۆتتى. شېڭ شىسەي قوشۇنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ باققان بولسىمۇ، بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىشكە باشلىدى. ئۈرۈمچى شەھىرى خەۋپ ئاستىدا قالدى.

1934 - يىلى يانۋار ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ماجۇڭيىڭ قوشۇنى نۇرغۇن قۇربانلىقلار بەدىلىگە شەھەر سېپىلىنىڭ نەنلياڭ (جەنۇبىي دوڭلۇڭ) نىڭ بىر قىسمى بىلەن شەرق تەرەپتىكى مەھەللىلەرنى، جۈملىدىن، شەرق دەرۋازا تە-

رەپتىكى رادىئو ئىستانسىسى بىلەن ئايرودرومنى ئىشغال قىلدى ۋە كىچىك تىپتىكى بىر ئايروپىلاننى قولغا چۈشۈرۈۋالدى . ئارقىدىنلا ، شەھەرنىڭ شىمال ۋە غەرب تەرەپلىرىمۇ ماجۇگىيلىڭ قوشۇنىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ ، شەھەر قامالدا قالدى . ئەمما ، خەندەك ۋە سېپىل سىرتىدىكى كوچا ـ كويلار ماجۇگىيلىڭ چېرىكلىرىنىڭ توك تېزەكتەك قېتىپ قالغان جەسەتلىرى بىلەن تولۇپ كەتتى .

كالتە جۇۋا ۋە ھەربىي قۇلاقچا بىلەن تېخىمۇ چاققان بولۇپ قالغان ماجۇگىيلىڭ شەھەرنىڭ غەربىدىكى يامالىق تاغىنىڭ يانباغرىدا شەھەرگە دۇربۇن سالماقتا ئىدى . قارغا كۆمۈلۈپ ياتقان شەھەر ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى بىر ئويىمانلىقتا ئۇستىدىن قويۇق ئىس ـ تۈتەك ئۆرلەپ تۇرغان تىلسىماتقا ئوخشاش كۆرۈنۈپ كەتتى . شەھەر بىلەن يامالىق تاغ ئوتتۇرىسىدا ئاپئاق ھور ئۆرلەپ ، جەنۇبتىن شىمالغا ئاستا ئېقىۋاتقان ئۇرۇمچى دەرياسى بولسا ، ئۇنىڭغا خۇددى شۇ تىلسىماتنى ساقلاۋاتقان ئەجدىھادەك كۆرۈنەتتى . «بۇ تىلسىمات ئىچىدە پۈتمەس ـ تۈگىمەس دۇنيا ـ دەپىنە يوق . ئەمما بۇ پۈتمەس ـ تۈگىمەس دۇنيا ـ دەپىنە ساقلىنىۋاتقان خەزىنىنىڭ ئاچقۇچى مۇشۇ شەھەردە ، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ بۇ ئاچقۇچ ھاكىمىيەت دېمەكتۇر . بۇ ئاچقۇچنى قولغا كىرگۈزمىگۈچە جاھاندا كەمدىن كەم ئۇچرايدىغان بايلىق خەزىنىسى بولغان شىنجاڭ دېگەن بۇ زېمىننىڭ ھۆكۈمرانى بولماق ۋە شۇنىڭ ئارقىلىق بارلىق مەقسەتلەرگە يەتمەك ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس !»

كامال كازىمنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى :

ـــ ئاددىي مۇشاۋىرىڭىز بولۇش سۈپىتىم بىلەن بىر تەكلىپ بەرسەم ، سىلىڭ جانابلىرى قوبۇل كۆرەرمىكىن ؟

ـــ نېمە دېمەكچىسىز ؟

كامال كازىم شەھەر مۇداپىئەسىنىڭ كۈچلۈكلىكى ۋە قارشىلىقنىڭ قاتتىقلىقى سەۋەبىدىن ، چېرىكلەرنىڭ كۆپ قىسمى قىرىلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ، ھازىرچە شەھەرنى ئېلىشقا قاتتىق ئۇرۇنماي ، قامالنى مەلۇم زامان داۋاملاش-

تۇرسا ، مۇنداق قاتتىق سوغۇقتا شەھەردىكىلەرنىڭ ئاشلىق ۋە يېقىلغۇدىن قىسىلىپ ، ئۆزئۆزىگە بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ كېلىپ مۇنداق دېدى :

— رازۋېتكا قىلىشقا ئەۋەتىلگەن خادىمىڭىز زاكىر دولاتوۋنىڭ مانا ستىن يوللىغان خەۋىرىگە قارىغاندا ، گېنېرال جاڭ پېييۈەننىڭ ئالدىنقى قىسىملىرى شىخوغا يېتىپ كەلگەن ۋە ئۈرۈمچىگە قاراپ يۈرۈش باشلاش ئالدىدا ئىكەن . شۇنداق بولغاندىن كېيىن ، بىرئاز كۈتسەك ، جاڭ پېيۈەن قىسىملىرى يېتىپ كېلىش بىلەن ...

— بەس قىلىڭ ، مۇشاۋىر ئەپەندىم ! — دېدى ماجۇڭيىڭ ئۇنىڭ گېپىنى ئۈزۈپ ، — ھاكىمىيەت تامغىسىنىڭ سېپى بىر ، ئۇنى بىر ئادەم تۇ-تۇشى كېرەك . مەن ساراڭمىدىم ، ئۇنىڭ بىر ئۇچىنى جاڭ پېيىۈەنگە تۇتقۇزۇپ قويغىلى . ماڭا مەسلىھەت بېرىش ئورنىغا ، ئاۋۇ ئەسىر چۈشكەن لى-يوتچىڭ بىلەن ھاۋاغا ئۆرلەڭ - دە ، شەھەر ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرۈپ ۋەرەقە تاشلاڭ . شەھەر خەلقى قوزغىلىپ شىڭ شىسەينى ئۆرۈۋەتسۇن ياكى شېڭ شىسەي تەسلىم بولۇپ ، شەھەرنى ماڭا تاپشۇرسۇن .

كامال كازىم يېنىدىكى ھەمراھلىرىنىڭ ئۆزىگە غەلىتە بىر كىنايىلىك نىگاھ بىلەن قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى . ئەمما ، دەرھال ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ ، «پەرمانىڭىزنى ھازىر بەجا كەلتۈرىمەن» دەپ مېڭىشقا تەلپۈندى .

— ياق ، مۇشاۋىر ئەپەندىم ! — قاقاقلاپ كۈلدى ماجۇڭيىڭ ، — چاقچاق قىلىپ قويدۇم ، ئايروپىلانغا باشقا بىرسىنى چىقىرىڭ . سىز قاغىدىن بىر لاچىن ئەۋزەل .

شۇنىڭدىن بىرەر سائەت كېيىن ، قاناتلىرى يىڭناغۇچقا ئوخشايدىغان بىر ئايروپىلان شەھەر ئۈستىدە ئۇچۇشقا باشلىدى . ليوتچىكنىڭ ئارقىسىدىكى ئورۇندا ئولتۇرغان ئوفىتسېر بىر قولى بىلەن ليوتچىككە تاپانچا تەڭلەپ تۇرۇپ ، يەنە بىر قولى بىلەن تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى تاشلايتتى . ۋەرەقىلەر-

دىن كېيىن ، ئۈچ دانە كىچىك بومبىمۇ تاشلاندى . بۇ بومبىلار زىيان - زەخمەت يەتكۈزەلمىگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ ھەيۋىسى ئەل كۆڭلىنى پەرىشان قىلىۋەتتى .

بۇنىڭسىزمۇ شەھەر خەلقىنىڭ كۆڭلى يېتىپ ئاشقۇدەك پەرىشان ئىدى . چىللە كىرىش بىلەنلا ، سوغۇق شۇنداق قاتتىق بولۇپ كەتتىكى ، كېچىلىرى تالادا قالغان ئىتلار ياتقان يېرىدە قېتىپ قالاتتى . ئادەملەرنىڭ تۇكۇرۇكى يەرگە چۈشۈپ بولغۇچە ، مۇلدۇرگە ئايلىنىپ قالاتتى . تېخى تۇنۇگۈنلا ئاپئاق ھور ئۆرلىتىپ ئېقىۋاتقان ئۈرۈمچى دەرياسى بىر كېچىدىلا شىشىدەك قېتىپ قالدى .

«قىشنىڭ گۈلى ئوت» دەپتىكەن قەدىمكىلەر . ئوتۇن - كۆمۈر بولمىسا ، نەدىكى ئوت ! بولۇپمۇ ئۈرۈمچى — ئەتراپتىكى خاڭلاردىن كىرىدىغان كۆمۈر بىلەنلا ئىسسىنىدىغان شەھەر ، مانا ئەمدى كۆمۈر توشۇيدىغان ھارۋىلارمۇ ، تۆگە ، ئېشەكلەرمۇ يوقاپ كەتكەن . ئۇلارسىز نە ئۆي ئىسسىغاي ، نە قازان قاينىغاي !

ئۈرۈمچى زامان - زامانلاردىن بۇيان ، ئەتراپ يېزا قىشلارقلاردىن تاشقىرى ، ئۇيېنى جۇڭغار ، بۇ يېنى تۇرپان ئويمانلىقى بىلەن تويۇنىدىغان شەھەر ئىدى . مانا ئەمدى ئۇرۇش يالماۋۇزلىرى يوللارنى ئېتىپ ، كارۋانلارنى يۇتۇپ ، بۇ شەھەرنى گالدىن بوغۇپ «ئارپا - بۇغداي ئاش ئىكەن ، ئۇنچە - مارجان تاش ئىكەن» دەيدىغان كۈنلەرگە چۈشۈرۈپ قويىدى . شەھەر — ئەمچەكسىز قالغان بوۋاقتەك يىغلاپ ، ھالسىزلىنىپ كېتىۋاتقان بىچارىدەك ئېگىرىماقتا ئىدى . خۇددى شائىرنىڭ ئېيتقىنىدەك :

مۇزلىدى شەھەر ، مۇزلىدى ھىسار ،
قوۋۇقلار سۇنۇق ، كونا بىر مازار .
شەھەر ئۈستىدە لالما بۇلۇتلار
ئوزۇق ئىزدىشىپ قىلىدۇ شىكار .

كۈننىڭ ئەسرى يوق، هاۋا تۇمانلىق،
يەرلەر تىترىشۇر، مۇزلىغان جانلىق.
هەر نە شادلىقتىن جۇدادۇر هايات،
ئاڭلىنۇر هەر ئۈن مۇڭلۇق، پىغانلىق.

تۇرخۇن تۇۋىدە يىرتىق كۆن ئۆتۈك،
چورۇق تىترەيدۇ تاپىنى تۆشۈك.
مەسۇم گۆدەكلەر چىرايى سېرىق،
قوللار سۇنۇلغان، بويۇنلار بۈكۈك.

× × ×

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يەنە ئەل ياتار چاغدا، ھېلىقى دۆك ئايال يەنە چېركاۋ دەرۋازىسى ئالدىدا پەيدا بولدى ... پوپ چارلىز ئالدىراش ئىشقا كىرىشتى. ئۇ، ئالدىدا يېيىقلىق كىتاب قۇرلىرى ئارىلىقىدىكى مەخپىي شىفىرلارنى ئوقۇۋېتىپ، ئىككى قېتىم «خۇداغا ئامانەت» دەپ ئوڭ قولى بىلەن چوقۇنۇۋالدى. بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ ئالدىدىكى سىمسىز رادىئو ئاپپاراتىدىن هاۋا بوشلۇقىغا يەنە رادىئو دولقۇنلىرى تارقىلىشقا باشلىدى:

«جىددىي خەۋەر! ئاپرېسوۋ بىلەن شېڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەت يۇقىرى بالداقتا چىقتى، شېڭ شىسەي سوۋېت روسىيىسىدىن بېرىلىۋاتقان هەربىي ئەشيالار ياردىمى بىلەن ماجۇڭيىڭنى يېڭىشكە كۆزى يەتمەي، بىۋاستە هەربىي ياردەم تەلەپ قىلدى. شېڭ شىسەي هۆكۈمىتى شىنجاڭدا كوممۇنىزمنى تەشۋىق قىلىدۇ، ئىچكى - تاشقى سىياسەتلەردە موسكۋادىن يوليورۇق ئالىدۇ، سوۋېت روسىيىسىگە شىنجاڭدا كان ئېچىش، سودا - تىجارەت قىلىش ئىمتىيازى بېرىدۇ، سوۋېت هاكىمىيىتىگە قارشىلىق قىلىپ، شىنجاڭغا قېچىپ ئۆتكەن قوراللىق ئاق ئورۇسلارنى تەقىپ قىلىدۇ ۋە

مۇھىم ئاتامانلىرىنى يوقىتىدۇ دېگەنگە ئوخشاش شەرتلەر بەدىلىگە سوۋېت روسىيىسى شىڭ شىسەينىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، ماجۇڭيىڭنى ۋە قەشقەردىكى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نى يوقىتىشقا بىۋاسىتە قوشۇن ئەۋەتمەكچى بولدى».

بۇ قېتىم «خوجاينىز خانىم» پوپ چارلىزغا ئەۋەتكەن بۇ ئاخباراتنى تېپىشتا قانداقتۇر سەۋەبلەر بىلەن سەل كېچىككەنىدى. چۈنكى بۇ كۈنلەردە بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى ئىككى قىسىمغا بۆلۈنۈپ، شىنجاڭ چېگرىسى ئىچىگە كىرىپ بولغانىدى. بىرىنچى قىسمى «ئالتايىسكىلار» دېگەن نام بىلەن چۆچەك چېگرىسىدىن كىرىپ، تۇپتوغرا ماناسقا يېتىپ كەلدى؛ ئىككىنچى قىسمى، قورغاس چېگرىسىدىن غۇلجا تەۋەسىگە كىرىپ، كۆرە شەھىرىنى قورشاۋغا ئېلىپ بولغانىدى.

كۆرە — مىلاد 1763 - يىلى چيەنلۇڭ خان دەۋرىدە ئىلىدىكى توققۇز شەھەرنىڭ بىرى سۈپىتىدە ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالى قىرغىقىغا بىنا قىلىنغان بولۇپ، مەنچىڭ خانلىقىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىدىغان باش جاڭجۈڭى تۇرىدىغان شەھەر ئىدى. كېيىنچە بۇ شەھەر دەريا سۈيىنىڭ يالاپ كېتىش خەۋپى ئاستىدا قالغانلىقتىن، 1882 - يىل ئۇنىڭ 15 چاقىرىم شىمالىغا يېڭى كۆرە شەھىرى بىنا قىلىنغان. يېڭى كۆرە شەھىرى شىڭخەي ئىنقىلابىدىن كېيىنمۇ جاڭجۈڭ تۇرىدىغان جاي بولۇپ كەلگەن. ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باش ۋالىسى جاڭ پېيۋەنمۇ ئەنە شۇ ئەنئەنە بويىچە كۆرە شەھىرىگە جايلىشىپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ باش شتابى قىلغانىدى.

ئۇنىڭ ئۈستىگە، سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، قورغاس چېگرىسى ئارقىلىق بىرنەچچە مىڭ كازاك سالداتلىرى بىلەن جۇڭگو چېگرىسىغا قېچىپ ئۆتكەن چار روسىيە گېنېراللىرىدىن ئاتامان دۇتوۋ بىلەن ئاننېنكوۋلارنىڭ بارلىق قورال - ياراغلىرى جۇڭگو ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن مۇسادىرە قىلىنىپ، كۆرە شەھىرىدىكى ھەربىي ئىسكىلاتلاردا ساقلانماقتا ئىدى. بۇ قورال - ياراغلار ئىچىدە يېنىك قوراللاردىن باشقا، ئون نەچچە ئات

سۆرەپ ماڭىدىغان چوڭ كالىبىرلىق زەمبىرەكلەر، پارچىلاپ ئاتقا ئارتىدىغان دالا زەمبىرەكلىرى، ۋە ئات قوشۇپ سۆرەپ ماڭىدىغان چاقلىق بىلىموتلارمۇ بار ئىدى. شۇنداق قىلىپ، كۆرە شەھىرى چوڭ بىر ھەربىي ئىسكىلاتقا ئايلىنىپ قالغانىدى.

ئىلى ۋادىسىدەك كەڭ ۋە باي زېمىنىنىڭ ھۆكۈمرانى، بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ئەنە شۇنداق ھەربىي ئەشيالار ئىسكىلاتىنىڭ ئىگىسى بولۇۋالغان جاڭ پېيۈەن ئۆزىنى دۇنيادا بىرلا ھېسابلايتتى. ئۇ، شىڭ شىسەيگە قارشى ماجۇڭيىڭ بىلەن تۈزگەن ئىتتىپاقداشلىق شەرتنامىسى بويىچە، 1934 - يىلى يانۋار ئېيى كىرىش بىلەنلا، ياڭ جىڭجۇڭ دېگەن سەركەردىسىنىڭ باشچىلىقىدا بىرقىسىم كۈچنى ئۈرۈمچى تەرەپكە ماڭدۇرۇۋېتىپ، ئارقىدىن زور بىر قوشۇن بىلەن ئۆزى يولغا چىقتى.

قارا ئىگەر ـــ جابدۇقلىق قارا ئاتلارغا مىنىپ، قارا كالتە جۇۋا كىيگەن ۋە قىسقا مىلتىق، ماۋزىرلار بىلەن قوراللانغان بىر توپ مۇھاپىزەتچىلەر ئارىسىدا بوز ئارغىماق ئۈستىدە غادىيىپ ئولتۇرغان جاڭ پېيۈەن قۇياش نۇرىدا ئالماستەك پارقىراپ تۇرغان ھەيۋەتلىك تاغ چوققىلىرىغا، قېلىن قارغا كۆمۈلۈپ ياتقان يانباغىرلاردىكى قارىغايلارغا قاراپ خىيال سۈرەتتى: «يالغۇز بىرلا ئىلى ۋادىسى ئەمەس، پۈتۈن شىنجاڭ مېنىڭ بولۇشى كېرەك. بۇ قوينى كەڭ، بايلىقى مول، خەلقى نادان زېمىننى ياڭ زىڭشىندەك قېرى تۈلكە ئون يەتتە يىل سورىغان يەردە، ئەمدىلا قىرىق ئىككىنچى باھارىمىنىڭ زەۋقىنى سۈرۈپ، بۆرىدەك ئالغۇر، يىلپىزدەك چاققان، يولۋاستەك كۈچتۈڭگۈر بىر ئەزىمەت بولغانىكەنمەن، نېمىشقا يىگىرمە يەتتە يىل، ياق، بەلكى ئوتتۇز يەتتە يىل سورىيالمىغۇدەكمەن! بەزىلەر مېنى ئۈچ خوتۇنلۇق بولۇۋالدى دەيمىش تېخى، بەش خوتۇنلۇق بولسام نېمە بوپتۇ! قەشقەر دىيارىنى سورىدىغان ماتىتەينىڭ قىرىق خوتۇنى بوپتىكەنغۇ! مەندەك يىلىكى تولۇق ئەرگە بەش خوتۇنمۇ ئازلىق قىلىدۇ تېخى!»

بىردىنلا ھاۋا بوشلۇقىنى يېرىپ كېلىۋاتقان ئايروپىلانىنىڭ دەھشەتلىك

غاقىرىغان ئاۋازى ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ھاۋادىن پى-
لىموت ئوقلىرى يېغىپ، مۇھاپىزەتچىلەردىن بىرنەچچىسى ئاتتىن غۇلاپ
چۈشتى. ئارقىدىنلا ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەك گۈمبۈرلىگەن بىر دەھشەت-
لىك تاۋۇش ئاڭلىنىپ، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئاتتىن غۇلاپ كەتتى. ئات ۋە
ئادەملەرنىڭ قانغا مىلەنگەن جەسەتلىرى قارغا كۆمۈلۈپ قالماقتا ئىدى. ئايرو-
پىلان ھايات قالغانلارنىڭ باش ئۈستىدە ئۈچۈپ يۈرۈپ، تىرىك تۇرغۇزۇپلا
جېنىنى ئالغۇدەك دەھشەت سالاتتى.

جاڭ پېيۇەن «بۇ نېمە ئىش» دەپ سوراشقىمۇ قۇربى يەتمەي، تىرىك
قالغان بىرنەچچە مۇھاپىزەتچىسىنىڭ ياردىمى بىلەن تېزىغىچە قار كېچىپ
يۈرۈپ، قېلىن قارىغايلىق ئارىسىغا يوشۇرۇنۇشقا ئاران ئۈلگۈردى. بىراق،
كۈرە تەرەپتىن گۈمبۈرلەپ ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەك ئاۋازلىرى ئۇنىڭ جېنىنى
ئېلىپ ياندا قويماقتا ئىدى.

بىرەر سائەتتىن كېيىن، ئۇنىڭ ئارقىدا كېلىۋاتقان قوشۇنىدىكى ئو-
فىتسېرلىرىدىن بىرنەچچىسى ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، قورغاس چېگرىسىدىن
كىرگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ كۈرەنى توپقا تۇتۇۋاتقانلىقىنى، بايىقى
ئايروپىلاننىڭ سوۋېت زېمىنى تەرەپكە ئۇچۇپ كەتكەنلىكىنى مەلۇم قىلدى.

— كۆك كۆزلەر ئارىلاشقان بولسا، مېنىڭ ئىشىم تۈگەپتۇ! —
ۋارقىرىدى جاڭ پېيۇەن، يوغان كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بو-
لۇپ، — مەن مۇنداق بولۇشىنى نەدىن بىلەي، ھەممىسى شېڭ شىسەينىڭ
ئويۇنى. مەن بۇ ئىبلىس ئۈستىدىن مەركىزىي ھۆكۈمەتكە ئەرز بېرىمەن.

— گېنېرال جانابلىرى، — دېدى ئۇنىڭ بىر مۇشاۋىرى، — ھازىرچە
جېنىمىزنى يوشۇرغۇدەك بىر دالدا جاي تېپىپ، ئۈرۈمچى تەرەپكە ئەۋەتىلگەن
قوشۇنىمىز بىلەن ئالاقىلىشىشنىڭ ئىلاجىنى قىلساقمىكىن!

شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار يەنە ئالغا ئىلگىرىلەپ، كەچ كىرگەندە،
ئۇدۇل كەلگەن بىر جاڭزىغا چۈشكۈن قىلماقچى بولدى. بىراق، ئالدى
تەرەپتىن، ئىككى ئوفىتسېر ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، ئۈرۈمچى تەرەپكە ئەۋە-

تىلگەن قوشۇننىڭ شىخودا شىڭ شىسەي قوشۇنى بىلەن يېرىم كۈن جەڭ قىلىپلا تەسلىم بولغانلىقىنى، قوشۇن باشلىقى ياڭ جىڭجۇڭنىڭ تاغ يولى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ، «بىز گېنېرال جانابلىرىغا بولغان ساداقىتىمىزنى ئاخىرىغىچە ساقلاپ، ھېچ بولمىسا، بۇ ئىشلارنى سىزگە مەلۇم قىلىپ قويايلى دېگەن نىيەتتە نەچچە كۈن يول يۈرۈپ، ئاران بۇ يەرگە يېتىپ كەلدۇق» دېدى.

جاڭ پېيپۇەننىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن، «بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئاسمان خۇداسىنىڭ ئىرادىسى بولسا كېرەك» دېدى ۋە ئۆزىنىڭ زاپاس ئېتىنى ئالدىغا كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى.

جاڭ پېيپۇەن پۈتلىرى ئىنچىكە، بېشى كىچىك، كۆكرىكى كەڭ كەلگەن بوز ئارغىماقنىڭ كۆزلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ، ئۇنى تاپانچا بىلەن ئېتىۋەتتى ۋە ھەمراھلىرىغا قاراپ «مەندىن ئامەت يۈزىنى ئۆرىدى، سىلەرگىمۇ خوش» دېدى - دە، شۇ تاپانچە بىلەن ئۆزىنىمۇ ئېتىۋالدى.

2

كۈرەدىكى قىزىل ئارمىيە جاڭ پېيپۇەننىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ھەممە قورال ۋە ئاشلىق ئىسكىلاتلىرىنى پاك - پاكىز قۇرۇغداپ بولۇپ، كەلگەن يولى بىلەن ئۆز ئېلىگە قايتتى.

چۆچەك ئارقىلىق چېگرىدىن كىرىپ، ماناستا توختىغان «ئالتايىسكى»لار ئۈرۈمچىگە يۈرۈش باشلىدى. توپ - زەمبىرەك، تانكا ۋە تۆمۈر كوڭكىلار بىلەن قوراللانغان بۇ ئاتلىق ۋە موتورلۇق قوشۇن جۇڭگو ئارمىيىسى سىياقىدا كىيىنىپ، جۇڭگو بايرىقى ئاستىدا كېلىۋاتقاچقا، قورال - ياراغ ۋە چىراي - شەكلىنىڭ ئۆزگىچىلىكىنى دېمىگەندە، ھېچكىم ئۇلارنى ئاسان تونۇيالمايتتى.

قامالدا قالغان ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ مۇداپىئەسى ھەرقانچە چىڭ بولسىمۇ، ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ سېپىل سىرتىدىكى مەھەللىلەرگە

تەلۋىلەرچە باستۇرۇپ كىرىش خەۋپى قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدا تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ماجۇڭيىڭنىڭ خەلقئارالىق قانۇنلارغا رىئايە قىلماي، سوۋېت كونسۇلخانىسىنى توپقا تۇتۇپ قىلىشمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، شېڭ شىسەينىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، ئاپرېسوۋ كونسۇلخانىنىڭ مۇھىم خادىملىرى بىلەن رادىئو ئالاقە ئاپپاراتلىرىنى ئېلىپ، سېپىل ئىچىگە كۆچۈپ كىرگەنىدى.

بىر كۈنى ئاپرېسوۋ چىڭ دېلىگە تېلېفون بېرىپ، شېڭ شىسەي بىلەن دەرھال كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. شېڭ شىسەي ئۇنى شۇ ھامان قوبۇل قىلدى. ئاپرېسوۋ شېڭ شىسەي بىلەن ئىسەنلىشىپ بولغاندىن كېيىن، بىر پارچە قەغەزنى چىڭ دېلىگە بېرىۋېتىپ:

— موسكۋادىن جىددىي رادىئوگرامما كەلدى. بۇنى دۇبەن جانابلىرىغا ئوقۇپ بېرىڭ، — دېدى.

رادىئوگراممىدا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرمەكچى بولغانلىقى توغرىسىدا ئەنگلىيە گېزىتلىرىدە خەۋەر ئېلان قىلىنغانلىقى ئېيتىلىپ كېلىپ، ئاپرېسوۋقا مەخپىيەتلىكنى ئوبدان ساقلىيالمىغانلىقى ئۈچۈن تەنقىد بېرىلگەن.

— قىزىل ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىپ بولغانلىقىدىن، خۇداغا شۈكۈر، ئىنگلىزلار تېخى خەۋەرسىز ئىكەن، شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئىشنىڭ بىر چېتىنى بىلىپ قاپتۇ. بۇ كىچىك ئىش ئەمەس. بۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خەلقئارادىكى ئابرويىغا دەخلى يەتكۈزىدىغان، ھەتتا خەلقئارالىق مەسىلە تۇغدۇرىدىغان زور مەسىلە، — چېچىلىشقا باشلىدى ئاپرېسوۋ، — ئۇلار بۇنى نەدىن بىلدۇ؟ دېمەك، سىلەرنىڭ ئىچىڭلار پاكىز ئەمەس!

شېڭ شىسەي بىلەن چىڭ دېلى بىر - بىرىگە قارىغان پېتى تاڭقېتىپ قېلىشتى.

— ئىچىڭلاردا ئەنگلىيە جاسۇسلىرى بار، بىلىۋاتامسىز، چوقۇم بار.

شېڭ شىسەي تىترەپ كېتىۋاتقان بۇرۇتىنى ئىتتىك بىر سىلىۋېلىپ:

— مۇمكىن ، ئەنگلىيە ۋە باشقا جاھانگىرلارنىڭ ھەر نېمە قىلىشى مۇمكىن . ئۇرۇش ئىشلىرى بىلەن بولۇپ كېتىپ ، بۇ ئىشلارغا سەل قاراپ قاپ-تىمەن . ئەمدى مەن دەرياغا شۇنداق بىر تور تاشلايكى ، چەت ئەل جاسۇسلىرى تۇرماق ، دۈشمەن ئۇنسۇرلارنىڭ ھەر قانداقلىرى قېچىپ قۇتۇلالمىغاي .

— توغرا ، تورنىڭ كۆزنەكلىرى قانچە كىچىك بولسا ، بېلىق شۇنچە كۆپ تۇتۇلىدۇ ، — دېدى ئاپرېسوۋ تاماكىسىنى يەنە بىر شورىۋېلىپ .

— باش كونسۇل خانابلىرى خاتىرجەم بولغاي ، بۇ ئىش چوقۇم شۇنداق بولىدۇ ، — دېدى شېڭ شىسەي ، ئۆزىگە قاتتىق ئىشەنگەن بىر تەلەپپۇزدا .

شۇ كەمگىچە ئۆزىنىڭ سىياسىي رەقىبلىرىدىن بىرقانچىسىنى يوقاتقان بولسىمۇ ، يەنىلا خاتىرجەم بولالمايۋاتقان شېڭ شىسەي ئۈچۈن ، چەت ئەل جاسۇسلىرىنى تۇتۇش باھانىسىدە ئۆز تەسەۋۋۇرىدىكى سىياسىي رەقىبلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىراقلا سۈپۈرۈپ تاشلاشقا ياخشى پۇرسەت كەلگەنىدى . ئۇ شۇ كۈنىلا ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك كىشىلىرىدىن ئۈچ كىشى بىلەن (بۇلارنىڭ بىرى لى يىڭچى ①ئىدى) باش قوشۇپ ، يۇقىرىدىن ئوشۇق كىشىنىڭ نامى يېزىلغان بىر قارا تىزىملىك تۈزۈپ چىقتى . مەركىزىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى لىۋۋىنلۇڭ شۇ تىزىملىكنىڭ بېشىدا ئىدى . شېڭ شىسەينىڭ نەزەرىدە بۇ ئادەم ماجۇڭيىڭ ۋە جاڭ پېيۋەنلەر بىلەن بىرلىكتە ئۇنىڭغا قارشى ئۈچ بۇرجەكلىك ئىتتىپاق تۈزگەن ئىمىش . ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قېچىپ ئۆتكەن رۇسلارنىڭ مۇتىۋەرلىرىدىن بىرقانچىسىنىڭ ، جۇملىدىن چەت ئەل تىللىرىنى بىلىدىغان ياكى تۇرلۇك سەۋەبلەر بىلەن بەزى چەت ئەللەرگە بېرىپ كەلگەن

---

① لى يىڭچى — 1934 - يىلدىن تاكى 1944 - يىلى شېڭ شىسەي تەختتىن چۈشكەنگە قەدەر ج خ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ، نەچچە ئون مىڭلىغان كىشىنىڭ قېنىنى ئىچكەن جاللات . 1951 - يىلى خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن باستۇرۇلغان .

ۋە ھەتتا ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن بىرىش - كېلىشى بولغان خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك، تاتار زىيالىيلىرىدىن بىر مۇنچە كىشىنىڭ ئىسىملىرىمۇ بۇ تىزىملىككە كىرگۈزۈلگەنىدى. ھېلىقى كاتولىك چېركاۋنىڭ پوپى چارلىز جورج ئەلۋەتتە شۇ تىزىملىكنىڭ سىرتىدا قالالمايتتى.

قاراڭغۇ چۇشۇش بىلەنلا، چېركاۋ دەرۋازىسى ئالدىغا بىر يۈك ماشىنىسى كېلىپ توختىدى. بىر ئازدىن كېيىن، ئون نەچچە چېرىك پوپنى ھويلىدىن سۆرەپ چىقتى. چېرىكلەرنىڭ ئىككىسى رادىئو ئاپپاراتى بىلەن بىر مۇنچە كىتاب - ژۇرناللارنى قولتۇقلىۋالغانىدى.

ماشىنا قېلىن قار بىلەن قاپلانغان ئوڭغۇل - دوڭغۇل يولدا چايقىلىپ، شەھەر ئىچى تەرەپكە كېتىۋاتقاندا، كوزۇپتىكى چېرىكلەر ئارىسىدا شۇمشىيىپ ئولتۇرغان پوپ ھېچكىمگە تۇيدۇرماي، قولىدىكى ئۈزۈكنىڭ كۆزىنى بىرلا چىشلەپ يۇتۇۋالدى ۋە بىرنەچچە دەقىقىدىن كېيىن، كۆزلىرى چەكچىيىپ قېتىپ قالدى. چېرىكلەر چۇرۇلدىشىپ، ماشىنىنىڭ كابىنكىسىنى ئۇرۇشقا باشلىدى. ماشىنا توختىدى. چېرىكلەرنىڭ باشلىقى ئەھۋالنى ئۇققاچ، كابىنكىدىن چىقىپ، دەرھال كوزۇپقا چىقتى - دە، پوپنىڭ جەسىتىنى كۆرۈپ، ئەسەبىيلىك بىلەن چېچىلىشقا باشلىدى:

— ھۇ ئاناڭنى ... بىزگە ئىش تېپىپ بەردىغۇ بۇ قېرى ئىت! سەن نانقىپىلار ئۇنىڭ قولىنى نېمىشقا باغلاپ قويمىغان، ئەمدى دۇبەن جانابلىرىغا نېمە دەپ جاۋاب بەرگۈلۈك؟

3

شۇ ئاخشىمى ماجۇڭيىڭ ھەربىي كېڭەش ئۆتكۈزدى. بۇ كېڭەش ئۇنىڭ قوماندانلىق شتابى — ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ غەربىگە جايلاشقان چوڭ كۆۋرۈك باغچىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى قەۋەتلىك ياغاچ بىنانىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى. كېڭەشكە ئاتلىق قىسملار سەركەر-

دىسى ماخوسەن، ھەربىي تەمىنات باشلىقى ۋە تۇرپان گارنىزونىنىڭ سىلىگى يولۋاس، مۇشاۋىرلاردىن جاڭ ياشاۋ، كامال كازىم، زاكىر دولاتوۋ، ماجۇڭ- يىگىنىڭ ئىمامى ئاخۇن تۇەنجاڭ ۋە ياش سەركەردىلەردىن ئۈچ كىشى قاتناشقانىدى.

— رۇسلارنىڭ مۇنداق تۇيۇقسىز، ئوچۇقتىن - ئوچۇق قورالىق مۇداخىلە يۈرگۈزۈشى ئۇخلاپ چۈشىمگىمۇ كىرمىگەنىدى. جاڭ پېيۋەندىنىمۇ ئۈمىد ئۈزۈلدى، ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ قېنى، مەسلىھەت بېرىڭلار. گەپ قىسقا بولسۇن، ۋاقىت جىددىي، — دېدى ماجۇڭيىڭ، ھەممىگە تەكشى قاراپ چىقىپ. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى ئېغىر - بېسىق تۇتۇشقا تىرىشۋاتقاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئۇنىڭ نېپىز لەۋلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەپ، ئاۋازى سەل بوغۇلغاندەك ئاڭلىناتتى. كېڭەش ئەھلىنىڭ ھېچقايسىسى بۇ قورقۇمسىز، تەۋەككۈلچى ياش سەركەردىنى بۇگۈنكىدەك جىددىيلەشكەن ھالەتتە كۆرمىگەنىدى. شۇنىڭ ئۆزىلا بۇۋۇنكى كېڭەشكە قويۇلغان مەسىلىنىڭ نەقەدەر ئېغىر ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ تۇراتتى.

بىردەملىك جىمجىتلىقتىن كېيىن، بىرىنچى بولۇپ، يولۋاس گەپ ئالدى:

— بۇ ئورۇس دېگەن دىنسىزلار بېشىمىزغا بالا بولدى. ئۇلار خوجىنىياز دېگەن چورۇقى يوغان تاغچىنى ئازدۇرۇپ، شىڭ شىسەينىڭ قۇيرۇقىغا چېتىپ قويمىغان بولسا، (خوجىنىيازنىڭ ئۆزىمۇ تازا دۆت نېمە) بۇ كەمگىچە شىڭ شىسەي دېگەن مەلئۇننىڭ گۆشى تۇرماق سۆڭىكىمۇ چىرىپ كېتۇردى. ئەمدى بۇ ئورۇسلار ھەددىدىن ئېشىپ، بىزنىڭ ئىچكى ئىشىمىزغا قول تىقتى. بۇنىڭغا قانداق چىدىسىغىلى بولىدۇ. مەن زادى چىدىيالمىدىم. نەنجىڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلىمىزگە ئەھۋالنى ئېنىق ئېيتىپ، دەرھال دىيەنباۋ ئەۋەتەيلى، ئۇ جاڭ ۋېييۇەنجاڭ جانابلىرىنىڭ ھوزۇرىغا كىرگەي، ئورۇس ئەسكەرلىرى جۇڭگوا مىنگونىڭ زېمىنى بولغان شىنجاڭغا باستۇرۇپ كىردى دېگەي. بۇنىڭغا مەركەز ئارىلاشمىسا بولمايدۇ دېگەي. مەركەز ئارىلاشمىسا بۇ زېمىن

شەرقىي - شىمالدىكى ئۈچ ئۆلكىگە ئوخشاش قولدىن كېتىدۇ دېگەي.
— بۇ بولمىغان گەپ، — دېدى ئاخۇن تۇەنجاڭ، يولۋاسنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، — بۇ گەپلەر مەركەزگە يەتكىچە ئورۇسلار ماناستا ئوخلاپ ياتامدۇ! هازىرقى كۈندە مەركەزنىڭ كۈچى نېمىگە يېتىدۇ؟
— ئۇنداق ئەمەس، — دېدى يولۋاس ئۇنىڭ گېپىگە ئېتىراز بىلدۈرۈپ، — نېمىلا بولسا، جۇڭگو دېگەن چوڭ دۆلەت. مەركەز هېچ بولمىغاندا ئورۇسلارنىڭ دۆلەت چېگرىسىغا دەخلى - تەرۇز قىلىشىغا يول قويمايدۇ.
— ماشائاللا، يولۋاس بېگىم دانىشمەنلەرچە گەپ قىلدى، — دېدى كامال كازىم، — خەلقئارا قانۇندا بىر ئەلنىڭ زېمىنىغا ئىككىنچى بىر ئەلنىڭ هەربىي كۈچ بىلەن بېسىپ كىرىشى تاجاۋۇز دەپ قارىلىپ، قەتئىي مەنئى قىلىنغان، ئەگەر بىر ئەلنىڭ زېمىن پۈتۈنلۈكى تاجاۋۇزغا ئۇچراپ، شۇ ئەلنىڭ هۆكۈمىتى بۇ تاجاۋۇزنى توسۇشقا ئاجىزلىق قىلغان شارائىتتا، باشقا ئەللەردىن هەربىي ياردەم سورىسا بۇ باشقا گەپ. هالبۇكى شېڭ شىسەي بىلەن بىزنىڭ سەركەردىمىز ماسجاڭ جانابلىرىنىڭ هەر ئىككىسى جۇڭگولۇق. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئۇرۇشمۇ جۇڭگونىڭ ئىچكى ئىشى. شۇنىڭ ئۈچۈن، يولۋاس بېگىم ئېيتقاندەك، مەركىزىي هۆكۈمەتنىڭ موسكۋاغا نارازىلىق بىلدۈرۈش هەققى بار. ئەمما، بۇنىڭ بىلەنلا چەكلەنمەي، دۇنيا مىقياسىدا جامائەت پىكرى تەييارلاش ئۈچۈن مەركەز يەنە بارلىق رادىئو ۋە مەتبۇئات ۋاستىلىرىنى هەرىكەتكە كەلتۈرۈش لازىم.
— ئاڭغىچە، ئورۇسلار ماناستا ئوخلاپ ياتامدۇ دەۋاتىمەن ئەپەندىم، — ۋارقىرىدى ئاخۇن تۇەنجاڭ.
— ياق، ئۇلار ئەلۋەتتە ئوخلاپ ياتمايدۇ، ئەزىزىم، — دېدى كامال كازىم ۋەزمىنلىك بىلەن، — بىز هۇجۇم قىلىش ئورنىغا مۇداپىئەلىنىپ تۇرىمىز.
— هەممىسى قۇرۇق گەپ! — دېدى ماخوسەن ئەسەبىيلىك بىلەن

ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ، — مەركەز - مەركەز ئىمىش تېخى! جاڭ ۋېيۇەن-جاڭ دېگەن تازىنىڭ قولىدىن پوقمۇ كەلمەيدۇ! ماڭا رۇخسەت بەر ئۇكام، هازىرلا ئاتلىنىمەن. بۇ ئورۇسلارغا قىلىچتىن باشقىسى بىكار، قانداق دەيسەن؟

سورۇننى جىمجىتلىق باستى.

ماخوسەن ماجۇڭيىڭنى ئۆزىنىڭ قېيىن ئىنىسى دەپ قارىغانلىقتىن بولسا كېرەك، ئادەتتە ئۇنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تۇرگۇن تۇتۇپ، هەرقانداق گەپنى تەكەللۇپسىزلا ئېيتىۋېرەتتى ۋە مەنسىپىنى ئاتىماي ئۇنى «ئۇكام» دەۋېرەتتى.

— نېمشقا گەپ قىلمايسەن ئۇكام، — دېدى ماخوسەن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، — ئورۇسلاردىن قورقۇۋاتامسەن نېمە؟ ئۇن يەتتە يېشىڭدا قوشۇنغا سەركەردە بولۇپ، گەنسۇ ئۆلكىسىنى ئوڭتەي - توڭتەي قىلىۋەتكەن ئەزىمەت يىگىت سەن ئەمەسمىدىڭ، ئەمدى زە رۇسلاردىن ...

— تولا گەپ قىلما، رۇسلاردىن قورقۇۋاتقىنىم يوق، — دېدى ماجۇڭيىڭ ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، — مەسلىھەتلىك ئىش بۇزۇلماس، دېگەن گەپ بار. كۆپچىلىكنىڭمۇ گېپىنى ئاڭلاپ باقايلى دەۋاتىمەن. مەركەز بىلەن ئالاقە باغلاش — بۇ ياخشى تەدبىر بولدى. ئەمدى مېنىڭ بۇيرۇقىمغا قۇلاق سېلىڭلار:

سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن قوپۇپ، تىك تۇرۇشتى. ماجۇڭيىڭ بۇيرۇق جاكارلىدى:

— ئاتلىق قىسىملار سەركەردىسى ماخوسەن رۇسلارنى توسۇشقا ئۆز قىسىملىرى بىلەن دەرھال جەڭگە ئاتلانسۇن! مەنمۇ شۇ قىسىمدا بولىمەن. شەھەر مۇھاسىرىسىنى باشقا قىسىملار داۋاملاشتۇرىدۇ. مۇشاۋىر جاڭ ياشاۋ بىلەن كامال ئەپەندى مەركەز بىلەن ئالاقە باغلاشقا دەرھال كىرىشسۇن!

— هەببەللى، — دېدى ماخوسەن، — بۇ گېپىڭ جايىدا بولدى، ئەمما زاكىر سەنمۇنى ماڭا بەر ئۇكام، ئۇ ئورۇسلارنىڭ زوۋانىنى بىلىدۇ ئە-

مەسمۇ .
— خوپ ، سىنىڭ دېگىنىڭدەك بولسۇن !

× × ×

بۇ كۇنلەردە سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ بىر تۆمۈر كوڭكا ، بىرنەچچە موتسىكلىت ۋە ئىككى يۈزدەك ئاتلىقلاردىن تەركىب تاپقان ئالدىنـ ماڭار بىر ئەترىتى سانجى تەۋەسىگە كىرىپ بولغانىدى . ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى سانجىنىڭ غەربىدىكى تۇدۇڭخې دەرياسىنىڭ شەرق قىرغاقلىرىنى ئىگىلەپ جەڭگە تەييارلاندى ۋە بىرىنچى بولۇپ دەريانىڭ ئەڭ كەڭ ۋە ئەڭ چوڭقۇر دەپ پەرەز قىلىنغان يېرىنى تېپىپ ، ئوتتۇز - قىرىق سانتىمېتر قېلىنـ لىقتىكى مۇزنى پىيادە ۋە ئاز ساندىكى ئاتلىقلار ئۆتسە كار قىلمايدىغان دەرىجىدە بىر قانچە يېرىدىن چونەكلەپ چېپىپ چىقتى . ئاندىن چېپىلغان يەرلەرنى قار بىلەن كۆمۈپ تاشلىدى . ئۇلار ئۆزىنىڭ بۇ ھىيلىسىنى «مۇز تۇزاق» دەپ ئاتاشتى . ئاندىن ، ئازراق بىر قىسىم ئاتلىقلار كەڭ دالادا كېلىۋاتـ قان قىزىل ئارمىيىگە ھۇجۇم باشلىدى . بىردەملىك جەڭدىن كېيىن ، ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى پەرىشان ھالدا چېكىنگەن بولۇپ ، ھېلىقى «مۇز تۇزاق» تەرەپكە قاچتى ۋە ئۇ يەردىن ئاۋايلاپ ئۆتۈۋالدى . ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن شىددەت بىلەن قوغلىغان بىر توپ قىزىل ئارمىيە ئاتلىقلىرى ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ ، «مۇز تۇزاق» قا چۈشۈۋەردى . دەريانىڭ شەرق قىرغىقىدا مۆكۈنۈپ ياتقان ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى پۈتۈن دالا بويلاپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ھەممىسىنى قىرىۋەتتى . تۆمۈر كونكا بىلەن موتسىكلىتلارغا بېنزىن چېچىپ ئوت قويۇۋەتتى .

ھېچيەردە ھېچقانداق توسقۇنلۇققا ئۇچرىماي ، شىنجاڭ چېگرىسىغا شۇنچە ئىچكىرىلەپ كىرگەن قىزىل ئارمىيىگە بۇ تۇنجى ئۇچۇشسىزلىق ناھا-

يـىـتـى ئىـغـىر كەلدى چېغى، قاتتىق غەزەپلەنگەن پولك كوماندىرى ۋورگىن پـۇتـۇن قـوشـۇنغا دەرھال ئومۇمىي ھۇجۇمغا ئۆتۈشنى جاكارلاۋېتىپ، «بىرمۇ ئەسـىر ئېلـىـنـمـىسۇن، ھەممىسىنى قىرىپ تاشلاڭلار» دەپ بۇيرۇق بەردى. ھاۋادا ئايـروپـىلان، يـەردە تـۆمـۈر كوككا ۋە تانكىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ھۇ- جۇمـغا ئۆتـكـەن قـىـزىـل ئارمىيە ماجۇكيىڭ چېرىكلىرىنى سۈرۈپ - توقاي قىلىپ، ئۇرۇمچى تەرەپكە چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى.

تـېـخى ئىككى كۈن بۇرۇنلا، مەيدىسىگە مۇشتلاپ يوغان گەپ قىلغان ماخوسەن زەمبىرەك ئوقىنىڭ پارچىلىرىدا تىتىلىپ كەتكەن ئوك پاقالچىقىدىكى ئاغـرىقنىڭ ئازابىغا چىدىماي، چېرىكلەر كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان چىرغىدا ۋاي - ۋايلاپ ياتاتتى.

چـېـرىـكـلـەرنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە بولسا، يەنىلا قاتتىق جەڭلەر داۋام قـىـلـماقـتـا ئـىدى. چـۈنـكـى ئۇلار مـەغـلۇبىيەتكە تەن بەرمەي، بىر ياقتىن چېكىنىپ، بىر ياقتىن قارشىلىق كۆرسىتەتتى. ئىككى تېرەك بويى ئېگىزلىكتە ئۇچـۇپ كـەلـگـەن ئـىـكـكى ئايروپىلان ئۇلارنى ئوققا تۇتتى. ئاپئاق قار بىلەن قـاپلانـغـان دالا قـىـزىـل سىياھ چاچراپ كەتكەن بىر پارچە خەسىگە ئوخشاپ قالدى.

ئېتىغا ئوق تېگىپ پىيادە قالغان بىر چېرىك تىزىدا قار كېچىپ قېچىپ كـېـتـىـۋاتـقـانـدا، ئىككى ئاتلىق قىزىل ئەسكەر ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى. ۋە پولك كـومـانـدىرى ۋورگىننىڭ «بىرمۇ ئەسىر ئېلىنمىسۇن» دېگەن بۇيرۇقى بويىچە، ئۇنـى چـېـپـچـىـپ تـاشلاشـقا قىلىچلىرىنى تەڭلا كۆتۈرگەندە، ھېلىقى چېرىك ئىككى قولىنى ئېگىز قىلىپ، يەرگە تىزلاندى - دە، ساپ رۇس تىلىدا:

— مـېـنـى چـاپماڭلار، مەن سىلەرگە لازىم! — دەپ يالۋۇرۇشقا باش- لىدى.

— ھۇ ئانـاڭـنـى، سـەن تـۇنـگـاننىڭ بىزگە نېمە كېرىكى، — دېدى ئەسكەرلەرنىڭ بىرى، ئۇنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇرماقچى بولۇپ.

— مـەن تۇنگان ئەمەس، — دېدى چېرىك بېشىدىكى تېرە قۇلاقچىنى

قولىغا ئېلىپ، — مانا قاراڭلار مەن تۇنگانغا ئوخشامدىمەن؟

دەرۋەقە، ئۇ ئۆزىنىڭ ئاق سېرىق كەلگەن بۇدرە چاچلىرى، هاۋا رەڭدىكى كۆكۈچ كۆزلىرى ۋە قاڭشارلىق بۇرنى ئاستىدىكى سېرىق بۇرۇتى بىلەن تۇنگانلارغا زادى ئوخشمايتتى.

— سەن نېمە ئادەم؟ — سورىدى ئەسكەرلەرنىڭ بىرى.

— مەن تاتار، ئىسمىم زاكىر، فامىلەم دولاتوۋ.

— بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟

— مەن ماجۇڭيىڭنىڭ شتاب ئوفىتسېرى.

— ئانداقتا سېنى ئەلۋەتتە ئۆلتۈرۈش كېرەك.

— ياق، ياق! مېنى ئۆلتۈرمەڭلا. مەن ماجۇڭيىڭنىڭ نۇرغۇن سىرلىرىنى بىلىمەن، مېنى كوماندىر بىلەن كۆرۈشتۈرۈڭلار.

× × ×

چۆچەك تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان توپ-توپ ئايروپىلانلار سانجىدىن چېكىنىۋاتقان ۋە ئۇرۇمچى شەھىرىنى قامال قىلىپ تۇرغان ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىنى شۇنداق بومباردىمان قىلىشقا باشلىدىكى، ئايروپىلان دەپ ئاڭلىغان ياكى بىرەرتە ئايروپىلاننىڭ هاۋادا ئۇچقىنىنى كۆرگەن بولسىمۇ، بىر ياقتىن ئېتىپ، بىرياقتىن بومبىلايدىغان مۇنداق ئايروپىلانلارنى ئۆمرىدە كۆرۈپ باقمىغان چېرىكلەرگە راستتىنلا قىزىل قىيامەت باشلانغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، تانكا ۋە تۆمۈر كوڭكىلار ياردىمى بىلەن قۇرۇقلۇقتىن قىلىنىۋاتقان دەھشەتلىك هۇجۇملار ئۇلارنى پۈتۈنلەي گاڭگىرىتىپ قويىدى.①

شۇنداق قىلىپ، 12-فېۋرال كۈنىدىن باشلاپ ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى

① يازما ماتېرىياللارغا قارىغاندا، شۇ قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن ئوتتۇز ئايروپىلان، يىگىرمە نەچچە تۆمۈر كوڭكا ۋە بەش تانكا جەڭگە قاتناشتۇرۇلغان.

ئۈرۈمچى شەھىرىنى تاشلاپ، داۋانچىڭغا چېكىنىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ بەختىگە، شۇ كۈنلەردە ئۈرۈمچى ۋە داۋانچىڭ ئاسمىنىنى قويۇق تۇمان قاپلاپ كەتكەچكە، بومباردىمان قىلىنماي قالدى. بىراق، ئۈچىنچى كۈنى ھاۋا ئېچىلىش بىلەن يەنە دومباردىمان باشلاندى. قۇرۇقلۇقتا بولسا، قىزىل ئارمىيە بىلەن بىللە، شىڭ شىسەي چېرىكلىرىمۇ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

ماجۇڭيىڭ مۇنداق زور كۈچكە تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ، ئۆز سەپداشلىرىغا جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە چېكىنىش قارارىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. يولۋاس ئۇنىڭغا جەنۇبىي شىنجاڭغا بارماي، قۇمۇل ئارقىلىق گەنسۇ تەرەپكە كېتىشكە ۋە شۇ يەردە كۈچ توپلاپ، پۇرسەت بولغاندا، شىنجاڭغا قايتا كېلىشكە مەسلىھەت بەردى.

— يولۋاس سىلىڭنىڭ ياخشى كۆڭلىگە رەھمەت، — دېدى ماجۇڭيىڭ، — بىزدە «ياخشى ئات بىر دەسسەپ ئۆتكەن چۆپنى قايتا يېمەيدۇ» دېگەن ماقال بار. مەن گەنسۇغا قايتمايمەن. مېنىڭ تەلەي يۇلتۇزۇم جەنۇبىي شىنجاڭغا كۆچكەندەك قىلىدۇ، جەنۇبىي شىنجاڭ مۇسۇلمان يۇرتى، قەشقەردە مېنىڭ سادىق قوشۇنۇم بار. ئەمما، شۇنى ئۇنتۇماڭلاركى، مەن بۇ قېتىم شىڭ شىسەيدىن يېڭىلمىدىم. ئەگەر، رۇسلار ئارىلاشمىغان بولسا... خەير، مەن ئۆزۈمنى ئاقلاپ ئولتۇرماي، كەلگۈسى تارىخ بۇ ھەقتە توغرا ھۆكۈم چىقىرىدۇ دەپ ئىشىنىمەن.

ئۇ شۇنداق دەپ تۇرۇپ قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى ۋە دەرھال يانچۇقىدىن قول ياغلىقىنى چىقىرىپ ئاغزىغا تۇتقان ھامان، ياغلىقتا ئۇيۇپ قالغان بىر پارچە قان چۈشتى. ئۇ قورقۇمسىز، قەيسەر تەۋەككۈلچىلەرگە خاس كۆزلىرى بىلەن ئەتراپتىكىلەرگە «يالت» قىلىپ قارىدى. ئۇنىڭ ئۇلۇغۋار ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئەكس ئېتىپ تۇرىدىغان مەغرۇر چىرايى بىردىنلا قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتتى. يولۋاس دەرھاللا:

— تېۋىپنى چاقىرىپ كەلسۇنمۇ؟ — دېدى.

— ياق، مېنىڭ ئاغرىقىم تېۋىپنىڭ دورىسى بىلەن ساقىيىدىغان ئاغرىق

ئەمەس. بۇ ئاغرىقتا پەقەت ئۆزۈمنىڭ ئىرادىسىلا داۋا بولالايدۇ، — دېدى ماجۇڭيىڭ غەمكىن كۈلۈپ.

× × ×

شۇنىڭدىن كېيىن ماجۇڭيىڭ ئەجەل بورانلىرىدىن ئېشىپ قالغان چېرىكلىرىنى تۇرپانغا توپلاپ، شۇ يەردىن جەنۇبىي شىنجاڭغا مېڭىشقا تەييارلىنىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يولۋاس غېپلا قىلىپ قۇمۇل تەرەپكە تىكىۋەتتى.

ماجۇڭيىڭ بىلەن تۇرپانغا كېتەلمەي داۋانچىڭ غولى بىلەن تاغ قاپتاللىرىدا قالغان ياردار چېرىكلەرنىڭ (ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئوفىتسېرلارمۇ بار ئىدى) خېلى كۆپ قىسمى سوغۇق ۋە ئاچلىقتىن قىرىلىپ كەتتى. تىرىك قالغانلىرىنى بولسا، پولك كوماندىرى ۋورگىننىڭ «بىرمۇ ئەسىر ئېلىنمىسۇن، ھەممىسى قىرىپ تاشلانسۇن» دېگەن بۇيرۇقى بويىچە، توپ - توپ قىلىپ، بېنزىن بىلەن كۆيدۈرۈۋېتىش قارار قىلىنغانىدى. بۇ قارارنىڭ ئىجراسىغا بىر قىزىل ئەسكەر ئوفىتسېرى بىلەن شىڭ شىسەينىڭ بىر يىڭجاڭى مەسئۇل ئىدى. ئۇلار بىر توپ چېرىك بىلەن شۇ قارارنى ئىجرا قىلىۋاتقاندا، ياردارلار ئارىسىدىن ياپونچە بۇرۇت قويۇۋالغان يوغان بۇرۇن، كۆك كۆز، چېكە چاچلىرى ئاقىرىپ قالغان بىر ئادەم تاش پاقىدەك ئۆمىلەپ چىقىپ (ئۇنىڭ سول پۇتى ناكا بولغانىدى)، رۇس تىلىدا قاتتىق ۋارقىرىدى:

— مەن تۇنگان ئەمەس، مېنى ئۆلتۈرمەڭلار، مەن سىلەرگە لازىم.

— سەن كىم بولىسەن؟ — سورىدى رۇس ئوفىتسېر ھەيرانلىق بىلەن، ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ، مەن تۈرك، يەنى تۈركىيىلىك كامال كازىم.

— بۇ تۇنگانلار ئارىسىدا نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟

— مانجۇرىيىدىن ماجۇڭيىڭغا مۇشاۋىر بولۇپ كەلگەن.

— تۆركىيلىك بولساڭ، مانجۇرىيىدە نېمە قىلىپ يۈرىسەن ؟
— ھۆرمەتلىك ئوفىتسېر، بۇنى ئېيتىپ كەلسەم گەپ تولا. مېنى ياخشىسى، باش شتابقا ئاپىرىڭ. سىلەرگە ناھايىتى نۇرغۇن سىرلارنى ئېيتىپ بېرىمەن.

ۋورگىن شتاب چېدىرىدا ئولتۇرۇپ، كامال كازىم بىلەن زاكىر دولا-تـوۋنىڭ غەلىتە ئەسىرلەر ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى مەخسۇس دوكلاتنى ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، ئۇلارنى دەرھال سىياسىي باشقارمىغا تاپشۇرۇشنى بۇيرۇدى ۋە ئۆزىنىڭ «بىرمۇ ئەسىر ئېلىنمىسۇن» دېگەن بۇيرۇقىغا خىلاپ ھالدا بۇ ئىككىيلەننى كەچۈرۈم قىلىۋەتتى.

ئون يەتتىنچى باب

يول قەشقەرگە

ئېشەكچى دېمەڭ بىزنى ، قەشقەر يولدا كارۋان .
سارغايدى دېمەڭ بىزنى ، يار دەردىدە سارغايغان .

— ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىدىن .

ئۈرۈمچى شەھىرى قامالدا قالغان كۈنلەرگىچە مافۇيۈەن قەشقەرگە يۈرۈش قىلالماي ، ئاقسۇدا پىتىرلاپ يۈرەتتى . چۈنكى پىدائىيلار قوشۇنى قارا يۈلغۈن جىڭدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن ، ئۇنىڭغا يۈزتۇرا تاقابىل تۇرماي ، ئاقسۇ - ئۇچتۇرپان تاغلىرىنى ئاساسي بازا قىلىپ ، ھازىرقى تىل بىلەن ئېيتقاندا ، «پارتىزانلىق» ئۇرۇشى بىلەن ئۇنىڭ پۇت - قولىنى چۈشەپ قويغا-نىدى . مەنسۇر ئىختىرا قىلغان ھېلىقى «ئەجەل كۆلەڭگىسى» ئەمدى بىرقانچە ئونغا كۆپىيىپ ، خۇددى تومۇز كۈنلىرىدىكى چاققاق ھەرىلەرگە ئوخشاش ئەپ تاپسىلا ئۇنىڭغا نەشتەر ئۇرىدىغان دەھشەتلىك بىر كۈچكە ئايلىنىپ قالغانىدى . مافۇيۈەن يا ئالغا ماڭالماي ياكى بۇ «ئەجەل كۆلەڭگىلىرى» دەھ-شىتىدىن قۇتۇلالماي ، خۇددى بىر توپ ئالغۇر ئوۋ ئىتلىرى ئارىسىدا قالغان يالغۇز بۆرىگە ئوخشاپ قالدى .

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە چارلىغۇچى قىسىملار باشلىقى ھېيتەم ئىككى يولۇچىنى پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ ۋاقىتلىق شتابى — ئۇچتۇرپان شەنيامۇل قورۇسىغا باشلاپ كېلىپ ، ئۇلارنىڭ مۇھىم ئىش بىلەن قەشقەردىن كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى . بۇ ئىككى يولۇچىنىڭ بىرى سودىگەر قىياپىتىدىكى ئوتتۇرا ياشلىق كىشى ئىدى ؛ ئىككىنچىسى دېھقان كىيىمىدىكى

چار ساقال ئادەم ئىدى. ئۇتتۇرا ياشلىق كىشى يېرىم ئۇيغۇر، يېرىم ئۆزبېك تەلەپپۇزىدا سۆزلەپ، ئۆزىنى قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ مەسئۇل كاتىپى مىرئادىل قاسىموۋ، ھەمراھىنى بولسا، يول باشلىغۇچى كىشى دەپ تونۇشتۇردى ۋە چوكىلار بىلەن خالىي قالغاندا، ئۆزىنىڭ ھاجىمنىڭ ئالدىغا كېلىشتىكى سەۋەبىنى مۇنداق ئىزاھلىدى: ئۇرۇمچىدىكى باش كونسۇل زىلاتكىن قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلىغا جىددىي رادىئوگراممىا يوللاپ، شېڭ شىسەينىڭ مۇنۇ مەزمۇندىكى بۇيرۇقىنى ھاجىمغا يەتكۈزۇپ قويۇشنى تەلەپ قىلغان: خوجىنىياز ھاجى جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىق قوغداش باش قوماندانى بولۇش سۈپىتى بىلەن جىمسار پۇتۇمى بويىچە، مافۇيۈەننى توسۇپ، قەشقەرگە كىرگۈزمەسلىكى ۋە سابىت داموللا ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشنىڭ ئامالىنى قىلىشى لازىم ئىكەن.

— قېنى ئۇ بۇيرۇق؟ — سورىدى ھاجىم قاپىقىنى تۈرۈپ.

— مانا، — دېدى مىرئادىل قاسىموۋ، رۇسچە خەتلەر يېزىلغان بىر پارچە قەغەزنى كۆرسىتىپ.

ھاجىم قەغەزگە قارىماي تۈرۈپلا، چېچىلىشقا باشلىدى:

— شېڭ دۇبەن دېگەن لومودى بىزنى نېمە چاغلاپ يۈرىدۇ؟ جىمسار پۇتۇمىشىش تېخى! جىمسار پۇتۇمى بولسا، ماڭا نېمىشقا قورال - ياراغ يەتكۈزۈپ بەرمەيدىكەن؟ قورال - ياراغ بولمىسا، مەن ئۇ تۇڭگانىنى نېمە بىلەن توسىغۇدەكمەن، ئاش - لەگىپۇڭ يەيدىغان چوكا بىلەنمۇ؟ سابىت دامولىنى ئاغدۇرغۇدەكمەن تېخى! تۇڭگان بىلەن سوقۇشقىنىم يەتمەي، ئەمدىزە مېنى قەشقەرلىكلەر بىلەنمۇ سوقۇشسۇن دەمدىكەن؟ ئۇ بىزنى نوزىخۇڭ چەنتۇ دەپ، يەنە بىر مايمۇن ئويۇنى قىلماقچى، شۇنداقمۇ؟

مەھمۇت مۇھىتى ھاجىمنى تېخىمۇ قايناپ كەتمىسۇن دەپ گەپنى دەرھال باشقا ياققا بۇرىۋەتتى:

— قەشقەر ئەھۋالى قانداق، قەشقەردىن چىققىنىڭلارغا نەچچە كۈن بولدى؟

— ئون كۈندىن بېرى، سىزلەرنى ئىزلەپ يۈردۈق، — دېدى مىرئادىل قاسىموۋ، — قەشقەر ئەھۋالى بەكمۇ مۇرەككەپ، يېڭى شەھەر مۇھاسىرىسى داۋام ئەتمەكتە. ئەمما ھېچقانداق نەتىجە يوق. يۇرتتا قەبىلىۋازلىق، قىممەتچىلىك، پاراكەندىچىلىك ھۆكۈم سۈرمەكتە. سابىت داموللا بولسا، خوجىنىياز ھاجىم جانابلىرىنىڭ نامىدىن تۈرلۈك ئەمىر - پەرمانلار چىقىرىش ۋە قەغەز پۇل تارقىتىش بىلەن ئاۋارە.

— مېنىڭ نامىمدىن؟ — سورىدى ھاجىم ئەجەبلىنىپ.

— شۇنداق، جانابلىرىنىڭ نامىدىن، يەنى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ رەئىسى خوجىنىياز ھاجىم نامىدىن، — دېدى مىرئادىل، ھەر بىر سۆزنى ئۇرغۇ بىلەن دانە - دانە ئېيتىپ.

— ئەستەغپۇرۇللا، نېمە قىلىپ يۈرىدۇ ئۇ چەلپەكچى موللا! — دېدى ھاجىم، ساقىلىنى سىقىمداپ.

— چۆگۈن قايناپ تاشسا، ئۆزىنىڭ بېشىغا تاشىدۇ، ئۇتقا نېمە زىيىنى؟ — دېدى مەھمۇت مۇھىتى، — سابىت داموللىمۇ ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى قىلىپ تۇرمامدۇ، بىز بارغاندىن كېيىن...

— شۇنداق، — دېدى مىرئادىل قاسىموۋ، — ھازىرقى ۋەزىيەت ھەرقايسىڭىزلارنىڭ قەشقەرگە تېزرەك بېرىشىڭىزنى غايەت تەقەززا قىلىدۇ. باش كونسۇل زىلاتكىننىڭ رادىئوگراممىسىدا يەنە مۇنداق بىر مەسىلە ئالاھىدە تەكىتلەنگەن، يەنى جىمسار پۈتۈمى سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ ئارىچىلىقى ھەم كاپالىتى بىلەن مەيدانغا كەلگەن. بۇ پۈتۈم بويىچە، شىمالىي شىنجاڭنى شېڭ دۇبەن، جەنۇبىي شىنجاڭنى خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ئىدارە قىلىدۇ. مۇبادا شىنجاڭدا ئۈچىنچى بىر ھۆكۈمەت، مەسىلەن ئېيتايلۇق، سابىت داموللا ياكى ماجۇڭيىڭ ھۆكۈمىتى مەيدانغا كېلىپ قالسا، بۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى مۇتلەق يول قويالمايدۇ. بۇ گەپنىڭ مەنىسى سىزلەرگە ھەم ئايان بولسا كېرەك. ماجۇڭيىڭغا كەلسەك، ئۇنىڭ ساناقلىق كۈنلىرى قالدى دەپ ئېيتالايمەن. چۈنكى

ئەڭ يېڭى خەۋەرلەرگە قارىغاندا، شېڭ دۇبەننىڭ ئىلتىماسى بويىچە، ماجۇڭيىڭنى ئۈزۈل - كېسىل يوقىتىشتا بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىز بىۋاسىتە ئىشتىراك ئېتىشى مۇمكىن. بەلكى بۇ چاققىچە، بىزنىڭ قىزىل ئارمىيىمىز چېگرىدىن كىرىپ بولغاندۇ. بۇ ئون كۈن ئىچىدە تاغۇ دەشتلەردە يۈرۈپ، كۆپ ئىشلاردىن خەۋەرسىز قالدىم.

— سىز كونسۇلغا ئېيتىپ قويۇڭ، مەندىن خاتىرجەم بولسۇن، — دېدى ھاجىم، — مەن جىمسار پۈتۈمگە چوقۇم ئەمەل قىلىمەن. بۇنىڭ سەۋەبى مەن ستالىننىڭ ۋە ستالىن ئەۋەتكەن كونسۇلنىڭ ۋەدىسىگە ئىشىنىمەن. ئەمما، شېڭ دۇبەنمۇ پۈتۈمگە چوقۇم ئەمەل قىلىشى كېرەكقۇ، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، ھاجىم جانابلىرىنىڭ گەپلىرىنى باش كونسۇل زىلاتكىنگە چوقۇم يەتكۈزىمىز، — دېدى مىرئادىل قاسىموۋ، ھاجىم بىلەن خوشلىشىۋېتىپ.

شۇنىڭدىن ئىككى كۈن كېيىن، پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانلىق شتابى مافۇيۈەن بىلەن ئاۋارە بولۇۋەرمەي، قەشقەر تەرەپكە ئاتلىنىشنى قارار قىلدى، ھەر قايسى تەرەپلەردە تارقىلىپ يۈرگەن «ئەجەل كۆلەڭگىلىرى» يىغىلغاندىن كېيىن، قوشۇننى رەتلەش ئىشى ئېلىپ بېرىلىپ، قورال - ياراغ يېتىشمەسلىك ۋەجىدىن يىگىتلەرنىڭ خېلى بىر قىسمى ئۆيلىرىگە قايتۇرۇلدى ۋە ئاخىر 1300 كىشىلىك پىدائىيلار قوشۇنى 1934 - يىلى يانۋار ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۈچتۇرپاندىن چىقىپ، نېپىز قار بىلەن قاپلىنىپ ياتقان تاغ - دالالاردا ئەگرى - توقاي ئىزلارنى قالدۇرۇپ قاخشال يولى بىلەن ئاتۇشقا قاراپ ماڭدى.

قوشۇندىن ئىككى چاقىرىم ئالدىدا تورۇق دونەنگە مىنىپ يول باشلاپ كېتىۋاتقان روزى كارۋان تېرە قۇلاقچىسىنى ئارقىغا سۈرۈپ قويۇپ، يىراق - يىراقلارغا پات - پات قاراپ قوياتتى. ئۇنىڭغا سوگدىشىپ كېتىۋاتقان ھېيتەم بىردىنلا گەپ باشلاپ قالدى:

— روزى ئاكا، — دېدى ئۇ، — ئۇلۇشكۈن ھەممىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلغان ئىشتا زادى كىم ئەيىبلىك، ھاجى ئاتاممۇ ياكى توخنىياز زورمۇ؟

— نېمە دېسەم بولار؟ ئۇ كۈنى مەنمۇ چۈشىنى يەۋالغاندەك بولۇپ قالدىم، — دېدى روزى كارۋان، — مەن ھاجى ئاتىمىزنى ئەۋلىيادەك بىلەتتىم. تۈنجى قېتىم ئۇششاقتالدا ئۇنىڭ قولىغا سۆيمەكچى بولغىنىممۇ شۇ سەۋەبتىن ئىدى دېگىنە، ئۇكام. مەنلا ئەمەس، كۆرۈپ تۇرۇپسەنغۇ پۈتكۈل ئالتىشەھەردە يەتتى ياشتىن يەتمىش ياشقىچە سان ـ ساناقسىز كىشىلەر ھاجى ئاتىمىزنى ئىمام مەھدى ئاخىر زامان①دەپ بىلىدۇ. ئېتىنىڭ تۇيىقىدىن توزىغان چاڭنى كۆزىگە سۈرتكۈدەك بولىدۇ. لېكىننزە، ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ ئېتىنى ئاڭلاپ، ئۆزىنى يىراقتىن كۆرسە بولىدىكەن، خۇددى ئالدىمىزدا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاۋۇ ھەيۋەتلىك تاغقا ئوخشاش، ئۇنىڭ ئىچىگە كىرسەڭ كۆڭۈلنى ئاينىتىدىغان بىر نېمىلەر چىقىپ قالامدۇ تېخى، ئۇنى خۇدا بىلىدۇ. مەنغۇ پۈتۈن ئۆمرۈم ئىشەكچىلىك بىلەن يۇتتىن ـ يۇرتقا قاتراپ ئۆتكەن بىر قارا تۇرۇك. ھاجى ئاتامغا ئوخشاش ئۇلۇغلارنى بىرنېمە دېيىشكە ھەددىم ئەمەس. ئەممازە توخنىياز زورغا ئۇۋال بولدى جۇما!

روزى كارۋان بىلەن ھېيتەمنىڭ بۇ گەپلىرى ئۇلۇشكۈن يۈز بەرگەن مۇنداق بىر ۋەقە توغرىسىدا بولۇۋاتاتتى:

شۇ كۈنى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن، چوڭلارنىڭ ھەممىسى شىتابقا يىغىلىپ، قەشقەرگە بارغاندا، سابىت داموللا ھاكىمىيىتىنى قانداق قىلىش

---

① ئىمام مەھدى — ئىسلام تارىخىدىكى 12 ئىمامنىڭ ئاخىرقىسى بولۇپ، ئەسلى ئىسمى ئەبۇلقاسىم مۇھەممەت بىننى ھەسەن ئەسكىرى، ھىجرى 259 ـ يىلى (مىلاد 875 ـ يىلى) باغدادتا تۇغۇلغان. رىۋايەت قىلىنىشىچە، مىلاد 892 ـ يىلى ئۇشتۇمتۇت غايىب بولغان ۋە شىئە مەزھىپىنىڭ تەرەپدارلىرى تەرىپىدىن «مەھدى» (ئاخىرقى زاماننى قۇتقازغۇچى) دەپ ئاتالغان. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئۇ قاچاندۇر بىر زامان پەيدا بولۇپ، «دۇنيادىكى يامانلىقنى تۈگىتىپ، ئادىللىق ئورنىتىپ، تىنچ ۋە پاراۋان دۇنيا» قۇرىدىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ «مەھدى ئاخىر زامان» دەپ ئاتالغان. («تارىخ ھەمىدى» ئىزاھاتلىرىدىن).

مەسلىسى ئۈستىدە ئالدىن بىر پىكىرگە كېلىشىۋالماقچى بولغانىدى.

— بىزنىڭ ئەھۋالىمىز خۇددى ئايغىر ئاتنىڭ ئۈمۈر بويى تارىلىپ باقمىغان يايلىغا ئوخشاش چىگىشلىشىپ كەتتى، — دەپ گەپ باشلىدى مەھمۇت مۇھىتى، — ئورۇس كونسۇلىنىڭ بىزگە ئېيتقۇزغان گېپىنىمۇ ئاڭلىدۇق، شېڭ دۇبەنىنىڭ نىيىتىنىمۇ چۈشەندۇق. بىر ياقتا تۇڭگان، بىر ياقتا سابىت داموللا، خوتەندە مەمتىمىن ھەزرەتمۇ بار تېخى. تۇڭگانلار بىلەنغۇ جەڭ مەيدانىدا كۆرۈشىمىز. سابىت داموللا بىلەن نېمە دېيىشىمىز؟ بۇ بېشى چوڭ داموللا ھاي دېگىنىمىزگە ئۇنىماي ھۆكۈمەت قۇرۇۋاپتۇ تېخى. ھاجى ئاكامنى رەئىس دەپ جاكارلاپ، بىزگە ئوشۇقچە ئاۋارىگەرچىلىك تېپىپ بەردى. ئۇيان تارتساق ھارۋا سۇنىدۇ، بۇيان تارتساق ئۆكۈز ئۆلىدۇ. بىز زادى قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟

مۇزاكىرە قىزىپ كەتتى. بەزىلەر ئىتتىپاقلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، سابىت داموللا بىلەن يامانلاشماسلىق، ئۇنى گەپ بىلەن قايىل قىلىپ، ئاۋۋال ئۇنىڭ قولىدىكى قوراللىق كۈچلەرنى ھاجىمنىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتكۈزۈۋېلىش، ئاندىن ئۆزىنى ھەج تاۋاپ قىلىشقا ئەۋەتىۋېتىپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمىتىنىمۇ تارقىتىۋېتىش، ئاندىن، ھەممە كۈچنى، جۈملىدىن خوتەنلىكلەرنىمۇ بىر قوماندانلىققا ئۇيۇشتۇرۇپ، ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىگە قارشى ئومۇميۈزلۈك جەڭ قىلىش دېگەن تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ پىكىردىكىلەرنىڭ ئاساسلىق ۋەكىلى نەمەت خەلپەت ئىدى.

— مانا شۇنداق قىلغاندا، زىتمۇ كۆيمەيدۇ، كاۋاپمۇ — دېدى ئۇ، ئۆز پىكرىنى يەكۈنلەپ.

بۇ پىكىرگە بىرىنچى بولۇپ قاسىم ئەپەندى قارشى چىقتى.

— ئۇيغۇرلاردا «ئالدىماققا بالا ياخشى، خۇدا ئۇرسۇن قاقۋاشنى» دېگەن ماقال بار ئىكەن، — دېدى ئۇ، — سابىت داموللا بالا ئەمەس، بىزنىڭ گېپىمىزگە ماقۇل دەيدىغان؛ ئۇ پۈتۈنباشلىق بىر جۇمھۇرىيەت قۇرۇپ، ئۇنىڭ باشلىقى بولغان سىياسىي ئەرباب، ئۇنىڭ بىر نەچچە مىڭ ئەسكىرى ۋە كەڭ

ئىجتىمائىي ئاساسى بار ، ھاكىمىيەت دېگەننى زورلۇق يولى بىلەنلا تارتىۋالغىلى بولىدۇ .

— سىززە ، بىزنى سابىت داموللا بىلەن سوقۇشتۇرماقچىمۇ ؟ — دېدى نەمەت خەلپەت ، ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قاراپ .

— مەن ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشايلى دېدىممۇ ؟

— ئەمىسە نېمە دېمەكچىسىز ؟

— مەن دېمەكچىمەنكى ، — دېدى قاسىم ئەپەندى ئۆز پىكرىنى ئىزاھلاشقا تىرىشىپ ، — سابىت داموللا ئۆزىنى باش ۋەكىل ، ھاجى ئاكامنى رەئىس جۇمھۇر دەپ جاكارلىغانىكەن ، رەئىس جۇمھۇرنىڭ باش ۋەكىلنى مەنسەپتىن قالدۇرۇش ھوقۇقى بولىدۇ . ئانداق بولغاندىن كېيىن ، ھاجى ئاكام رەئىس جۇمھۇرلۇق سالاھىيىتى بىلەن سابىت داموللىنى مەنسەپتىن قالدۇرۇپ ، بىرەر باھانە بىلەن قاماققا ئېلىشى ، بارلىق قورallىق كۈچلەرنى بىر قوماندانلىققا بويسۇنۇشقا پەرمان چۈشۈرۈشى ، قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ ، قوشۇندىن ھەيدەپ تاشلىشى ، ئاندىن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى» نى قانۇنسىز دەپ جاكارلاپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا جىمسار پۈتۈنلەي بويىچە ، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنى ھوقۇق يۈرگۈزىدىغان قىلىشى لازىم .

— بۇ ئەمەلىيەتتە ، سابىت داموللا بىلەن ئۇرۇشىمىز دېگەنلىك بولماي نېمە ؟ سىززە ، مۇسۇلمان بىلەن مۇسۇلمان ، يەن كېلىپ ئۇيغۇرلار بىلەن ئۇيغۇرلار ئۇرۇشۇپ ، قەشقەر دېيارىنى قانغا بويىسۇن دېمەكچى ، شۇنداقمۇ ؟ — دېدى نەمەت خەلپەت قاتتىق ئېتىراز بىلدۈرۈپ .

— سابىت داموللا قارشىلىق كۆرسەتسە ، شۇنداق قىلمايمۇ بولمايدۇ ! — دېدى قاسىم ئەپەندى ، بۇرۇتىنى تولغاپ ئولتۇرۇپ .

سورۇندا ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى . پەقەت ھاجىم بىلەن مەھمۇت مۇھىتى قاپاقلىرىنى تۈرۈپ جىم ئولتۇراتتى .

يەنە قاسىم ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . بۈگۈن ئۇنىڭ ئاۋازى باشقا

چاغلاردىكىدىن كۆتۈرەڭگۈرەك ئاڭلىناتتى.

— مىرئادىل قاسىموۋنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭدا شىڭ دۇبەن ۋە خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتلىرىدىن باشقا، ئۈچىنچى بىر ھۆكۈمەتنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە مۇتلەق يول قويمايدۇ دېگەن گەپلىرىنى ئۇنتۇپ قالمايلى، — دېدى ئۇ، — ئەگەر سابىت داموللا ھۆكۈمىتىنى قايسى يول بىلەن بولمىسۇن، دەرھال يوقاتمىساق، چاتاقنىڭ يوغىنى چىقىدۇ، مىرئادىل قاسىموۋ سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ چېگرىدىن كىرىپ بولغانلىقىنىمۇ ئەسكەرتىپ قويدىغۇ، بەس! مەن قازاق بولسامۇ، ئۇيغۇر خەلقى بىلەن بولغان قانداش قېرىنداشلىقىم ئۈچۈن كۆڭلۈمدىكى گەپنى ئېيتتىم، قېرىنداشلار!

سورۇننى جىمجىتلىق باستى. ھەممىنىڭ چىرايلىرى تۇتۇق، كۆزلىرى غەزەپلىك كۆرۈنەتتى. ھاجىمنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرى يوغىناپ، ئېغىر-ئېغىر نەپەس ئېلىۋاتقانلىقى سېزىلىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلەشكەندەك «ھەي سابىت، ھەي سابىت، ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ، ماڭىمۇ قىلدىڭ» دەپ ساقىلىنى سىقىمداپ ئولتۇرۇپ، كۆپچىلىككە بىر نېمە دېمەكچى بولۇۋاتقاندا، ھويلىدا ئادەملەرنىڭ قاتتىق ۋاراڭ-چۇرۇڭلىرى ئاڭلىنىپ قالدى. ئىككى ئادەم ئاغزىغا كەلگەننى دەپ، قاتتىق تىللىشىۋاتاتتى. ئارىچىلارنىڭ ھاي بېرىپ، ئاجرىتىشىغا قارىماي، جېدەل ئۇلغىيىپ، بىر ياي ئوقىمۇ ئېتىلدى.

ھاجىم باشلىق ھەممەيلەن ھويلىغا يۈگۈرۈشتى.

توخنىياز زور يەردە ياتقان ھوشۇر كانتونىڭ تاپانچا تۇتقان قولىنى دەسسەپ تۇرۇپ بىر نېمىلەر دەپ ۋارقىراۋاتاتتى. ئۇ چوڭلارنى كۆرۈپ، ۋارقىراشنى توختاتتى. ھوشۇر كانتومۇ ئورنىدىن تۇردى. مەلۇم بولدىكى، بۈگۈن ئەتىگەن، روزى كارۋان كېلىپ، قاخشال يولىدا ھارۋا ياكى مەپە ماڭالمايدىغانلىقىنى، كۇچا خېنىم بىلەن مودەنخاننىڭ ئەمدى ئاتقا مىنمىسە بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. قېرىشقاندەك كۇچا خېنىم ئات مىنىپ باقمىغانىكەن. شۇڭا سەپەر ئۈستىدە كۇچا خېنىمنىڭ مۇھاپىزىتىگە مەسئۇل بولغان

هوشۇر كانتو كوچا خېنىم بىلەن مودەنخانىغا كاجۇۋا تەييارلاشقا كىرىشىپتۇ . بۇ ئىشتىن ھاجىمنىڭمۇ خەۋىرى بارلىقىنى ئۇقمىغان توخنىياز زور ھويلىدا ھوشۇر كانتونىڭ كاجۇۋا تەييارلايمەن دەپ پايپاسلاپ يۈرگىنىنىڭ سەۋەبىنى ئۇقىقاچ ، «بۇ نېمە قىلىق ، كوچا خېنىم ئاتقا مىنەلمىسە ، سەن بوينۇڭغا مىندۈرۈپ ماڭساڭ بولمامدۇ ؟» دەپتۇ . ھوشۇر كانتو بۇ گەپكە چىدىماي ئۇ-نىڭغا تىل سېپتۇ . توخنىياز زور ئۆزىنى تۇتالماي ، ھوشور كانتونى بىر مۇشت بىلەن يىقىتىۋېتىپتۇ . ھوشۇر يەردە يېتىپ ، تاپانچىسىنى چىقارغاندا ، توخنىياز زور ئۇنىڭ قولىغا دەسسىگەنىكەن ، بىر پاي ئوق ئېتىلىپ كېتىپتۇ .

سابىت داموللا ھەقىقەتكى بايىقى مۇزاكىرىدە راسا ئوغىسى قايناپ ، ئاچچىقىنى كىمدىن ئېلىشنى بىلەلمەي تۇرغان ھاجىم ، توخنىياز زورنىڭ ھېچكىمدىن ئەيمەنمەيدىغان ، بولۇپمۇ ، ھاجىمنىڭ ئۇرۇش ۋاقتىدا خوتۇن ئۇستىگە خوتۇن ئېلىشىغا قۇمۇلدىن تارتىپلا دادىل قارشى تۇرۇپ كېلىۋاتقان قورقۇمسىز ، تونىرا سۆز:لەك كىشى ئىكەنلىكىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويىدى چېغى :

— خوتۇنلارنىڭ ئىشى بىلەن سېنىڭ نېمە كارىڭ ، — دەپ تاشلى-دى .

— نېمە كارىڭ دېگەنلىرى نېمىسى ؟ — دېدى توخنىياز زور ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، — بىز دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىمىزمۇ ياكى خېنىملارنى كاجۇۋاغا ئارتىپ تاغمۇتاغ سۆرەپ يۈرىمىزمۇ ؟ خوتۇن دېگەن تېپىلماسنىڭ خومىسى ئەمەسقۇ ؟

— توخنىياز ، — ۋارقىرىدى ھاجىم ، — سەن كىم بىلەن گەپلىشىۋاتقىنىڭنى ئۇنتۇپ قالما !

— ئۇنتۇپ قالمىدىم . مەن سان - ساناقسىز مۇسۇلمانلار بىزنى زۇلۇمە-دىن قۇتقازغۇچى غازى ئاتىمىز دەپ ئەقىدە باغلاپ كېلىۋاتقان خوجىنياز ھاجىم بىلەن گەپلىشىۋاتىمەن . ئۆزلىرىمۇ ئەل - يۇرتنىڭ ئەقىدىسىنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا !

— ھەددىڭدىن ئاشما، خوتۇنتالاق!

— مېنىڭ تالاق قىلغۇدەك خوتۇنۇم يوق. بۇ گەپنى بىردىن ئېشىپ، بىرنەچچە خوتۇن ئېلىۋالغانلارغا ئېيتسىلا، — دېدى توخنىياز چەكچىيىپ تۇرۇپ.

ھاجىم ئاچچىقىغا پايلىماي ئۇنىڭغا قول كۆتۈردى، سالى دورغا «ھاي» دەپ، ھاجىمنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى. ئەمما، ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگىمىدى. ھاجىم يەر تېپىپ:

— يوقال كۆزۈمدىن، يوقال! — دەپ ۋارقىراپ كەتتى.

— يوقالسام يوقىلاي، ئىست، ساڭا بولغان ئەقىدەمگە! — دېدى توخنىياز زور، چوڭ - چوڭ قەدەملەر بىلەن ھويلىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ.

ھەممەيلەن ھاڭ - تاڭ بولۇپ قاراپ قېلىشتى.

پېشىندىن كېيىن ھاجى ئاچچىقىدىن يېنىپ، «مەندىن ئۆتتى» دېدى - دە، توخنىياز زورنى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى. بىراق، ئۇنى ھېچكىم ھېچيەردىن تاپالمىدى. ھەتتا قوشۇن قەشقەر تەرەپكە ئاتلانغىچمۇ ئۇنىڭ ئۆلۈك - تىرىكلىكىدىن ھېچقانداق ئىز - دېرەك بولمىدى.

توخنىياز زوردەك ئاقكۆڭۈل، گاڭگۇڭ مىجەز، توغرا سۆزلۈك ۋە جەڭ مەيدانىدىكى ئاجايىپ قەھرىمانلىقلىرى بىلەن ھەممىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان كىشىنىڭ مۇنداق پاجىئەلىك ئاقىۋېتى كۆپچىلىككە شۇنداق تەسىر قىلدىكى، ئۇغلاقچى مەنسۇر بىلەن ھېيتەمدەك سۆزمەن ۋە خۇشچاقچاق يىگىتلەرنىڭمۇ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ھاجىم بولسا، خۇددى توخنىياز زور ھازىرلا كېلىپ قالىدىغاندەك، پات - پاتلا ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، ئارقىدا قېلىۋاتقان تاغ - دالىلارغا دىققەت بىلەن قاراپ قوياتتى - دە، ئەستاغپۇرۇللا ئېيتىپ يەنە يولىغا راۋان بولاتتى.

— ھاجىمغا قارىسىلا، خەلپىتىم، — دېدى سالى دورغا ئۆزى بىلەن ياندىشىپ كېتىۋاتقان نەمەت خەلپەتكە، — بۇ ئىش ئۇنىڭغىمۇ ئاسان چۈشمىدى.

— راست ئېيتىلا دورغام ، ئىككى كۈندىن بۇيان ، ھاجى ئاكام خۇددى مۇھىم بىر نېمىسىنى يىتتۈرۈپ قويغان كىشىدەك ، ئىچىنى تىڭشاپلا يۈرىدىغان بولدى . ئەمما مەن باشقا بىر نېمىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىمەن .

— نېمىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىدىلا ؟

— ھاجى ئاكامنىڭ مىجەزىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىمەن . سابىت داموللا ئېغىر بېسىق ، مۇلايىم مىجەزلىك ئادەم بولسىغۇ خوپ ، ئەگەر ئۇمۇ قاتتىق مىجەزلىك ئادەم بولسا ، ئىككىيلەننىڭ سۆھبىتى جاڭجالغا ئايلىنىپ ، ئىشنى گەپ بىلەن بىر تەرەپ قىلىمىز دېگەن ئۈمىدىمىز يوققا چىقمىغىدى ، دەپ ئەندىشە قىلىۋاتىمەن . تاش يۇمشاق قۇمنىڭ ئۈستىگە چۈشسە ، ئاۋازىمۇ ئاڭلانماي قالىدۇ . مۇبادا ، تاش ـ تاشقا تەگسە ئوت چىقىپ كېتىدۇ ئەمەسمۇ ؟

سالى دورغا ھېچنېمە دېمەي ، ئاستىدىكى جىرەن قاشقىنىڭ سوغۇق شامالدا يەلپۈنۈپ تۇرغان يايلىنى سىلاپ قويدى .

ئون سەككىزىنچى باب

قانغا بويالغان دىيار

ھەممە نېمىنىڭ رەڭگى ئۆڭىدۇ ،
قاننىڭ رەڭگى ئۆچمەيدۇ .

— قەدىمكى ئۇيغۇر خەلق ماقالى

1

« قەشقەر شەھىرىنىڭ تەخمىنەن بەش چاقىرىم شەرقىي شىمالىدىكى غوجا چوڭنىڭ قۇملۇقى» دېگەن خىلۋەت مەنزىلگاھ بۈگۈن ئەتىگەندىن بۇيان ئادەم دېڭىزىغا ئايلىنىپ قالدى . ئۇنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ياغاچ ۋە بورا بىلەن قۇراشتۇرۇلۇپ ، زىلچا - گىلەم ، تاۋار - دۇردۇنلار بىلەن بېزەلگەن پەلەمپەيلىك كۆركەم بىر سەھنە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . سەھنىنىڭ ئالدىغا «مەرھابا ، قەھرىمان غازىلىرىمىز ، مەرھابا» دېگەن سۆزلەر يېزىلغان قىزىل تاۋار لوزۇنكا ئېسىلغان بولۇپ ، سەھنە ئەتراپىدا توپ - توپ ئادەملەر غۇژمەكلىشىپ تۇراتتى . ئۇلارنىڭ تولىسى باشلىرىغا سەللە ئورىغان ياكى قاما ياقىلىق جۇۋىلار بىلەن كەمچەت تۇماقلارنى كىيگەن سۆلەتلىك كىشىلەر ئىدى . سەھنىنىڭ ئۇدۇلىدىكى قەبرىستانلىقتا تۇتاش تۇزلەڭلىكتە بولسا ، قىزغۇچ چەكمەن تون ئۇستىدىن تاسما بەلباغ بىلەن بەللىرىنى چىڭ باغلاپ ، يېڭىسار تۇمىقى كىيگەن ئىككى يۈزچە قوراللىق ئۇيغۇر يىگىتلىرى سەپكە تىزىلىپ تۇراتتى .

شەھەرنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى تۆشۈك دەرۋازىسىدىن ئاشۇ

مەنزىلگاھقىچە سوزۇلغان ئەگرى - توقاي ھارۋا يولىنىڭ ئىككى قاسنىقىمۇ سانجاق - سانجاق ئادەملەر بىلەن تولغانىدى، ئۇلارنىڭ تولىسى كىيىملىرى يېپىلىك - يۇپقا ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، دېھقانلار، تالىپلار، سېتىقچىلار ۋە ئەگنى يىرتىق - ياماق مەدىكارلار بولۇپ، ئاندا - ساندا پەرەنجىلىك ئاياللارمۇ كۆرۈنۈپ قالاتتى. ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدە رەتلىك كىيىنگەن مەكتەپ بالىلىرى ئۇزۇن سەپ تارتىپ تۇرۇشاتتى.

ۋاقىت ئۆتكەنسېرى، يانىۋار ئېيىنىڭ قارا سوغۇقى كىيىملىرى يېپىلىك - يۇپقا كىشىلەرنىڭ دۈمبىلىرىنى قورۇپ، قولاق، بۇرۇنلىرىنى چىمداپ، ئۇلارنى تاقەتسىزلەندۈرۈشكە باشلىدى. ئالامان ئىچىدە غۇدۇر - غۇدۇر كۆپەيگىلى تۇردى.

دەل شۇ چاغدا، ھېلىقى سەھنە تىكلىگەن مەيدان تەرەپتىن داقا - دۇمباق، ناغرا - كاناي ئاۋازلىرى ياڭراشقا باشلاپ، ھەممىنىڭ دىققىتى شۇ تەرەپكە بۇرۇلدى.

× × ×

ئاتۇش تەرەپتىن قېلىن چاڭ توزدۇرۇپ كەلگەن پىدائىيلار قوشۇنى مەيدانغا يېقىنلاشتى. بېشىغا تۈلكە تۇماق، ئۈستىگە ئەپچىل تىكىلگەن بۆرە جۇۋا كىيگەن بوز ئاتلىق كىشى قوشۇندىن يىگىرمە قەدەمچە ئۈزۈلۈپ چىقىپ، مەيدانغا كىرىش بىلەن «مەرھابا، غازى خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىز!» دېگەن ئۈنلۈك شوئارلار بوراندەك گۈرۈلدەپ كەتتى. ئۈستىگە مەللە چەكمەندىن پاختىلىق تون، پۇتىغا مەسە - كالاش كىيىپ، سەللىسىنى ئەپلىك ئورىۋالغان ئوتتۇرا بوي، يۇملاق يۈزلۈك، كەكە ساقال، ئۆزى دىقماق كەلگەن بىر كىشى توپ ئىچىدىن چىقىپ، ھاجىم تەرەپكە ئىتتىك - ئىتتىك قەدەم تاشلىدى. بۇ، سابىت داموللا ئىدى. ئۇنىڭغا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»

نىڭ ئەرباپلىرىدىن بىرنەچچىسىلەن ئەگەشتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا «ئەدلىيە ۋە-كىلى» زىرىپ قارى ھاجى ، «مالىيە ۋەكىلى» ئىلاخۇنبايلارمۇ بار ئىدى . ئۇلار ھاجىمنىڭ يېقىنلاشقان ھامان چىپپىدە توختىدى - دە ، ئېگىلىپ سالام بېرىپ ، دەرھال ھاجىمنى ئاتتىن چۈشۈرمەكچى بولۇشتى . بىراق ، ھاجى خۇددى چەبدەس چەۋەندازلاردەك ئاتتىن ئۆزى ئىرغىپ چۈشتى . ئۇ زىرىپ قارى ھاجى ۋە ئىلاخۇنبايلار بىلەن كۆرۈشۈۋېتىپ :

— بىز يەنە كۆرۈشتۇق ئاغىنىلەر ، — دېدى .

— خۇش كەلدىلەر ، غازى ئاتىمىز ، — دېدى زىرىپ قارى ھاجى ، ئاندىن سابىت داموللىنى تونۇشتۇرماقچى بولۇپ ، «بۇ زاتى كېرەم» دەپ ئېغىز ئېچىشىغا ، ھاجىم ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ :

— ئۆزىنى كۆرمىگەن بولسامۇ ، كۆڭلۈم تونۇۋاتىدۇ . بۇ كىشى سابىت داموللىغۇ دەيمەن ، — دېدى . ئاندىن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈۋېتىپ :

— داموللام ، سىزنىڭ بېشىڭىز يوغان بولغان بىلەن مېنىڭ چورۇقۇم يوغان ، — دەپ كۈلدى .

مەيداندا يېنىك كۈلكە كۆتۈرۈلدى .

— مەرھابا غازى ئاتىمىز ! جانابلىرىنىڭ قەدەم تەشرىپى بىلەن كەمىنە خادىملىرىنىڭ ۋە پۈتكۈل كاشغەر ئەھلىنىڭ بېشى كۆككە ئۇلاشتى ، — دېدى سابىت داموللىمۇ كۈلۈمسىرەپ . ئۇنىڭ سەل ئىچىگە ئولتۇرۇشقان قوڭۇر كۆزلىرى خۇددى مەدرىسە ھۇجرىسىنىڭ چىراغلىرىدەك پىلىلداپ ، ھاجىنىڭ بۇر كۇتىنىڭكىدەك ئۆتكۈر قارايدىغان قاپقارا كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتى . ھەر ئىككىيلەن قوللىرىنى تۇتۇشقان ھالدا ھېچنېمە دېمەستىن ، بىرنەچچە دەقىقە جىم تۇرۇپ قالدى .

كۆرۈشۈش نۆۋىتى باشقىلارغا كەلگەندە ، بەزىلەر ھاجىنىڭ قولىنى سۆيمەكچى بولدى . ھاجىم بۇنىڭغا يول قويمىدى . نۆۋەت يوغان سەللىلىك بىر كىشىگە كەلدى . ئۆزى جېۋەكرەك كەلگەن بۇ قاقىر بويۇن كىشى بېشىدىكى قاسقاندەك سەللىسى بىلەن خۇددى يەردىن چىققان ئېشەك مەدىكىگە

ئوخشاپ قالغانىدى .

— هوي ئاخۇنۇم ، — دېدى هاجىم ، — بازاردىكى داكىنىڭ ھەممە-سىنى بېشىڭىزغا يۆگىۋالدىڭىزمۇ نېمە ؟ ھەممە ئاخۇنلىرىمىز شۇنداق قىلغىلى تۇرسا ، قەشقەر دېگەن شەھەردە ئۆلۈكلەرنى يۆگەيدىغانغا داكا تېپىلماي قال-مامدۇ زە ؟

مەيداندا يەنە يېنىك كۈلكە كۆتۈرۈلدى .

شۇ ئارىدا ، بېشىغا ئافغانچە تۇماق ، ئۈستىگە قارىكۆل ياقىلىق جۇۋا كىيگەن بۇژغۇر ساقاللىق ، قوش بۇرۇن بىر ئادەم بىلەن تۈركچە پاپاخ كى-يىپ ، قىسقا بۇرۇت قويىۋالغان ئېگىز بويلۇق ، كۆك كۆز كىشى هاجىمغا تەگلا قول ئۇزاتتى . سابىت داموللا ئۇلارنى تونۇشتۇردى . ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇژغۇر ساقاللىق كىشى ئافغانىستانلىق مۇھىببۇللاخان بولۇپ ، ھازىر قوشۇندا مەشقاۋۇللۇق قىلىدىكەن . ھېلىقى كۆك كۆز كىشى بولسا ، سەھىيە ئىشلىرىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن تۈركىيىدىن كەلگەن مەھمۇت نەدىم دېگەن دوختۇر ئىكەن .

— مىلتىق ئېلىپ كەلگەنمۇ ؟ — سورىدى هاجىم مۇھىببۇللاخاندىن .

مۇھىببۇللاخان پەقەت ھەربىي مەشق ئۆگىتىشكە كەلگەنلىكىنى ئېيتتى .

— مىلتىق بولسىلا ھەربىي مەشقنى پاتما خوتۇنمۇ قىلالايدۇ ، — دېدى هاجىم ، ئاندىن مەھمۇت نەدىمدىن سورىدى :

— ياردارلارغا داكا يېتەمدۇ ؟

مەھمۇت نەدىم دەرۋەقە داكا يېتىشمەيۋاتقانلىقىنى ئېيتتى .

— ئانداق بولسا ، — دېدى هاجىم ، — قەشقەرلىك ئاخۇنلارنىڭ سەللىسى بەك يوغان بولىدىكەن ، ياردارلارنىڭ يارىسىنى شۇلارنىڭ سەللىسى بىلەن تېڭىپ تۇرۇڭ .

مەيداندىكىلەرنىڭ كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ كەتتى .

بىر چاغلاردا ، تۆمۈر سىجاك بىلەن ئوسمان ئېلىنىڭ ئارىسىدا سۇخەنچىلىك قىلىپ ، ئۇلارنى ئوت بىلەن سۇدەك قىلىۋەتكەن ھېلىقى شاپتول

داموللىمۇ بىر چەتتە تۇراتتى. ئۇ بايىقى كۆلكىگە ئۇلاپلا يېنىدىكى ھەمراھى بىلەن پىچىرلاشقىلى تۇردى:

— مانا بېگىم، ئېتى ئۇلۇغ غازى خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىزنى كۆرۈپ قويسىلا! بۇ قۇمۇللۇق تەلۋە ھېلىقى توقسۇنلۇق ھارۋىكەش تۆمۈردىنمۇ ئېشىپ چۈشىدىغان نادان بىر نېمە ئوخشايدۇ. ئەلھەزەر، ئەلھەزەر! ئۇنىڭ گەپلىرىنىڭ سوغۇقلۇقىنى قارىمامدىغان، ئادەمنىڭ قوۋۇرغىسىنى ئېگىپ.

— دەرۋەقە، گېپى بەك سوغۇق بىر نېمىكەن، — دېدى ئۇنىڭ ھەمراھى، — ئەمما لېكىن، ئۇنى نادان دېگىلى بولماس. ھەر بىر گېپىنىڭ تېگىدە گەپ باردەك تۇرىدۇ. بايام سابىت داموللىنى بېشى يوغان داموللا دېگىنىنى قارىمامدىغان. مەن بۇنى غەرەزلىك سىياسىي ھەزىل دەپ چۈشىنىۋاتىمەن، تەقسىر!

— ئەقىل - دانىشلىرىغا بارىكاللا، بېگىم، — دېدى شاپتۇل داموللا،

— جانابلىرىنىڭ سەمىگە سالماقچى بولغىنىمۇ دەل ئەنە شۇل مەنىدە ئىدىكىم، بۇ ئەقىل - دانىشلىرىنىڭ ئۇردانىلىرىنى سابىت داموللىنىڭ مۇبارەك قۇلاقلىرىغا ھەم ھالقا قىلىپ ئېسىپ قويغايلا. ئەلھەزەر، ئەلھەزەر!

— خاتىرجەم بولغايلا داموللام.

— ئىنشائاللا، ئىنشائاللا.

× × ×

مېھمان ۋە ساھىبخانلاردىن ئون نەچچە كىشى سەھنىدىن ئورۇن ئېلىشقاندىن كېيىن، سابىت داموللا، ھاجىم باشلىق ھەممە سەركەردە ۋە جەڭچىلەرنى پۈتكۈل قەشقەر خەلقى نامىدىن قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى قىسقا، ئەمما ناھايىتى جۇشقۇنلۇق ئىبارىلەر بىلەن ئېيتىپ ئۆتكەچ، ئاخىرىدا:

— جانابى ئاللاغا ھەددى ھېسابسىز ھەمدۇسانا ۋە شۈكرانىلەر

بولسۇنكىم، بۈگۈن شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ رەھبىرى غازى خوجىنىياز ھاجىمنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولدۇق. ئەمدى بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز ھاجىم جانابلىرىنىڭ دانا يولباشچىلىقىدا ئاخىرقى غەلىبىگە چوقۇم ئېرىشكۈسى. ئاللا بىزنىڭ ئىشىمىزغا نۇسرەت ئاتا قىلسۇن، ئامىن، — دەپ قولىنى ئېگىز كۆتۈردى.

يۈزلىگەن قوللار ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، «ئامىن، ئامىن!» دېگەن ياڭراق سادالار مەيداننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

تەكلىپ بويىچە ھاجىم سۆزگە چىقىپ مۇنداق دېدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەزىز قېرىنداشلار، شۇنداق سوغۇققا قارىماي ئالدىمىزغا چىقىپ ئاۋارە بوپسىلەر، ھەممىڭلارغا رەھمەت، پۈتكۈل قەشقەر خەلقىگە رەھمەت. مېنى سورىساڭلار مەن ئاددىي بىر جەڭچى. مېنىڭ مەقسىتىم خەلقنى جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇپ، ئەركىن - ئازادلىققا چىقىرىپ، تىنچ - پاراۋان تۇرمۇشقا ئىگە قىلىش. ھازىر بىزنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنىمىز ماجۇڭيىڭ. ھەممىلەن چىڭ ئىتتىپاق بولۇپ، يۇرتىمىزنى دۈشمەنلەردىن ئازاد قىلايلى. ئاللا بىزگە نۇسرەت بەرسۇن، ئامىن!

قوللار يەنە ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، «ئامىن، ئامىن!» دېگەن سۆزلەر بىلەن «ياشىسۇن غازى خوجىنىياز ھاجى ئاتىمىز، ياشىسۇن!»، «ياشىسۇن قەھرىمان پىدائىيلىرىمىز، ياشىسۇن!» دېگەن ياڭراق شوئار سادالىرى كۆككە ئۆرلەشتى.

ھاجىم باشلىق ھەممىلەن شەھەر تەرەپكە ئاتلانغاندا، يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى ئادەملەر توپى ئەزىم دەريادەك چايقىلىپ، «ئامىن» ئۈستىگە «ئامىن» دېگەن ياڭراق سادالار تېخىمۇ ئۇلغىيىپ كەتتى.

ھاجىم ھەممىنىڭ ئالدىدا سالماق قەدەم تاشلاپ مېڭىۋاتقان بوز ئات ئۈستىدە مىختەك ئولتۇرۇپ، گاھ ئىككى ياندىكى خەلق توپىغا سالام بېرەتتى، گاھ قولىنى پۇلاڭلىتىپ، خەلققە ھۆرمەت بىلدۈرەتتى. ئۇنىڭدىن ئۈچ - تۆت قەدەم ئارقىدا سابىت داموللا بىلەن مەھمۇت مۇھىتى، ئۇلاردىن كېيىن باشقا

چوڭلار، ئاندىن ئۈچ - ئۈچتىن تىزىلغان جەڭچىلەرمۇ، ئىككى ياقتا سالام بېرىپ ماڭاتتى. خەلق توپى خۇشاللىق ياشقا تولغان كۆزلىرىنى ئۇلاردىن ئۈزمەي قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، دۇئا - تەكبىر بىلەن نۇسرەت تىلەيتتى. بەزىلەر ئالغا ئېتىلىپ چىقىپ، ھاجىنىڭ ئاستىدىكى بوز ئاتنى تاۋاپ قىلماقچى بولۇشاتتى. تەرتىپ ساقلىغۇچى قوراللىق كىشىلەر ئۇلارنى «ھاي - ھوي» بىلەن ئاران توسۇۋېلىشاتتى.

— ماۋۇ خەققە قايىلسىلا بېگىم، — دېدى شاپتۇل داموللا، يېنىدا كېتىۋاتقان ھەمراھىغا پىچىرلاپ، — ئۇلار بۇ قۇمۇللۇق تەلۋىنى بېشىدا كۆتۈرەي دەۋاتامدۇ نېمە؟! ئەلھەزەر، ئەلھەزەر.

— بۇنىڭغا ھەيران قالمىغۇلۇق داموللام، — دېدى ئۇنىڭ ھەمراھى، — بۇ نادان خەق بۇگۈنى بىرسىنى بېشىدا كۆتۈرسە، ئەتىسى ئۇنى يەرگە ئۇرۇشتىنمۇ يانمايدۇ. ئەمما بىز ناھايىتى ھوشيار بولۇشىمىز كېرەك.

— ئېغىزلىرىغا قەنت - ناۋات بېگىم، بۇ ئەقىل - دانىشلىرىنى سابىت داموللامدىن دەرىغ تۇتمىغايلا، ئۇ زاتى كېرەمگە تېخىمۇ ھوشيارلىق دەركار، بېگىم.

× × ×

شۇ ئاخشىمى، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلى ئۆزىنىڭ ياردەمچىسى دوكتور سىمىت بىلەن بۇگۈن بولغان ئىشلار توغرىسىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، مۇنداق دېدى:

— دېمەك ئاخباراتچىلىرىمىز ئارقىلىق سىز ئىگىلىگەن مەلۇماتلارغا قارىغاندا، «غوجا چوڭنىڭ قۇملۇقى» دا خوجىنىياز ھاجى شەرىپىگە ئۆتكۈزۈلگەن قارشى ئېلىش مۇراسىمىدا سابىت داموللا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دېگەن سۆزنى ئېغىزغا ئېلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىغان.

ھەتتا مۇراسىم مەيدانىغا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ بايـ
رىقىمۇ ئېسىلمىغان، شۇنداقمۇ ؟

— شۇنداق.

— بۇنىڭغا قانداق قارايسىز ؟

— بىز ئۈچۈن ئېيتقاندا، بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس. بەلكى بىرەر تراگېدىيىنىڭ مۇقەددىمىسى بولسا كېرەك، — دېدى دوكتور سىمىت غەمكىن ئاھاڭدا.

— تراگېدىيە دېگىنىڭىزنى قانداق ئىزاھلايسىز ؟

— مەن دېمەكچىمەنكى، سابىت داموللا خوجىنىياز ھاجىنىڭ جىمسار پۈتۈمى بويىچە ھەرىكەت قىلىشىدىن قورقۇۋاتسا كېرەك. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قۇدرەتلىك رۇس ئارمىيىسىنىڭ بىۋاستە مۇداخىلىسى باشلىنىپ كەتتى.

— ياق، — دېدى كونسۇل، — يۈز بېرىش ئالدىدا تۇرغان بۇ تراگېدىيىنى كومېدىيىگە ئايلاندۇرۇش لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن، سىزدىن پائالىيەتنى كۈچەيتىش ۋە كېڭەيتىش تەلەپ قىلىنىدۇ.

2

پىدائىيلار قوشۇنى شەھەرگە كىرگەن كۈننىڭ ئەتىسىلا، ئاقسۇدىن مافۇيۇەن چېرىكلىرى يېتىپ كەلگۈچە، قەشقەر شەھىرىدىكى بارلىق قىسىملار بىر قوماندانلىق ئاستىدا، يېڭىشەھەرنى چولاق زىخۇيدىن ئازاد قىلىش توغرىسىدا ھاجىم ئۆز نامىدىن جىددىي بۇيرۇق چىقاردى. بۇ بۇيرۇققا بىنائەن سابىت داموللىنىڭ ھازىرغا قەدەر يېڭىشەھەر مۇھاسىرىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان بارلىق قوراللىق كۈچلىرى، جۈملىدىن خوتەندىن ياردەمگە كەلگەن پىدائىيلارنىڭ ھەممىسى شەرتسىز ھالدا مەھمۇت مۇھىتىنىڭ قوماندانلىقىدا بولۇشى لازىم ئىدى. خوتەن پىدائىيلىرىنىڭ سەردارى شامەنسۇر بۇ بۇيرۇققا دەرھال بوي سۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. سابىت داموللىمۇ بۇنىڭغا

قارشىلىق قىلمىدى. ئەمما «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ «دۆلەت مۇداپىئە ۋەكىلى» ئورازبېك بىلەن «باش شتاب باشلىقى» يۇسۇپجان قۇر بېشى بۇ بۇيرۇققا قارشى چىقىپ، سابىت داموللىنىڭ ئىشخانىسىغا كىردى.

— بۇ قانداق گەپ بولدى داموللام؟ — دېدى ئورازبېك سوقۇشقاق خورازدەك ھۈرپىيىپ، — بىز نېمشقا خوجىنىيازنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنىمىز؟ جۇمھۇرىيىتىمىزنى ئېتىراپ قىلمايۋاتقان كىشىنىڭ بىزگە بۇيرۇق چۈشۈرىدىغان نېمە ھەققى بار؟

— ئۆزلىرى نېمە ئۈچۈن بۇ ئىشقا سۈكۈت قىلىپ قالدىلەر؟ — دېدى يۇسۇپجان قۇر بېشى سابىت دامولىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىپ، — مۇنداق قىلىش ھەربىي ھوقۇقنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويۇش ئەمەسمۇ، تەقسىر؟

سابىت داموللا ئۆزىنى ئورۇندۇقنىڭ يۆلەنچۈكىگە تاشلاپ، ئۇلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ جۇدەڭگۈرەك كەلگەن چىرايىدا ھارغىنلىق، ئىزتىراپ ۋە تەشۋىش - ئەندىشە ئارىلاش بىر خىل ھالەت ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. پەقەت سەل ئىچىگە ئولتۇرۇشقان قوڭۇر كۆزلىرىدىلا تۇمانلىق بىر ئۈمىد ۋە ئىشەنچ شولىسى چاقناپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى.

— گەپ قىلسىلا داموللا، — دەپ يەنە ھۈرپەيدى ئورازبېك ئۈستەلنىڭ گىرۋىكىنى تۇتۇپ.

سابىت داموللا سەللە ئورالغان سەرپۇش تۇمىقىنى سەل ئارقىغا ئىتتىرىپ قويۇپ، ئۆزىنى رۇسلىدى ۋە ئاستا سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئەي ئەزىزلىرىم، ھەرقايسىلىرىنىڭ ئاغزىدىن بۇ يەڭگىلغ گەپلەرنىڭ چىقىشىنى مەن زىنھار خىيال ئەيلىمىگەن ئىكەنمەن. ھەر ئىككىلىرى پەلەكنىڭ رەپتارىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان ئالىي مۇقاملىق سەركەردىلىرىمىز بولۇپ تۇرۇقلۇق، ناھاتكى، بۈگۈنكى ۋەزىيەتكە توغرا باھا بېرەلمىسىلەر، مەن ھەرقايسىلىرىغا نېمە دېيىشىم كېرەك؟ خوجىنىياز ھاجىغا كەلسەك، ئۇ كىشى سىلىيونلىغان خەلقنىڭ ئىرادىسىگە ۋەكىللىك قىلىۋاتقان بىر سىما. ھازىرقى

كۈندە ئۇ زاتتىن يۇقىرىراق ئابروي ساھىبى يوقتۇر. بىزنىڭ ھېچقايسىمىز ئۇ زاتنىڭ ئورنىنى باسالمايمىز. بىزنىڭ مۇقەددەس ئىشىمىز ئۇ زاتنىڭ ئىشتىراكىسىز روياپقا چىقالمايدۇ. دېمەك ئۇ زاتنىڭ بۇيرۇقىغا خىلاپلىق قىلماق — ئىتتىپاقلىقنى بۇزماق دېمەكتۇر؛ ئىتتىپاقلىقنى بۇزماق — دۈشمەننىڭ تۈگمىنىگە سۇ قۇيماقلىق دېمەكتۇر.

— بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىزنى ئېتىراپ قىلىشتىن باش تارتقان كىشىدىن نېمە ئۈمىد كۈتۈش مۇمكىن؟ — دېدى يۈسۈپجان قۇربېشى سابىت دامولّىنىڭ گېپىنى بۆلۈپ.

— ئۇنداق ئەمەس، — دەپ داۋام قىلدى سابىت داموللا، — ئۇ كىشى بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىزنى ئېتىراپ قىلسۇن، قىلمىسۇن، بۇنىڭ كارى چاغلىق. بىزنىڭ مۇخالىپىمىزدە دۈشمەنانە ھەرىكەتتە بولمىسىلا، شۇنىڭ ئۆزى كۇپايە. تۇنگانلار ئۈستىدىن تامام زەپەر قازانغىنىمىزدىن سوڭرە، جانابى ئاللانىڭ ئىرادىسى نېمە بولسا، شۇنى كۆرەرمىز. ئەمما ھازىرقى كۈندە، ھاجىمدەك يېگانە باش سەركەردە بولماي تۇرۇپ، تۇنگانلارنىڭ تەئەررۇزىدىن قۇتۇلمىقىمىز بەسى مۇشكۇلدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىمنىڭ پەرمانىغا ئەمەل قىلىپ، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ قوماندانلىقىغا ئىتائەت قىلىشلىرى شەرت، ئەزىزىم! مەن بۇنى باش ۋەكىللىك سالاھىيىتىم بىلەن ئېيتىماقتىمەن.

ئورازبېك بىلەن يۈسۈپجان قۇربېشى بىر-بىرىگە قاراپ جىم بولۇشۇپ قالدى.

3

ھاجىم ئىككى كۈندىن بۇيان سابىت داموللا بىلەن ھەرخىل سورۇنلاردا ئۇچرىشىپ تۇرغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ھۆكۈمىتى توغرىسىدا ئۇنىڭغا بىر نېمە دېيىشكە باھانە-سەۋەب تاپالماي تۇراتتى. بولۇپمۇ قورالّىق قىسىملارنىڭ ھەممىسىنى مەھمۇت مۇھىتىنىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتكۈزۈش

توغرىسىدىكى بۇيرۇققا سابىت داموللىنىڭ مۇلايىملىق بىلەن بويسۇنۇپ «ھاجىم قانداق بولسۇن دېسە، شۇنداق بولسۇن» دەپ تۇرغانلىقى ھاجىمنى باشقا ئىشلاردا ئالدىراپ كەتمەسلىككە مەجبۇر قىلىپ قويغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ كۈنلەردە «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ «ئىچكى ئىشلار ۋەكىلى» قوشۇمچە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى بولۇۋاتقان يۇنۇس بەگ، ھاجىمنى سابىت داموللا ھۆكۈمىتى توغرىسىدا ھازىرچە گەپ قىلماسلىققا قاتتىق دەۋەت قىلاتتى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، خۇددى بۇلتۇر يازدا ھاجىمغا خەت ئارقىلىق مەلۇم قىلغىنىدەك، سابىت داموللىنى ئۆز مەيدانىدىن ۋاز كەچتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس. ئىش چىڭىغا چىققاندا، قوراللىق توقۇنۇش يۈز بېرىشى ئېھتىمال. يېڭىشەھەردىكى چولاق زىنخۇي بىلەن سابىق قەشقەر ۋالىيسى ماشاۋۇ دەل شۇنداق پۇرسەتنى كۈتمەكتە.

يۇنۇس بەگنىڭ بۇ گەپلىرىمۇ ھاجىمنى ئويلاندۇرۇپ قويغانىدى.

دەل شۇنداق پەيتتە، نەمەت خەلپەت بىلەن تۇرسۇن دولان قەشقەر خەلقىنىڭ ھاجىمغا سۇنغان ئۈچ يۈز پارچىدىن ئوشۇق ئەرز - شىكايەتلىرىنى تۈرلەرگە ئايرىپ مەزمۇنىنى ھاجىمغا مەلۇم قىلدى. بۇ ئەرز - شىكايەتلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى شەھەر كەمبەغەللىرى — ئۇششاق تىجارەتچىلەر، ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، تۇل خوتۇن - يېتىم ئوغۇللار ۋە ئەتراپ يېزا - كەنتلەردىكى نامرات دېھقانلارنىڭ قانلىق كۆز ياشلىرى، قايناپ تۇرغان داد - پەريادلىرى بولۇپ، ئۇلاردا باج - سېلىق، ئالۋان - ياساقلارنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى كۆپىيىپ كەتكەنلىكى، پىسمىدار، جازانىخور بايلارنىڭ تۈرلۈك - تۈمەن يوللار بىلەن خەلقنىڭ قان - يىلىكىنى شوراۋاتقانلىقى، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى بىلەن دىنىي مەھكىمىلەردە پارىخورلۇقنىڭ ئەۋج ئېلىپ، دەۋا - دەستۇر ئىشلىرىدا نۇرغۇن ناھەقچىلىقلار بولۇۋاتقانلىقى دەلىل - ئىسپاتلار بىلەن ناھايىتى تەسىرلىك بايان قىلىنغان.

— بۇ لومودىلار ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇردۇق دېگەن بىلەن ئۆز مۇسۇلمانلىرىمىز تېخىچىلا جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتۇلالماپتۇغۇزە! — دېدى

ھاجىم بىر مۇنچە چېچىلىپ. ئاندىن خەلقنىڭ دادى ئەھۋالىغا يېتىشكە سالى دورغا بىلەن نەمەت خەلپەتنى شۇ سورۇننىڭ ئۈزىدىلا مەسئۇل قىلىپ بەلگە-لىدى ۋە بۇ ئىشقا ئەتىدىن باشلاپلا تۇتۇش قىلىشقا بۇيرۇق بەردى.

قاسىم ئەپەندى دەرھال گەپكە ئارىلاشتى:

— سابىت داموللىنى قىستاققا ئېلىشنىڭ پۇرستى كەلدى. ھاجى ئاكا، — دېدى ئۇ، — سابىت داموللا بىلەن بۈگۈنلا سۆزلىشىپ، «سىزنىڭ ئىسلام ھۆكۈمىتىڭىز شۇنداق ھۆكۈمەتمۇ؟ مۇنداق ھۆكۈمەتنىڭ كېرىكى يوق» دې-يىش كېرەك.

— ئەپسۇسكى، — دېدى نەمەت خەلپەت، — بۈگۈن رامىزان شېرىپىنىڭ ئاخىرقى كۈنى، ئاللا بۇيرۇسا، ئەتە روزى ھېيت نامىزىنى ئوقۇي-مىز. كۆڭلىرىمىز ناتىنچ بولسىمۇ، يىلدا بىر كېلىدىغان بۇ مۇبارەك ھېيت-ئايەم كۆڭۈللىرىنى ھەممە بىرلىكتە خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈۋالساقمىكىن، ئان-غىچە سابىت داموللىمۇ بىر يەرگە قېچىپ كېتەلمەس.

بۇ پىكىرگە قاسىم ئەپەندىدىن باشقىلار دەرھال قوشۇلدى ۋە يىغىشەھەرنى قامال قىلىۋاتقان مەھمۇت مۇھىتى باشلىق سەركەردىلەرنىمۇ ھېيت نامىزىنى ئوقۇشقا تەكلىپ قىلىش قارار قىلىندى.

× × ×

بىراق ھېيت كۈنلىرىنى خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈش ئۇياقتا تۇرسۇن، ھېيت نامىزىنى ئارام خۇدا ئوقۇشمۇ ھېچكىمگە نېسىپ بولمىدى.

بامدات نامىزىدىن كېيىن، ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ھەيۋەتلىك پەشتاقلى-رىدا قوش - قوش ناغرا - كاناي سادالىرى ياڭراش بىلەنلا پۈتۈن شەھەر گويا شۇنچە چاغلاردىن بۇيان جانغا تۆرەپ كەلگەن ئۈرۈش پاراكەندىچىلىكلىرى-نىڭ ئازابلىرىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى. بايراملىق

كېيىملىرىنى كىيگەن كىشىلەر بىلەن ئۆسمۈر باللار ھەممە ھەربىي تەرتىپ بويىچە تىزىلىپ كېلىۋاتقان جەڭچىلەر خۇددى تاغ قاپتاللىرىدىن ئېتىلىپ چىقىپ، يوغان بىر كۆلگە قۇيۇلۇۋاتقان تاغ سۇلىرىدەك، تەرەپ - تەرەپتىن ھېيتگاھ مەيدانىغا ئاقماقتا ئىدى. قىش قۇياشى نەيزە بويى ئۆرلەپ بولغۇچە، كەڭ جامەنىڭ ئىچى - تېشى ئادەم بىلەن تولۇپ كەتتى. پاكىزە سۈپۈرۈلگەن ھېيتگاھ مەيدانى ۋە ئەتراپ رەستىلەر سەپ - سەپ بولۇپ جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرغان ئادەملەرنىڭ باشلىرىدىكى سەللىلىرى بىلەن خۇددى تومۇز كۈنلىرى ئاپئاق غوزىلار ئېچىلغان بىپايان كېۋەزلىككە ئوخشاپ قالغانىدى.

جامەنىڭ ئىچىدە بولسا ھاجىم، مەمۇت مۇھتى، سابىت داموللا باشلىق ھەربىي — مۇلكىي ئەربابلار ۋە يۇرت مۆتىۋەرلىرى بىرىنچى سەپتە باشلىرىنى ئېگىپ ئولتۇرۇپ، يوغان سەللىلىك قېرى ئىمامنىڭ خۇتبىسىگە ئىخلاس بىلەن قۇلاق سالماقتا ئىدى. خۇتبىدىن كېيىن، «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن ھەيۋەتلىك سادالار ئىچىدە ناماز باشلىنىپ، پۈتۈن جامائەت «رۇكۇ» غا بارغاندا، بىردىنلا قويۇق زەمبىرەك ئاۋازلىرى گۈمبۈرلەپ قالدى. قېرى ئىمام يۈزىگە تۇيۇقسىزدىن سوغۇق سۇ سېپىلگەندەك ئەندىكىپ كەتتى. ئەمما دەرھال ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغاندەك، نامازنى خاتىرجەم داۋاملاشتۇرۇۋەردى. جامەنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى جامائەتنىڭ بەزىلىرى سەل چۆچۈگەندەك قىمىرلاپ قويغان بولسىمۇ، مۇتلەق كۆپچىلىكى نەچچە ئون يەردىكى مەزىن ئاخۇنلارنىڭ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن ئۈنلۈك ئىدالىرىغا ئەگىشىپ نامىزىنى ئوقۇۋەردى.

زەمبىرەك ئاۋازلىرى بارغانسېرى قويۇقلىشىپ، دەھشەتلىك ئەجەل بورانلىرى باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلسىمۇ، نامازغا تۇرغان ئادەملەر گويا ھېچنېمىنى ئاڭلىمايۋاتقاندەك، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ، باشلىرىنى سەل ئەگكەن پېتى چوڭقۇر سۈكۈنات ئىچىدە مىختەك تۇراتتى.

ئۇلارغا مۇنداق مەدەت بېرىۋاتقان ئاجايىپ سېھىرلىك كۈچ نېمىكىن - ھە!

بىراق ناماز ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەنلا پاتپاراقچىلىق باشلىنىپ، ئادەملەر خۇددى ئۈۋىسى چۇۋۇلۇپ كەتكەن ھەرىلەردەك پېتىراپ كەتتى. ھاجىم باشلىق ئەربابلارمۇ ئالدىراپ - تېنەپ سىرتقا چىقىشتى.

شۇ ئارىدا، ئوغلاقچى مەنسۇر بىلەن ھېيتەم يېڭىشەھەر تەرەپتىن ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى: يېڭىشەھەر ئىچىدە قامىلىپ ياتقان ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى مەھمۇت مۇھىتى باشلىق بىرمۇنچە سەركەردىلەرنىڭ روزى ھېيت نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن كونا شەھەرگە كىرىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقاچ، پۈتۈن كۈچىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، ھەممە زەمبىرەكلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ھازىرغا قەدەر كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇمغا ئۆتكەن ۋە مۇھاسىرە چەمبىرىكىنىڭ بىر - ئىككى ئاجىز يېرىنى بۆسۈپ تاشلىغان ھەمدە شۇ يەردىن يەنە زەمبىرەك ئېتىپ كونىشەھەرگە تەھدىت سېلىشقا ئۇرۇنغان. ھازىر پىدائىيلار بىلەن چېرىكلەر ئارىسىدا گىرەلەشمە جەڭ بولماقتا.

— ھەممە مۇسۇلمانلار ئۈچۈن قۇتلۇق بولغان روزى ھېيت نامىزىنىڭ خاتىرىسىنىمۇ قىلماپتۇ بۇ نامەرد چوشقىلار، — دەپ ئاغزىنى بۇزۇشقا باشلىدى ھاجىم، — ئىستىتىن بولغان قۇربانلىققا يارىماپتۇ دېگەن شۇ. ئۇلارنى قانداق مۇسۇلمان دېگىلى بولسۇن! بۇ لومودىلارنىڭ جازاسىنى ئۆزۈم بەرمەسەم، قېنى چاپسان ئاتلىنايلى.

× × ×

چېرىكلەرنىڭ بۇ قۇتلۇق بايرام كۈنىنى مۇنداق نامەردلىك بىلەن ئاياغ ئاستى قىلغانلىقى پىدائىيلار قوشۇنىنىڭلا ئەمەس، ئادەتتىكى پۇقرالارنىڭمۇ جېنىغا قاتتىق تەگكەنلىكتىن، نۇرغۇن يېڭى كۈچلەر سەپكە قوشۇلۇپ، پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ سانى ھەسسىلەپ ئېشىپ، جەڭگىۋارلىق شىجائىتى

تاغدەك ئۆسۈپ كەتتى. چېرىكلەر يىرىم كۆنلۈك جەڭگە بەرداشلىق بېرەل-
مەي، پەرىشان ھالدا يېڭىشەھەر سېپىلى ئىچىگە قېچىشقا باشلىدى.
بىراق دەل شۇ چاغدا ئاقسۇدىن كېلىۋاتقان مافۇيۈەن چېرىكلىرى
ئاتۇش تەرەپتىن شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلدى. بۇ چېرىكلەر ئاقسۇدا بىر
قۇر تولۇقلىنىپ، ئۈچ مىڭ كىشىگە يەتكۈزۈلگەن ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى
ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى ئىچىدە ھەممىدىن مۇنتىزىم بىر قوشۇن ئىدى. ئۇلار
يېڭىشەھەردىكى چېرىكلەر بىلەن قوشۇلۇپ، بەش ـ ئالتە مىڭ كىشىلىك
قوشۇنغا ئايلاندى ۋە پىدائىيلار قوشۇنىغا ئۈستۈن كېلىشكە باشلىدى. مۇ-
شۇنداق ئەھۋالدا ئۇرۇش ئوتىنىڭ قەشقەر شەھىرىگە تۇتىشىپ، ئاھالىسى زىچ
بولغان بۇ شەھەردە قاتتىق ۋەيرانچىلىق ۋە قىرغىنچىلىق بولۇشى ئېھتىمالغا
بەك يېقىن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ قوماندانلىق شتابى
ئۇرۇشنى شەھەردە ئەمەس، ئاسمىنى كەڭ دالا ـ قىرلاردا داۋاملاشتۇرماقچى
بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن، سابىت داموللا بىلەن ئۇنىڭ بىر قىسىم سەپداش-
لىرى خوتەندىكى مەمتىمىن ھەزرەتكە يېقىنراق يەردە تۇرۇش، ۋاقتى كەلسە،
ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ ھەرىكەت قىلىش مەقسىتىدە يەكەن تەرەپكە كەتتى؛
ئۇلارنىڭ بەزىلىرى باشقا يۇرتلارغا كېتىشتى، بەزىلىرى قەشقەر شەھىرى
ئەتراپىدا پاناھلىنىپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام
جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى» نىڭ ئەزالىرى تىرىپىرەن بولۇپ كەتتى.
چېرىكلەر مۇداپىئەسىز قالغان شەھەرگە قارشىلىقسىز بېسىپ كىردى.
ـــ ئاللا مۇبارەك قىلسۇن زىخۇي جانابلىرى! ـــ دېدى شاپتۇل داموللا
دوتەي يامۇلىنىڭ ئازادە مېھمانخانىسىدىكى يېشىل دۇخاۋا قاپلانغان كۇرسىدا
غادىيىپ ئولتۇرغان چولاق زىخۇيغا يايدەك ئېگىلىپ، ـــ بىز قەشقەر ئەھلى
قەدەم تەشرىپلىرىگە مۇنتەزىر ئىدۇق. ئەلھەمدۇلىللاھ، خوجىنىياز ۋە سابىتقا
ئوخشاش توپىلاڭچىلاردىن قۇتۇلۇپ، بۇ كۈنلەرگە مۇيەسسەر بولدۇق. ئەمدى
ئەزىز دىيارىمىزدا تىنچ ـ ئاسايىشلىق ئاپتىپى جەۋلان قىلغۇسى، ئىنشائاللا!
چولاق زىخۇي بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسىگە بولمىسىمۇ، ئاساسىي مەزمۇ-

نىغا چۈشەندى چېغى ، «ئىنشائاللا ، ئىنشائاللا» دەپ قويۇپ ، شاپتۇل داموللىغا ئورۇن كۆرسەتتى .

شاپتۇل داموللا دۇئا ياندۇرۇپ بولغاچ يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ :

— مەن كەمىنىلىرى زىخۇي جانابلىرىنىڭ خىزمىتىگە ھەر زامان تەييارمەن ، — دېدى .

چولاق زىخۇي بۇگۇن شاپتۇل داموللىنىڭ تەنھا ئۆزىنىلا چاقىرتىشتىكى مەقسىتىنى ئېيتتى : نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ، شەھەر ئاھالىسى ئىچىدە سابىت داموللا بىلەن خوجىنىيازغا كۆپرەك ھېسداشلىق بىلدۇرۇپ ، پۇل ۋە مال - مۈلۈك ئىئانە قىلغانلار كىملەر ؟ مەشھۇر بايلاردىن باشقا ، ئاھالە ئىچىدە يەنە كىملەرنىڭ قولىدا ئالتۇن - كۈمۈش بولۇشى مۇمكىن ؟ شاپتۇل داموللا مانا شۇلارنى ئېنىقلاپ ، تولۇق تىزىمنى ئۈچ كۈن ئىچىدە تاپشۇرۇشى كېرەك .

— سىز ئوبدان بىلىدۇ داموللا ، — دېدى چولاق زىخۇي تەكىتلەش ئاھاڭىدا ، — قەشقەردىكىلەردە تىللا - تەڭگە جىق ، ئەسكى چاپان ئىچىگە تىكىدۇ ، يەرگە كۆمىدۇ ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

— شۇنداق ، شۇنداق ، زىخۇي جانابلىرى .

— سىز ياخشى قىلسا ، بىز ئۇنۇتمايدۇ . مادوتەي ① يەنە دوتەي بولىدۇ . ئاندىن كېيىن سىز قەشقەرگە چوڭ ئاخۇن بولىدۇ .

— رەھمەت ، زىخۇي جانابلىرى ، ئاللا ئۆمۈرلىرىنى ئۇزۇن ، دۆلەتلىرىنى يوزۇن قىلغاي ، ئامىن ! — دېدى شاپتۇل داموللا دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ .

ئۇ شۇ تاپتا ئىگىسىنىڭ قولىدىكى بىر پارچە سۆڭەككە تەلمۈرۈپ ، قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ تۇرغان مەخلۇققا ئوخشاپ كەتتى .

دەرۋەقە قەشقەرگە «چوڭ ئاخۇن» ، يەنى قازى كالان بولماق ئۇنىڭ ئۆمۈر بويى زارىقىپ كۈتكەن شېرىن ئارزۇسى ئىدى . چۈنكى ، ئۇ قاچاندۇر بىر زامانلار خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغان بولسىمۇ ، بەختىگە قارشى ھازىرغا قە-

---

① قەشقەرنىڭ سابىق ۋالىيسى ماشاۋۋنى دېمەكچى .

دەر ئاپئاق كۆمۈش تەڭگىلەر بەدىلىگە مۆھۈر بېسىش ياكى بىرەر مەدرىستە دەرس ئېيتىپ چارەك - چارەكلەپ بۇغداي - قوناق ئېلىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولالماي كەلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، نەزىر - چىراغ، توي - تۆكۈن ۋە چاي - زىياپەتلەردە تۆردىن ئورۇن تەگمەي، بويىنى قىسىلىپ قالاتتى. ئەھلى ئىلىملەر يىغىلغان كىتابخانىلىق سورۇنلىرىدا بولسا، ئۇنىڭغا گەپ تەگمەيتتى ياكى سۆھبەتداشلىرى ئۇنىڭ مۇلاھىزىلىرىگە ئېرەن قىلماي «داموللام ئۆزلىرى ئىسلام دۇنياسىدىكى ئۇلۇغ ئالىملارنىڭ يېڭى مۇلاھىزىلىرىدىن مەھرۇم ئوخشايلا، كۆپرەك كىتاب كۆرسىلە» دەپ مەسخىرە قىلىشاتتى. مۇنداق مەسخىرىلەر ئۇنىڭغا ھەممىدىن ئېغىر تۇيۇلاتتى. ئۇ مۇشۇنداق پەيتلەردە ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ، «خەپ سىلەرنى، ھەممىڭلار ھېلىقى ئابدۇقادىر داموللا دېگەن جەدىتنىڭ ئەرۋاھىغا ئۇسسۇل ئويناۋاتىسىلەر. سىلەرنىڭ كۆنۈڭلەرمۇ تۇغۇلىدىغان زامان كېلەر» دەپ ئۆز ئىچىدە غودۇڭشۇپ قوياتتى. ئۇنىڭ مەن-تىقىسى بويىچە بولغاندا، زامان ئۆزگىرىپ، قەشقەرگە يەرلىك ئەھۋالنى بىلمەيدىغان ياقا - يۇرتلۇق بىرەر يېڭى ھۆكۈمدار كەلسەيۇ، شۇ ھۆكۈمدارنىڭ قويىنىغا ئۆزىنى ئاتسا، ئۇنىڭ بارلىق ئارزۇ - ئارمانلىرى ئەمەلگە ئاشقان بولاتتى.

شۇنداق كۈنلەردە تۆمۈر سىجاڭ بىلەن چولاق زىخۇي قەشقەرگە «ئىسلام ئېچىپ» كەلدى. شاپتۇل داموللا بۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈپ، ئاخىر چولاق زىخۇيگە ئۈمىد باغلاپ، ئۇنىڭ قوينىغا كى-رىۋالدى. چولاق زىخۇيمۇ «بەگ يالاقچىغا ئامراق، ئىت شاتراقچىغا» دېگەندەك، شاپتۇل داموللىغا ئوخشاش بىر مەخلۇقنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن كې-لىپ بوسۇغا يالىغىنىغا ناھايىتى خۇشال ئىدى.

— شۇنداق بولسۇن، ئۈچ كۈندىن كېيىن سىز مەن بىلەن كۆرۈشسۇن، — دېدى چولاق زىخۇي شاپتۇل داموللىنىڭ كېتىشىگە رۇخسەت بېرىپ.

4

كۈنلەر ئۆتمەكتە. يۇرت - يۇرتتا ئۇرۇش تۇتەكلىرى ئاسماننى قاپلاپ، پامىر ئېتەكلىرى قانغا بۇيالماقتا. ئۆيلەر كۆيۈپ، تۇرخۇنلار ئۆرۈلۈپ، يۇرت ئىچى ۋەيران، ئادەملەر سەرسان - ھەريان پەرىشان، ھەتتا ئىت - مۈشۈكلەرگىمۇ تېپىلماي ئارام، گويا «قىيامەت» دەھشىتىدە قالدى ھەممە ياق.

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە دەرۋىش قىياپىتىدىكى بىر ئادەم ئۆزىگە ئوخشاش ياسانغان قاسىم ئەپەندىنى قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىغا باشلاپ كەلدى. قاسىم ئەپەندى كونسۇل بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆزىنىڭ خوجىنىياز ھاجى نامىدىن كەلگەنلىكىنى، ئەمدى سوۋېت ھۆكۈمىتى ئارىلاشمىسا، ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ ھۇجۇمىدىن قۇتۇلۇش مۇمكىن بولماي قالغانلىقىنى ئېيتىپ، سوۋېت تەرەپتىن دەرھال ياردەم بېرىلىشىنى تەلەپ قىلدى.

كونسۇل قىسقىچىلا جاۋاب بېرىپ:

— بۇ ئىش مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ، خوجىنىياز ھاجى ئەركەشتام چېگرىسىغا بېرىپ، يۇقىرى بىلەن بىۋاستە سۆزلەشسۇن. مەن پەقەت ئالاقە باغلاپ بېرىشكە يارايمەن، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، ھاجىم يېڭىساردىن ئاتۇش ئارقىلىق ئەركەشتام تەرەپكە ئاتلاندى. قەشقەر شەھىرىدىكى ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇنىڭ ئىزىغا چۈشتى. ئاتۇش تاغلىرىدا قانلىق جەڭلەر باشلاندى.

شەھەردە بولسا، ئازراق چېرىك قالغانىدى. ئوپالنى قارارگاھ قىلىپ تۇرغان يۈسۈپجان قۇربېشى ئۆز پىشمىچىلىق بىلەن شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىپ، شەھەرنىڭ بىر قىسمىنى ئىگىلىۋالدى. چېرىكلەردىن بىزار بولۇپ تۇرغان خەلق، ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ قوزغالدى. چولاق زىخۇي مۇشۇنداق

باھانىنىڭ تىپىلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ ھاجىم بىلەن سوقۇشۇۋاتقان چېر-
رىكلەرنى دەرھال قايتۇرۇپ كېلىپ، يېڭىشەھەردىن يەنە بىر تۈركۈم چېرىك
يۆتكەپ شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى ۋە يۇسۇپجان قۇربېشىدىن شەھەرنى تار-
تىۋالدى ھەمدە شۇ ئاخشىمى ھېلىقى شاپتۇل داموللىغا مەخسۇس بەلگە
سېلىنغان ئون پارچە ئاق لاتا بېرىپ، بۇلارنى ئۆزىنىڭ ۋە ئۆزىگە ئوخشاش
«سادىق» كىشىلەرنىڭ دەرۋازىسىغا ئېسىپ قويۇشنى بۇيرۇدى.

تاڭ قاراڭغۇسىدا ھەربىي ھالەت باشلىنىپ، تاراسلاپ ئېتىلغان مىلتىق
ئاۋازلىرىدىن شەھەر چۆچۈپ ئويغاندى. چېكەتكىدەك يامراپ كەتكەن چېر-
رىكلەر پۈتۈن شەھەر بويىچە، ئۆيمۇ ئۆي باستۇرۇپ تالاڭ - بۇلاڭ، زورلۇق -
باسقۇنچىلىق ۋە دەھشەتلىك قىرغىن باشلىۋەتتى. مىڭلىغان ئىشىكلەر
ئۆرۈلۈپ، پەنجىرلەر چېقىلىپ، تالاي - تالاي قىز - جۇۋانلارنىڭ كۆڭلەك -
تامباللىرى يىرتىلدى؛ تالاي - تالاي ئانىلارنىڭ چاچلىرى يۇلۇنۇپ،
ئاتىلارنىڭ پېشانىسى يېرىلدى؛ تالاي - تالاي نازۇك قوللار بارماقلىرىدىكى
ئۈزۈك، بىلەزۈكلىرىدىكى بىلەيزۈكلەر بىلەن قوشۇپ، شارتىلدىتىپ كېسىپ
كېتىلدى؛ نى - نى نازىنىلارنىڭ قۇلاقلىرى ھالقا - زىرىلەر بىلەن قوشۇپ يۇ-
لۇپ ئېلىندى. كۆكرەك كېرىپ چىققان يىگىتلەرگە نەيزە سانجىلىپ،
باشلىرى كېسىلدى؛ ھەتتا ئىڭرىغان بوۋاقلار بۆشۈكلىرى بىلەن كوچىلارغا
تاشلاندى.

پەقەت ئىككى خىل كىشىنىڭ جېنى بۇ دەھشەتتىن ئامان قالدى.
ئۇلارنىڭ بىرى پەلەكنىڭ تاسادىپىي «كەڭچىلىكى» گە ئېرىشكەنلەر ئىدىكى،
ئۇلار سوغۇقتىن شىنىدەك قېتىپ قالغان جەسەتلەرنى ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق
خالتا كوچا ئېغىزلىرى ياكى قورۇلارنىڭ ئالدىغا سۆرەشتۈرۈپ كېلىپ، بىر
ساختا مەنزىرە پەيدا قىلغانىدى. چېرىكلەر مۇنداق يەرلەرگە كەلگەندە، بۇلاڭ
- تالاڭ ۋە قىرغىن قىلىنىپ بولغانىكەن دەپ ئارقىغا يانارتتى؛ ئىككىنچى خىلى
شاپتۇل داموللا ئارقىلىق چولاق زىخۇي تارقاتقان ھېلىقى ئاق لاتىلار ئېسىقلىق
ھويلىلاردىكى كىشىلەر ئىدى.

ئۈچ كېچە - كۈندۈزلۈك ھەربىي ھالەت داۋامىدا، شەھەر ۋە ئەتراپ مەھەللىلەردە، تەخمىنەن تۆت مىڭدىن ئارتۇق ئادەم جېنىدىن ئايرىلىپ، بۇ ئاۋات قەدىمىي شەھەر خۇددى بىر توپ ياۋا چوشقىلار دەپسەپ، يەنجىپ، مىجىپ تاشلىغان گۈلزارلىق خارابىسىدەك چۆلدەرەپ قالدى. ئۆي - ئۆيدىن كۆتۈرۈلگەن ماتەم يىغىلىرى بىلەن دادۇ - پەرياد ۋە نالە - ئەفغانلار كىشىنىڭ يۈرىكىنى پارە - پارە قىلىپ تاشلايتتى.

چولاق زىخۇي بىلەن مافۇيۈەن بولسا، دەستە - دەستە زىخ ئالتۇن، دۆۋە - دۆۋە تىللا، تەڭگە ۋە يامبۇلارغا، قان داغلىرى ئۆيۈپ قالغان ئۈزۈك، بىلەيزۈك، ھالقا - زىرىلەرگە، خالتا - خالتىلاردىكى ياقۇت، پىرۇزە، زۇمرەت، مەرۋايىتلارغا ئاچكۆزلۈك بىلەن قاراپ ئولتۇراتتى.

5

كۈنلەر ئۆتكەنسېرى، پامىر ئاسمىنىدا ئۇرۇش تۇتەكلىرى تېخىمۇ قو- يۇقلىشىپ، قانلىق جەڭ مەيدانلىرى كۆپىيىۋەردى. شۇلارنىڭ بىرى چوڭ يول ئۈستىگە جايلاشقان يېڭىسار شەھىرى ئىدى.

چولاق زىخۇي بىلەن مافۇيۈەن بۇ شەھەرنى ئىشغال قىلمىغۇچە يەكەن تەرەپكە ئۆتۈپ، پۈتۈن زەرەپشان ۋادىسىنى قولغا كىرگۈزۈش مۇمكىن ئە- مەسلىكىنى ئوبدان چۈشىنەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، يېڭىسارنى ئېلىشقا ئىككى مىڭدەك چېرىك ماڭدۇرغانىدى. مەمتىمىن ھەزرەتنىڭ كىچىك ئىنىسى ئىمىر ساھىب ① باشچىلىقىدىكى بەش يۈزچە خوتەن پىدائىيلىرى شەھەر ئەتراپىدا چېرىكلەر بىلەن بىرقانچە قېتىم ئېلىشىپ، ئاخىر بولالمىغاندىن كېيىن، سېپىل دەرۋازىلىرىنى بېكىتىپ مۇداپىئەلىنىشكە باشلىدى.

چېرىكلەر بىرقانچە كۈنلەرگىچە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپمۇ

① ئۇنىڭ ئۆز ئىسمى نۇرئەھمەت بولۇپ، ئىمىر ساھىب «قوماندان» دېگەن مەنىدىكى ھەربىي ئۇنۋانى ئىدى.

سىپىلگە كىرەلمىگەندىن كېيىن، ئاھالىگە شوتا ئالۋىڭى سېلىپ، ئىككى كۈن ئىچىدە بىرەر يۈز شوتا تەييارلاتقۇزدى ۋە توپ - توپ ئاھالىنى ھەيدەپ كېلىپ، شوتىلارنى سېپىلگە قويۇشقا ۋە ئالدىدا مېڭىپ يول ئېچىشقا زورلايتتى. قارشىلىق قىلغان ياكى قاچقانلارنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلايتتى. پەقەت ئۆلاجىنىڭ يوقلۇقىدىن بۇيرۇققا بوي سۇنغانلار بولسا، سېپىلدىكىلەرنىڭ زەربىسىدىن ئۆرۈپ تاشلانغان شوتا بىلەن تەڭلا يىقىلىپ چۈشەتتى؛ بەزىلەر باش - كۆزىگە تۆكۈلگەن قايناقسۇ، ئېرىتىلگەن موم، قىزىتىلغان ياغدا كۆيۈپ، ئارقىسىدىن چىقىۋاتقان چېرىكلەر بىلەن بىللە ئۆزىنى خەندەككە تاشلايتتى. شۇنداق قىلىپ، يېڭىسار سېپىلىنىڭ تاملىرى قانغا بويىلىپ، خەندەكلەر جەسەتلەر بىلەن تولۇپ كەتتى.

بۇ باش ئەگمەس شەھەر چولاق زىخۆي بىلەن مافۇيۈەننى گاڭگىرىتىپ قويدى. ئۇلار باشقىچە يول تۇتۇشقا مەجبۇر بولدى.

× × ×

بىر كۈنى شاپتۇل داموللا ئۆزىگە ئوخشاش سالاپەتلىك كەلگەن ئىككى ئاتلىق بىلەن سېپىلنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇلارنىڭ بىرسى سەللىسىنى باشقىچىرەك قىلىپ (خۇيزۇ موللىلار شەكلىدە) ئورىغان قىزىل يۈزلۈك كىشى ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ چولاق زىخۆي نامىدىن ئەلچىلىككە كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. بىر ھازادىن كېيىن، دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى يېرىم ئېچىلدى. قورallıق قاراۋۇللار ئۇلارنى ئاتتىن چۈشۈرۈپ، ئىچكىرىگە كىرگۈزدى. تەخمىنەن يىگىرمە قەدەم نېرىسىدىكى مەيداندا، قىزىل كۆلا ئۈستىدىن يېشىل سەللە ئوراپ، قىزىل تون كىيگەن بىر كىشى ئوتتەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇلارغا قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چاچ - ساقاللىرى ناھايىتى ئۆسكىلەك بولسىمۇ، چىرايىدىن يىگىرمە بەش - ئالتە ياشلاردىكى يىگىت ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئەمىر ساھىب ئىدى.

ئۇنىڭ ئارقىسىدا توپ - توپ قورالliq كىشىلەر تىك تۇرۇشاتتى . ئۇلارنىڭمۇ چاچ - ساقاللىرى ئۆسكىلەڭ بولۇپ ، ھەممىسى قىزىل سەللە ئورىۋالغانىدى .

— بىزنىڭ ساھىبقىرانىمىز سىزلەرنى قوبۇل قىلماقچى ، گەپ بولسا ئېيتقايسىزلەر ، — دېدى يېشىل سەللىلىك بىر مويسىپىت كىشى ئەلچىلەرگە قاراپ .

ئەلچىلەر ئەمىر ساھىبقا ھۆرمەت بىلەن سالام بەجا كەلتۈرۈپ بولغاچ ، شاپتۇل داموللا بىرنەچچە قەدەم ئالدىغا مېڭىپ ، ئۇنىڭغا ئەلچىلىك خېتىنى تاپشۇردى . چولاق زىخۇيىنىڭ ئەمىر ساھىبقا يازغان بۇ خېتىنىڭ مەزمۇنى : «يەنە قان تۆكۈلمىسۇن دېسىڭىز ، دەرھال تەسلىم بولۇڭ ، تەسلىم بولسىڭىز سىزنىڭ ۋە بارلىق كىشىلىرىڭىزنىڭ ھاياتىغا كاپالەت بېرىمەن . بۇ مېنىڭ مۇسۇلمانلىق ۋەدەم . ئەلۋەدۇن دەينۇن ① . بۇ ۋەدەمنىڭ چىنلىقىغا شاھىتلىق ئۈچۈن مېنىڭ نامىمدىن 〈 قۇرئان 〉 تۇتۇپ بېرىشكە ئۆزۈمنىڭ ئىمامى ياڭ ئاخۇننى ئەۋەتتىم . ئەگەر تەسلىم بولمىسىڭىز ، ئۆزىڭىزنىڭمۇ ۋە بارلىق كىشىلىرىڭىزنىڭ جېنىغا زامىن بولىسىز . ياش جېنىڭىزغا ئىچىڭىز ئاغرىسۇن» دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى .

ئەمىر ساھىب خەتنى ئۈنلۈك ئوقۇدى . خەت ئوقۇلۇپ بولۇش بىلەن توپ ئىچىدىن «ئۆلسەك شېھىت ، قالساق غازى ! ئەلچىلىككە كەلگەن بۇ سەللىلىك مۇناپىقلارغا ئۆلۈم !» دېگەن سادالار ياڭراپ ، قىلىچلار جاراڭلاپ كەتتى . شۇ تاپتا ئالامانغا قويۇپ بەرسە ، ئۇلارنى پارچە - پارچە قىلىپ تاشلايتتى .

— مانا سىلەرگە جاۋاب ، — دېدى ئەمىر ساھىب ھېلىقى خەتنى يىرتىپ تاشلاپ .

— ئەمىر جانابلىرى ، — دېدى شاپتۇل داموللا ، — ھەر ھالدا ئەقىل - دانىشلىرى بىلەن تەپەككۇر ئەيلەپ كۆرمەكلىرى جايىزدۇركىم ، زىخۇي جانابلىرىنىڭ مۇددىئاسى يۇرتتا تىنچ - ئاسايىشلىق ئەھيا قىلماقتۇر . تىنچ -

---

① «ۋەدە بەرمەك — قەرزدار بولماقلىقتۇر» (ئەرەبچە ئىبارە.)

ئاسايشلىق ئەھيا قىلماق ھەممىمىزگە ۋاجىپتۇر .
— بارىكاللا ، ۋاجىب دېگەن گېپىڭىزنى خوجىلىرىڭىزغا بېرىپ ئېيتىڭ . بىز شۇلار تەرىپىدىن بۇزۇلغان تىنچ - ئاسايشلىقنى تەكرار ئەھيا قىلماق ئۈچۈن جەڭ قىلماقتىمىز . ئۇلارنىڭ شۇم قەدەملىرى بۇ يەرلەرگە يەتمىسە ، تىنچلىق بۇزۇلماس ئىدى . تىنچلىق بولسۇن دېسە ، ئۇلار دەرھال ئۆز ماكانلىرىغا كەتسۇن .
— ئەمىر جانابلىرى ياشلىق قىلمىغايلا ، ئېگىلگەن بويۇننى قىلىچ كەسمەس دېگەن ھېكمەت بار ، — دېدى شاپتۇل داموللا سىپايىلىك بىلەن .
— رىزالەت بىلەن باش ئېگىپ ياشىغاندىن ، تىك تۇرۇپ ئۆلگەن ياخشى دېگەن ھېكمەتمۇ بار ! ئەلچى دېگەن ئاتاق بىلەن كەلمىگەن بولسىڭىز ، بېشىڭىزنى كېسىپ ، قولتۇقۇڭىزغا قىستۇرۇپ قويغان بولۇر ئىدىم .

× × ×

شۇنىڭدىن كېيىن چېرىكلەر تېخىمۇ شىددەت بىلەن ھۇجۇم باشلىدى . جەڭ راسا قىزىۋاتقان پەيتتە ، چېرىكلەرنىڭ ئارقا تەرىپىدە قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈلدى . مەھمۇت مۇھتى بەش - ئالتە يۈزدەك ئاتلىقلار بىلەن ئېتىپ - چېپىپ دەھشەت بىلەن سەپنى يېرىپ كىردى . ئۇلارغا ياندىشىپلا ئازراقى مىلتىق ، كۆپ قىسمى قىلىچ ، نەيزە ۋە مىخ قېقىلغان چوماقلار بىلەن قوراللانغان ئاتلىق ۋە پىيادىلار توپى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ ئۈنلۈك تەكبىر ئېيتىپ ، غەزەپ بىلەن باستۇرۇپ كەلدى . بۇ خوتەن پىيادىلىرى قىزىل - يېشىل تون ۋە سەللىلىرى ، ئۈسكىلەك چاچ - ساقاللىرى بىلەن ناھايىتى ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى . قىزىل سەللە ئوراپ ، يېشىل تون كىيگەن ۋە قاپقارا چاچلىرى گەجگىسىگە چۈشۈپ تۇرغان بوز ئاتلىق كىشى ھەممىنىڭ ئالدىدا قىلىچ ئوينىتىپ ، چېرىكلەرگە ئۆزىنى پەرۋاسىزدەك ئۇراتتى . بۇ مەتنىمىن ھەزرەتنىڭ

چوڭ ئىنىسى شامەنسۇر ئىدى ①.

تۇيۇقسىز ھۇجۇمدىن گاڭگىراپ قالغان چېرىكلەرنىڭ سېپى بۇزۇلدى. بەزىلىرى قېچىشقا باشلىدى. مەھمۇت مۇھتىنىڭ يىگىتلىرى سېپىلگە يېقىنلىشىپ قالغاندا، شامەنسۇرغا ئوق تېگىپ ئاتتىن يىقىلدى. خوتەن پىدائىيلىرى سەركىسىز قالغان پادىدەك تەمتىرەپ قېلىشتى. چېرىكلەر ئۆزىنى ئوڭشاپ ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە بۆرىدەك يوپۇرۇلدى. شۇ پاراكەندىچىلىك ئىچىدە ئىككى چېرىك شامەنسۇرنىڭ بېشىنى كېسىۋالدى. خوتەن پىدائىيلىرى بىرمۇنچە قۇربانلىقلار بەدىلىگە ئۇنىڭ باشسىز جەسىتىنى ئاران قۇتقۇزۇپ، جەڭ مەيدانىدىن چېقىپ كەتتى. خوتەن پىدائىيلىرىنىڭ جەڭ مەيدانىدىن تۇيۇقسىز چېقىپ كېتىشى بىلەن مەھمۇت مۇھتىنىڭ بىر قانىتى سۇندى. ئاخىر، ئۇمۇ ئۆز يىگىتلىرى بىلەن چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

ئەمىر ساھىب پەقەت ئۈچ يۈز ئادىمى بىلەن سېپىل ئىچىدە ياردەمسىز قالدى.

× × ×

شۇ كۈنى ئاپئاق ئايدىڭ كېچىدە سېپىلنىڭ غەرب تەرىپىدىكى دوقمۇشقا تۇتاش بىر ئىگىسىز ئۆينىڭ ئۆگزىسىدە ئوغلاقچى مەنسۇر باشلىق بەش يىگىتنىڭ قارىسى پەيدا بولدى. ئوغلاقچى مەنسۇر سېپىل ئۈستىدىكىلەرگە ئاستا بەلگە بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ مەھمۇت مۇھتى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلىكىنى، ئەمىر ساھىبقا يەتكۈزىدىغان مۇھىم گېپى بارلىقىنى ئېيتتى. بىر ئازدىن كېيىن سېپىل ئۈستىدە ئەمىر ساھىب پەيدا بولدى. ئوغلاقچى مەنسۇر ئۆزىنىڭ مەھمۇت مۇھتى نامىدىن ئۇنى قامالدىن قۇتقۇزۇپ كېتىشكە كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ، سېپىل ئۈستىگە بىر ئارغامچا تاشلىدى.

---

① ئۆز ئىسمى ئابدۇللا.

— قېنى چاپسان بولسلا ، ئەمىر ! — دېدى ئوغلاقچى مەنسۇر ئاۋازىنى پە-
سەيتىپ .

— يالغۇز مېنىلا قۇتقۇزغۇلۇقمۇ ؟ — دېدى ئەمىر ساھىبمۇ ،
مۇمكىنقەدەر ئاۋازىنى تۆۋەنلىتىپ .

ئوغلاقچى مەنسۇر ئۆزىنىڭ يوشۇرۇن يوللار بىلەن بۇ يەرگە تەستە
كەلگەنلىكىنى ، ئادەم كۆپ بولۇپ كەتسە ، چېرىكلەرنىڭ تۇيۇپ قېلىشى
ئېھتىماللىقىنى ئېيتتى .

ئەمىر ساھىبنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . ئۇ خوتەن شېۋىسى بويىچە «ر»
تاۋۇشىنى «ي» تەلەپپۇز قىلىپ ، مۇنداق دېدى :

— ھەممەتلىرىگە رەھمەت بۇرادەر ! قەھرىمان سەركەردىمىز مەھمۇت
سىجاڭغا رەھمەت . مەن كەتمەيمەن .

— نېمىشقا ؟

— قەدىردان سەپداشلىرىمنى تاشلاپ ، يالغۇز كېتەلمەيمەن .

سېپىل ئۇستىكىلەرنىڭ گەپلىرى ئاڭلانغىلى تۇردى . ئۇلارمۇ خوتەن
شېۋىسى بويىچە مۇنداق دېيىشىۋاتاتتى :

— ھەزرەت ئەمىرىمىز ماقۇل دېسىلىيا ، سىلى بولسىلىمۇ ئامان قالسىلا .

— بىز ھەزرىتىمدىن رازىمىز . مىڭ - مىڭ رازىمىز .

— قېنى ، پاتراق بولسىلا !

ئوغلاقچى مەنسۇرمۇ :

— شۇنداق بولسۇن ، ئەمىر ، پاتراق بولسىلا ، — دېدى .

ئەمىر ساھىب كۆزىگە لىق ياش ئېلىپ ، ھەمراھلىرىغا رەھمەت ئېيتقاچ
ئوغلاقچى مەنسۇرغا مۇنداق دېدى :

— مەن يەنە بىر تەكرارلاي ، قەدىردان سەپداشلىرىمنى تاشلاپ يالغۇز
كېتەلمەيمەن . مېنىڭ جېنىم ئۇلارنىڭ جېنىدىن ئەزىز ئەمەس . ئۆلسەك بىللە
ئۆلىمىز ، قالساق بىللە قالىمىز . سەپداشلىرىمنى دۈشمەن قولىدا قويۇپ ، تى-
رىك ياشاشتىن ماڭا ئۆلۈم ئەۋزەل !

ئوغلاقچى مەنسۇرنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى. ئۇ قوڭۇر كۆزلىرىدىكى ياش تامچىلىرىنى سۈرتۈپ، ئۆگزىدىن ئاستا چۈشۈپ كەتتى.

شۇنىڭدىن ئىككى كۈن كېيىن چېرىكلەر سېپىلنى دورا بىلەن پارتلىتىپ، شەھەرگە باستۇرۇپ كىردى. سېپىل ئىچىدە گىرەلەشمە جەڭ باشلىنىپ كەتتى. قوزغىلاڭ باشلانغاندىن بۇيان، ھېچقاچان ۋە ھېچ يەردە مۇنداق شىددەتلىك جەڭ بولۇپ باقمىغانىدى. بىرەر سائەت داۋامىدا قەھرىمان خوتەن پىدائىيلىرىدىن بىرمۇ ئادەم تىرىك قالمىدى. ئۈچ يېرىدىن يارىلانغان ئەمىر ساھىب ئاخىرقى كۈچىنى يىغىپ، دۈشمەنگە ئاخىرقى قېتىم قىلىچ كۆتۈرۈۋاتقاندا، كۆكرىكىگە سانجىلغان مىلتىق نەيزىسى بىلەن ئوڭدىسىغا يىقىلدى. بىر چېرىك ئۇنىڭ ئۆسكىلەڭ چېچىدىن تارتىپ بېشىنى كېسىۋالدى.

سېپىلنىڭ ئىچى جەسەتكە توشۇپ كەتتى. ھەر بىر پىدائىينىڭ جەسىتى يېنىدا بىر - ئىككىدىن چېرىك ياتاتتى. بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن چولاق زىخۇي:

— مەن بۇ خوتەنلىك ئوغرىلارنى مۇنداق قەيسەر دەپ ئويلىمىغان ئىكەنمەن. ئۇلارنىڭ ئۆلۈكىگە ئوت قويىۋېتىڭلار، — دېدى.

× × ×

ئىككى كۈندىن بۇيان، قەشقەردىكى ھېيتگاھ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىكىلگەن ئۆگزە بويى ياغاچ مومىدا قان داغلىرى ئۇيۇپ قالغان ئىككى كاللا ئېسىقلىق تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىرى شامەنسۇرنىڭ، يەنە بىرى ئەمىر ساھىبنىڭ ئىدى. يولۇچىلار ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ، يەردىن ئۈستۈن قارىماي، قەدەملىرىنى تېزلىتىپ ماڭاتتى. ياغاچ مومىنىڭ تۈۋىدە قىلىچلىرىنى يالاڭغاچلىغان ئۈچ چېرىك خۇددى بۇ قانلىق كاللىلارنى بىراۋ ئەپقېچىپ

كېتىدىغاندەك سەگەكلىك بىلەن قاراۋۇللۇق قىلاتتى.
ئاسمان گۈمبىزىنىڭ شەرق گىرۋىكى سەل - پەل سۈزۈلۈشكە باشلىغان چاغدا، ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئۇستى يېپىق تار كوچىدا ئىككى ئادەمنىڭ قارىسى پەيدا بولدى. ئۇلار تام ياقىلاپ كېلىپ، مەيدانغا يېقىنلاشتى ۋە ھېلىقى ياغاچ مومىنى كۆزلەپ يوغان بىر تېرەكنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇندى. ئۇلارنىڭ بىرى موڭغۇل مەرگەن جاباباتۇ، ئىككىنچىسى تۇرسۇن دولان ئىدى.
بۇ يىل قىش سوزۇلۇپ، ئەتىياز كېچىكىپ كەلگەچكە، مارت ئايلىرى بولۇشىغا قارىماي، ھاۋا خېلىلا سوغۇق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ھېلىقى ئۈچ چېرىك قىلىچلىرىنى قولتۇقلىرىغا قىسىپ قوللىرىنى يەڭلىرى ئىچىگە تىقىپ، ياغاچ موما ئەتراپىدا خۇددى جۇۋازغا قېتىلغان خېچىردەك تىنىماي چۆرگىلەپ يۈرەتتى. ئاسمان گۈمبىزىنىڭ غەرب گەرۋىكىدە مىس قالقاندەك ئېسىقلىق تۇرغان تولۇن ئاي مەيداننى كۈندۈزدىكىدەك يورۇتۇپ تۇراتتى.
جاباباتۇ تېرەك ئارقىسىدا تۇرۇپ، ئوقيايىنى چېرىكلەرگە توغرىلىدى. كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە، ئۈچ چېرىك ئارقا - ئارقىدىن يەر چىشلەپ قالدى. تۇرسۇن دولان يۈگۈرۈپ بېرىپ، ياغاچ مومىغا مايمۇندەك چاققانلىق بىلەن يامىشىپ چىقتى - دە، ھەر ئىككى كاللىنى پەسكە ئېلىپ چۈشتى ۋە جاباباتۇ بىلەن بىللە ھېلىقى ئۇستى يېپىق تار كوچىدا كۆزدىن غايىب بولدى.
قىزىق ئىش، بىر ھەپتىدىن كېيىن خوتەن تاغلىرىنىڭ بىرسىدە يۈزىگە قارا نىقاب تارتىۋالغان قارا ئاتلىق بىر ئادەم پەيدا بولۇپ، ئۆزىنى «مەن شامەنسۇر» دەپ ئېلان قىلدى. خەلق ئارىسىدا «شامەنسۇرنىڭ بېشى بىلەن تېنى قوشۇلۇپ، ئۇ قايتا تىرىلىپتۇ» دېگەن گەپلەر تارقىلىشقا باشلىدى. بىر مۇنچە كىشىلەر ئۇنىڭغا ئىشىنىپ، ئۇنىڭ توپىغا قوشۇلۇش ئۈچۈن ئۇنى ئىزلەپ تېپىشقا كىرىشىپ كەتتى.

ئون توققۇزىنچى باب

غەلىتە مەھبۇسلار

ئۆز ئۆلۈمىڭىز ھەققىدىكى ھۆكۈمگە، مەرھەمەت قىلىپ،
ئۆزىڭىز قول قويۇپ بېرىڭ. مەن قول قوياي دېسەم،
كۆڭلۈم يۇمشاقلىق قىلىۋاتىدۇ.

— «كۆكۆيۈن» رومانىدىن

1

ئاپرېل ئېيى ئەمدىلا كىرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ھاجىم ئۆز ھەمراھلىرى بىلەن ئەركەشتام چېگرىسىدىن يەكەنگە قايتتى. ئۇنىڭ روھى چۈشكۈن، قاپاقلىرى تۈرۈك ئىدى.

— ھاجى ئاكام خاپا كۆرۈنىدۇغۇ، ئەركەشتام سەپىرى سوغۇق كەلدىمۇ نېمە؟ — پىچىرلاپ سورىدى نەمەت خەلپەت ھاجىمنىڭ كەينىدىن ئۆيگە كىرىپ كېتىۋاتقان قاسىم ئەپەندىنىڭ يېڭىنى تارتىپ.

— خېلىلا سوغۇق كەلدى، كېيىن ھەممىنى سۆزلەپ بېرىمەن خەلپىتىم.

— ئالدىراش يوق ئەپەندىم. ھاردۇقۇڭىز چىقسۇن. يول ئازابى — گۆر ئازابى ئەمەسمۇ، — دېدى نەمەت خەلپەت مۇلايىملىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ.

كەچقۇرۇن قاسىم ئەپەندى نەمەت خەلپەتنىڭ قېشىغا كىردى. ئىككىيلەن چاي ئىچىشكەچ پاراڭغا چۈشتى. قاسىم ئەپەندىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار

ئەركەشتام چېگرىسى يېنىدىكى سىمخانا دېگەن يۇرتقا بارغان هامان، قاسىم ئەپەندى سوۋېت چېگرا قاراۋۇلخانىسىغا بېرىپ، هاجىمنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىپتۇ. قاراۋۇلخانا ناچالنىكى بۇ ئىشتىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، هاجىم بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتۇ. هاجىم سوۋېت هۆكۈمىتىدىن ياردەم سوراپ يازغان خەتنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇ. ناچالنىك بۇ خەتنى يۇقىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە ۋەدە بېرىپ، «جاۋاب كەلگۈچە مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇرۇڭلار» دەپ قايتىپ كېتىپتۇ.

— شۇنىڭ بىلەن، — دېدى قاسىم ئەپەندى گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بىز سىمخانىدا ئون نەچچە كۈن جاۋاب كۈتۈپ ياتتۇق. سىمخانا تاغ ئىچىگە جايلاشقان چۆل يۇرت بولسىمۇ، ناهايىتى هاۋالىق يەر ئىكەن. ئەمما قىلىدىغان ئىش يوق تازىمۇ زېرىكتۇق. بولۇپمۇ هاجى ئاكامنىڭ ئىچى بەك پۇشۇپ كەتتى بولغاي، كۈن ئارىلاپ دېگۈدەك ئوۋغا چىقاتتى، مەنمۇ بىللە باراتتىم. ئەمما هەر قېتىم قۇرۇق قول قايتتۇق.

— نېمە؟ ئاتقۇدەك بىر نېمە تېپىلمايمۇ؟ — سورىدى نەمەت خەلپەت ئەجەبلىنىپ.

— يوغسۇ، ئاتىدىغان نېمىغۇ كۆپ. ئەمما ئاتقىلى بولمايدۇ - دە!

— هە، چۈشەندىم، چۈشەندىم. ئەتىياز هەممە جان - جانىۋارلەرنىڭ تۇغۇدىغان مەۋسۇمى. شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— توغرا، راستىنى ئېيتقاندا، بىز بىر نېمە ئېتىپ كېلىشكە ئەمەس، پەقەت ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىشقىلا چىقاتتۇق، — دېدى قاسىم ئەپەندى، — بىر كۈنى قىزىق بىر ئىش بولدى. بۇنىمۇ سىزگە ئېيتىپ بېرەي. مەن هاجى ئاكامدىن بەش - ئون قەدەم ئارقىدا كېتىۋېتىپ، ئوڭ قول تەرەپتە بىر نېمىنىڭ شەپىسىنى تۇيۇپ قالدىم. قارىسام، يۈز قەدەمچە كېلىدىغان يەردىكى قورام تاشنىڭ تۈۋىدە بىر بۆرە ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىپتۇ. دەرهال يەرگە يېتىپ، ئۇنى قارىغا ئالدىم. هاجى ئاكام ئارقىغا بۇرۇلۇپ، «ئاتماڭ ئۇنى» دەپ ۋارقىدى. مەن ئالدىراپ - تېنەپ «بۆرە، هاجى ئاكا بۆرە!» دېدىم. ئۇ ماڭا

قارىماي تۇرۇپ، «بۆرىلىكىنى مەنمۇ بىلدىم» دېدى. مەن يەنە ئالدىراپ «ئەمىسە نېمىشقا ئاتمايمىز؟» دېۋىدىم، ئۇ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، «بوغازلىقنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟» دېدى-دە، خۇددى مېنىڭ ئېتىپ قويۇشۇمدىن ئەنسىرىگەندەك ھاۋاغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئېتىۋەتتى. بۆرە قورسىقىنى سۆ- رەپ قېچىپ كەتتى.

«ۋاي ئىست، ئۇنى ئېتىۋەتكەن بولساق، بىر ئەمەس، ئىككى يىرتقۇچ يوقالغان بولاتتى» دېدىم مەن ھاجى ئاكامنىڭ قېشىغا كېلىپ. ئۇ ھېچنېمە دېمىدى. مەن ئۇنىڭ بۇ ئىشىغا ھەيران قالدىم.

— دەرۋەقە قىزىق ئىش بوپتۇ، — دېدى نەمەت خەلپەت، — مەن مەدرىستىكى چېغىمدا، بىر مۇدەررىسنىڭ ئاغزىدىن:

«شەرىئەت ئىستىسەڭ ئۆلتۈر يىلاننى،
تەرىقەت ئىستىسەڭ ئاغرىتما جانىنى»

دېگەن گەپنى ئاڭلىغانىدىم. ھاجى ئاكامغۇ مەدرىسە كۆرمىگەن ئادەم. ئەمما ئۆزى تەقۋادار بولغاچقا، تەرىقەتكە ئانچە-مۇنچە مايىللىقىمۇ بار ئوخشايدۇ. خەير، بۇ گەپنى قويۇپ تۇرايلى. شۇنداق قىلىپ، ئاخىر ئۇ تەرەپتىن نېمە جاۋاب بولدى ئەپەندىم. شۇنى ئېيتسىڭىزچۇ!

— نېمە جاۋاب بولماقچى، دەل مېنىڭ ئويلىغىنىم بولۇپ چىقتى، — دېدى قاسىم ئەپەندى، — بىر كۈنى ناچالنىك كېلىپ، ھاجى ئاكامنى ئۇياققا تەكلىپ قىلدى. مەن تىلماچلىققا باردىم. تاشكەنتتىن بىر چوڭ ئەرباب كەل- گەنىكەن، ئۇ كىشى ھاجى ئاكام بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، «بىز سىزنى زادى چۈشىنەلمەي قالدۇق، سىز بىر ياقتىن بىزنىڭ تەۋسىيىمىز بويىچە، شىڭ دۇبەن بىلەن ئىتتىپاق بولۇپ، شىنجاڭنى بىرلىكتە سوراش ئۈچۈن جىمسار يۇتۇمگە قول قويدىڭىز؛ يەنە بىر ياقتىن، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ قولىلىشىغا ئىگە بولغان 《 شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى 》نىڭ رەئىس جۇمھۇرلۇقى سۈپىتىڭىز بىلەن بۇ جۇمھۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىشىمىزنى تەلەپ قىلىپ، ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتىپسىز. بۇ نېمە قىلغىنىڭىز؟» دېدى.

هاجى ئاكام هەيران بولۇپ، «بۇ نېمە گەپ» دەپ مەندىن سورىدى. مەن بۇلتۇر، يەنى 1933 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى سابىت داموللىنىڭ « سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سودا كېلىشىمى تۈزۈش ۋە قورال - ياراغ سېتىۋېلىش ئۈچۈن، موسۇلباي باشچىلىقىدا تاشكەنتكە بىر ئۆمەك ئەۋەتمەكچى بولغانلىقى توغرىسىدا هاجى ئاكامغا خەت يازغانلىقىنى ئەسكەرتتىم. هاجى ئاكام «هەئە، شۇنداق ئىش بولغان. ئەمما ئۇ خەتتە شەرقىي تۈركىستان توغرۇلۇق هېچقانداق گەپ يوق ئىدىغۇ! موسۇلباينى تاشكەنتكە مەن ئەۋەتمىگەن تۇر- سام، سابىت داموللا نېمىشقا مېنىڭ نامىمنى يېزىپ قويىدۇ» دەپ كايىپ كەتتى ۋە «بۇ گەپلەرنى ماۋۇ كىشىگە ئېيتىڭ» دېدى. مەن هېلىقى ئەربابقا ئەهۋالنى چۈشەندۈردۈم. هېلىقى ئەرباب بىر ئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن: «دېمەك، سوۋېت ئىتتىپاقى 〈 شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمهۇرىيىتى 〉 نى ئېتىراپ قىلسۇن دېگەن تەلەپنى سىز قويمىغانمۇ؟» دېدى. هاجى ئاكام ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ «مەن شەرقىي تۈركىستان دېگەن بىر نېمىگە قو- شۇلمايدىغان تۇرسام، يەنە كېلىپ شىڭ دۇبەن بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدا پۈتۈم بار تۇرسا، مەن قانداقسىگە مۇنداق تەلەپنى قويىمەن؟» دەپ ۋارقىراپ كەتتى. ئارقىدىنلا «شەرقىي تۈركىستان قۇرغان بولسا، سابىت داموللا قۇ- رۇپتۇ. مېنى رەئىسلىككە تەكلىپ قىلغاندا، مەن ئۇنىڭغا تولا پوق يېمىسۇن، مېنىڭ مەقسىتىم ئۆز ئالدىمغا پادىشاهلىق قۇرۇش ئەمەس. مېنىڭ بۇ بېشىمغا تاج ياراشمايدۇ دەپ ئېيتقۇزغان. ئەمدىزە، يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلىگۈدەكمەنمۇ! هوي بېشى يوغان لومودى» دەپ ئاغزىنى بۇزدى.

ئەرباب بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ كۈلۈپ تاشلىدى. ئاندىن: «سىز سابىت داموللا هۆكۈمىتىگە قارشى بولسىڭىز، ئۇنى نېمىشقا ۋاقتىدا يوقاتمىدىڭىز؟» دېدى. «قىزىق گەپ قىلىدىغان ئادەم ئىكەنسىز، — دېدى هاجى ئاكام، — ماڭا مۇنداق دېگۈچە نېمىشقا ئىككى ئوت ئارىسىدا كۆيۈپ كۈل بولمىدىڭ دېسىڭىز بولمامدۇ؟ سىز مېنىڭ ئورنۇمدا بولسىڭىز قانداق قىلالايتتىڭىز؟»

هېلىقى ئەرباب يەنە كۈلۈپ تاشلاپ مۇنداق دېدى: «بىز رۇسلاردا

بـولمىغاندىن كىچىكىپ بولسىمۇ بولغىنى ياخشى دېگەن ماقال بار. سىز سابىت دامـوللا ھۆكـۈمـىتـىگە قارشى بولسىڭىز، سابىت داموللا بىلەن ئۇنىڭ مۇھىم كىشىلىرىنى دەرھال تۇتقۇن قىلىپ، ئاقسۇغا قايتىڭ. بىز شۇ چاغدىلا سىزگە قايتا ئىشەنچ باغلايمىز. سىزگە بېرىلىدىغان ياردەمنىمۇ ئاقسۇدىن ئالىسىز».

ھاجى ئاكـام ھېچنېمە دېمەي، بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. كەچقۇرۇن مـوسـۇلبايلار ئەركەشتامدىن سىمخانىغا يېتىپ كەلدى. مەن ئەمدى قارا بوران چىقىپ كېتىدىغان بولدى دەپ ئەنسىرىدىم. بىراق ئۇنداق بولمىدى. موسۇلبـايلار سالامـغـا كىرگەندە، ھاجى ئاكام گەپنى چاقچاققا ئايلاندۇرۇپ، «ھە، تـۇرپـانلىق سودىگەر، مېنىڭ نامىمنى قانچە پۇلغا ساتماقچى بولغان؟ ئاڭلىسام بىـر شىـڭ كـىپەككىمۇ ئالماپتۇغۇزە!» دەپ مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ قويدى، خالاس.

— بۇ گـەپـلـەرگـە قـارىـغـاندا، — دېدى نەمەت خەلپەت، — ئەمدى ھاجى ئاكـام سابـىـت دامـولـلـىـنى گۇناھكارلار قاتارىدا ھەبس قىلىدىكەن، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، چوقۇم شۇنداق قىلىدۇ، ئۇنى دەرھال تۇتمىسا بولمايدۇ، — دېدى قاسىم ئەپەندى كەسكىن جاۋاب بېرىپ.

2

نـەمـەت خـەلـپەت بىلەن قاسىم ئەپەندىلەر شۇ پاراڭلارنى قىلىۋاتقاندا، ھاجىـمـۇ مـەھمۇت مـۇھـىتـى بـىـلـەن خاس بىر ئۆيدە جىددىي سۆزلىشىپ ئولـتـۇراتتى. ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشكەنلىكىنى ھېچكىم ئۇقمىدى. گۇگۇم چۈشكـەنـدە مـەھمۇت مـۇھـىتـى ئۆزىـنـىـڭ ئەڭ ئىـشەنچلىك ئادەملىرىدىن غوپۇر تـۇەنجاڭـنـى چاقـىـرتىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا سابىت داموللا قاتارلىق «شەرقىي تـۈركـىـسـتـان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» باشلىقلىرىنى دەرھال تۇتقۇن قىلىشنى، قاغىلىقتىكى مەتنىمىن ھەزرەتنىمۇ تۇتۇشقا ئادەم ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى.

غوپۇر تۇەنجاڭ ئىككى يۈزدەك ئادەم بىلەن دەرھال يەكەن كونىشەھەر سىرتىدىكى ياڭاقلىق باغقا ئات سالدى. بۇ، يەكەن بويىچە مەشھۇر باغلارنىڭ بىرى بولۇپ، تۆر تەرەپتە كۆتەمە قىلىپ سېلىنغان پېشايۋانلىق ئۆيلەر بار ئىدى. سابىت داموللا بىلەن زىرىپ قارى ھاجى شۇ ئۆيلەردە تۇراتتى. ئۇلار ناماز خۇپتەننى ئەمدىلا ئوقۇپ بولۇشىغا ئات تۇياقلىرى دۈكۈرلەپ، باغ دەرۋازىسى قاتتىق قېقىلدى. ھايت - ھۇيت دېگۈچە ئاتلىقلار دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى سۇندۇرۇپ ھويلىغا باستۇرۇپ كىرىشكە باشلىدى. سابىت داموللىنىڭ باش مۇھاپىزەتچىسى ئوسمان چوڭ دېگەن گەۋرى ئادەم ئۆز يىگىتلىرىنى جەڭگە تەييار تۇرۇشقا بۇيرۇپ قويۇپ، سابىت داموللىنىڭ ھۇجرىسىغا يۈگۈردى. سابىت داموللا ئەھۋالنى ئاللىقاچان چۈشىنىپ يەتكەن چېغى، ئوسمان چوڭنىڭ گەپ قىلىشىنى كۈتمەيلا:

— دەرھال چىقىپ يىگىتلىرىڭىزگە ئېيتىڭ، قارشىلىق قىلمىسۇن! — دېدى.

— مېنىڭ يىگىرمە نەچچە يىگىتىم قولىغا خىنا يېقىۋالغىنى يوق، داموللام، — دېدى ئوسمان چوڭ، ماۋزىر تاپانچىسىنى بەتلەۋېتىپ.

— مەندىن بۇيرۇق، ھەممەيلەن قورال تاشلىسۇن! — دېدى سابىت داموللا ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ.

× × ×

قولىغا تاپانچا تۇتقان غوپۇر تۇەنجاڭ ئىشىكتىن بوراندەك كىرىپ كەلگەندە، سابىت داموللا بىلەن زىرىپ قارى ھاجى خۇددى سەپەرگە تەييارلانغان كىشىلەردەك تون - سەرپايلىرىنى كىيىپ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇرۇشاتتى. ئويۇقتىكى كىرسىن لامپا ئۇلارنىڭ چىرايىنىمۇ ئوچۇق كۆرسىتىپ تۇراتتى. غوپۇر تۇەنجاڭ بوسۇغىدا توختاپ:

— مەن بۇيرۇقـقا بـىنائەن ، — دېدى ـ دە ، نېمشقىدۇر گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي توختاپ قالدى .

سابىت داموللا ئىستىهزا ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ :

— ئۇقـتۇم ، ئۇقتۇم ، هامىنى شۇنداق بولماقچى . مانا مەن تەييار ، — دېدى .

— مەنمۇ تەييار ، — دېدى زېرىپ قارى هاجى ، — هاجىم جانابلىرى سىزنى ئاۋارە قىلماي ، ئاددىي نەۋكەرنى ئەۋەتكەن بولسىمۇ ئۆز ئايغىمىز بىلەن بېرىۋېرەر ئىدۇق .

غوپۇر تۇەنجاڭ گەپ ـ سۆز قىلماي ئىشكنى كەڭ ئېچىپ قويدى .

× × ×

ئەل يېتىپ ، يەكەن شەهىرى قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىۋاتقاندا ، شەهەرنىڭ شىمال تەرىپىگە جايلاشقان ئالتۇنلۇق تەرەپتىن مىلتىق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ قالدى . غوپۇر تۇەنجاڭ ئاهالە زىچ جايلاشقان كوچىنىڭ ئاغزىدىكى هەشـەمەتلىك هويلىنىڭ پېشايۋانىدا تۇرۇپ ، «تېرىك تۇتۇڭلار ، تېرىك !» دەپ ۋارقىرايتتى . يىگىتلەر غۇۋا ئاي يورۇقىدا تۆر تەرەپتىكى بىر ئۆيگە كىرىشكە ئۇرۇناتتى . ئۇ ئۆينىڭ يېرىم ئوچۇق تۇرغان دېرىزىسىدىن توختىماي مىلتىق ئېتىلىپ بىر يىگىت يىقىلدى . يەنە بىر يىگىتنىڭ قولىغا ئوق تەگدى . ئۆيىنىڭ ئىچىدىن كىمدۇر بىرسى «هەي بەچچەغەرلەر ، ئۆلگۈڭ كەلگەن بولسا ، يېقىن كېلىۋېرىش» دەپ ۋارقىراپ يەنە ئوق ئۈزدى .

هويلىدىكى باشقا ئۆيلەردىن ئاڭلىنىۋاتقان خوتۇن ـ بالىلارنىڭ قىيا ـ چىيالىرى مىلتىق ئاۋازلىرىغا قوشۇلۇپ ، پۈتۈن مەهەللىنى چۆچۈتىۋەتتى . ئىتلار قاۋاپ ، مۈشۈكلەر مىياڭلاپ ، توخۇلار قاقىلداپ ، پۈتۈن ئەتراپنى دەهشەت باستى .

غوپۇر تۇەنجاڭ بىر نىمىنى ئىسگە ئالغاندەك، لاپاس تەرەپكە يۈگۈردى-دە، سامان توشقۇزۇلغان بىر تاغارنى سۆرەپ كېلىپ، ئۇنى قولى بىلەن قۇچاقلىۋالغان پېتى ئۆزىنى ھېلىقى دېرىزىگە ئۇردى. يىگىتلەر نەقىشلىك ئىشىكنى سۇندۇرۇپ ئۆيگە باستۇرۇپ كىردى. غوپۇر تۇەنجاڭ دېرىزىدىن چۈشتى. تۆت چاسا كەلگەن، قويۇق بۇرۇتلۇق بىر ئادەم ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ «مانا بۇ ئىشلار ماختاشقا ئەرزىيدۇ» دەپ چىشىنىڭ ئېقىنى كۆرسەتتى. بۇ، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ «ھەربىي تەمىنات ۋەكىلى» سۇلتانبېك ئىدى.

— تىرىك تۇتۇڭلار دېگەن بۇيرۇق بولمىغان بولسا، سەن ئەنجانلىقنىڭ ھارام تېنىنى پارچە-پارچە قىلىپ ئىتقا تاشلاپ بېرەر ئىدىم، — دېدى غوپۇر تۇەنجاڭ، ئۇنىڭ قولىنى باغلاۋېتىپ.

— سىز مېنىڭ تېنىمنى پارچە-پارچە قىلىپ تاشلىيالمىغىنىڭىز بىلەن سىزنىڭ سەردارىڭىز خوجىنىياز ھاجى ئۆز ۋەتىنىدە دۇنياغا كەلگەن تۇنجى ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى پارچە-پارچە قىلىپ، شېڭ دۇبەن بىلەن ستالىننىڭ ئالدىغا تاشلاپ بېرىدىغان بولدى، شۇنداقمۇ؟ — دېدى سولتانبېك زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلۈپ.

— مەن مۇنداق گەپلەرنى ئۇقمايمەن. تولا گەپ قىلماي ئالدىمغا چۈشۈپ ماڭ! — دېدى غوپۇر تۇەنجاڭ ئۇنىڭ مۈرىسىنى ئىتتىرىپ.

بۇ 1934-يىلى 13-ئاپرېل كۈنى بولغان ئىشلار ئىدى. «شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ‹لاپ› قىلىپ يېنىپ ئۆچكەن پاجىئە — ‹شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى› شۇنىڭ بىلەن ئاياغلاشتى.»①

مەمتىمىن ھەزرەتنى تۇتۇش ئۈچۈن قاغىلىققا كەتكەنلەر 14-ئاپرېل كۈنى قۇرۇق قول قايتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، مەمتىمىن ھەزرەت بۇ ئىشنى تۇيۇپ قېلىپ، خوتەن تەرەپكە قېچىپ كەتكەنىكەن. 17-ئاپرېل كۈنى چولاق زىخۇي بىلەن مافۇيۈەن پۈتۈن كۈچىنى توپلاپ يەكەنگە

---

① بۇ جۈملە سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ «ئۆمۈر داستانى» دىن ئېلىندى.

ئاتلاندى.

بۇ كۈنلەردە سابىت داموللىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك توزۇپ كەتكەن، خوتەن پىدائىيلىرى بولسا ئۆز يۇرتلىرىغا كېتىشكەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خەلق كۆپچىلىكى جىڭ شۇرىن ئىستىبدات هۆكۈمىتىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ، ئەمدىلا «ئۇھ» دەپ تۇرغاندا، ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ خۇددى شۇمبۇيىدەك ئۇنۇپ چىقىشى بىلەن باشلىنىپ كەتكەن ئىچكى ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكلىرى خەلقنى بىزار قىلىۋەتكەنلىكتىن، قوزغىلاڭنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدىكىدەك توپ-توپ كېلىپ، پىدائىيلار سېپىگە قوشۇلىدىغانلارمۇ ئازلاپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ، هاجىمنىڭ قوشۇنىدا پەقەت مىڭغا يېتەر-يەتمەس كىشى قالغانىدى. بۇ ئەھۋالدا يەكەنگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان بىر نەچچە مىڭ كىشىلىك ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىگە تاقابىل تۇرۇش تەس ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئەركەشتام چېگرىسىدا هاجىم بىلەن ئۇچراشقان هېلىقى ئەرباب «ئاقسۇغا قايتىپ، ياردەمنى شۇ يەردىن ئېلىڭلار» دېگەنىدى. شۇ سەۋەبلەر تۈپەيلى، پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ قوماندانلىق شتابى چېرىكلەر بىلەن يەكەندە ئۇرۇشماي، مەكىت ئارقىلىق ئاقسۇغا كېتىش قارارىغا كەلدى ۋە يولغا چىقىشتىن بىر كۈن بۇرۇن، ئېغىر يۈك-تاقلار بېسىلغان، ياردارلار ئولتۇرغان هارۋىلارنى يولغا سېلىۋەتتى.

قىرغاقلىرىدا يۇمران ئوت-چۆپ ۋە دەل-دەرەخلەر ياشىرىپ تۇرغان هەيۋەتلىك يەكەن دەرياسىنىڭ غەربىي ساھىلىنى بويلاپ، شىمالغا مېڭىۋاتقان ئۈچ هارۋىنىڭ ئالدىدا سېمىز توروق ئات قېتىلغان ئېگىز چاقلىق يەكەن مەپىسى كېتىۋاتاتتى. كۇچا خېنىم شۇ مەپىدە ئىدى. ئۇ ئوچۇقچىلىقنى كۆرۈپ مېڭىش نىيىتىدە بولسا كېرەك، مەپىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ، بىپايان دالالارغا، قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىكى يۇلغۇنلۇقلارغا، ئوڭ قولدا ئېرىنچەكلىك بىلەن ئېقىۋاتقان يەكەن دەرياسىغا قاراپ خىيال سۈرەتتى. مودەنخانمۇ مەپىنىڭ ئىچىدىن بويىنىنى سوزۇپ، چەكسىز دالالاردىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى. شادا پاچاق كەلگەن توروق مەپىكەش قامچىسىنى ئوينىتىپ، بىر خىلدا قاتراپ

ماگاتتى. يەتتە - سەككىز قەدەم ئالدىدا روزى كارۋان بىلەن يانمۇيان كېتىۋاتقان سادىق هاجى ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، كۇچا خېنىمغا پات - پات قاراپ قويياتتى. ئۇنىڭ كۆزىگە بۇ ئەتىۋارلىق نازۇك قىزى گويا بوران - چاپقۇندا قالغان گۇلگە ئوخشاش ۋاقىتتىن بۇرۇن سولىشىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. مەيىگە سوگدىشىپ كېتىۋاتقان هوشۇر كانتو ئىگەرگە سىگايان ئولتۇرۇۋېلىپ، دىمىغىدا ناخشا ئېيتىپ ماگاتتى. ئوندەك قورالىق يىگىت ئۇنىڭغا سوگدىشىپ كېتىۋاتاتتى.

ئۇلاردىن ئوتتۇز - قىرىق قەدەم ئارقىدىكى هارۋىنى ئون نەچچە قورال-لىق كىشى ئارىغا ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. سابىت داموللا، زېرىپ قارى هاجى ۋە سۇلتانبېكلەر شۇ هارۋىدا ئىدى. ئۈچىلىسىنىڭ پۇتىغا كىشەن سېلىنغانىدى. ئۈستى - بېشىنى قېلىن چاڭ - توزان باسقىنىغا قارىماي، سابىت داموللىنىڭ قويۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدىكى قوڭۇر كۆزلىرى يەنىلا چىراغدەك پىلىلداپ تۇراتتى. زېرىپ قارى هاجى يىراقلارغا قاراپ، بىر خىلدا تەسۋى سېرىپ ئولتۇراتتى. يوغان يورپا كەلگەن سۇلتانبېك بولسا، بېشىنى ئالىقانلىرىغا قويۇپ ئوگدىسىغا ياتاتتى. ئۇنىڭ يوغان ئېچىلغان پولتاي كۆزلىرى قاراگغۇ كېچىدىكى مۇشۇكنىڭ كۆزلىرىدەك يېنىپ تۇراتتى. ئاخىرقى ئىككى هارۋىدا باش - كۆزلىرى تېڭىقلىق يارىدارلار ئولتۇراتتى.

بىردىنلا ئارقا تەرەپتىن مىلتىق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ قالدى. يىگىتلەر مىلتىقلىرىنى قولىغا ئېلىپ جەڭگە تەييارلاندى. هارۋىكەشلەر ئاتلىرىغا قاتتىق - قاتتىق قامچا ئۇرۇشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا، بىر ئاتلىق چاپتۇرۇپ كېلىپ، ماجوڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ قوشۇنغا هۇجۇم قىلغانلىقىنى خەۋەر قىلدى ۋە هاجىمنىڭ «هارۋىلار دەريادىن تېزرەك ئۆتۈپ كەتسۇن» دېگەن بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى.

روزى كارۋان هەرقانچە قىلىپمۇ تېپىزراق كېچىك تاپالمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن هەممەيلەن روزى كارۋان باشلىغان يول بىلەن قەدەملىرىنى تېخىمۇ تېزلىتىپ، دەريانىڭ كېمە سالىدىغان يېرىگە يېتىپ كەلدى - دە،

كېمىچىلەرنى ئالدىراتقىلى تۇردى. قورقۇپ كەتكەن كېمىچىلەر دەريا سۈيى تېخى ئاز بولغاچقا، ئۇنىڭغا كېمە سېلىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى، پەقەت ئات - ئۇلاقلار بىلەنلا ئۆتكىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتىشتى. ئەمدى قانداق قىلـ غۇلۇق؟ يارىدارلارنى ئات - ئۇلاقلار بىلەن دەريادىن قانداق ئۆتكۈزگىلى بولسۇن؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، كۆچا خېنىمنىچۇ، ئۇ ئات مىنەلمەيدىغان تۇرسا!

شۇ ئارىدا ئۇلار توپلىشىپ تۇرغان يەرگە ئىككى زەمبىرەك ئوقى چۈشۈپ، كېمىچى ۋە يارىدارلاردىن بىر نەچچە كىشى قازا تاپتى. چېرىكلەرنىڭ «شا - شا» دەپ ۋارقىراشلىرى بىلەن ملتىق ئاۋازلىرىمۇ ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئاخىرى، يىگىتلەر هارۋا - مەپىلەردىكىلەرنى ئات - ئۇلاقلارغا ئارتىشتۇرۇپ، دەريادىن كېچىپ ئۆتۈشكە مەجبۇر بولدى.

هاجىمنىڭ قوشۇنى ئېتىشا - ئېتىشا چېكىنىمەكتە ئىدى. ئۇلار بايىقى يەرگە كەلگەندە، چېكىنىشنى توختىتىپ، بىر ياقتىن چېرىكلەرنىڭ ئالدىنى توسۇشقا، يەنە بىر ياقتىن دەريادىن ئاتلىق ئۆتۈشكە باشلىدى. ئوغلاقچى مەنسۇر، جاباباتۇ، ئەنسارى ۋە هېيتەمنىڭ يىگىتلىرى چېرىكلەرنى يېقىن كەلتۈرمەي قاتتىق توسۇپ تۇرۇشتى. قوشۇننىڭ ئاساسىي قىسمى دەريادىن ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىنلا ئوغلاقچى مەنسۇرلار گۇگۇم قاراڭغۇسىدا ئاتلىرىنىڭ قۇيرۇقلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، دەريادىن ئۆتۈۋالدى.

3

قوشۇن باشلىقلىرى «تاڭ يورۇغاندا چېرىكلەرمۇ، مۇشۇ يەردىن دەريادىن ئۆتۈشكە باشلايدۇ» دېگەن پەرەز بىلەن نېرىقى قىرغاقتا جەڭگە تەيـ يارلىنىپ تۇرۇشتى. بىراق چېرىكلەر ئۇ يەردىن ئەمەس، ئىككى - ئۈچ چاقىرىم تۆۋەن تەرەپتىن ئۆتۈپ، كۈتۈلمىگەن يەردىن هۇجۇم قىلدى. بۇ قېتىممۇ چېرىكلەرنىڭ قولى ئۈستۈن كېلىشكە باشلىغاندىن كېيىن، قوشۇن قېلىن توغراقلىقلار ئىچىگە چېكىندى. چېرىكلەر بۇ قېلىن جاڭگاللىقلارغا كىـ

رىشكە جۇرئەت قىلالماي ئارقىغا ياندى. شۇنىڭ بىلەن بۇ قېتىمقى جەڭ ئاياغلىشىپ، قوشۇن مەكىت ئارقىلىق ئاقسۇ تەرەپكە ئاتلاندى.

شۇ قالايمىقانچىلىق ئىچىدە، سابىت داموللا باشلىق مەھبۇسلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولماي قالدى. چۈنكى، ئۇلارنى قورۇقداپ كېتىۋاتقان يىگىتلەرنىڭ بەزىلىرى ئۆلۈپ، بەزىلىرى ئۆز ھالاكەتچىلىكىدە قالغانىدى.

كۈن قايرىلغاندا، جىمجىتلىقتا چۆمگەن قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىكى يوغان بىر توپ يۇلغۇن تۈۋىدىن ئۈچ كىشى پۇتلىرىنى ئاران سۆرەپ، كىشەنلىرىنى شاراقلىتىپ ئوچۇقچىلىققا چىقتى. ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق ۋە تەشۋىش، ھارغىنلىقتىن چىرايلىرى تاتىرىپ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، تونۇغۇسىز ھالەتكە كېلىپ قالغان بۇ ئادەملەر، ئېيتمىساقمۇ كىتابخانلارغا تونۇش ھېلىقى ئۈچ مەھبۇس ئىدى. ئۇلار ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىۋېلىپ، بۇ ئەتراپتا ئادەمزاتنىڭ سايىسىمۇ يوقلۇقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن، ھاسىراپ - ھۆمىدەپ دەريا بويىغا چۈشتى - دە، دەريا سۈيىدىن قانغۇچە ئىچىۋېلىشتى.

— ئەمدى قانداق قىلىمىز داموللام؟ — دېدى سۇلتانبېك، ئەسەبىيلىك بىلەن ئەتراپقا قاراپ، — بۇ جاڭگاللىقتا يا ئاچتىن ئۆلىدىغان ياكى بۆرە - يولۋاسلارغا يەم بولۇپ كېتىدىغان بولدۇق، ئىست، ئىست!

— ئۈمىدسىز شەيتان، — دېدى سابىت داموللا ئۇستىلىق - بېشىنى ئاستا قېقىشتۇرۇۋېتىپ، — تەگرى تائالاغا مىڭ قەتلى شۈكۈركىم، ھەرھالدا تىرىك قاپتىمىز. جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان دەپتىكەن قەدىمكىلەر، تىرىك جان بولغاندىن كېيىن، بىر نېمە قىلارمىز.

— قويۇڭ مۇنداق گەپلىرىڭىزنى، پۇتلىرىمىزدىكى تۆمۈر كىشەن بىلەن نېمىمۇ قىلالايتتۇق؟ ھەممىنى قىلغان سىز، جانابى باش ۋەكىل! سىزنىڭ بوشاڭلىقىڭىز بولمىسا، مۇنداق كۈنلەرگە قالماس ئىدۇق.

زىېرىپ قارى ھاجى گەپكە ئارىلاشتى:

— سۇلتانبېك جانابلىرى، — دېدى ئۇ، يېرىلىپ كەتكەن لەۋلىرىنى

تـەسـنە قىمىرلىتىپ ، — ھازىر بۇ گەپلەرنى تەگەيدىغان چاغ ئەمەس . ئاۋۋال ئەل - يـۇرت بـار بىرەر مەنزىلنى تېپىشنىڭ تادارىكىنى قىلايلى ، قانداق دەيدىلا داموللام ؟

سـابـىـت دامـوللا ئۇنىڭ گېپىگە قوشۇلدى ۋە تەۋەككۈل دەپ دەريا ياـقىلاپ مېڭىشنى تەكلىپ قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار قۇرۇپ قالغان توغراق شاخلىرىنى ھاسا قىلىپ يولغا چىقتى .

گـۈگـۇم چۈشۈپ ، جاھان قاراڭغۇلىششقا باشلىدى . ھەممىنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان سابىت داموللا بىردىنلا «خۇداغا شۈكۈر» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى ۋە ئالـدى تـەرەپـتـىن ئۇرۇلۇۋاتقان شامال بىلەن توغراق ئوتىنىنىڭ ئىسى كېـلىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى :

— «تـۇتـۇن بـار يـەردە قـۇشـقـاچ ئۆلـمـەيـتـۇ» دېگەن گەپ بار ، بىز قـۇتـۇلدۇق ، بۇرادەرلەر ، — دېدى . ھەممەيلەن قەدەملىرىنى تېزلەتتى . ئۇزاق ئۆتـمـەي ئۇچ - تـۆت يـەردە چىراغ يورۇقى كۆرۈندى . كىشەنلەرنىڭ شاراق - شـۇرۇقـىـنى ئاڭلاپ ، ئىتلار ئەنسىزلىك بىلەن قاۋاشقىلى تۇردى . ئۇلار مەھەلـلـىـگـە يـېـقـىـنـلاشـقـانـدا ، ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى تېخىمۇ ئەدەپ كەتتى . ھەتتا يامانراق ئىتلار ئېتىلىپ كېلىشكە باشلىدى .

— ئادەم بارمۇ ، ئادەم بارمۇ ؟ — قاتتىق ۋارقىراشتى مەھبۇسلار پۈتۈن ئاۋازى بىلەن .

شـۇ ئەسـنـادا بـىـرنـەچچە ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى . ئۇلار ئىتلارنى توسۇپ جىمىتتى . كىمدۇر بىرسى :

— نـېـمـە ئادەمـسـىـلـەر ، بـۇ يـەردە نـېمە قىلىپ يۈرىسىلەر ؟ — دەپ ۋارقىرىدى .

— بـىـز يـولـۇچى ، مۇساپىر ، يولدىن ئېزىپ قالدۇق ، — دەپ جاۋاب بېرىشتى مەھبۇسلارمۇ ئارقا - ئارقىدىن ۋارقىراپ . شۇنىڭدىن كېيىن ھېلىقى ئادەملەر مەھبۇسلارنىڭ قېشىغا كېلىشتى .

پـۈتـۈن مـۇسۇلمانلار ئۇچۇن ئورتاق بولغان «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» بىـ

لەن «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دېگەن خاسىيەتلىك ئىبارىلەر خۇددى يۈز كۆرۈشمىگەن كىشىلەرنى بىر ـ بىرىگە تونۇتىدىغان پارولغا ئوخشاش ئۇلارنى بىردەمدە يېقىنلاشتۇرۇپ قويىدى. بىراق ئۆزلىرى سالاپەتلىك، قوللىرى پاختىدەك يۇمشاق، ئۇستىباشلىرى خېلىلا تۈزۈك بۇ «يولۇچى» لارنىڭ پۈتلىرىدا تۆمۈر كىشەنلەرنىڭ شاراقلاپ تۇرۇشى ھېلىقى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە گۇمان تۇغدۇرۇپ قويىدى بولغاي، ئۇلار نېمە قىلىشنى بىلمەي سەل تېڭىرقاپ قېلىشتى. سابىت داموللا بۇنى سېزىپ مۇلايىملىق بىلەن:

— ئەزىز قېرىنداشلار، خۇدا ھەققى بىزدىن خاتىرجەم بولۇشسىلا، بىز يامۇلدىن قاچقان قۇلاق كەستى ئوغرى ـ بۇلاڭچى ئەمەس، تەقدىر ـ قازا بىلەن بۇ تۆمۈر چېتىقلارغا گىرىپتار بولۇپ قالدۇق. بىر ئاز ماغدۇرىمىزغا كەلگەندىن كېيىن، بۇ كىشەنلەرنىڭ سىرىنى ھېكايە قىلىپ بېرىمىز، — دېدى.

مەھەللە ئاقساقىلى مەھمۇت قويچى بۇ گەپلەرگە دەرھال ئىشىنىپ، ئۇلارنى ئۆيگە باشلىدى. ئۇلار ئوبدان تويۇنۇپ ماغدۇرىغا كەلگەندىن كېيىن، سابىت داموللا كىشەننىڭ سىرىنى راستى بىلەن قىسقىچە ھېكايە قىلىشقا باشلىدى. مەھمۇت قويچىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدىغان بۇ كىچىككىنە قويچىلار مەھەللىسى جاھاندا بولۇۋاتقان قالايمىقانچىلىقلاردىن خالىي بولسىمۇ، قوي سودىسى بىلەن كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدىغان سودىگەرلەر بەزى ئەھۋاللارنى يەتكۈزۈپ تۇراتتى. بولۇپمۇ خوجىنىياز ھاجى، سابىت داموللا دېگەن ئەسىملار بۇ يەرنىڭ ئاھالىسىگە خېلىلا تونۇش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھېكايە باشلىنىش بىلەنلا، مەھمۇت قويچى ئەھۋالنى چۈشىنىپ، ئوغلىنى سەندەل بىلەن بولقا ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى.

— بىزنىڭ ئەھۋالىمىز مانا شۇلاردىن ئىبارەت، — دېدى سابىت داموللا كىشەندىن بوشىغان پۇتلىرىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ، — تەقدىرنىڭ بۇيرىنى بىزنى بۇ خىلۋەت ماكانغا ئۇچۇرۇپ كەلدى. خۇدادىن قالسا، سىز قېرىنداشلاردىن ئۆزگە باشپاناھىمىز يوق. كەت دېسەڭلار كېتىمىز. بىرنەچچە

كۆن ئارام ئېلىشقا ئىجازەت قىلساڭلار، ھەققىڭلارغا دۇئا قىلىمىز.

— يۇرتىمىز كىچىك، زامان تار بولغان بىلەن، قويىنىمىز كەڭ دا-مولام، — دېدى مەھمۇت قويچى، ئاندىن، — قانداق دەيسىلەر، — دەپ قولۇم - قوشنىلىرىغا قارىدى، ھەممەيلەن ئۇنىڭ گېپىگە قوشۇلدى.

ئەتىسى جۈمە كۈنىگە توغرا كەلدى. بۇ مەھەللىدە ئاھالە ئاز ۋە تۇ-زۇكىرەك مەسچىتمۇ بولمىغاچقا، جۈمە نامىزى ئوقۇشنى خالىغانلار گاھ ئۇلاغلىق، گاھ ياياق مېڭىپ، «يەتتىتوغراق» ① دېگەن يەرگە بېرىشاتتى. بۈگۈن بۇ مەھەللىدە تۇنجى قېتىم جۈمە نامىزى ئوقۇلماقچى بولغانلىقى چوڭ يېڭىلىق بولدى. سابىت داموللىنىڭ ئىمامەتچىلىكىدە ئوچۇق دالادىكى يۇمشاق قۇم ئۈستىدە جۈمە نامىزى ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، زېرىپ قارى ھاجى مىسىر ئاھاڭىدا شۇنداق بىر قىرائەت قىلدىكى، ئۆمرىدە-مۇنداق مۇڭلۇق قىرا-ئەتنى ئاڭلاپ باقمىغان سەھرا خەلقىنىڭ كۆپچىلىكى ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىۋەتتى. شۇ جۈمە نامىزىدىن كېيىن مەھبۇسلار تېخىمۇ ئەتىۋارلىق مېھ-مانلارغا ئايلىنىپ قالدى.

بىر كۈنى سۇلتانبېك بىر چېكىم ناسنى ئاغزىغا تاشلاپ تۇرۇپ، سابىت داموللىغا مۇنداق دېدى:

— خوش داموللام، بۇ يەردە مېھماندارچىلىق ئويناپ يېتىۋېرىمىزمۇ؟

— يوغسۇ بېگىم، بۇ يەردىن ئەلۋەتتە كېتىشىمىز كېرەك.

— نەگە كېتىمىز؟

— خوجىنىياز ھاجىم نەدە بولسا، شۇ يەرگە.

— نېمە؟ سىز نېمە دەۋاتىسىز؟ ئەقلىڭىزدىن ئازدىڭىزمۇ؟

— يوغسۇ، ئەقلى - ھوشۇم جايىدا.

— ئەقلى - ھوشىڭىز جايىدا بولسا، شۇنداق گەپنىمۇ قىلامسىز؟

— بۇ مېنىڭ قارارىم.

— قويۇڭ مۇنداق گەپلىرىڭىزنى، راستىنلا ساراڭ بوپسىز!

---

① مەكىت چېگرىسىغا جايلاشقان بىر يېزا.

— يوغسۇ، مەن ساراڭ بولمىدىم.

— ئەمىسە، سىز شۇ ساقاللىنىڭ ئالدىغا ئۆز ئايىغىڭىز بىلەن بېرىپ، بېشىڭىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەكچىمۇ سىز. ھە! — سۇلتانىبېك ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەسەبىيلىك بىلەن ئۇيان - بۇيان ماڭغىلى تۇردى. زىبرىپ قارى ھاجى سابىت داموللىنىڭ قارارىدىن خەۋەردار بولغاچقا، بېيەرۋا كۈلۈپ ئولتۇراتتى.

— دۇنيادا سىزدەك ھاماقەت كىشى بولماس دېيمەن، — داۋام قىلدى سۇلتانىبېك، — كەكلىك چىغىدا پۇتىنى قىلتاقتىن بوشاتقان ھامان جېنىنى دالدىغا ئالىدۇ. سىز بولسىڭىز بېشىڭىزنى...

— ھە شۇنداق، — دېدى سابىت داموللا ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، — مەن خوجىنىياز ھاجىنىڭ قېشىغا بېشمنى قولتۇقۇمغا قىسىپ بارىمەن. ئۇ مېنى بېشى چوڭ داموللا، ئۆزىنى بولسا، چورۇقى چوڭ تاغچى دەيتتى. بۇ گەپنى سىزمۇ ئاڭلىغان. ئەلھال بۇگۈنكى ۋەزىيەتتە مەن شۇ بېشمنى ئۇنىڭغا تاپشۇرمىسام، ئۇنىڭ ئىككى پۇتى بىر ئۆتۈككە تىقىلىدۇ. چۈشەندىڭىزمۇ بېگىم؟

— دېمەك، سىز ئاشۇ ساقال ئۈچۈن ئۆزىڭىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەكچىمۇ؟

— يوغسۇ، ئۇنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئەمەس، ئۇ باشلىغان مۇقەددەس ئىشنىڭ شان - شۆھرىتى ۋە ئابرويى ئۈچۈن ئۆلۈمگە رازىمەن.

— بۇ قانداق مەنتىق؟ مەن زادى چۈشەنمىدىم.

— مەن چۈشەندىم، مەن چۈشەندىم، — دېدى زىبرىپ قارى ھاجى، — داموللامنىڭ ۋە بىزنىڭ بېشمىز كېسىلمىسە، خوجىنىياز ھاجىنىڭ تىلى كېسىلىدۇ. يەنى ئۇ كىشى ئۆز خوجايىنلىرى ئالدىدا ھېساب بېرەلمەي قالىدۇ، بەس، شۇ ۋەجىدىن مەنمۇ داموللام بىلەن بىللە كېتىش قارارىغا كەلدىم.

سۇلتانىبېك «ھەر ئىككىڭىزگە جىن تېگىپتۇ» دەپ ۋارقىرىغان پېتى

ئۆيـدىن چىقىپ كەتتى ۋە شۇ كۈنىلا بىر ئات سېتىۋالدى. ئاندىن بىر كىشىنى يـول بـاشلاشقا يالللىۋالدى ـ دە، «خوتەنگە بېرىپ مەمتىمىن ھەزرەتكە قوشۇلـمەن» دەپ يولغا چىقىپ كەتتى.

سـابىت داملوللا بىلەن زىرىپ قارى ھاجىلار خوجىنياز ھاجىنى مەكىت يـاكى مارالبېشىدا بولۇشى مۇمكىن دېگەن پەرەز بىلەن شۇ تەرەپكە كەتمەكچى بـولدى. مەھمۇت قويچى ئۇلارنى توسۇپ قېلىشقا كۆزى يەتمىگەندىن كېيىن، ئوغلىنى ھەمراھ قىلىپ، ئۈچ ئىشەك بىلەن يولغا سېلىپ قويدى.

. خـوجـىـنـىياز ھاجى مەكىتتىن مارالبېشىغا كېتىۋاتقاندا، سابىت داموللا بـاشلـىـق مـەھبۇسلارنىڭ ئىزسىز يوقالغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئاچچىقىدىن ئۆزىنى قـويـىـدىـغـان يـەر تـاپالماي قالدى. ئەمما كىمگە كايىشنى بىلمەيتتى. چۈنكى ئۇلارنـى قـورۇقـداپ مـاڭـغان يىگىتلەرمۇ غايىب بولغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، غـوپۇر تۇەنجاڭنى ئارقىغا يېنىپ مەھبۇسلارنى قەيەردىن بولمىسۇن تېپىپ كېلـىشكە بۇيرۇدى. غوپۇر تۇەنجاڭ بىر توپ يىگىتلىرى بىلەن پېزا ـ كەنتلەرنى ئارىلاپ يـۈرۈپ، مـەكـىتنىڭ ئىغىز دېگەن كەنتىدە مەھبۇسلار بىلەن ئۇچرىشـىـپ قـالدى ۋە ئۇلارنى باشقىدىن كىشەنلەپ، كۆتەك ھارۋا بىلەن ھاجىنىڭ قېشىغا ئېلىپ ماڭدى.

— كـېـيـىـنـكـىـلەر بىزدىن كۈلمەس ـ ھە، داموللام، — دېدى زىرىپ قـارى ھاجـى ئوڭـغـۇل ـ دوڭـغۇل يولدا كېتىۋاتقان كۆتەك ھارۋىدا چايقىلىپ ئولتۇرۇپ.

— «ئـىـزا ئەنـزەلـەل قـەدەر، بـەتـەلـەل ھەزەر» ① دېـگـەن ھېـكـمـەت يـادىلىرىدا بولسا كېرەك، ئەزىزىم، — دېدى سابىت داموللا غەمكىن كۈلۈمسىرەپ.

① قـاچـانكى تەقدىر نازىل بولسا (كېلىپ قادالسا) ئۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولماس (ئەرەبچە ئىبارە).

يىگىرمىنچى باب

سىرلىق قاچقۇن

تېخى بايىلا ۋۇجۇدىدىن ئان پۇراپ تۇرىدىغان ماجۇڭيىڭ ئەمدىلىكتە شۇنچە جىمغۇر ۋە سىرلىق بولۇپ قالدى .

— سۋېن ھېدىن : «قاچقۇن ماجۇڭيىڭ»

1

ئۇرۇمچى يوسۇغىسىدىن قوغلىنىپ ، داۋانچىڭدا ئەجەللىك زەربىگە ئۇچرىغان ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى تۇرپان ئويمانلىقىدىمۇ تۇرالماي ، فېۋرال ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىشقا باشلىدى . ئۇلارنى توپ - زەمبىرەك ، تۆمۈر كوڭكا ۋە ئايروپىلانلار بىلەن قوراللانغان قۇدرەتلىك بىر قوشۇن قوغلاپ كېتىۋاتاتتى . بۇ قوشۇننىڭ ئاساسىي گەۋدىسى گېنېرال ۋورگىن قوماندانلىقىدا «ئالتايىسكىلەر» نامى بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى ۋە گېنېرال بېكتېيېۋ قوماندانلىقىدىكى ئاق ئورۇس پولكلىرى بولۇپ ، ئۇنىڭ تەركىبىدە بىر قىسىم موڭغۇل ، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر چېرىكلىرىمۇ بار ئىدى ، بۇ قوشۇن ئادەتتە « ئۆلكە ئارمىيىسى» دەپ ئاتىلاتتى .

پارتلاۋاتقان بومبا ، ئېتىلىۋاتقان توپ - زەمبىرەك ۋە پىلىموت ئوقلىرى ئاستىدا قېچىۋاتقان ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرى خۇددى تاغ باغرىدىن ئېتىلىپ

چۈشۈۋاتقان دەھشەتلىك قىياندا دۈملىنىپ كېتىۋاتقان تاشلارغا، يىلتىزىدىن قومۇرۇلۇپ ئېقىپ كېتىۋاتقان ئوت - گىياھلارغا ياكى ئۈۋىسى چۈۋۈلۈپ، گۇمۇرۇلۇپ كېتىپ، ھالاكەت دەشتىدە پىتىراپ جان تالىشىپ يۈرگەن باشپاناھسىز جاندارلارغا ئوخشاپ قالغانىدى. بىرنەچچە كۈن ئىچىدە توقسۇندىن كورلىغىچە بولغان چوڭ - كىچىك يوللار ئادەم ۋە ئات - ئۇلاغلارنىڭ جەسەتلىرى بىلەن تولۇپ كەتتى. نېپىز قار ئۈستىدە ئىڭراپ ياتقان ئېغىر يارىدارلارمۇ ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇقتىن يەر تاتىلاۋېتىپ جان بېرەتتى.

ھەر ئىككى پۇتىدىن ئايرىلغان ئوتتۇز ياشلار چامىسىدىكى بىرقارا چوقۇر چېرىك بەش قەدەمچە يەردە ئاق بوز ئاتنى ئويىنتىپ كېلىۋاتقان ماجۇڭيىڭنى كۆرۈپ قالدى - دە، ئىككى قولى بىلەن يەر تايىنىپ بېشىنى كۆتۈردى.

— مېنى تاشلاپ كەتمەڭ، ھۆرمەتلىك سەردارىم! — دېدى ئۇ يالۋۇرۇپ، — مەن سىزنىڭ يەتتە يىللىق ئەسكىرىڭىز، ئۆزىڭىز قارا يىلپىز دەپ لەقەم قويغان ھېلىقى خىمازا مەن ئەمەسمۇ! ماڭا ئىچىڭىز ئاغرىسۇن.

ماجۇڭيىڭ ئۇنىڭغا بىر قارىۋېلىپ:

— ھە خىمازىمۇسەن، ياخشى، پۇتۇڭ ساقايغاندا، قەشقەرگە بار، مەن سېنى يىڭجاڭلىققا ئۆستۈرىمەن، — دەپ ئېتىغا قامچا ئۇردى.

— ھۇ ئاناڭنى ... تاش يۈرەك ئىبلىس، ماڭا بېرىدىغان يىڭجاڭلىقىڭنى چېكەڭگە تېڭىۋال! — دەپ ۋارقىرىدى خىمازا يەرنى تاتىلاپ.

ماجۇڭيىڭ ئاق بوز ئاتنى يۈرۈتۈپ كېتىۋېتىپ، باش - كۆزلىرى بىلەن قول - پۇتلىرى تېڭىقلىق يارىدارلار ئولتۇرغان بىر هارۋىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى.

— پۇتۇڭلار جايىدىمۇ ياكى ئۈزۈلۈپ كەتكەنمۇ؟ — سورىدى ئۇ، يېقىن كېلىپ.

— پۇتلىرىمىز ئۈزۈلۈپ كەتمىگەن بىلەن ئۆزىمىز، — دېدى قېرىراق بىر چېرىك جەينىكىدىن ئۈزۈلگەن قولىنى كۆرسىتىپ.

— خۇداغا شۈكۈر ، ھەرھالدا پۇتۇڭلار جايىدا ئىكەن . ياراڭلار تۈزەلگەندىن كېيىن مېنىڭ قېشىمغا بېرىڭلار ، مەن سىلەرنى ئۇنتۇمايمەن . ھازىرچە بۇ ھارۋىنىڭ باشقا ئىشى بار ، — دېدى ماجۇگىيىڭ ، ئاندىن ھارۋىكەش چېرىككە ياردارلارنى چۈشۈرۈۋېتىپ ، يولدا چېچىلىپ ياتقان قورال - ياراغلارنى يىغىشتۇرۇپ ، مۇشۇ ھارۋىدا كورلىغا ئاپىرىشنى بۇيرۇدى .

— شۇ تۆمۈر كۆسەيلەرچىلىك ئېتىبارىمىز يوقمۇ ؟ — دېدى بىر ياردار كۆز ياشلىرىنى ئېقىتىپ .

— شۇنداق ، بۇرادەر ! ھازىر ماڭا سىلەردىنمۇ ئاشۇ تۆمۈر كۆسەيلەر مۇھىمراق ، — دېدى ماجۇگىيىڭ بىپەرۋالىق بىلەن .

ئارقا تەرەپتىن ئايروپىلانلارنىڭ غۇڭۇلدىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى . ھەش - پەش دېگۈچە بومبىلار پارتلاپ يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . ھېلىقى ياردارلار ئولتۇرغان ھارۋىمۇ پاچاقلىنىپ كەتتى . ئاللىقاچان ئاتتىن چۈشۈۋېلىشقا ئۈلگۈرگەن ماجۇگىيىڭ قورقۇپ كەتكىنىدىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك چاپلىشىۋالغان بىر مۇھاپىزەتچىسىنىڭ قولىدىكى پىلىموتنى تارتىپ ئالدى - دە ، ئوڭدىسىغا يېتىۋېلىپ ، بىر ئايروپىلاننى ئوققا تۇتتى . ئايروپىلان قۇيرۇقىدىن ئىس چىقىرىپ قاچتى . بىراق ئارقىدىنلا يەنە ئىككى ئايروپىلان كېلىپ ، ئۇنى ئوققا تۇتتى ۋە بىردىن ئىككى بومبىنى تاشلىۋېتىپ ، شالاڭ بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ كەتتى .

بىر ھازادىن كېيىن ، ماجۇگىيىڭ ئون بەشتەك مۇھاپىزەتچىسىنىڭ قانغا مىلەنگەن جەسەتلىرى ئارىسىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ ، ئېتىنى ئىزلەپ ماڭدى . بايىقى پاتىپاراقچىلىقتا جېنىنى دالدىغا ئالغان ئاق بوز ئاتمۇ بىر دۆڭنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ ، ئىگىسى تەرەپكە كىشنەپ كېلىۋاتاتتى .

2

شۇ يىلىنىڭ بېشىدا ئون مىڭدەك چېرىك بىلەن ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم

قىلغان ماجۇگىنىڭ كورلىغا ئاران بىر مىڭ بەش يۈزچە ئادىمى بىلەن قېچىپ كېلەلىدى. بىراق، ھەر كۈنى دېگۈدەك شىمال تەرەپتىن ئۇچۇپ كېلىدىغان ئايروپىلانلاردىن تاشلىنىۋاتقان بومبىلار ئۇنى كورلىدىن تېزرەك كېتىشكە ئالدىرىتاتتى ۋە ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ناھايىتى ئالدىراپ تۇراتتى.

شۇ ئەسنادا، ئۇنىڭ شتاب باشلىقى بىر يېڭى گەپ تېپىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تۆمۈر يول مىنىستىرلىكىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە سۈيىۈەن (ئىچكى موڭغۇل) — شىنجاڭ تاشيول لىنىيىسىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئىچكىرىدىن كەلگەن بىر ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى ھازىر كورلىدا ئىكەن ۋە بۇ ئەترەتنىڭ بىرنەچچە ئاپتوموبىلى بار ئىكەن. بۇ ئاپتوموبىللارنى ئەلۋەتتە تارتىۋېلىش لازىم.

— بۇنىڭدىن خەۋىرىم بار، — دېدى ماجۇگىيىڭ، — ئەپسۇسكى، بۇ ئەترەتتە چەت ئەللىكلەر بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئەترەت باشلىقى شۋېتسىيىلىك مەشھۇر ئالىم سۋېن ھېدىن، ئەگەر ئۇلارنىڭ ئاپتوموبىللىرىنى تارتىۋالساق، كېيىن مېنى جاھانغا قاراقچى دەپ جاكارلاشتىن يانمايدۇ. مەن چەت ئەل مەتبۇئاتىدا يامان ئاتاقلىق بولۇشنى خالىمايمەن.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى شتاب باشلىقى، — مەن سىزنىڭ نامىڭىزدىن سۋېن ھېدىنگە ئىلتىماس قىلىپ، ياردارلارنى توشۇشقا دەپ ئاپتوموبىل سوراي، قەشقەرگە بارغۇچە ئارىيەت بېرىپ تۇرسۇن.

— بۇ ياخشى تەكلىپ بولدى. بىراق، قەشقەرگىچە ئەمەس، ئەڭ يىراق بولغاندا ئاقسۇغىچە، بولمىسا، كۇچاغىچە ئاپىرىپ قويسىلا بولىدۇ، — دېدى ماجۇگىيىڭ. ئاندىن ھەرگىز قوپاللىق قىلىپ قويماسلىقنى، لازىم تېپىلسا، ھەققىنى تۆلەيمىز دېيىش كېرەكلىكىنى جېكىلىدى.

سۋېن ھېدىن ماجۇگىيىڭنىڭ تەلىپىنى رەت قىلالماي، بار - يوقى تۆت يۈك ئاپتوموبىلىنىڭ ھەممىسىنى ئارىيەت بېرىشكە مەجبۇر بولدى ۋە بۇ ئاپتوموبىللارغا قىزىل كرېست بەلگىسى تاقاتتى. بىراق يولغا چىقىدىغان چاغدا، بىرلا ئاپتوموبىلغا كېسەل كارىۋىتى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا سانجىدىكى

جەگدە يوتىسىدىن يارىلانغان ئاتلىق قىسىملار قوماندانى ماخۇسەن ياتقۇزۇلغاندىن باشقا، قالغان ئاپتوموبىللارنىڭ ھەممىسىگە قورال ـ ياراغ بې-سىپ، ماجۇڭيىڭنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ئولتۇرۇۋالدى. ماجۇڭيىڭنىڭ ئۆزى شىۋېتسىيىلىك شوپۇر ئىق ھەيدىگەن ماشىنىنىڭ كابىنكىسىغا چىقىۋالدى. ئىقنىڭ ماشىنىسى بىرىنچى بولۇپ قوزغالدى.

ئاق سېرىق كەلگەن قەددى قامەتلىك ئىق ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان، شىمالىي جۇڭگودا دىن تارقىتىپ يۈرگەن بىر شىۋېتسىيىلىك پوپنىڭ ئوغلى بولۇپ، خەنزۇ تىلىنى سۇدەك بىلەتتى ۋە خۇش چاقچاق، شوخ يىگىتلەرگە خاس جازىبەكارلىقى بىلەن ئۆز ھەمراھلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنەتتى. ئەمدىلا يىگىرمىگە كىرگەن بۇ يىگىت ئۆزىدىن ئۈچ ـ تۆت ياشلار چوڭ كۆرۈنىدىغان ۋە ئاددىي سۇر رەختتىن ھەربىي فورما ھەم ئاتلىق ئەسكەرلەر ئۆتۈكىنى كې-يىپ، ئۆزى بىلەن يانمۇيان ئولتۇرغان يولۇچىنىڭ ماجۇڭيىڭ ئىكەنلىكىگە ئىشەنمىگەندەك ئۇنىڭغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقى بىلەن قاراپ قوياتتى. بىرنەچچە يىلدىن بۇيان، تەڭرىتاغ ئېتەكلىرىنى قانغا بوياپ، ئالەمنى مالەم قىلىپ، جاھانغا داڭقى كەتكەن تەۋەككۈلچى سەركەردە راستتىنلا مۇشۇ ئادەممىدۇر دېگەن خىيال ئۇنىڭ كاللىسىدىن كەتمەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆزى ھەرقانچە خۇش چاقچاق ۋە ئوچۇق كۆڭۈل بولسىمۇ، ھازىرەنلىككە قىلىدىغان گەپ تاپالمايۋاتقاندەك جىم ئولتۇرۇپ ماشىنىسىنى ھەيدەيتتى.

بۇ جىمجىتلىقنى ماجۇڭيىڭ بۇزدى.

— ھۇنىرىڭىز جايىدا ئىكەن. ماشىنا ھەيدىگىلى خېلى ئۇزۇن بولغان ئوخشايدۇ، — دېدى ماجۇڭيىڭ ئۇنىڭغا كۈلۈمسىرەپ.

— ئۇزۇن بولمىدى. ئەمما شوپۇرلۇقنى بەك ياخشى كۆرىمەن. ئۇنىڭغا قاتتىق باغلانغانمەن. خۇددى ئاشىق يىگىت ئۆز مەشۇقىغا رىشتە باغلىغاندەك، — دېدى ئىقمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە تەبەسسۇم بىلەن قاراپ.

— بۇ ئوخشىتىشىڭىز شائىرانە بىر ئوخشىتىش بولدى، — دېدى ماجۇڭيىڭ سەبىي باللاردەك قاقاقلاپ كۈلۈپ، — شائىرلىقتىنمۇ خەۋىرىڭىز

بار ئوخشىمامدۇ ؟

ئاق بوز ئات ئۈستىدە قان كېچىپ، تالاي ـ تالاي يۇرتلارنى ۋەيران قىلىپ، رەھىمسىز قىرغىنچىلىق بىلەن داڭقى چىققان بۇ ئادەمخور جاللاتنىڭ ئاددىي بىر گەپتىن تەسىرلىنىپ، ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن ئېچىلىپ كۈلۈشى ئىنىنى ھەيران قالدۇردى ۋە ئۇ ئۆزىنى يېنىك ھېس قىلىشقا باشلاپ:

— شائىرلىقتىنغۇ خەۋىرىم يوق. ئەمما جۇڭگونىڭ كلاسسىك شېئىرلىرىنى، بولۇپمۇ شىمالىي جۇڭگولۇقلارنىڭ يۇمۇرلۇق خەلق ناخشا ـ قوشاقلىرىنى بەك سۆيىمەن، — دېدى.

— ئۇنداق ناخشىلارغا مەنمۇ ئامراق، قېنى شۇلاردىن بىرنەچچىسىنى ئېيتىڭچۇ، دوستۇم، — دېدى ماجۇكېيلىڭ ئىنىنىڭ مۈرىسىگە بىر قولىنى تاشلاپ.

ئىنى ئاران تۇرغاندەك ئاغزىنى قويۇۋەتتى. يۇمۇرلۇقى جەھەتتىن خۇددى ئۇيغۇرلارنىڭ «ئالمىخان» ياكى «داۋانچىڭ» دېگەن خەلق ناخشىلىرىغا سەل ئوخشاپ كېتىدىغان ناخشىلارنى ئاڭلىغانسېرى ماجۇكېيلىڭ ئۈچىيى ئۈزۈلۈپ كەتكۈدەك كۈلۈپ، ئۆزىنى تۇتالماي قالدى. ھەتتا ئىنىنى بىرنەچچە قېتىم مۈرىسىدىن قۇچاقلاپ قويدى. شۇنداق قىلىپ، «ئۇلار خۇددى بىر پارتىدا ئولتۇرغان ساۋاقداشلاردەك» ① بىر ـ بىرىگە ئىجىل بولۇشۇپ قالدى.

ئىنى ئۆزىنىڭ بۇ مۇۋەپپەقىيىتىدىن ناھايىتى خۇشال ئىدى. چۈنكى ئۇ ئالۋانغا تۇتۇلغان كۈندىن بۇيان، ئۆزىنى ۋە قالغان ئۈچ ماشىنىنى ھەيدەپ كېلىۋاتقان شىۋېتسىيىلىك ھەمراھلىرىنى خۇددى يىرتقۇچ يولۋاس بىلەن يانمۇيان ئولتۇرغان ئۆلۈم كىشىلىرى دەپ بىلەتتى. قازارا ئۇ يولۋاسنىڭ ئاچچىقى كېلىپ قالسا، بىر ھەملە بىلەن ھەممىسىنى پارە ـ پارە قىلىپ تاشلايتتى. ئۇ چاغدا دوكتور سۋېن ھېدىن تۆت ئاپتوموبىلدىنلا ئەمەس، ئۆزىنىڭ ئەڭ ياراملىق سەپداشلىرىدىنمۇ ئايرىلىپ قېلىپ پۈتۈن ئىشى سۇغا چىلاشقان

---

① بۇ ئوخشىتىش سۋېن ھېدىننىڭ «قاچقۇن ماجۇكېيلىڭ» دېگەن كىتابىدىن ئېلىندى.

بولاتتى .

ئىـق ئەنـە شـۇلارنـى ئويلاپ ، يـېـنىدا ئولتۇرغان يولۋاسنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ ئۇۋلاش نىيىتىدە يېڭى بىر ماۋزۇدىن گەپ ئاچتى .

ـــ سـىـز گـېـنېـرال جانـابـلـىرىنى ئىرادە ۋە غايە جەھەتتىن بەزىلەر تـۆمـۈرلەڭگە ئوخشىتىدىكەن ، ـــ دېدى ئىق ، ـــ مېنىڭچە بۇ مۇبالىغە بولمىسا كېرەك .

ـــ ئەپـسۇسكى ، ـــ دېدى ماجۇڭيىڭ ، ـــ بەخت ـ ئامەت دېگەن نېمە بـەزىـدە ئارقـىسىنى قىلىۋالىدىكەن . تۆمۈرلەڭمۇ تاسادىپىي بىر كېسەللىك تۇ- پـەيـلـى ئاخـىـرقـى مـەقسىتىگە يېتەلمەپتىكەن . بۇ قېتىم رۇسلار ئارىلاشمىغان بـولـسـا ، شـېـڭ شـىـسەي مېنى ئۇررۇمچى ، داۋانچىڭ ۋە تۇرپان ئويمانلىقىدىن ھەرگـىـز قـوغلاپ چـىـقـىـرالـمـايـتـتـى . بـىـراق ، جـوڭـغاريىە بىلەن تۇرپان ئويـمـانـلـىقىدىن چېكىنىپ ، چېقىشمىنىڭ كارايىتى چاغلىق . تارىم ئويمانلىقى قـولـۇمـدىلا بـولـىـدىكەن ، مەن ئۆز پىلانلىرىمنى چوقۇم ئەمەلگە ئاشۇرۇپ بىر مۇسۇلمان دۆلىتى قۇرىمەن .

تـۇيـۇقـسىزدىن ھاۋا بوشلۇقىدا غۇڭۇلدىغان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ قالدى . ئاپـتـومـوبـىـللار يـول يـاقـىسىدىكى سۆگەتلىكلەر ئارىسىغا يوشۇرۇنۇشقا ئاران ئۈلـگـۈردى . ئۈچ ئايروپىلاندىن تەڭلا تاشلانغان بومبىلار ئەتراپ جاھاننى قې- لىن چاڭ ـ توزانغا كۆمۈۋەتتى . ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كېتىۋاتقان پىيادە ۋە ئۇلاغـلـىق چېرىكلەر چاڭ ـ توزانغا كۆمۈلۈپ قالدى . ئەمما ھېچقانچە چىقىم بولمىدى . ھېلىقى ئايروپىلانلار بولسا ، خۇددى ھەيۋە قىلغاندەك چېرىكلەرنىڭ بـاش ئۇسـتـىـدە بىرقانچە قېتىم ئايلىنىپ قويۇپ ، كەلگەن يولى بىلەن ئۇچۇپ كەتتى .

ـــ مـانـا كـۆردىـڭـىـزمـۇ ، رۇسلار ھەربـىـي تـېـخنىكىسى بىلەن مېنى قـورقـۇتـۇپ ، بـاش ئەگـدۈرمـەكچى . مەن باش ئەگمەيمەن . چوقۇم ئـىـنـتـ- ـىـقـام ئالـىـمـەن ، ـــ دەپ ئۇلـۇغ كـىـچـىـك تـىـنـدى مـاجـوڭـيـىڭ يولنى داۋاملاشتۇرۇۋېتىپ .

ئىق ھېچنېمە دېمىدى .

شۇنىسى قىزىقكى، داۋانچىگىدىن باشلاپ، ماجۇگىيىگىنى قوغلاپ، خۇددى دەھشەتلىك سەلدەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقان قۇدرەتلىك قوشۇن كورلىدىن غەربكە ماڭغاندا نېمىشقىدۇر قەدىمىنى ئاستىلىتىپ قويىدى. بۇ ھەرگىز ماجۇگىيىنىڭ چېرىكلىرىگە تەڭ كېلەلمىگەنلىكتىن بولۇۋاتقان ئىش ئەمەس ئىدى. چۈنكى بۇ كۈنلەردە شىڭ شىسەينىڭ ئىلىدىكى بىر تۈركۈم چېرىكلىرىمۇ داۋان ئېشىپ بايغا چۈشكەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ماجۇگىيىگىنىڭ قالدۇق قاچاق چېرىكلىرىگە نىسبەتەن مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە بۇ قوشۇن دەسلەپكى ئەلپازى بىلەن بولسا، ماجۇگىيىنىڭ چېرىكلىرىنى بۇگۈر بىلەن كۈچا ئارىلىقىدا پاك - پاكىز يوقىتىۋېتىشكە تامامەن قادىر ئىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق قىلماي يۈرۈش سۈرئىتىنى ئاستىلىتىپ ۋە پەقەت ئانچە - مۇنچە بومبىلاپ قويۇش بىلەنلا چەكلىنىپ، ئۇلارنىڭ يول بويى چوڭ - كىچىك يۇرتلارنى بۇلاپ - تالاپ، خانىۋەيران قىلىپ، كۆزلىگەن مەنزىلىگە يېتىۋېلىشىغا ئەتەي يول قويۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

3

ئازكەم ئىككى يىلدىن بۇيان داۋاملىشىۋاتقان ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكلىرى، كۆيۈۋاتقان ئۆيلەر، تۆكۈلۈۋاتقان قانلار، بىرى كەتسە بىرى كېلىپ، ئۆز ھۆكمىنى جارى قىلدۇرۇۋاتقان يېڭى - يېڭى ھۆكۈمدارلارنىڭ ئۈستى - ئۈستىگە سېلىۋاتقان باج - سېلىق، ئالۋان - ياساقلىرى قەشقەر دىيارىنى ھالدىن كەتكۈزۈپ خۇددى يىلىكى قۇرۇپ بېلى پۈكۈلگەن، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ رەڭگى سارغايغان، چاچلىرى چۇۋۇلۇپ، ياقىسى يىرتىلغان بىر ناتىۋان ئانىغا ئوخشىتىپ قويغانىدى. ھەر يىلى ئاجايىپ زور داغدۇغا بىلەن ئۆتكۈزۈلىدىغان ئەنئەنىۋى مىللىي بايرام — نورۇز شادلىقىمۇ بۇ يىل گويا ئەلنىڭ ئېسىدىن چىقىپ قالغاندەك جىم - جىملا ئۆتۈپ

كـەتتى . يىلدا بىر كېلىدىغان قۇربان ھېيتمۇ شۇنداق بولدى . ناغرا ـ سۇنايلار چېلىنىپ ، مىڭلىغان كىشى ساماغا چۈشىدىغان ھېيتگاھ مەيدانى چوڭقۇر سۈكۈناتـقا چۆمگەن گۆرۈستانلىققا ئوخشاپ قالغانىدى . كۆكلەم ئۆتۈپ ياز كىرىش بىلەن تۇمەن دەرياسىنىڭ قانغا ئوخشايدىغان قىزغۇچ لاي سۈيى تېخىمۇ ئۇلغىيىپ چوقچىيىپ تۇرغان ياداڭلىقلارنى يالاپ ـ ئۇرۇپ ، كۆڭۈلگە غەشلىك سېلىپ ئېقىشقا باشلىدى .

شـەھەر ئىچىدە بولسا ، كالتە قۇيرۇق ئاتلارغا مىنىپ ، كەڭ يۇزلۇك قىسىقا قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىشۇالغان چېرىكلەر كوچا ـ كويلاردا چاپتۇرۇپ يۈرەتتى . بىر توپ چېرىك ھېيتگاھ مەيدانىنى كېسىپ ئۆتۈۋاتقاندا ، دوقمۇشتىكى ساماۋارخانىدا چاي ئىچىشىپ ئولتۇرغانلاردىن سودىگەر سۈپەت بىر كىشى ئورۇقراق كەلگەن كوسا ساقال ھەمراھىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى :

— بۇ يەر يۇتقۇرلار يەنە نېمە شۇملۇقنى تىلەۋاتىدىكىن ؟

— خەۋەرلىرى يوقمۇ ، — دېدى كوسا ساقال ، — بۇلارنىڭ چوڭى ماجۇڭيىڭ بۇگۈن يېڭىشەھەردىن دوتەي يامۇلىغا كۆچۈپ كىرەرمىش .

— خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت ، — دېدى سودىگەر پىيالىسىدىكى ئاخىرقى بىر يۇتۇم چاينى ئىچىۋېتىپ ، — بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس جۇمۇسىلا .

— شۇنداق ، ئەمما مەن ئاڭلىغان گەپلەرگە قارىغاندا ، ئەھۋال باشقىچە بولامدۇ نېمە ؟

— قانداقسىغا ؟ سىلى نېمە گەپ ئاڭلىدىلا ؟

بۇ كۇسا ساقال ئەمەت كاسكاس دېگەن كىشى بولۇپ ، شاپتۇل داموللىنىڭ يېقىنلىرىدىن ئىدى . قەشقەر دىيارى چولاق زىنخۇيغا ئوڭچىسىغا قالغاندىن كېيىن ، يۇنۇس بەگنىڭ ئورنىغا سابىق قەشقەر ۋالىيسى ماشاۋۇ يەنە دوتەي بولدى . چولاق زىنخۇي بىلەن ما دوتەي ئۆزىنىڭ ۋەدىسى بويىچە شاپتۇل داموللىنى قەشقەرگە قازىكالان قىلدى . ئەمەت كاسكاس شۇ كۈندىن باشلاپ ، شاپتۇل داموللىنىڭ بوسۇغىسىدىن بىر غېرىچمۇ دالجىماي ئۇنىڭغا

تېخىمۇ يېقىنلاشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن شاپتۇل داموللىنىڭ ئۆيىدە بول-
غان گەپ - سۆزلەرنىڭ خېلى كۆپ قىسمىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇراتتى ۋە
ئۆزىنى مادوتەي بىلەن شاپتۇل داموللىدەك كاتتا ئەربابلارنىڭ سۆھبىتىدىن
ۋاقىپ كىشى سۈپىتىدە كۆرسىتىپ، شۇنىڭ بىلەن ماختىنىشقا ئامراق ئىدى.
شۇ ۋەجىدىن بولسا كېرەك، سودىگەر ھەمراھىنىڭ «سىلى نېمە گەپ ئاڭلىد-
ىلا؟» دېگەن سوئالىغا دەرھال جاۋاب بەرمەي، «ئاڭلىغانلىرىمغۇ كۆپ،
ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەممىسى يوغان يەرلەردىن چىققان گەپلەر دېسىلە بايۋەچچە»
دەپ نازلىنىشقا باشلىدى.
— قېنى چاپسانراق ئېيتسىلىچۇ، ئادەمنى جىلى قىلماي، — دېدى
سودىگەر ئۇنىڭ قېشىغا يېقىنراق سۈرۈلۈپ. ئاندىن ئۇنى چۈشلۈك غىزا ئۈ-
چۈن ئەنجان پولۇسىغىمۇ تەكلىپ قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى.
ئەمەت كاسكاس ئېگىكىنى سىلاپ قويۇپ گەپكە كىرىشتى. ئۇنىڭ
ئېيتىشىچە، تۈنۈگۈن شاپتۇل داموللا دوتەي يامۇلىدا بوپتىمىش، گەپتىن
گەپ چىقىپ، مادوتەي ئۇنىڭغا «ماجۇڭيىڭ ئورۇس يېرىگە كەتمەكچى. مەن
ئارقىلىق ئورۇس كونسۇلى بىلەن كۆرۈشۈپ تۇرۇش ئۈچۈن دوتەي يامۇلىغا
كۆچۈپ كىرىدۇ، ئەمدى ئۇرۇش بولمايدۇ. سىز قەشقەرگە ئۆمۈرۋايەت
قازىكالان بولىسىز» دەپتۇمىش.
— قانداق بايۋەچچە، مېنىڭ ئاڭلىغانلىرىم قالتىس گەپلەرمىكەن؟ —
دېدى ئەمەت كاسكاس مەيدىسىنى كۆتۈرۈپ.
— تۇۋا، غەلىتە گەپ بوپتۇغۇ بۇ! — دېدى سودىگەر ياقىسىنى
تۇتۇپ، — ئەگەرچەندە بىر ئادەم پالانى يۇرتتا بىر خوراز تۇخۇم كاكىلىدى
دېسە، بۇنىڭغا ئىشەنسەم ئىشىنىمەنكى، ماجۇڭيىڭ ئورۇس يېرىگە كېتىدىكەن
دېگەن گەپكە زادى ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ جۇما، ئەمەتئاخۇن! ئۇنى ئورۇس
ئەسكەرلىرى قوغلاپ كېلىۋاتقان تۇرسا، ئۇزە، مېنى قوغلىمىساڭلارمۇ بولىدۇ.
مانا ئۆزۈم ئالدىڭلاردا ئورۇس يېرىگە بېرىپ تۇراي دەمتى!
— راست دېدىلە بايۋەچچە، بۇ ئىشقا مېنىڭمۇ ئەقلىم يەتمەيدۇ. ئەمما

بۇ گەپنى داموللامنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغىنىم راست.

× × ×

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەنگلىيە كونسۇلىمۇ خاس بىر ھۇجرىدا ئۆزىنىڭ ياردەمچىسى دوكتور سىمىت بىلەن دەل مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە جىددىي پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى.

— ماجۇڭيىڭ مەسىلىسىدە بىزگە قارىغاندا رۇسلار چاققان چىقىپ كەتتى. بىز ئۇتتۇرۇپ قويدۇق، — دېدى دوكتور سىمىت غەمكىنلىك بىلەن، — بۇ ئىشتا مەن ئەيىبلىك. مەن جانابى كونسۇلنىڭ، ئۇلۇغ بىرىتانىيە كورۇللۇقىنىڭ ئالدىدا ئەيىبلىك. ۋەزىپەمنى ئادا قىلالمىغىنىم ئۈچۈن ماڭا تېگىشلىك جازا بېرىلىشىنى ئىلتىماس قىلىمەن.

— ياق، ياق دوستۇم، سىز ئەيىبلىك ئەمەس، — ئالدىراپ سۆزلىدى كونسۇل، — سىز ئۆز ۋەزىپىڭىزنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئوبدان ئادا قىلىشقا تىرىشتىڭىز. ماجۇڭيىڭنىڭ ئالدىغا تولا قاتراپ، تاپىنىڭىز تېشىلەي دەپ قالدى. بۇنىڭغا مەن گۇۋاھ. ئەپسۇسكى ئۇ ئاخىر بىزنىڭ گېپىمىزگە كىرمىدى. بۇنىڭغا نېمە ئامال!

— ئىلتىپاتىڭىزدىن مىننەتدارمەن، — دېدى سىمىت، — لېكىن ئۇنىڭ بىزگە مايىل بولمىغانلىقىدىن قاتتىق ئەپسۇسلىنىمەن ھەم ناھايىتى ھەيرانمەن. ئۇ زادى نېمىشقا بىزنىڭ تەكلىپىمىز بويىچە ھىندىستانغا بېرىپ، ئۆزى بىلەن ھېچقانداق ئاداۋىتى بولمىغان، بەلكى دوستلۇق قولىنى سوزۇپ تۇرغان ئۇلۇغ كورۇللۇقىمىزنىڭ ھامىيلىقىنى قوبۇل قىلماي، قانلىق جەڭ مەيدانلىرىدا قىلچىلاشقان دۈشمىنى سوۋېت روسىيىسىگە كېتىشنى خالايدۇ؟

— مېنىڭچە، ئۇ شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر، — دېدى كونسۇل ھۆكۈم قىلغان تەلەپپۇزدا.

— مەجبۇر ؟
— ھە شۇنداق، مەجبۇر!
— بۇنى قانداق چۈشەندۈرۈش كېرەك ؟
— بۇ بىر قاراشتا ناھايىتى مۇرەككەپ، يەنە بىر قاراشتا تولىمۇ ئاددىي مەسىلە، — دېدى كونسۇل گويا كى دوكتور سىمىتنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ دانالىقىنى نامايىش قىلىۋاتقان بىر تەلەپپۇزدا، — ئاخباراتچىلىرىمىزنىڭ بەرگەن ئەڭ يېڭى ۋە ئىشەنچلىك مەلۇماتىغا قارىغاندا، ماجۇڭيىڭ بىلەن رۇس كونسۇلى (توغرىسى سوۋېت روسىيىسى) ئوتتۇرىسىدا بىر كېلىشىم ھاسىل قىلىنغان. بۇ كېلىشىمگە بىنائەن، ماجۇڭيىڭ ئۆزىگە تەۋە بارلىق قوشۇنلىرىنىڭ ساق - سالامەت ساقلىنىپ قېلىشى شەرتى بىلەن سوۋېت روسىيىسىگە ئوقۇشقا بارىدۇ. ئۇنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىگە رۇسلار تولۇق كاپالەتلىك قىلىدۇ. ئۇنىڭ قوشۇنى بولسا، ئاتلىق قىسىملار باشلىقى ماخۇسەن قوماندانلىقىدا خوتەن ۋىلايىتىنى ئىگىلەپ تۇرىدۇ. پوسكام ناھىيىسى چېگرا قىلىنىدۇ. ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتى ئۇنىڭغا دەخلى - تەرۇز قىلمايدۇ. دېمەك، پۈتۈن خوتەن دىيارىنى ماخۇسەن سورايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن چاتاق چىقارمايدۇ. ئەگەر ماجۇڭيىڭ بۇنىڭغا رازى بولمايدىغان بولسا، ئۆزىنىڭ ۋە بارلىق قوشۇنىنىڭ تەقدىرى باشقىچە ھەل قىلىنىدۇ، يەنى ...
— كەچۈرۈڭ، كونسۇل جانابلىرى، — دېدى سىمىت، ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، — مەن ھەيرانمەنكى، ماجۇڭيىڭ بىلەن ئۇنىڭ قوشۇنىنى ساقلاپ قېلىش رۇسلارغا نېمىشقا مۇنداق زۆرۈر بولۇپ قالدى ؟
— سىز مەسىلىنىڭ ئەڭ نازۇك تەرىپىنى سوراۋاتىسىز، — دېدى كونسۇل، — بۇ سىرلىق تېپىشماققا جاۋاب تاپالماي، مەنمۇ ھازىرچە ھەيرانمەن. بىراق تۇرمۇشنىڭ جاۋابسىز تېپىشماق يوق. مەن ئويلايمەنكى، رۇسلار شىڭ شىسەيدىن تېخى ئەمىن بولالمايۋاتسا كېرەك، خۇددى يېڭى كېلىنىنىڭ مىجەز - خۇلقىنى تولۇق چۈشىنىپ يېتەلمىگەن قېيىن ئانىغا ئوخشاش. دېمەكچىمەنكى، كۆنلەردە بىر كۈن شىڭ شىسەي قۇيرۇق كۆتۈرۈپ شىلتىڭ

ئېتىپ قالسا، ھە مانا شۇ چاغدا رۇسلار ئۇچۇن ئۇنىڭغا ئىتىنغۇدەك بىر كوزىر كېرەكقۇ ئەلۋەتتە. ماجۇڭيىڭ رۇسلارغا ئەنە شۇنىڭ ئۈچۈن لازىم بولۇپ قالدى. قانداق دېدىم؟

دوكتور سىمىت خۇددى مۇدەررىستىن دەرس ئاڭلاۋاتقان تالىپتەك بېشىنى لىڭشىتتى.

× × ×

دەرۋەقە ئۇزۇن ئۆتمەي يەنى ئاۋغۇستنىڭ باشلىرىدا ماجۇڭيىڭ قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ كاتىپى كونستانتىنوۋ بىلەن سودا ۋەكالەتخانىسىنىڭ بىرقانچە خادىملىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئەركەشتام چېگرىسىغا قاراپ يولغا چىقتى. ئۇنىڭ ئۆز مۇھاپىزەتچىلىرى بەكلا ئاز، پەقەت بىر نەچچىلا كىشى ئىدى. ئەمما، قېلىن كۆندىن ئالاھىدە قىلىپ تىكىلگەن تېرە تۇلۇملار ۋە ئۇزۇنچاق تۆمۈر ساندۇقلار ئارتىلغان ئات - ئۇلاغلار بىرەر يۈزدىن كۆپ ئىدى. بەزى ئاتلار ئۈستىدىكى يۈكنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئاران ماڭاتتى.

ئۇ ئون يەتتە يېشىدا «بالا سەركەردە» ئاتىلىپ، خۇاڭخې دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىن پامىر ئېتىكىگىچە سوزۇلغان كەڭ زېمىندا گاھ بوراندەك گۈركىرەپ، گاھ چاقماقتەك يالتىراپ، «قەدىمى يەتتەنلىكى يېرىدىن ئوت ۋە قان چاچرىتىپ جاھانغا پاتمىغان بۇ بوز ئاتلىق ئادەم» ئەمدى يولغا چىداملىق دەپ تاللىنىۋالغان پۇتلىرى قىسقا، دىققاق جەدە قاشقا ئۈستىدە خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ خىيال دېڭىزىغا شۇنچىلىك قاتتىق چۆمگەن ئىدىكى، يېنىدا كېتىۋاتقان كونستانتىنوۋنىڭ «ئوھوي، بۇ يەرلەردە جەرەن نېمىدېگەن كۆپ!» دەپ ۋارقىرىغىنىمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى.

غايىبتىن بىر ئاۋاز ئاڭلانغاندەك تۇيۇلدى:

— ئۇ نېمىلەرنى ئويلاۋاتىدىكىن - ھە! جەڭگى - جېدەل، ئۇر - چاپ

بىلەن ئۆتكەن بوران - چاپقۇنلۇق ئۆتمۈشنىمۇ ياكى گۈگۈم ئالدىدىكى ئۈپۈقتەك قارىيىپ كېتىۋاتقان تۇمانلىق كېلەچەكنىمۇ؟ ۋەياكى ئۆزى باش رولغا چىقىپ ئوينىلىۋاتقان بۇ قىزىق ئويۇننىڭ سىرى - ئەسرارىنى ئۆزىمۇ بىلەلمەي ھەيرانمىدۇ - يا!؟

ماجۇڭيىڭدىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىدا بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قو-شۇنغا باش بولۇپ قالغان ماخۇسەن قەشقەرنى بوشىتىپ، خوتەن دىيارىغا باستۇرۇپ كىردى. مەمتىمىن ھەزرەت باشچىلىقىدىكى خوتەن قوزغىلاڭچى-لىرى ماخۇسەن چېرىكلىرىنى گۈما ئەتراپىدا توسۇپ، بىر كۈن ئېلىشقاندىن كېيىن، زاۋاغا چېكىندى ۋە ئۇيەردە ئىككى كۈنگىچە قاتتىق قارشىلىق كۆر-سەتتى. بىراق قورال - ياراغ جەھەتتە مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە ماخۇسەن چېرىكلىرىگە تەڭ كېلەلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، مەمتىمىن ھەزرەت ئۆزىنىڭ ئائىلە تەۋەسى بىلەن ھىندىستانغا قېچىپ كەتتى.

ماخۇسەن چېرىكلىرى مۇداپىئەسىز قالغان خوتەن شەھىرىگە يېقىنلاپ قالغاندا، خوتەن ۋالىيسى مۇھەممەت نىياز ئەلەم يۇرت چوڭلىرىنى يىغىپ:

— قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر قىلماق ۋاجىپتۇر، بۇنىڭدىن ئۆزگە چارىمىزمۇ يوق، قېنى يۈرۈشسىلە، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقايلى، — دېدى.

ماخۇسەن شەھەر سىرتىدىكى بارگاھ ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇر-غان يوغان سەللىلىك ۋە ئۇزۇن ساقاللىق ئادەملەر توپىنى كۆرۈپ، ئاتتىن چۈشتى. مۇھەممەت نىياز ئەلەم بىر تىلماچ بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى - دە:

— مەرھابا، خوتەن دىيارىنىڭ يېڭى ھۆكۈمدارى مەرھابا! بىزدە «ئېگىلگەن بويۇننى قىلىچ كەسمەس» دېگەن سۆز بار، — دېدى.

— بۇ ھېكمەتلىك سۆز ئىكەن، ماڭا قارشى مۇشت كۆتۈرمىسەڭلار مېنىڭ قىلىچىممۇ قىنىدىن چىقمايدۇ. ماڭىمۇ يۇقىرا كېرەك، داڭاخۇن!

شۇندىن باشلاپ، پوسكامدىن چاقىلىققىچە سوزۇلغان كەڭ بىر پارچە زېمىن يەنىلا ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ قانلىق تاپىنى ئاستىدا قالدى. ماخۇسەننىڭ قىلىچى قىنىدىن چىقمىغان بىلەن قولىدىكى قامچىسى خۇددى

تىلىنى چىقىرىپ كۈشۈلداۋاتقان زەھەرلىك قارا يىلاندەك، كېچەيۇ كۈندۈز خەلق بېشىدا ئويناشقا باشلىدى. بۇ قارا كۈنلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن خوتەن شائىرى ھەزىنىي ① تۆۋەندىكى مىسرالارنى يازدى:

دەرىخ، ئۈچ يىل داۋامىدا خوتەندە بار غېرىپ ىملەت،
ئەجىپ زالىم، بۇلاڭچى قوللىرىدا خارۇ - زار ئولدى.
نە باي يۇ كەمبەغەل بولسۇن، نە ئالىم، نە شەرەپزادە،
تامامۇ قۇل خوتەن ئاجىز، يېتىملەر نالە - زار ئولدى.
ھەمە مىسكىن قېرىنداشلار، ھەمە ئۇششاق ئوغۇل - قىزلار،
ئۈلار تىرناقى زەخىمدىن ئۆلۈمگە ئانچە زار ئولدى.
دېمەسلەر «بۇ قېرى مەھزۇن» قولىنى ئارقىغا باغلاپ،
ئېسىپ ئاسماققا سەيسى دەپ ئۇنى ئانداق ئۇرار ئولدى.
يالىڭاچ، ئاچ دېمەي ياكى كېچەسى سەيسى دەپ ھەيدەپ،
سوغۇقتا مۇزلىبان ئۆلگەن، تولا يوللار مازار ئولدى.
تاۋار، مەخمەل جىلىتكە تارلىقىدىن رەنجىگەن قىزلار،
ھەمىشە ئوت - سامان پۈتمەك، تاياقتىن زەخمدار ئولدى.
دۇردۇن كۆڭلەك ئېغىرلىق ئەيلىگەن نازۈك بەدەنلەر ھەم،
ياغۇچۇ - شال كۆتۈرمەك رەنجىدىن قەددى دۇتار ئولدى.

① شائىرنىڭ ئۆز ئىسمى - فامىلىسى مۇھەممەت تۇردى قاسىم قارى بولۇپ، بۇ مىسرالار ئۇنىڭ 1937 - يىلى ئېلان قىلىنغان «خوتەن ئاھالىسىنىڭ ئۈچ يىللىق پىغانى» ناملىق شېئىرىدىن ئېلىنغان.

يىگىرمە بىرىنچى باب

نۇمانلىق قىسمەت

قايغۇلۇق ۋە چاپسان ئۆتتۈلار ئەل بولۇپ ،
ئۈنسىز ھەم ئىزسىز دۇنيادىن ئۆتتۈق .
نە ئەسىرلەرگە مېۋىلىك پىكىر قالدۇرماي ،
نە دانىشمەنلىك ئىش باشلىمدۇق .
— لېرمونتوۋ

1

— سىز باش كونسۇلغا ئېيتىڭ ئەپەندىم ! مەن ئۆتىڭ گەپلىرىگە راستىنلا چۈشەنمەيۋاتىمەن . باش كونسۇلنىڭ گېپىچە بولغاندا ، ماجۇڭيىڭ شۇرالار ھۆكۈمىتىدىن باشپاناھلىق تىلەپتىمىش . بوپتۇ ، شۇنداقمۇ بولسۇن دەيلى ، ئەمما ئۇنىڭ بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قۇلاق كەستى چېرىكلىرى نېمىشقا ئامان ساقلىنىپ قالىدۇ ؟ ئۇ چېرىكلەرمۇ باشپاناھلىق تىلەپتۇمۇ - يا ؟ باشپاناھلىق تىلىگەن بولسا ، ئورۇس يېرىگە كەتمەي ، نېمىشقا خوتەندە تۇرۇپ قالىدۇ ؟ ئۇلارزە ، خوتەندە تىنچ ياتامدۇ ؟ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى يەنە باش كۆتۈرۈپ چىقامدۇ ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ، خوتەن خەلقى ئۇ لومو- دىلارنىڭ چاڭگىلىدا قالسا بۇ قانداق بولغىنى ؟ ئازادلىق ئۈچۈن تۆككەن شۇنچە قانلار بىكارغا كېتەمدۇزە ؟

ئاقسۇ دوتەي يامۇلىنىڭ ئازادە مېھمانخانىسىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان سۆھ-

بەتتە ھاجىم قاپىقىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق يېڭى باش كونسۇلى گارېگىن ئاپرېسوۋقا ئەنە شۇ گەپلەرنى قىلىۋاتاتتى. قاسىم ئەپەندى بۇ گەپلەرنى تەرجىمە قىلىۋاتقاندا، سالى دورغا مەھمۇت مۇھىتىنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمە دەپ پىچىرلىدى. مەھمۇت مۇھىتى بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. قالغانلار جىم ئولتۇرۇشاتتى.

ئەسلىدە ھاجىم ئۆز قوشۇنى بىلەن يەكەندىن ئاقسۇغا كېلىپ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۈرۈمچىدىن كەلگەن مەخسۇس بىر ئۆمەك تەنتەنىلىك مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، ھاجىمنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىق قوغداش قوماندانلىق شتابىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى ۋە قوشۇمچە 6 - دىۋىزىيە كوماندىرلىقىغا تەيىنلەنگەنلىكىنى رەسمىي جاكارلىغان ھەمدە ھاجىمنى ئۈرۈمچىگە بېرىپ مۇئاۋىن رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋېلىشقا تەكلىپ قىلغانىدى. ئۆمەك يەنە بۇ ئىككىيلەنگە ماشىرەڭ سارجىدىن تىكىلگەن ھەربىي فورما، قاسقانلىق شەپكە، ياقىغا قادايدىغان گېنېراللىق ئالتۇن چەن ۋە پارقىراپ تۇرىدىغان تاسما بەلباقلارنى تەقدىم قىلغانىدى. بىراق ھاجىم ئۈرۈمچىگە بېرىشقا ئۇنىماي، ھەتتا شىڭ شىسەينىڭ ئارقا - ئارقىدىن يوللىغان تېلېگراممىلىرىغىمۇ پەرۋا قىلماي، جىم يېتىۋالغانىدى. شۇ ۋەجىدىن ئاپرېسوۋ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رەسمىي ۋەكىلى سۈپىتىدە ئۇنى ئۈرۈمچىگە بېرىشقا كۆندۈرمەكچى ۋە مۇمكىنقەدەر ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتمەكچى بولۇپ، ئايروپىلان بىلەن ئاقسۇغا كەلگەنىدى. بۇ گەپلەر تېخى بىر باشقا چىقماي تۇرۇپلا، ھاجىم ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قىلغان سىرلىق سەپىرى ئۈستىدە گەپ باشلاپ، ئاپرېسوۋدىن بۇ سىرنى ئېچىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى ۋە ئاپرېسوۋنىڭ بىرمۇنچە ئىزاھاتلىرىغا قانائەتلەنمەي يەنە سوئال قويدى:

— لېنىن ئىنقىلاب قىلغاندا، ئاق پادىشاھنىڭ سولداتلىرىنى ئاشۇ تۇنگان چېرىكلىرىگە ئوخشاش قورالسىزلاندۇرماي، بىر بۇلۇڭدا ساقلاپ قويغان ئىشلارمۇ بولغانمۇ؟ — دېدى ھاجىم يەنە ئاپرېسوۋنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ.

— ياق .
— ئانداق بولسا، سىلەر نېمشقا مۇنداق قىلىسىلەر ؟
دىپلوماتىيە ساھەسىدە ئۇزۇن يىل ئىشلىگەن ۋە دۇنيانىڭ ھەر خىل ئادەملىرى بىلەن ئۇچراشقاندا، دىپلوماتىيىگە خاس تىلدا سۆزلىششكە ئادەتلەنگەن ئاپرېسوۋغا ئۇدۇلدا ئولتۇرغان بۇ چالا ساۋات كىشىنىڭ تومتاق ۋە يالىڭاچ سوئاللىرى ئېغىر كەلدى چېغى، ئۇ خېلىلا تەرلەپ كەتتى ۋە ئاپئاق ياغلىقى بىلەن پېشانىسىنى سۈرتۈپ ئولتۇرۇپ مۇنداق دېدى :
— ھاجىم جانابلىرىنىڭ باياتىن بېرى قويغان سوئاللىرىغا تولۇق جاۋاب بېرىش مېنىڭ ۋەزىپەم دائىرىسىگە كىرمەيدۇ. ياخشىسى، بۇ سوئاللارغا ئۇرۇمچىگە بارغاندا، شېڭ دۇبەن جانابلىرى بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ جاۋاب بەرگىنىمىز تۈزۈك .
— بۇ ئىشلارنىڭ سىرىنى شېڭ دۇبەن بىلەمدۇ ؟
ھاجىمنىڭ بۇ سوئالى ئاپرېسوۋنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتقۇزدى ۋە ئۇنىڭغا ھاجىنى ئۇرۇمچىگە بېرىشقا دەۋەت قىلىشقا قولاي پەيت يارىتىپ بەردى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاپرېسوۋ شېڭ دۇبەننىڭ بۇ ئىشلارنىڭ سىرىنى بىلىدىغانلىقىنى، شېڭ دۇبەن بىلەن كۆرۈشكەندە بۇ سىرلارنىڭ ھەممىسىنىڭ تېگىگە يېتىش مۇمكىنلىكىنى، بولۇپمۇ مۇئاۋىن رەئىسلىك مەنسىپىگە ئولتۇر-غاندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش، بىر ياقلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، «شۇ ۋەجىدىن بولسىمۇ، ھا-جىم جانابلىرى ئۇرۇمچىگە تېزرەك بېرىشى لازىم» دېدى .
— جىمسار پۇتۇمى ھازىرمۇ ھېسابقا ئېلىنامدۇ ؟ — تۇيۇقسىز سوئال قويدى مەھمۇت مۇھىتى .
— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە كۈچكە ئىگە. ھاجىم جانابلىرىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە بەلگىلەنگەنلىكى، سىز گېنېرال جانابلىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ ئامانلىق ساقلاش شتابىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى ۋە قوشۇمچە 6 - ئاتلىق دىۋىزىيە باشلىقلىقىغا بەلگىلەنگەنلىكىڭىز شۇنىڭ دە-

لىلى.
— ئانداق بولسا، جىمسار پۈتۈمى بويىچە ئىش قىلغىنىمىز تۈزۈك، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى، — ئۇ پۈتۈمدە ھاجى ئاكامنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇرىدىغانلىقى ئېنىق بەلگىلەنگەن. ئۇ پۈتۈمگە شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق باش كونسۇلى زىلاتكىن شاھىت بولۇپ قول قويغان.
— بۇنىڭدىن مېنىڭمۇ خەۋىرىم بار، — دېدى ئاپرېسوۋ مۇلايىملىق بىلەن.
— ئانداق بولغاندىن كېيىن، ھاجى ئاكام ئۈرۈمچىگە بارمىسىمۇ بولۇۋەرمەمدۇ؟
— ھاجىم جانابلىرى ئۈرۈمچىگە بېرىپ، مۇئاۋىن رەئىسلىك ئورنىدا ئولتۇرسا، يالغۇز جەنۇبىي شىنجاڭغىلا ئەمەس، شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە ئۆز ھۆكمىنى يۈرگۈزەلەيدۇ. بۇنى ئويلاپ كۆردىڭىزمۇ؟ شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ تەسىس قىلىنغاندىن بۇيان، قايسى بىر ئۇيغۇرغا مۇنداق ئالىي ماقام، ئالىي ھوقۇق نېسىپ بولغان؟ ھېچكىمگە، شۇنداق ئەمەسمۇ! شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۇيغۇرلارغا ئۆلكە رەئىسى ياكى ۋىلايەت ۋالىيسى تۇرماق، نا-ھىيە ھاكىملىقى، ھەتتا ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورنىنىڭ باشلىقلىقىمۇ تەگكەن ئەمەس. سىز گېنېرال جانابلىرىغا ئوخشاش بىرنەچچە مىلىڭ كىشىلىك رەسمىي قوشۇنغا قوماندان بولۇش ھېچكىمنىڭ چۈشىگىمۇ كىرىپ باقمىغاندۇ! بۇنى مۇشۇ دەۋرنىڭ بىر مۆجىزىسى دېمەي مۇمكىنمۇ؟ مەن ئۇيغۇرلارنى ياخشى چۈشىنىمەن. سىلەر ئۇيغۇرلار ئۇزۇن تارىخقا، پارلاق مەدەنىيەتكە ئىگە، ھەر ئىشقا قابىل، ئەقىللىق ۋە زېرەك مىللەت. سى-لەر شۇ مىللەتنى خىتايلار بىلەن تەڭ ھوقۇقلۇق قىلىش، ئەركىن - ئازاد ۋە پاراۋان ياشاش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن قان كېچىپ، جان بېرىپ كۈرەش قىلدىڭلار. ئەمدى سىلەرنىڭمۇ يۇرت سورايدىغان ۋاقتىڭلار كەلدى. بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىڭلار. بۇنىڭ ئۈچۈن، ھاجىم جانابلىرى شىنجاڭ-نىڭ مەركىزىي شەھىرى ئۈرۈمچىگە بېرىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن

رەئىسلىك ئورنىدا مەھكەم ئولتۇرۇپ ئۆز ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشى كېرەك.

— ياق، مەن ئۈرۈمچىگە بارمايمەن، — دېدى ھاجىم، — ياڭ جاڭجۈن دېگەن قېرى تۈلكىمۇ شۇنداق گەپلەر بىلەن تۆمۈر ئاكامنى ئۈرۈمچىگە ئاپىرىۋېلىپ بېشىنى يېگەن. بىز خەق قوي گۆشى يېگەنلىكىمىز ئۈچۈنمىكىن، قويغا ئوخشاش ياۋاش ۋە گول كېلىدىكەنمىز. قوينىڭ بۆرىدىن يىراقراق تۇرغىنى ياخشى.

— شېڭ دۇبەن ياڭ جاڭجۈن ئەمەس. سىز ياشاۋاتقان زامانمۇ تۆمۈر خەلپىنىڭ زامانى ئەمەس. گېنېرال مەھمۇت مۇھىتى بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك مىللىي قوشۇن بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىنىمۇ ئۆزۈڭلار تەيىنلەيسىلەر. شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ شاھىتلىقى بىلەن تۈزۈلگەن جىمسار پۈتۈمىدە شۇنداق بەلگىلەنگەن ئەمەسمۇ؟ بۇ پۈتۈمنىڭ ئىجراسىغا ھېلىمۇ بىز كېپىل. ھاجىمنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىگىمۇ بىز كېپىل. ھەممىڭلارغا بىز كېپىل.

سورۇندىكىلەر ئەمدى باشقا گەپكە ئورۇن قالمىغانلىقىنى سېزىپ جىم بولۇشۇپ قالدى.

يەنە ئاپرېسوۋنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— گېنېرال مەھمۇت مۇھىتى مىللىي قوشۇننى تولۇقلاپ مۇنتىزىملاشتۇرۇشقا ھازىردىن باشلاپ كىرىشسە بولىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىنىمۇ ھاجىم ئۆزىنىڭ ھوقۇقى بويىچە ھازىردىن باشلاپ تەيىنلىشى مۇمكىن. مەن بۇ گەپلەرنى شېڭ دۇبەنىنىڭ نامىدىن ئېيتىۋاتىمەن.

شۇ گەپلەردىن كېيىن، ھاجىم بىردىنلا بوشاپ قالدى. باشقىلارنىڭ چىرايلىرىدىمۇ رازىلىق ئالامەتلىرى جىلۋىلىنىشكە باشلىدى. قاسىم ئەپەندى خۇددى ئاپرېسوۋنىڭ گەپلىرىنى ئىزاھلاپ چۈشەندۈرۈشكە تىرىشىۋاتقاندەك قېشىدىكىلەرگە بىر نېمىلەر دېمەكتە ئىدى. پەقەت مەھمۇت مۇھىتى بىلەن نەمەت خەلپەت يەنىلا قاپىقىنى سېلىپ ئولتۇراتتى.

2

هاجىم مەھمۇت مۇھىتى بىلەن نەمەت خەلپەتنىڭ ئانچە رازى ئەمەسلىكىنى سېزىپ، سۆھبەتتىن كېيىن ئۇلار بىلەن ئايرىم پاراڭلاشتى. مەھمۇت مۇھىتى شىڭ شىسەيگە ئىشەنمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ھاجىمنى ئۆرۈمچىگە بارماسلىققا دەۋەت قىلدى. نۆۋەت نەمەت خەلپەتكە كەلگەندە ئۇ خۇددى بوم ناغرىدەك بوغۇلداپ چىقىدىغان ئاۋازى بىلەن گەپ باشلاپ:

— ھاجى ئاكام رۇخسەت قىلسا، مەن ئاۋۋال بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي، — دېدى.

— ھەي، سىز خەلپىتىم زە، قىزىق ئادەم جۇمۇ! مەدرىسىنىڭ نېنىنى بىكار يېمەپتىكەنسىز، — دەپ كۈلدى ھاجى، — ھېلىمۇ يادىمدا تۇرۇپتۇ. بۇلتۇر ياز جىمساردىكى چېغىمىزدىمۇ بىر ھېكايە ئېيتىپ، مېنى قايىل قىلغانىدىڭىز. ئەمدى ھېكايە بىلەن مېنى يەنە قايىل قىلاي دەۋاتامسىز؟

— دەرۋەقە، مەدرىسىدىكى چېغىمدا بىر كىتابتىن مۇنداق بىر ھېكايە ئوقۇغانىدىم، — دېدى نەمەت خەلپەت، — بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنىسىدا مايمۇنلار مەملىكىتىدە كاردان دېگەن مايمۇن پادىشاھ ئىكەن. يىللار ئۆتكەنسېرى كاردان قېرىپ، مەملىكەتنى ئىدارە قىلالمايدىغان بولۇپ قاپتۇ ۋە پادىشاھلىق تەختىنى ئوغلىغا بېرىپ، ئۆزى خىلۋەت بىر ئارامگاھتا يالغۇز ياشاشقا باشلاپتۇ. بۇ ئارامگاھ بىر ئەزىم دەريانىڭ ياقىسىغا جايلاشقان مېۋىزارلىق باغ بولۇپ، ئۇنىڭدا پىستە ـ بادام، ئەنجۈر، شاپتۇلدىن تارتىپ جاھاندا بارلىكى مېۋىلەرنىڭ ھەممىسى مۇھەييا ئىكەن. كاردان شاختىن ـ شاخقا سەكرەپ مېۋىلەرنى خالىغىنىچە يەپ، ھۇزۇر قىلىدىكەن. بىر كۈنى ئۇ يوغان بىر تۈپ ئەنجۈر دەرىخىنىڭ ئۈستىدە ئارام ئېلىپ ئولتۇرغاندا، دەريادىن بىر تاشپاقا چىقىپ، شۇ ئەنجۈر دەرىخىنىڭ تۈۋىگە ئۆملەپ كەپتۇ. كاردان ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن، ئىككى تال ئەنجۈرنى ئۇنىڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ.

تاشپاقا ئۇنى ھاپىلا - شاپىلا يەپ بولۇپ، يەنە بارمىكىن دەپ يېنى - ۋىلىغا قاراپتۇ. كاردان ئەنجۈرنىڭ سۇغا چولتۇقلاپ چۈشكەن ئاۋازىغا قىزىـ قىپ يەنە بىر نەچچە تال تاشلاپتۇ. تاشپاقا بۇ ئەنجۈرلەرنى ئاسماندىن چۈشتى دەپ ئويلاپ، «تۇۋا، نەچچە يىللاردىن بۇيان ئەجەب بىلمەپتىمەن، بۇ يەردە ئاسماندىن ئەنجۈر چۈشىدىكەن ئەمەسمۇ» دەپتۇ. كاردان بۇ گەپنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ تاشلاپتۇ. شۇ چاغدىلا تاشپاقا بۇ ئەنجۈرلەرنى شۇ مايمۇننىڭ تاشلاپ بەرگەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭغا سەممىي رەھمەت ئېيتىپتۇ. كاردان بۇ تاشپاقىنىڭ ساددا مەخلۇق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، دەرەختىن چۈشۈپتۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن ھال - مۇڭ قىلىشقا باشلاپتۇ. تاشپاقا مۇنداق داستىخىنى كەڭ، سېخىي بىر دوست تاپقىنىدىن؛ كاردان بولسا، مۇنداق يالغۇزچىلىقتا بىر مۇڭداش تېپىلغىنىدىن ناھايىتى خۇشال بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، تاشپاقا ھەر كۈنى ئۇ يەرگە كېلىدىغان، كاردانمۇ ئۇنى شېرىن مېۋىلەر بىلەن مېھمان قىلىپ، پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرغان يىللاردا ئاڭلىغان - بىلگەن ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلارنى ئۇنىڭغا ھېكايە قىلىپ بېرىدىغان بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا دوستلۇق رىشتىسى باغلىنىپ، بىر - بىرىنى كۆرمىسە تۇرالمايدىغان ھالەتكە يېتىپتۇ. تاشپاقىنىڭ ئۆيى دەريانىڭ ئۇ قېتىدا ئىكەن. ئۇ ھەر كۈنى تاڭ سەھەردىلا ئۇنى كۆرگىلى كېلىدىكەن ۋە ئۇنىڭ بىلەن كەچكىچە مۇڭدىشىدىكەن.

— بۇ كېلىشمەسلىكنى قارىمامدىغان، — دەپ داۋام قىلدى نەمەت خەلپەت، — تاشپاقىنىڭ خوتۇنى تولىمۇ كۈنچى ئىكەن. ئۇ ئېرىنى «نەگە باردىڭ، نەدە تۇردۇڭ» دەپ سوئال - سوراق قىلغىلى، ھەتتا، بارا - بارا «سەن ئاشنا تېپىۋاپسەن» دەپ ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشقىلى باشلاپتۇ. تاشپاقا ئۆزىنىڭ ھېلىقى مايمۇن بىلەن دوستلىشىپ قالغانلىقىنى، ئۇنى بىر كۈن كۆرمىسە زادى تۇرالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، يەنە ھەر كۈنى كاردانىنىڭ يېنىغا بېرىۋېرىپتۇ. خوتۇنى مۇنداق بولۇۋەرسە، ئېرىنىڭ ئۆيدىن كۆڭلى سوۋۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، بۇنىڭغا چارە تاپماق مەقسىتىدە ئۆزىنىڭ

دەردىنى شۇ مەھەللىدىكى بىر قېرى دەللىگە ئېيتىپتۇ .
— بۇنىڭ چارىسى ئاسان ، — دەپتۇ دەللە ، — سېرىق ھېلىلىنى سۇدا ئېزىپ ، يۈزىڭىزگە سۈرتسىڭىز ، ئۇزۇن يىل ئاغرىق تارتقان بىماردەك سارغىيىپ كېتىسىز . ئاندىن «ئۆلدۈم - ئۆچتۈم» دەپ يېتىۋېلىڭ . ئېرىڭىز ئەلۋەتتە تېۋىپ ئىزلەيدۇ ۋە چوقۇم مېنى تاپىدۇ . قالغان ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن .
تاشپاقىنىڭ خوتۇنى دەللىنىڭ دېگەنلىرىنى قىلىپ ، ھازىرلا ئۆلۈپ قالىدىغاندەك ئىنجىقلاپ يېتىۋاپتۇ . تاشپاقا ھېلىقى دەللىنى چىللاپ كېلىپ تومۇر تۇتقۇزۇپتۇ .
— خوتۇنىڭىزنىڭ ئاغرىقى جانغا قادالغان ئاغرىق ئىكەن . دەرھال دورا قىلمىساق ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالىسىز ، — دەپتۇ دەللە ۋە بۇ ئاغرىققا مايمۇننىڭ يۈرىكىدىن باشقا دورا يوقلۇقىنى ئېيتىپتۇ .
تاشپاقا «مايمۇننىڭ يۈرىكىنى نەدىن تاپۇرمەن» دەپ قايغۇرۇشقا باشلىغاندا ، ھېلىقى دەللە : «مايمۇندىن بىر دوستىڭىز بارلىقىنى ھەممىمىز ئاڭلىغان . ئەجەبكى ، ئۇ دوستىڭىز سىزدىن بىرەر يۈرەكنى ئايسا !» دەپتۇ . بېشىنىڭ ئىچىمۇ - تېشىمۇ قاتقان تاشپاقا «ۋاي جېنىم چوڭ ئانا ، ئۇ ھەرقانچە دوستۇم بولغان بىلەن ، مەن سورىغانغا يۈرىكىنى بېرەمتى ؟» دەپتۇ . دەللە ئاچچىقلىنىپ ، «ئۇنىڭدىن يۈرەكنى سوراپ ئالامسىز ، سوغۇرۇپ ئالامسىز ، بۇ ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى . يا خوتۇنىڭىزغا تۇرۇڭ ، يا مايمۇن دوستىڭىزغا . ئىككىنىڭ بىرى» دەپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ .
ئەخمەق تاشپاقا ئاخىر نىيىتىنى بۇزۇپ ، كاردانىنىڭ قېشىغا كەپتۇ . كاردان ئۇنىڭ نەچچە كۈنلەپ كەلمىگىنىنى ۋە چىرايىدا غەم - قايغۇ بۇلۇتلىرىنى كۆرۈپ ، «سىزگە نېمە خاپىلىق يەتتى دوستۇم» دەپ ئەھۋال سوراپتۇ . تاشپاقا خوتۇنىنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقىنى ، شۇنىڭ ئۈچۈن كېلەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ ، «مۇشۇنداق كۈنلەردە دوستلۇق ھۆرمىتى ئۈچۈن ، مېنىڭ غېرىپ كۈلبەمگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ ئايالىمدىن بىرەر ئېغىز ئەھۋال سوراپ قويسىڭىز ، سىزنىڭ مۇبارەك قەدىمىڭىز شاراپىتىدىن ئۇ بىچارە بىمار

تەسەللى تېپىپ، ساقىيىپ كەتسە ئەجەب ئەمەس. مېنىڭمۇ بېشىم كۆككە تاقشۇر ئىدى» دەپتۇ.

كاردان ئۇنىڭغا ئىچىنى ئاغرىتىپتۇ. ئەمما ئۆزىنىڭ دەريادىن ئۈزۈپ ئۆتەلمەيدىغانلىقىنى ئۆزرە قىلىپ، ئۇنىڭ خوتۇنىغا تۈرلۈك مېۋىلەردىن سوۋغات ئەۋەتمەكچى بوپتۇ. تاشپاقا «سىز ئۈزەلمەسلىكىڭىز ئۆزرە ئەمەس. مېنىڭ ئۈستۈمگە مىنىسىڭىز، دەريادىن بەھوزۇر ئۆتۈۋېرىسىز ئەمەسمۇ» دەپ قاتتىق تۇرۇۋاپتۇ. كاردان ئۇنىڭغا يۈز كېلەلمەي، تاشپاقىغا مىنىپ يولغا چىقىپتۇ. ئەمما دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، كۆڭلى بىر نېمىنى تۇيۇپ قاپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، تاشپاقا پەيلىنى بۇزۇۋاتقۇدەك، «ئاپلا، قىلتاققا ئىلىنىپتىمەن» دەپ ئويلاپتۇ ۋە كاردان دەرھال ھوشىنى يىغىپ، «ئەي ئەزىز دوستۇم، نېمە قىلىۋاتىسىز، ھەرىكىتىڭىز باشقىچىغۇ؟» دەپتۇ. تاشپاقا بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىپ، «مانا شۇ ۋەجىدىن ماڭا سىزنىڭ يۈرىكىڭىز لازىم بولۇپ قالدى. ئەمدى مەن سىزنى دەرياغا غەرق قىلىپ يۈرىكىڭىزنى سۇغۇرۇۋالىمەن. مەندىن رەنجىمەڭ» دەپتۇ.

كاردان ناھايىتى ئاقىل ۋە چېچەن مايمۇن ئىكەن. ئۇ دەرھال يوتىسىغا ئۇرۇپ، قاقاقلاپ كۈلۈپتۇ ۋە «ھەي دوستۇم، سىزدىن بىرەر يۈرەك ئايلانسۇن. ئەمما بۇ گەپنى نېمىشقا بىز يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ئېيتمىدىڭىز؟ بىز مايمۇنلارنىڭ سەپەرگە چىققاندا يۈرىكىمىزنى ئۆيدە قويۇپ ماڭىدىغان ئادىتىمىز بار ئىدى. مېنىڭمۇ يۈرىكىم ئۆيدە قالغان ئەمەسمۇ!» دەپتۇ.

— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دەپتۇ تاشپاقا.

— دەرھال ئۆيگە قايتىپ، يۈرەكنى ئېلىۋېلىپ، يەنە يولغا چىقايلى، — دەپتۇ مايمۇن.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئارقىغا يېنىپ، دەريانىڭ بۇ قېتىغا كەلگەندە، مايمۇن بىرلا سەكرەپ ھېلىقى ئەنجۈر دەرىخىگە چىقىۋاپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن، تاشپاقا «قېنى دوستۇم، يۈرىكىڭىزنى تاپقان بولسىڭىز، تېزرەك يولغا چىقايلى» دەپتۇ مايمۇنغا خىتاب قىلىپ.

مايمۇن دەرەخ بېشىدا ئولتۇرۇپ : «ئاۋۋال مەن بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي ، ئاندىن يولغا چىقساقمۇ ئۈلگۈرىمىز» دەپتۇ ۋە ھېكايىسىنى باشلاپتۇ :

يىرتقۇچلارنىڭ پادىشاھى بولغان شىر قوتۇر كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ ، تۈكلىرى چۈشۈپ كېتىپتۇ . تېۋىپلار كۆرۈپ ، بۇ كېسەللىكنىزگە ئېشەكنىڭ يۈرىكى بىلەن قۇلىقى دورا بولغاي دەپتۇ . شىر تۈلكىنى بىر ئېشەك تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ . شىر ماكان تۇتقان غارغا يېقىن بىر يەردە بىر دەريا بار ئىكەن . شەھەردە بوياقچىلىق قىلىدىغان بىر ئادەم بويىغان ماتا ـ چەكمەنلىرىنى ئېشىكىگە ئارتىپ كېلىپ ، شۇ دەريانىڭ سۈيىدە چايقايدىكەن ، بوياقچى ماتا ـ چەكمەنلىرىنى قۇرۇتۇپ بولغۇچە ، ئۇنىڭ ئېشىكى شۇ ئەتراپتا ئوتلاپ يۈرىدىكەن . تۈلكە بۇنىڭدىن خەۋەردار بولغاچقا ، دەرھال ئېشەكنىڭ يېنىغا كەپتۇ ـ دە ، «ھەي بىچارە مۇنداق سېسىق ئوتلارنى يېگۈچە ، ئاۋۇ غاردىكى زۇمرەتتەك يېشىل ، سۇمبۇلدەك يۇمران مايسىلارنى يېسەڭ بولماسمىدى» دەپتۇ . ئېشەك تۈلكىنىڭ گېپىگە كىرىپ ، غار تەرەپكە مېڭىپتۇ . تۈلكە ئۇنىڭدىن بۇرۇنراق غارغا كىرىپ ، شىرغا خەۋەر قىپتۇ ۋە ئېشەككە ئالدىرىماي تېگىشنى تەۋسىيە قىپتۇ . ئارقىدىنلا ئېشەكنىڭ ئالدىغا چىقىپ ، بۇ بىر تىلسىم غار ، ئۇنىڭ ئىچىدە دەل شىرغا ئوخشايدىغان تاش بۇت بار ، ئۇنىڭدىن قورقۇپ كەتمە ، بۇرادەر» دەپ قويۇپتۇ . ئېشەك غارغا كىرىپ قارىغۇدەك بولسا ، راستىنلا ياپيېشىل يۇمران ئوت ـ چۆپلەر يەلپۈنۈپ تۇرغۇدەك . بىراق ئۇ ئەمدىلا ئوتلاشقا باشلىغاندا ، نەپسى تاقىلداپ كەتكەن شىر مىدىرلاپ تاشلاپتۇ . ئېشەك بۇنى تۇيۇپ قېلىپ بەدەر قېچىپتۇ . تۈلكە ئارقىدىن قوغلاپ كېلىپ ، نېمىشقا قاچقانلىقىنى سورىغاندا ، ئېشەك بايىقى ئەھۋالنى ئېيتىپ ، «سەن مېنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەكچىمۇ ؟» دەپ تۈلكىگە كايىپتۇ . تۈلكە بىرمۇنچە گەپلەر بىلەن ئېشەكنى ئىشەندۈرۈپ ، يەنە غارغا باشلاپ كىرىپتۇ . بۇ قېتىم شىرمۇ نەپسىنى يىغىپ تاكى ئېشەك خاتىرجەم ئوتلاپ ، قارنىنى تويغۇزۇپ ، بىخارامان ئېغىناپ ياتقۇچە جىم تۇرۇپتۇ . ئاندىن تۈلكىنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئېتىلىپ بېرىپ ئېشەكنى جېنىدىن جۇدا قىپتۇ . تېۋىپ ئۇنىڭغا

ئېشەكنىڭ يۇرىكى بىلەن قۇلىقىنى يېيىشتىن بۇرۇن، غۇسلە - تاھارەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلغانىكەن. شۇنىڭغا بىنائەن، شىر غارنىڭ ئىچكىرىسىگە غۇسلە قىلىشقا كىرىپ كېتىپتۇ. شۇ ئارىدا تۈلكە ئېشەكنىڭ يۈرىكى بىلەن قۇلىقىنى يەۋاپتۇ. شىر كېلىپ ئېشەكنىڭ يۈرىكى بىلەن قۇلىقىنى ئاختۇرۇپ تاپالماي «تۈلكەجان، بۇ ئېشەكنىڭ يۈرىكى بىلەن قۇلىقى يوق ئىكەنغۇ؟» دەپ سوراپتۇ. «ۋاي تەقسىر، بۇ ئېشەكنىڭ يۈرىكى بولغان بولسا، مېنىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىمگە ئالدانماس ئىدى، ئەگەر ئۇنىڭدا قۇلاق بولسا، سىزنىڭ يىرتقۇچلۇقۇڭىزنى ئاڭلاپ تۇرۇقلۇق ئالدىڭىزغا ئۆز ئايىغى بىلەن كەلمەس ئىدى، دەپتۇ تۈلكە». مايمۇن بۇ ھېكايىسىنى تۈگىتىپ، تاشپاقىغا مۇنداق دەپتۇ: «شۇنى بىلىپ قويۇڭكى، مەن ئۇ ئېشەككە ئوخشاش يۈرىكىمۇ يوق، قۇلىقىمۇ يوق مەخلۇقلاردىن ئەمەس. بۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ بوسۇغامغا قەدەم قويغۇچى بولماڭ. بىزنىڭ دوستلۇقىمىز شۇنىڭ بىلەن تامام.»

— ھازىرقى ئەھۋالىمىزدا مايمۇن بىلەن تاشپاقا ھەققىدىكى بۇ ھېكايىنىڭ بىزگە ئازراق پايدىسى تېگىپ قالسا ئەجەب ئەمەس ھاجى ئاكا، — دېدى نەمەت خەلپەت گېپىنى ئاياغلاشتۇرۇپ.

— بۇ قالتىس ھېكايە ئىكەن. بۇ ھېكايىنى ئېيتىشتىكى مەقسىتىڭىز مېنى ئۈرۈمچىگە بارما دېمەكچىغۇ. شۇنداقمۇ؟

— يوغسۇ، يوغسۇ، مەن ئۇنداق دېمەكچى ئەمەس، — ئالدىراپ جاۋاب بەردى نەمەت خەلپەت، — ئۈرۈمچىگە بارمىسىلا بولمايدۇ، جەزمەن بارسىلا ھاجى ئاكا. ئەمما ئاشۇ مايمۇنلارنىڭ پادىشاھى كاردانىغا ئوخشاش ناھايىتى ھوشيار بولسىلا دېمەكچىمەن. قازارا، شىڭ دۇبەن يۈرەكلىرىنى سۇغۇرۇۋالماقچى بولۇپ قالسا، يۈرىكىم قەشقەردە، يەنى مەھمۇت سىجاڭنىڭ قېشىدا قالغان، مەن سىزگە ئەپكېلىپ بېرەي دەپ دەرھال قەشقەرگە يېنىپ كەلسىلە دېمەكچىمەن.

نەمەت خەلپەتنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلاپ، ھاجىم بىلەن مەھمۇت مۇھىتى تەڭلا كۈلۈپ تاشلىدى. نەمەت خەلپەت ھېچنېمە بولمىغاندەك غىمىدىمۇ يوق

تاۋۇز يېپىشكە باشلىدى .
ــ مۇنداق گاختىمۇ چاقچاق قىلامدۇ كىشى ! ــ دېدى مەھمۇت مۇھىتى كۆلكىسىنى توختىتىپ ، ئەمما ئۇنىڭ چىرايىدا چوڭقۇر خىيال ئىزنالىرى جىلۋىلىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى .
نەمەت خەلپەت : «بۇ چاقچاق ئەمەس سىجاك» دەپ يەنە بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ تۇرغاندا ، مېرۇل پۇگەن كىرىپ ، ئاپرېسوۋنىڭ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى .
ئاپرېسوۋ قاسىم ئەپەندىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيگە كىرىش بىلەنلا قولىدىكى تېلېگراف قەغىزىنى كۆرسىتىپ :
ــ شېڭ دۇبەندىن جاۋاب كەلدى . ھاجىم جانابلىرىنىڭ ئۈرۈمچىگە مېڭىش ئالدىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ دوتەي ، شەنجاڭلىرىنى ئۆزى خىزمەتكە تەيىنلىشىگە شېڭ دۇبەن تامامەن قوشۇلدى . مەن سىلەرنى تەبرىكلەيمەن ، ــ دېدى .
بۇ گەپلەر ھاجىمنى تېخىمۇ خاتىرجەم قىلدى . دېمەك ئاشۇ كۈنى خۇددى مۇشۇ ئاپرېسوۋنىڭ ئۆزى ئېيتقاندەك ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرىسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ، تۆۋىنى ناھىيە ھاكىملىرى بولۇپ يۇرت سورايدىغان ، ھەتتا بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك مىللىي قوشۇننى ئۆز قولىدا تۇتىدىغان كۈنلىرى كەپتۇ . بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەربىي - مەمۇرىي ھوقۇقىغا ھېچكىم تەئەررۇز قىلالمايدىكەن . سوۋېت ئىتتىپاقىدەك بۈيۈك دۆلەتنىڭ كاپالىتىدىن باشقا ، جەنۇبىي شىنجاڭ زېمىنىدىكى بىرنەچچە مىليون ئاھالە ئارقا تايانچ بولۇپ تۇرغاندا ، يەنە نېمىدىن ئەنسىرەپ يۈرگۈلۈك ! ئۇنداق بولغاندىن كېيىن ، ئۈرۈمچىگە خاتىرجەم بېرىۋېرىش كېرەك . بىرەر كۈتۈلمىگەن ئىش يۈز بېرىپ قالسا ، نەمەت خەلپەت ئېيتقاندەك ، قەشقەر تەرەپكە يېنىپ كەلسە بولۇۋېرىدىغۇ !
ھاجى ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن ئۈرۈمچىگە بېرىشنى ئاخىر قارارلاشتۇردى ۋە يولغا چىقىش ئالدىدا تۇنجى بولۇپ ۋىلايەت ۋالىيلىرى بىلەن

بىرمۇنچە ناھىيىلەرنىڭ ھاكىملىرىنى تەيىنلەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇ كۈنىلا تۇرپان ياڭغىلىق ئىبراھىم تۇەنجاڭ ئۈچتۇرپانغا، قۇمۇللۇق قادىر ھاجى كۇ-چاغا، ھاجىمنىڭ قېيىن ئاتىسى سادىق ھاجى بايغا، توقسۇنلۇق ھەمدۇللا يىڭجاڭ قەشقەر پەيزىئاۋاتقا ھاكىم بولۇپ ماڭدى. تۇرپان ئاستانىلىق نىياز شىـ رىپ ئاقسۇ ۋالىيلىقىغا، سالى دورغا بىلەن پازىل دورغىلار 6 - دىۋىزىيە قارىمىقىدىكى مىللىي قىسملارنىڭ لۈيجاڭلىقىغا، نەمەت خەلپەت 6 - دىۋىزىيە-نىڭ سەنمۇجاڭلىقىغا رەسمىي تەيىنلەندى. ئوغلاقچى مەنسۇر، ھېيتەم، جاباباتۇ باشلىق بىرمۇنچە كىشىلەرنىڭ مەنسپى ئۆستۈرۈلدى. پەقەت ھوشۇر كانتونىڭ مەنسپى ئۆستۈرۈلمىدى. كىشىلەر ئۇنى ھازىرىدا «ھوشۇر پەيجاڭ» دېيىشمۇ، غايىبىدا يەنىلا «ھوشۇر كانتو» دېيىشەتتى. مىرۇل پۇگەن «ماڭا مەنسەپنىڭ كېرىكى يوق، بىرتامچە قېنىم قالغۇچە ھاجى ئاكامنىڭ خىزمىتىنى قىلىمەن. رەھمەتلىك دادامنىڭ ۋەسىيىتى شۇنداق» دەپ ھېچقانداق مەنسەپ ئالمىدى.

3

تۇرسۇن دولان لاپاسىنىڭ سايىسىدە ئولتۇرۇپ، ئىگەر - جابدۇق ئوڭشاۋاتقان ئەنسارىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ قېشىغا ئاستا كېلىپ ئولتۇردى.

— بىر گەپ سورىسام خاپا بولماسسىز - ھە، ئەنسارى ئاكا. ھاجى ئا-تام بەرگەن مەنسەپنى نېمشقا ئالمايسىز؟ — دېدى ئۇ، مۇلايىملىق بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ.

— ماڭا مەنسەپنىڭ كېرىكى يوق!

— نېمشقا؟

— قۇمۇلغا بېرىپ پادامنى باقىمەن.

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز، ئۇرۇمچىگە بارماسسىز؟

— بارمايمەن.

ــ نېمشقا بارمايسز ؟
ــ ھەي ئۇكام ، سەن تېخى ياش ، كېيىن بىلىپ قالىسەن .
ــ مۇنداق قىلىسىڭىز ھاجى ئاتام خاپا بولۇپ قالامدۇ ؟
ــ خاپا بولۇپ بولدى . يەنە خاپا بولسىمۇ مەيلى . ئۆرۈمچىنى كۆرەر كۆزۈم يوق . تۆمۈر ئاكام بىلەن ئامانقۇلنىڭ قانلىق كۆز ياشلىرى بىلەن زەيلىشىپ ياتقان قەبرىسىنى كۆرگىلى بارامدىمەن ، بارمايمەن .
تۇرسۇن دولان ئادەتتە ناھايىتى كەم سۆز ۋە مۇلايىم يۇرىدىغان بۇ ئادەمنىڭ چىرايىغا ئەجەبسىنىپ قارىدى . ئېگەكلىرىنى ساقال ، پېشانىسىنى قورۇق باسقان بۇ پېشقەدەم جەڭچىنىڭ كۆزلىرىدىن غەزەپ ۋە ئوكۇنۇش ئۇچقۇنلىرى چاچراۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . تۇرسۇن دولاننىڭ كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ ئىچى سىرىلىپ كەتتى .
ــ دېمىسىمۇ راست ئەمەسمۇ ، ــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ــ يىگىرمە بىر يىل بۇرۇن يۈز بەرگەن تۆمۈر خەلپە پاجىئەسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ، ئولانئۇسۇ جىلغىسىدىكى دەھشەتلىك قىرغىننىڭ بىردىنبىر تىرىك قالغان شاھىتى ئەنسارى ئۈچۈن ئېيتقاندا ، بۇ قېتىمقى ئۆرۈمچى سەپىرى گويا يەنە بىر قانلىق ۋەقەنىڭ مۇقەددىمىسىدەك تۇيۇلىدىغانلىقى تەبىئىي . ئەجابا ، بۇ قانلىق تارىخ يەنە تەكرارلىنىپ قالسا ! ئەجابا ، ئۈچ ـ تۆت يىلدىن بۇيان قۇ-مۇل تاغلىرىدىن پامىر ئېتەكلىرىگىچە ، ئالتاي يايلاقلىرىدىن خوتەن بوستانلىقىغىچە سوزۇلغان كەڭ زېمىندا تەڭلىك ، ئازادلىق ئۈچۈن تۆكۈلگەن دەريا ـ دەريا قانلار قۇمغا سىڭگەن سۇدەك بىكارغا كەتسە !
«ياق ، ئۇنداقمۇ بولۇپ كەتمەس» دەپ بىردىنلا باشقىچە ئويلاشقا باشلىدى ئۇ ، خۇددى گارىگېن ئاپرېسوۋ ئېيتقاندەك ، شىڭ دۇبەن ياڭ زېڭ-شىڭ ئەمەس . ھازىرقى دەۋرمۇ ، تۆمۈر خەلپە ياشىغان دەۋر ئەمەس . قۇمۇلدىن باشلانغان دېھقانلار قوزغىلىڭى ئۇلۇغ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن ئىل-ھاملانغان . سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ قوزغىلاڭغا بىۋاستە مەدەت بېرىپ كەلگەن . ھېلىمۇ قوزغىلاڭ مېۋىسىنىڭ ئۆز ھەقدارلىرى قولىدا بولۇشىغا سوۋېت ئىتتى-

پاقى كېپىل بولۇۋاتىدۇغۇ ! ئانداق بولغاندىن كېيىن تۆمۈر خەلپە پاجىئەسىنىڭ تەكرارلىنىپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلىشىنىڭ نېمە هاجىتى ؟ « سۇنتە ئاغزى كۆيگەن قېتىقنىمۇ پۈۋلەپ ئىچىدۇ» دېگەندەك ، ئەنسارى ئاكامغا ئوخشاش كونا ئادەملەر كونىچە ئويلاشقا ئادەتلىنىپ قالغان . مېنىڭچە بولسا ، ئۈرۈمچىگە ئەتىلا ماڭساق ، قانداق ياخشى بولاتتى ! ئاھ زۇبەيدە ، گۈزەل جامالىڭنى قاچان كۆرەرمەن !

ئاپرېسوۋنى ئۇزىتىپ مېهمانخانىدىن هويلىغا چىققان چوڭلارنىڭ ئاياغ تىۋىشى تۇرسۇن دولاننىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى . هاجىم ئاپرېسوۋ بىلەن خوشلىشىپ بولۇپ ، ئەنسارىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە :

— يەنە ئىگەر ـ جابدۇق بىلەن ئېيتىشىپ قاپسەنغۇ ، قوي بۇ ئىشىڭ-نى ! مەن بىلەن بىللە كوڭكىدا ماڭسەن ، — دېدى :

— ئېيتىمدىن ئايرىلالمايمەن هاجى ئاكا ، — دېدى ئەنسارى تۇرغان ئىزىدا كۆزىنى ئىگەر ـ جابدۇقتىن ئۈزمەي .

— ئۈرۈمچىدە ساڭا ئات كەممۇ ؟

— ياق ، ئۈرۈمچىگە بارمايمەن دېدىمغۇ ، بارمايمەن !

— قېنى بارمىغىنىڭنى كۆرەي ، پۇت ـ قولۇڭنى باغلاپ بولسىمۇ ئەپ-كېتەرمەن سەن توكۇر يىلپىزنى ، — دەپ كۈلدى هاجىم . ئاندىن بىردىنلا قانداقتۇر بىر كۆڭۈلسىز هادىسە يادىغا يەتكەندەك قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ، — زادى نېمە بولدۇڭلار سىلەر ؟ توخنىياز زورمۇ مېنى تاشلاپ كەتتى . ئەمدى سەنمۇ ... — دېدىيۇ ، گېپىنىڭ بىر نېمە تىقىلىپ قالغاندەك گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى .

دېمىسىمۇ پۈتۈن قوشۇن ئىچىدە ، هەتتا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بۇ پايانسىز زېمىنىدا هاجىمغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئەنسارىدىن كونىراق دوست ، كونىراق سەپداش يوق ئىدى . ئەنسارى مۇندىن بىر يېرىم يىل بۇرۇن مورى دالاسىدىكى تاسادىپىي ئۇچرىشىشتا قايتىدىن سەپكە قوشۇلغاندىن بۇيان جەڭ مەيدانلىرىدا گەرچە تىلغا ئالغۇدەك بىرەر چوڭ خىزمەت كۆرسەتمىگەن

بولسىمۇ، ھاجى ئۇنى ھەر كۆرگەندە، تۆمۈر خەلپىنى كۆرگەندەك بولۇپ،
ئۆزىنىڭ ياشلىق دەۋرى، شۇ ياشلىق دەۋرىدىكى جەڭگىۋار ھاياتى ئېسىگە
چۈشەتتى. ئەنسارى ئۇنىڭغا تۆمۈر خەلپىدىن قالغان بىردىنبىر قىممەتلىك
يادنامىدەك بىلىنىپ، ئارىدىن چارەك ئەسىر ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈندە
مىڭلىغان، تۈمەنلىگەن ئەنسارىلار كۆتۈرگەن ئازادلىق بايرىقىدا تۆمۈر خەلپە-
نىڭ سۈرىتى باشقىلاتتىن نۇر چېچىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا
كېرەك، ئەنسارىدىن ئايرىلىپ قېلىشقا كۆڭلى قىيماي، ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە
ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كەتمەكچى بولدى ۋە شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا، ئوغلاقچى
مەنسۇرنى چاقىرتىپ كېلىپ، «بۇ توكۇر يىلپىزنى ساڭا تاپشۇردۇم. ئىك-
كىڭلار بىر كوڭكىدا ئولتۇرۇڭلار، قاچۇرۇپ قويىدىغان بولساڭ، تېرەڭنى
تەتۈر سويىمەن» دەپ كۈلۈپ كۆزىنى قىسىپ قويدى.

سەپەر كۈنلىرى يېقىنلاشماقتا. ھاجىمنى ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېتىشكە
كەلگەن «ЗИС» ① ماركىلىق سەككىز يۈك ماشىنىسى دوتەي يامۇلىنىڭ
دەرۋازىسى ئالدىدىكى مەيداندا قاتار تۇرۇشماقتا. بۇ ماشىنىلار شەھەرگە
كىرگەن كۈندىن باشلاپ، دوتەي يامۇلىنىڭ ئالدى ئادەم ئايىغى
ئۈزۈلمەيدىغان كۆرگەزمە مەيدانىغا ئايلىنىپ قالغانىدى، «كوڭكا» دەپ ئاڭلى-
غان بولسىمۇ، ئۆزىنى كۆرۈپ باقمىغان ئادەملەر توپى ئىككى كۆزى خۇددى
چۆچەكلەردىكى يۇھا پاقىنىڭ كۆزلىرىدەك كېچە - كۈندۈز پارقىراپ تۇرىدى-
غان، ئات - ئۇلاغ قاتمىسىمۇ ئۆزى ماڭىدىغان بۇ ئاجايىپ «مەخلۇق» لارغا
قاراپ، ھەيرانۇ - ھەس بولۇشاتتى.

بىر كۈنى گۇگۇم ۋاقتىدا سېرىق چاچلىق بىر كۆك كۆز شوپۇر قى-
زىقچىلىق قىلاي دېگەن چېغى، ماشىنىنىڭ چىرىغىنى ياندۇرۇپ، ئارقا -
ئارقىدىن قاتتىق سىگنال بېرىۋەتتى. تاماشا كۆرۈپ تۇرغان ئالامان خۇددى
يولۋاستىن قاچقاندەك، تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ كەتتى، ھېلىقى شوپۇر
كابىنكىدىن چىقىپ، ھەمراھلىرىنىڭ قېشىغا كەلدى - دە «بۇ يەردىمۇ ئافرى-

① «ستالىن نامىدىكى ئاپتوموبىل زاۋۇتىدا ياسالغان» دېگەن مەنىدە.

قىدىكى ياۋايى نېگىرلارنى كۆرىدىكەن كىشى» دەپ قاقاقلاپ كۈلدى.
بىر چەتتە قاراپ تۇرغان تۇرسۇن دولان ئۇنىڭغا رۇس تىلىدا مۇنداق دېدى:
— سىزنىڭ كۆرگەنلىرىڭىز نېگىرلار ئەمەس، ئۇيغۇرلار! بىزمۇ ئۆزۈڭغا قالماي مەدەنىي مىللەت بولۇپ قالىمىز. ئەمما بىز شۇ چاغدىمۇ كىشىلەر ئۈستىدىن كۈلۈشنى ئەيىب كۆرىمىز.
ھېلىقى شوپۇر ئۆپكىدەك قىزىرىپ كېتىپ، ئەپۇ سورىدى. تۇرسۇن دولاننىڭ شۇ كۈندىكى خاتىرىسى مۇنداق سۆزلەر بىلەن ئاياغلاشتى:
«... دەرۋەقە، مىللىتىمىزنىڭ ھازىرقى ھالىدىن باشقىلار ھەرقانچە كۈلسە بۇنىڭغا ھەقلىق. بىزنىڭ مىللىتىمىز نېمە ئانداق ئارقىدا قالغان ـ ھە! ئۈستىبېشىمىزغا ئىگىن كىيىپ يۈرگەنلىكىمىزنى دېمىسە، بەزى جەھەتلەردە خۇددى شۇ بىچارە نېگىرلارغا ئوخشاپ قاپتىمىز. تارىختا باشقىلارغا مەدەنىيەت تارقاتقان مىللەتنىڭ بۈگۈنكى كۈندە 〈ياۋايى〉 بولۇپ، باشقىلارنىڭ كۈلكىسىگە قېلىشىدىكى سەۋەب نېمە؟ ھەي بىچارە مىللەت!»

4

ئاۋغۇست ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ھاجىم ئۆزىنى ئۈزىتىپ شەھەر سىرتىغا چىققان ھەربىي ۋە مۈلكىي ئەمەلدارلار، يۇرت چوڭلىرى، مىللىي قوشۇن جەڭچىلىرى ۋە شەھەر ئاھالىسى بىلەن خوشلىشىپ بولۇپ، ئەڭ ئالدىنقى ماشىنىنىڭ كابىنكىسىغا چىقتى. ئاپرېسوۋ ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى ماشىنىنىڭ كابىنكىسىغا ئولتۇردى. ماشىنىلار ئەمدى قوزغىلاي دەپ تۇرغاندا، مەھمۇت مۇھىتى ھاجىم ئولتۇرغان ماشىنىنىڭ قېشىغا ئوقتەك ئېتىلىپ كەلدى. ھاجىممۇ كابىنكىدىن دەرھال چۈشتى. ئۇلار خۇددى تېخى خوشلاشمىغاندەك باشقىلاتىن قۇچاقلاشتى.
— ئەمدى قاچان كۆرۈشۈرمىز؟ — دېدى مەھمۇت مۇھىتى يوغان

قولى بىلەن كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ.

— ئاللا ئىگەم بىزنى نائۈمىد قويماس، — دېدى ھاجىمۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ.

— يەنە بىر قېتىم ئېيتاي ھاجى ئاكا! ئۇ كۈنى نەمەت خەلپەت ئېيتقان ھېكايىنى پات - پات ئەسلەپ تۇرغايلا.

— خوپ، شۇنداق قىلاي، ئۇكام.

ماشىنىلار قوزغالدى. ئۈچىنچى ماشىنىنىڭ كابىنكىسىدا كۈچا خېنىم بىلەن مودەنخان ئولتۇراتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ يۈزى يېپىقلىق ئىدى. قالغان ماشىنىلارنىڭ كابىنكا ۋە كوزۇپلىرى يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان مۇھاپىزەتچىلەر، ئەترەتنىڭ باشلىقى ھامۇتخان لۈيجاڭ ① ۋە ئوغلاقچى مەنسۇر باشلىق ئىككى يۈزدىن ئوشۇق مۇھاپىزەتچىلەر بىلەن تولغانىدى. پۇتلىرى كىشەنلەنگەن سابىت داموللا بىلەن زېرىپ قارى ھاجى ئەڭ ئاخىرقى ماشىنىنىڭ كوزۇپىدىكى قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەر ئارىسىدا ئولتۇراتتى. بۇ ئىككىيلەن خۇددى ئاياغلىرى باغلىنىپ، قۇربانلىق قىلىنىشقا ئېلىپ كېتىلىۋاتقان بىر جۈپ سەركىگە ئوخشايتتى.

ھېيتەم شۇ ماشىنىدا ئىدى. ماشىنىلار جامدىن ئۆتكەندە، ئۇ كابىنكىدىكى دىمىقچىلىقتا چىدىماي، كوزۇپقا چىقىۋالدى ۋە بىپايان دالىلارغا قاراپ ئولتۇرۇپ، سادىر پالۋان ناخشىلىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى. ناخشا ئەۋجىگە چىقىپ:

«مېنىڭ ئىككى ئوغلۇم بار،
بىرى پەندنامە ئوقۇيدۇ.
مېنى مويتوگزىدا چاپسا،
تېنىمنى قاغا چوقۇيدۇ.»

---

① بۇ ئادەم قوزغىلاڭ باشلىنىشتىن بۇرۇن قۇمۇلدىن كۈچاغا كۆچۈپ بېرىپ، شۇ يەردە موزدۇزلۇق قىلغان. كېيىن تۆمۈر سىجاڭنىڭ سېپىگە قوشۇلۇپ قەشقەرگە بارغان ۋە شۇ چاغلاردا «لۈيجاڭ» دەپ ئاتالغان.

دېگەن قوشاق ئېيتىلغاندا، سابىت داموللىنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلۈپ كەتتى.

— ئەتتەگەي، بۇ ناخشىنى ئېيتمىسام بوپتىكەن، داموللام. كۆڭۈللىرى بۇزۇلۇپ قالدى، — دېدى ھېيتەم ناخشىنى توختىتىپ.

— ياقەي ئوغلۇم! — دېدى سابىت داموللا، — ناھايىتى ئوبدان ناخشىنى ئېيتتىڭىز. سادىرنى چاپسا ياتلار چاپقان. مەن ئۆز قېرىنداشلىرىمىز قولىدا چېپىلىپ كېتىۋاتقىنىمىزغا يىغلايمەن.

— نەدىكى گەپلەرنى قىلىۋاتىدىلا، كىم سىلەرنى چاپىمەن دەۋاتىدۇ؟

— ھەي ئوغلۇم، بىزنىڭ تېنىمىز تىرىك بولغان بىلەن جېنىمىزغا ئاللىقاچان ئۆز قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قىلىچى تېگىپ بولدى. «ياتنىڭ ياندىن ئۆتىدۇ، ئۆزنىڭ جاندىن» دېگەن ماقالنى ئاڭلىمىغانمۇ؟ خالىسىڭىز بۇ ماقالنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقىنى مەن ھېكايە قىلىپ بېرەي.

ھېيتەممۇ ۋە باشقا يىگىتلەرمۇ قېنى، قېنى دېيىشىپ قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇشتى.

— قاچاندۇر بىر زامانلاردا، — دەپ باشلىدى ئۇ، — بىر زەرگەر بىلەن تۆمۈرچى تام قوشنا ئىكەن. زەرگەر ئالتۇن جابدۇق؛ تۆمۈرچى كەتمەن-گۈرجەك سوقۇپ كۈن كەچۈرىدىكەن. بىر جۈمە كۈنى ئىككىسى تەڭلا دۇكانلىرىنى تاقاپ مەسچىتكە كېتىپتۇ. زەرگەر چالا سوقۇپ تاشلاپ قويغان ئالتۇن بىلەيزۈك، تۆمۈرچى سەندىلى يېنىدا ياتقان كەتمەنگە تامنىڭ يوچۇقىدىن قاراپ «ھەي بۇرادەر، سەن تولىمۇ چىدىماس نېمىكەنسەن، ئۇستاڭ سېنى بازغان بىلەن ھەر بىر ئۇرغاندا ۋاي جان، ۋاي توۋا دەپ، جاھاننى بېشىڭغا كىيىپ، قۇلاق-مېڭەمنى يەپ كېتىسەن. ئۇستام مېنىمۇ بولقا بىلەن سوقىدۇغۇ. مەن ساڭا ئوخشاش ئاللىتوۋا دەپ قاخشاپ كەتمەيمەن. ئېيتقىنا، سەن نېمە ئانچە قىلىسەن؟» دەپتۇ. كەتمەن زۇۋانغا كېلىپ: «توغرا، سېنىڭ ئۈستۈڭگە بولقا چۈشكەندە، سەن ئانچە ۋاي جان، ۋاي توۋا دەپ كەتمەي، جىرىڭ-جىرىڭلا قىلىپ قويىسەن. چۈنكى ئاستىڭدىكى سەندەل بىلەن

ئۈستۈگىدىكى بولقا سىنىڭ ئۆز جىنسىڭ ئەمەس . ئۇلاردىن يەتكەن ئاغرىق زەخمىتى سىنىڭ يىنىگىدىن ئۆتىدۇ . ئەمما مىنىڭ ئاستىمدىكى سەندەلمۇ تۆمۈر ، بېشىمغا تېگىدىغان بازغانمۇ تۆمۈر ، ئۆزۈممۇ تۆمۈر بولغىنىم ئۈچۈن ، ئاغرىق زەخمىتى جېنىمدىن ئۆتۈپ كېتىدۇ . مەن يىغلىماي كىم يىغلىسۇن !» دەپ جاۋاب بېرىپتىكەن . «ياتنىڭ ياندىن ئۆتىدۇ ، ئۆزنىڭ جاندىن» دېگەن ماقال ئەنە شۇنداق كېلىپ چىققان .

ھەممەيلەن شۈك بولۇپ قالدى . ئېغىر يۈك ماشىنىسى ھارۋا چاقلىرى ئويۇۋاتقان ئوگغۇل - دوگغۇل توپا يەلدا كوداگدىن - كوداگغا چۆشۈپ چاڭ - توزان ئىچىدە ئۇ يانغا بىر ، بۇ يانغا بىر چايقىلىپ ماگاتتى .

ھاجىم كوچادا بىر كۈن دەم ئېلىپ يەنە يولغا چىقتى . كوچا خېنىم بىلەن مودەنخان ئاي - كۈنى يېقىنلاپ قالغانلىقتىن كوچادا قالدى . ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىش ئۈچۈن ھوشۇر كانتومۇ ئۈچ يىگىت بىلەن كوچادا قالدى .

ماشىنىلار توقسۇندا توختىغان كۈنى ئەنسارى پېشانە تەرلىرىنى سۈرتە - سۈرتە ھاجىمنىڭ قېشىغا ئاقساقلاپ كىردى .

— كەل توكۇر يىلپىز ، توقسۇننىڭ ئىسسىقى جېنىگىدىن ئۆتۈپ كېتىپتۇ - ھە ! ئاگال ئۇسسۇزلۇق ئىچۋال ، — دېدى ھاجىم مۇلايىملىق بىلەن ئۇسسۇزلۇق قاپىقىنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ .

— رەھمەت ئاكا ، مەن ئۆزلە بىلەن خوشلاشقىلى كىردىم . ئۆزلەنى خۇدايىمغا ئامانەت .

— قارا سىنى ! نەگە كەتمەكچىسەن ؟

— يۇرتقا كېتىۋالاي ، ماگا رۇخسەت قىلسىلا ئاكا !

— ئۇرۇمچىگە نېمىشقا بارمايسەن ؟

— بارمايمەن ، ئۇرۇمچىنى تولا كۆرگەن .

— قوي بۇ گېپىڭنى . مەن بىلەن بىللە بارسەن دېدىم ، بارسەن .

— ياق بارمايمەن . تۆمۈر ئاكام بىلەن ئامانقۇلنىڭ قان ئارىلاش كۆز ياشلىرى بىلەن زەيلىشىپ ياتقان قەبرىسىنى كۆرمىگىنىم تۈزۈك .

هاجىمنىڭ يۈرىكى «جىغغىدە» قىلىپ كەتتى . ئۇنىڭ كەڭ قاسقانلىق ھەربىي شەپكە بىلەن تېخىمۇ سالاپەتلىك كۆرۈنگەن چىرايىنى چۈشىنىكسىز بىر ئىپادە قاپلىدى . ئۇ ياقىسىدا گېنېرال مايۇرلۇق ئالتۇن چەن پارقىراپ تۇرغان ماش رەڭ نېپىز شېرىس ھەربىي فورمىسى ئۈستىدىن باغلىۋالغان يالتىراق تاسما كەمىرىنى تۇتقان پېتى جىم ئولتۇرۇپ قالدى ۋە بىردەملىك جىمجىتلىقتىن كېيىن مۇنداق دېدى :

— ئۇنداق بولمىغۇر خىياللارنى قىلما ! ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلار . شېڭ دۇبەن بىلەن ئارىمىزدا توختام پۈتۈلگەنلىكىنى بىلىسەنغۇ ، بۇ توختامغا چوڭ بىر دۆلەت كېپىل بولغان .

— ھاجى ئاكا ، مەن ئاقسۇدىكى چېغىمدىلا ئېيتتىمغۇ ، بۇ توختام ئاللانىڭ كالامى بولغان «قۇرئان كەرىم» دىنمۇ ئۇلۇغمۇ ؟ لى شۇفۇ دېگەن مەلئۇن تۆمۈر ئاكامغا «قۇرئان» تۇتۇپ بېرىپ ، ئاخىر نېمىلەرنى قىلمىغان ؟ بارىمەن دېسىلە ، ئۆزلە بېرىۋەرسىلە .

ھاجىم «ئەستاغپۇرۇللا» دەپ ئىچىنى تىنىشاپ جىم ئولتۇرۇپ قالدى . شۇ ئارىدا ، ئاپرىسوۋ بىلەن قاسىم ئەپەندى كىرىپ ، ماشىنىلارنىڭ تەييار بولۇپ قالغانلىقىنى ئېيتتى .

ئەنسارى قېلىن چاڭ - توزانلار ئىچىدە ئۇرۇمچى تەرەپكە كېتىۋاتقان ماشىنىلارنىڭ ئارقىسىدىن ئۇزاققىچە قاراپ تۇردى .

«ھاجى ئاكامنى قانداق قىسمەت ئۇرۇمچىگە سۆرەپ كېتىۋاتىدىكىن - ھە !» دەپ ئويلايتتى ئۇ .

يىگىرمە ئىككىنچى باب

«ئۈرۈمچى سىزنى كۈتىدۇ»

1

تـوقسۇندىن يولغا چىققان ماشىنىلار ئوڭغۇل - دوڭغۇل توپا يولدا قوـ يۇق چـاڭ تـوزدۇرۇپ، تـوپـتـوغـرا شىمالغا قاراپ ماڭماقتا ئىدى. ھەممىنىڭ ئالـدىـدىكى ماشىنىنى ھەيدەپ كېتىۋاتقان قارا قۇمچاق يىگىت ئورازبىيك يېنىدا ئولـتـۇرغـان قـارا سـاقـال كـىـشـىـگـە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا بىلىندۇرمەي قاراپ قـويـاتـتـى. ئۇ كىشى يەنى خوجىنىياز ھاجى بولسا، كابىنكىنىڭ ئەينىكى چۇـ شـۈرۈۋېـتـىـلـگەن ئىشىكىگە جەينىكى بىلەن تايىنىپ جىم ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ بـۇركـۈتـنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان دۈگىلەك كۆزلىرى يىراقلارغا تىكىلگەن پېـتـى قـېـتـىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. شىكارغا چىققان كۆنلىرى بىرەر ئوۋنى قـارىـغـا ئالـغاندا ياكى بىرەر جىددىي مەسىلە ئۈستىدە خىيال سۈرۈپ، بىئارام بولغاندا ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەنە شۇنداق بولاتتى.

ئۇ ئەمـدى شـۇ تـاپـتـا نـېمىلەرنى ئويلاۋاتىدىكىن؟ ئەنسارىنىڭ بايىقى گـەپـلـىرىنىمۇ؟ ياكى تەۋەككۇل قىلىپ ئۈرۈمچىگە بارغاندا، ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يـىـلـلـىـق ئەشـەددىـي رەقىبى، ئەمدىلىكتە بولسا، ئىتتىپاقداش دوستى بولۇپ قـالـغان شىڭ شىسەي بىلەن قانداق كۆرۈشۈشنى، نېمىلەر دېيىشىنىمۇ؟ ياكى ھازىرچە بىزگە نامەلۇم بولغان ئاللىقانداق ئىشلارنىمۇ؟ بىراق ئۇنىڭ بۇلۇتلۇق ئاسـمـانـدەك تـۇتـۇلـۇپ كەتكەن چىرايى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەپ تۇرغان

بارماقلىرى بىلەن قويۇق ساقىلىنى پات ـ پات قاشلاپ قويۇشى ئەنسارى ئىپتقان بايىقى گەپلەرنىڭ ئۇنىڭ يۈرىكىنى قانچىلىك قاتتىق مۇجۇۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. چۈنكى، ئەنسارى بايىقى گەپلىرىنى جانلىق شاھىت سۈپىتىدە ئىپتقان ئەمەسمىدى!

بىر ھازادىن كېيىن ئوڭ قول تەرەپتە توقسۇندىن تۇرپانغا بارىدىغان ئاچا يول كۆرۈنۈپ قالدى. ماشىنا يول ئاغزىغا كەلگەندە:

— ئوڭغا بۇرۇل! — دېدى ھاجى شوپۇرغا بۇيرۇق بېرىپ. شوپۇر ئورازبېك ماشىنىنى سەل ئاستىلىتىپ، ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەندەك ھاجىغا سوئال نەزەرى بىلەن قارىدى.

— ئوڭغا بۇرۇل دەۋاتىمەن، ئۇقتۇڭمۇ؟ — دېدى ھاجى شوپۇرنىڭ كۆزىگە قاراپ.

شوپۇر نېمە قىلارىنى بىلمەي يەنە ئىككىلىنىپ تۇرغاندا ھاجىم «تۇرپانغا بارىمەن، خوتۇنتالاق، ئۇقتۇڭمۇ!» دەپ ۋارقىراپ رولغا ئېسىلدى.

ئورازبېك رولنى ئوڭغا بۇرىدى. ماشىنا تۇرپان تەرەپكە راۋان بولدى. ئىككىنچى ماشىنىنىڭ كابىنكىسىدا ئولتۇرغان ئاپرېسوۋ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى، ھەتتا ئۆزىنىڭ كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك قىلىپ، كابىنكىدىن بېشىنى چىقىرىپ قارىدى. ھاجى ئولتۇرغان ماشىنا تەخمىنەن ئۈچيۈز مېتىر ئۆزاپ كەتكەنىدى. ئاپرېسوۋ شوپۇرغا ئۇنى قوغلاپ يېتىشنى بۇيرۇدى. شوپۇر يولنىڭ يامانلىقىغا قارىماي، ماشىنىنى ئەڭ يۇقىرى سۈرئەت بىلەن ھەيدەپ، ئاخىرى ئالدىدىكى ماشىنىغا يېتىشۋالدى ـ دە، يانداپ ئۆتۈپ يولنى توسۇۋالدى.

— ھاي ئوراز، ئەقلىڭدىن ئازدىڭمۇ؟ تۇرپان تەرەپكە كېتىۋاتقىنىڭنى بىلمىدىڭمۇ؟ — رۇسچە ۋارقىرىدى ئاپرېسوۋ ماشىنىدىن چۈشۈۋېتىپ.

ئورازبېك كابىنكىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، «ئاۋۇ چوڭ كىشىنىڭ بۇيرۇقى شۇنداق» دەپ دولىسىنى چىقاردى.

ئاپرېسوۋ يەنە بىر نېمىلەرنى دەپ شوپۇرغا كايىشقا باشلىدى.

هاجىم ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشۋاتقانلىقىنى ئۇقمىسمۇ، گەپنىڭ نېمە توغرىسىدا بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، ئۆزىنىڭ ئورنىدا جىم ئولتۇراتتى. ئاڭغىچە قاسىم ئەپەندى ئولتۇرغان ماشىنىمۇ يېتىپ كەلدى.

— هاجىم جانابلىرى نېمشقا تۇرپانغا بارىدىغان بولۇپ قالدىكىن؟ — سورىدى ئاپرېسوۋ هاجىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ.

— باش كونسۇل جانابلىرىغا ئېيتىڭ، — دېدى هاجىم قاسىم ئەپەندىگە قاراپ، — تۇرپانغا بېرىپ، مەخسۇتباي بىلەن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر باشلىق شېھىتلارنىڭ قەبرىسىنى يوقلايمەن.

— ئاڭلىشىمچە، ئاۋغۇست ئايلىرىدا تۇرپان شەھىرى ئوتتەك قىزىپ كېتىدىكەن، هاجىم جانابلىرى بولسا تاغدا ئۆسكەن. مۇنداق چاغلاردا تۇرپاننىڭ ئىسسىقى هەرەج قىلۇرمىكىن، — دېدى ئاپرېسوۋ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

— ئىسسىق بولسىمۇ، سوغۇق بولسىمۇ ئۆز ۋەتىنىمىزنىڭ هاۋاسى بىزگە يېقىملىق. باش كونسۇل جانابلىرى مەندىن غەم يېمىگەي.

— هاجىم جانابلىرىنىڭ مۇنداق نىيىتى بولسا، بىزنى بۇرۇنراق ۋاقىپلاندۇرۇپ قويسا بوپتىكەن، — دېدى ئاپرېسوۋ چىرايىنى سەل ئۆزگەرتىپ.

— شۇمۇ گەپ بولدىمۇزە، مەن شور پېشانە كېلىنمىدىم، هەر قەدىمىمنى قېيىن ئانىدىن سوراپ باسقىلى!

«كېلىن»، «قېيىن ئانا» دېگەن سۆزلەر ئاپرېسوۋقا قاتتىق تەنىدەك بىلىندى چېغى، ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ يېتىلگەن دىپلوماتلارغا خاس تەمكىنلىك بىلەن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، هاجىمدىن تەبەسسۇم بىلەن كەچۈرۈم سورىدى. بىراق شۇ تاپتا بىرەر سىنچى ئادەم بولسا، ئۇنىڭ شۇ تەبەسسۇم ئويناپ تۇرغان لەۋلىرىدە «خەپ توختاپ تۇر، سەن ساقاللىق يىلپىزنى» دېگەن مەنىدىكى ئىستىهزا ئالامەتلىرى بىلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرمەي قالمايتتى.

2

هاجىم تۇرپانغا كېلىپ ئەتىسى بامدات نامىزىنى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر دەپنە قىلىنغان قەبرىستانلىقتا يېقىن باغرى مەھەللىسىدىكى چوڭ جامەدە ئوقۇدى ۋە نامازدىن كېيىن، جامائەت بىلەن قەبرىستانلىققا ماڭدى.

ئايھاي، تۇرپان خەلقى نېمىدېگەن ئاجايىپ، نېمىدېگەن جۇشقۇن خەلق! هاجىمنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىنى نەلەردىندۇر ئۇقۇپ، شەھەر خەلقىنىڭ يېرىمى قوزغىلىپ چىققاندەك قەبرىستانلىق ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغانىدى. هاجىم ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قەبرىسى ئالدىدا قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ بولغاچ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۇ ئوت يۈرەك ئىنقىلابىي شائىرىنى يادلاپ، بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلىش بىلەن «ئامىن، ئامىن» دېگەن ھەيۋەتلىك سادا بوراندەك گۆرۈلدەپ، پۈتۈن ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بوۋايلارنىڭ ئاپئاق ساقاللىرى بىلەن مومايلارنىڭ قورۇق باسقان مەڭزلىرىدە ياش تامچىلىرى پارقىرايتتى. مىڭلىغان كۆزلەر بۇ قارا ساقال كىشىنى تۇنجى قېتىم كۆرگەندەك ئۇنىڭغا زوق - شوق بىلەن قاراپ تويمايتتى.

شۇ ئارىدا كۆرۈنۈشىدىن يىراق سەپەردىن يېڭىلا كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇرغان ئوتتۇرا بويى، قىزىل يۈزلۈك، قاڭشالىق بىر يىگىت هاجىمغا سالام بەجا كەلتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ قۇمۇلدىن مۇھىم خەت ئېلىپ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى ۋە قېلىن بىر لىپاپىنى ئىككى قوللاپ سۇندى.

هاجىم ئادەتتە خەت - چەكلەرنى نەمەت خەلپەت ياكى تۇرسۇن دولانغا ئوقۇتۇپ ئاڭلايتتى. بۈگۈن بولسا ئۆزى ئوقۇماقچى بولۇپ، لىپاپىنى ئالدىراپ - تېنەپ ئېچىۋىدى، ئىچىدىن ئايرىم - ئايرىم پۈكلەنگەن ئىككى پارچە خەت چىقتى. بىرىنچى خەت هاجىمنىڭ ئىنىسى باقىنىياز نامىدىن ناھايىتى قىسقا يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا هاجىمنىڭ چوڭ خوتۇنى قەمەرخان ئايالىنىڭ قاتتىق ئاغرىپ، سەكرات هالىتىدە ياتقانلىقى، هاجىمنىڭ دەرهال قۇمۇلغا كېلىپ را-

زىلىق ئېلىۋېلىشى زوروۇرلۇكى يېزىلغان ؛ ئىككىنچى خەت قۇمۇل مۇتىۋەرلىرى ۋە يۇرت چوڭلىرىدىن سەدەنشا ئاخۇنۇم ، يۈسۈپ تەيجى ، يولۋاس ، ھەسەن بالاھاجى باشلىق ئون نەچچە كىشى نامىدىن يېزىلغانىدى .

بۇ خەتنى ئوقۇۋېتىپ ھاجىمنىڭ چىرايى بىر قىسمىلا بولۇپ كەتتى ، قەغەز تۇتقان بارماقلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەيتتى . ئۇنىڭغا دىققەت بىلەن قاراپ تۇرغان قاسىم ئەپەندى بۇنىڭ پەۋقۇلئاددە خەت ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ ، تۇرسۇن دولانغان مەنىلىك قاراپ قويدى ۋە بۇ ھەرىكىتى بىلەن «ھاجىم بۇ خەتنى ساڭا بېرىشى مۇمكىن ، سەن يېقىنراق بار» دېمەكچى بولدى . بىراق ، ھاجىم خەتنى ئوقۇپ بولۇپلا يانچۇقىغا سالدى ـ دە ، خەت ئېلىپ كەلگەن ھېلىقى يىگىتنى ئۆزى بىلەن بىللە مېڭىشقا بۇيرۇپ چۈشكۈن قىلغان جايىغا قايتتى ۋە ئۇنى خاس بىر ھۇجرىغا باشلاپ كىرىپ پاراڭلىشىشقا باشلىدى . مەلۇم بولدىكى ، بۇ يىگىت قۇمۇلدىكى مەشھۇر باي سودىگەر ھەسەن بالاھاجىنىڭ ئىش باشقۇرغۇچىسى ئەزىز ئەپەندى ① دېگەن كىشى بولۇپ ، تېخى تۈنۈگۈن ئاخشاملا تۇرپانغا يېتىپ كەلگەنىكەن . ئۇنىڭ ۋەزىپىسى تۇقسۇندا ، ئۇ يەردە بولمىسا ، ئۈرۈمچىدە بولسىمۇ ھاجىم بىلەن كۆرۈشۈپ ، بۇ خەتنى ئۇنىڭ ئۆز قولىغا تاپشۇرۇش ئىكەن .

— ئاللاغا شۈكۈركىم ، — دېدى ئەزىز نىيازى ، — تەقدىرنىڭ بۇ تاسادىپىيلىقى بىلەن جانابلىرىنىڭ دىدارىنى تۇرپاندا كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولدۇم ، ھاجى ئاكا .

— چوڭ ئىش قىپسىز ئۇكام ، — دېدى ھاجىم ، — قېنى ئېيتىڭا قەمەرخان ئاچىڭىزنىڭ ئاغرىقى راستتىنلا شۇنداق ئېغىرمۇ ؟

ئەزىز نىيازى كۈلۈپ تاشلاپ مۇنداق دېدى :

— يوغسۇ ، ئەندىشە قىلمىسىلا ھاجى ئاكا ، قەمەرخان ئايلام ساق - سالامەت ، پەقەت ھەر ئېھتىمالغا قارشى ، ئىككىنچى خەتكە دالدا قىلىش

① بۇ كىشى ھازىرقى كۈندە پېشقەدەم زىيالىي ۋە مەشھۇر خەتتات سۈپىتىدە جەمئىيەتكە تونۇلغان ئەزىز نىيازى ئىدى .

ئۇچۇنلا ئۇ خەت شۇنداق يېزىلغان.

شۇ گەپلەردىن كېيىن ھاجىم ئىككىنچى خەتنى يەنە ئوقۇشقا كىرىشتى. بۇ خەت ئۇنى ئۇرۇمچىگە بارماسلىققا، ئەڭ ياخشىسى قۇمۇلغا قايتىپ كېلىشكە قىلىنغان دەۋەتنامە بولۇپ، ئۇنىڭدا تۆمۈر خەلپىنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتى تەكرار - تەكرار تىلغا ئېلىنغان. ئۇنىڭدىكى سۆز - ئىبارىلەر شۇنداق كۆچلۈك ۋە تەسىرلىك ئىدىكى، ھاجىم قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتقان ھالدا ئۆينىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغا تىنماي مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ بىردىنلا ئىزىدا توختاپ، «... يولۋاس بېگىم بەركامال سەممىيەت بىلەن ھاجىمدىن ئەپۇ سورايدۇ. جانابى ئاللانىڭ مۇقەددەس كالامىنى شاھىت قىلىپ تۇرۇپ، چىن ئىخلاس بىلەن قەسەمياد قىلىدۇركى، مۇبادا ھاجىم قۇمۇلغا قايتىپ كەلسە، ھەتتاكى ئۇرۇمچىدىن باشقا بىر دىياردا تۇرسىمۇ، ئەبەدىلئەبەد ساداقەتمەنلىكىدە مەھكەم تۇرغۇسىدۇر» دېگەن جۈملىلەرگە يەنە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاچ، — يۇرت مۆتىۋەرلىرى مېنى يولۋاسقا ئىشەنسە بولىدۇ دېمەكچىمۇ؟ — دېدى.

— شۇنداق، كېيىنگە چۈشكەنلەرنىڭ ئۈمىدى بىر دېگەن ماقال بار، ھاجى ئاكا، — دېدى ئەزىز نىيازى، — يولۋاس بەگنىڭ جانابلىرىغا سادىقەتمەنلىك بىلدۈرگىنىگە مەنمۇ گۇۋاھ.

— خەير، مەن ئۆزۈمنى توختىتىپ بىر قارارغا كەلگۈچە سىز تۇرپاندىن كېتىپ قالماڭ، - دېدى ھاجىم گەپنى تۈگىتىپ.

3

— راستىنى ئېيت، ئۇ خەتتە زادى نېمىلەر يېزىلغان؟ سەن ھاجىم بىلەن مەخپىي كۆرۈشكەندە، نېمە قۇتراتقۇلۇقلارنى قىلدىڭ؟

تۇرپان ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، ياداڭغۇ كەلگەن، ئېگىز

بـويلۇق ، چېكىملىكتىن قارىداپ كەتكەن كالپۇكلىرى ئارىسىدا ئىككى تال ئال-
تۇن چىشى پارقىراپ تۇرغان سەمەت جۇيجاڭ كېچىدىن بېرى سولاقتا ياتقان
ئەزىز نىيازىنى ئىشخانىسىغا ئالدۇرۇپ چىقىپ ، ئەنە شۇنداق سوراق قىلىۋا-
تاتتى . ئاپرىسوۋ بىلەن قاسىم ئەپەندى ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تارتىلغان
پەردىنىڭ ئارقىسىدا سوراق ئەھۋالىنى تىڭشاپ تۇراتتى .

— مەندەك بىر ئاددىي پۇقرانىڭ هاجى ئاكامغا ئوخشاش بۈيۈك ئەربابقا
قۇتراتقۇلۇق قىلىشى ئەقىلگە سىغامدۇ ؟ — دېدى ئەزىز نىيازى ، — سىز مېنى
يەنە قانداقسىغا هاجىم بىلەن مەخپىي كۆرۈشتۈڭ دەيسىز ، ئۇ كىشى مېنى ئۆ-
زىنىڭ هۇجرىسىغا ئوچۇق - ئاشكارا باشلاپ كىرگەن تۇرسا !

— هە ئەمىسە ئېيتە ، هېلىقى خەتتە زادى نېمە گەپ بار ؟

— ئەرەبىلەردە «ئەتتەكرارۇن قەبىھۇن» يەنى بىر گەپنى
تەكرارلاۋېرىش يامان ئادەت دېگەن گەپ بار ، — مەسخىرە بىلەن كۈلۈمسى-
رىدى مەھبۇس ، — هېلىلا سىزگە ئېيتتىمغۇ ، هاجى ئاكامنىڭ چوڭ خوتۇنى
قەمەرخان ئايلا سەكرات هالىتىدە يېتىپتۇ . ئۇ خەتتە هاجىم قەدىناس ئايالىنىڭ
يۈزىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋالسۇن دېگەندىن بۆلەك گەپ يوق .

— ياق ... ياق ... هەي گەپدان يىگىت ، سىز بىزنى ئالداۋاتىسىز ، —
دېدى ئاپرىسوۋ پەردىنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ ، — بىز ئاۋۋال باشقا بىر
مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالساق بولغۇدەك ، سىز ياش بولغىنىڭىز بىلەن خېلى
قاقباش كۆرۈنىسىز . قېنى ئېيتىڭا ، سىز زادى نېمە كەسىپ قىلىدىغان ئادەم ؟

— بىر باي سودىگەرنىڭ كونتورىدا ئىشلەيمەن . بەزىدە
پىرىكازچىكلىك قىلىمەن .

— مانا - مانا ، رۇسچىدىنمۇ خەۋىرىڭىز بار ئوخشايدۇ . ئەرەبچە ، پا-
رىسچىدىن هە ، شۇنداقمۇ ؟

— ....

— قېنى ئېيتىڭا ، سىز نەدە ئوقۇغان ؟

— ماناستىكى دىنىي مەكتەپتە .

— رۇسچىنى قايسى مەكتەپتە ئۆگەنگەن ؟
— مەكتەپتە ئەمەس ، ئۆزلۈكۈمدىن ئوقۇپ ، ئانچە - مۇنچە بىلىۋالغان .
— كىتاب ئوقۇپ تۇرامسىز ؟
— چىشىم پاتقۇدەك كىتاب بولسىلا ، قىزىقىپ ئوقۇيمەن .
— بەللى ، بەللى ، دېمەك سىز ئاددىي ئادەملەردىن ئەمەس ، — دېدى ئاپرېسوۋ ئۆزىنى سالاپەتلىك تۇتۇپ ، — قۇمۇلدىكىلەرنىڭ ھاجىمغا ئۇ خەتنى نېمىشقا سىزدىن چىقارغانلىقىمۇ ئەمدى چۈشىنىشلىك بولدى . قېنى ئېيتىڭ ، سىز ھاجىمغا نېمىلەرنى دېدىڭىز ؟
— ئامانەت خەتنى تاپشۇرغاندىن باشقا ھېچنېمە دېمىدىم .
— ھېچنېمە دېمىسىڭىز ، ھاجىم سىز بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن ، نېمىشقا بىردىنلا ئاينىپ قۇمۇلغا بارىمەن دەپ تۇرۇۋالىدۇ ؟
— بۇ گەپلەردىن خەۋىرىم يوق ، مېنىڭ بۇ ئىشلارغا ئارىلاشقىدەك سالاھىيىتىممۇ يوق .
— ماقۇل ، شۇنداقمۇ دەپ تۇرايلى ، سىز زادى قانچە پارچە خەت ئېلىپ كەلدىڭىز ؟
— بىر پارچە .
— يالغان ، — دېدى قاسىم ئەپەندى ، — مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم ، بىر پارچە ئەمەس ، ئىككى پارچە .
— مەن ھاجى ئاكامغا پەقەت بىر كونۋېرت بەردىم .
— دېمەك ، سىزنى ئۇچۇقداپ قويمساق ، — دېدى ئاپرېسوۋ ، — راستىڭىزنى ئېيتمايدىغان ئوخشايسىز ، قېنى ساقچى ناچالنىك ، بۇ يىگىتكە ھۈنىرىڭىزنى كورسىتىپ قويۇڭ .
سەمەت جۇيجاڭنىڭ ئىشارىتى بىلەن يەكلىرنى جەينەكلىرىگىچە تۇرۇۋالغان ئۈچ جاللات ئەزىز نىيازىغا يېپىشتى .
دەل شۇ چاغدا ھويلىدا دۈكۈرلىگەن ئاياغ تاۋۇشلىرى ئاڭلىنىپ

قالدى . ئوغلاقچى مەنسۇر بىر توپ قوراللىق يىگىتلىرى بىلەن ئۆيگە باستۇرۇپ كىرگۈچە ، ئاپىرىسوۋ بىلەن قاسىم ئەپەندى پەردە ئارقىسىدىكى ئىشىكتىن باشقا ئۆيگە چىقىۋالدى .

ئوغلاقچى مەنسۇر ئۇن - تىنسىز كېلىپ ، ئەزىز نىيازنىڭ پۇت - قولىنى بوشاتتى . ئاندىن تۇرغان يېرىدە تامدەك قېتىپ قالغان سەمەت جۇيجاڭغا قاتتىق ھومىيىپ :

— بىز بىلەن ماڭ ، ھاجى ئاكام سېنى چاقىرىۋاتىدۇ ، — دېدى .

× × ×

ھاجىم چۈشكۈن قىلغان باغ - ۋارانلىق ئازادە ئىمارەتنىڭ ھويلىسىدا باش - كۆزى يېرىلغان سەمەت جۇيجاڭ داق يەرگە تىزلىنىپ :

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، — دەپ يالۋۇراتتى .

— ماڭا خەت ئېلىپ كەلگەن ئادەمنى تۇتۇپ سوراق قىلىدىغان ھوقۇقنى ساڭا كىم بەردى ؟ ئېيت ، بولمىسا كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرىسەن !

— مەن ئېزىپتىمەن ، ھاجى ئاتا .

— قېنى ئېيتە ، سېنى كىم ئېزىقتۇردى ؟

— ...

— ئېيت دەيمەن ، — دېدى ھاجىم يان قورالىنى چىقىرىپ .

— راستىمنى ئېيتسام ، ھاجى ئاتا ، ماڭىمۇ ئىلاج يوق . مەن ۋەزىپە كىشىسى . شىڭ دۇبەن جانابلىرىدىن بۇيرۇق بار . قۇمۇل تەرەپتىن كەلگەن ھەرقانداق ئادەمنى ، خۇسۇسەن خوجىنىياز ھاجى بىلەن باردى - كەلدىسى بار ئادەملەرنى تۇتۇپ ، سوراق قىلىپ نەتىجىسىنى مەلۇم قىلىسەن دېگەن .

— بۇ گېپىڭ راستمۇ ؟

— راست ، مىڭ مەرتىۋە راست ، — دېدى سەمەت جۇيجاڭ خۇددى

ئۆزىگە قوتۇلۇش يولى تېپىلغاندەك سەل يېنىكلەپ.

ھاجىم قومۇلدىن كەلگەن خەتلەرنىڭ ئىككىنچىسىنى ئوقۇپ، بىر ھازا ئارسالدى بولغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىگە بارماسلىق خىيالىغا كېلىپ تۇرغاندا، سەمەت جۇيجاڭ ۋەقەسىنىڭ يۈز بېرىشى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ يۇقىرىدىكى ئىقرارى ھاجىمغا چوڭ دەستەك بولۇپ بەردى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئاپرېسوۋنى قىچقىرىپ كېلىش ئۈچۈن «قاسىم ئەپەندى قېنى» دەپ توۋلىدى. كىمدۇر بىرسى ئۇنىڭ بۇ يەردە يوقلۇقىنى ئېيتتى.

— قېنى سەن تۇرسۇن، ھە، چاپسان بېرىپ ئاپرېسوۋ بىلەن قاسىم ئەپەندىنى قىچقىرىپ كەل، — دېدى ھاجىم، ئاندىن سەمەت جۇيجاڭغا ئەزىز نىيازىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ بۇيرۇق بەردى:

— ھازىردىن باشلاپ بۇ كىشىگە سەن كېپىل، مۇبادا ئۇنىڭ بىر تال تۈكىگە چېقىلىدىغان بولساڭ، جېنىڭدىن جۇدا بولىسەن. ئاڭلىدىڭمۇ!

× × ×

— قېنى ئېيتە، شىڭ دۇبەن ساڭا نېمە دەپ بۇيرۇق بەرگەن؟ باش كونسۇل جانابلىرىمۇ ئاڭلىسۇن، — دېدى ھاجىم پەگادا قول قوۋشتۇرۇپ تۇرغان سەمەت جۇيجاڭغا.

سەمەت جۇيجاڭ ئاستىرتىن ئاپرېسوۋقا قارىدى، ئاپرېسوۋ ئۇنى كۆر-مەسكە سېلىپ جىم ئولتۇراتتى.

— ھەي لومودى، ئېيت دەۋاتىمەن سېنى، — ۋارقىرىدى ھاجىم. سەمەت جۇيجاڭ تىترەپ كەتتى ۋە ئاخىر دۇدۇقلاپ تۇرۇپ شىڭ دۇبەننىڭ ھېلىقى بۇيرۇقىنى تەكرارلىدى.

— ماڭ، ئەمدى يوقال كۆزۈمدىن، — دېدى ھاجىم، ئاندىن ئاپرېسوۋدىن سورىدى، — ئاڭلىدىڭىزمۇ باش كونسۇل جانابلىرى؟ بۇ قانداق

گەپ ؟

قاسىم ئەپەندى تەرجىمانلىق قىلىۋېتىپ تەرگە چۆمۈلۈپ كەتتى .

ــ مۇشۇنداق ئەھۋالدا مەن شىبك دۇبەنگە قانداق ئىشىنەلەيمەن ، ــ داۋام قىلدى ھاجىم ، ــ يەنە قان تۆكۈلۈۋېرىپ ، ئەل ـ يۇرت تېخىمۇ خانىۋەيران بولمسۇن ، پۇقرالار تىنچ ـ ئامان تىرىكچىلىك قىلسۇن ، ھەممىمىز ئىناق ـ ئىتتىپاق ئۆتەيلى دەپ ، سىزنىڭ شۇرالار ھۆكۈمىتى نامىدىن بەرگەن كاپالىتىڭىزگە ئىشىنىپ ، ئۈرۈمچىگە بارسامۇ باراي دەۋاتسام ، ئۇ نېمە قىلىپ يۈرىدۇ ! مۇنداق گاختا مەن ئۈرۈمچىگە يوق بار دەپ بارامدىمەن ؟ بولدى مېنى تۇسماڭ . ماڭا ئەمەل ـ مەنسەپنىڭمۇ كېرىكى يوق . يۇرتقا كېتىپ ئۆز تىرىكچىلىكىمنى قىلىمەن .

بۇنىڭسىزمۇ ئىككى كۈندىن بېرى ھاجىمنى قۇمۇل سەپىرىدىن تو-سۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ بىلەن سائەت ـ سائەتلەپ پاراڭلىشىش ، ئۈرۈمچىگە تېلېگراما بېرىش ، خەت يېزىش ، ھەتتا كونسۇلخانا ئارقىلىق شىبك شىسەي بىلەن تېلېفوندا بىۋاستە سۆزلىشىش قاتارلىق ئىشلار بىلەن ھېرىپ ـ ئېچىپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇرپاننىڭ پىژغىرىم ئىسسىقىغا چىدىماي ھالىدىن كېتەي دەپ قالغان ئاپرېسوۋ ئۆيقۇسىزلىقتىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئاپئاق قولياغ-لىقى بىلەن سۈرتۈۋېلىپ ، ئاستا گەپكە كىرىشتى . ئۇ ئۆز سۆزىدە ئەزىز نىيازى ۋەقەسى ئۇقۇشماسلىقتىن كېلىپ چىققان ، شىبك دۇبەننىڭ ھېلىقىدەك بۇيرۇق بەرگىنى يالغان . بۇنى سەمەت جۇيجاڭ ئۆزى ئويدۇرۇپ چىقارغان دەپ چۈشەندۈرۈشكە تىرىشتى ۋە ھازىرلا شىبك دۇبەنگە تېلېفون بېرىپ ، بۇ بۇيرۇقنىڭ يالغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، ھاجىمنى شىبك دۇبەندىن ھەرگىز گۇمانلانماسلىققا دەۋەت قىلدى .

ــ بۇ ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى . قانداق قىلسىڭىز شۇنداق قىلىڭ ، ــ دېدى ھاجىم قوشۇمىسىنى تۈرۈپ . مەن ئەتە قۇمۇلغا ماڭمسام بولمايدۇ . خوتۇنۇمنىڭ سەكرات ھالىتىدە ياتقانلىقىنى ئاڭلىدىڭىز . ھەتتا ئۇ خەتنىمۇ كۆردىڭىزغۇ .

ئاپرېسوۋ شېلك دۈبەندىن جاۋاب كەلگۈچە ئۈنىڭ بىرەر كۈن سەۋر قىلىپ تۇرۇشىنى ئۆتۈنۈپ :

ـــ ھېچ بولمىغاندا ، مېنىڭ يۈزۈمنى قىلىڭ ، ـــ دېدى .

4

ئەتىسى كۈن پاتارغا يېقىن ، ئۈرۈمچىدىن تاھىر بەگ باشچىلىقىدا بىر ھال سوراش ئۆمىكى تۇرپانغا يېتىپ كەلدى . بۇ ئۆمەك ئۈرۈمچىدىكى ئۇيغۇر بايلىرىدىن گۆش يۈزلۈك ، قارا ساقال ، ئوتتۇرا بوي كەلگەن روزى ھاجىم ، بېشىغا سەللە ئورىۋالغان قىزىل بۇرۇن ، چارساقال نەزەرقازى ، ئاتاقلىق خۇيزۇ ئۆلىماسى ئېگىز بويلۇق ، ياداڭغۇ كەلگەن ، كۆسا ساقال مالياگجۇن ئاخۇن ، قارا مەخمەل تەقى ، ناۋاترەڭ چۈچۈنچە يەكتەك ، سېرىق خۇرۇم ئاياغ كىيىپ ، چىرايلىق بۇرۇت قويۇۋالغان ئېگىز بويلۇق خۇسەيىن چانشېۋ ، قويۇق بۇرۇتى بىلەن تېخىمۇ سالاپەتلىك كۆرۈنىدىغان تۇرسۇنبابا ، كۆرۈنۈشىدىن ئوقۇمۇشلۇق كىشى ئىكەنلىكى نامايان بولۇپ تۇرىدىغان قازاق زىيالىيسى ۋە جامائەت ئەربابى بايمۇللا قاتارلىق مەشھۇر كىشىلەردىن تەركىب تاپقان . ئۆمەك تەركىبىدە يەنە يۇقىرى دەرىجىلىك ئىككى ھەربىي ئەمەلدارمۇ بار ئىدى .

شىنخەي ئىنقىلابى نەتىجىسىدە ، جۇڭگو تارىخىدا دۇنياغا كەلگەن تۇنجى جۇمھۇرىيەتكە سۇن جۇڭسەن ئەپەندىنى دازۇڭتۇڭ (بۈيۈك رەئىس جۇمھۇر) لىققا سايلاش ئۈچۈن 1912 - يىلى 1 - يانۋار كۈنى نەنجىڭدە چاقىرىلغان قۇرۇلتايغا شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ بارغان تاھىر بەگ بۇ كۈنلەردە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى ، قوشۇمچە مىللەتلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى ئىدى . شېڭ شىسەي تاھىر بەگنىڭ بىر-قانچە تىلنى بىلىدىغان چوڭ زىيالىي ، ھەممە ئېتىراپ قىلىدىغان جامائەت ئەربابى ۋە خوجىنىياز ھاجىنىڭ سىرداش دوستى ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىل-گەچكە ، ئۇنى شۇ مەنسەپلەرگە قويغان ، ئەمدىلىكتە بولسا ھال سوراش

ئۆمكىنىڭ باشلىقى قىلىپ ھاجىمنىڭ ئالدىغا ئەۋەتكەنىدى .

تۇرسۇن دولان تاھىر بەگنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن تىرىسىگە پاتـ ماي ، ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىلغۇدەك بولۇپ كەتتى . تاھىر بەگمۇ ئۇنى باغرىغا بېسىپ :

— يارايسەن ئوغلۇم مانا ئەمدى بوي - بەستىڭ تولۇپ ، يۈزۈڭمۇ ئاپـ تاپتا كۆيۈپ ھەقىقي جەڭچىگە ئوخشاپسەن ، — دېدى .

— رەھمەت بەگ ئاتا ، مۇبارەك دىدارلىرىنى كۆرۈپ ئانا شەھىرىم ئۈرۈمچىنى كۆرگەندەك بولۇۋاتىمەن ، — دېدى تۇرسۇن ئاندىن ، — ئۈرۈمـ چىدىكى يېقىنلىرىمىزنىڭ ھەممىسى تىنچلىقتۇ ؟ — دەپ سوراپ تاشلاپ «ۋىللىدە» قىزىرىپ كەتتى .

تاھىر بەگ بۇ قىزىرىشنىڭ سەۋەبىنى دەرھال چۈشىنىپ :

— ھەممەيلەن تىنچلىق ، سېنىڭ ياخشى كۆرىدىغان كىشىڭمۇ تىنچـ لىق ، — دەپ مەنىلىك كۈلۈپ قويدى . تۇرسۇن دولان يەرگە قاراپ تۇرغاچقا تاھىر بەگنىڭ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان كۆزلىرىدە ياش ئەگىپ تۇرغىنىنى كۆرمەي قالدى .

تۇرسۇننىڭ سۆيگىنى زۇبەيدە بىرنېمە بولدىمۇ - نېمە !

× × ×

ئۆمەك يېتىپ كېلىش بىلەنلا دوقمۇش - دوقمۇشتا تۆت بۇرجەكلىك يوغان تامغا بېسىلغان ئېلانلار چاپلاندى . بۇ ئېلانلاردا تۇرپان ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سەمەت دېگەن «بۇزغۇنچى ئۇنسۇر» نىڭ خىزمەت ھوـ قۇقىنى سۇيىستېمال قىلىپ ، شېڭ دۇبەن نامىدىن يالغان بۇيرۇق ئويدۇرۇپ چىقىپ شېڭ دۇبەن بىلەن ھاجىمنىڭ ئارىسىنى بۇزۇشقا ئۇرۇنغانلىقى ، بۇ ئېغىر جىنايىتى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلىقى ۋە بۇ ھۆكۈمنىڭ

دەرھال ئىجرا قىلىنىدىغانلىقى جاكارلانغان.

دەرۋەقە شۇ ئاخشىمى بەش چېرىك سەمەت جۇيجاڭنى ئۆيىدىن سۆرەپ چىقىپ، تۆت كوچا ئاغزىدا ئېتىپ تاشلىدى. بۇ ئىش ئەل ياتار چاغقىچە پۈتۈن شەھەرگە پۇر كەتتى.

ئىككىنچى كۈنى چاشكا ۋاقتىدا تاھىر بەگ ئۆز ھەمراھلىرى بىلەن ھاجىمنىڭ قېشىغا پەتىگە كەلدى. سالام ـ سائەتتىن كېيىن، تۇرلۇك ـ تۈمەن گۈللەر خۇش پۇراق چېچىپ تۇرغان ئۈزۈم بارىڭى ئاستىدا، تۇرپان دىيارىنىڭ يازلىق نازۇ نېمەتلىرى بىلەن تولغان مول داستىخان ئۈستىدە گەپ باشلاندى. تاھىر بەگ ئۆز ھەمراھلىرىنى بىر قۇر تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەچ، بۇ ئۆمەكنىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتى يازنىڭ پېژغىرىم ئىسسىقىدا ئۇزۇن يول بېسىپ كەلگەن ھاجىمدىن ھاردۇق سوراش، سەمەت جۇيجاڭنىڭ باشباشتاقلىق قىلىپ قويغىنى ئۈچۈن شېڭ دۇبەنگە ۋەكالىتەن كۆڭۈل ئېيتىش ۋە ئۇرۇمچىدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلقلىرى نامىدىن، شەخسەن شېڭ دۇبەن نامىدىن ھاجىمنى قارشى ئېلىش ئىكەنلىكىنى بايان قىلدى ۋە ئەسلىدە «دۇبەن جانابلىرى ئۆزى كەلمەكچى بولغان» بولسىمۇ، ھۆكۈمەتنىڭ جىددىي ئىشلىرى بىلەن بەنت بولۇپ قالغانلىقتىن كېلەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ ئۆزرىخاھلىق سورىدى.

— رەھمەت ھەرقايسىلىرى كۆپ جوۋاپلا، — دېدى ھاجىم ھەممىگە تەكشى قاراپ.

ئارقىدىنلا ھېلىقى ئىككى ھەربىي ئەمەلدار ئورۇنلىرىدىن دەس قوپۇپ ھاجىغا ھەربىيچە سالام بەجا كەلتۈرگەچ، ئۇلارنىڭ بىرى «بۇزغۇنچى ئۇنسۇر» سەمەتنىڭ سۇيىقەستلىك ھەرىكىتى ئۈچۈن شېڭ دۇبەننىڭ ھاجىمدىن قاتتىق خىجالەتچىلىك بىلەن كەچۈرۈم سوراپ، ئالاھىدە مەكتۇپ يازغانلىقىنى ئېيتىپ، يوغان بىر لىپاپىنى ئۇنىڭغا سۇندى ۋە ئۇ «بۇزغۇنچى ئۇنسۇر تېگىشلىك جازاسىنى تارتتى» دېدى.

— ئۇقتۇم، — دېدى ھاجىم قاپىقىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۆمەكنىڭ باشقا ئەزالىرىمۇ ھاجىمنى ئورۇمچىگە تەكلىپ قىلىپ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى.

ھاجىم ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە يارىشا ئىككى - ئۈچ ئېغىز گەپنى سىلىق قىلدىيۇ يەنە بىردىنلا چېچىلىشقا باشلىدى:

— گەپ چىرايلىق بولغان بىلەن ئىشەنگەن تاغدا كىيىك ياتمىغان تۇرسا، مەن ئۆلەيمۇ - ئۆچەيمۇ؟ ھەممىڭلارغا مەلۇم، مەن يۇرت ۋە مىللەتنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن، پۇقرانى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، ئۇزاق يىللار قان كېچىپ كۈرەش قىلدىم. كېيىن شېڭ دۇبەنمۇ ھەق يولغا كىرىپ، يارىشايلى دېدى، ياراشتۇق. توغرىسى بىزنى شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى ياراشتۇردى، ئىككىمىز يەنە شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ياردىمى بىلەن ماجۇڭيىڭ دېگەن لومودىنى يۇرتتىن قوغلاپ چىقاردۇق. بەزىلەر ئۆزى مۇسۇلمان تۇرۇپ كاپىرلار بىلەن بىرلەشتى دەپ مېنى تىللاپ قاغاشتى. سابىت داموللىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن بىر نېمىسىنى ئۆرۈپ تاشلاپ، ئۆزىنى تۇتقۇن قىلسام بەزىلەر ئۆز مىللىتىنى خىتايلارغا تۇتۇپ بەردى دەپ مېنى ھېلىمۇ تاغاۋاتىدۇ. مەن خاتا قىپتىمەنمۇ؟ ياق، مەن خاتا قىلمىدىم.

ئۇزۇم بارىڭىنىڭ سايىسىدە بولۇشىغا قارىماي تىنجىق ئىسسىقتا تەرلەپ - پىشىپ كەتكەن كىشىلەر يۈز - كۆزلىرىدىكى تەرلىرىنى ئېيتىشنىمۇ ئۇنتۇپ، چوڭقۇر سۈكۈتكە چۆمۈپ ئولتۇراتتى. پەقەت قاسىم ئەپەندىنىڭ ياردىمى بىلەن بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئاپرېسوۋنىڭلا پات - پات سەرەڭگە چېقىۋاتقىنى ئاڭلىنىپ قالاتتى.

— ئەگەر مەن شۇ ئىشلارنى قىلمىسام، — داۋام قىلدى ھاجىم، — قان تۆكۈلۈش توختىمايتتى، يۇرت پارچىلىنىپ كېتەتتى. تىنچلىق بولمايتتى، پۇقرالار تېخىمۇ خانىۋەيران بولۇپ كېتەتتى. مانا باش كونسۇل جانابلىرىمۇ بۇ يەردە ئولتۇرۇپتۇ. شېڭ دۇبەن مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، خەلقنى جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتقۇزىدىغان ئادىل سىياسەتنى ئەمەلگە قويۇپ، يۇرتنى بىللە سورايمىز دەپ ۋەدە بەرگەندىن كېيىن بۇ ۋەدىنىڭ ئە-

مەلگە ئىشىشىغا شۇرالار ھۆكۈمىتى كېپىل بولغاندىن كېيىن، مەن شىڭ دۇبەنگە، شۇرالار ھۆكۈمىتىگە ئىشىنىپ ئۇرۇمچىگە كېلىشكىمۇ رازى بولدۇم. شۇنداقمۇ باش كونسۇل جانابلىرى؟

— شۇنداق، شۇنداق، — تەستىقلىدى ئاپرېسوۋ.

— شۇنداق تۇرۇقلۇق، سەمەت دېگەن مورتەت ھېلىقىدەك ئىشلارنى قىلسا مېنىڭ ئوغام قاينىمامدۇزە! سەمەتنىڭ يۆلەنچۈكى بولمىسىزە شۇنداق قىلالامدۇ! ئۇنىڭ بۇ ئىشنى دۇبەنىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قىلدىم دېگىنى مەيلى راست، مەيلى يالغان بولسۇن، مېنىڭ ئۇيقۇمنى ئېچىپ قويدى. كېيىنكى پۇشمان ئۆزۈڭگە دۇشمەن دەپ، مەنمۇ جاھاننىڭ شۇنچىلىكلىكىدە يولۇمنى تېپىۋالاي! كېيىنلىكتە، ئايرىلغانغا ئۆلمەيمەن، ئەقىدەمگە يىغلايمەن دەپ لېۋىمنى چىشلەپ يۈرمەي!

ئاپرېسوۋ بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ تەمشىلىۋىدى، ھاجىم ئۇنى كۆرمىدىمۇ ياكى كۆرمەسلىككە سالدىمۇ:

— گەپ شۇ ئاغىنىلەر. جۈمە ۋاقتىغا ئاز قاپتۇ، — دەپ ئورنىدىن تۇردى.

شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى.

سورۇندىكىلەر قوزغىلىشقاندا، ئاپرېسوۋ دەرھال تاھىر بەگنى قولتۇقلاۋېلىپ:

— ئۇنىڭغا ئۆزىڭىز بىر نېمە دېمىسىڭىز بولمىدى. ئاڭلىشىمچە، ئۇ سىزنىڭ گېپىڭىزنى يېرالمايدىكەن، — دېدى.

تاھىر بەگ ماقۇل بولدى.

5

ھاجىم خاس بىر ئۆيدە تاھىر بەگ بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئەسلىدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ، ئاندىن ئاستانىگە بېرىپ مەخسۇتباينىڭ

قەبرىسىنى يوقلاپ ئۆتۈش ئۈچۈنلا تۇرپانغا كەلگەنلىكىنى، تاسادىپەن قۇمۇل مۆتىۋەرلىرىنىڭ دەۋەتنامىسىنى ئوقۇپ، تازا ئارىسالدى بولۇپ تۇرغانىنىڭ ئۈستىگە، سەمەت جۇيجاڭ ۋەقەسىنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە بارماسلىق قارارىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ ئۆتكەچ مۇنداق دېدى:

— بېگىم، ئۆزلە تازىمۇ ۋاختىدا كەپتىلا. مېنى مەخسۇتبايدىن ئايرىغان خۇدايىم ئۆزلەدىن ئايرىمىغاي. سەمەت دېگەن مۇرتەتنىڭ قىلغانلىرىدىن دۇبەنىنىڭ نىيىتىنى چۈشەنگەنلا. ئۆزلەنى باش قىلىپ مېنىڭدىن ھال سوراشقا ئۆمەك ئەۋەتكىنىمۇ بىر ياڭزا. قۇمۇلدىن كەلگەن خەتلەرنىمۇ ئوقۇپ چىقتىلا، ئېيتسىلاچۇ، ئۇرۇمچىگە بېرىش نىيىتىدىن يانغىنىم خاتا بوپتۇمۇ؟

تاھىر بەگ قۇمۇلدىن كەلگەن خەتلەرنىڭ ئىككىنچىسى ئۈستىگە ئېڭىشكەن پېتى، ئەگرى ساپلىق غاڭزىسىنى شوراپ جىم ئولتۇراتتى. ئالدى تەرىپىدىن قارىغاندا قوڭۇر چاچلىرى ئارقىسىغا تارالغان كەڭ پېشانىلىك، ئاق سېرىق كەلگەن بۇ ئادەم ئەللىك ياشلاردىن ئاشقاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئارقا تەرەپتىن قارىغاندا، مۈكچىيىپ قالغان بوۋايدەك كۆرۈنەتتى.

— ھاجىم، — دېدى ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، — ئۆزلىرىنىڭ ئالدىلىرىدا گەپدانلىق قىلماسلىقىم لازىم ئىدى، ئەمما بىز ئىككىمىز قىيامەتلىك دوستلاردىن بولغىنىمىز ئۈچۈن ھەرقانداق گەپنى قىلسام، خاپا بولمايدىغانلىرىغا ئىمانىم كامىل. قەدىمكىلەر دوست يىغلىتىپ ئېيتار، دۈشمەن كۈلدۈرۈپ دەپتىكەن. مەن گەپنىڭ ئوچۇقنى ئېيتاي، ئالتىشەھەردىن بۇ يەرگىچە كېلىپ ئەمدى ئۇرۇمچىگە بارمايمەن دېيىشلىرى خاتا.

— خاتا؟

— ھە، شۇنداق، ھەتتا خەتەرلىك.

— نېمە دەۋاتىسىز؟ مەن سىزدىن مۇنداق گەپ چىققۇر دەپ ئويلىماپتىمەن، — دېدى ھاجىم بويىنىنى تولغاپ.

— خاپا بولسىلامۇ مەيلى. مەن ئېيتىشقا تېگىشلىك بولغان گەپلىرىمنى ئېيتمىسام بولمايدۇ. بۇ مېنىڭ دوستلۇق قەرزىم. ھازىرقى كۈندە پۈتۈن يۇرت

ۋە مىللىتىمىزنىڭ تەقدىرى خوجىنياز ھاجىم دېگەن نام بىلەن مەھكەم باغلانغان. ئۆزلىرى خۇددى بىر پۈتۈن پادىنىڭ سەركىسىگە ئوخشايدىلا. مۇبادا خاتا يول باشلاپ قويسىلا، پۈتۈن پادا دەھشەتلىك ئاقىۋەتكە ئۇچرايدۇ. يەنى خۇددى بۈگۈن ئەتىگەن ئۆزلىرى ئېيتقاندەك يۇرتىمىزدا ھەرگىز تىنچلىق، ئەمىنلىك بولمايدۇ. قان تۆكۈلۈش توختىمايدۇ. يۇرت پارچىلىنىدۇ. تەڭلىك، ئەركىنلىك ئۈچۈن قۇربان بولغان سان - ساناقسىز شېھىتلارنىڭ قېنى بىكار ئاققان بولىدۇ. تاڭنا مەھشەر كۈنى خۇدانىڭ ئالدىدا نېمە دەپ جاۋاب بېرىدىلا؟

— يوچۇنلا گەپلەرنى قىلىۋاتىسىزغۇ! مەنزە شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ، شىڭ دۇبەن بىلەن ياراشقىنىم ئۈچۈن، سابىت داموللا ھۆكۈمىتىنى ئۆرۈپ تاشلىغىنىم ئۈچۈن مەھشەر كۈنى جاۋاب بېرەمدىمەن؟

— يوغسۇ، مەن ئۇنداق دەۋاتقىنىم يوق. ئۇ چاغدا ئۆزلىرى توغرا قىلغان، ئەمدى ئۇرۇمچىگە بارمايمەن دېسىلە، شۇ توغرا قىلغان ئىشلىرىنىڭ، ھەممىسىنى بەربات قىلىدىلا، — دېدى تاھىر بەگ، ئاندىن مەسىلىنى تەمكىنلىك بىلەن چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى ۋە خېلى ئۇزاق سۆزلەشكەندىن كېيىن، ئۆز گېپىنى مۇنداق خۇلاسىلىدى:

— بىرىنچىدىن، جىمسار پۈتۈمى بۇزۇلىدۇ. ئۇنى بىز ئاشكارا بۇزغان بولىمىز. شىڭ دۇبەن بىلەن باشقىلاتىن دۈشمەنلىشىشكە توغرا كېلىدۇ. يولۋاس بېگىمگە كەلسەك، ئۇ بىزنىڭ شىڭ دۇبەن بىلەن يارىشىشىمىزغا بۇرۇنلا قارشى ئىدى. قۇمۇلغا بارسىلا ئۇ ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش كىشىلەر ئۆزلىرىنى دەيدەيگە سېلىپ، نەتىجىدە يەنە ئۇرۇش باشلىنىپ كېتىشى تۇرغان گەپ. مەھمۇت سىجاڭ باشچىلىقىدىكى نەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇنچۇ، ئۇلارمۇ ئالتىشەھەر تەرەپتە شىڭ دۇبەننىڭ چېرىكلىرى بىلەن باشقىدىن ئۇرۇشسا، پۈتۈن تارىم ۋادىسى قانغا بويالمامدۇ؟ ئۇ ھالدا پۇقرانىڭ ھالى نېمە بولىدۇ؟ ئىككىنچىدىن، قازارا شىڭ دۇبەن بىلەن ئۇرۇشۇپ قالساق شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ئىشەنچ ۋە كاپالىتىدىن تامامەن مەھرۇم قالىمىز. ئۇ ھالدا

شۇرالار ھۆكۈمتى بىزگە يەنە ياردەم بېرەمتى ! شۇنىڭ ئۈچۈن شىڭ دۇبەن بىلەن يامانلىشىپ قالىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلماسلىقىمىز كېرەك . سەمەت جۈيجاڭ ۋەقەسىگە كەلسەك ، بۇنىڭدىن ئارتۇقچە خاپا بولۇشنىڭ ھاجىتى يوق . ھاكىمىيەت دېگەن شۇنداق نېمە . بۇرۇنقى زامانلاردىمۇ پادىشاھلار ھەتتا ئۆز پۇشتىدىن تۆرەلگەن شاھزادىلىرىنىڭمۇ ئىش - ھەرىكىتىنى مەخپىي تەپتىش قىلىپ تۇرۇشقا خاس خۇپىيەلەرنى (ئىشپىيونلارنى دېمەكچى - ئا) قويغان .

— بېگىم ، — دېدى ھاجىم ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ ، — سىز شىڭ دۇبەنگە بۆلەكچىلا ئىشىنىپ كەتكەن ئوخشىمامسىز ؟

— ئۇنىڭ ئۆزىگە ئەمەس ، شۇرالار ھۆكۈمتى شاھىتلىقىدا تۈزۈلگەن جىمسار پۈتۈمىگە ئىشىنىمەن .

— ئەگەر ئۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە جىمسار پۈتۈمنى سېسىق پايتىما ئورنىدا چۆرۈۋەتسىچۇ ؟

— ياق ، ئۇنىڭ ھەددى ئەمەس . شۇرالار ھۆكۈمتى بۇنىڭغا ھەرگىز يول قويمايدۇ ، — دېدى تاھىر بەگ ئاندىن ئاۋازىنى بىر ئاز پەسەيتىپ داۋام قىلدى ، — شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ماجۇڭيىڭنى ئۆز پاناھىغا ئېلىپ ، ئۇنىڭ چېرىكلىرىنى خوتەندە سالامەت ساقلاپ قېلىشىدا بىر سىر بار دەپ ئويلايمەن . يەنى مۇبادا ، شىڭ دۇبەن شۇرالار ھۆكۈمىتىنىڭ ئىرادىسىگە قارشى ئىش قىلسا ، مەسىلەن ، ئۇ جىمسار پۈتۈمنى ئاياغ - ئاستى قىلىپ ، شۇرالار ھۆكۈمىتىنى تەڭلىكتە قويىدىغان بولسا ، شۇرالار ھۆكۈمتى ئۇنى ماجۇڭيىڭنىڭ قولى بىلەن بوغۇپ تاشلىماقچى بولسا كېرەك .

— شۇرالار ھۆكۈمىتى شىڭ دۇبەنگىمۇ تازا ئىشىنىپ كېتەلمەيدۇ دېمەكچىمۇ سىز بېگىم ؟

— مەن شۇنداق ئويلايمەن . چۈنكى شىڭ دۇبەن ياپونىيىدە ئەسكىرىي تەلىم ئالغان . شۇرالار ھۆكۈمتى ياپونلاردىن بەك ئېھتىيات قىلىدۇ .

— سىلە ئوقۇغان ئادەملەر بۆلەكچىلا گەپدان بولىدىكەنسىز ، — دېدى

ھاجىم سەل بوشىشىپ، — سىزنىڭ بۇ گەپلىرىڭىزنى ئاڭلاپ، مېنىڭ بېشىم قېتىپ قالدى. مەن ئويلىنىپ كۆرۈپ، ئەتە جاۋاب بېرەي.

تاھىر بەگ ئۆز گەپلىرىنىڭ ھاجىغا شۇنچىلىك تەسىر قىلغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ ئاپرىسوۋنىڭ قېشىغا كەتتى.

× × ×

شىېك شىسەي ھاجىنىڭ تۇرپاندىن قۇمۇلغا كەتمەكچى بولغانلىقىنى ئۇققان ھامان، گۇچېڭدىكى بىر ئاتلىق تۇەن (پولك) بىلەن پىچاندىكى بىر ئاتلىق يىڭ (باتاليون) نى قۇمۇل بىلەن تۇرپان ئارىلىقىدىكى يەتتە قۇدۇق دېگەن يەردە ئۇنى توسۇشقا ئەۋەتكەندى. ئاپرىسوۋ ھاجىنىڭ قۇمۇلغا كېتىش نىيىتىدىن يانغانلىقىنى ئۇققان ھامان، شىڭ شىسەيگە خۇش خەۋەر يەتكۈزدى. شىڭ شىسەي يەنە بىرەر گۇمان تۇغدۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، يەتتە قۇدۇقتىكى ئەسكەرلىرىگە دەرھال ئۆز جايلىرىغا قايتىشقا بۇيرۇق بەردى.

ھاجىم ئۇرۇمچىگە مېڭىشتىن بۇرۇن ئاستانىگە بېرىپ، مەخسۇت مۇھىتىنىڭ قەبرىسىنى يوقلىدى ۋە ئەزىز نىيازىنى قۇمۇلغا ساق - سالامەت يەتكۈزۈپ قويۇشنى تۇرپان ھاكىمىغا تاپشۇردى.

تۇرسۇن دولاننىڭ تۇرپاندا يازغان كۈندىلىك خاتىرىسىنىڭ ئاخىرقى بېتى مۇنۇ قۇرلار بىلەن ئاياغلاشتى:

«ھەر نېمە بولسا بۇ ئىشلار چىرايلىقچە تۈگىدى. ئەگەر ھاجى ئاتام ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋېلىپ، قۇمۇلغا ماڭغان بولسا (مېنىڭمۇ ئايرىلىپ قېلىشىم ئەلۋەتتە تەس بولاتتى) ئۇ چاغدا يەنە قانداق تراگېدىيە باشلىناتتىكىن! يېشىم يىگىرمە بىردىن ئاشقان بىلەن مەن تېخى بەكلا گۆدەك ئىكەنمەن. تەقدىرنىڭ ئويۇنلىرى نېمىدېگەن كۆپ! بۇ دۇنيا بىر سەھنىگە ئوخشايدىكەن. بىز ئادەم باللىرى خۇددى سەھنىگە چىققان ئارتىستلاردەك

ئۆزىمىزگە بۆلۈنگەن رولنى بەجا كەلتۈرىدىكەنمىز . ئۈرۈمچىگە بارغاندىن كېيىن يەنە قانداق ئويۇنلار باشلىنىدىكىن ؟ قىزىق ، مەن بۇ كۈنلەردە غەلىتە - غەلىتە خىياللارغا چۆكىدىغان بولۇپ قالدىمغۇ . قانداقتۇر بىر تېپىشماقنىڭ جاۋابىنى تاپالمايۋاتقاندەك ئىچىم تىت - تىت بولۇپ كېتىۋاتىدۇ . ئۈرۈمچىگە بارغاندىن كېيىن تۈزۈلۈپ قالارمەنمىكىن - يا! ئاھ ئۈرۈمچى ، ئاھ زۇبەيدە !»

يىگىرمە ئۈچىنچى باب

سەرلەۋھىسىز پاراگىلار

1

ئەنسىرىگەك ئەنسارى بىكارغىلا ئەنسىرەپ يۈرگەن ئوخشايدۇ. قۇمۇل-دىكى ئاقساقال مۆتىۋەرلەرمۇ بىھۇدە غەم - ئەندىشە قىلىپ، ھېلىقى ئەزىز ئەپەندى دېگەن كىشىدىن مەخپىي خەت يازغان بولسا كېرەك، مانا توپتوغرا بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى، ھېچ ئىش بولمىدى. ئەكسىچە بولتۇر ياز كۈنلىرى ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى ئولانباي ئورمانلىقىدا ئىككى مىڭدىن ئو-شۇق كىشىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن داقا - دۇمباق، ناغرا - كاناي سادالىرى ئىچىدە ئۆتكۈزۈلگەن داغدۇغىلىق قارشى ئېلىش مۇراسىمىدا شېڭ شىسەي ھاجى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن بۇيان، بىرنەچچە يىللىق قانلىق جەڭلەردە بىر - بىرىنى يەپ تاشلىغۇدەك ئەلپازدا ئېلىشىپ كەلگەن بۇ ئىككى رەقىب ئەمدى قەدىناس دوستلاردەك ئىرماش - چىرماش بولۇشۇپ كەتكەنىدى. شۇ كۈندىكى مۇراسىمدا شېڭ شىسەينىڭ ئېغىزىدىن چىققان تەنتەنىلىك سۆزلەر ھېلىمۇ ھاجىنىڭ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلاپ تۇرغاندەك سېزىلەتتى:

— ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ نىجاتچىسى خوجىنىياز ھاجىغا شان - شەرەپلەر بولسۇن! ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي قەھرىمانى بولۇشقا مۇناسىپ بۇ زاتنىڭ

ئۈرۈمچىگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، مەن بىلەن بىرلىكتە يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغانلىقى شارائىتتىدىن شىنجاڭ تارىخىدا يېڭى بىر سەھىپە ئېچىلدى.

شېڭ شىسەينىڭ سۆزى ئاياغلىشىش بىلەن «مەن سىزنى ۋە ئۇيغۇر خەلقىنى يەنە بىر قېتىم تەبرىكلەيمەن. بۈگۈندىن باشلاپ سىزنىڭ نامىڭىز يېقىنقى زامان شىنجاڭ تارىخىدا ھاكىمىيەتنىڭ ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن تۇنجى ئۇيغۇر دەپ يېزىلىدۇ» دېگەندى ئاپىرىسوۋ، ھاجىنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ.

شۇنىڭدىن باشلاپ، ھاجىم مۇئاۋىن رەئىسكە خاس ھەشەمەتلىك ئىشخانىدىكى يېشىل مووۇت قاپلانغان يوغان ئىش ئۈستىلىنىڭ يېنىدا يۇمشاق كرېسلودا يۆلىنىپ ئولتۇرىدىغان، ھەپتىدە بىر قېتىم ئېچىلىدىغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ يىغىنىغا ئىزچىل قاتنىشىپ، پىكىر بايان قىلىدىغان بولدى. شېڭ شىسەي ئۇنىڭ پىكىرلىرىگە ئەستايىدىل قۇلاق سېلىپ، ھەر بىر مەسىلە ئۈستىدە ئۇنىڭ رايى بويىچە قارار چىقىرىلىشىنى تەلەپ قىلاتتى. ھۆكۈمەت رەئىسى لى يۇڭ دېگەن ئۆچكە ساقال مۇيسىپىت كىشىمۇ ئۆزىنىڭ مۇئاۋىنى بولغان ھاجىنى ھۆرمەتلەپ، «بۇ يۇرت سىلەرنىڭ، سىز دېگەن مۇشۇ يۇرتنىڭ ئاتىسى، سىز نېمە دېسىڭىز شۇ» دەپ مۇلايىم كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى. ھاكىمىيەت ئورگانلىرىغا ئەمەلدار تەيىنلەشتە ھاجىنىڭ پىكىر - تەلەپلىرى ئېتىبارغا ئېلىنىپ، ئۇيغۇر ۋە باشقا مۇسۇلمان مىللەتلەردىن نۇرغۇن كىشى نازىر، مۇئاۋىن نازىر، ۋالىي ۋە ھاكىم قاتارلىق مەنسەپلەرگە تەيىنلىنىپ كەتتى.

بولۇپمۇ شېڭ شىسەينىڭ چوڭ - كىچىك يىغىنلاردا ۋە مەتبۇئاتتا ئۆزلۈكسىز ئېلان قىلىنىپ تۇرغان ئاجايىپ نۇتۇقلىرى — مىللىي زۇلۇم ۋە تەڭسىزلىكنى تۈگىتىپ، مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى قەتئىي ئەمەلگە قويۇش، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىنى قوغداش، پارىخورلۇقنى تۈگىتىپ، ئەدلىيە ئىشلىرىدا ئادالەتنى يولغا قويۇش، دېھقان - چارۋىچىلارنى قىيىنچىلىقتىن قۇت-

قۇزۇش ، مىللىي مەدەنىيەت ۋە مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش تەدبىرلىرى ۋە ناھايەت ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىي پروگراممىسى بولغان «ئالتە بۈيۈك سىياسەت »① نى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ، ھەقىقەتەن شىنجاڭدا يېڭى بىر دەۋرنىڭ باشلانغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى .

2

«شىڭ دۇبەن ــ ياڭ جاڭجۈن ئەمەس ، ھازىرقى دەۋرمۇ تۆمۈر خەلپە ياشىغان دەۋر ئەمەس » دەپ ، ئاپرىسوۋ توغرا ئېيتىپتىكەن . ھاجىم ئاپرىسوۋنىڭ شۇ گەپلىرىنى ئويلاپ ئولتۇرغاندا ، بۇلتۇر بولغان بىر ئىش ئېسىگە چۈشۈپ قالدى :

كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ھاجىمنىڭ گۆڭگۈەنگە ②قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەر ئولتۇرغان بىر يۈك ماشىنىسى بىلەن ئىككى قارا پىكاپ كىرىپ كەلدى . پىكاپلارنىڭ بىرىدە شوپۇردىن باشقا كىشى كۆرۈنمەيتتى ، ئىككىنچىسىدە شىڭ شىسەي ئولتۇراتتى . ھاجىم دەرھال ئالدىغا چىقىپ ئوچۇق چىراي قارشى ئالدى .

ــ مەن فۇجۇشى جانابلىرى بىلەن ئىككىمىزگە ئاتاپ يېقىندا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مۇشۇ بىر جۈپ پىكاپنى ئالدۇرغانىدىم ، ــ دېدى شىڭ شىسەي قۇياش نۇرىدا پارقىراپ تۇرغان پىكاپلارنى كۆزى بىلەن ئىما قىلغاچ ، ھاجىنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ ، ــ بۇ ئاددىي سوۋغام فۇجۇشى

---

① ئالتە بۈيۈك سىياسەت ــ «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستلىشىش ، مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى ئەمەلگە قويۇش ، پارىخورلۇقنى يوقىتىش ، تىنچلىقنى ساقلاش ، قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش » دېگەنلەردىن ئىبارەت .

② گۆڭگۈەن ــ قەدىمكى زامانلاردا «مەشھۇر بەگ - خوجىلارنىڭ قەسىر ئوردىسى» دېگەن مەنىدە بولۇپ ، كېيىنچە ھەشەمەتلىك قورۇ - جايلارمۇ شۇنداق ئاتىلىدىغان بولغان . ھاجىنىڭ گۆڭگۈەنى ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق دوختۇرخانىسىنىڭ قارشىسىدىكى شەھەرلىك سودا ئىدارىسىنىڭ ئائىلىلىكلەر قورۇسىنىڭ ئورنىدا ئىدى .

جانابلىرىغا مەقبۇل بولسا، ئۆزۈمنى بەختىيار ھېسابلار ئىدىم.

ھاجىم تاھىر بەگنىڭ تەرجىمانلىقىدا رەھمەت - ھەشقاللا ئېيتىپ، ئۆزىگە تەقدىم قىلىنغان پىكاپنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغاچ، شېڭ شىسەينى ئۆيگە باشلىدى.

داستىخان ئۈستىدىكى ئۇزۇن - قىسقا پاراڭلاردىن كېيىن، شېڭ شىسەي كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— مەن فۇجۇشى جانابلىرىنى تەبرىكلەيمەن، ئىككىمىزنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇغۇچى چىقىرىش دېگەن ئارزۇيىمىز ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى. باش كونسۇل ئاپرېسوۋ جانابلىرى موسكۋا بىلەن سۆزلىشىپ بوپتۇ، ئەمدى سوۋېت تەرەپ بىلەن رەسمىي كېلىشىم تۈزسەكلا بولىدۇ.①

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ مېنىڭ ئارزۇيۇمنى يەردە قويمىغانلىقىغا كۆپتىن - كۆپ رەھمەت، — دېدى ھاجى ناھايىتى خۇشال بولۇپ ۋە شېڭ شىسەي ئۇزاپ چىققان ھامان تۇرسۇن دولاننى ئالدىغا چاقىردى.

— بولدى قىل بالام، ئوغۇل بالا دېگەن سەۋرلىك بولىدىغان، — دېدى ھاجىم چاچلىرى ئۆسۈپ، چىرايى زەپىرانىدەك سارغىيىپ كەتكەن تۇرسۇن دولانغا، — سېنى ئورۇس يېرىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىمەن. خۇش بولامسەن؟

تۇرسۇن دولاننىڭ غەمكىن كۆزلىرىدە خۇددى بۇلۇتلار

---

① ئۇزۇن ئۆتمەي، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋەكىلى ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم تۈزۈلدى. بۇ كېلىشىم بويىچە 1934 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ، ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىدىكى ياشلاردىن ھەر يىلى يۈز نەپەردىن ئۈچ يىلغىچە ئۈچيۈز ئوقۇغۇچى سوۋېت ئۆزبېكىستاننىڭ پايتەختى تاشكەنتكە ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدىغان بولدى. ئۇلارنىڭ 40 نەپىرى ئۇيغۇر، 40 نەپىرى خەنزۇ، خۇيزۇ، مانجۇ، شىبە، سولۇن (ئۇ چاغلاردا ھازىرقى داغۇر مىللىتى «سولۇن» دەپ ئاتالاتتى) قاتارلىق خەنزۇ تىلى سىستېمىسىدىكىلەر، قالغان 20 نەپىرى موڭغۇل، قازاق، قىرغىز، تاتار، ئۆزبېك ۋە تاجىك ياشلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. شىنجاڭنىڭ 30 - يىللار تارىخىدا مۇنداق بىر پارلاق سەھىپىنىڭ ئېچىلىش سەۋەبلىرى، جەريانى ۋە نەتىجىسى ئابلىمىت ھاجىيوفنىڭ «شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللار» 27 - سانىغا بېسىلغان ئەسلىمىسىدە تەپسىلىي بايان قىلىنغان.

ئارىسىدىن «پاللىدە» قىلىپ كۆرۈنگەن يۇلتۇزلارغا ئوخشاش ياش تامچىلىرى پارقىراپ كەتتى.

— رەھمەت ھاجى ئاتا، — دېدى ئۇ كۆز ياشلىرىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ.

— شۇنداق، سېنى ئورۇس يېرىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىمەن. يىگىتلەرنىڭ ئارىسىدا ئۆزۈڭگە ئوخشاش خەت-ساۋاتى بارلارنىڭ ئېتىنى بىر قەغەزگە پۈتۈپ چىق.

تۇرسۇن دولان «خوپ» دېگەن پېتى ئالدىراپ ئىشىك تەرەپكە بۇرۇلغاندا، يەنە ھاجىمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— توختاپ تۇر، گېپىمنىڭ ئايىغىنى ئاڭلا. سەن مېنىڭ نامىمدىن بۇگۈنلا قۇمۇلغا ئىككى پارچە خەت يازىسەن. بىرىنى باقى نىيازغا ① ياز، بىزنىڭ جەمەت ئىچىدىن ئوقۇشقا بارالايدىغان باللارنى، ھە راست، مېنىڭ ئوغلۇم سەئدۇللانىمۇ ئۈرۈمچىگە جابدۇپ چىقارسۇن، ئورۇس يېرىگە ئوقۇشقا بارىدۇ دەپ ياز. يەنە بىر پارچىنى يۇسۇپ تەيجى بىلەن يولۋاس بەگلەرگە ياز. قۇمۇلدىن يارامىلىق باللار بولسا تېپىپ چىقارسۇن. ئاندىن مەھمۇت سىجاڭغىمۇ شۇ گەپلەرنى دەپ بىر پارچە خەت ياز، كېيىن ئۇ خەتلەرنى ماڭا كۆرسەت، ئۇقتۇڭمۇ؟

— ئۇقتۇم، ھاجى ئاتا.

— مەن سېنى تەبرىكلەيمەن ئوغلۇم، — دېدى تاھىر بەگ تۇرسۇن دولاننىڭ قوللىرىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، — مۇنداق خۇشاللىقلار بولۇۋاتقاندا قارىلىق تۇتۇشنى ئەمدى توختاتسىمۇ بولار. ئاۋۋال بازارغا بېرىپ ساتىراشخانىغا كىرىپ چىق.

تۇرسۇن دولان ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەندىن چىقىپ بازار تەرەپكە ئەمەس، خاڭچىلىك قەبرىستانلىقىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ قەبرىستانلىقنىڭ بىر چېتىدە قوپۇرۇلغىنىغا ئانچە ئۇزاق بولمىغانلىقى بىلىنىپ تۇرغان بىر ئايالچە

---

① باقى نىياز — ھاجىنىڭ چوڭ ئىنىسى

قەبرىنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ مۇڭلۇق قىرائەت باشلىدى. قەبرە بېشىدا ئىمان ئىسلام كەلىمىلىرىدىن كېيىن «زۇبەيدە ياقۇپ ھاجى قىزى. ماجۇڭيىڭ چېرىكلىرىنىڭ زەمبىرەك ئوقى بىلەن ھىجرىيە 1353 - يىلى رامىزاننىڭ 20 - كۈنى ئون سەككىز يېشىدا شېھىت بولغان» دېگەن جۈملىلەر ئويۇقلۇق تۇراتتى. تۇرسۇن كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈپ، قەبرە بېشىغا ئۇزاقىچە قاراپ تۇردى - دە، شەيخنىڭ قولىغا بىر كۈمۈش تەڭگىنى تۇتقۇزۇپ، چوڭقۇر سۈكۈناتقا چۆمگەن قەبرىستانلىقتىن ئېغىر قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەتتى.

شۇ يىلى كەچكۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، تاشكەنتكە ئوقۇشقا بارىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى ئۇزىتىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەنىلىك چاي زىياپىتىدە، شېڭ شىسەيدىن كېيىن ھاجى سۆزگە چىقتى. ئۇ ئىلىم - پەن ئۆگىنىشنىڭ مۇھىملىقى ھەققىدە ئۆزىگە خاس ساددا تەلەپپۇزدا ئاندىن - مۇندىن سۆزلەپ كېلىپ بىردىنلا قايناپ كەتتى:

— مەن نېمىشقا قوزغىلاڭ قىلىپ ئۇرۇشقان، بىلەمسىلەر؟ مانا مۇشۇنداق ياخشى كۈنلەرنىڭ كېلىشى ئۈچۈن، مىللىتىمىزنىڭ ئەركىن - ئازادلىقى، تەڭ - باراۋەرلىكى ئۈچۈن ئۇرۇشقان. بۈگۈن ئۇيغۇر ۋە باشقا ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ بالىلىرىمۇ خىتايلارغا ئوخشاش ھوقۇققا ئىگە بولۇپ، چەت ئەلگە ئوقۇشقا بارىدىغان بولدۇڭلار. سىلەر ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن، يۇرتنى ئۆزۈڭلەر سورايسىلەر. بىز خەق بۇرۇن نادان ئۆتكەن. شۇ سەۋەبتىن باشقىلار بىزنى ئاناي ئەتكەن. سىلەر ئورۇس يېرىگە بارغاندا ئوبدان ئوقۇڭلار. ئورۇسلار ناھايىتى تىرىشچان، ئوبدان خەق. ئۇلار ھۈنەر - سانائەتتە بىزدىن جىقلا ئېشىپ كەتكەن، ئۇلارنىڭ بىلىمىنى، تىلىنى ئوبدان ئۆگىنىپ كېلىڭلار. ئەممازە ئۇلارنىڭ تۇتقان يولىنى ئۆگەنمەڭلار، مۇبادا ئۇلارنىڭ يولىغا كىرىپ دىنسىز بولۇپ كەلسەڭلار، سىلەرگە شىنجاڭدا ئورۇن يوق!

يېڭىلا ئۇستىرا تەگكەن بېشىغا يېشىل مانچېستىر بۆك، ئۈستىگە قارا كۆك سارجىدىن كۈزلۈك پەلتو، پۇتىغا خۇرۇم ئۆتۈك كىيىۋالغان بۇرنى قاڭ-

شارلىق، ئۆگى سەل قاراراق كەلگەن قىرىق نەچچە ياشلار چامىسىدىكى بىر ئادەم ئاپرېسوۋ بىلەن يانمۇيان ئولتۇرۇپ ھاجىنىڭ گەپلىرىنى ئۇنىڭغا تەرجىمە قىلىپ بېرىۋاتاتتى. ھاجىنىڭ گېپى ئاياغلاشقاندا، ئاپرېسوۋ ھېلىقى ئادەمنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— بۇ ساقاللىق يىلپىزنى مەن ئۇرۇمچىگە ئاران ئەكەلدىم. ئەمدى ئۇنى قولغا ئۆگىتىپ ياۋاشلىتىۋېلىش سىزنىڭ ئىشىڭىز.

— بۇ ئىش ماڭىمۇ ئاسانغا چۈشمەيدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى ھېلىقى ئادەم ئاپرېسوۋغا غەمكىن قاراپ. بۇ موسكۋادىن كەلگەن يۇقىرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچى مەتنۇر ئەپەندى ئىدى.

مەتنۇر ئەپەندى شېڭ شىسەي بىلەن ھاجىنىڭ ھەر ئىككىسىگە مەسلىھەتچى بولسىمۇ، كۆپرەك ۋاقتىنى ھاجىنىڭ قېشىدا ئۆتكۈزەتتى، ئۇنىڭ بىلەن شاھمات ئوينايتتى. پات - پات مۇڭدىشاتتى. گېپى كەلگەندە ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت، مىللەت ۋە مىللىي مەسىلە، بولۇپمۇ شېڭ شىسەينىڭ «ئالتە بۈيۈك سىياسىتى» ھەققىدە ئاددىي تىل بىلەن چۈشەنچىلەر بېرەتتى. بېشىغا چاچ قويماي، ئاددىي كىشىلەر قىياپىتىدە يۈرىدىغان، گەپ - سۆزلىرى يۇمشاق، ئۆزى مۇلايىم، ھەتتا ناماز ئوقۇيدىغان بۇ ئادەم ھاجىغا خېلىلا يېقىپ قالغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىغا ئىشىنەتتى.

3

بىر يىل شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى. ھەپتىدە بىر قېتىم ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ يىغىنىغا قاتنىشىش، ئادەتتىكى كۈنلەردە ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىدا ئولتۇرۇپ، كاتىپلار ئەكىرىپ بېرىدىغان ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرىنى ئانچە - مۇنچە كۆرۈپ قول قويۇشتىن باشقا، ھاجىنىڭ ھېچقانداق ئالدىراش ئىشى يوق ئىدى. ئۇنىڭ كۆپرەك ۋاقتى ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان مېھماندارچىلىقتا ئۆتەتتى. كۆز ۋە قىش كۈنلىرى بولسا، ئوۋغا چىقىش، يورغا سىلىش، بەيگە

ۋە ئوغلاق تارتىشلارنى كۆرۈشكىمۇ خېلى كۆپ ۋاقتى كېتەتتى. ئۈزۈنغا قال-ماي بالا - چاقىلىرىنىمۇ ئۈرۈمچىگە كۆچۈرۈپ كەلدى. چوڭ خوتۇنى قەمەرخان ئايلاغا ئۆزىنىڭ گۇگگۇەندىن، كۇچا خېنىمغا روزى ھاجىمنىڭ شىخابادىكى باغچىسىدىن ئۆي تۇتۇپ بەردى. قۇمۇلدا قالغان ئىككىنچى خوتۇنى خەلچە خېنىمنىمۇ تۇرپانغا ئالدۇرۇپ چىقىپ، ئۇنىڭغا شۇ يەردىن قورۇ - جاي ئېلىپ بەردى. خەلچە خېنىم شۇ كۈندىن باشلاپ «تۇرپان خېنىم» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

ئۆز ۋاقتىدا، تۆمۈر خەلپە ئۈرۈمچىدە قەمبەرنىساخان دېگەن سەتەڭ-نىڭ دۇتارنى چېكىپ ئولتۇرۇپ، ئاپئاق بارماقلىرى بىلەن چالىدىغان ئاجايىپ شوخ پەدىلىرىگە مەستۇ - غەرق بولۇپ ئۆتكەن بولسا، شۇنىڭدىن يىگىرمە ئىككى يىل كېيىنكى بۇ كۈنلەردە، خوجىنىياز ھاجىم «شىڭ دۇبەن جاناب-لىرى» سوۋغا قىلغان ھېلىقى چىرايلىق قارا پىكاپتا ئولتۇرۇپ، قۇمۇل خېنىم بىلەن كۇچا خېنىمنىڭ ئۆيلىرى ئارىسىدا، ھەپتە ئاخىرىدا بولسا، ئۈرۈمچى بىلەن تۇرپان ئارىسىدا بابكانىڭ موكىسىدەك قاتناپ، كۆڭلى توق، ھېچنېمىدىن غېمى يوق كىشىدەك بەخراما ئۆمۈر ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. ئۇ پات - پاتلا ئەنسارىنى ئېسىگە ئالاتتى - دە «ھەي ئەنسىرىگەك گوۋال، خۇدا سېنى خويمۇ ئەمگەكلىك قىلىپ يارىتىپتىكەن ئۇكام، يوقىلاڭ ئەندىشىلەر بى-لەن ئۈرۈمچىگە كەلمەي قويدۇڭ. مۇشۇ كۈنلەردە يېنىمدا بولغان بولساڭ كاشكى ...» دەپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قوياتتى.

× × ×

ھاجىنىڭ ئۈرۈمچىگە كەلگىنىگە بىر يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ پەتىچى-لەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلەر ئەمەس. ئۇنىڭ ئازادە مېھمانخانىسىدا ئەتىدىن كەچكىچە دېگۈدەك داستىخان سېلىقلىق ئىدى. ھەر كۈنى ئىككى، ئۈچ قوي

سويۇلۇپ تۇراتتى. ھاجىم ئۆيدە بولمىغان چاغلاردىمۇ، مېھمانخانا كەلدى - كەتتىلەر بىلەن لىق تولۇپ تۇراتتى. يىرىقى چەت ۋىلايەت - ناھىيىلەردىن، يېقىنى ئۈرۈمچىنىڭ ئۆزىدىن ھاجىنى يوقلاپ كېلىدىغانلار قۇرۇق كەلمەيتتى، ئەلۋەتتە. ھاجى دەسلەپكى كۈنلەردە ئۇلارنىڭ سوۋغا - سالاملىرىنى ئالماسلىقتا تىرىشقان بولسىمۇ، بارا - بارا كۆنۈپ قالدى چېغى، ھەممىنى قوبۇل قىلىۋېرىدىغان بولدى. چۈنكى ئىسلام ئۆلىمالىرى «سوۋغا - سالام قوبۇل قىلماقلىق سۈننەتتۇر» دېگەن پەتىۋانى ئۇنىڭ قۇلىقىغا قۇيۇپ تۇراتتى. ھەتتا پادىشاھلىق مەرتىۋىسىگە يەتكەن سۇلايمان پەيغەمبەر چېغىدا، ئاغزىدا چېكەتكىنىڭ بىر پۇتىنى چىشلەپ، سالامغا كىرگەن چۇمۇلىنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويمىغان دېگەن رىۋايەتمۇ بار ئەمەسمۇ تېخى!

بۇ سوۋغاتلار ئىچىدە قۇلاقلىرى قىيغان قەلەمگە ئوخشايدىغان، تەگگە گۈللىرى بېلىق قاسىرىقىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان بىر جۈپ بوز ئارغىماق بىلەن چاقلىرىغا زېرىنكا قاپلانغان بىر يېڭى پوۋۇسكىمۇ بار ئىدى. بۇلار شىڭ شىسەينىڭ سوۋغاتلىرى بولۇپ، ھاجىم يىغىن ۋە زىياپەتلەرگە گاھىدا ھېلىقى قارا پىكاپتا، گاھىدا شۇ پوۋۇسكىدا باراتتى.

بىر كۈنى ھاجىنىڭ كىچىك ئىنىسى يارى قارى ئامباردا بېسىلىپ ياتقان بىۆرە، تۈلكە، سۇلۇيسۇن ۋە بۇلغۇن تېرىلىرىنى، تاي - تاي زىلچا - گىلەملەر بىلەن ئېسىل گەزلىمىلەرنى كۆرۈپ:

— مۇنچىۋالا مال - دۇنيانى بېسىپ قويغۇچە مىدىرلىتىپ تۇرساق بولماسمۇ، ئاكا؟ — دېدى.

— ئۇنداق قىلساق بولامدۇ زە! بۇ نەرسىلەر ئەل - يۇرتنىڭ سوۋغا - سالاملىرى تۇرسا! — دېدى ھاجى ساقىلىنى قولى بىلەن تاراپ ئولتۇرۇپ.

— سودا - تىجارەت ئىمام ئەزەمدىن مىراس قالغان ھالال كەسىپ، پۇل - پۇلنى تاپىدۇ، ئارتۇق دۆلەت باشنى يارماپتۇ دېگەن گەپ بار، ئاكا، — دېدى يارى قارى ئۆز پىكرىنى قۇۋۋەتلەپ.

ھاجى ھېچنېمە دېمىدى.

4

سېنتەبر ئاخشاملىرىنىڭ بىرىدە ، شىڭ شىسەي يۇمشاق دىۋاندا ئولتۇ-رۇپ ، ئوتتۇرا بوي ، پاناق بۇرۇن ، ياپما قاپاق بىر ئادەمنىڭ گېپىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سېلىۋاتاتتى . ئۇ ئادەم تۇرغان ئورنىدا سەل ئېگىلىپ بىر دەستە قەغەزنى قولىدا تۇتقان هالدا ، جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال رايونىغا خاس تەلەپپۇزدا هەر بىر سۆزنى ئېنىق سۆزلەشكە تىرىشاتتى . بۇ شىڭ شىسەينىڭ يېقىن يۇرتدىشى ۋە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ج خ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لى يىڭچى ئىدى .

لى يىڭچى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى ئىشپىيونلىرىدىن «قارچۇغا» لە-قەملىك بىرسى تەرىپىدىن يېزىلىپ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغان ئاخباراتلارنى تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا يىغىنچاقلىدى : بىرىنچى ، ئۇلۇشكۇن قۇ-مۇلدىن يولۇۋاسنىڭ بىر ۋەكىلى نۇرغۇن سوۋغا - سالاملار بىلەن كېلىپ ، خوجىنىياز بىلەن ئىككى سائەت سۆھبەتلەشكەن ؛ ئىككىنچى ، مەھمۇتنىڭ چاپارمىنى تۈنۈگۈن قەشقەردىن خوجىنىيازغا يەنە خەت ئېلىپ كەلگەن ؛ ئۈچىنچى ، خوجىنىيازنىڭ كىچىك ئىنىسى يارى قارى ئارقىلىق قىلىنىۋاتقان سودا - تىجارىتى ئۈزلۈكسىز كېڭەيمەكتە .

— يەنچۇ ؟ — سورىدى شىڭ شىسەي قاپىقىنى سېلىپ .

— «قارا قۇشقاچ» نىڭ بەرگەن ئاخباراتىغا قارىغاندا ، تۈنۈگۈن ئاخشام تاھىر بەگ ، هەيدەر ئەپەندى ، يۇنۇس بەگ قاتارلىقلار مەتنۇر ئەپەن-دىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ ، بىرەر سائەت پاراڭلىشىپتۇمىش .

— ئۇلار نېمە دېيىشىپتۇ ؟

لى يىڭچى بۇ سوئالغا جاۋابەن «قارا قۇشقاچ» نىڭ بوسۇغا تۈۋىدە خېلى ئۇزاققىچە گەپ تىڭشاپ تۇرغان بولسىمۇ ، پاراڭنىڭ مەزمۇنىنى ئۇقالمى-غانلىقىنى ئېيتتى .

— دېمەك سىزنىڭ ئۇ بىر نېمىلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى نانقېپىلار، ئاڭلاپ تۇرۇڭ، ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشكەنلىكىنى مەن ئېيتىپ بېرەي، — دېدى شىك شىسەي مەسخىرە ئاھاڭىدا، — ئۇلار خوجىنىيازنىڭ نامىدىن مەتنۇر ئەپەندىگە مىنى ئەرز قىلىپ بېرىپتۇ. ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىگە مۇسۇلمانلاردىن ئوقۇغۇچى ئالمىغانلىقىمنى مىللەتلەر ھوقۇقتا باراۋەر دېگەن سىياسەتكە خىلاپ دەپتۇمىش. كۆردىڭىزمۇ، خوجىنىيازنى دۆت دېگىلى بولامدىكەن! ئۇ ئەمدى ھەربىي مەكتەپكىمۇ قول تىقماقچى. مەن سىزگە ئېيتىپ قوياي، ھېلىقى نانقېپىلىرىڭىز ئۇيقۇسىنى ئېچىپ يۇرسۇن. ماڭا پالانى - پالانى بىلەن كۆرۈشتى، پالانىدىن پالانىغا خەت كەلدى، دەيدىغان قۇرۇق گەپلەرنىڭ كېرىكى يوق، ماڭا كونكرېت مەزمۇن كېرەك.

— خوپ دۇبەن جانابلىرى.

— يەنە بىر گەپ، — دېدى شىك شىسەي ئورنىدىن تۇرۇپ، — خوجىنىياز نېمىشقا تۇرپاندىن يەر - زېمىن ئالىدۇ؟ قومۇلدىكى ئىككىنچى خوتۇنىنى نېمىشقا تۇرپانغا كۆچۈرۈپ چىقىدۇ، بۇنىڭ ھەممىسى بىر ھىيلە. ئۇ تۇرپاننى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ، لازىم تاپقاندا، جەنۇبىي شىنجاڭغا، يەنى مەھمۇتنىڭ قېشىغا تىكىۋەتمەكچى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىردىن باشلاپ تۇرپانغا بولغان دىققەتنى كۈچەيتىڭ. ئەمما خوجىنىيازنىڭ تىجارەت ئىشلىرىغا قىلچە توسقۇنلۇق قىلىنمىسۇن. بۇ «مىللىي قەھرىمان» سودىگەرچىلىككە قانچە بېرىلسە، بىز ئۈچۈن شۇنچە ياخشى.

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە قايىلمەن، — دېدى لى يىڭجى بېشىنى ئېگىپ.

5

بىر سائەتتىن بېرى، ئاپرېسوۋ ئۆزىنىڭ مېھمانخانىسىدا شىڭ شىسەي بىلەن قىزغىن سۆھبەت ئۆتكۈزمەكتە ئىدى، شەخسەن چېڭ دېلىنىڭ

تەرجىمانلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقانلىقى بۇ سۆھبەتنىڭ نە قاتارلىق مۇھىم ۋە مەخپىيلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى.

شىپىڭ شىسەي مەھمۇت بىلەن يولۋاسنى كۆزىتىپ، ئەھۋال ئىگىلەشكە ئەۋەتىلگەن پايلاقچىلارنىڭ ھېچقانداق نەتىجە قازىنالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ:

— مەھمۇت بىلەن يولۋاسنى ئۈرۈمچىگە نەچچە قېتىم چاقىرسامۇ، ھېلىغىچە قارىسىنى كۆرسەتمىدى. بۇ ئىككىسى خوجىنىيازنىڭ ئىككى قانىتى. خوجىنىياز بىلەن يولۋاش ئوتتۇرىسىدا كونا ئاداۋەتلەر بولسىمۇ، بەزى ئەھۋاللار ئۇلارنىڭ يارىشىپ قېلىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بەرمەكتە. ئۇلارنىڭ قولىدا ھەربىي كۈچ ساقلىنىپ تۇرىدىكەن، خوجىنىيازدىن خاتىرجەم بولغىلى بولمايدۇ، — دېدى.

ئاپرېسوۋ تاماكىسىنى قاتتىق شورىۋېلىپ مۇنداق دېدى:

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ مۇلاھىزىلىرىگە تامامەن قوشۇلىمەن. دەرۋەقە، خوجىنىيازنى يېتىم قالدۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇنىڭ شۇ ئىككى قانىتىنى قايرىۋېتىش كېرەك. بىراق بۇنىڭ ئۈچۈن قورغانىنى ئىچىدىن بۇزۇش لازىم. بىز بۇنىڭ چارىسىنى ئويلىشىپ قويغانمىز.

ئاپرېسوۋ شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ، سومكىسىدىن ئۈچ ئادەمنىڭ ئايرىم - ئايرىم قىلىپ يېرىم چۈشكەن ئۈچ پارچە فوتو رەسىمنى شىپىڭ شىسەينىڭ ئالدىغا قويدى. بىرىنچى رەسىمدە قويۇق بۇرۇت قويۇۋالغان، قىرىق ياشلار چامىسىدىكى گۆش يۈزلۈك، ياللىباش بىر ئادەم پولتاي كۆزلىرى بىلەن چەكچىيىپ تۇراتتى؛ ئىككىنچى رەسىمدە كۆزلىرىدىن قۇۋلۇق - شۇمەلىق يېغىپ تۇرىدىغان تاز چىراي بىر ئادەم بادام دوپپىسىنى چۆكۈرۈپ كىيىپ، سەل مۆكچىيىپ ئولتۇراتتى؛ ئۈچىنچى رەسىمدە ئوتتۇز بەش - ئاتتە ياشلاردىكى بۇدۇر چاچلىق سۆرۈن چىراي ئادەم كىبىر ۋە غۇرۇر تەلۋىلىكى تولغان كۆزلىرى بىلەن قاراپ تۇراتتى.

ئاپرېسوۋ بىرىنچى رەسىمدىكى پولتاي كۆز ئادەمنىڭ ئىسمىنى سېيىت ھاجى، ئىككىنچى رەسىمدىكى بادام دوپپىلىقنىڭ ئىسمىنى ھاشىم ھاجى،

ئۈچىنچى رەسىمدىكى بۇدۇر چاچلىق ئادەمنى قادىر ھاجى دەپ ئىزاھات بەردى ۋە:

— بۇ ئۈچەيلەننىڭ ھەممىسى مەخسۇس تەربىيە كۆرگەن، ئەمەلىي كۈرەش تەجرىبىلىرىگە باي قابىل خادىملار. ئۇلارغا قەتئىي ئىشىنىش مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەممىسى شىنجاڭدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئۇيغۇرلار، ئۇلار يەرلىك خەلقنىڭ ئۆرپ - ئادىتى ۋە مىجەز - خۇلقىنى ئوبدان چۈشىنىدۇ دېدى. ئۇ يەنە تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ، سېيىت ھاجى ئۇرۇمچىدىكى، ھاشىم ھاجى قۇمۇلدىكى، قادىر ھاجى قەشقەردىكى ج خ ئورگانلىرىدا ئىشلىسە، ناھايىتى مۇۋاپىق كېلىدۇ دەپ ئەسكەرتتى.

— بۇ ئەپەندىلەر قاچان يېتىپ كېلىدۇ؟ — دېدى شېڭ شىسەي رەسىملەرگە يەنە بىر قۇر كۆز تاشلاپ.

— دۇبەن جانابلىرى رازىلىق بىلدۈرسە، پات ئارىدا چېگرىدىن ئۆتىدۇ.

— باش كونسۇلغا ۋە باش كونسۇل ئارقىلىق ستالىن جانابلىرىغا كۆپ رەھمەت، — دېدى شېڭ شىسەي بېشىنى ئېگىپ. ئاندىن خەلق ئىچىدە، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ئىشەنمەسلىك، ھەتتا قارشىلىق كەيپىياتىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى، بۇنىڭ ئۈچۈن ھاجىنىڭ مەيدانغا چىقىپ بىر نېمە دېيىشى ناھايىتى لازىم بولۇۋاتقانلىقىنى، ئەمما بۇ توغرۇلۇق ھاجىغا ئۆزىنىڭ گەپ قىلىشى ئانچە مۇۋاپىق ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— ھازىرقى ۋەزىيەت شۇنى تەقەززا قىلماقتىكى، ئەگەر خوجىنىياز ئۆزى ئېغىز ئېچىپ، يېڭى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش توغرۇلۇق ئۇيغۇرلارغا بىۋاستە بىر نېمە دېسە بۇنىڭ رولى چوڭ بولار ئىدى.

— چۈشەندىم، — دېدى ئاپرېسوۋ، — ياۋايى ئىندىئانلار ئۆز خۇدالىرىغا قارىغاندا، ئۆز ئاقساقاللىرىنىڭ گېپىنى كۆپرەك ئاڭلايدۇ، بەزى جەھەتلەردە ئۇيغۇرلارمۇ ئىندىئانلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

سورۇندا يېنىك كۈلكە كۆتۈرۈلدى .

— بىراق ، — دېدى شېك شىسەي ، — ئۇ ساقال ، ھە ياق ، باش كونسۇل جانابلىرىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا ، بۇ ساقاللىق يىلپىز ئېغىز ئېچىشنى خالامدىكىن ؟

— بىلىق قارماققا ئۆزى خالاپ ئەمەس ، يەمچۈكنى يەيمەن دەپ ئىلىنىدۇ ، — دېدى ئاپرېسوۋ جىددىي قىياپەتتە .

— يەمچۈك ؟ — قىزىقىپ سورىدى شېك شىسەي .

— ھە شۇنداق ، مەسىلەن ، ھازىرقى پەيتتە ھېلىقى ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىدىن ياخشىراق يەمچۈك يوق ، چۈنكى ئۇ ساقاللىق يىلپىزنىڭ ئىشتىھاسى شۇنى تارتىۋاتىدۇ . ئەگەر ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىگە مۇسۇلمانلاردىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلسىڭىز ، ئۇنىڭ بەزى گۇمانلىرى تۈگەپ ، سىزگە تېخىمۇ ئىشىنىدۇ ۋە نېمە دېسىڭىز شۇنى قىلىدۇ .

شېك شىسەي رەھمەت ئېيتىپ ئورنىدىن تۇردى .

6

شېك شىسەي ئەتىسىلا ئۆزىنىڭ تەرجىمانىنى ئەگەشتۈرۈپ ، ھاجىمنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلدى - دە ، ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىگە مۇسۇلمان ئوقۇغۇچىلارنىمۇ قوبۇل قىلىش مەسىلىسى توغرۇلۇق ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلەشمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتىپ مۇنداق دېدى :

— ئەسلىدە بۇ مەكتەپكىمۇ مۇسۇلمان ياشلىرىدىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش نىيىتىم بار ئىدى ، ئەپسۇسكى ، مۇسۇلمانچە ئاشخانا ۋە مۇسۇلمان ئاشپەز مەسىلىلىرى ھەل بولماي ، بۇ كەمگە سۆرۈلۈپ كەتتى . ئەمدى شەرت - شارائىت يېتىلدى . فۇجۇشى جانابلىرى بۇ پىكرىمگە قوشۇلسا ، ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىدە ئوقۇشقا ئۇيغۇر ۋە باشقا مۇسۇلمان ياشلىرىدىن مۇۋاپىق ساندا نامزات كۆرسىتىشنى سورايمەن .

پاھ ، ئۇيغۇر ۋە باشقا مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ ياشلىرىمۇ ھەربىي مەك-تەپتە ئوقۇيالايدىغان بولسا بۇ ھەقىقەتەنمۇ كارامەت ئىش بوپتۇغۇ ! شېڭ دۇبەن جانابلىرى ئېمىدېگەن ئادىل ، ئېمىدېگەن كەڭ قورساق ئادەم ! ھاجى ئۇنىڭ نىيىتىنىڭ ياخشىلىقىنى ئۇقماي ، بىكارغىلا ئاغرىنىپ يۈرگەنىكەن . شۇنىڭ ئۇچۇن بولسا كېرەك ، قول باغلاپ تۇرغان پاكىنەك تەرجىمان گەپتىن توختىغان ھامان ، ھاجى جۇشقۇن بىر ھاياجان بىلەن شېڭ شىسەينىڭ قو-لىنى مەھكەم سىقىپ :

— دۇبەن جانابلىرى ، راستىنلا شىنجاڭدىكى ئون ئۇچ مىللەتنىڭ بۈيۈك داھىيسى بولۇشقا مۇناسىپ . مەن بۈگۈن باشقىلاتىن ئىشەندىم ۋە قايىل بولدۇم . بۇنى بارلىق مۇسۇلمانلارغا ، خۇسۇسەن ئۇيغۇرلارغا ئوبدان چۈشەن-دۈرمىسەم بولمايدۇ ، — دېدى .

بۈگۈن شېڭ شىسەي كۈتكىنىدىن ئارتۇقراق نەتىجىگە ئېرىشتى . چۈنكى ھاجى ئۇنىڭغا باشقىلاتىن ئىشىنىپ ، قايىل بولۇپلا قالماي ، بۇنى ھەتتا كەڭ جامائەتچىلىككە چۈشەندۈرمەكچىمۇ بولغانلىقىنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتتى . مۇسۇلمانلاردا ، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلاردا شېڭ شىسەيگە ئىشەنمەسلىك كەيپىياتى ھېلىمۇ خېلى دەرىجىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ، ئۇنىڭ سىياسەت-لىرى توغرىسىدا ھەرخىل سۆز - چۆچەكلەر بولۇۋاتقان شارائىتتا ، ھاجى ئۆز نامىدىن بىرەر بايانات ئېلان قىلسا ، بۇنىڭ سىياسىي ئۈنۈمى نەقەدەر زور بولاتتى - ھە ! شۇنىڭ ئۇچۇن بولسا كېرەك ، شېڭ شىسەيمۇ ھاجىنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى :

— فۇجۇشى جانابلىرىنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەر بىر كەلىمە سۆزىنىڭ تېيانشان تېغىدەك ئېغىرلىقى بولىدۇ . ئەگەر فۇجۇشى جانابلىرى ئىككىمىزنىڭ ئىناق ئىتتىپاقلىقىمىز ۋە يېڭى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ سىياسەتلىرى خۇسۇسىدا ، گېزىت يۈزىدە ھەممىگە ، خۇسۇسەن ئۇيغۇر خەلقىگە قارىتىپ بىرەر خىتابنامە ئېلان قىلسا ، ناھايىتى چوڭ ئىش بولار ئىدى .

ھاجى بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلدى .

شېڭ شىسەي شۇ ئاخشىمى ئۆزىنىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىنى مۇنۇ قۇرلار بىلەن ئاياغلاشتۇردى:

«ئەگەر مەھمۇت بىلەن يولۋاسمۇ، خوجىنىيازغا ئوخشاش سادda مەخلۇقلاردىن بولغان بولسا، مەن ئۆزۈمنىڭ پىلانلىرىمنى بۇرۇنراق ئەمەلگە ئاشۇرغان بولار ئىدىم».

× × ×

شۇنداق قىلىپ 1935 - يىلى 11 - ئۆكتەبىر كۈنى «يېڭى شىنجاڭ» ① ناملىق ھەپتىلىك گېزىتنىڭ 25 - سانىدا ھاجىنىڭ بىر خىتابنامىسى ئېلان قىلىندى. «شىنجاڭدىكى بارلىق دوتەي، شيەنجاڭلارغا، دۇپ بېگى، شاڭيۇ، مەدەنىي - مائارىپ خادىملىرى، ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى، مىللەتلەر كومىتېتلىرى ۋە بارلىق يۇرت چوڭلىرىغا، بۇلار ئارقىلىق ھەممە ئۇيغۇر خەلقىگە خىتابنامە» دەپ سەرلەۋھە قويۇلغان بۇ خىتابنامىنىڭ ئاساسىي قىسمىدا مۇنداق دېيىلگەن:

« ... مەن خەلقنى جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، زالىملار بىلەن رەھىمسىز ئۇرۇشتۇم، ئادالەتپەرۋەر، ھەقىقەتچى بۈيۈك داھىمىز شېڭ دۇبەن جانابلىرىمۇ زالىم خۇنخورلارغا قارشى چىقىپ، مېنىڭ بىلەن دوستلاشتى. نەتىجىدە زالىملارنىڭ توپىسى كۆككە سورۇلدى ... ھازىر خەلقىمىز تىنچلاندى، تەپرىقىلەر بېسىلدى. خەلق ئىقتىسادىي تۇرمۇشنى

① «يېڭى شىنجاڭ» — شىنجاڭ تارىخىدا تۇنجى قېتىم نەشر قىلىنغان ئۇيغۇرچە گېزىت بولۇپ، 1934 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ شاپىگراف بىلەن، مەتبەئەدە بېسىلىشقا باشلىغان. گېزىتنىڭ نامى ئۇيغۇرچە، لاتىنچە ۋە خەنزۇچە يېزىلىپ، ئۇنىڭ يېنىغا «مەركىزىي ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ ناشرى ئەپكارى» دېگەن سۆزلەر ئەسكەرتىپ قويۇلغان. بۇ گېزىت 1935 - يىل 12 - ئايدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتى بىلەن مەركىزىي ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ نەشر ئەپكارىغا ئۆزگەرتىلگەن.

ياخشىلاپ ، باي بولۇشقا جان - دىلى بىلەن كىرىشتى . شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ
مىللەت سىياسىي ، ئىقتىسادىي ، مەدەنىي ، دىنىي جەھەتلەردە باراۋەر ھوقۇقلۇق
بولدى . مانا بۇ ئەھۋاللارنى كۆرگۈسى كەلمىگەن ، ھەقىقەتتىن كۆز يۇمغان
بەزى ئادەملەر ، ئۆزىنى داھىي ھېسابلاپ يۈرگەن بەزى كىشىلەر چەتلەردە ۋە
بەلكى يوشۇرۇن ھالدا ئۆز ئىچىمىزدە ، تۈرلۈك پىتنە - ئىغۋالارنى تارقاتماقتا .
كېيىنكى ۋاقىتلاردا ، بەزىبىر ئېلىنغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا ، يۇرت ئىچىدە
تۈرلۈك ئالدى - قاچتى ، نېرى - بېرى سۆزلەر تارقالغانغا ئوخشايدۇ ، «
خوجىنىياز ھاجىم خىتايلارغا سېتىلدى ، ئۇيغۇرلار ئالاھىدە مۇستەقىل بولۇشى
كېرەك ئىدى . شۇرالار ھۆكۈمىتى شىنجاڭنى تارتىۋالماقچى . ئىنقىلاب نەتى-
جىسىز بولدى . بىزنى خىتايلار ئەزمەكتە » دېگەنگە ئوخشاش تۆھمەت -
ئىغۋالارنى تارقاتقۇچىلارمۇ بارغا ئوخشايدۇ .

بۇ خىيالپەرەس ، پىتنىخور ، خائىنلار ئويلىمامدۇ ؟ شىنجاڭدىكى ئون
ئۈچ مىللەت ئون ئۈچ بۆلەك بولۇپ تۇرسا ، نېمە مەقسەتكە يەتمەكچى ؟
بۆلەك - بۆلەك بولۇش دېگەن سۆز بىرىياقتىن ئۆز ئىچىدە دۈشمەنلىكنى كۈ-
چەيتىش ؛ ئىككىنچى ياقتىن جاھانگىرلارنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈش دېگەن سۆز
ئەمەسمۇ ؟ بۇ خائىنلار كۆرمەمدۇ ؟ خىتايدىن ئايرىلىپ مۇستەقىل بولۇڭلار
دەپ ، ياپونىيە مانجۇرىيىنى مۇستەملىكە قىلىۋالدى . مۇنداق دەللەر جىق .»

«ھەممىڭلار ۋە ھەممە خەلقلىرىمىز ياخشى بىلسۇنلەركىم ، مەن
سوقۇشقان ۋاقىتتا ئۇيغۇرلارنى ئالاھىدە ھۆكۈمەت قىلاي ، ئۆزۈم ئۇلارغا پادى-
شاھ بولاي ، باشقا مىللەتلەرگە تامام قارشى تۇراي دەپ سوقۇشقان ئەمەس .
مەن خەلقنىڭ ھايۋان ئورنىدا دەسسىلىپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرۈپ ، زا-
لىملارنى يوقىتىپ ، باشقىلار بىلەن بىرلىكتە ھەممە مىللەت ھوقۇقىنى ھىمايە
قىلغۇچى ئادالەتلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلسۇن دەپ سوقۇشقان ، مەن ھازىر شۇ
مەقسىتىمگە يەتتىم » .

بۇ خىتابنامە مۇنداق سۆزلەر بىلەن ئاياغلاشقان :

«ئەي ئەزىز ئۇيغۇر مىللىتىم ، كېلىڭلار شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ مىللەت

بىرلىكتە، بىر سەپكە تىزىلىپ، ھەممىمىز بىر كىشىدەك جاھانگىرلارغا قارشى تۇرۇپ خاقان مەملىكىتىنىڭ① بىرلىكى ۋە بۆلۈنمەسلىكى ئۈچۈن، شىنجاڭنى بۈيۈك خاقان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بۆلۈنمەس بىر ئۆلكىسى قىلىش ئۈچۈن تىرىشايلى. خەلقىمىزنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىي تۇرمۇشىنى ئالغا چامدىتايلى، خەلقىمىزنى ئىلىم - بىلىملىك، ھۈنەرلىك، ھەر ئىشقا ماھىر قىلىپ، مەدەنىي مىللەتلەرنى قوغلاپ يېتەيلى. دوستلىرىمىزنى كۈلدۈرۈپ، دۈشمەنلىرىمىزنى زار - زار يىغلىتايلى».

7

يەنە بىر يىل ئۆتتى. پەلەكنىڭ چاقى ھامان ئوڭ چۆرگىلەۋاتقاندەك قىلاتتى. خۇددى ئاشۇ كۈنى ھاجىم ئېيتقاندەك «شىڭ دۇبەن جانابلىرى راستىنلا شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ مىللەتنىڭ بۈيۈك داھىيسى بولۇشقا مۇناسىپ» كىشى بولسا كېرەك، ئۇ ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققاندىن بۇيان، يەرلىك مىللەتلەرنىڭ تەڭ ھوقۇقلۇق بولۇپ، نادانلىق ۋە قالاقلىقتىن قۇتۇلۇشى ئۈچۈن مەدەنىي - مائارىپنى گۈللەندۈرۈشكە ئىزچىل كۆڭۈل بۆلمەكتە ئىدى. بولۇپمۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىغا ئالاھىدە كۆيۈنۈپ، بۇ يىل ئۈچىنچى تۈركۈمدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدىغان يۈز نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ ئەسلى قارار بويىچە قىرىق نەپىرىنىڭ يەنىلا ئۇيغۇرلاردىن ئېلىنىشىنى قاتتىق تەكىتلىگەندىن تاشقىرى، شىنجاڭ بويىچە پەقەت ئۈرۈمچىدىلا بولغان ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن بىلەن ئۆلكىلىك بىرىنچى ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىنى تېزلىكتە كۆپەيتىش توغرۇلۇق ئالاھىدە بۇيرۇق چۈشۈردى. ھەتتا مەھمۇت مۇھىتى بىلەن ئاقسۇ ۋالىيسى نىياز شېرىپنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا مائارىپ بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىغا مەدەت بېرىپ مەخسۇس تېلگرامما ئەۋەتتى.

① ئۇ چاغلاردا بەزى كىشىلەر جۇڭگونى «خاقانى چىن» ياكى «خاقان مەملىكىتى» دەپ ئاتايتتى.

تـاشـكـەنـتـكـە تـۇنـجـى تـۇركـۇمدە ئوقۇشقا كەتكەنلەر شۇ كۈنلەردە ئوقـۇشـنـى تـامـاملاپ ئۇرۇمچىگە قايتىشقانىدى . شىنجاڭ تارىخىدا تۇنجى قېتىم مـەيـدانـغـا كەلگەن بۇ يېڭى زىيالىيلار توپىنى خەلق ئاممىسى «تاشكەنتچىلەر» دەپ ئاتاپ ، ئۇلارغا زور قىزىقىش ۋە ھۆرمەت بىلەن قارايتتى . بىراق ئۇلارنىڭ ئۇچـىـسـىـدىكى كاستۇم - بۇرۇلكا ، بوينىدىكى گالستۇك ۋە بېشىغا قويۇۋالغان چاچلىرى ئاۋام خەلققە يوچۇنراق تۇيۇلاتتى . ھەتتا ھاجىمۇ تۇرسۇن دولاننى شۇ قىياپەتتە كۆرۈپ :

— مـەھەم ، چـاچ قـويـۇۋالـغـىـنـىـڭ نېمىسى ، ئورۇسلارنىڭ ئۆزگىلا ئوخشاپ قاپسەنغۇ ئوغلۇم ، — دەپ سوغۇق كۈلۈپ قويدى .

— ئوقـۇغـان كـىـشـىـلـەرنىڭ بېشىغا چاچ قويۇۋېلىشى شەرتمۇ ، سىز شـۇنـچـە ئوقـۇغـان تـۇرۇپ ، چـاچ قويمايدىكەنسىزغۇ ، ئەپەندىم ، — سورىدى ھاجىم مەتنۇر ئەپەندىدىن .

— بـۇنـى شـەرت دېگىلى بولمايدۇ ، ئەمما ئەتە - ئۆگۈن جانابلىرىنىڭ پەرزەنـتـلـىـرى سـەدەنـشـا ئوغـلـىـمـىـزمـۇ تـاشـكـەنتتىن بېشىغا چاچ قويۇپ كېلۈرمىكىن ، — دەپ كۈلدى مەتنۇر ئەپەندى .

ھاجىم ھېچنېمە دېمىدى .

ئۇزۇن ئۆتـمـەي ، بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۆلكە ، ۋىلايەت دەرىـجـىـلـىـك مەدەنىي - مائارىپ ئورگانلىرى ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە ، بىر قىسمى بولسا مەمۇرىي ئىدارىلەرگە تەقسىم قىلىنىپ ، ئىشقا كىرىشىپ كەتتى .

تۇرسۇن دولان ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە تىل - ئەدەبىياتتىن دەرس بېرىشكە باشلىدى . تاشكەنتتە ئوقۇۋاتقان كۈنلىرىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئىسىم - فـامـىـلـىـسى تۇرسۇن ھەسەنوف بولۇپ قالغانىدى . ئۇنىڭ ساۋاقداشلىرىنىڭمۇ مـۇتـلـەق كۆپ قىسمى ئاشۇ خىلدا ئورۇسچە فامىلە قوللانغانىدى ، بۇمۇ ھاجىغا ياقمىدى .

— بۇ نـېـمـە قـىـلىق ؟! — كايىشقا باشلىدى ئۇ تۇرسۇن دولانغا ، — ئېـتـىـڭلارنـىـمۇ ئورۇسچە قىلىۋاپسىلەرغۇ ! مەن سىلەرگە ئورۇسلارنىڭ تىلىنى

ئۆگىنىڭلار ، بىلىمنى ئۆگىنىڭلار ، ئەممازە ئۆزىنى دورىماڭلار دېمىگەنىدىم -
ھە !

تۇرسۇن دولان شۇ كۈندىكى خاتىرىسىگە مۇنۇ قۇرلارنى يازدى :

«ھاجى ئاتام قىزىق ئادەم - دە ! ئۆزى بىز ياشلارنى ئوقۇڭلار ، ئو-
قۇڭلار ، يۇرت ۋە مىللەتكە مائارىپ كېرەك دەيدۇ ، ئەمدى بولسا ئەڭ ئاددىي
يېڭىلىقلارنىمۇ قوبۇل قىلالمايدۇ . بۇ كونا ئادەملەرنى قانداق قىلىشارمىزكىن -
تاڭ ؟ تارىخنى ۋاراقلىسام كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ ، كۆزۈمگە ياش ئولىشىدۇ . بىزدىن
ئات ئۈستىدە قىلىچ ئوينىتىپ ، يۇرت ئالغان قەھرىمانلار چىققانغا ئوخشاش ،
قاچانمۇ مىللەتنىڭ قەلب - ساداسىنى ئاڭلاپ ، ئەقىل - دانىشى بىلەن يىراق
كېلەچەكنى كۆرەلەيدىغان ھەقىقىي داھىي چىقاركىن ! مىللىي قەھرىمان باشقا
گەپ ، مىللەت داھىيسى يەنە باشقا گەپ دېگەن ھۆكۈم توغرا ئوخشايدۇ .»

تۇرسۇن دولان شۇ قۇرلارنى يېزىپ بولۇپ ، ئۆزىنى كارىۋاتقا
تاشلىدى . بىردەم خىيال سۈرۈپ ياتقاندىن كېيىن ، ئورنىدىن دەس قوپۇپ
مۇنۇلارنى يازدى :

«ئەستاغپۇرۇللا ، ھاجى ئاتام ھەققىدە ئېگىز - پەس جۆيلۈپ سالدىمۇ
نېمە ؟ شورۇم قۇرۇسۇن مېنىڭ ، مەن يەنىلا بالىلىق قىلىۋاتىمەن . ئۇنىڭ
يۇرت ۋە مىللەتكە مائارىپ كېرەكلىكىنى چۈشىنىپ ، بۇ ئىشقا ئەستايىدىل
كۆڭۈل بۆلگىنىمۇ چوڭ گەپ . نېمىلا بولسا بىزدە بىر يېڭى دەۋر باشلاندى ،
ئەمدى يېڭى بىر ئەۋلاد دۇنياغا كېلىدۇ . بۇ يېڭى ئەۋلادنى مەرىپەت ئانىسى
تۇغىدۇ . شۇڭا دۇبەن بىلەن ھاجى ئاتام باشچىلىقىدىكى يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ
مائارىپپەرۋەرلىكى شۇ مەرىپەت ئانىسىنىڭ تۇغۇت ئانىسى بولىدۇ . مېنىڭ
مىللىتىمۇ نادانلىق ۋە قالاقلىقتىن قۇتۇلىدۇ . مەن ئوقۇتقۇچى بولغانلىقىم بى-
لەن پەخىرلىنىمەن . ھەي ھەسەن دولاننىڭ ئوغلى ، سەن نېمىدېگەن
بەختلىك !»

8

تۇرسۇن دولان شۇ قۇرلانرى يېزىۋاتقاندا ، شىڭ شىسەينىڭ گازۋاي لامپا بىلەن يورۇتۇلغان ئازادە مېھمانخانىسىدا غەلىتە بىر ئىش بولۇۋاتاتتى . چېكە چاچلىرى تەكشى ئاقارغان ، ئېگىز بويلۇق ، قاتاڭغۇر ، سۆرۈن چىراي بىر قېرى ھەربىي كىشى باياتىن بېرى ، شىڭ شىسەيگە قوللىرىنى شىلتىپ - شىلتىپ ئاچچىق بىلەن بىر نېمىلەرنى دەۋاتاتتى . ئادەتتە ئۆزى تۇرماق ، سايىسى بىلەنمۇ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ۋەھىمە سالىدىغان شىڭ شىسەي بولسا خۇددى ئۇستاز ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ «خوش» دەپ تۇرىدىغان شاگىرتقا ئوخشاش يەرگە قارىغان پېتى يۇمشاق دىۋاندا جىم ئولتۇراتتى .

— قېنى ئېيتىڭچۇ ، — دېدى ھېلىقى قېرى ھەربىي ، ئاۋازىنى تېخىمۇ كۆتۈرۈپ ، — مېنىڭ ھاكىمىيەت تەقدىرىگە دائىر ئىشلارغا ئارىلىشىشىغا ھەققىم بارمۇ - يوق ؟ ئەلۋەتتە ، يوق دېيەلمەيسىز ، شۇنداقمۇ ؟

بۇ كىشى شىڭ شىسەينىڭ قېيىن ئاتىسى چۇزۇڭجىڭ بولۇپ ، ئۆزىنىڭ تەرسا ۋە ئۆكتەملىكى ، بولۇپمۇ ئاچچىقى يامانلىقى بىلەن داڭقى چىققان قېرى مىلىتارىست ئىدى . چۇيۇفاڭ دادىسىنىڭ مىجەزىنى بىلگەچكە ، بىرەر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بەرمىگىيدى دېگەندەك قىلىپ ، گاھ دادىسىغا ، گاھ ئېرىگە خاۋاتىرلىنىپ قارايتتى . شىڭ شىسەينىڭ ئىشپىيون باشلىقى لى يىڭچى بىلەن باش مەسلىھەتچىسى پىڭ ئەپەندىمۇ بىر چەتتە ئەندىكىپ ئولتۇراتتى .

— مەن سىزگە قېيىن ئاتا بولۇشتىن كۆرە ، — داۋام قىلدى چۇزۇڭجىڭ ، — بۇ ھاكىمىيەتنى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى ۋە ئۇنىڭ تۈۋرۈكى بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇنى قەتئىي تەلەپ قىلىمەنكى ، ئاتالمىش مائارىپپەرۋەرلىكىڭىزنى دەرھال يىغىشتۇرۇڭ ! بولمىسا يامان ئاقىۋەت يۈز بېرىدۇ .

شىڭ شىسەي بۆرە كۆزلىرى بىلەن خوتۇنىغا «يالت» قىلىپ بىر

قارىۋالدى ـ دە ، تاماكىسىنى قاتتىق ـ قاتتىق شورىاشقا باشلىدى . ئادەتتە ئۇ قىيىن ئاتىسىنىڭ ھېچقانداق سۆزىنى يېرالمايتتى . ئۇنىڭ رايىغا باقماسلىق خوتۇنىنى رەنجىتىپ قويۇش ، ھەتتا قارشىلىقنى قوزغاش دېگەن گەپ ئىدى . ئەگەر خوتۇنى بىلەن قارشىلىشىپ قالسا ، ئىشنىڭ تۈگىگىنى شۇ ، چۈنكى خوتۇنى ئۇنىڭ ئەڭ مەخپىي سىرلىرىدىنمۇ تولۇق خەۋەردار ئىدى . ھەر زامان دادىسى تەرەپتە تۇرۇپ كېلىۋاتقان چۈيۈفاڭنىڭ بۇگۈنمۇ بۇ قېرى تەرسانىڭ تەرىپىنى ئېلىشى چوقۇم . ئۇ ھالدا شېڭ شىسەيىنىڭ پۈتۈن يۇرۇشلۇك پىلانى قاتتىق توسقۇنلۇققا ئۇچرايدۇ .

شېڭ شىسەي ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن نېمە دېيىشنى بىلمەي تۇرغاندا ، چۈيۈفاڭ كۈتۈلمىگەن يەردىن چىقىپ :

— دادا ، بۈگۈنكى گېپىڭىز بەك چەكتىن ئېشىپ كەتتى . ئۇنى مەرىپەتپەرۋەرلىك سىياسىتىدىن دەرھال ۋاز كەچ دېگىنىڭىزگە مەن قوشۇلالمايمەن ، — دېدى .

— مەن ۋاز كەچ دېمىدىم ، يىغىشتۇر دەۋاتىمەن ، — دېدى چۈزۈگجېڭ ئەسەبىيلىك بىلەن قولىنى شىلتىپ .

چۈيۈفاڭنىڭ دادىسىغا قارشى مەيدانغا ئۆتكەنلىكى شېڭ شىسەيىنى مۇشكۈل ھالەتتىن قۇتۇلدۇردى بولغاي ، ئۇ دەرھال زۇۋانغا كېلىپ مۇنداق دېدى :

— توغرا ، پەدەر بۇزرۇكۋارىمىز مېنى مەرىپەتپەرۋەرلىكتىن ۋاز كەچ دېگىنى يوق ، پەقەت ئۇنى يىغىشتۇر دەۋاتىدۇ . مۇمكىن بولسا ئېنىقراق ئېيتسىلا مەن زادى قانداق قىلسام بولىدۇ ؟

— مانا قىزىق ، — دەپ مەسخىرە ئارىلاش كۈلدى چۈزۈگجېڭ ، — سىز شۇنچە ئاقىل ۋە چېچەن ئادەم تۇرۇقلۇق مېنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىمنى چۈشەنمىسىڭىز ، كاشكى ! ياكى ھەزرەتنىڭ (ياڭ زېڭشىنى دېمەكچى) ئەرۋاھى سىزنى قوللىسۇن دەۋاتىمەن . مەرىپەتپەرۋەرلىكىڭىزنى قويۇپ ، ياڭ ھەزرەتنى ئۇستاز تۇتۇڭ دەۋاتىمەن ، ئۇقتىڭىزمۇ ؟

شېڭ شىسەي ئۆز قېيىن ئاتىسىنىڭ تەرسالىقىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭ بىلەن ئېيتىشماسلىقتا تىرىشىپ، يۇمشاق تەلەپپۇزدا مۇنداق دېدى:

— پەدەر بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ ياڭ جاڭجۇڭغا بولغان ئىخلاسىغا قايىلمەن. بىراق زامان ئۆزگەردى. ياڭ جاڭجۇڭنىڭ بۇ چېگرا يۇرتنى ئىدارە قىلىش ھەققىدىكى تەلىماتلىرىنىڭمۇ ۋاقتى ئۆتتى.

— ياق! — قولىنى شىلتىدى چۇزۇڭجېڭ، — ياڭ ھەزرەت ئۆلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئەرۋاھى سىزنىڭ يامۇلىڭىزدىن كەتمەسلىكى كېرەك، ئۇ ھەزرىتىم شىنجاڭنى قانداق قىلىپ 17 يىل سورىغان، بۇنى بىلىسىزغۇ! دانىشمەنلەرگە خاس پاراسەت بىلەن ئاۋامنى شېرىن ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىۋەتمەسلىك سەنئىتى بىلەن سورىغان. ئەگەر پەن ياۋەنچىلەر خائىنلىق قىلمىغان بولسا، ئۇ زاتى كەرەمنىڭ تەختى - بەختى تېخىمۇ ئۇزۇن يىللار بەرقارار تۇرغان بولاتتى. سىز بولسىڭىز ئاۋامنى مائارىپ بىلەن ئويغىتىپ، ئۆزىڭىزگە دۈشمەن تەييارلاۋاتىسىز، ئۇقتىڭىزمۇ؟ ھەش - پەش دېگۈچە ئورۇس يېرىگە ئۈچ يۈز ئوقۇغۇچى چىقىرىپ بولدىڭىز. يەنە كېلىپ، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى يەرلىك مىللەتلەر. ئۇلار كوممۇنىزم مەپكۇرىسىدىن تاشقىرى، ئورۇس يېرىدىكى مىللەتلەرنىڭ قوشما جۇمھۇرىيەتلىك تۈزۈمىنىڭ تەسىرىنى يۇقتۇرۇپ كېلىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇلارنىڭ بىرى ئون، ئونى يۈز، يۈزى مىڭ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە جەنۇبىي شىنجاڭدا مەھمۇتنىڭ تۈركىيىدە ئوقۇغان ئەپەندىلەر ئارقىلىق مەكتەپ مائارىپىنى يولغا قويۇپ، ھەدەپ ئادەم تەييارلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم. ھەتتا ئۇ شىنجاڭنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى قۇمۇلغىمۇ قولىنى سوزغان. شۇنداقمۇ لى چۈجاڭ؟

— شۇنداق، — دەرھال جاۋاب بەردى لى يىڭچى، — ھاشىم ھاجىنىڭ بەرگەن مەلۇماتىغا قارىغاندا، ئابدۇراخمان قارى ھاجى دېگەن ئادەم مەھمۇتنىڭ بۇيرۇقى بويىچە قۇمۇلغا كېلىپ، يىڭچە مائارىپ بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىۋېتىپتۇ.

— مۇشۇنداق ماگسا، — داۋام قىلدى جۇزۇگجىك، — ئاسمان خۇداسىغا ئامانەت، ئۇچ يىلغا قالماي سىز تەختنگىزدىنمۇ، شىنجاگدىنمۇ ئاي-رىلىپ قالىسىز، ئۇقتىڭىزمۇ ؟

— غەمخورلۇقلىرىڭىزغا كۆپتىن كۆپ رەھمەت، — دېدى شېڭ شىسەي ئورنىدىن تۇرۇپ. ئاندىن چۇزۇگجىكنى ئاستا يۆلەپ، دىۋانغا ئولتۇرغۇزدى ۋە ئۆزى ئۇنىڭغا يېقىنراق ئولتۇرۇپ سۆزگە كىرىشتى :

— پەدەر بۇزرۇكىۋارىمىزنىڭ دانىشمەنلەرچە پاراستىگە قايىلمەن. ئېيتقانلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى راست، ئەمما كەمىنىلىرىنىڭ ئىككى كەلىمە گېپىمنىمۇ ئاڭلاپ قويىسىلا. بىرىنچىدىن، بۇگۈنكى زاماندا ياك جاگجۇگنىڭ ئەلنى غەپلەتتە تۇتۇش سىياستىنى يۈرگۈزۈشكە قەتئىي بولمايدۇ. چۈنكى جاھان ئۆزگەردى، زامان ئۆزگەردى. جۇگگودا بولۇپ ئۆتكەن «4 - ماي» ھەرىكىتى ۋە روسىيە ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى تەسىرىدە خوجىنياز باشلىغان توپىلاڭ بۇ زېمىننى، بۇ زېمىندىكى مىللەتلەرنى ئاللىقاچان ئويغىتىۋەتتى. ئەمدى ئۇنى سۈن ۋۇكۇڭنىڭ ئەپسۇنى بىلەنمۇ ئۇخلاتقىلى بولمايدۇ. ئويغانغان مىللەت تەرەققىياتنى تەلەپ قىلىدۇ. تەرەققىيات مائارىپنى تەقەززا قىلىدۇ. بۇ قانۇنىيەتنى ئۇلار چۈشىنىپ قالدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، مەن شارائىتقا ماس-لىشىپ مەرىپەتپەرۋەرلىك سىياستىنى ئەمەلگە قويمىسام، بۇ يۇرتنى قانداق ئىدارە قىلالايمەن. ھاكىمىيەتنى قانداق قىلىپ قولدا تۇتالايمەن ! شۇنداق ئە-مەسمۇ پېيك ئەپەندى ؟

— شۇنداق، شۇنداق، — دەرھال تەستىقلىدى باش مەسلىھەتچى پېيك ئەپەندى، — دۇبەن جانابلىرىنىڭ ئېيتقانلىرى تامامەن توغرا، — ئاۋام ئويغانماستا خۇددى بىر توپ پادىغا ئوخشايدۇ، ئۇنى تاياق بىلەن خالىغان تەرەپكە ھەيدەش مۇمكىن. ئويغانغان ئاۋام يولۋاسقا ئوخشاپ قالىدۇ. ئۇنى ئىدارە قىلماق بەسى مۇشكۈل. يولۋاسنى تۆمۈر قەپەستە ساقلىغىلى بولغان بى-لەن ئويغىنىپ قالغان ئاۋامنى تۆمۈر قەپەستە ساقلىغىلى بولمايدۇ. ئۇنى پەقەت دىنىي ئېتىقاد ياكى پالانى «ئىزم» دېگەنگە ئوخشاش مەنىۋى قەپەسلا تۇتۇپ

تۇرالايدۇ. دۇبەن جانابلىرىنىڭ ياك ھەزرەتتىن ئېشىپ چۈشىدىغان دانىشمەنلىكى شۇكى، دۇبەن جانابلىرى ئەنە شۇنداق مەنىۋى قەپەسنى ئىختىرا قىلدى. بۇ قەپەسنىڭ ئېتى ئىلغارلىق، ئۇنى تېخىمۇ كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا مەرىپەتپەرۋەرلىك!

— بۇنىڭ ھەممىسى قۇرۇق گەپ، — دېدى چۈزۈگجىك قولىنى پۇلاڭلىتىپ، — سىلەر بۇ ياۋايى مىللەتلەر ئارىسىدا مەرىپەتپەرۋەرلىكنىڭ ئاخىرى يامان ئاقىۋەت بېرىدىغانلىقىنى ئويلىماپسىلەر. مەن شۇنىڭدىن خاۋاتىرلىنىمەن.

— پەدەر بۇزرۇكۋارىمىز خاتىرجەم بولغاي، — دېدى شىبك شىسەي ئىشەنچ بىلەن، — ئېيتايلۇق، مەيلى تاشكەنتتە، مەيلى شىنجاڭدا بولسۇن، يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ كۆزى ئېچىلغان ياشلار ئاتا-بوۋىلىرى چوقۇنۇپ كېلىۋاتقان دىنىي خۇراپاتلارغا، كونا قائىدە-يوسۇن ۋە ئۆرپ-ئادەتلەرگە سەلبىي نەزەردە قارايدىغان بولۇۋاتىدۇ. ئۇلار ئۆزىنى يېڭى ئادەملەر، ئاتا-بوۋىلىرىنى بولسا، يېڭىلىققا قارشى كونا ئادەملەر دەپ چۈشىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ھەر بىر مۇسۇلمان ئائىلە ئىككىگە بۆلۈنۈۋاتىدۇ. شۇ ئائىلە مەنسۇپ بولغان مىللەتمۇ پارچىلىنىۋاتىدۇ، مەن شۇنىڭدىن خۇشالمەنكى، مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ پەرزەنتلىرى مىللىي ئەنئەنە بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرماي، يېڭىلىقنى تېز قوبۇل قىلىدىكەن. ھەتتا مىللىي زىيالىيلاردا دىنسىزلىك خاھىشلىرى بىخ يېرىپ چىقماقتا. مەن بىر تەرەپتىن ئۇلارغا سۆزلىگەن نۇتۇقلىرىمدا بۇ خىل خاھىشنى قوللاۋاتىمەن؛ يەنە بىر تەرەپتىن، دىنىي ئېتىقادنى، ۋاك، گۇك، ئاخۇنلارنىڭ ھوقۇق ۋە ئورنىنى قوغداش سىياسىتىنى يۈرگۈزۈۋاتىمەن. بۇ ھال جەمئىيەت ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرىنى كۈچەيتىپ، ئۆز ئىچىدىن پارچىلىنىشنى تېزلەتمەكتە. مەن بۇنىڭدىن ياخشى پايدىلىنىشنى بىلىمەن. بۇ بىر؛ ئىككىنچىدىن، بۇ سورۇندا ھېچقانداق سىرنى يوشۇرۇشنىڭ ھاجىتى بولمىغانلىقتىن، مەن شۇنى ئوچۇق ئېيتايكى، يەنە شۇ مەرىپەتپەرۋەرلىك يولى

بىلەن بەزى دۈشمەن كۈچلىرىنىمۇ پارچىلاشقا مۇۋەپپەق بولماقتىمىز. مەسىلەن، مەھمۇتنىڭ ئەتراپىدىكى ئىخلاسمەنلىرىدىن، جۈملىدىن يېقىن تۇغقانلىرىدىن بىرقىسىم ياشلارنى ئۆرۈمچىگە كەلتۈرۈپ، بىرنەچچە ئايلىق كۇرستا ئوقۇتۇش جەريانىدا ئۇلار «يېقىن كېلەچەكتە ھەممە ھوقۇق بىزنىڭ بولىدىكەن. ھازىر مەنسەپ ئۈستىدە تۇرغانلار بىزنىڭ ئۆسۈشىمىزگە توسالغۇ ئىكەن، بىز شۇنىڭغا مۇناسىپ ئىش كۆرسەك بولغۇدەك» دېگەن تونۇشقا كەلدى. مېنىڭچە ئەڭ جاھىل دۈشمەن مەھمۇتنىڭ مۇستەھكەم قورغىنىمۇ ئۆز ئىچىدىن پارتلايدۇ. دېمەك، مائارىپپەرۋەرلىك بايرىقى ئاستىدا، بىر چالما بىلەن ئىككى پاختەك سوقىمىز. بىرىنچىدىن، يېڭىلىق تەرەپدارلىرى ماڭا ئىشىنىپ، ئەتراپىمغا ئۇيۇشىدۇ، ماڭا ئەگىشىدۇ. ئۇلارنىڭ كونا كۈچلەر بىلەن بولغان زىددىيىتى كۈنسايىن كۈچىيىپ بارىدۇ. بۇ بىزنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشىمىزگە پايدىلىق؛ ئىككىنچىدىن، يېڭىلىق تەرەپدارلىرى بىلەن كونا كۈچلەر ئارىسىدىكى كۈرەش جەريانىدا، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ سەردارلىرى، يەنى ئەڭ خەتەرلىك شەخسلەر ئۆزىنى چوقۇم ئاشكارا قىلىدۇ. بۇ بىزنىڭ ئۇلارنى تونۇۋېلىشىمىزغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىدۇ - دە، ۋاقتى كەلگەندە ئۇلارنى يىغىشتۇرۇشىمىزغا ئاسان بولىدۇ.

— مانا بۇ جەھەتتىن ياڭ ھەزرەتكە بىر ئاز ئوخشايدىكەنسىز، — دېدى چۇزۇگېجىڭ سەل ئېچىلىپ، — ئەمما ۋاقتى كەلگەندە ئۇلارنى قانداق يىغىشتۇرىدىغانلىقىڭىز دەپ خاۋاتىرلىنىۋاتىمەن.

— شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە يايغان مەخسۇس تورلىرىمىزنىڭ بارلىقى سىزگىمۇ مەلۇم، — دېدى شېڭ شىسەي، — بۇ تورلار ئۆرۈمچىدە لى چۇجاڭ بىلەن سېيىت ھاجى، قۇمۇلدا ھاشىم ھاجى، قەشقەردە قادىر ھاجى باشچىلىقىدىكى مەخسۇس خادىملىرىمىز ئارقىلىق بىزنىڭ قولىمىزغا مەركەزلەشكەن. خۇسۇسەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن بۇ ئۈچ مۇتەخەسسىس دەرياغا تاشلانغان تورنىڭ يىپىنى تارتىشقا كېچە - كۈندۈز تەييار تۇرغان ئۇستا بېلىقچىلاردەك ئۆز ئىشىغا مۇئەككەل. ۋاقتى - سائىتى يەتكەندە

ھەممە ئىش جايىدا بولىدۇ. دېمەك مېنىڭ مائارىپپەرۋەرلىكىم پەقەت بىر ۋاستە، ئەسلى مۇددىئا ھاكىمىيەتنى قوغداش ۋە مۇستەھكەملەش.

— بۇ گەپلىرىڭىزگە قايىلمەن، — دېدى جۇزۇگجىڭ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، — ئەمما مەن يەنىلا شۇنى جېكىلەيمەنكى، ياڭ ھەزرەتنىڭ بىزگە قالدۇرغان قىممەتلىك مىراسى — «ئىستىغپار ھوجرىسىدىكى خاتىرىلەر» دېگەن كىتابىنى پات - پات ئوقۇپ تۇرۇڭ، چېگرا رايوننى ئىدارە قىلىش سەنئىتىدە ئۇ زاتقا ئوخشاش پاراسەتلىك كىشى تېخى دۇنياغا كېلىپ باقمىدى. ئۇ كىشى ئاتىنىڭ چۇلۋۇرىنى ھېچقاچان ئورۇسلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويمىغان.

— دادام قېرىپ قاپتۇ، — دېدى چۇيۇفاڭ جۇزۇگجىڭ ئۇزاپ چىققاندىن كېيىن، — ئۇ ئۆرۈمچىدىن يىراقراق يەردە تۇرسا بولغۇدەك.

— توغرا ئېيتتىڭىز سۆيۈملۈكۈم، — دېدى شېڭ شىسەي ئۇنىڭ قىرقىم چاچلىرىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ.

9

تۇرسۇن دولان ھەر ئىككى - ئۈچ كۈندە دېگۈدەك ھاجىمنىڭ ھوزۇرىغا سالامغا كېلىپ كۆرۈنۈش بېرىپ تۇراتتى. بىر كۈنى مېرۇل پوگەن ئۇنى ھويلىدا ئۇچرىتىپ:

— تازىمۇ ئوبدان گاختا كەپسەن ئوكام، بۇگۈن ئارمانبەگنى كۆرىدىغان بولدۇڭ، — دېدى.

— ئارمانبەگ !؟ — دېدى تۇرسۇن دولان سەل تېڭىرقاپ قېلىپ.

— قارا سېنى! رەھمەتلىك تۆمۈر خەلپەم بىلەن بىللە شېھىت بولغان ئامانقۇلنىڭ ئوغلى ئارمانبەگچۇ، ساڭا نەچچە قېتىم گېپىنى قىلىپ بەرگەنىدىمغۇ! ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ نېمە ؟

— يوغسۇ، ئۇنتۇپ قالمىدىم ئاكا، ھەيران قېلىۋاتىمەن.

مىرۇل پۇگەن بۇگۈن ئالتايدىن قازاق خەلقىنىڭ ئاتاقلىق قەھرىمانى شەرىپقان تۆرىنىڭ ھاجىمنى يوقلاپ كەلگەنلىكىنى، ئۇ كىشى ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى بولۇپ كەلگەن بىر يىگىتنى ئامانقۇلنىڭ ئوغلى ئارمانبەگ دەپ تونۇشتۇرغاندا، ھاجىمنىڭ ئۇ يىگىتنى باغرىغا بېسىپ يىغلاپ كەتكىنىنى، ھاجىمنىڭ يىغلىغىنىنى كۆرۈپ، شەرىپقان تۆرە ۋە باشقا مېھمانلارنىڭمۇ كۆزىگە ياش ئالغانلىقىنى ناھايىتى تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىرىدا مۇنداق دېدى:

— مەنغۇ ئامانقۇلنى كۆرمىگەن، ھاجى ئاكامنىڭ ئېيتىشىچە، ئارمانبەگ دادىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىكەن. بۇ يىگىتنىڭ بوي - بەستى سەنچىلىكلا بار، ئەمما، شەرىپقان تۆرىنى كۆرسەڭ ھەيران قالىسەن، بۆلەكچىلا يوغان ئادەم ئىكەن.

— ئارمانبەگ ھازىر نەدە، مېھمانخانىدىمۇ؟ — ئالدىراپ سورىدى تۇرسۇن دولان.

— دالاندا، يۈر بولمىسا، مەن سىلەرنى تونۇشتۇرۇپ قوياي.

يېرىم سائەتتىن بۇيان، مېھمانخانىنىڭ دالىنىدا تۇرسۇن دولان بىلەن ئارمانبەگ خۇددى كونا دوستلاردەك مۇڭدىشىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار مېھمانلارنىڭ سۆھبىتىگە دەخلى يەتكۈزۈپ قويماسلىق ئۈچۈن بولسا كېرەك، مۇمكىنقەدەر پەسرەك ئاۋازدا سۆزلىشەتتى. ئارمانبەگ تولاراق قازاقچىنى ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلەيتتى. بۇ ئىككى يىگىتنىڭ بوي - بەستى ۋە ياش - قۇرامى تەڭدەك كۆرۈنسىمۇ، تۇرسۇنغا قارىغاندا ئارمانبەگ سەل ئەتلىكرەك ۋە غوللۇقراق كۆرۈنەتتى. مۇرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ ئېسىۋالغان ماۋزېرى بىلەن بېلىگە باغلىۋالغان پارقىراق چەم ئوق خالتىسى ئۇنى ھەيۋەتلىك كۆرسىتىپ تۇراتتى.

مېھمانخانىنىڭ ئىشىك پەردىسى قايرىلىش بىلەن تەڭلا ھەر ئىككىيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. تۇرسۇن دولان شەرىپقان تۆرىنى كۆرۈپ راستىنلا ھەيران قالدى. ئادەم بالىسى شۇنداقمۇ يوغان ۋە ئېگىز بولىدىكەن - ھە؟ ئۇ

خۇددى قۇشق قاناتلىق ئىشككە ئارانلا سىغىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ھاجىمنىڭ شۇ سورۇندىكى مېھمانلىرى ئارىسىدا ھەممىدىن ئېگىزرەك كۆرۈنگەن مەتنۇر ئەپەندىنىڭ بېشى ئارانلا ئۇنىڭ مۈرىسىگە كېلەتتى . كەڭ قاسقانلىق شەپكە ، ماشرەڭ شېرىستىن تىكىلگەن ھەربىي فورما ، بېلىدىكى پارقىراق چەم تاسما ، پۇتىدىكى سېرىق خۇرۇم ئۆتۈك ئۇنىڭ جاسامىتىگە يەنە ھەيۋەت قوشۇپ تۇراتتى .

— مانا - مانا ، مەن سىلەرنى تونۇشتۇرۇپ قويغۇچە ، ئۆزۈڭلار تونۇشۇپ قاپسىلەر - ھە ، شەيتانلار ، — دەپ كۈلدى ھاجىم ئەدەب بىلەن تۇرغان يىگىتلەرنىڭ ئۇدۇلىدا توختاپ ، ئاندىن ، شەرىپقان تۆرىگە تۇرسۇن دولاننى كۆرسىتىپ ، — ئورۇس يېرىدە ئوقۇپ كەلگەن يىگىتلىرىمىزنىڭ بىرى شۇ . بۇ ئوغلىمىزمۇ بىز بىلەن بىللە جەڭدە بولغان . ئەمدى بىر چوڭ مەكتەپتە ئەپەندىچىلىك قىلىۋاتىدۇ ، — دېدى .

شېرىپقان تۆرە :

— بەك ياخشى ئىش بوپتۇ ، — دەپ تۇرسۇن دولاننىڭ پېشانىسىگە بىرنى سۆيۈپ قويدى ۋە ئارمانبەگكە قاراپ ، — مەن سېنى قۇتلۇقلايمەن ئىنىم ، مۇرادىڭغا يېتىدىغان بولدۇڭ ، ھاجى ئاتىمىز سېنى ھەربىي مەكتەپكە كىرگۈزۈپ قويىدىغان بولدى ، — دېدى .

— رەھمەت ھاجى ئاتا !

— رەھمىتىڭنى قوي . جەڭ ھۈنەرلىرىنى ئوبدان ئۆگىنىپ ، داداڭنىڭ ئىزىنى باس ئوغلۇم ، — دېدى ھاجىم ئاندىن خۇددى نۇتۇق سۆزلەۋاتقاندەك ، — بىزنىڭ ياشلىرىمىزنىڭ ھەممىسى بىرى ئەلەمدە ، بىرى قەلەمدە يېتىشىپ چىقسا ، ئەل رازى . بىز رازى شۇنداق ئەمەسمۇ ؟ — دەپ ئەتراپىدىكىلەرگە قارىدى .

— ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن ، — دېدى شەرىپقان تۆرە ھەممىدىن بۇرۇن .

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئارمانبەگ ھەربىي ئوفىتسېرلار يېتىشتۈرۈش مەكتىپىگە قوبۇل قىلىندى . ئۇ ھەر يەكشەنبە كۈنى ھاجىمنىڭ ئالدىغا سالامغا

كەلگەندە تۇرسۇن دولان بىلەن ئۇچرىشىپ تۇراتتى . بۇ يىگىتلەرنىڭ بىر
تۇغقان ئاكا - ئۇكىلاردەك مېھىر - مۇھەببىتى ۋە ئىناقلىقىدىن ھەممەيلەن ،
بولۇپمۇ ھاجىم ناھايىتى خۇشال ئىدى . ئۇ خۇددى ئۆزى قويغان كۆچەتنىڭ
يىلتىز تارتىپ ، كۆكلەپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن باغۋەندەك ، ئۇلارغا زوقلى-
نىپ قارايتتى .
بىراق ھاجىمنىڭ بەزى ئىشلىرى ، مەسىلەن ، ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان
مېھماندارچىلىقلار ، سائەت - سائەتلەپ شاھمات ئوينىشىلار ، كونا ئارىلاپ دې-
گۈدەك ئولانباي ياكى نەنسەن تەرەپتە ئوۋ ئوۋلاپ يۈرۈشلەر ، بەزى كۈنلىرىنى
تۇرپاندا قۇرغان پاختا زاۋۇتىدا ياكى ئۈرۈمچىدىكى سوۋىنتورگ ① ھويلىسىدا
يا بولمىسا كىراكەشلىك قىلىدىغان يۈك ماشىنىلىرى گىراژىدا
ئۆتكۈزۈۋېتىشلىرى — مانا بۇلارنى ئاڭلاپ ياكى كۆرۈپ ، ئارمان بەگنىڭ
كۆڭلى غەش بولاتتى .
— ھاجى ئاتام ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى ئۇنتۇپ قالغانمۇ نېمە ؟ —
دېدى ئارمانبەگ ، بىر كۈنى تۇرسۇن دولاننىڭ ياتىقىدا ئولتۇرۇپ .
— دەرۋەقە ، بەزى ئەھۋاللارغا قاراپ . شۇنداق دېگۈسى كېلىدۇ كى-
شىنىڭ ، — دەپ ئۇلۇغ - كىچىك تىندى تۇرسۇن دولان ، — ئەمما سەندىن
يوشۇرىدىغان سىرىم يوق . ھاجى ئاتامنىڭمۇ بىر تاغار دەردى بار ئىكەن .
— قانداق دەيسەن ؟ — سورىدى ئارمانبەگ بۇ گەپكە قىزىقىپ .
— ھاجى ئاتامنىڭ مېنى ئۆز ئوغلىدەك كۆرىدىغانلىقىنى بىلىسەن ،
ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ قەلىمىمگە بەك خۇشتار ، — دېدى تۇرسۇن
دولان ، — شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، يېقىندا ھاجى ئاتام مەھمۇت سى-
جاڭغا چاپارمەن ئارقىلىق ئەۋەتىدىغان بىر خەتنى ماڭا كۆچۈرگۈزدى . بۇ
مەھمۇت سىجاڭنىڭ خېتىگە يېزىلغان جاۋاب ئىكەن . خەتتە مۇنداق مەزمۇن-

① سوۋىنتورگ — سوۋېت شىنجاڭ سودا شىركىتىنىڭ قىسقارتىپ ئاتىلىشى . بۇ
شىركەتنىڭ باش ئاپپاراتى ھازىرقى نەنلياڭ شىنخۇا كىتابخانىسى جايلاشقان ئورۇندا ئى-
دى .

دىكى گەپلەر بار : «ھەرقايسىلىرى مېنى سودىگەرچىلىك ، بەزمە - مەشرەپ ، ئوۋ - شىكار بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىغان بولۇپ قاپتىلا ، ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى ئۇنتۇپ قاپتىلا ، بۇ قانداق بولغىنى دەپ ئەيىبلەپتىلا ، راست ، مېنىڭ كۈنۈم شۇنداق ئۆتۈۋاتىدۇ ، ئاتاقتا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغىنىم بىلەن ، ساناقتا يوق ئادەم بولۇپ قالدىم . بۇرۇنلاردا مەجلىسلەرگە بېرىپ بىر نېمە دېسەم ، گېپىمنى ئاڭلايدىغان قۇلاق ، بۇيرۇقۇمغا ماڭىدىغان ئاياغ بار ئىدى . ئەمدى بولسا مەجلىسلەرگىمۇ تولا قىچقىرمايدىغان ، گېپىمگىمۇ قۇلاق سالمايدىغان بولۇپ قالدى . لازىم بولسا ، قولغا ئېلىپ كۆز - كۆز قىلىدىغان ، لازىم بولمىسا بىر بۇلۇڭدا تاشلاپ قويىدىغان لاتا قورچاققا ئوخشاپ قالدىم . ئىچىم پۇشۇپ بۇرۇختۇم بولۇپ كېتىۋاتىمەن ، دەردىم ئىچىمگە پاتمايىۋاتىدۇ . شۇ ۋەجىدىن ، كۆڭلۈم نېمە بىلەن ئارام تاپسا شۇنى ئەرمەك قىلىدىغان بولۇپ قالدىم . بىرلا ئۈمىد ئاپىرېسوۋدا قالدى . ئەھۋاللارنى ستالىن جانابلىرىغا مەلۇم قىلماقچى . ئەسلىدە ئۇرۇمچىگە كەلمەي ، ئالتىشەھەردە سىلەر بىلەن بىللە تۇرسام بوپتىكەن . ئامال قانچە ، پۇشايماننى ئالىدىغان قاچا يوق ، ئەمدى ئاللانىڭ تەقدىرى نېمە بولسا شۇنى كۆرەرمىز .»

تۇرسۇن دولان شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ «ئاشۇ خەتنى كۆرگەندىن بۇيان ، ھاجى ئاتامغا ئىچىم ئاغرىيدىغان بولۇپ قالدى» دېدى .

ئارمانبەگ تۇرسۇن دولانغا خەيرخاھلىق بىلەن قاراپ ، ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ قويدى .

10

ھەش - پەش دېگۈچە 1937 - يىل باشلىنىپ قالدى . بۇ يىل ئۇرۇمچىدە سوغۇقنىڭ ئاچچىقى بەكلا يامان كۆرۈنەتتى . ئادەتتە قىرىق كۈن داۋام

قىلىدىغان چىللە زېمستان چىقىپ، ھۇت ① باشلانغان بولسىمۇ، كېچە - ئەتىلىرى كوچا - كويلاردا توڭلاپ ئۆلگەن ئىتلارنىڭ ئۆلۈكى تېپىلىپ تۇراتتى. ئارىلىقتىكى چاغان كۈنلىرىمۇ سوغۇقنىڭ چايانىدەك چېقىپ تۇرۇشى بىلەن ئۆتتى. شۇنىڭغا قارىماي پۈتۈن ئىدارە - جەمئىيەت، مەكتەپلەرگە ۋە چەت ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە ھۆكۈمەتنىڭ جىددىي بۇيرۇقى جاكارلاندى. ئۇ-نىڭدا شىڭ شىسەي تەختكە چىققان كۈن — «12 - ئاپرېل» نىڭ تۆت يىللىقىنى ئۆتكەن يىللاردىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈشكە ھا-زىردىن باشلاپ تەييارلىق كۆرۈش تەلەپ قىلىنغانىدى.

شىڭ شىسەي ئۆلۈش يىلىدىن باشلاپ، مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۋاسنى ئۈرۈمچىگە كېلىپ دىدارلىشىپ كېتىشكە بىرنەچچە قېتىم تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، ئۇلار تۈرلۈك باھانە - سەۋەبلەر بىلەن ئۆزىنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرسەتمىگەنىدى. بۇ قېتىم شىڭ شىسەي «12 - ئاپرېل» بايرىمى باھانىسىدە ئۇلارنى قانداقلا بولمىسۇن ئۈرۈمچىگە كەلتۈرۈشكە قاتتىق بەل باغلىدى چېغى، ھەر ئىككىسىگە ئۆزىنىڭ نامىدىن ناھايىتى چىرايلىق سۆزلەر بىلەن ئايرىم - ئايرىم دەۋەتنامىلەر ئەۋەتىشتىن تاشقىرى، ھاجىمدىن پايدىلىنىش قارارىغا كەلدى.

— بۇ ئىككى ئەبلەخنىڭ بۇرۇنقىدەكلا ئالدىنىپ قالىدىغان باھانە - سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، ئۈرۈمچىگە كەلمەسلىكى كۆڭلۈمگە ئايان، — دېدى شىڭ شى-سەي، ئۆزىنىڭ مېھمانخانىسىغا تەكلىپ قىلىنغان مېھمانلارغا جىددىي قاراپ، — دېمەك مېنىڭ دەۋىتىم ھېچقانچە رول ئوينىيالمايدۇ. ئەمدى خوجىنىيازنىڭ ئۆزى مەيدانغا چىقمىسا بولمايدۇ.

— دۇبەن جانابلىرىنىڭ ئەقىل - پاراستىگە قايىلمەن. ئەمما مېنىڭچە، خوجىنىيازنى ئىندەككە كەلتۈرۈش پەقەت باش كونسۇل جانابلىرى ياكى مەتنۇر ئەپەندىنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ. مەمەدانلىق قىلىپ قويغان بولسام، مېنى

---

① ھۇت — شەمسىيە ھېسابىدا 12 - ئاينىڭ ئەرەبچە نامى (22 - فېۋرالدىن 21 - مارت كۈنلىرىگە توغرا كېلىدۇ — ئا)

كەچۈرگەيلا ، — دېدى باش مەسلىھەتچى پىلك ئەپەندى ئاپرېسوۋقا خۇشامەتكويلۇق بىلەن ھىجىيىپ .

— پىلك ئەپەندىنىڭ پىكرىگە قوشۇلىمەن ، ئەمما بۇ كۈنلەردە ، ئۇ ساقاللىق يىلپىز مەتنۇر ئەپەندىگە كۆپرەك مايىل ، — دېدى ئاپرېسوۋ ئاندىن مەتنۇر ئەپەندىگە قاراپ ، بۇ ۋەزىپىنى سىز زىممىڭىزگە ئالسىڭىز قانداق ؟ — دېدى .

— خوپ ، — دېدى مەتنۇر ئەپەندى بېشىنى ئېگىپ .

× × ×

ئۈچ كۈندىن كېيىن ، ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى يېنىدىكى ئايرودرومدىن قاناتلىرى يىڭناغۇچنىڭكىگە ئوخشايدىغان ئىككى ئايروپىلان شېڭ شىسەي بىلەن ھاجىمنىڭ مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۋاسقا ئەۋەتىدىغان مەخسۇس خەت ۋە سوۋغاتلىرىنى ئېلىپ ، بىرى قەشقەر تەرەپكە ، يەنە بىرى قۇمۇل تەرەپكە ئۇچتى ۋە ئۇلارنىڭ جاۋابىنى ئېلىپ ، شۇ ھەپتە ئىچىدە كەينى - كەينىدىن دېگۈدەك يېنىپ كېلىشتى . بۇ قېتىم مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۋاسنىڭ ھەر ئىككىسى بۇ يىلقى «12 - ئاپرېل» بايرىمىغا ئۈلگۈرۈپ ئۈرۈمچىگە چوقۇم كېلىشكە ۋەدە بېرىشكەنىدى .

شېڭ شىسەي ئۇلارنىڭ جاۋابىدىن مەمنۇن بولۇپ ، ھاجىمنىڭ بۇ ئىشتا ئوينىغان رولى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىغا كىرىپ ئالاھىدە تەشەككۈر ئېيتتى . يەنە بىر تەرەپتىن ، مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۋاسنى بايرامدىن كېيىن قانداق قىلىپ ئۈرۈمچىدىن كەتكۈزمەسلىكنىڭ تەپسىلىي پىلانى ئۈستىدە لى يىڭچى باشلىق يېقىنلىرى بىلەن مەخپىي ھالدا دەرھال مۇزاكىرىلىشىشكە كىرىشتى . بىراق شېڭ شىسەي بۇ قېتىم مەقسىتىگە يېتىشكە ئىشەنسىمۇ ، يەنىلا خاتىرجەم بولالماي ، ئاپرېسوۋ بىلەن يەنە بىر قېتىم ئۇچراشتى ۋە مەھمۇت

مۇھىتىنىڭ سوۋېتلىك سىياسىي كومىسسارى گېنېرال رىبالكىنگە مەخسۇس مەكتۇپ ئەۋەتىش نىيىتىنى ئىزھار قىلدى.

— گېنېرال رىبالكىن بىز ئۇيلىغاندىنمۇ ھوشيار ۋە تەدبىرچان كىشى، — دېدى ئاپرىسوۋ، — ئەگەر دۇبەن جانابلىرى مەخسۇس مەكتۇپ ئەۋەتىش نىيىتىدە بولسا مەن بۇنىڭغا قارشى ئەمەسمەن.

شۇنىڭدىن كېيىن شېڭ شىسەي مەھمۇت مۇھىتىغا بولغان نازارەتنى كۈچەيتىش، قادىر ھاجىدىن تېخىمۇ ئوبدان پايدىلىنىش توغرىسىدا گېنېرال رىبالكىنگە ئالاھىدە مەكتۇپ ئەۋەتتى. قۇمۇلدىكى ھاشىم ھاجىغا بولسا، « يولۋاسنىڭ ناھايىتى قۇۋ ئادەم ئىكەنلىكى سىزگە ئايان. ھوشيارلىقنى تېخىمۇ ئاشۇرۇڭ» دېگەن مەزمۇندا ئۈچىنچى قېتىم بۇيرۇق بەردى.

كۈنلەر ۋە تۈنلەر تەبىئەت قانۇنىيىتى بويىچە ئۆز يولى بىلەن ئۆتۈۋاتقان بولسىمۇ، شېڭ شىسەي ئۈچۈن ناھايىتى ئاستا ئۆتۈۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئۇ ھەر كۈنى كالېندار ۋاراقلاپ، ئاپرېل ئېيىنىڭ تېزرەك يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى. ئاخىرى ئاپرېل ئېيىمۇ كىردى. چەت ۋىلايەتلەردىن بايرامغا كېلىدىغان ئەمەلدارلارنىڭ ئالدى كېلىشكە باشلىدى. 6 - ئاپرېل كۈنى ھېلىقى ئىككى ئايروپىلان مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۋاسنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن يەنە ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى.

بىراق قۇمۇلغا ئۇچقان ئايروپىلان نىشانغا يەتمەي تۇرۇپلا، ھاشىم ھاجىدىن يولۋاسنىڭ گەنسۇ تەرەپكە قاچقانلىقى توغرىسىدا شېڭ شىسەيگە جىددىي تېلېگرامما كېلىپ قالدى. شېڭ شىسەي ئاچچىقىغا پايلىماي، تېلېگراممىنى قەغىزىنى يىرتىپ تىتىپ تاشلىدى. 8 - ئاپرېل ئاخشىمى قەشقەر گارنىزون قوماندانى گېنېرال لىيۇبىڭ مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئۆز يېنىغا قويۇلغان ئايغاقچىلارنى ئېتىپ تاشلاپ، تۆنۈگۈن ئازغىنا ئادەم بىلەن ھىندىستان تەرەپكە قېچىپ كەتكەنلىكىنى تېلېفون ئارقىلىق شېڭ شىسەيگە مەلۇم قىلدى.

شېڭ شىسەي «ئاغزىڭغا پوق، نانقېپى!» دەپ كايىپ تېلېفون تروپكىسىنى

زەردە بىلەن ئۇستەلگە تاشلىدى ـ دە ، ئەپيون چىرىغىنىڭ يېنىغا ياتتى . ①— ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ سۆيۈملۈكۈم ، — دېدى ئۇنىڭ قېشىدا ياتقان چۈيۈفاڭ ئىككىنچى غاڭزىنى ئۇزىتىپ تۇرۇپ ، — ھەر ئىككى رەقىبىڭىز ئۆز ئايىغىدىن يىقالدى ، بۇمۇ سىزنىڭ غەلىبىڭىز ئەمەسمۇ !

— ئەپسۇس ، ئەپسۇس ، بىر قوشۇق قېنىنى ئىچەلمىدىم ، مەن ھەرقانداق دۈشمىنىمنىڭ دۇنيادا تىرىك يۈرۈشىنى خالىمايمەن ، — دېدى ئۇ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ ، ئاندىن ، — لى چۇجاڭنى تېلېفونغا چاقىرىڭ !— دېدى .

ئىككى كۈندىن كېيىن مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۋاسنىڭ ھۆكۈمەتكە ئاسىيلىق قىلىپ چەتكە قېچىش بىلەن يۇرتنىڭ تىنچلىقىنى بۇزغانلىقى ، شۇ سەۋەبتىن بۇ يىلقى «12 ـ ئاپرېل» بايرىمىنىڭ ئۆتكۈزۈلمەيدىغانلىقى ، پۇقرالارنىڭ تۇرلۇك پىتنە ـ پاساتلارغا قۇلاق سالماي ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن بولۇپ ، پىتنە ـ ئىغۋا تارقاتقان بۇزۇق ئۇنسۇرلارنى ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىشى لازىملىقى خۇسۇسىدا كوچا ـ كويلارغا ئېلانلار چاپلاندى ۋە چەت ۋىلايەت ، ناھىيىلەرگىمۇ جىددىي ئۇقتۇرۇش قىلىندى .

بىراق ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگىمىدى . قەشقەر دىيارىدا قادىرھاجى ، قۇمۇلدا ھاشىم ھاجىلار ئالدىنئالا تەييارلاپ قويۇلغان تىزىملىك بويىچە تۇتقۇن قىلىنىشنى باشلىدى . دەل شۇ كۈنلەردە 6 ـ دىۋىزىيىنىڭ لىيەنجاڭ دەرىجىلىك ئوفىتسېرى ئابدىنىياز دېگەن بىر يىگىت مەھمۇت مۇھىتىدىن قالغان مىللىي قوشۇنغا سەركەردە بولۇپ ، خوتەندىكى ماخۇسەن بىلەن بىرلىكتە ھۆكۈمەتكە قارشى قوراللىق ئىسيان كۆتۈردى . بىرنەچچە ئاي ئىچىدە بۇ ئىسياننىڭ ئوت يالقۇنى كۇچاغىچە يامراپ كەلدى . تارىم ۋادىسى يەنە ئوت ئىچىدە قالدى .

---

① شىڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ، جەمئىيەت مىقياسىدا ئەپيۇننى قاتتىق مەنئى قىلغان ، ھەتتا ئۇنى تېرىغان ، ساتقان ۋە چەككەنلەرنى قاتتىق جازالىغان . ئەمما يازما ماتېرىياللارغا قارىغاندا ، ئۇنىڭ ئۆزى ۋە بەزى يېقىنلىرى مەخپىي ھالدا چېكىپ تۇرغان .

شېڭ ھۆكۈمىتى ئاجىزلىق قىلىپ، يەنە سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىدىن ھەر-بىر يادەم سورىدى ۋە ئاخىر بۇ ئىسيان تانكا، زەمبىرەك ۋە ئايروپىلانلار بىلەن قوراللانغان قىزىل ئارمىيىنىڭ قولى بىلەن باستۇرۇلدى.

مەھمۇت مۇھىتى بىلەن يولۋاس ۋەقەسىنى ۋە ئابدىنىياز ئىسيانىنى ئە-يىبلەش يۈزىسىدىن ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسى سىرتىدىكى مەيدانىدا ئۆتكۈزۈلگەن ئاممىۋى يىغىندا ھاجىمۇ سۆزگە چىقىپ، ئۇلارنى «ۋەتەن خائىنلىرى»، «ئىسيانچى ئوغرىلار» دەپ قاتتىق سۆكتى. مەھمۇت مۇھىتىنىڭ تاشكەنتتە ئوقۇپ كەلگەن ئوغلى ئابلىمىت مۇھىتىمۇ دادىسىغا قارشى ئۇزۇن نۇتۇق سۆزلەپ، «مېنىڭ ئۇنداق ئاتام يوق، ئۇ خائىن!» دەپ قاتتىق تىۋلىدى ھەمدە ئۇنىڭ بۇ نۇتقى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىن-دى.

بىر ئاخشىمى ئەل ياتار چاغدا، يىلىڭ چەكمەن كەمزۇل كىيىپ، پۇتىغا كەش سىپىۋالغان شادا پاچاق، ئورۇق بىر ئادەم ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەنى، ئالدىغا ئاقساقلاپ كېلىپ، ھاجىم بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى پوستىكىلەرگە ئېيتتى. پوستىكىلەر:

— ئىشىڭ بولسا كۈندۈزدە كەل، ھاجى ئاتىمىز يېتىپ قالدى، — دەپ ئۇنى ئىچكىرى كىرگىلى قويمىدى. ئۇ ئادەممۇ گېپىدىن يانماي ئۇلار بىلەن گەپ تالىشىۋەردى. شۇ ئەسنادا، ئىچكىرىدىن ئوغلاقچى مەنسۇر چىقىپ قالدى - دە، ھېلىقى ئادەمنى دەرھال تونۇپ، ئۇنىڭ بىلەن كونا دوستلاردەك ئەھۋاللىشىپ كەتتى. بۇ رومانىمىزنىڭ «قەشقەردىن خەت» دېگەن بابىدا بايان قىلىنغىنىدەك، يۇنۇسبەگنىڭ ھاجىمغا يازغان مۇھىم بىر خېتىنى قارا شەھەرگە يەتكۈزۈپ كېلىپ، ئوغلاقچى مەنسۇرغا تاپشۇرغان كېرەم شاتىر ئىدى.

— مەن مامۇت سىجاڭدىن ھاجى ئاتىمىزغا خەت ئېلىپ كەلدىم، غوجام، بۇ خەتنى ئۆز قولىغا بەرمىسەم بولمايدۇ، — دېدى ئۇ ئوغلاقچى مەن-سۇرنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ.

ئوغلاقچى مەنسۇر ئەھۋالنى مەلۇم قىلغىلى كىرگەندە، ھاجىم ناماز خۇپتەننى ئوقۇماقچى بولۇپ تۇراتتى.

— چاپسان كىرسۇن، — دېدى ھاجىم ناماز ئوقۇشنىمۇ ئۇنتۇپ.

سالام - سائەتتىن كېيىن كېرەم شاتىر قوينىدىن ئالىقانچىلىك كېلىدىغان كىچىككىنە چەم خالتىنى چىقاردى ۋە ئۇنىڭ ئاغزىنى پىچاق بىلەن سۆكۈپ، تۇمارچە شەكىلدە پۈكلەنگەن بىرپارچە خەتنى ھاجىمغا ئىككى قوللاپ سۇنۇۋېتىپ:

— بۇ ئامانەتنى ۋاقتىدا تاپشۇرالمىدىم. گۇناھىمدىن ئۆتسىلە، ھاجى ئاتا، — دېدى.

— سىجاك بۇ خەتنى قاچان بەرگەن؟ — دېدى ھاجىم قەغەزنى ئېچىۋېتىپ.

— ئالاھەزەلقىياس، بۇ يىل 4 - ئاينىڭ 6 - كۈنىغۇ دەيمەن.

— نېمىشقا مۇنداق كېچىكتىڭ؟

— سىجاك كەتكەندىن كېيىن جاھان بۇزۇلۇپ، پاتىپاراقچىلىق بولۇپ كەتتى، يوللار ئېتىلىپ قالدى، غوجام! بىر ئامالىلاپ ئاقسۇغا كەلگىنىمدە، ئۇرۇش بولۇۋېتىپتىكەن، غايىب ئوق تېگىپ پاقالچىكىمنى چېقىۋەتتى، غوجام! مېنى ئەپۇ قىلسىلا!

ھاجىم چاقماق قەغەزگە سۆسۈن قىرىنداشتا يېزىلغان خەتكە بىر قاراپلا، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئۆز قەلىمى ئىكەنلىكىنى تونۇدى. ئەمما بۇ خەتنىڭ بەك قىسقا يېزىلغىنىغا ھەيران بولۇپ، گازۋاي لامپىنىڭ يورۇقىدا ئۇنى ئوقۇشقا باشلىدى. داستىخان سېلىپ، چاي قۇيۇپ يۈرگەن يىگىرمە ياشلار چامىسىدىكى مەھرەم يىگىت مېھمانخانىدىن دالان ئۆيگە چىقىپ، ئىشىكنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتى - دە، قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ، گەپ تىڭشاشقا باشلىدى، ئۆينىڭ ئىچى جىمجىت، پەقەت ھاجىمنىڭ ھېلىقى خەتنى تەكرار - تەكرار ئوقۇۋېتىپ، ئۇلۇغ - كىچىك تىنغىنى ۋە كېرەم شاتىرنىڭ غورتىلدىتىپ چاي ئىچىۋاتقىنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

«خەيـر ـ خـوش هاجى ئاكا! ئۆزلىرىنى ئاللاغا تاپشۇردۇم، مىنىڭدىن رازى بـولـسىلا، بۇ ئالەمدە كۆرۈشەلمىسەك، ئۇ ئالەمدە كۆرۈشەرمىز. بىز بەك ئۇلـۇغ ۋە مۇقـەددەس ئىـشـنـى بـاشلىغانىدۇق، بۇ ئىشقا پۈتكۈل بارلىقىمىزنى ئاتـىغانىدۇق، نىيىتىمىز خالىس بولغانلىقى ئۈچۈن پۈتكۈل ئەل ـ يۇرت بىزگە ئەگەشكەن. ئاللا بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلغانىدى. ۋاي ئىسىت، ئاخىر يېڭىلىپ قـالـدۇق، يـېـڭـىـلىشىمىزغا نادانلىقىمىز سەۋەب بولدى. نادانلىقىمىز ۋەجىدىن ئالـدانـدۇق، ئالـداندۇق. بەكلا ئالداندۇق، دۈشمەنلىرىمىز بۆكىمىزگە جىگدە سالسا ئۇنى تۇيمىدۇق. ھېچكىم بىزدەك ھاماقەت بولماس! تاڭنا مەھشەر كۈنى مـىـڭ ـ مـىڭلىغان شېھىتلىرىمىزنىڭ يۈزىگە قانداق قارارمىز؟ ئاللاغا نېمە دەپ جاۋاب ئېيتۇرمىز؟ گېپىم قاتتىق كەتتى، مېنى ئەپۇ قىلسىلا!»

ھاجىم ھوشىدىن كەتكەن كىشىدەك جىم ئولتۇرۇپ قالدى.

— خـوش، ھاجـى ئاتا، ماڭا ئىجازەت، — دېدى كېرەم شاتىر ئورنىدىن تۇرۇپ.

— ئۇرۇمچىدە قالامسىز ياكى...

— خۇدا خالىسا، ئەتىلا يۇرتقا قاراپ يولغا چىقىمەن، غوجام.

— بـۇنـى يول خىراجىتى قىلىڭ، — دېدى ھاجىم يانچۇقىدىن ئىككى دانـە تـىـللا چىقىرىپ، ئاندىن ئوغلاقچى مەنسۇرغا ئۇنى ئەتە يولغا سېلىپ قويۇشنى جېكىلىدى.

ئەتـىـسـى كـۈن پـاتـار چـاغدا، كېرەم شاتىر توقسۇن بازىرىدىكى بىر ئاشپۇزۇلغا كىرىپ، ئەمدىلا غىزا ـ تاماق بۇيرۇپ تۇرغاندا ساقچى ئەمەلدارلىق فورمىسىنى كىيگەن ھوشۇر كانتو ئىككى ساقچىنى ئەگەشتۈرۈپ كىردى ـ دە، كېرەم شاتىرغا سىنجىلاپ قاراشقا باشلىدى.

— شۇمـىـكـەن، جـۇيـجـاڭ جانابلىرى؟① — سورىدى ساقچىلارنىڭ بىرى.

---

① شېـڭ ھۆكـۈمـىـتـىـنـىڭ مىللىي سىياسىتى شاراپىتىدىن، ھوشۇر كانتوغا توقسۇن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقى تەگكەنىدى.

— دەل ئۆزى شۇ ، كېرەم شاتىر دېگەن سەنغۇ - ھە ! يۇر بىز بىلەن ، — دېدى ھوشۇر كانتو غادىيىپ تۇرۇپ .

ئىككىنچى كۈنى گۇگۇم ۋاقتىدا ، كېرەم شاتىر ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ غەربىي دەرۋازىسى يېنىدىكى تۈرمىنىڭ بىر قاراڭغۇ كامېرىغا تاشلاندى . ھوشۇر كانتو لى يىڭچىنىڭ بىر پارچە تەقدىرنامىسىگە ئېرىشتى .

11

ھاجىم بۇ كۈنلەردە خۇددى مۇھىم بىر نېمىسىنى يىتتۈرۈپ قويغان كىشىدەك ئىچىنى تىڭشاپ جىم يۈرىدىغان ، تۇرۇپ - تۇرۇپلا سەپراسى ئۆرلەپ ، يوقىلاڭ ئىشلارغا چېپچىلىدىغان ، ھەتتا دوست - يارلىرى بىلەن شاھمات ئويناۋېتىپ ئۇتتۇرۇپ قويسا ، راستتىنلا تېرىكىپ كېتىدىغان ، يىغىن ۋە زىياپەتلەرگە «مىجەزىم يوق» دەپ بارمايدىغان ، خېنىملىرىنىڭ ئۆيلىرىگىمۇ بارماي ، مېھمانخانىسىغا يانداش ھۇجرىسىدا قونۇپ ، كېچە - كېچىلەرنى قۇرئان تىلاۋەت قىلىش بىلەن ئۆتكۈزىدىغان ، كەلدى - كەتتىلەر بىلەن پاراڭلىشىشنىمۇ ئانچە خالىمايدىغان بولۇپ قالدى . مەتنۇر ئەپەندىنىمۇ «ئەتە كەلگەي» دەپ بىرنەچچە قېتىم ئىشىكتىن قايتۇرۇۋەتتى . پات - پاتلا ئولانباي ، سايئوپۇ تەرەپلەرگە ئوۋغا چىقاتتى . بىراق مىلتىقنى نىشانغا قارىتىپ ئاتمايتتى .

بىر كۈنى ئولانبايىنىڭ قېشىدىكى «سېسىقكۆل» بويىدا بىر توپ ياۋا ئۆردەك كۆرۈنۈپ قالدى . مېرۇل پوگەن بەش ئاتارنى بەتلەپ ھاجىغا ئۇزاتتى . ھاجىم خۇددى ئۆردەكلەر ئۇچۇپ كەتسۇن دېگەندەك ، بەش تال ئوقنىڭ ھەممىسىنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىۋەتتى .

— ھاجى ئاكا ، بۇ نېمە قىلغانلىرىدۇ ، — دېدى مېرۇل پوگەن ئەجەبسىنىپ .

— ئەمدى قان تۆككۈم يوق . ئۇكام ئۆتكەنكىلەرنى ئاللا كەچۈرسىلا

بولاتتنغۇ ، ــ دېدى ئۇ مەيۈس بىر ئاھاڭدا .
تۆت يىل بۇرۇن ، ئاقسۇدا ھاجىمنىڭ كۆڭلى قىلىپ ، ئىشىكتىن چىقىپ كەتكەن پېتى قۇدۇققا چۈشكەن تاشتەك غايىب بولۇپ كەتكەن توختىنياز زور دەل شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاسماندىن چۈشكەندەك تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالدى . جەڭدە دۈشمەنگە ئۆزىنى ئارسلاندەك ئۇرىدىغان ، ھەمراھلىرىغا قېرىنداشىدىنمۇ كۆپرەك كۆيۈنىدىغان ، ئەمما ھېچكىمدىن ، ھەتتا ھاجىمدىنمۇ ئەيمەنمەي ھەرقانداق گەپنى يۈزىدىن يۈزىگىلا قىلالايدىغان بۇ توغرا سۆزلۈك ئېگىز بوي ، قاتمال ئادەمنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن ھاجىمنىڭ گۇڭگۇمنى باشقىلاتتىن جانلىنىپ كەتتى . نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ، ئۇيقۇسى قانمىغان كىشىدەك خامۇش يۈرگەن يىگىتلەر ئۇنى ئوراپ ئېلىپ ، تۆت يىللىق سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلىماقچى بولۇشاتتى . ئۇ بولسا ، توختاپ تۇرۇڭلار ، مەن ئاگال ھاجى ئاتام بىلەن كۆرۈشۈپ چىقاي ، دەپ ئۇلاردىن يۇلقۇنۇپ چىقىشقا تىرىشاتتى .
ھاجىم ۋاراڭ - چۇرۇڭنى ئاڭلاپ ، پېشايۋانغا چىقتى - دە ، ئۇنى كۆرۈپ پەلەمپەيدىن چۈشمەكچى بولدى ، توختىنياز زور چوڭ - چوڭ قەدەملەر بىلەن ھاجىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى . ھاجىم كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا ئۇنى مەھكەم قۇچاقلىدى .
ــ نەلەردە يۈردۈڭ قاچقۇن بۇغرا ؟ سېنى ئىزلىمىگەن يەر قالمىدى .
ــ مەن قاچمىدىم ، ئۆزلىرى قوغلىۋەتتىلە ، ھاجى ئاكا !
ــ ئۆزۈڭ پىلدەك بولغىنىڭ بىلەن كۆڭلۈڭ قىلدەك ئىنچىكە بىر نېمە ئىكەنسەن ، دوستۇم . بولدى ، ئۇ گەپلەرنى قوي . ئۆيگە كىرىپ گەپلىشەيلى .
توختىنياز زور داستىخان ئۈستىدىكى پاراڭ ئەسناسىدا تۆت يىلدىن بۇيان ، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە قۇمۇل دىيارىنىڭ ھەممە يەرلىرىنى دېگۈدەك ئايلىنىپ چىققانلىقىنى ، ئاخىرى پۇقرالارنىڭ ھال - ئەھۋالى ۋە سالامىنى يەتكۈزۈپ قويۇش مەقسىتىدە ھاجىمنىڭ قېشىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ ئۆتكەچ مۇنداق دېدى :

— دەريـا ـ دەريـا ئاققان قانلار بىكارغا كېتىپتۇ، يامۇل ـ يامۇللاردا خىدـ
ـتـاي ئەمەلدارلىرىنىڭ ئورنىغا بىز ئۇيغۇرلار ئولتۇردۇق دېگەن بىلەن يەنە ئاتام
ئېيـتـقـان بايىقى، قوپ توختىمەت ئورنۇڭغا بار بوپتۇ. پۇقرانى جەبىر ـ زۇـ
لۇمدىن قۇتقۇزىمىز دەپ مەيدىسىگە مۇشتلىغان ئەرلەر مەنسەپكە چىقماق بىلەن
پـۇقـرانـىـڭ قېنىنى شوراپ، چوشقىدەك سەمرىگىلى تۇرۇپتۇ. نەگىلا بارسام
قـازانـىڭ قۇلىقى تۆت. هوشۇر كانتودەك بىر نېمە چېغىدا توقسۇن خەلقىنىڭ
شىلىلىسىغا مىنىۋاپتۇ.
— مەن ئۇنى جۇيجاڭلىقتىن ئېلىپ تاشلاڭلار دېگەنىدىمغۇ؟
— ئۆزلـىـرـىـنىڭ بۇيرۇقلىرى داۋانچىڭدىن ئۆتەلمەيدىغان ئوخشايدۇ.
بـىـزنـىـڭ قـان كـېـچـىـپ، جان بېرىپ قىلغان ئىشلىرىمىزنىڭ نەتىجىسى نېمە
بولدى هاجى ئاكا!
— خـەلـق مـېـنـى نېمە دەۋاتىدۇ، تىللاپ ـ قاغاۋاتامدۇ؟ — سورىدى
هاجىم ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ.
— خـەلـق نـېـمـە دەيـتـتـى! خاپا بولسىلامۇ مەيلى. هەممىنى ئېيتاي،
خـوجـىـنـىـيـاز هاجـىـم جۇشى بولغىلى، سودىگەرچىلىك قىلىپ پۇل تاپقىلى
ئىـنـقـىـلاب قىپتىكەن دەۋاتىدۇ. قوش ـ قوشلاپ خوتۇن ئالغىلى ئىنقىلاب قىپـ
تىكەن دەۋاتىدۇ. جۇشى بولۇۋېلىپ بىز بىلەن كارى بولمىدى، بىزنى ئۇنتۇپ
قـالـدى دەۋاتـىـدۇ. مـامۇت سىجاڭنىمۇ تىللاۋاتىدۇ. ئىنقىلاب قىلدۇق دەپ،
بـىـزنى قان دەرياسىغا سۆرەپ كىردى. ئىش چىڭغا چىققاندا، ئۆزىنىڭ بېشىنى
ئېـلـىـپ قـاچتى. مامۇت سىجاڭنىڭ پېشى تېگىپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ بېشى
كېتىۋاتىدۇ.
— بـولـدى قـىـل! ۋارقىراپ تاشلىدى هاجىم، ئاندىن ئورنىدىن دەس
قـوپتى ۋە يۈزىنى قولياغلىقى بىلەن توسۇۋېلىپ، ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلاشقا
بـاشـلـىـدى. ئۇنـىـڭ كـەڭ يـەلكىسى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسكە چۈشۈپ،
قاتتىق سىلكىنىپ تۇراتتى.
— مېنى نېمە قىل دەيسەن؟ — دېدى ئۇ بىر هازادىن كېيىن توختىياز

زورنىنىڭ مۇرىسىگە بىر قولىنى تاشلاپ، — قېنى ئېيتچۇ، مەن ئەمدى قانداق قىلسام بولىدۇ؟

— ئۆزلىرىگە ئەقىل كۆرسىتىش مېنىڭ قولۇمدىن كېلەمتى! مەن ئاشۇ گەپلەرنى ئۆزلىرىگە دەپ قويغىلى كەلدىم. خۇدايىم بۇيرۇسا، ئەتىلا يۇرتقا يانىمەن.

— نېمە دەۋاتىسەن دوستۇم؟ — دېدى ھاجىم ئۇنىڭ يېنىدىكى ئورۇندۇققا ئۆزىنى تاشلاپ، — سەن كەتمە، مېنىڭ يېنىمدىن كەتمە. ھېچ بولمىسا ماڭا پات-پات گەپ قىلىپ تۇر. باشقىلار مەندىن ئەيمىنەمدىكىن تاڭ. ساڭا ئوخشاش ئۇدۇل گەپ قىلمايدۇ. مەن ساڭا موھتاج!

— ياق، ئەمدى گاخ ئۆتتى، خەش قېلىپتىن چىقتى. مېنىڭ گەپلىرىمنىڭمۇ لازىمى يوق، خوش، ئۆزلىرىنى خۇدايىمغا ئامانەت ھاجى ئاكا!

ھاجىم قوش قاناتلىق ئىشىككە بېشى تاقىشىپ دېگۈدەك چىقىپ كېتىۋاتقان توخنىياز زورنىڭ كەڭ يەلكىسىگە قارىغان پېتى «ئەستاغپۇرۇللا» دەپ ئۆيدە يالغۇز قالدى.

12

شېڭ شىسەي شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاپرېسوۋ بىلەن بولغان ئايرىم ئۇچرىشىشتا، «قارا قۇشقاچ» دەمدۇ، «قارچۇغا» دەمدۇ، ئىشقىلىپ ئاشۇنداق مەخپىي لەقەملەر بىلەن ئاتىلىدىغان يەتتە كىشىنىڭ ھاجىم ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتلىرىنى يىغىنىدىلاپ ئۆتكەچ:

— ئەمدى تورنى يىغساق بولارمىكىن. بولمىسا ئۇلارنىڭ بىرەر چاتاق چىقىرىشى مۇمكىن. بىزدە «ئىت تېرىكسە، تامدىن سەكرەيدۇ» دېگەن ماقال بار، — دېدى.

— دۇبەن جانابلىرىغا ئېيتىڭ، — دېدى ئاپرېسوۋ تەرجىمانلىق قىلىۋاتقان پېڭ ئەپەندىگە، — ئۇ ساقاللىق يىلپىزنىڭ ھازىرقى روھىي ھالىتى

ماگـىمۇ ئايان . ھەتتا ئۇنىڭ ئۆزى ماڭا ئىككى قېتىم ھال ئېيتتى . دەرۋەقە ئۇ بـۇ كـۈنلەردە تازىمۇ ئەسەبىيلىشىپ كېتىپتۇ . بۇنى ئىستېرىيە كېسەللىكى دەپ ئاتـاشقا بولىدۇ . ئەمما تورنى يىغىشقا سەل بالدۇرلۇق قىلىدۇ . ھازىرچە ئۇنىڭغا تىنچلاندۇرۇش ئوكۇلى ئۇرۇپ قويۇش كۇپايە دەپ ئويلايمەن .

— بـاش كـونـسۇل جانابلىرىنىڭ دانىشمەنلىكىگە قايىلمەن ، — دېدى شېڭ شىسەي مەمنۇنىيەت بىلەن بېشىنى ئېگىپ .

ئۇزاق ئۆتـمەي ، سـوۋېـت ئىـتـتىپاقى ھۆكۈمىتى نامىدىن ھاجىمغا بىر تېـلېـگـرامـما كەلدى . ئۇنىڭدا ئۇلۇغ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ 20 يىللىقىنى نە-شانلاش مۇراسىمىغا قىممەتلىك مېھمانلار قاتارىدا داخىل بولۇش ئۈچۈن ھاجىم موسكۋاغا تەكلىپ قىلىنغانىدى .

— سـىـزنـى چـىـن كـۆڭـۈمـلـدىن تەبرىكلەيمەن ، — دېدى ئاپرېسوۋ تېـلېگراممىنى ھاجىمغا ئوقۇپ بېرىۋېتىپ ، — شىنجاڭدىكى ئون ئۈچ مىللەت خەلـقلـىـرىـدىـن ھېچكىم تېخى مۇنداق شانۇ - شاۋكەتكە مۇيەسسەر بولغان ئەمەس . بۇ يولداش ستالىننىڭ ھاجىم جانابلىرىغا ، جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلقىغە بولغان پەۋقۇلئاددە ھۆرمەت ۋە ئېتىقادىنىڭ بەلگىسى .

— شـۇنـداق ، — دەپ ئۇنـىـڭغا قوشۇلدى مەتنۇر ئەپەندى ، — بۇ بىز ئۇيـغـۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا تۇنجى قېتىم بولۇۋاتقان ئىش . بۇ قېتىم يـولـداش سـتـالىننىڭ دىدارىنى كۆرۈش شەرىپىگىمۇ سازاۋەر بولۇپ قالسىلا ، ئاللا مۇبارەك قىلغاي !

سـتـالـىـنـنـىڭ نامى تىلغا ئېلىنىش بىلەن ھاجىمنىڭ چىرايى گۈلدەك ئېچىلىپ كەتتى ۋە :

— ستـالـىـن جانابلىرىغا رەھمەت ، مېنى ئۇنتۇپ قالمىغىنىغا رەھمەت ، مېـنـىـڭ سـتـالـىـنـغـا ئېـيـتـىـدىـغـان ئەرزىممۇ بار تېخى ، — دەپ سەممىي كۈلۈمسىرىدى .

ئاپـرېـسوۋنـىڭ تىنچلاندۇرۇش ئوكۇلى ھاجىمنىڭ نېرۋىلىرىغا خېلى ئارام بـەردى چـېـغـى ، ئۇ گـويـا ھـېـچ ئـىـش بـولـمـىغاندەك موسكۋا سەپىرىگە

خاتىرجەم تەييارلىنىشقا باشلىدى. شېڭ دۇبەن تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن كىيىملىك يۇڭ رەختلەرنى كۆزدىن كەچۈردى ۋە قول باغلاپ تۇرغان ھاپىز ئۇستىغا قاراپ:

— سىز موسكۋادا تۇرۇپتىكەنسىزغۇ، — ھۇنەرنىمۇ شۇ يەردە ئۆگەنگەنمۇ؟ — دېدى.

— شۇنداق ھاجى ئاتا.

— ئەمىسە، موسكۋادا كىيىشكە قايسى رەخت باب كەلسە، ئۆزىڭىز بىلىپ تىكىۋېرىڭ، ئەمما ئىشتاننى تاھارەت ئېلىش ۋە مەيسە - كالاش كىيىشكە لايىق قىلىپ تىكىڭ.

— خوپ.

13

بۇ كۈنلەردە ھاجىمنىڭ ھويلىسىمۇ ھېيت كۈنلىرىدەك قىزىپ كەتتى. موسكۋا سەپىرى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنى تەبرىكلەپ كەلگۈچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ھاجىمنىڭ يىگىتلىرىمۇ ناھايىتى خۇشال ئىدى. «يىگىتلەردىن بىرەرسى ھەمراھ بولۇپ بارغۇدەك» دېگەن گەپ تارقالغاندىن بۇيان، «كىمنىڭ تەلىيى كېلەركىن» دېگەن خىيال بىلەن بەزىلەر كېچىلىرى ئۇخلىيالمايدىغان بولۇپ قالدى. بولۇپمۇ، ئۆزىنىڭ تەرجىمان بولۇپ بارىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان تۇرسۇن دولان خۇشاللىقىدىن تېرىسىگە پاتماي قالدى - دە، يېقىن ئارىدا قىلماقچى بولغان تويىنىمۇ ئارقىغا سۈرۈۋېتىپ، سەپەر كۈنلىرىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى.

— سەن نېمىدېگەن تەلەيلىك، — دېدى ئۇنىڭ ئورنىدا ۋاقىتىنچە دەرس بېرىپ تۇرماقچى بولغان ھەمدۇللايوۋ، — موسكۋانى يەنە بىر قېتىم كۆرىدىغان بولدۇڭ.

10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئەتىگەندە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ شاڭشياۋ

دەرىجىلىك بىر ئەمەلدارى چۈشتىن كېيىن سائەت 2 دە ناھايىتى مۇھىم يىغىن بولىدىغانلىقى توغرۇلۇق ھاجىمغا جىددىي ئۇقتۇرۇش ئېلىپ كەلدى. ئارقىدىنلا شىڭ شىسەينىڭ ئۆزى تېلېفون بېرىپ، ئۇنىڭ بۇ يىغىنغا چوقۇم كېلىشىنى ئىلتىماس قىلدى. ھاجىم ئۆزىنىڭ ياش مەھرىمى سىپتا كىيىنىپ يۈرىدىغان قىزىل يۈزلۈك يىگىت تەييارلىغان ئاپتۇۋا - چىلاپچىدا تاھارەت ئېلىپ، ناماز پېشىنىنى ئوقۇپ بولغاچ، شىڭ دۇبەن ھەدىيە قىلغان پىكاپ بىلەن ھويلىدىن چىقتى. شوپۇرنىڭ قېشىدا پەقەت مىرۇل پۇگەنلا ئولتۇراتتى، مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىنىڭ باشلىقى يوغان يورپا كەلگەن ئالتۇن سوپاخۇن يىگىرمە بەش نەپەر مۇھاپىزەتچى ئولتۇرغان يۈك ماشىنىسى بىلەن پىكاپقا سوگدىشىپ ماگدى.

بەزىلەرنىڭ بىردەم ئېچىلىپ، بىردەم تۇتۇلۇپ قالىدىغان كىشىلەرنىڭ مىجەزىنى ئۈرۈمچى ھاۋاسىغا ئوخشىتىشى ئاساسسىز بولمىسا كېرەك. ھاجىملا دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرە - كىرمەيلا قاتتىق بوران چىقىپ كەتتى. ئۇلار ئۆزىنى دالدىلاپ ئېلىپ بولغۇچە شەھەرنىڭ شىمال ئاسمىنىدا پەيدا بولغان تاغدەك يوغان قارا بۇلۇت ئەتراپقا يېيىلىپ، پۈتۈن ئاسمان قاراڭغۇلاشتى. ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىشقا، ئارقىدىنلا يامغۇر تامچىلاشقا باشلىدى. ھويلىنىڭ كۈن پېتىش تەرىپىدە چوقچىيىپ تۇرغان ئىككى قەۋەتلىك بىنانىڭ پەلەمپىيىدە شىڭ شىسەي پەيدا بولدى. ئۇ ھاجىنى ئۆزى قارشى ئېلىپ، ئىچكىرىگە ئەپكىرىپ كەتتى. ئىككى ھەربىي ئەمەلدار كېلىپ ئالتۇن سوپاخۇن باشلىق ھەممە مۇھاپىزەتچىلەرنى ھېلىقى بىنانىڭ قارشىسىدىكى بىر كىچىك زالغا باشلىماقچى بولدى. ئۇلار بۇ تەكلىپنى رەت قىلىپ، سىرتتا تۇرۇۋەردى؛ بىراق خۇددى ئاسمان گۈمبىزى تېشىلىپ كەتكەندەك چىلەكلەپ يامغۇر قۇيۇلۇشقا باشلىغاندىن كېيىن، ئىلاجىنىڭ يوقىدىن ھەممىسى ھېلىقى زالغا كىرىپ پاناھلاندى. ئىشىك - دېرىزىلەر ھاڭغىرىقاي ئوچۇق تۇرسىمۇ زالنىڭ ئىچى دىمىق سېزىلىپ، ھەممەيلەننىڭ نەپىسى بوغۇلۇپ تۇراتتى. قانداقتۇر بىر شۇملۇق يۈز بېرىدى-

غانداك كۆڭۈللەر غەش، چىرايلار مەھزۇن، كۆزلەر غەمكىن ئىدى. ئالتۇن سوپاخۇن بىلەن مىرۇل پۇگەن، ئارقىدىنلا ئوغلاقچى مەنسۇر خۇددى مەسلى ھەتلىشىۋالغاندەك، كەينى ـ كەينىدىن دىرىزە ئالدىغا كىلىپ، ھاجىم كىرىپ كەتكەن ھىلىقى بىنانىڭ ئىشىكىگە پەرىشان قارىشىپ تۇراتتى. زالنىڭ ئىچى جىمجىت، ھىچكىم ھىچنىمە دىمەي مىلتىق ـ تاپانچىلىرىنى چىڭ تۇتقان پېتى شۈك ئولتۇراتتى. شۇ ئارىدا ئىشىكتە بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى.

ــ سوپاخۇن دادۇيجاڭنى ھاجىم قىچقىرىدۇ، ــ دىدى ئۇ، ئاغزىدىكى ئالتۇن چىشلىرىنى كۆرسەتمەكچى بولغاندەك غەلىتە ھىجىيىپ، بۇ دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ تەرجىمانى چاشقان بۇرۇت مەمەتبەگ ئىدى.

ئالتۇن سوپاخۇن ھەمراھلىرىغا پەرىشان بىر قارىۋىلىپ، زالدىن چىقتى. ئۈتكۈنچى يامغۇر قانداق تىز باشلانغان بولسا، شۇنداق تىز توختاپ، ئاستا سىملداپ يىغىشقا باشلىدى.

تەخمىنەن ئون مىنۇتلاردىن كىيىن ئالتۇن سوپاخۇن ئۆتكى ئۆچكەن ھالدا قايتىپ چىقىپ، بوسۇغا تۈۋىدە جىم تۇرۇپ قالدى. ئۇ قورالسىزلاندۇرۇلغانىدى.

قول پىلموتلىرى بىلەن قوراللانغان يۈزدىن ئوشۇق چىرىك خۇددى تامنىڭ تۈۋىدىن ئۈنۈپ چىققاندەك زالنى قورشىۋىلىپ، پىلموتلارنىڭ ئاغزىنى ئىشىك ـ دىرىزىلەردىن زالنىڭ ئىچىگە قاراتتى. ھەممەيلەن ھاڭ ـ تاڭ قالدى.

ــ ھاجى ئاكام ئۆز قولى بىلەن يازغان خەت، ــ دىدى سوپاخۇن يانچۇقىدىن بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئاغزى ئاران گەپكە كىلىپ، قەغەز تۇتقان يوغان بارماقلىرى تىترەپ تۇراتتى.

كىمدۇر بىرسى «چاپسان ئوقۇسىلاچۇ، بۇ زادى نىمە گەپ» دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى.

سوپاخۇن ئوقۇشقا باشلىدى:

ــ قەدىردانلىرىم، مىنى رازى بولسۇن دىسەڭلار، قان تۆكۈلمىسۇن،

قورال - يارىغىلارنى تاپشۇرۇپ بېرىڭلار !
خەتنىڭ ئاخىرىغا «ھاجى خوجىنياز» دېگەن سۆزلەر ئويۇلغان كىچىككىنە تامغا بېسىلغانىدى .
زالدا قاتتىق ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى .
— بۇ نېمە گەپ ؟
— ھاجى ئاتام ساراڭ بوپقاپتۇمۇ نېمە ؟
— قورال - ياراغنى نېمە دەپ بەرگۈدەكمىز ؟ بەرمەيمىز !
— بىزنى ئاتا - ئانىمىز ئوغۇل دەپ تاپقان . بۇ لومودىلار بىزنى شۇنداق ئاناي ئېتەمدۇ ؟
سوپاخۇننىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :
— ئاغا - ئىنىلەر ، ھاجى ئاكامنى ئايىساڭلار ، ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاڭلار . بولمىسا جىق قان تۆكۈلۈپ كېتىدۇ .
— ھېلىمۇ ئاز قان تۆكۈلدىمۇ ؟ يەنە تۆكۈلسە ، شۇنچىلىك تۆكۈلەر !
— ۋارقىرىدى ئوغلاقچى مەنسۇر .
— ياق ، سەن ئۇنداق دېسەڭ قانداق بولىدۇ ؟ ئۇنداق قىلما ئۇكام ، — يالۋۇردى ئالتۇن سوپاخۇن ، يوغان ئالقىنىنى ئۇنىڭ مۈرىسىگە قويۇپ .
شۇ ئارىدا ئىشىك سىرتىدا بىر ھەربىي ئەمەلدار قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ بىر نېمىلەر دېدى . مەمەتبەگ ئۇنىڭ گېپىنى ئۇيغۇرچىغا ئۆرىدى :
— ۋاڭ تۇەنجاڭ بۇيرۇق قىلىۋاتىدۇ . بىردىن ئۈچكىچە سانايمەن دەيدۇ ، قورالنى تاپشۇرمىساڭلار ، ھەممىڭلارنى قىرىپ تاشلايمەن دەيدۇ .
ئەمدى قارشىلىشىشنىڭ پايدىسى يوقلۇقىنى چۈشىنىپ ، ھەممەيلەن قورال - ياراغلىرىنى بىرلەپ - ئىككىلەپ ئىشىك - دېرىزىلەردىن سىرتقا تاشلاشقا باشلىدى .
— سوپى دادۇيجاڭدىن باشقىلار ماشىنىغا چىقىڭلار ، گوڭگۇەنگە قايتىسىلەر ، — بۇيرۇق قىلدى ۋاڭ تۇەنجاڭ ، ھەممىسى قورالسىزلىنىپ بولغاندىن كېيىن .

ئادەتتە قارا يەرنى ئويۇپ تاشلىغۇدەك ئەلپازدا قاپلاندەك قەدەم تاشلاپ ماڭىدىغان يىگىتلەر قولىدىكى قورالدىن ئايرىلىپ قېلىش بىلەن سۇغا چۈش- كەن مۈشۈكتەك دۈگدىيىشىپ، ھېچقانداق قارشىلىقسىز ماشىنىغا چىقىپ جىم ئولتۇرۇشتى. تاپانچىسىنى يالىڭاچلىۋالغان بىر ھەربىي ئەمەلدار كابىنكىغا سەكرەپ چىقتى. ماشىنا ئۇنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەنىگە ئەمەس، كىشىلەر كۆڭلىگە دەھشەت سېلىشقا باشلىغان ج خ باشقارمىسى تە- رەپكە ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى.

ۋاڭ تۇەنجاڭ سوپاخۇن دۇيجاڭنى پىكاپقا سېلىپ، ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەنى تەرەپكە ماڭدى.

پۈتۈن شەھەردە ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىنىپ، كوچا - كويلاردا قى- لىچلىرىنى يالىڭاچلىۋالغان ئاتلىقلار ۋە نەيزىلىك مىلتىقلىرىنى ئېسىۋالغان پىيادە چېرىكلەردىن باشقا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. پۈتۈن قاتناش توختاپ، دۇكانلار تاقىلىپ، ئىشىك - قوۋۇقلار ئېتىلىپ، پۈتۈن شەھەر ئۇرۇش ۋاقتىدىكىگە ئوخشاش قورقۇنچلۇق بىر ھالەتكە كىرىپ قالغانىدى. ھاجىمنىڭ گۇڭگۇەنى بىر مىڭ چېرىكنىڭ قورشاۋىدا تۇراتتى. چېرىكلەر گۇڭگۇەنگە، قوشنا ھويلىلارنىڭ ئۆگزىلىرىگىمۇ قارا قاغىدەك چىقىشىۋالغا- نىدى. ئىككى تۆمۈر كوڭكىنىڭ پىلموتلىرى گۇڭگۇەنىڭ تاقاقلىق تۇرغان يوغان دەرۋازىسىغا قارىتىپ قويۇلغانىدى.

ۋاڭ تۇەنجاڭ پىكاپ بىلەن كېلىپ دەرۋازا ئالدىدا توختىدى. چېرىك- لەر ئۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قەيەردىندۇر بىر شوتا تېپىپ كېلىشتى. سوپاخۇن دۇيجاڭ ۋاڭ تۇەنجاڭنىڭ ئىشارىتى بىلەن شوتىغا چىقتى. ھويلىدا ئىككى يۈزدىن ئوشۇق كىشى مىلتىقلىرىنى بەتلەپ، غەزەپلەنگەن ھالدا جەڭگە تەييار بولۇپ تۇراتتى. سوپاخۇن دۇيجاڭ ھاجىمنىڭ ئۆز قولى بىلەن بۇيرۇق يېزىپ ئەۋەتكەنلىكىنى ئېيتىپ، بايىقى خەتنى ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى:

«قەدىردانلىرىم، مېنى رازى بولسۇن دېسەڭلار قان تۆكۈلمىسۇن، قورال - ياراغلارنى تاپشۇرۇپ بېرىڭلار!»

ھويلىدىن قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈلدى .

سوپاخۇن خەتنى يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ «ئاغا - ئىنىلەر ، بولار ئىش بولدى ، ھاجى ئاكامنى ئايايلى . ئۆزىمىزنى ئايايلى ، ئەل - يۇرتنى ئايايلى ، قورال - ياراغلارنى تاپشۇرۇڭلار !» دەپ ۋارقىرىدى .

سوپاخۇن دۈيجاڭنىڭ گېپى تۈگە - تۈگمەيلا ، تۆمۈر كوڭكىلاردىكى پىلموتلار تاراسلاپ ئېتىلىپ ، دەرۋازىنى ئۆتمە - تۆشۈك قىلىۋەتتى .

دەرۋازا ئېچىلدى . چېرىكلەر يەردە ياتقان مىلتىقلارنى خۇددى تەمەچ تەرگەندەك پاك - پاكىز تېرىپ بولۇپ ، بىر قىسمى يىگىتلەرنىڭ يانلىرىنى ئاختۇرۇشقا ، بىر قىسمى ياتاق - ئۆيلەرنى تىنتىشقا كىرىشىپ كەتتى .

كەچقۇرۇن ۋاڭ تۇەنجاڭ تىزىملىك بويىچە يىگىتلەر ئارىسىدىن ئونبەش كىشىنى ئايرىپ چىقىپ ، بىر يۈك ماشىنىسىغا ئولتۇرغۇزدى . كىتابخانىلارغا تونۇش بولغان غۇلجىلىق ھېيتەممۇ شۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىدى .

— ئاقىۋەت شۇ بولدىمۇ سوپاخۇن ئاكا ؟ — دېدى ئۇ زەردە بىلەن شەپكىسىنى ئارقىغا سۈرۈپ قويۇپ .

— ئاللانىڭ تەقدىرى شۇ ئوخشايدۇ ئۇكام ، بىزدە نېمە ئىلاج ! — دېدى سوپاخۇن دۈيجاڭ كۆزىگە ياش ئېلىپ .

— قۇرۇپ كەتسۇن ئۇنداق تەقدىر !

ۋاڭ تۇەنجاڭنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى :

— سوپاخۇن دۈيجاڭمۇ مۇشۇ ماشىنىغا چىقسۇن !

سوپاخۇن دۈيجاڭ ئېغىر گەۋدىسى بىلەن ماشىنىغا ئېسىلىۋېتىپ ، ئاخىرقى قېتىم كۆزۈۋالاي دېگەندەك ھاجىمنىڭ ھۇجرا ۋە مېھمانخانىسى جايلاشقان پېشايۋانلىق ئۆيلەر تەرەپكە قارىدى . ھېلىقى سىپتا كىيىنىپ يۈرىدىغان قىزىل يۈزلۈك ياش مەھرەم مېھمانخانا ئالدىدا گويا ھېچقانداق ئىش بولمىغاندەك پەرۋاھسىز قاراپ تۇراتتى .

14

ھەربىي ھالەت ئۈچ كېچە - كۈندۈز ھۆكۈم سۈردى. بۇ كۈنلەردە ج خ باشقارمىسىنىڭ ماشىنىلىرى خۇددى قوتاندىن بوشىنىپ كەتكەن تەلۋە بۇقىلارغا ئوخشاش دەھشەت بىلەن ھۆركىرەپ پۈتۈن شەھەرنى بېشىغا كىيىۋالغانىدى. بولۇپمۇ، كېچىلىرى بۇ ماشىنىلارنىڭ كۆرسەتكۈچ چىراغلىرى يىرتقۇچ ئەجدىھانىڭ كۆزلىرىدەك ۋال - ۋۇل يېنىپ، ئەلنىڭ كۆڭلىگە قاتتىق ۋەھىمە سالاتتى. بۇ ماشىنىلارنىڭ ئۆزىمۇ، يان ئەينەكلىرىمۇ قارا بولغاچقا، خەلق ئۇلارنى «قارا بۇقا» دەپ ئاتىشاتتى ۋە بۇ ھەقتە

«قارا بۇقا ھۆكىرىسە ئاپەت كېلىدۇ،

ئاپەت بىلەن تەڭ قىيامەت كېلىدۇ»

دېيىدىغان گەپلەرمۇ پەيدا بولغانىدى.

دەرۋەقە، «قارا بۇقا» قايسى ھويلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختىسا، شۇ ھويلىدا قىيامەت دەھشىتى باشلىناتتى.

ھاجىم تۇتقۇن قىلىنغان كۈنى يېرىم كېچىدە، يوغان بىر «قارا بۇقا» ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىننىڭ دەرۋازىسىدىن ھۆركىرەپ كىرىپ، تۇرسۇن ھەسەنوۋ (دولان) نىڭ ياتىقى ئالدىدا توختىدى - دە، بېشىدىن تاپىنىغىچە قارا كىيىنگەن ئىككى ساقچى ئەمەلدار تاپانچا دەستىسى بىلەن ئىشىكنى قاتتىق تاقىلداتتى. ئۇيقۇدىن چۆچۈپ ئويغانغان تۇرسۇن دولاننىڭ «كىم بۇ، يېرىم كېچىدە ئىشىك قاققان؟» دېگەن سوئالىغا جاۋابەن ئىشىك يەنە قاتتىق تاقىلداپ قوپال ئاۋاز ئاڭلاندى:

— چاپسان بولۇڭ، دۇبەن جانابلىرى سىزنى چاقىرىۋاتىدۇ!

تۇرسۇن دولان دەرھال لامپىنى ياقتى ۋە ئالدىراش - تېنەش كىيىنىۋېتىپ، شىپىڭ شىسەينىڭ ئەينەك رامكىدا تۇرغان فوتو رەسىمگە كۆزى چۈشۈپ قالدى. رەسىمنىڭ بىر چېتىدە شىپىڭ شىسەينىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان خاتىرىسى — «... مېنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر شاگىرتىم تۇرسۇن ھەسەنوۋقا

ئەستەلىك» دېگەن سۆزلەر ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تۇرسۇن دولاننىڭ خى-
يال قۇشلىرى قاناتلاندى:

تۇنجى قارار «تاشكەنتچىلەر» ئورۇمچىگە قايتىپ كېلىش بىلەنلا قىرىق
كۈنلۈك سىياسىي - نەزەرىيە كۇرسى ئېچىلىپ، شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ «ئالتە
بۈيۈك سىياستى» توغرىسىدا، ئۇنىڭغا يانداشتۇرۇپ مىللەت ۋە جەمئىيەت
تەرەققىياتى، ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت، «يېڭى شىنجاڭ» قۇرۇشتا زىيالىيلار-
نىڭ رولى قاتارلىق مەسىلىلەرنى ماركسىزم - لېنىنىزم نۇقتىئىنەزەرى بويىچە،
ناتىقلارغا خاس مەنتىق ۋە پاساھەت بىلەن شەرھلەپ بەرگەنىدى؛ كۇرس
داۋامىدا، كۇرسانتلارنى بىرنەچچە قېتىم قوبۇل قىلىپ، ئۇلار بىلەن ئايرىم -
ئايرىم سۆھبەتلەشكەن ۋە شۇ سۆھبەتلەرنىڭ بىرىدە تۇرسۇن دولاننىڭ قو-
لىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، «سىز ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى ۋە مېنىڭ
ياراملىق شاگىرتىم بولۇشقا مۇناسىپ» دېگەنىدى. ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇرا-
سىمىدا باشقا كۇرسانتلار قاتارىدا ئۇنىڭغا بايىقى سۆزلەر يېزىلغان فوتو
رەسىمنى خاتىرە قىلىپ بەرگەنىدى. باشقىلارغا بېرىلگەن رەسىملەرگە بولسا،
«مېنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر شاگىرتىم» دېگەن سۆزلەر يېزىلماي، پەقەت ھەر
كىمنىڭ ئىسىم - فامىلىسىلا يېزىلغانىدى. مانا شۇنداق بىر قاتار ئىشلاردىن
كېيىن تۇرسۇن دولاننىڭ قەلبىدە شېڭ شىسەيگە نىسبەتەن چوڭقۇر ھۆر-
مەت، ھەتتا بىر خىل چوقۇنۇش تۇيغۇسى ئويغىنىشقا باشلىدى. شۇنىڭ
ئۈچۈن شېڭ شىسەينى «ئۇلۇغ داھى» دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، ماقالە ۋە شې-
ئىرلار يازدى. دەرسخانىدىمۇ ئوقۇغۇچىلارغا ئۇنى ئالاھىدە مەدھىيىلەپ، «شېڭ
دۇبەن ۋە ئالتە بۈيۈك سىياسەت» كە مەڭگۈ سادىق بولۇش توغرىسىدا تەربىيە
بېرەتتى. ھەتتا ھاجىم ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرىغىمۇ تەسىرىنى ئۆتكۈزۈش غەرىزىدە
ئۇلارنىڭ ئالدىدا شېڭ دۇبەن ۋە «ئالتە بۈيۈك سىياسەت» نى ماختاپ، ياش
يىگىتلەرگە خاس قىزغىنلىق بىلەن بەزى گەپلەرنى قىلاتتى.

ئىشىك يەنە قاتتىق تاقىلداپ، تىل - ھاقارەت يېغىشقا باشلىدى:

— ھۇ ئاناڭنى... ئىشىكنى ئاچامسەن يوق ؟!

— قېشىڭغا ئوسما قويۇۋاتامسەن نېمە ؟

— ....

تۇرسۇن دولان نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەي تېڭىرقاپ قالدى ۋە تىترەپ كېتىۋاتقان بارماقلىرى بىلەن ئىشكىنىڭ ئىلغۇچىنى كۆتۈرۈۋېتىشكە ئارانلا ئۈلگۈردى. ئىككى جاللات قوپۇندەك باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇنىڭ قولىغا كويزا سالدى - دە، سىرتقا سۆرەپ ماڭدى. تۇرسۇن دولان ئۇلارنى خاتا قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ، ۋارقىراشقا باشلىدى.

— بۇ ئىشىڭلار ئۇچۇن ئۇلۇغ داھىمىز دۇبەن جانابلىرىغا قانداق جاۋاب بېرىسىلەر ؟

— مانا مۇنداق جاۋاب بېرىمىز ، — دېدى جاللاتلارنىڭ بىرى، تاپانچىسىنىڭ سېپى بىلەن ئۇنىڭ گەجگىسىگە بىرنى سېلىپ.

تۇرسۇن دولان ماشىنىغا قانداق چىقىپ قالغىنىنى تۇيماي قالدى. بىر ھازادىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ، يېنى - ۋېيىنىغا قارىدى ۋە باش ئۇستىدە غۇۋا يورۇپ تۇرغان كىچىككىنە لامپۇچكا يورۇقىدا غەلىتە بىر مەنزىرىنى كۆرۈپ، پۈتۈن بەدىنى شۈركىنىپ كەتتى: بېشىغا قارا خالتا كىيگۈزۈلۈپ، قوللىرىغا كويزا سېلىنغان بەش ئادەم خۇددى قېتىپ قالغان مۇردىدەك جىم ئولتۇراتتى. تۇرسۇن دولان ئىشنىڭ تەكتىنى ئەمدى چۈشەندى چېغى، تەقدىرگە تەن بېرىپ جىم ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. «بىر - بىرىنى تونۇپ قالمىسۇن ئۇ-چۇن تۇتقۇن قىلىنغان سىياسىي مەھبۇسلارنىڭ بېشىغا خالتا كىيدۈرەرمىش دېگەن گەپلەر راست ئىكەن. بىراق، مېنىڭ بېشىمغا نېمىشقا كىيدۈرمىدىكىن - ھە!» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

تاڭغا يېقىن ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىپىنىڭ ھويلىسىغىمۇ بىر «قارا بۇقا» كىرىپ، 3 - ياتاقتىن بىر يىگىتنى ئېلىپ ماڭدى. بۇ، تۆمۈر خەلپىنىڭ سەپدىشى مەرھۇم ئامانقۇلنىڭ ئوغلى ئارمان بەگ ئىدى.

شۇ كېچىدىن باشلاپ ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ ئۆزى-دىلا بەشيۈز نەچچە ئادەم تۇتقۇن قىلىنغانىدى. بۇلار بۇنىڭدىن تۆت يېرىم

يىل بۇرۇن شىڭ شىسەينى يۆلەپ تەختكە چىقارغان ۋە ئۇنىڭ ئۆز يۇرتداش-
لىرىدىن بولغان شەرقىي - شىماللىق پىدائىيلار قوشۇنىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك
ئوفىتسېرلىرى، شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن، مەنسەپكە ئولتۇرغان
مائارىپ نازىرى جاڭ شىڭ، ئىچكى ئىشلار نازىرى ماشاۋۋ قاتارلىق ئالىي
ماقام ئەربابلار، ۋاڭ زىخۇ، هۆسۈيۈن چانشىۋ، تۇرسۇن بابا قاتارلىق چوڭ
بايلار، خوجىنىياز هاجىم مۇئاۋىن رەئىس بولغاندىن كېيىن يۇقىرى
مەنسەپلەرگە تەيىنلەنگەن مىللىي ئەمەلدارلار — يېزا ئىگىلىك كان ئىشلىرى
نازىرى يۇنۇس بەگ، مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ رەئىسى تاهىر بەگ،
ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بايمۇللا، ئۆلكىلىك بانكىنىڭ مۇئا-
ۋىن باشلىقى ئاقمۇللا، مەشهۇر زىيالىيلاردىن سوپىزادە، مەرۇپ سەئىدى،
هەيدەر-ئەپەندى، بۇرهان شەهىدى، هاجىمنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى ۋە ئۇنىڭ
خىزمىتىدە بولغان قاسىم ئەپەندى قاتارلىق جامائەتچىلىككە تونۇلغان كىشىلەر
ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، بۇ قېتىمقى تۇتقۇن ئۈرۈمچى شەهىرىنى
زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. پۈتۈن شەهەر ئاهالىسى قاتتىق يەر تەۋرەشتىن كې-
يىن بىر هازاغىچە هوشىغا كېلەلمىگەن ئادەمدەك تېڭىرقاپ قېلىشتى. «دوستلار
كۆرۈشكەندە سۆزلەشمەيدىغان، بازارلار جىمجىت، ئات - ئۇلاغلار شالاڭ،
بالىلار يىغلاشقا پېتىنالمايدىغان، بىشەم خوتۇنلارمۇ ئۈنلۈك جېدەل قىلىشقا
جۈرئەت قىلالمايدىغان، ئىتلار قاۋىماي، توخۇلار چىللىمايدىغان بولۇپ
قالدى».①

ئۈرۈمچى بىلەن تەڭلا باشقا ۋىلايەت، ناهىيىلەردىمۇ تۇتقۇن باشلىنىپ
كەتتى. شىمالدا پولتاي كۆز سىيىت هاجى، شەرقتە تاز چىراي هاشىم هاجى،
جەنۇبتا قاۋان تەلەت قادىر هاجى بىلەن قارا كۆتەككە ئوخشاپ كېتىدىغان ۋە
شىنجاڭغا نەدىن كېلىپ قالغانلىقىنى هېچكىم بىلمەيدىغان مەۋلانوۋ دېگەن
مەخلۇقلار قوناقلىققا كىرگەن غالجىر قاۋاندەك ئۆز خۇدىنى بىلمەي، مىڭ -
مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ هايات رىشتىسىنى ئۈزمەككە كىرىشتى. ئۇلارنىڭ

① «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى»، 7 - كىتاب، 15 - بەت.

چۆچەكلەردىكى جىن ـ ئالۋاستىلارغا ئوخشاش مەشئۇم كۆلەڭگىسى چۈشكەن يەرلەر خۇددى كۆكلەم كۈنلىرى تۇيۇقسىز مۆلدۈر زەربىسىگە ئۇچرىغان باغ ۋە ئېتىزلاردەك ۋەيرانىۇ ۋەيران بولماقتا ئىدى. مەھبۇسلارنى سولاشقا تۈرمە يېتىشمەي، تاملىرى ئېگىز رەك، ئىشىك ـ قوۋۇقلىرى پۇختىراق كەلگەن ئىدارە ـ جەمئىيەتلەرنىڭ ھويلىلىرىمۇ سولاقخانىغا ئايلاندۇرۇلدى. پەقەت تۈرپان ناھىيىسىنىڭ ئاستانە يېزىسىدىكى ساقچى پەيچۇسوسىدىلا ئىككىيۈزدىن ئوشۇق مەھبۇس تىقىلىپ ياتاتتى.

قوزغىلاڭنىڭ مېۋىسى سۈپىتىدە شىنجاڭ تارىخىدا تۇنجى قېتىم ۋالىيلىق مەنسىپىگە ئولتۇرغان سالى دورغىدىن تارتىپ، ھوشۇر كانتوغىچە مىللىي ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى تۇتقۇن قىلىنىپ كەتتى. ھەتتا ھېچقانداق سەنسەپنى خالىماي، قۇمۇلنىڭ ئىدىر دېگەن تېغىدىكى غېرىپانە كەپىسىگە قايتىپ بېرىپ پۇقراچىلىق بىلەن ئۆز تىرىكچىلىكىنى قىلىشقا كىرىشكەن ئەنسارىغىمۇ ھاشىم ھاجى دەرھال قانلىق چاڭگىلىنى ئۇزاتتى. ھاشىم ھاجى تەرىپىدىن قارا تىزىملىككە كىرگۈزۈلگەن يۇرت چوڭلىرى، دۆلەتمەن بايلار، قوزغىلاڭ ئىشتىراكچىلىرىدىن بولۇپ، ئىككى يۈز ئەللىك بەش كىشىدىن پەقەت بىرلا ئادەم ـــ غەلىتە مىجەزلىك توخنىياز زور قاياققىدۇر قېچىپ قۇتۇلغانىدى.

شېڭ شىسەيگە بولغان ساداقىتى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىپ، ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيلىقىغا تەيىنلەنگەن چىڭ دېلى ۋە ئۆز ۋاقتىدا شېڭ شىسەينىڭ ئەڭ ئەشەددىي رەقىبلىرى بولغان جاڭ پېيۈەن بىلەن ماجۇڭيىڭغا قارشى يۈرۈشلەردە زور خىزمەت كۆرسەتكەن ۋە ئەلھال قەشقەر گارنىزون قوماندانى بولۇپ تۇرغان گېنېرال لىيۇ بىڭمۇ ئامان قالمىدى.

ھەممىدىن قىزىقى شۇكى، ھاجىم تۇتقۇن قىلىنىپ، ئىككى ھەپتە ئۆتكەندە، شېڭ شىسەينىڭ بىۋاسىتە رىياسەتچىلىكىدە چوڭ ئاممىۋى يىغىن چاقىرىلىپ، بۇ قېتىم ئۆلكە بويىچە تۇتقۇن قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسى «ياپون جاھانگىرلىكىگە سېتىلغان خائىنلار، ئۇلار ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق پىلانىغا ماسلىشىپ، شىنجاڭدىكى يېڭى ھۆكۈمەتكە قارشى توپىلاڭ

كۆتۈرمەكچى، جۇڭگو خەلقىنىڭ ياپون تاجاۋۇزىغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان ئازادلىق كۈرىشىگە بۇزغۇنچىلىق قىلماقچى، خوجىنىياز ئەنە شۇ سۇيىقەستنى پىلانلىغۇچى باش جىنايەتچى، بۇنى خوجىنىيازنىڭ ئۆزى ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى سوراق ئۈستىدە ئىقرار قىلدى» دەپ جاكارلىدى.

يىغىندىن كېيىن، كوچا - كوچىلارغا ئېلانلار چاپلاندى. تەشۋىق - ۋەرىقىلىرى تارالدى. گېزىتلاردا ماقالە ۋە مۇراجىئەتنامىلەر ئېلان قىلىندى.

بۇ شۇنداق پەيت ئىدىكى، پۈتۈن مەملىكەت، جۈملىدىن شىنجاڭدا «ياپون» دېگەن سۆزنى ئاڭلىغان ھەر بىر ۋىجدانلىق كىشىنىڭ قۇيقا چاچلىرى تىك بولۇپ، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كېتەتتى. چۈنكى، ياپون جاھانگىرلىكى 1931 - يىلى 18 - سېنتەبىردە جۇڭگونىڭ شەرق - شىمالدىكى ئۈچ ئۆلكىسىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، تاجاۋۇزچىلىق پىلانىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ، 1937 - يىل 7 - ئىيۇل كۈنى بېيجىڭ شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى لۇگوچياۋ كۆۋرۈكىگە ھۇجۇم قىلدى. شۇ كۈندىن باشلاپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئازادلىق ئۇرۇشىغا ئاتلاندى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىمۇ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە ئوخشاشلا، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ئەڭ نومۇسسىز، ياۋۇز مەخلۇقلار ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ، ئۇلارغا قاتتىق نەپرەت ۋە غەزەپ بىلدۈرمەكتە ئىدى. شېڭ شىسەي بۇ قېتىمقى ئاتالمىش «سۇيىقەستلىك توپىلاڭ» ئەنزىسىنى دەل شۇ پەيتكە توغرىلاپ ياساپ چىققانىدى. ۋاقتىنى تېپىپ جايىدا ئېيتىلغان يالغان سۆز خۇدانىمۇ قايىل قىلىدۇ دېگەندەك، شېڭ شىسەينىڭ بۇ يالغانلىرىغا بىر قىسىم كىشىلەر ئىشىنىپ قالدى.

بىراق، ھەرقانچە قىلغان بىلەن يالغاننىڭ ئۆمرى قىسقا بولىدىكەن، ئەپسانىلەردە ئېيتىلىشىچە، ئالۋاستىنىڭ ئارقىسى كاۋاك بولغاچقا، ئۇ كىشىلەرگە ھەمىشە ئالدى تەرىپى بىلەن كۆرۈنمەكچى بولىدىكەنۇ، ئۇيان - بۇيانغا بىرلا ئۆرۈلسە، سىرى ئاشكارا بولۇپ قالىدىكەن. شېڭ شىسەيمۇ خۇددى شۇنداق بولدى. چۈنكى ئۇستا سېھىرگەرلەر تۈرلۈك سېھىرى - ئەپ-

سۇنلىرى بىلەن تاماشىبىنلارنىڭ كۆزىنى بوياشقا مۇۋەپپەق بولالىسمۇ ، ئۇلارنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىنى ، سېزىش ، ھېس قىلىش ئىقتىدارىنى ، قىسقىسى ، ھېسسىي ۋە ئەقلىي تەپەككۇرىنى بەربىر بوغۇپ تاشلىيالمايدۇ . ئەكسىچە ، خۇددى ئاسمان گۈمبىزى قانچىكى قارايسا ، يۇلتۇزلار شۇنچە پارقىراپ كۆرۈنگىنىگە ئوخشاش ، جاھاننى زۇلمەت قاپلىغانسېرى ئادەملەر باشقىچىلا سەگەكلىشىپ ، ئاددىي كۆز بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان نەرسىلەرنى ئەقىل كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، يۈرەك بىلەن سېزىپ ، تېخىمۇ چوڭقۇر ئويلاشقا باشلايدىكەن . ئۈرۈمچى ئاھالىسىنىڭ ئىچىدە بۇ خىلدىكى ئادەملەر ئاز ئەمەس ئىدى . دىن ، مىللەت ، جىنس ، ئورۇن ـ مەرتىۋە ۋە سەۋىيىلىرىنىڭ قانداقلىقىدىن قەتئىينەزەر ، ئىنسانلىق تۇيغۇسى ئۆلمىگەن كىشىلەرنىڭ يۈرىكىدە تۈرلۈك ـ تۈمەن گۇمان ۋە سوئاللار تۇغۇلماقتا ئىدى . گەرچە شائىر ئېيتقاندەك :

«قۇرتتەك يامىردى جاي ـ جايدا جاسۇس ،
ئاياغ ئاستى قىلىندى ، بىتتى نامۇس .
نەچچە دوستلۇق ، ۋاپادىن قالدى زەررە ،
قارا ئىتلار ئۈچۈن مول كەلدى مەررە»

بولۇۋاتقان بولسىمۇ ، بىر ـ بىرىگە قاتتىق ئىشىنىپ ، يۈرەك سىرىنى ئېيتىشالايدىغان دىلكەش دوستلار پۇرسەت تاپقاندا ، كۈندۈزلىرى ئەتراپقا بېقىپ ، كېچىلىرى قۇلاقنى ـ قۇلاققا يېقىپ ، پىچىرلىشىپ ئالاتتى . مۇنداق پىچىرلاشلار زاماننىڭ پىچىرلىشى ، ۋىجداننىڭ پىچىرلىشى ، ھەق ـ ئادالەتنىڭ پىچىرلىشى ئىدى :

— 1931 ـ يىلدىكى «18 ـ سېنتەبىر» ۋەقەسىدە ، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى شىددەتلىك جەڭلەردە نۇرغۇن قۇربان بېرىپ ، ئاخىر بولالمىغاندىن كېيىن سىبىرىيە ئارقىلىق شىنجاڭغا پاناھلىنىپ كەلگەن شەرق ـ شىمال پىدائىيلىرىنى ئەمدى ياپونلارغا سېتىلدى دېسە ، بۇنىڭغا كىم ئىشىنىدۇ ؟

— 1933 ـ يىلى «12 ـ ئاپرېل» ئۆزگىرىشىدە شېڭ دۇبەننى تەختكە

يولەپ چىقارغانلا شۇلار ئەمەسمىدى ؟ ئەمدى ئۇلار قانداقسىغا شىڭ دۇبەنگە قەست قىلماقچى بولۇپ قالغانكىن - هە ؟!

— گېنېرال ليۇبىڭ ئەزەلدىن شىڭ دۇبەننىڭ سادىق دوستى ئىدى. ئۇ هېلىقى مەنمەنچى جاڭ پېيۇەننى يوقىتىشتا زور خىزمەت كۆرسەتكەن كىشى، ئەمدى ـ زە خوجىنىياز بىلەن بىرلىشىپ، شىڭ دۇبەننى ئۆلتۈرمەكچى بوپتۇمىش، نېمىدېگەن كۈلكىلىك گەپ!

— خوجىنىياز نەلەردە يۈرۈپ ياپونلارغا سېتىلغان بولغىيدى ؟ ئۇ ئەگەر ياپونپەرەست بولسا، ياپون مۇشاۋىرلىرىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئىش قىلىدىغان ماجۇڭيىڭ بىلەن بىللە بولماي - زە، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ، شىڭ دۇبەن بىلەن بىرلىشەمتى ؟ قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نى ئاغدۇرۇپ، سابىت داموللىرىنى شىڭ دۇبەنگە تۇتۇپ بېرەمتى ؟ شىڭ دۇبەن ئۇنى ياپونغا سېتىلدى دېسە، بەزىلەر ئۇنى شىڭ دۇبەنگە سېتىلغان دەيدىكەن. بۇ ئادەمگە بەك ئۇۋال بولدى. يالغۇز خوجىنىيازغىلا ئەمەس، نۇرغۇن ئادەمگە ئۇۋال بولدى، جۇمۇ ! مۇنداقمۇ قارا كۆڭۈللۈك قىلغان بارمۇ ؟

— گەپ ئۇنىڭدا ئەمەس، جىنىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دېپ، شىڭ دۇبەن بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقماقچى. بىرىنچىدىن، قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى نەتىجىسىدە هاكىمىيەت بېشىغا چىقىپ قالغان مىللىي ئەربابلارنى ئۈزۈل - كېسىل يوقىتىپ، يەرلىك مىللەتلەرنى قايتا باش كۆتۈرەلمەيدىغان قىلىۋېتىش ۋە خەنزۇ مىللىتىدىن كىم بولسا بولسۇن ئۇنىڭ بىلەن تۆر تالىشىش ئېھتىمالى بولغان ھەممە كۈشەندىلىرىنى كۆزدىن يوقىتىش ئارقىلىق ئىستىپداتلىق تەختىدە خاتىرجەم ئولتۇرماقچى؛ ئىككىنچىدىن، ئىستىپداتلىق تەختىنى مۇستەهكەملەش ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىغا قەرز تۆلەش ئۈچۈن شىڭ دۇبەنگە نۇرغۇن پۇل كېرەك ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قايسى مىللەتتىن بولسا بولسۇن، چوڭ بايلارنى بىرەر باهانە بىلەن قولغا ئېلىپ، مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلمىسا، بۇ پۇلنى نەدىن تاپقىلى بولىدۇ. مېنىڭ ئاڭلىشىمچە،

ھۆسۈيۈن چانشىۋنىڭ مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىنغاندا، پەقەت ئالتۇن ـ يام-بۇسنىلا بەش ماشىنا ئۇدا بىر ھەپتە توشۇپتۇ. ئۇنىڭ ئامبىرىدىن چىققان يۇڭ رەخت، تاۋار ـ دۇردۇن، يىپ ـ گەزلىمە، مۈڭگۈز ۋە ئېسىل موي ـ تېرە دېگەنلەرنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق دەيدۇ.

— چانشىۋ زە، مال ـ دۇنياسىنى شىڭ دۇبەن ئۈچۈنلا يىغىپ قويۇپ-تىكەن ـ دە!

— ئۇلا ئەمەس، نادان مىللەتنىڭ بايلىرىمۇ كۆپىنچە نادان بولىدىكەن. ئۇلار خەير ـ ساخاۋەت دېسە، بىر تىيىننىڭ ئۇستىدە تىك تۇ-رۇپ، توخۇ تۇخۇم باسقاندەك مال ـ دۇنياسىنى باغرىغا بېسىپ ياتىدۇ. ۋاقتى كەلگەندە ئوغرىنى قاراقچى ئۇرۇپتۇ بولىدۇ، خالاس!

— مەن ھەيرانمەن، شىڭ دۇبەن زىيالىيلارنىمۇ ئامان قويماپۋاتىدۇ. ھەتتا ئۆزى تاشكەنتتە ئوقۇتۇپ كەلگەنلەردىنمۇ بىرمۇنچىسىنى تۇتقۇن قىپتۇ. بۇ نېمە ئۈچۈن؟

— ئەزەلدىن بۇيان زالىم پادىشاھلار ئىلىم ئەھلىدىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ. چۈنكى، ئىلىم ئەھلى قارىغۇلارچە ئەگەشمەيدۇ. ئۇلارنىڭ كۆزى روشەن، كۆڭلى ئويغاق بولىدۇ. ئۇلاردىن بىر ئىشنى يوشۇرغىلى بولمايدۇ. زالىم پادىشاھلار بولسا، ئەل ـ يۇرتنىڭ كۆزى تېڭىلغان جۇۋاز ئېتىدەك بو-لۇشىنى خالايدۇ. ياش زىيالىيلارنىڭ ئەنە شۇنداقلارنىڭ ۋەكىلى ئىدى. شىڭ دۇبەنمۇ ئۇنىڭدىن قىلىشمايدۇ. شائىرنىڭ مۇنۇ مىسرالىرىدا ئۇلارنىڭ خاراك-تېرى ئوبدان ئېچىپ بېرىلگەن:

زالىم ئۈچۈن ئالىم، كىتاب ئەجەلدۇر،
ئەدىپ، شائىر دېمەك كۆزگە سۆگەلدۇر.
ئاڭا لازىم پەقەتلا روھى مەستلەر،
«لەبەي» دەپ تۇرغۇچى ئاپتاپپەرەستلەر.
يېتىشمەس ئەل ئاڭا بولسا كېكەچ، گاس،
يەنە بولسۇن تېخى قارىغۇ ئاۋام، خاس.

— ئانداقتا بىزنىڭ كۆرىدىغىنىمىز بار ئوخشايدۇ !

— بۇ تېخى ئىشنىڭ باشلىنىشى ، ھەرھالدا غاپىل يۈرمىگەن ياخشى . مانا قاراڭ ، «قارا بۇقا» كېلىپ قالسا ، ئالدىراپ قالماي دەپ ، ئىچمىگە ئۈچ قات كۆڭلەك - تامبال كىيىپ يۈرىدىغان بولدۇم . زاماندا ئىشەنچ يوق . شېڭ دۇبەنگە تېخىمۇ ئىشەنگىلى بولمايدۇ . ھاكىمىيەتكە ھېرىسلىق سەۋداسى ئۇنى چايان تەبىئەت ، تۈلكە مىجەز قىلىپ قويغان .

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز ؟

— بىر ئادەمنىڭ تارىخى ئۇنىڭ مىجەز - خۇلقىنىڭ يېتىلىش جەريانى ؛ مىجەز - خۇلقى بولسا ئۇنىڭ تارىخىنىڭ داۋامى . شېڭ دۇبەننىڭ تارىخى بىزگە مەلۇم . ئۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىش ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلمىدى . ئەمدى ئىستىپداتلىق تەختىنى چىڭىتىش يولىدا ھەرقانداق رەزىللىكنى قىلىشتىن يانمايدۇ . ئۇ ، چايانغا ئوخشاش ھەممىدىن گۇمانلىنىپ ، ھەممىنى دۈشمەن ساناپ ، نەشتىرىنى ئۇرۇۋېرىدۇ . لازىم تاپسا ، بىرلا يۇمۇلىنىپ ، تۈلكە بولۇۋالىدۇ - دە ، ھىيلە - مىكىر بىلەن ئالدامچىلىق قىلىدۇ . ئۇنىڭ بۇ قېتىم تۇتقۇن قىلغانلارنى ياپونغا سېتىلغانلار دەپ جار سېلىپ ، ياپونغا قارشى بايراقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ چىقىشتىكى مەقسىتى جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ئىشەنچىسىنى قازىنىش ۋە ئۇنىڭ ئارقىلىق ئۆزىنى ۋەتەنپەرۋەر كۆرسىتىپ ، مەملىكەت خەلقىنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس . ئۇ ، ئەنە شۇ مەقسەتتە شىنجاڭدىكى جۇڭگو كومپارتىيىسى ئەزالىرىنى بوشاپ قالغان مۇھىم ئورۇنلارغا خىزمەتكە قويۇشقا باشلىدى . بېشىمىز ئامان بولسا تېخى كۆرىمىز ، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئۇ جۇڭگو كومپارتىيىسىدىنمۇ ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىنمۇ چوقۇم يۈز ئۆرىدۇ .

— بەك ئاشۇرۇۋەتتىڭىزمۇ قانداق ؟

— بۇنىڭدىن قىلچە گۇمانلانمايمەن . ئۇنىڭ تەبىئىتى شۇ .

يىگىرمە تۆتىنچى باب

ھەسرەتلىك نىدا

تارىخ — خاتالىقلارنىڭ يىغىندىسى ئەمەس،
ئۇرۇنۇشلار جەريانىدۇر.

— رادىي فىش ①

1

ئالدىنقى بابىنا بايان قىلغىنىمىزدەك، خوجىنىياز ھاجىم ئاشۇ كۈنى دۈ-
بەن مەھكىمىسىگە يىغىنغا كىرىپ، تۇيۇقسىز تۇتقۇن قىلىنغان سائەتتىن
باشلاپ، تۆمۈر قەپەستىكى شىرغا ئوخشاپ قالدى. ئۇ بىر دەم غەزەپ بىلەن
ھۆركىرەپ، قائىلىتىر قاپلانغان قىلىن ئىشىكنى يوغان مۇشتۇملىرى بىلەن
ئۇراتتى، كۈچلۈك ئاياغلىرى بىلەن تېپەتتى، كەڭ مۇرىسى بىلەن ئىتتىرەتتى
؛ بىر دەم ئىشىكنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆشۈكنىڭ قاپقىقىنى ئېچىپ ۋارقىراي-
تتى!

— شىڭ دۈبەن دېگەن لومودىنى قىچقار، ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپىم بار!

يىراق، سۆرۈن چىراي گۇندىپايلار ھېچنىمنى ئاڭلىمىغاندەك قۇلىقىنى
يوپۇرۇپ يۇرۇۋېرەتتى.

ھېلىقى كۈنى ھاجىمنىڭ تۇتقۇن قىلىنىشى ناھايىتى غەلىتە بولغانىدى:
شىڭ شىسەي ئۇنى ئىككى قەۋەت بىنانىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى پەلەمپەيدە

---

① «جالالىدىن رۇمىي» ناملىق تارىخىي بىئوگرافىك رومانىنىڭ ئاپتورى.

قىزغىن قارشى ئېلىپ، ئىچكىرىگە باشلاپ كىردى - دە، ئۆزى «غىپلا» قىلىپ باشقا بىر ئۆيگە كىرىپ كەتتى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە، ھاجىنى ئالتە چېرىك ئارىغا ئېلىۋالدى. پارقىراپ تۇرغان مىلتىق نەيزىلىرى ئۇنىڭغا قادىلىپ تۇراتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ يانچۇقىدىن كىچىككىنە تاپانچىسىنى چىقاردى. بىراق تاپانچىنىڭ تەپكىسى بېسىلمىدى. مەلۇم بولدىكى، تاپانچىغا قانداقتۇر بىر سوغۇق قول تېگىپتۇ.

— نېمە قىلىشماقچىسەن لومودىلار؟— ۋارقىرىدى ھاجىم، تاپانچىنى ئاچچىق بىلەن چۆرۈپ تاشلاپ.

چېرىكلەر بۇنى كۆرۈپ، مىلتىقلىرىنى يىغىشتۇردى.

يان ئىشكتىن ۋاڭ تۇەنجاڭ مەمەتبەگنى ئەگەشتۈرۈپ چىقىپ بىر نېمىلەر دېيىشكە باشلىدى. مەمەتبەگ ئۇنىڭ گېپىنى مۇنداق ئۆرىدى:

— ۋاڭ تۇەنجاڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ گېپىنى ئېيتىمەن دەيدۇ، ھازىر تالادا مالىماتاڭچىلىق كۆپ، ياپون جاھانگىرلىرىنىڭ ئىتلىرى غالجىرلاشتى دەيدۇ، دۇبەن جانابلىرى ھاجىمغا كۆيۈنىدۇ. ھاجىمنى مۇشۇ يەردە بىر نەچچە كۈن تۇرسا ئامان بولىدۇ، كېيىن يەنە ئۆيگە قايتىپ كېتىدۇ دەيدۇ.

— دۇبەن دېگەن لومودى مېنى زادى نېمە قىلماقچى؟ قىچقار ئۇنى، گېپى بولسا ئېيتسۇن! — يەنە ۋارقىرىدى ھاجىم.

ۋاڭ تۇەنجاڭ ئىزاھات بەردى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، شىڭ دۇبەنىنىڭ ھازىر ۋاقتى يوق. ھاجىم بۇيرۇققا ئىتائەت قىلىپ، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مېھمانخانىسىدا بىرنەچچە كۈن دەم ئېلىپ تۇرۇشى كېرەك. قوراللىرىنى تاپشۇرۇش توغرىسىدا ئۆزىنىڭ ئادەملىرىگە ھازىرلا بۇيرۇق بېرىشى لازىم. ئۇنداق قىلمايدىغان بولسا، ئۇرۇمچى شەھىرى قانغا بويىلىدۇ، بۇنىڭغا ھاجىم جاۋابكار بولىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن گەپ تۈگىدى.

بىراق، ھاجىمنىڭ دەم ئالىدىغان ئورنى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مېھمانخانىسى ئەمەس، تۈرمىنىڭ قاراڭغۇ كامېرى بولۇپ قالدى. ئۇ ھېچنېمىنى

چۈشەنمەيتتى. ئۆزىنىڭ نېمىشقا « مەھبۇس » بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىش نىيىتىدە بولسا كېرەك، كامېرىنىڭ ئىشىكىنى كۈندە نەچچە ئۇرۇپ، بىرلا سۆزىنى تەكرارلايتتى:

— شىيىڭ دۇبەن دېگەن لومودىنى قىچقار، ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپىم بار!

كۈنلەر، تۈنلەر شۇنداق ئۆتتۈۋەردى. بىر ھەپتىدىن كېيىن ھاجىمنىڭ مەھرەم بېشى بەزى لازىمەتلىكلەرنى ئېلىپ كۆرۈشكىلى كەلدى. گەپ ئارىسىدا گۇگگوەنىڭ پېچەتلەنگەنلىكى، مۇھاپىزەتچىلەردىن بىر قىسمىنىڭ تۇتقۇن قىلىنىپ، قالغانلىرىنىڭ تارقىتىپ تاشلانغانلىقى، ھاجىمنىڭ پۈتۈن مال - مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىپ، بالا - چاقىلىرىنىڭ نازارەت ئاستىغا ئېلىنغانلىقى مەلۇم بولدى. ھاجىم بىر ھازاغىچە كايىپ - چېچىلىپ، ئاخىرىدا ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

— سىز قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن، دۇبەن بىلەن كۆرۈشۈڭ، مېنى دۇبەنگە دەيدىغان يوجۇڭ گەپلىرى بار ئىكەن دەڭ. ئاندىن باش كونسۇل ئاپرېسوۋنىڭ يېنىغا بېرىڭ. مەن كونسۇل جانابلىرىنىڭ سۆزى بىلەن كاپالەتكە ئىشىنىپ ئۈرۈمچىگە كەلگەنىدىم، ئەمدى بۇ نېمە بولغىنى؟ مۇشۇ گەپلىرىمنى ئۇنىڭغا ئېيتىڭ، جاۋابىنى ماڭا يەتكۈزۈڭ، كېيىنكى قېتىم كەلىشىڭىزدە مېنىڭ قۇرئانىمنى ئالغاچ كېلىڭ.

مەھرەم بېشى ئۇ « قۇرئان » نىڭمۇ باشقا مال - مۈلۈكلەر قاتارىدا مۇسادىرە قىلىنىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. ھاجىم تېخىمۇ چېچىلىپ كەتتى ۋە نەدىن بولمىسۇن بىر «قۇرئان» تېپىپ كىرگۈزۈشنى جېكىلىدى.

مەھرەم بېشى شۇنچە قىلسىمۇ شىڭ شىسەي ئۇنى بوسۇغىسىغا يولاتمىدى. ئاپرېسوۋ بولسا، « بۇ ئىشتىن خەۋىرىمىز يوق ئىكەن. سۈرۈشتۈرۈپ كۆرەيلى » دېگەن جاۋابنى بەردى. ئەمما ئىككى كۈندىن كېيىن ئاپرېسوۋنىڭ ئۆزى ئۈرۈمچىدىن قاياققىدۇر كېتىپ غايىپ بولدى.

بىر - بىرىگە تۇتاش جايلاشقان پاكار، زەي، قاراڭغۇ كامېرلارنىڭ

قاڭالتىر قاپلانغان ئېغىر ئىشىكلىرى ھەر كۈنى ئەتىگەن - ئاخشىمى نۆۋەت بىلەن پەقەت ئىككىلا قېتىم ئېچىلاتتى. خالا جايغا ئاران ئۈلگۈرگەن مەھەبۇسلار گۈندىپايلارنىڭ ۋار - ۋۇر جارقىراشلىرى بىلەن دۈشكەللەشلىرى ئاستىدا ئالدىراپ - تېنەپ ئىشنى تۈگىتىپ، ئۆز كامېرلىرىغا كىرىپ كېتىشەتتى. بىر نەچچە مىڭ قوشۇننىڭ سەردارى بولۇپ جاھاننى تىترەتكەن « غازى خۇجىنىياز ھاجى » مۇ ئەمدى سۈيدۈك تۈگىنى كامېردىن ئۆزى كۆتۆرۈپ چىقىپ، ئېگىز سېپىل تاملىرى ئارىسىدىن ئاسماننىڭ بىر پارچىسىنى كۈندە ئاران ئىككىلا قېتىم كۆرەلەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ قالغان چاغلىرىنى خۇددى ھايۋانات باغچىسىدىكى تۆمۈر قەپەستە يېتىپ ئەسەبىيلەشكەن شىرغا ئوخشاش ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇرۇپ، تۆتلا قەدەم كېلىدىغان يەردە توختىماي مېڭىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى، مېڭىپ ھارغاندا تورۇسقا تاقاشقان كىچىككىنە تۆمۈر رۇجەككە؛ كېچىلىرى بولسا مەھكۇملارنىڭ نەملەشكەن كىرپىكلىرىگە ئوخشاش چىملداپ تۇرىدىغان يۇلتۇزلارغا قاراپ خىيال سۈرەتتى. كامېرنىڭ ئىچى بىرەر نەرسىنى ئىلغا قىلالىغۇدەك بولغان چاغلاردا « قۇرئان » نى قولىغا ئالاتتى - دە، گويا شۇنىڭ بىلەن كۆڭلىگە تەسكىن بەرمەكچى بولۇپ، ئۈنلۈك قىرائەت باشلايتتى. باش - ئايىغى يوق خىياللار بىلەن شۇ « قۇرئان كېرىم » تىكەندەك يالغۇز قالغان بۇ شورلۇق مەھبۇسنىڭ يېگانە ۋە دىلكەش ھەمرىيى بولۇپ قالغانىدى.

يولۋاستەك قورقۇمسىز، بۆرىدەك ئالغۇر، سېغىزخاندەك سەزگۈر يىگىتلىك چاغلىرى — قاتاڭغۇر كەلگەن كەكە ساقال، كۆزلىرىدە ئەقىل - دانىش نۇرلىرى چاقناپ تۇرىدىغان غەيرەتلىك، ئەمما ئۆزى سەبىي بالىدەك ئاقكۆڭۈل يولباشچى تۆمۈر خەلپە بىلەن ئۆتكەن ئۇنتۇلماس چاغلار ... ھەي شۇ ياغاچ يۈز تەقۋارار لى شۇفۇنىڭ شېرىن سۇخەنسازلىق بىلەن « قۇرئان » تۇتۇپ بېرىشلىرى ... يەنە نېملەر، نېملەر ... لى شۇفۇدەك « قۇرئان » تۇتۇپ بەرمىسمۇ، سۇخەنسازلىقتا ئۇنىڭدىن ئۇستىراق بولغان ئاپرېسوۋ جانابلىرى نەگە يوقالدىكىن - ھە! قېنى ئۇ تەنتەنىلىك ۋەدىلەر، قېنى ! قېنى

ئۇ ھەيۋەتلىك تاغلاردەك ئۇلۇغۋار كاپالەت ؟ ھەممىسى ئۇنتۇلدىمۇ شۇنچە تېز، گوياكى بىردەملىك چۈشتە كۆرگەندەك ...

ھە ئىپىتىماقچى، كونسۇل زىيالىتكىن شاھىت بولغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاپىرىسوۋمۇ ئىپتىراپ قىلىپ ئىمزا قويغان ھېلىقى جىسار پۈتۈمنىڭ بىر نۇسخىسى ھاجىمدا ئەمەسمىدى! ھاجىم ئۇنى مۇھىم خەت - چەكلەر ساقلىنىدىغان كىچىككىنە ساندۇقتا سېلىپ قويغان ئەمەسمىدى، ئاپلا مەھرەم بىشى كۆرۈشكىلى كەلگەندە نېمشقا ئۇنى سۈرۈشتۈرمىگەندۇ، نېمشقا ئۇنىڭدىن ئالدۇرۇپ كىرمىگەندۇ ؟ ھەي تاگەي، «قۇرئان» نى مۇسادىرە قىلغان يەردە ئۇنى ئالللقاچان ئېلىپ كېتىشكەنمىكىن - يە! ئۇ بولغاندىمۇ بۇ ئەھۋالدا قۇرۇق قەغەزنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولار ؟

شۇنداق قىلىپ بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى، ھېچكىم ھېچنېمە دەپ گەپ سوراپ باقمىدى. بايىقى ۋەدىلەرگە ئوخشاش بۇ شورلۇق مەھبۇسمۇ ئۇنتۇلۇپ قالدىمۇ - نېمە ؟

ياق ئۇنتۇلۇپ قالماپتۇ.

بىر كۈنى ئەتىگىنى گۇندىپايلار ئۇنى بېشىغا قارا خالتا كىيدۈرۈپ قاياققىدۇر ئېلىپ ماڭىشتى. بىر ھازادىن كېيىن ئېگىز تۈرمە سېپىلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى بىر ھويلىغا ئەپكىرىپ، بېشىدىن قارا خالتىنى ئېلىشتى. قەدىناس ئايىلى قەمەرخان ئايلا غەمكىن تەبەسسۇم بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى. بۇ چۈشمۇ نېمە ؟! ياق چۈش ئەمەسكەن.

شىپىلىق شىسەينىڭ باش مەسلىھەتچىسى پىك ئەپەندى پەيدا بولدى. ئۇ يېنىدىكى تەرجىمان ئارقىلىق ئەھۋالنى چۈشەندۈردى. ئۆتكەنكى سالاۋات، دۇبەن جانابلىرى ئۇنى ھېلىمۇ دوست دەپ بىلىدۇ، بىر زامان ئوبدان كۆتۈلۈپ ئەسلىگە كەلسۇن ئۇچۇن مۇشۇ ھويلىنى خاس ئۇنىڭغا ئاجراتتى، قەدىناس ئايىلى ئۇنىڭغا ھەمراھ بولىدۇ. كېيىنكى ئىشلاردا، مەسىلەن، سوراق ئۈستىدە دۇبەن جانابلىرىغا سەممىي ھەمكارلاشسا، پات ئارىدا ئەركىنلىككە ئېرىشىپ، بۇرۇنقىدەك دەۋران سۈرىدۇ.

توپتوغرا ئۈچ ئاي ئۆتكەندە سوراق باشلاندى. بەش سوراقچى ئىچىدە پولتاي كۆز سەيىت ھاجى بىلەن ياپما قاپاق لى يىگىتچىدىن بۆلەكلىرى ئۇنىڭغا ناتونۇش كىشىلەر ئىدى.

غەلىتە سوئاللار: ماتارىپ نازىرى جاڭ شىڭ، ئىچكى ئىشلار نازىرى ماشاۋۇ، يېزا ئىگىلىك - كانچىلىق نازىرى يۇنۇس بەگ، مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ رەئىسى تاھىر بەگ باشلىق نەچچە ئونلىغان شېرىكلىرى بىلەن قۇرغان تەشكىلات، يەنى شېڭ دۇبەننى ئۆلتۈرۈپ، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى بولغان سۇيىقەستلىك توپىلاڭ تەشكىلاتىنىڭ تەپسىلىي پىلانى نېمە؟ بۇ ئىشتا ياپون جاھانگىرلىكى قانداق يوليورۇق بەرگەن؟ شېرىپقان تۆرە بىلەن نېمە دېيىشكەن؟ قازاقلار قاچان قوزغىلاڭ قىلماقچى؟ — بۇ ئىشلارنى ھاجىنىڭ شېرىكلىرى ئاللىقاچان ئىقرار قىلىپ بولدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئۆز ئىقرارى كېرەك. بۇنى ئېيتماي قۇتۇلالمايدۇ ۋەھاكازالار...

مۇشۇ تەرىقىدىكى سوئاللار بىلەن سوراق ئىشى ئۇدا ئون كۈن داۋام قىلدى. مەھبۇس ئاچچىق بىلەن قول شىلتىپ، بىرلا گەپنى تەكرارلايدۇ:

— تۆھمەت، ھەممىسى تۆھمەت! ئېشىمدا يوق پۇرچاق پوقۇمدا نېمە قىلىدۇ؟ شېڭ دۇبەن بىلەن كۆرۈشمەن، ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپىم بار.

— سەن تۆھمەت دېگىنىڭ بىلەن شېرىكلىرىڭ ئىقرار قىلدى.

— يۈزلەشتۈر مېنى ئۇلار بىلەن.

— پۇشايماننى ئالىدىغان قاچا تاپالماي قالما يەنە!

— ئورۇسلارنىڭ گېپىگە كىرىپ، شېڭ دۇبەننى دوست تۇتقىنىمغا پۇشايمەن قىلىمسام، باشقا پۇشايمىنىم يوق مېنىڭ!

بىر كۈنى پىلىك ئەپەندى يەنە پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، دۇبەن جانابلىرى ئون كۈنلۈك سوراق ئەھۋالىنى ئاڭلاپ ھاجىمدىن خاپا بوپتۇ. مېنىڭ ئۈمىدىمنى ئاقلىيالمىدى دەپتۇ. ئەگەر مۇشۇنداق بولۇۋەرسە، ئاقىۋەت يامان بولىدۇ.

— ياخشىلىق بولۇشقا مېنىڭمۇ كۆزۈم يەتمەيدۇ، — دېدى ھاجى

چىچىلىپ ئولتۇرۇپ ، — شىلىڭ دۇبەنگە ئېيتىلىڭ مەستۇرە خوتۇنلاردەك قىچىپ يۇرمەي ، مېنى ئۆزى بىلەن كۆرۈشتۈرگەي . ئۇنىڭ ئۆزىگە دەيدىغان گېپىم بار .

ئەتىسىدىن باشلاپ ئەھۋال ئۆزگەردى . چېرىكلەر قەمەرخان ئايلانى كەتكۈزۈۋېتىپ ، ئۇنى باشقا تۈرمىگە يۆتكىدى .

بۇ كۈنلەردە ئۇرۇمچىدىكى تۈرمىلەرنىڭ سانى كۈنسايىن كۆپەيمەكتە ئىدى . كىتابىمىزنىڭ 15 - بابىدا بايان قىلىنغان ھېلىقى كاتولىك چېركاۋىسىمۇ تۈرمە بولۇپ قالدى . تۈرمە بولغاندىمۇ ئانداق - مۇنداق ئەمەس ، جېنى تۆمۈردىن يۇتكەن مەھبۇسىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان ، نى - نى ئەزىمەتلەر-نىڭ ئۇستىخىنى گۆشىدىن ئاجراپ ، ئۆزى خېمىردەك چەيلەپ تاشلىنىدىغان ، ھەتتا مۇتلەق كۆپلىرىنىڭ قۇرۇق جەسىتى چىقىدىغان ئازاب زىندانى ، قىيىن - قىستاق ئوچىقى ، قىسقىسى ئۆلۈم مەنزىلى ئىدى .

تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشىچە ، بۇ تۈرمىدىكى قىيناش ئۇسۇللىرى باشقا تۈرمىدىكىلەردىن نەچچە ھەسسە كۆپ ۋە دەھشەتلىك بو-لۇپ ، تىرناق ئاستىغا جۇۋالدۇز سانجىش ، تىرناقنى يۇلۇپ ئېلىش ، ئادەمنى تىك تۇرغۇزۇپ ئالىقىنىدىن تامغا مىخلاپ قويۇش ، يالىڭاچ بەدەنگە قاينىغان ياغنى چېچىش ، دەزمالنى قىزدۇرۇپ يېقىش ، جان يېرىگە بامبۇك يېرىندىسىنى تىقىشتىن،تارتىپ ئىنتا تالىنتىشقىچە تەخمىنەن بىر يۈز ئەللىك خىلغا يېتىدى-كەن . شۇنىڭ ئۈچۈن « تيەنجو تاڭ » (يەنى كاتولىك چېركاۋىسى) دېگەن گەپنى ئاڭلىغان مەھبۇسنىڭ جېنى سىقىرايدىكەن .

ھاجىم ئەنە شۇ تۈرمىگە يۆتكەپ كېلىندى .

سوراقچىلار ئۇستىلىدە سەيت ھاجىمۇ ، لى يىڭچىمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇلارنىڭ ئورنىدا كۆك كۆز ، سېرىق چاچ كەلگەن گەۋدىلىك ئادەملەر سوراق قىلىشقا باشلىدى . ئۇلارنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىمۇ ئېيىقنىڭكىدەك قوپال بو-لۇپ ، بىر گەپنىڭ ئىككىسى بولسىلا « ياپتۇۋايمات »① دەپ ئاغزىنى بۇزاتتى .

---

① ھۇ ئاناڭنى ...

سوراق سوئاللىرىغىمۇ يېڭى مەزمۇنلار قوشۇلۇپ، باشقىچىلا مۇرەككەپلىشىپ كەتكەنىدى.

— ياپون ئىمپېرىيالىستلىرىنىڭ پىلانلىشى بىلەن شىڭ دۇبەننى ئۆلتۈرۈپ، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى، ئاندىن شىنجاڭدا، يەنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يېقىندا سوۋېتكە قارشى، كوممۇنىزمغا قارشى ياپون ھەربىي بازىسىنى قۇرماقچى! شۇنداقمۇ؟ ياپون ئىمپېرىيالىزمى بىلەن بىرلىكتە سوۋېت ئىتتىپاقىغا بۇزغۇنچىلىق ۋە ئىغۋاگەرچىلىك قىلماقچى! شۇنداقمۇ؟

يارەببىم، «چورۇقى يوغان»، چالا ساۋات بىر تاغچى ئۇچۇن بۇ نېمدېگەن يوغان گەپلەر!

— ھەممىسى يالغان، ھەممىسى تۆھمەت! — پۇتىدىكى يىگىرمە جىڭلىق ئېغىر كىشەننى شاراقلىتىپ، ئورنىدىن دەست قوپتى مەھبۇس، — سەنلەر زادى نېمە قىلماقچى؟ مەن سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ياردىمى بىلەن، ستالىن جانابلىرىنىڭ مەدەتكارلىقى بىلەن قوزغىلاڭ قىلغان. مەن يۇرتتا ئۇرۇش توگەپ تىنچلىق بولۇشنى ئۆزۈم خالاپ، يەنە شۇ ستالىن جانابلىرىنىڭ كونسۇلىدىن ئېيتقۇزغان گېپىنى قۇلىقىمدا چىڭ تۇتۇپ، شىڭ دۇبەن بىلەن ياراشتىم، ئۇرۇمچىگىمۇ كەلدىم، مەن سوۋېت ھۆكۈمىتىگە، ستالىن جانابلىرىغا خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشەنگەن. ئەمدى - زە، سوۋېتكە قارشى ئادەم بولۇپ قالدىمما؟ ياپون دېگەننى مەن نەدىن بىلەي! ئۇنىڭ يۇرتىغا بارمىسام، ئۆزىنى تۇرماق سايىسىنىمۇ كۆرمىسەم، قانداقسىغا ...

— يوم ئازغىنى، ياپتۇۋايمات! تولا بىلجىرلىماي مۇنۇ قەغەزگە قول قوي!

بۇ ئۇنىڭ نامىدىن يېزىلغان ئىقرارنامە بولۇپ، قەغەزگە ئۇنىڭ يۇقىرىدىكى «جىنايەت» لىرى يېزىلغانىدى.

مەھبۇس قەغەزنى ئاچچىق بىلەن يىرتىپ تاشلىدى. بىراق، شۇئان باش - كۆزىگە تېگىشكە باشلىغان ئېغىر سىم قامچە زەربىدىن مەھبۇسنىڭ بەدىنى تىتىلىپ كەتتى، مەھبۇس ھوشىدىن كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن يۈز

ـ كۆزنگە سىپىلگەن مۇزدەك سۇ بىلەن ھوشىغا كەلگەندە ئىككى ئالقىنىدىن تامغا مىخلاقلىق تۇراتتى . يەنە سوراق ، يەنە قىيناش ، يەنە ھوشىدىن كېتىش ... كۈنلەر ، ئايلار شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى . ھەتتا بىر يىل توشتى . قىيىن ـ قىستاق تۈرلىرىنىڭ قانچىغا يەتكەنلىكىنى مەھبۇسنىڭ ئۆزىمۇ بارا ـ بارا ئەسلىيەلمەيدىغان بولدى . پەقەت كىمدۇر بىرسىنىڭ ئۇنىڭ باش بارمىقىنى تارتىشتۇرۇپ قەغەزگە باستۇرۇپ ئالغانلىقلا ئېسىدە قالدى . چۈنكى ئۇ ئۆلۈك دېسە تىنىقى بار ، تىرىك دېسە تېنىدە جېنى يوق بولۇپ قالغانىدى .

يەنە قانچە ئاي ، قانچە يىل ئۆتكىنىنىمۇ مەھبۇس ئەسلىيەلمەي قالدى . يەنە سوراق باشلاندى . بىراق نېمىشقىدۇر سوراقلار ئالمىشىپ ، سوئاللارمۇ ئازىيىپ ، ھەتتا ئاددىيلىشىپ ، بىرلا مەسىلە تەكرارلىناتتى ــ شىڭ دۇبەننى ئۆلتۈرۈپ ، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى ، باشقا ھۆكۈمەت قۇرماقچى ! قىزىق ئىش ، ئۆتكەن سوراقلاردىكى گەپلەر ــ سوۋېتكە قارشى ، كوممۇنىزمغا قارشى دېگەن ئېبارىلەر نېمىشقا يوقاپ كەتكەندۇ !؟

مەھبۇس ھېچنېمىنى چۈشەنمەي بىر ئاز تېڭىرقاپ تۇردى ـ دە ، « پالتا كۆتۈرگۈچە كۆتەك دەم ئاپتۇ » دېگەندەك ، بىر كۈن بولسىمۇ ئازابتىن قۇتۇلۇش نىيىتىگە كېلىپ :

مەن ئىقرار قىلاي ، ــ دېدى . سوراقچىلار قەغەز ، قەلەم بېرىپ ئىقرارنامىنى ئۇنىڭ ئۆز قولى بىلەن يېزىشنى بۇيرۇدى . قىزىق ! نېمىشقا ئۆتكەنكىدەك ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان ئىقرارنامىگە زورلاپ بارماق باستۇرماي ، ئۆزۈڭ ياز دەيدىغاندۇ ؟

ــ نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ؟ ــ ۋارقىرىدى سوراقچىلارنىڭ بىرى ، ئۇنى يېزىشقا ئالدىرىتىپ .

« شىڭ دۇبەننى باشتىراق ئۆلتۈرۈۋەتمىگىنىمگە تاغدەك پۇشايمىنىم بار » دەپ يازدى مەھبۇس ۋە ئاخىرىغا ئۆزىنىڭ ئىمزاسىنى قويۇپ ، بارماق باستى .

سوراقچىلار بۇ ئىقرارنامىگە قاراپ ، مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇشتى .

مەھبۇس شۇ كۈنىلا باشقا بىر تۈرمىگە يۆتكەپ كېتىلدى . ئۇنىڭ پۈ-
تىندىكى ئېغىر كىشەنمۇ ئېلىپ تاشلاندى .

شىبىڭ شىسەي شۇ ئاخشىمى لى يىڭچى بىلەن ھاشىم ھاجىغا بۇيرۇق
قىلدى . ئۇلار شۇ بۇيرۇق بويىچە ھاجىنىڭ « جىنايىتى » توغرىسىدا موسكۋاغا
يوللىنىدىغان ماتېرىيالنى تەييارلاپ چىقتى . بۇ ماتېرىيالدا ئۇنىڭ «ياپون جا-
ھانگىرلىكى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، كوممۇنىزمغا قارشى
قىلمىشلىرى » تەپسىلىي بايان قىلىنىپ ، ئاخىرىغا ھېلىقى كۈنى مەجبۇرىي
بارماق باستۇرۇپ ئالغان ئىقرارنامە ئىلاۋە قىلىنغانىدى . ئۇلار يەنە شۇ بۇيرۇق
بويىچە « خوجىنىياز باشچىلىقىدىكى يەرلىك فېئودال كۈچلەرنىڭ يېڭى
ھۆكۈمەتكە قارشى سۇيىقەستلىك ھەرىكەتلىرى » دېگەن تېمىدا ئايرىم يەنە بىر
ماتېرىيال تەييارلاپ چىقتى . ھاجىمنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان بايىقى
ئىقرارنامىنى شۇ ماتېرىيال بىلەن ئايرىم بىر قەغەز خالتىغا سېلىپ پېچەتلەپ
قويدى .

2

مىرزۇل پۇگەن بىلەن ئوغلاقچى مەنسۇر ھاجىم يۆتكەپ كېلىنگەن
تۈرمىدە ئىدى . ئۇلار كامېردىن چىقىرىلىپ « ئېشچى گۇناھكارلار » قاتارىدا
مۇشۇ تۈرمىنىڭ مەھبۇسلار ئاشخانىسىدا ھەر كۈنى كامېرلارغا ئىككى قېتىم غىزا
- تاماق توشۇيتتى . شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ھاجىم بىلەنمۇ كۈندە ئىككى قېتىم
— گەرچە ئىشىكنىڭ كىچىككىنە تۆشۈكى ئارقىلىق بولسىمۇ — يۈز كۆرۈشە-
لەيدىغان بولدى . بۇنىڭدىن بولۇپمۇ ھاجىم بەك خۇشال ئىدى . چۈنكى ،
ھېلىقى كىچىككىنە تۆشۈكتىن چىنە - قاچىلارغا غىزا - تاماق ياكى قايناقسۇ
قۇيۇپ بېرىش ئارىلىقىدا ئازراق گەپلىشىۋالغىلى بولاتتى .

ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ ناھايىتى پۇختا ۋە چوڭ تۈرمە بولۇپ ، بۇ
تۈرمىدە مىڭدىن ئوشۇق مەھبۇس بار ئىكەن . ئۈرۈمچىدە تۇتقۇن قىلىنغانلار-

نىڭ خېلى كۆپ قىسمى مۇشۇ تۇرمىدە ئىكەن . هازىر ئۈرۈمچىدە تۇرمىلەرنىڭ سانى سەككىزگە يېتىپتۇ . چەت ۋىلايەت ـ ناھىيىلەردە قولغا ئېلىنغان مۇھەم مەھبۇسلار ، مەسىلەن ، سالى دورغا ، پازىل دورغا ، نەمەت خەلپەت ؛ تاشكەنتتە جۇڭگو كونسۇلى بولۇپ تۇرغان نىياز شېرىپى قاتارلىقلارمۇ مۇشۇ تۇرمىگە يۆتكەپ كېلىنىپتۇ . ئاقىت هاجى ، شېرىپقان تۆرە قاتارلىق قازاق چوڭلىرىمۇ مۇشۇ تۇرمىدە ئىكەن .

هاجىم ئۇلاردىن تۇرسۇن دولان بىلەن ئارمانبەگنىڭمۇ مۇشۇ تۇرمىدە ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، « ھەي گوۋاللار ، ئون گۈلنىڭ بىرسىمۇ ئېچىلمىغان ياش باللار ئىدى » دەپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويىدى .

ئادەتتە ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى گۈندىپايلار ئۇنى ھويلىغا چىقىرىپ ، بىر سائەت ئاپتاپ سىنىشىۋېلىشقا رۇخسەت قىلاتتى ، شۇنداق چاغلاردا كامېرلارنىڭ ئارقا تاملىرىدىكى تۆمۈر رۇجەكلىرىدىن يامىشىپ تۇرغان مەھبۇسلار ئۇنىڭ ئۇڭ پۇتىنى سۆرەپ ئاقساپ ماڭغانلىقىنى ، سول قولىنىڭمۇ جەينىكىدىن قىڭغىر تۇتۇپ قالغانلىقىنى بايقاپ قالدى . ئۇ بولسا ، چۆل ـ باياۋاندا كۆمۈكسىز قالغان مۇساپىرنىڭ باش سۆڭىكىدىكى كۆز چاناقلىرى پاكى بۇرۇن تۆشۈكلىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئاشۇ تۆمۈر رۇجەكلەرگە قاراشقا پېتىنالمىغاندەك ، ھەمىشە يەرگە قاراپ ماڭاتتى . دەرۋەقە بۇ تۇرمىگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن بۇيان ، ئۇنىڭ تېنى ئازابتىن قۇتۇلۇپ قالغان بولسىمۇ ، شۇ تەندە ئامانەت تۇرغان يۈرىكى تولىدىن تولا سېيقىراپ ئاغرىيدىغان بولۇپ قالغانىدى . گاھىدا ئاشۇ تۆمۈر رۇجەكلەرگە يامىشىۋاتقان نەچچە يۈزلىگەن مەھبۇسلارنىڭ كۆزلىرى ئۇنىڭغا قاراپ گويا « ھەي هاجىم بۇ قانلىق ئاقىۋەتكە كىم جاۋابكار ؟ تەقدىرمۇ ياكى سەنمۇ ؟ » دەۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى .

مىررۇل پۇگەن بىلەن ئوغلاقچى مەنسۇرنىڭ ئېيتىشىچە ، مۇشۇ تۇرمىنىڭ ئۆزىدىلا كىسەللىك ، ئاچلىق ۋە قىيىن ـ قىستاق ئازابىدىن نەچچە يۈزلىگەن مەھبۇسلار جېنىدىن ئايرىلىپتۇ . ئۇلارمۇ ، يەنە باشقا تۇرمىلەردە

ئۆلگەن مڭلىغان كىشىلەرمۇ ، جان بېرىدىغان چاغدا شۇنداق دېيىشكەنمىدۇ ؟
— ئەستاغپۇرۇللا ، مەن نېمە ئانداق تولا خاتالىشىمەن ، ئىشەك چىغىدا پۈتىي بىر قېتىم تىقىلىپ قالغان تۆشۈككە ئىككىنچى يېقىن كەلمەسمىش . رەھمەتلىك تۆمۈر ئاكامنىڭ ئاقىۋىتىدىن نېمىشقا ئىبرەت ئالمىغاندىمەن ! مېنى ئەجەبمۇ قارا بېسىپتۇ . بولمىسا ، نەمەت خەلپەت ئېيتىپ بەرگەن ھېكايىدىكى يىسىر تىقۇچ شىرنىڭ ئالدىغا ئۆز ئايىغى بىلەن بارغان ئىشەككە ئوخشاپ قالامدى. مەن . تۈلكە ھېلىقى شىرغا توغرا ئېيتقان : « ھەي تەقسىرىم ، بۇ ئىشەكنىڭ قۇلىقى بىلەن يۈرىكى بولسا ، سىزنىڭ ئالدىڭىزغا ئۆز ئايىغى بىلەن كېلەر. مىدى » دەپ ! ئۇ ئىشەككۇ ئۆزى ئۆلۈش بىلەن قۇتۇلۇپتىكەن . مەنچۇ ، ئۇرۇق - ئەۋلادىم ، دوست - بۇرادەرلىرىم تۇرماق چاپىنىمنىڭ پېشى تېگىپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى مېنىڭ كاساپىتىمگە كېتىۋاتىدۇ . ئاھ خۇدا ، مېنىڭ ئېي. تىكىم نېمە ئانچە شورلۇقتۇ ؟ مېنى نېمە ئانچە شور پېشانە ياراتقانسەن ؟
شۇ خىيال ، شۇ ھەسرەت ، شۇ ئىزتىراپ ئۇنى قىينايدۇ ، ئۇنىڭ يۈرىكىگە تىكەندەك سانجىلىپ ئارام بەرمەيدۇ . تاڭ - تاڭلار ئېتىپ كېتىدۇ ، كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەيدۇ . ھەر بىر قوشۇق ئۇماچ ، ھەربىر چىشلەم نان ئۇنىڭ گېلىنى جىراپ ، مەيدىسىگە زەھەر بولىدۇ .
— يارەببىم ! — دەپ ئورنىدىن چاچراپ تۇردى بىر كېچىسى ئۇ ، — كېيىنكى ئەۋلادلار مېنى نېمىلەر دەپ قاغىشىپ كېتەر ! نەچچە مىڭلىغان شېھىتلارنىڭ قىزىل قانلىرى ئۇچۇن تاڭنا مەھشەر كۈنى سېنىڭ ئالدىڭدا نېمە دەپ جاۋاب بىرۇرمەن ؟ ئەستاغپۇرۇللا !
غايىبتىن بىر سادا گەلگەندەك تۇيۇلدى :
— ياق ، سەن ئاللانىڭ ئالدىدا ، ئەل - يۇرتنىڭ ئالدىدا ، مىللەتنىڭ ئالدىدا گۇناھكار ئەمەس ! سەن ئۆزۈڭنىڭ ئىنسانىي - ۋىجدانىي بۇرچۇڭنى ، تارىخىي بۇرچۇڭنى ئادا قىلدىڭ . بۇ ھەسرەتلىك ئاقىۋەت ، بۇ قانلىق پاجىئە زامانىدىن كەلدى ، مۇھىتتىن كەلدى . نادانلىقتىن كەلدى . سەن ياشىغان زېمىن شۇنداق زېمىن ، بۇ يەردە جەننەتتەك باغۇ بوستانلىقلار بىلەن بىپايان

ۋادىلارمۇ، تاشلىق داۋانلار بىلەن قاراڭغۇ توقايلىقلارمۇ كۆپ. بىپايان چۆللەردە بولسا، دائىم ئېزىتقۇغا ئۇچرايدۇ كىشى. تۈن قاراڭغۇلاشقا نىسبىرى، يۇلتۇزلارغا قاراپ يول تېپىشنى سەنمۇ بىلەتتىڭغۇ. ئەپسۇس! تۆت ئاياغلىق ئاتىمۇ گاھىدا مۇدۇرۇلۇپ كېتىدۇ، ئات مۇدۇرۇلۇپ كەتسىمۇ، ئەر غاپىل بولماسلىقى، گول بولماسلىقى لازىم ئىدى. ئاق كۆڭۈللۈك — ئىنساننىڭ ئېسىل خىسلىتى، ئەمما، بۆرە — تۈلكىلەرگە ئاق كۆڭۈللۈك قىلغان كىشى چوقۇم نادامەت چېكىدۇ. خەير، سېنىڭ خاتالىرىڭ كېيىنكىلەرگە ئىبرەت بولۇپ قالىدۇ. «تارىخ — خاتالىقلارنىڭ يىغىندىسى ئەمەس، ئۇرۇنۇشلار جەريانى.» قۇمۇل تاغلىرىدا، سېنىڭ باشچىلىقىڭدا باشلانغان گۈلدۈرماما بۇ كەڭ زېمىننى، ئۇنىڭ ھەممە بۇلۇڭ-پۇشقاقلىرىنى ئويغىتىۋەتتى. ئويغانغان زېمىننى ئەمدى ھېچكىم ئۇخلىتالمايدۇ. چۈنكى، ئويغانغان زېمىننىڭ ئىگىلىرى — مىليونلىغان خەلق ئاممىسى — ئۆزىنى ۋە دوست-دۇشمەننى تونۇۋالدى، ئۆزىنىڭ كەلگۈسىنى كۆرۈۋالدى. سان-ساناقسىز قۇربانلارنىڭ ئىسسىق قانلىرى بەدىلىگە پارلاق كېلەچەكنىڭ چوقۇم كېلىدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىدى. كەلگۈسى ئەۋلاد سېنى ۋە سىلەرنى ئۇنتۇمايدۇ. تارىخ چوقۇم بىر كۈنى ئادىل ھۆكمىنى تەنتەنە بىلەن جاكارلايدۇ.

يىگىرمە بەشىنچى باب

قىسسىنىڭ ئاخىرى

دۇنيادا باش ـ ئاخىرى يوق نەرسە بولمايدۇ .

— ماكسىم گوركىي

كىتابخانلارنىڭ ۋاقتىنى ئاياش ئۈچۈن ئەمدى بۇ قىسسىنىڭ ئاخىرىنى ئاددىي بايان شەكلىدە قىسقارتىپ يازىمەن .

كاتولىك چېركوسى (تيەنجوتاڭ) دىكى نۇرغۇن قېتىملىق سوراق ۋە قىيىن ـ قىستاقلار نەتىجىسىدە خوجىنىياز ھاجىمدىن ئېلىنغان ھېلىقى ئىقرارنامە ، يەنى ئۇنىڭ ئاتالمىش « كوممۇنىزمغا ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى جىنايەتلىرى » توغرىسىدىكى ماتېرىيال موسكۋادىن ناھايىتى تېزلا تەستىقلىنىپ كەلدى . شۇنىڭ بىلەن «ئۇ موسكۋانىڭ تەستىقلىشى بىلەن سىرتماقتا بوغۇپ ئۆلتۈرۈلدى . جازا ئىجرا قىلغۇچىلارمۇ ، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ھاشىم ھاجى باشچىلىقىدىكى كىشىلەر بولۇپ ، ئۇلار شېڭ شىسەينىڭ ئىرادىسىنى ئىشقا ئاشۇردى ...» ①

شۇ قېتىمدا شېڭ شىسەينىڭ سابىق مەسلىھەتچىسى ، ئىلى ۋالىيسى چىڭ دېلى ۋە يۇنۇس بەگ ، تاھىر بەگ ھەمدە قازاق خەلقىنىڭ مىللىي قەھرىمانى شەرىپقان تۆرە قاتارلىق ئەربابلاردىن بىر يۈز يىگىرمە كىشىمۇ تۈرلۈك قەبىھ ئۇسۇللار بىلەن ئۆلتۈرۈلدى . شەرىپقان تۆرىنىڭ ئۆلۈمى تولىمۇ پاجىئەلىك بولدى . جاللاتلار ئۇنى باشقىلارغا ئوخشاشلا ئاۋۋال تاياق ـ توقماق بىلەن

---

① سەيپىدىن ئەزىزى : « ئۆمۈر داستانى » ، 1 توم 322 ـ بەت ، مىللەتلەر نەشرىياتى 1990 ـ يىلى بېيجىڭ .

ئۇرۇپ يىقىتىپ، ئاندىن بوغۇپ ئۆلتۈرمەكچى بولدى. بىراق، چۆچەكلەردىكى پالۋانلارغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ گىگانت ئادەم يىقىلمىدى. بەلكى جىنىنىڭ بارىچە جاللاتلار بىلەن قاتتىق ئېلىشتى، شۇنىڭدىن كېيىن، قىلىچ تۇتقان ئالتە جاللات تەڭ يوپۇرلۇپ كېلىپ، تەرەپ - تەرەپتىن قىلىچلاشقا باشلىدى ۋە ئاخىرى ئۇنى قىيما - چىيما قىلىۋەتتى.

شەرىپقان بىلەن بىر قاتاردا ئۆلتۈرۈلگەنلەر ئىچىدە دۇ جۇگيۈەن ①ۋە قۇربانىنياز شاھىدىمۇ بار ئىدى. قۇربانىنياز شاھىدى مەھمۇد مۇھىتىنىڭ يېقىن تۇغقىنى ۋە سەپدىشى بولۇپ، كېيىن شېڭ شىسەي تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكەن ۋە مەھمۇت مۇھىتقا قەست قىلغان. شۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن شېڭ شىسەي ئۇنى ئۆلكىلىك ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قىلغان، ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ لازىمى قالمىغانلىقتىن شېڭ شىسەي ئۆز قولى بىلەن بۇيرۇق يېزىپ ئۇنىمۇ بوغۇپ ئۆلتۈرگۈزدى.

بۇ كۈنلەردە ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت ناھايىتى كەسكىنلىشىپ كەتكەنىدى. غەرىپتە، گىتلىر فاشىست ئارمىيىسى سوۋېت ئىتتىپاقى زېمىنىنىڭ غەربىي قىسمىنى بېسىۋېلىپ موسكۋا بوسۇغىسىدا قۇتراۋاتاتتى؛ شەرقتە، ياپون جاھانگىرلىكى جۇڭگوغا قاراتقان تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنى غالجىرلىق بىلەن كۈچەيتمەكتە ئىدى. جياڭ كەيشى گورۇھى بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، 8 - ئارمىيىنى يوقىتىشنىڭ تەدبىرلىرىنى قوللانماقتا ۋە ئۆز تەسىر دائىرىسىدىكى رايونلاردا كوممۇنىزمغا، جۇڭگو كومپارتىيىسىگە قارشى دولقۇن قوزغىماقتا ئىدى. شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ تەبىئىتى بويىچە ۋەزىيەتنى خاتا مۆلچەرلەپ، فاشىستلار غەلىبە قىلىدۇ، كوممۇنىزم دۇنياسى ياشاپ تۇرالمايدۇ

① دۇ جۇڭيۈەن — مەملىكەت بويىچە نام - ئاتىقى چىققان جامائەت ئەربابى. ئۇ ئۆز ۋاقتىدا شېڭ شىسەينىڭ يۇرتدىشى ھەم دوستى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭغا ماددىي - مەنىۋى ياردەملەر بەرگەن. شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، شېڭ شىسەينىڭ «ئىلغارلىقىنى» مەدھىيىلەپ ماقالە ۋە كىتابلار يازغان. ھەتتا، ماۋدۇن (شېڭ يەنبىڭ)، جاۋدەن، شۇتاۋ قاتارلىق مەشھۇر مەدەنىيەت ئەربابلىرىنى شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت ۋە سەنئەت ئىشلىرىغا ياردەم بېرىشكە چىللاپ كەلگەن.

دېگەن ئوي بىلەن «ئىلغارلىق» تونىنى چۆرۈپ تاشلاپ، ئەسلى قىياپىتىنى ئاشكارىلىماقچى بولدى. ئۇ بۇ ئىشنى ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلىسىدە باشلىدى، بىرىنچى قەدەمدە، موسكۋا قىزىل ئارمىيە داشۆسىدە ئوقۇۋاتقان ئىنىسى شېڭ شىچىنى دەرھال چاقىرتىۋالدى ۋە ئۇنى ئۆزىنىڭ يولىغا كىرگۈزۈشكە ئۇرۇندى، بىراق شېڭ شىچى ئۇنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقمىدى. ئەكسىچە تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان بىر شائىرنىڭ:

«چۆكۈپ كەتسە بىر كېمە، قالغىنى كېتىۋېرەر،
قۇرۇپ قالسا بىر دەرەخ، ئورمانلار كۆكلەۋېرەر.»

دېگەن مىسرالىرىنى ئوقۇپ «غەربتە ستالىن، شەرقتە ماۋزېدۇڭ بار، فاشىستلار بىر مەھەل غالجىرلاشسىمۇ كەلگۈسىدە ھامان ھالاك بولىدۇ. سەن ئەگەر ئۆز بىلگىنىڭنى قىلىدىغان بولساڭ، قېرى ئانامنى يېتىلىۋېلىپ تىلەمچىلىك قىلىمەنكى، ھەرگىز تەسلىم بولۇپ، ئۆزىمىزنى نابۇت قىلىدىغان يولغا ماڭمايمەن» دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئاكا-ئۇكىلار ئوتتۇرىسىدا كەسكىن زىددىيەت باشلاندى. شېڭ شىسەي ئۇنى كۆزدىن يوقىتىش خىيالىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى جۇڭگو كومپارتىيىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈشنىڭ باھانە-سەۋەبلىرىدىن بىرى قىلىش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى.

1942-يىلى 29-مارت كەچقۇرۇن شېڭ شىچى نەنخۋا يۈەن (جەنۇبىي گۈلباغ) ① دىكى ياتاق ئۆيىدە ئۆزىنىڭ سىرداش دوستى چېن ۋىنفەن دېگەن يىگىت بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى، ئۇنىڭ خوتۇنى چېڭ شۇيىڭ مېھماندارچىلىققا كەتكەنىدى. تۆت ياشلىق ئوغلى بولسا، بوۋىسىنىڭ قېشىدا ئىدى.

كۈتۈلمىگەندە، شېڭ شىسەي ئىككى كانۋېيى بىلەن ئىشىك ئالدىدا

---

① شېڭ ئائىلىسىنىڭ بىر قىسىم ئەزالىرى شۇ باغدا تۇراتتى. ھازىرقى ئاپتونوم رايون-لۇق مائارىپ كومىتېتى جايلاشقان ئورۇندا بۇرۇن بىر باغ بولۇپ، ئاشۇنداق دەپ ئاتىلاتتى.

پەيدا بولدى، چىن ۋىنفەن ئۇنى دېرىزىدىن كۆرۈپ قېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىشتىن ھەزەر ئەيلىدى چېغى، دەرھال ئاشخانىغا كىرىۋالدى. شېڭ شىسەي بىر كاۋپىينى ئىشىكتە قالدۇرۇپ ئىككىنچى كاۋپىيى بىلەن ئىنىسىنىڭ قېشىغا كىرىپ كەتتى. تەخمىنەن ئون مىنۇتلاردىن كېيىن «تاڭ» قىلىپ ئېتىلغان ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. قانلىق سۇيىقەست يۈز بەرگەنلىكىنى سەزگەن چىن ۋىنفەن ئۆزىنى مىڭ تەستە تۇتۇۋېلىپ، شېڭ شىسەي ئولتۇرغان ماشىنىنىڭ دەرۋازىدىن چىقىپ كەتكىنىنى پەملىگەندىن كېيىن، شېڭ شىجەنىڭ ياتاق ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كىردى. شېڭ شىجى دىۋان بىلەن كارىۋات ئوتتۇرىسىدا قانغا مىلىنىپ ياتاتتى. دىۋانغا بىر تاپانچا تاشلاپ قويۇلغانىدى.

مېھماندارچىلىقتىن قايتىپ كەلگەن چېڭ شۈيىڭ ئەھۋالنى ئۇققاچ، ئېرىنىڭ جەسىتى ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى ۋە يىغلا - يىغلا نەچچە قېتىم ھوشىدىن كەتتى.

تۈن نىسبىيە چىن ۋىنفەن قولغا ئېلىنىپ، كاتولىك چىركاۋىسىدىكى كىرسە چىقماس كامېرلارنىڭ بىرىگە تاشلاندى. چۈنكى شېڭ شىسەينىڭ ئايغاقچىلىرى ئۇنىڭ شۇ ئاخشىمى جەنۇبىي گۈلباغدىن چىقىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قېلىشقانىدى.

تەزىيە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەندە شېڭ شىسەي بۇ ئۆلۈم ۋەقەسىنى «ئىنىمنىڭ ئوغلى تاپانچىنى ئويناپ ئولتۇرغاندا ئوق چىقىپ كەتكەنلىكتىن بولدى» دەپ چۈشەندۈردى. بىراق، ھەپتە ئۆتمەي، چېڭ شۈيىڭ قولغا ئېلىنىپ، «ئېرىنى قەستلەپ ئۆلتۈرگەن جىنايىتى» ئۈچۈن كاتولىك چىركوۋىسىدا سوراققا تارتىلدى. چېڭ شۈيىڭ «جۇڭگو كومپارتىيىسى بىلەن ئالاقىسى بولغان × × × بىلەن، ئۇنىڭدىن كېيىن سوۋېتلىك مەسلىھەتچى بېكوۋ بىلەن ئويىنىدىم ۋە شۇلارنىڭ يوليورۇقى بويىچە ئېرىمنى ئېتىپ ئۆلتۈردۈم» دېگەن مەزمۇندا ئالدىنئالا يېزىپ قويۇلغان ئىقرارنامىگە قول قويۇشى لازىم ئىدى. لېكىن ئەڭ قاتتىق قىيناش ئۇسۇللىرى ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ، ئۇ «بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسى تۆھمەت ۋە ھاقارەت»

دەپ قەتئىي قارشىلىق كۆرسىتىۋەردى.

— ئايال كىشىنىڭ قاياشى ئايال، — دېدى شىبىڭ شىسەي، ئۆزىنىڭ خوتۇنى چۈيۇفاڭغا، — بۇ تەنتەكنى قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن، ئەيۋاشقا كەلتۈرۈڭ، بۇ سىزگە بېرىلگەن ۋەزىپە.

شۇنىڭدىن كېيىن چۈيۇفاڭ كامېرغا كىردى. ھۆسنى جامالى ھەر-قانداق كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان غۇنچە بوي چېڭ شۇيىڭنىڭ ئورنىدا چاچلىرى چۇۋۇق، يۈز - كۆزلىرى يېرىق، كىيىم - كېچىكى يىرتىق، ھەتتا تىرناقلىرىدىن تېخىچە قان تېمىپ تۇرغان قورقۇنچلۇق بىر ئايال ئولتۇراتتى.

چۈيۇفاڭ ئىچىنى ئاغرىتىپ، ئۇنىڭ چاچلىرىنى تۈزەشتۈردى، يۈزىدىكى قان داغلىرىنى سۈرتتى ۋە بىر تالاي شېرىن سۆزلەر بىلەن ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ، ئاخىردا:

— بىز ھەر ئىككىمىز بۇ ئۆينىڭ كېلىنى، سىز مەندىن خېلىلا ياش. ھاياتلىقنىڭ لەززىتىنى كۆرۈشىڭىز كېرەك. سىزدە گۇناھ يوق. سىزنى كوم-مۇنىستلار ئىزىقتۇرغان ئەمەسمۇ؟ ئىقرارنامىگە قول قويۇۋەتسىڭىزلا دۇبەن سىزنى كەچۈرۈم قىلىدۇ، — دېدى

چېڭ شۇيىڭ يىغلاپ تۇرۇپ:

— بۇنىڭ ھەممىسى تۆھمەت. مۇنداق ھاقارەتكە قالغۇچە ئۆلگىنىم ياخشى. مەن ئېرىمغا سادىق. بۇنى ئاسمان خۇداسى بىلىدۇ — دېدى.

چۈيۇفاڭ يەنە بىردەم ھەپىلىشىپ كۆردى. ئاخىرى ئۇنى مۇنداق ئۇسۇل بىلەن ئەيۋاشقا كەلتۈرۈشكە كۆزى يەتمەي، «ھۇ، پاسكىنا! يۈ-زىنى يېمىسەڭ. قانتىقىنى غاجىتىمەن ساڭا!» دەپ قوڭنى چېقىپ چىقىپ كەتتى.

چۈيۇفاڭنىڭ رىياسەتچىلىكىدە جاللاتلار چېڭ شۇيىڭنىڭ جان يېرىگە يۇقىرى گرادۇسلۇق سوزۇنچاق لامپۇچكىنى تىقىپ توك ماڭغۇزدى. مەھبۇس چىرقىراپ ھوشىدىن كەتتى. ئۇ بىر چېلەك مۇزدەك سۇ بىلەن ھوشىغا كەلگەندە، چۈيۇفاڭ قەغەز - قەلەملىرىنى تەگلەپ، ئۇنىڭ ئالدىدا تۇراتتى.

— تۇفى ، تۇلكىدىن تۆرەلگەن چىشى ئالۋاستى ، — دېدى ئۇ ، چۇيۇفاڭنىڭ يۇزىگە بىرنى تۇكۇرۇپ .

چۇيۇفاڭ ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كەتكىدەك بولۇپ ، جاللاتلارغا قارىدى . جاللاتلار مەھبۇسنى يالىڭاچلىدى ۋە بىر تال كۇلا ئارغامچىنى ئۇنىڭ چاترىقىدىن ئۆتكۇزۇپ ، خۇددى پەن تىلىۋاتقان ياغاچچىلاردەك ھەرىلەشكە باشلىدى . جاھان تارىخىدا مۇنداق قىيناش ئۇسۇلى ھېچيەردە كۆرۈلۇپ باقمىغان بولسا كېرەك . بىر مىنۇت ... بەش مىنۇت ... ئون مىنۇتقا بارغاندا ، مەھبۇسنىڭ دېمى ئۇزۇلۇپ ، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ ، بېشى مۇرىسىگە ساڭگىلاپ چۇشتى .

شېڭ شىسەي ئۆزى ياساپ چىققان بۇ ئەنزە ئارقىلىق بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقۇش مەقسىتىگە يەتتى : « ئىنىم شېڭ شىچى ئۇنىڭ خوتۇنى بىلەن غەيرىي نورمال مۇناسىۋەتتە بولغان بىر كىشى تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۇرۇلدى . بۇ جاھانگىرلارنىڭ ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ۋە ئېكوۋقا ئوخشاش تروتسكىچىلارنىڭ شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، كوممۇنىزمغا ، < ئالتە بۈيۈك سىياسەت > كە قارشى ئېلىپ بارغان سۈيىقەستلىك ھەرىكىتى » دېگەن مەزمۇندا ستالىنغا ئۆز قەلىمى بىلەن خەت يازدى ؛ جياڭ كەيشىگە بولسا ، « ئىنىم شېڭ شىچىنىڭ ئۆلتۇرۇلۇشى جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى سۈيىقەستى » دەپ مەلۇم قىلدى .

شۇنىڭ بىلەن ئېكوۋ ۋە « تروسكىچى » دەپ گۇمان قىلىنغان بىر مۇنچە سوۋېت كىشىلىرى موسكۋاغا چاقىرتىپ كېتىلدى ؛ جياڭ كەيشىنىڭ شېڭ شىسەينى ئۆز تەرىپىگە تارتىپ ، ئۇنىڭ قولى بىلەن شىنجاڭدىكى جۇڭگو كومپارتىيىسى ئەزالىرىنى يوقىتىش سۈيىقەستىگە يول ئېچىلدى .

« ئىز » رومانىنىڭ خاتىمىسىدە يېزىلغىنىدەك ، 1942 - يىلى 1 - سېنتەبىر كۇنى ئۇرۇمچى ئاسمىنىدا ئامبىرىكىدا ياسالغان بىر چوڭ ئايروپىلاننىڭ موتورلىرى گۇركىرەپ قالدى . شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ خوتۇنى چۇيۇفاڭ ۋە باشقا يېقىنلىرى بىلەن ئايرودرومدا غەلىتە بىر مېھماننى كۇتۇۋالدى . بۇ

مېهمان ناھايىتى پۈزۈر كىيىنگەن، زىلۋا بويلۇق، چىرايلىق بىر خانىم ئىدى. ئۇ ئاپئاق يىپەك پەلەي كىيگەن قولىنى شېڭ شىسەيگە ئۇزىتىۋېتىپ، ئۇنىڭغا ئاجايىپ ناز - كەرەشمە بىلەن كۈلۈپ قويدى. شېڭ شىسەي ئىككى پۇكۈلۈپ تازىم بەجا كەلتۈرگەچ، ئۇنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ياسالغان «زىم» ماركىلىق ئۇزۇن قارا پىكاپقا تەكلىپ قىلدى. بۇ «خانىم» جىياڭ كەيشىنىڭ خوتۇنى سۇڭ مېيلىڭ ئىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن شېڭ شىسەي «ئىلغارلىق» گۈللىرى ئالتۇن بېلىقنىڭ تەڭگىلىرىدەك پارقىراپ، كىشىلەرنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرۇپ كەلگەن چىرايلىق تونىنى سېلىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ئالۋاستىلىق قىياپىتىنى ئاشكارىلىدى. سېنتەبىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا نەچچە يىلدىن بېرى شىنجاڭنىڭ ھەممە قۇرۇلۇش ساھەلىرىدە جان پىدالىق بىلەن ئىشلەپ كەلگەن بىر يۈز ئەللىك نەچچە كومپارتىيە ئەزاسىنى قولغا ئالدى ۋە بىر يىل قىيناپ - قىستاپ، ھېچقانداق نەتىجىگە ئېرىشەلمەي، ئاخىرى ئۇلارغا قانلىق چاڭگىلىنى ئۇزاتتى — جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزالىرى چېن تيەنچۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ باشلىق ئەزىمەتلەر يىر كېچىدە بوغۇپ ئۆلتۈرۈلدى.

ئۇنىڭغا «ماركسىزمچى»، يەنئەننىڭ «دوستى» بولۇپ يۈرگەن شېڭ شىسەي بىردىنلا «سەنمىن جۇيىچى» ۋە يەنئەننىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى بولۇپ قالدى. ئوتتۇرىسىغا ئالتە بۇرجەكلىك سېرىق يۇلتۇز شەكلى چۈشۈرۈلگەن قىزىل بايراق ئورنىغا گومىنداڭ بايرىقى ئېسىلدى.

شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق سوۋېت كىشىلىرى، قۇمۇلدا شىنجاڭنى گومىنداڭ تەھدىتىدىن قوغداپ تۇرغان سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى — مۇكەممەل بىر دىۋىزىيىگە تەڭ قۇدرەتلىك 8 - پولك — چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى. ھەتتا سوۋېت كونسۇلخانىلىرىنىڭ خادىملىرى تەقىپ ئاستىغا ئېلىندى.

جاھان بىردىنلا قاراڭغۇلاشتى. قاراڭغۇلاشتىلا ئەمەس، تەسۋىرلىگۈسىز قېلىن زۇلمەت پەردىسى ئاستىدا قالدى.

تۈن قاراڭغۇلاشقانسېرى تومۇز كۈنلىرى چۆل - باياۋاندا قالغان يولۇچى بىر يۇتۇم سۇغا قانداق تەشنا بولسا، ئادەملەر قەلبى يورۇقلۇققا شۇنداق تەشنا بولۇۋاتاتتى، بىردىنلا جاھان يەنە ئۆزگىرىشكە باشلىدى. شائىرنىڭ:

سايرام ئۆيغىنىپ، چايقالمامدىكىن ؟
تەلكىدىن تۇمان تارقالمامدىكىن ؟
ئېلى ئاتلىرى چاپالمامدىكىن ؟
كۆز ياشلىرىمدىن قاينار بۇلاقلار.
زۇمرەت كۆلۈمنى بۇلغاتتى ياقا،
مەيلىمۇ شۇنچە يىرتىلسا ياقا.
ئېلى ئېتىغا يوقمىكىن تاقا ؟
كۆز ياشلىرىمدىن قاينار بۇلاقلار.

دېگەن ھەسرەتلىك نىدالىرىغا جاۋابەن، سايرام ئويغىنىپ چايقىلىپ كەتتى، ئېلىغا ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن ئۇچقۇنلار چاچراپ، يالقۇنغا ئايلىنىشقا باشلىدى.

شېڭ شىسەي پۈتى كۆيگەن توخۇغا ئوخشاپ قالدى. جىياڭ كەيشى ئېلى ۋادىسىدا يانغان يالقۇننى ئۆچۈرۈش باھانىسىدە «يېرى كەڭ، بايلىقى مول شىنجاڭنى شېڭ شىسەيدىن تارتىۋېلىش پەيتى كەلدى» دەپ ئويلاپ، دەرھال تۈمەن - تۈمەنلەپ چېرىك ماڭغۇزۇشقا كىرىشتى.

شېڭ شىسەي ئون بىر يىلدىن بۇيان، يالغۇز ئۆزى سوراپ كەلگەن بۇ زېمىننى جىياڭ كەيشىگە تارتقۇزۇپ قويۇشنى خالىمايتتى، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ ئۈستىگە، گېتلېر گېرمانىيىسى ھالاك بولۇش ئالدىدا تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭدا قۇرۇلغان گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ كاتتا بېشىدىن تارتىپ ھەممە گومىنداڭچىلارنى قولغا ئالدى ۋە ستالىننىڭ ئالدىدا قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ كەچۈرۈم سوراپ، بۇرۇنقى مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ئىلتىجا قىلدى. بىراق بۇ قېتىم ستالىن ئۆزىنىڭ بۇرۇتىغا چالما تىزدۇرمىدى. ئەكسىچە ئۇنىڭ تېپىنى جىياڭ كەيشىگە ئۇفتۇرۇپ قويدى. ئۇزۇن ئۆتمەي،

شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ يۈز مىڭدىن ئوشۇق گومىنداڭ چېرىكلىرى ئوتتۇرىسىدا خۇددى ئۆمۈچۈكنىڭ تورىغا ئىلىنىپ قالغان چىۋىنگە ئوخشاپ قالغانلىقىنى سېزىپ، جىياڭ كەيشىنىڭ بۇيرۇقىغا بوي سۇنۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ، گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ دېھقانچىلىق-ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىگە «ئۆستۈرۈلگەن» يېڭى ئەمەلدار سۈپىتىدە شىنجاڭدىن كېتىشكە تەييارلاندى ۋە ئاخىرى قان بۇلاپ تۆرگەن تونىنا-تونىنا ئالتۇن، قاپ-قاپتا جاۋاھىرات، ماشىنا-ماشىنىدا بۆكەن مۆڭگۈزى ۋە ئېسىل موبىلارنى جىياڭ كەيشىگە سوۋغاتلىققا ئېلىپ يولغا چىقتى.

ئۇ مېڭىشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن ئۆزىنىڭ بىرمۇنچە سىر-ئەسرارىنى بىلىدىغان يېقىنلىرىدىن يىلك ئەپەندى باشلىق سەككىز كىشىگە زەھەر ئىچكۈرۈۋەتتى. ئۈرۈمچىدىكى تۈرمىلەرگە ئوت قويۇۋەتمەكچى بولىۋىدى، بۇنىڭغا ئۈلگۈرەلمىدى.

— توختاڭ سۆيۈملۈكۈم، گالستۇكىڭىزنى تۈزەشتۈرۈپ قوياي، — دېدى چۈيۈۋفاڭ، دەھلىزدىكى يوغان بويئەينەك ئالدىدا توختاپ، — قارىڭا، بۇ گالستۇك قىڭغىر بولۇپ قاپتۇ.

شېڭ شىسەي ئەينەككە قارىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ئۆزى ئەمەس، مانجۇچە قىزىل مونچاقلىق قالپاق، ئۆرە ياقىلىق زەرباب تون كىيگەن زۇزۇڭتاڭ كۆرۈندى. زۇزۇڭتاڭنىڭ ساقال-بۇرۇتلىرى بىلەن قوشىنىڭكىگە ئوخشاش ئۇزۇن ئەگرى تىرناقلىرىدىن قان تېمىپ تۇراتتى. شېڭ شىسەيمۇ دەرھال ئۆزىنىڭ قوللىرىغا قارىدى. ئاپئاق يىپەك پەلەيلىرىدىن قان تەپچىپ تۇرغاندەك كۆرۈندى-دە، ئۇ دەرھال پەلەيلىرىنى چىقىرىپ چۆرۈۋەتتى. بىراق: ھەر ئىككى قولى قىپقىزىل قانغا بوياقلىق پېتى تۇراتتى. ئۇ قوللىرىنى يوشۇرماقچى بولدى. ئەمما تىقىدىغان يەر تاپالمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ يەڭلىرىمۇ قان، يانچۇقلىرىمۇ قان، ئېتىكىمۇ قان، قوينىمۇ قان ئىدى.

شۇنداق، بۇنىڭ ھەيران قالغۇدەك ھېچ يېرى يوق. ئۇ ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئون بىر يىل ئىچىدە تۆت مىليونلا نوپۇسى بولغان شىنجاڭ زېمىنىدە

بىر يۈز يىگىرمە بەش مىڭدىن ئوشۇق كىشى تۇتقۇن قىلىندى ۋە ئۇلارنىڭ ئوندىن توققۇزى قاراڭغۇ تۈرمىلەردە ئۆلدى، ئۆلتۈرۈلدى. شۇنچۇۋالا ئادەمنىڭ قېنى ئەگەر بىر يەرگە يىغىلىپ ئاقىدىغان بولسا، جاھان نېمە بولۇپ كېتەر! شۇنچۇۋالا قان نەگىمۇ سىغىپ، نەگىمۇ سىڭار! ئۇنىڭغا شۇ قانلارنى تۆكۈشۈپ بەرگەن ئاتاقلىق ئەربابلار، ئاپرىسوۋ بىلەن مەتنۇر ئەپەندىگە ئوخشاش كاززاپلار، ھاشىم ھاجى، سىبىت ھاجى، قادىر ھاجىدەك پوكانچى قاسساپلار شۇنى ئويلاپ باققانمىدۇ؟ ئەگەر ئۇلارمۇ قارا يەر قوينىغا كىرىپ، ئويلاش ئىقتىداردىن قالغان بولسا، ئېھتىمال، ئۇلارنىڭ جىن - ئالۋاستىلارغا ئايلانغان ئەرۋاھلىرىغۇ باردۇر، شۇلار بولسىمۇ بۇنى كۆرۈشى كېرەك. قاچانلا بولمىسۇن بۇنىڭ جاۋابىنى بېرىشى كېرەك!

قىزىق ئىش، شىڭ شىسەي كېتىپ ئەتىسى ئۇرۇمچى تۈرمىلىرىدىكى مىڭلىغان كامېرلارنىڭ تۆمۈر ئىشىكلىرى قانداقتۇر بىر كۈچ بىلەن ئېچىلىپ كەتتى. يوغان - يوغان قۇلۇپلارغا ئاچقۇچ سېلىۋاتقان گوندىپايلارمۇ ئۆزىنىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىنى گويا بىلمىگەندەك، سەزمىگەندەك قىلاتتى. رەڭگى - رويى ساماندەك سارغىيىپ، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ، كىيىملىرى تىتىلىپ كەتكەن مەھبۇسلار خۇددى قەپەستىن بوشاپ چىققان بىر توپ ئۇچارلىقلاردەك چۇرۇلدىشىپ، دىن، مىللەت، دەرىجە - مەرتىۋە ئايرىماي تونىسا - تونىمىسا بىر - بىرىنى قۇچاقلىشىپ يىغلىشاتتى، سۆيۈشەتتى، كۈلۈشەتتى، مۇڭ - زار قىلىشاتتى. بۇ ھالەت ئۇدا ئۈچ كۈن داۋام قىلدى.

ئوغلاقچى مەنسۇر بىلەن مېرۇل پۇگەن تېخىمۇ خۇشال ئىدى. چۈنكى ئۇلار ئۆزىنىڭ سەپداشلىرى بولغان نەمەت خەلپەت، قاسىم ئەپەندى، تۇرسۇن دولان، غۇلجىلىق ھېيتەم، ئارمانبەگ ۋە موڭغۇل يىگىتى جاباباتۇ بىلەن كامېر ئىشىكىنىڭ كىچىككىنە تۆشۈكى ئارقىلىق ئەمەس، ئەمدى ئوچۇق مەيداندا ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنى - ئۆزى جالىغىچىلىق مادارى بار يىگىتلەر بولسىمۇ بۇ كوھىقاپتىن قۇتۇلسۇن دېگەن مەقسەتتە تۈرمە ئاشخانىسىدىكى «ئىشچى مەھبۇسلۇق» ئەركىنلىكىدىن

پايدىلىنىپ، ئۈچىنچى كۈنى تۇرسۇن دولان، ئارمانبەگ ۋە ھېيتەملەرنى تۈرمىدىن قاچۇرۇۋەتتى.

— قاياققا ماڭىمىز؟ — دېدى ھېيتەم، تۈن قاراڭغۇسىدا شەھەر سىرتىغا تىنىچ - ئامان چىقىۋالغاندىن كېيىن.

— قاياقتا يالقۇن كۆرۈنسە شۇ ياققا ماڭايلى، — دېدى تۇرسۇن دولان كەسكىن بىر ئاۋازدا، — بىزنى ئىلى تەرەپكە، ئازادلىق مەشئىلى ياندان ئىلقا تاغلىرىغا باشلا، ھېيتەم ئاكا!

— ياشاپ كەت دولان، — دېدى ھېيتەم، بۆلەكچىلا جانلىنىپ، — ئەمىسە بىز كەتتۇق، ئاكاڭ قارىغاي ئىلقا تاغلىرىنى بەش قولدەك بىلىدۇ دې‌گىنە تېخى!

× × ×

ھۆرمەتلىك كىتابخان:

ئەسلىدە مەنمۇ شۇ يىگىتلەرنىڭ ئىزى بىلەن ئىلقىغا، ئاندىن پۈتۈن ئىلى ۋادىسىغا، ھەتتا جۇڭغار ئويمانلىقى بىلەن ئالتاي تاغلىرىغا بېرىپ، ئۇ يەرلەردە بولۇپ ئۆتكەن جاھانشۇمۇل ۋەقەلەرنى، تىللاردا داستان بولغان قەھرىمانلارنىڭ ئاجايىپ سەرگۈزەشتىلىرىنى سىلەرگە ھېكايە قىلىپ بەرمەكچى ۋە بەزى سىرلىق تېپىشماقلارنى يېشىپ باقماقچى بولغانىدىم. بۇ ئارزۇ - خىيالىرىم «ئويغانغان زېمىن» نىڭ 3 - قىسمى بولماقچى ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇنى يېزىپ پۈتتۈرۈشكە ئىمكانىيىتىم يار بەرمەيدىغان ئوخشايدۇ. شۇڭا بۇ قىسىمنى ھازىرچە مۇشۇ يەردە ئاياغلاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇم. قالغان قىسمىنى كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ يېزىپ چىقىشىغا ئىمانىم كامىل!

مېنى كەچۈرگەيسىلەر!

1993 - يىل، ئىيۇل

ئۈرۈمچى

مەسئۇل مۇھەررىرى : ئەخەت ھاشىم
مەسئۇل كوررېكتورى : پەرىدە ئېلى
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى : ۋاڭ گولىن

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

ئويغانغان زېمىن

(ئۈچ قىسىملىق تارىخىي رومان)

2 ـ قىسىم

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جىيەنجۇاڭ كوچىسى №54)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى كومپيۇتېر بۆلۈمىدە تىزىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى : 850×1168 مىللىمېتر 1/32
باسما تاۋىقى : 15.25 قىستۇرما ۋارىقى: 4
1993 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1994 ـ يىل 4 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىرازى : 1 — 17,600
ISBN7-228-02850-3/I • 1008
باھاسى : 6.50 يۈەن
9.15

责任编辑：艾海提·阿西木
责任校对：帕丽丹·艾利
装帧设计：王国玲

苏醒了的大地（维吾尔文）
（历史三部曲）
（第二卷）
阿·吾提库尔著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市建中路54号 邮政编码 830001）
新疆新华书店发行 新疆人民出版社微机室排版
新疆新华印刷厂印刷
850×1168毫米 32开本 15.25印张 4插页
1993年12月第1版 1994年4月第1次印刷
印数：1——17,600

ISBN7—228—02850—3/I·1008 定价：[redacted]元
9.15